

A NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM TÖRTÉNETÉBŐL

Évkönyv • 2004

XXX. évfolyam

Szerkesztőbizottság

Bebesi György
Harsányi Iván szerkesztő
Havas Péter
Horváth Jenő
Jemnitz János szerkesztő
Juhász József
Moharos Éva
J. Nagy László
Niederhauser Emil
Szarka László
Székely Gábor szerkesztő
Szőke Károly
Vadász Sándor

E kötetünk a

Munkásmozgalom-történészek Nemzetközi Egyesülete,
a Károlyi Mihály Társaság,
a Lukács György Alapítvány,
a Politikátörténeti Alapítvány
és a Vas- és Fémmunkások Szakszervezetének
támogatásával jelent meg.

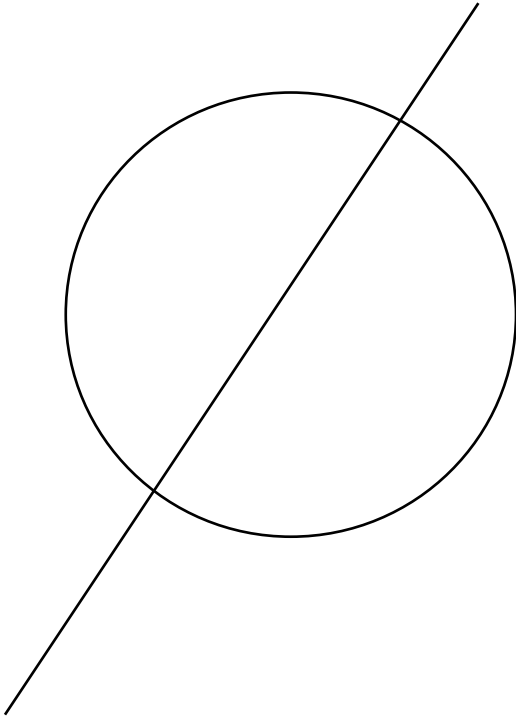
Dieser Band erscheint mit der Unterstützung
der Internationalen Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung (ITH),
der I.G. Metall Ungarn,
der Georg Lukacs Stiftung
und der Gesellschaft Michael Karolyi

ISSN 0 133476 X

© Harsányi Iván, Jemnitz János, Székely Gábor
(4546)
PTINY

Az Évkönyv nemzetközi tanácsadó testülete:

Agosti, Aldo (Torino)	Mészáros István (Rochester)
Avineri, Schlomo (Jeruzsálem)	Miller, Susanne (Bonn)
Agyibekov, Grant (Moszkva)	Narihiko, Ito (Tokio)
Babicsenko, Leonyid (Moszkva)	Panaccione, Andrea (Milano)
Broué, Pierre (Grenoble)	Parsons, Steve (Sonderborg, Dánia)
Buschak, Willy (Brüsszel)	Peiren, Luc (Gent)
Callesen, Gerd (Koppenhága)	Pelz, William A. (Chicago)
Chakravarty, Sudeshna (Calcutta)	Rojahn, Jürgen (Amszterdam)
Degen, Bernard (Basel)	Schwarzmantel, John (Leeds)
Elorza, Antonio (Madrid)	Skrzypczak, Henryk (Berlin)
Garscha, Winfried (Bécs)	Šolle, Zdenek (Prága)
Grass, Martin (Stockholm)	Studer, Brigitte (Lausanne)
H. Haraszti, Éva (London)	Sumrikova, Ludmila (Dnyepropetrovszk)
Halstead, John (Sheffield)	Sylvers, Malcolm (Velece)
Hudson, Kate (London)	Tych, Feliks (Varsó)
Iszlamov, Tofik M. (Moszkva)	Vuilleumier, Marc (Genf)
Jevzerov, Robert (Moszkva)	Weill, Claudie (Párizs)
Johnstone, Monty (London)	Wessmann, Lars (Stockholm)
Kircheisen, Inge (Halle)	Wolikow, Serge (Paris/Dijon)
King, Francis (Norfolk, Anglia)	Young, James D. (Stirling)
Konrad, Helmut (Graz)	
Maderthaner, Wolfgang (Bécs)	

Trockij, Lev Davidovics (1879–1940)

„A könyveknek *megvan a maguk* története.” Az embereknek is. Olykor ez a történet nagyon furcsa. Főként, ha a többszörös, hosszabb ideig torzító tükörben láttuk. Bevezetőben jeleznünk kell, hogy Trockij Magyarországon módfelett furcsa visszhangra talált, *amit megnyugtatóan* persze nem tudunk áttekinteni parányi fejezetünkben és még rövidebb bevezetőnkben.

Mindenesetre feltűnő, hogy 1914 előtt Trockij – a mensevik, de már akkor sem „szimpla” mensevik – írása megjelent a Szocializmus hasábjain. 1922 után erre már – több okból – nem került sor.

Az, hogy ezek után – olykor-olykor a szocializmusban is – ki milyen megvilágításban említette a nevét, gondos elemzés és külön tanulmány tárgya lenne. Ez igaz a magyar kommunisták megnyilatkozásaira is.

Érdemben csak 1953–1956 után, lényegében az 1960-as években kezdtek róla történetileg hitelesen írni. A hiteles historiográfiai bemutatással ezúttal is adósok maradunk.

Születésének 100. évfordulóján az Évkönyvben szerettünk volna megemlékezni róla, ám ez akkor még nem volt lehetséges. A mulasztást most igyekszünk pótolni.

Megjegyezzük még, hogy Trockij munkái – amelyekből sok speciális gyűjtemény (Trockij és Spanyolország stb. válogatások) mellett hat kötetes orosz nyelvű „összes” és Pierre Broué jóvoltából számos kötetben francia nyelvű válogatás jelent meg – tudunkkal magyarul egyáltalán nem olvashatók.

Egy történeti pillanatban, a sztálinizmus összeomlásának másnapján, nagyon rövid ideig némi érdeklődés mutatkozott a Sztálin által eltemetett tegnapi nagy bolsevik renitensek iránt, akik tényleg csak „egy nyáron át táncolhattak” Magyarországon. Akkor jelent meg Krausz Tamás kis Trockij-életrajza is. Ám a többé-kevésbé klasszikussá vált Isaac Deutscher-monográfia mellett nemcsak a magyar könyvkiadás ment el, hanem úgy tűnik, még a nemzetközi szakirodalom tekintélyes része is.

Nem térhetünk ki itt a nagyon nevezetes Trockij monográfiák elemzésére, vagy az „Életem”-re, (amely orosz, francia és német nyelven is megjelent (magyarul soha), avagy az 1917-es orosz forradalomról írott könyvére sem. Sok minden – minálunk – ezután is még a jövő feladata marad.

E néhány szavas bevezető után in medias res: egy nagyon esetleges kisválogatást közlünk a 125. évforduló alkalmából.

MONTY JOHNSTONE:¹

... Kevés történeti személyiség váltott és vált ki olyan ellentétes véleményeket, mint Trockij, mind támogatói, mind ellenfelei körében, mármint az orosz forradalom elfogadói és ellenfelei között. Ez a vita mindmáig húzódik. Trockij egyike volt e forradalom nagy alakjainak. Pontosabban: Trockij egyike volt e forradalom két vezető személyiségének. A legtöbb kommunista éveken át hallgathatta – elsősorban a moszkvai perek után – a sztálini demonizálást arról, hogy Trockij összeesküvéseket sző, hogy a fasiszta hatalmakkal is szövetekezett a szovjet hatalom és a forradalom eredményeinek megdöntésére. Egy idő után világossá vált, hogy ezek a perek koholt vádakra épültek, és Trockijról igaz képet kellene kialakítani. Olyan képet, amely megmutatja erős és gyenge vonásait, egy olyan forradalmárét, aki a marxista gondolkodás szellemében nőtt fel, és nehéz időkben harcolt.

A marxizmust egészen fiatalon tanulta meg a könyvekből, s ezután ehhez a marxizmushoz egész felnőtt életében hű maradt. Trockijt is csupán úgy „tehetjük magunkévá”, ha erre a marxista alapra helyezkedünk, s így mérjük fel politikai felfogását és eszményeit. S ha megfelelő szerénységgel most elmondhatom, hogy 1968-ban a brit Ifjúkommunista Liga megjelentette a maga elméleti orgánumát, a *Cogito-t*, akkor azt is hozzáteszem, hogy ez a folyóirat pontosan ebben a szellemben jelent meg. A *Cogito*-ban én írtam cikket Trockijról. Rámutattam, hogy Trockijt nem tudjuk újra „birtokba venni” anélkül, hogy meg ne állapítsuk: a moszkvai perek sztálinista koholmányok voltak.

Abban az időben, amikor annyira elkötelezettek voltunk Moszkvának, nagyon nagy kihívás volt annak a Trockij-féle tételnek a felidézése és elfogadása, amely kétségbe vonja a szocializmus felépítésének lehetőségét egy országban. (E megállapítás és kritika ismertetésére a későbbiekben még visszatérek.) Napjainkban már sokkal elterjedtebb az az igény, hogy Trockij személyét és nézeteit megismerjük.

Közismert, hogy vezető szerepet játszott az októberi forradalomban, az új szovjet állam kialakításában, a Kommunista Internacionálé megteremtésében. Az már kevésbé ismert, milyen sokat írt többek között egy olyan sorozatba, amelynek címe az volt: „Stalinist School of Falsification.” (A hamisítás sztálinista iskolája.) Remélhetjük, hogy ezek az írások is új kiadást érnek meg. Tavaly részt vettem Wuppertalban egy Trockij konferencián, amelyen egyedül a Szovjetunióból 15 tudós és fiatal politikus vett részt, va-

¹ Monty Johnstone már oxfordi egyetemi hallgatóként az ifjúkommunisták egyik vezére, az 1960-1980-as években sok folyóirat szerkesztő bizottságának tagja volt, s máig is az.

lamennyien egészen más szellemben, mint amihez a múltban hozzászoktunk. Azóta a Szovjetunióban is általánosan elismertté vált, hogy Sztálin személyesen felelős nemcsak azért, hogy Trockijt 1927-ben kizárták a SZKP-ból és 1929-ben száműzték az országból, hanem azért is, hogy 1940-ben meggyilkolták.

Noha az utóbbi időben Sztálin fokozottan negatívan szerepel, s vele szemben Trockijt pozitívabban ítélik meg, sokan mégis úgy vélik, hogy ha annak idején Trockij került volna a Szovjetunió élére, az ő vezetésével a politikai üldözések ugyanúgy bekövetkeztek volna. Akadnak történészek, mint például Volkogonov, akik arra törekszenek, hogy úgy állítsák be a Trockij és Sztálin ellentétét, mintha az egyszerűen a hatalomért folytatott személyes harc lett volna.

Néhány szót kell szólni Trockij életének „háttér”- történetéről. 1879-ben Ukrajnában született, egy meglehetősen jómódú zsidó paraszti családban – és ilyen család akkoriban nem volt sok. A bolsevik vezetők többségétől eltérően falun nőtt fel. A XX. század elején briliáns forradalmárként és marxista propagandistaként tűnt fel, s remek újságíró volt. Az 1905. évi orosz forradalom idején a Szentpétervári Szovjet egyik vezetője lett. Az 1905-ös forradalomban már ő irányította a város fegyveres védelmét. A forradalom leverése után száműzetésre ítélték, ahonnan megszökött (immár másodszor). 1905 előtt a mozgalmi neve már „Pero” („Toll”) volt.

Még első szibériai száműzetéséből való szökése után, 1902 októberében, amikor egy hajnalon Londonba érkezett, Lenin és Krupszkaja Kings Cross-beli lakásán kopogtatott. Ők szívesen fogadták a fiatal szökevényt. Trockij akkor kezdett cikkeket írni az *Iszkrá*ba, amelynek ismeretesen Lenin volt az egyik szerkesztője. Trockij nemcsak bekapcsolódott az „ökonómisták” elleni harcba, hanem – ahogy Deutscher, Trockij márkás történetírója megállapítja – „stílusát agresszív buzgalom” jellemezte. Ebben az időben a mozgalomban többen úgy tekintettek rá, mint Lenin kemény végrehajtójára. Ám alig egy évvel később az OSZDMP nevezetes, 1903. évi II. kongresszusán Trockij már Martov oldalán, a mensevikek között találta magát.

Élete vége felé, saját önéletrajzi írásában, úgy emlékezett vissza erre a korszakára (hiszen később visszatért a bolsevikokhoz), hogy akkor „a mensevik közvetítési betegség láza” ragadta el. Ám akkor valóban bizonyos politikai mérsékletet hirdetett, amely kaput nyitott a középrétegekkel való esetleges együttműködésnek. Megjegyzendő azonban, hogy Trockijra ebben a „legbékülékenyebb” korszakában is a rendkívül éles, agresszív stílus maradt a jellemző. A szervezeti kérdésekben viszont Trockij kifejezetten a mensevikekhez állt és maradt közel, olyannyira, hogy a leghevesebb

támadásokat intézte e kérdésben Lenin ellen. Azt írta, hogy Lenin „autokrata pártot” kíván kiépíteni, amelyben csak az ő akarata érvényesül. 1904 és 1917 között úgy vélte, hogy felüláll a pártfrakciók küzdelmén, és jobbra mindvégig azon igyekezett, hogy összehozza a frakciókat, a bolsevikokat és a mensevikeket.²

Forrás: Monty Johnstone: Trotsky reassessed. Our History, 1992. július. 1-5. old.

PIERRE BROUÉ:¹

Trockij 1923-ban az SZKP-ben

A nyílt vitát az váltotta ki, hogy azt az embert nevezték ki a hadsereg egyik vezetőjévé, aki személyesen vezette az ellenzék munkástámogatóinak az üldözését. Trockij ekkor vált az ellenzék politikai vezetőjévé. Ekkor javaslatot terjesztettek elő, hogy minden párttag köteles beszámolni a GPU-nak a pártellenzék és a munkásellenzék tevékenységéről. Trockij azonnal felismerte e javaslat teljes jelentőségét. A Forradalmi Katonai Tanácsban elérte, hogy elejtsék és Sztálin visszavonuljon (miközben saját lemondásával fenyegetőzött); ezzel szemben el kellett fogadnia, hogy Sztálin helyettesét, Szkljanszkijt, az „oroszcarnotját”, s a trojka két emberét rakták mellé: Vorosilovot² és Lasevicset. Ezzel először vált nyílttá az a küzdelem, amelyet a trojka indított Trockij ellen.

A küzdelem a Központi Bizottságban folyt tovább. 1923. október 8-án Trockij levelet terjesztett a KB elé, amely egyszerűen az ellenzék vezérévé tette. Dzserszinszkij³ említett javaslatát elemezve megállapította: az kifejezetten felerősítené azt a rossz tendenciát, amely a pártban kialakult a XII. kongresszus óta. Trockij ekkor fellépett a munkás demokrácia védelmében, miközben rámutatott, hogy ezt kissé demagóg módon túlhangsúlyoz-

² A tanulmánynak terjedelmi okokból csak nagyon kis részét tudtuk közölni.

¹ P. Broué Évkönyvünknek régi szerzője, Nemzetközi Tanácsadó Testületünk tagja. Az elmúlt fél évszázadban Franciaországban sokat tett Trockij életművének bemutatása, kiadása érdekében. Az itt kiragadott rész egy igen terjedelmes könyvből való, amely negyven éve jelent meg a Bolsevik Párt történetéről.

² Vorosilov életútját lásd Évkönyv 1981.

³ Dzserszinszkij életútját lásd Évkönyv 1977.

zák, teljesen szembeállítva a proletárdiktatúra rendszerével. Ugyanakkor megállapította, hogy a kongresszus óta a párt elbürokratizálódása hallatlan mértékben előrehaladt, s ezzel együtt az a folyamat is, hogy az embereket a titkárság választja ki és helyezi a különböző posztokra. Így azután egy viszonylag széles új réteg alakult ki a pártban és a pártapparátusban azokból, akik nyilvánvalóan megtagadták korábbi nézeteiket, hallgatnak, és teljesen alávetik magukat a felső párhierarchiának. Ezután már ez a réteg alakította ki a párt „közvéleményét”, és folyt bele a határozatok meghozatalába is. Ez a folyamat – írta Trockij – „tízszerezesen rosszabb annál a helyzetnél, mint ami a polgárháború napjaiban kialakult”. Hangsúlyozta, hogy a titkárság teljhatalommal rendelkezik, „teljességgel függetlenítheti magát, illetve semmibe veheti a párttagok véleményét”. Trockij ugyanekkor és ugyanitt megjegyezte, hogy „a régi bolsevikok” növekvő mértékben elégedetlenek a titkárság egész tevékenységével. Mindez annak következtében állt elő, hogy „jogaiktól megfosztották őket”, s mindez „súlyos pártválsághoz és esetleges szakadáshoz vezet.” Ebben a tárgyban Trockij aláírásával megjelent 46 régi bolsevik nyílt levele is. A 46 között voltak nagyon nevezetesek, a forradalom és a polgárháború éveiből, így Antonov-Ovszejenko, Pjatakov,⁴ Muranov, Szerebjakov, Preobrazsenszkij és más jelentős személyiségek. E levél titkos volt ugyan, a pártban mégis sokan ismerték. Tanúsította, hogy ekkor már milyen mély volt a válság, és milyen sokan követelték a párt belső demokratizálását, amelynek ekkor Trockij lett a vezéregyénisége.⁵

Forrás: Pierre Broué: *Le Parti Bolchévique*. Paris, 1963. 184-185. old.

MEGJEGYZÉS:

Trockij és Pierre Broué esetében nem lehet megfélekedni arról az 1120 oldalas Komintern-történetről,¹ amelyben Broué több fejezetben is foglalkozik Trockij személyével és szerepével, amire sajnos érdemben nem térhetünk ki Trockijnak később, már az új helyzetben, a száműzetésben, az újabb emigrációban is jelentős volt a szerepe, befolyása. Pierre Broué ezt feldolgozta spanyol vonatkozásban, a spanyol forradalmakkal kapcsolatban, miként megtette ezt a francia Népfront esetében is.²

⁴ Antonov-Ovszejenko életútját lásd Évkönyv 1984., Pjatakovét 1990., Preobrazsenszkijét 1986.

⁵ Ez parányi kiragadott rész Broué több száz oldalas könyvéből, amely részletesen, forrással alátámasztva írja meg nemcsak Trockij, hanem az egész SZKP történetét is.

¹ Pierre Broué: *Histoire de l'Internationale Communiste*. Paris, 1997.

² Lásd: *A Népfront Franciaországban, 1934-1938*. Budapest, 1995.

Trockij önéletrajzok

Közismert, hogy Trockij a késő 1920-as években megírta hosszabb önéletrajzát, amely megjelent német, francia, majd angol és az emigrációs kiadóknál orosz nyelven is. Hogy mikor, hányszor, hány új kiadásban, milyen eltérésekkel és előszavakkal – ez külön gondos historiográfiai tanulmány feladata lehetne. Bizonyára a Trockij-historiográfiában készültek is ilyen tanulmányok, de nem tudok róla, hogy magyar nyelven ilyen megjelent volna.

S akkor még csak nem is érintettem az igazi érdemi kérdést, hogy tartalmilag mit is jelentettek ezek az önéletrajzok egykor és ma, pusztán Trockij életét illetően. Ez újabb nagy tanulmány feladata lehetne.

Kevésbé ismert viszont, hogy a híres orosz Granat Könyvkiadónak egykor, a „hőskorban”, az 1919–20-as évek legelején volt olyan vállalkozása, hogy két kötetben kiadja az 1917-es októberi forradalom élgárdájának önéletrajzi írásait (kivételes esetben rövid életrajzait). Később, a sztálinista korszakban ezekről nem illett beszélni. Volt időszak (még Sztálin halála után is) amikor ezeket a köteteket a nagy könyvtárakban is bizalmas raktárakban is bizalmas raktárakban őrizték (amiről azért sokan tudtak). Ezeket az önéletrajzokat mintegy félszázaddal később a Moszkvában is jól ismert, a Szovjetunió egyetemén végzett Georges Haupt gyűjtötte össze, látta el munkatársaival seregnyi hasznos jegyzettel, kiegészítéssel és jelentette meg a kor ismert párizsi baloldali kiadójánál, a Masperonál¹. A mi esetünkben mindez azért különösen érdekes, mert ebben a kötetben Trockijnak is megjelent egy korai, forradalom utáni önéletrajza. Haupt és társai ezekhez is megtették a maguk jegyzeteit, kiegészítéseit.

Ezeket most nem elemezném, arra sem vállalkozom, hogy ezt az önéletrajzot összevegyem a későbbi, új helyzetben megírt nagy önéletrajzzal. Csupán magára a tényre kívántam felhívni a figyelmet. (No meg egy olyan lehetőségre, amely a történészek előtt még nyitva állna, ha lenne iránta érdeklődés).

Jemnitz János

Némi önkorrekción: a mindig ezer kapcsolattal rendelkező Kun Miklós beszerezte oroszul a Trotsky Fo Alapítvány 1977-ben (jó későn) megjelent köteteit; ez 1989-ben !/! magyarul is megjelent „Életem” címen a Kossuth Könyvkiadónál, Kun Miklós előszavával. (Az előszó elemzése nem tartozik ide – erre külön hely kellene.)

Jemnitz János

¹ Les bolcheviks par eux-mêmes. Paris, 1969. (A kötet jegyzeteinek jó részét Claudie Weill, Haupt akkori munkatársa írta.) Haupt életútját, munkásságát lásd Évkönyv 1998.

JAMES D. YOUNG:¹

Leon Trotsky

Trockijt a GPU egy gyilkosa 1940-ben megölte, de eszméinek és politikai hagyatékának legitím hatása tovább él a diktatúrával szemben, Oroszországban és Kelet-Európában csakúgy, mint Nyugaton...

Lev Davidovics Bronstein, aki Janovszka falucskában, közel a Fekete-tengerhez született jómódú zsidó családban, nagyon korán elidegenedett ettől a környezettől. A Lev Trockij nevet 1902 után vette fel, amikor először szökött meg a szibériai száműzetéséből. Noha Trockij elidegenedett első, szülői környezetétől, zsidó származása talán öntudatlanul is mindvégig befolyásolta őt; mindenestre megakadályozta, hogy beilleszkedjen a cári Oroszország rendszerébe. Kulturálisan, szellemileg és temperamentuma révén is egész életében „outsider”, kívülálló maradt.

A „sötét 1930-as években” Trockij világosan látta „a marxi szocializmus válságát”, miközben nagyon erősen hatott rá az a kozmopolita kulturális örökség, amelyet a II. Internacionálé éveinek szocializmusából magáévá tett. Trockij az életvitelében és az élethez való hozzáállásában mindvégig puritán maradt, a régi bolsevik iskola szellemében élt.

Trockij ifjú évei jó részét cári börtönökben töltötte. Keveset volt Nyugat-Európában, leszámítva a rövid éveket, amelyeket 1914 előtt Bécsben töltött. Jobbára ellenzékiként, intranzigens szocialista szembeszegülőként ismerték, miközben szinte állandóan menekült, hiszen odahaza üldözték. Igazi „outsider” volt. Még a sportra is úgy tekintett, ha azt a munkások űzték, hogy csak eltéríti őket igazi feladatuktól, a harctól.

Ez a szemlélet és hozzáállás jellemezte akkor is 1923-ban, amikor a Kremlben a legnagyobb volt a befolyása. Akkor is a kemény, tudatos forradalmiságot kérte számon mindenkitől. S fordítva: ez a jócskán pszichológizálás jellemezte azokat a fontos munkáit is, amelyeket Sztálinról, felemelkedéséről és a sztálinizmus keletkezéséről írt. Ez igaz annak ellenére, hogy Trockij nagy gondot fordított annak bemutatására, milyen változások következtek be az országban a forradalom óta. Sztálin esetében mégis ez a pszichológizálás dominált.

Lehet, hogy valaki a róla szóló fecsegés közben majd azt mondja: „De hiszen Trockij nem is tudott másra gondolni, csak a permanens forradalomra!” Annyi azonban az ilyen leegyszerűsítéstől függetlenül is igaz, hogy Trockijt egész életében körbefonta az individualizmus és egyfajta arisztokratizmus – ami azután hatott az emberekkel való kapcsolatára és a sorsára is.

Egy igazi ortodox marxista számára Trockij egészen bizonyosan komoly kihívást és meglepetést jelent, éppen azért, mert vizsgálódásaiba bevonta a pszichológiát és nagy fontosságot tulajdonított neki. Mindezt saját élete is magyarázza. Tízéves volt, amikor egy évre kizárták az iskolából, mert részt vett egy iskolai tüntetésen. A tüntetés az egyik tanár ellen irányult, aki rendszeresen gúnyt űzött az osztály egyik német származású tanulója-ból. „Életem” (My Life, Ma Vie) c. önéletrajzában Trockij ezt az incidenst nagy szenvedéllyel írja le.

Noha Trockij diktatórikus hajlama hosszú évek alatt formálódott, jóval azelőtt, hogy az 1920-as években a Szovjetunióban kialakult volna a totális kollektívizmus, mindvégig ő volt a legmegértőbb a munkások öntudatos-ságának kérdésében²

Forrás: Socialism Since 1889. Biographical History. London, 1988. The fugitive Leon Trotsky: L.C. Jameson: The socialist fugitives c. fejezet. 179-183. old.

JEMNITZ JÁNOS:

Néhány szó egy végtelen vitához

Ezúttal abszolút rendhagyó módon csak néhány gondolattal és néhány adalékkal egészíteném ki a „Trockij-portrét”.

Egy észrevétellel kezdem: Trockij már az 1914 előtti orosz (sőt a nemzetközi) munkásmozgalomban is ismert személyiség volt, részint 1905-ös szerepe, részint kitűnő tolla és „békítő”, „köztes” szerepe révén. Ám mintha nem lett volna a „kongresszusok embere” (szemben mondjuk Plehanovval vagy Akszelroddal).¹ S ez aligha véletlen, noha ismertén jó szónok volt.

A következő érdekes mozzanat, hogy Trockijt magának Victor Adlernek² a segítségével csempészték át az 1914-es világháború kirobbanása után Ausztriából Svájcba. (Ennek nagy irodalma van.) S mire Trockij Svájcból Párizsba érkezik, már nagy „renoméja” van, és nagy a befolyása mind az

¹ Young az Évkönyv régi szerzője, Nemzetközi Tanácsadó Testületének tagja.

² Az érdekes fejezetnek csak parányi részét tudtuk közölni,

¹ Plehanov életútját lásd Évkönyv 1981., Akszelrodét 2000.

² Victor Adler életútját lásd Évkönyv 1977.

ott élő orosz emigrációra, mind a francia háborúellenes csoportosulásra. (Ennek is nagy irodalma van – részben magyarul is.³

Trockij 1915-ben a párizsiakra gyakorolt hatásáról a kor egyik fontos szereplője, Alfred Rosmer részletesen beszámol kapitális munkájában.⁴ Ugyanerről tanúskodik a másik fontos szereplőnek, Pierre Monattenak a levelezése.⁵ Trockijnak a zimmerwaldi mozgalomban betöltött szerepéhez, illetve néhány leveléhez lásd az újabb alapforrást, Horst Lademacher könyvét.⁶ Nem szabad megfeledkezni egy másik kortárs, az ugyancsak orosz származású Angelica Balabanova ismert Zimmerwald-könyvről⁷ sem, hiszen ebben is szerepel Trockij és más megvilágítást kap.

Az egész hosszú Trockij-historiográfiát nem tudnám (még csak helyünk sem lenne rá) végigkísérni, csupán néhány mozzanatot ragadok ki. Az egyik Trockij részvétele, cikkei és befolyása a *Nase Szlovo* c., oly fontos párizsi orosz/francia lapnál. Ez a hatás azonban nem érvényesült igazán, ami azt is bizonyítja, hogy ebben az emigrációs csoportban is sokan voltak akkor az önálló fejű emberek (nők és férfiak!).

Trockij és értékelései megjelentek a korabeli intranzigens háborúellenes francia orgánumban⁸, majd később franciaországi, spanyolországi kiutasítása után a New Yorkban megjelenő, nálunk alig ismert *Novij Mir* hasábjain is. (Ezek a lelőhelyek szépen sorjázódnak, ám a pontos háború alatti bibliográfiát, ami nemzetközi „megjelenéseit” kimutatná, azt hiszem, még nem készítették el.)

Nagyon nagyot ugorva még három, nagyon eltérő mozzanatot említek. Az első: Trockij az emigrációs években maga nagyobb feldolgozást jelentetett meg az 1917-es orosz forradalomról. Ez egykor legalábbis angol és francia nyelven megjelent. Hogy hány új kiadása volt, hogy megjelent-e oroszul (valószínű), hogy Trockijnak hány előtanulmánya jelent meg ugyanerről és mikor és hol, ez mind ugyanúgy számomra ismeretlen; miként szép és nagy feladat lenne újra érdemben elemezni magát a munkát.

³ Az újabb magyar irodalomban lásd ehhez Vadász Sándor: Lenin és a Zimmerwaldi Baloldal. Budapest, 1972; Jemnitz János: A nemzetközi munkásmozgalom az első világháború éveiben. 1914-1917. Budapest, 1975.

⁴ A. Rosmer: Le mouvement pendant la guerre. De l'union sacrée.

⁵ Les Archives de Pierre Monatte. Paris, 1968.

⁶ Horst Lademacher: Die zimmerwalder Bewegung. The Hagu – Paris, 1967.

⁷ A. Balabanova: Die Zimmerwalder Bewegung. Leipzig, 1928. Balabanova életútját lásd Évkönyv 2003.

⁸ Ilyen volt a Rosmer által szerkesztett, háború alatti „illegális” La Vie Ouvrière. Lásd Évkönyv 1990. valamint Jemnitz János: A nemzetközi munkásmozgalom az első világháború éveiben (1914-1917). Ez utóbbiban a másik jelentős francia lapról, a l'Union des Métaux-ról is szó esik.

A második mozzanat: néhány azt hiszem kevésbé ismert adalék, nyom Trockijhoz. Leo van Rossum⁹ felfedezett egy új Trockij-levelet 1916-ból, amelyet az amszterdami intézet (ISSG) folyóiratában, az *International Review of Social History*-ban közölt „Ein unveröffentlicher Brief Trockijs” címmel (1969). Ujabb nyom Nathalie Sedowá-nak – vagyis Trockij Szedov (Sedow) nevű fia feleségének – közleménye Trockijról. Ez „Le Dossier Trotski” címmel jelent meg a párizsi *Cahiers du Monde Russe* 1963. július-szeptemberi számában. (A folyóirat élén akkor Georges Haupt állt.) Ebből az írásból is sok új ismeretet meríthet az érdeklődő Trockijról.

Természetesen sok más helyen is új adalékokat nyerhet egy komoly feldolgozó, így sok önéletrajzban. Igen sokan találkoztak Trockijjal, s emlékeztek meg róla. (Itt hosszabb névsor következhetne.)

Az életrajzi írások

Az utolsó ilyen nyom Isaac Deutscher nevezetes „Trotsky” könyvnek egykori visszhangja. Ezek mindmáig a legjelentősebb életrajzoknak tekinthetők. A téma, úgy tűnik, nálunk mintha nem lenne bejárva. Mindenesetre Deutscher, aki egykor jó viszonyban volt Károlyiékkel, mindenekelőtt Károlyi Katinkával, még frissen, azonnal, az 1954-es megjelenés után küldött dedikált példányt „Catherine”-nak. Károlyi „Catherine” a könyvet el is olvasta, amint azt az oldalain található széljegyzetek és egy becsúztatott egyoldalú kis bejegyzés tanúsítja.

Ez a nyom elvezethetne ahhoz az állításhoz, amit olykor egyesek felvetnek, hogy t.i. „Catherine” egy időben, az 1930-as években „trockista” lett volna. Ez így valószínűleg nem igaz, ám az bizonyos, hogy nem volt sztálinista, s noha Károlyi sem volt az, de Károlyiné fokozottan nem. Szerteágazó kapcsolatai azonban (kitűnő önéletrajzai mellett is) feldolgozatlanok; senki nem foglalkozott azzal a nagy témával: ha valaki Moszkva szempontjából eretnek volt, mennyiben lett esetről esetre „trockista”? Felötlök ez egy másik történeti személyiség esetében is: az 1930-as években Justus Pálról is ezt a „bizonyítványt” állították ki kommunista körökben, s az 1980-as években maga Aczél György is megismételte ezt. Így a régi állítások árnyéka továbbhatott, de az, hogy Trockij a magyarok mennyire „fogadták be”, továbbra is fehér folt marad.

Callesen, Gerd

⁹ Leo van Rossum, a fiatalon meghalt holland történész Évkönyvünk Nemzetközi Tanácsadó Testületének a tagja volt. Sokban támogatta munkánkat, több budapesti konferencián is részt vett. Életútját lásd Évkönyv 2002.

Egy fontos Trockij-kiadvány

Wolfgang and Petra Labitz (eds): Trotsky Bibliography. An International Classified List of Publications of Leon Trotsky and Trotskysm, 1905-1995. W. Third completely revised and enlarged edition. 1-2. köt. K.G. Saur. Munich, 1995. 840 pp. (Trockij-bibliográfia. Trockij írásainak és a trockizmusnak nemzetközileg klasszifikált bibliográfiája. Harmadik, javított és bővített kiadás. (1905-1995).

Ez a kiadvány nagyon meggyőző és impresszionáló. Nagyon nagy anyagot tartalmaz, nagyon alapos, gondos a forrásokat illetően, és egészen kitűnő mutatókat ad. Vagyis elsőrangú segédeszköz bárkinek, aki akár tudományos, akár politikai indokok alapján Trockij életének és életművének tanulmányozására vállalkozik.

Ez a kiadvány fontos, mert Trockij és a trockizmus megítélésében gyakoriak voltak és napjainkig fennmaradtak a pozitív és a negatív előjelű leegyszerűsítések és elfogultságok. Eközben a szerzők sokszor híján voltak a megfelelő dokumentációnak. Ez az új bibliográfia sokakat rákényszeríthetne, hogy az elkövetett hibákat orvosolják - mindenesetre a látókört kiszélesítsék.

Ez a kiadás a másodikhoz képest jelentősen kibővült: 3227 tételről 9534-re. A mennyiségi bővülés földrajzi és tartalmi gazdagodást is jelent, többek között latin-amerikai, de ázsiai irányban is. Mindkét területen a trockizmus minden jel szerint mind a mai napig komoly befolyást gyakorol. Ám e trockista csoportok tevékenységével már nem foglalkozik ez, de a legújabb, harmadik kiadás sem.

Mindez semmit nem von le a munka hallatlan nagy érdemeiből. A bibliográfia nemcsak Trockij különféle írásairól ad számot, hanem arról is, hogyan szerepelt az SZKP-ban, a Kominternben, majd a külön „trockista” IV. Internacionáléban is. Ez nem egyszerű téma és feladat.

A kiadvány földrajzi tagolást is ad: orosz, francia, német, angol, spanyol és amerikai fejezetekre is található az érdeklődő.

Figyelemre méltók, a gyűjtés eredményeként keletkezett nagy kronológiai nagyságrendű eltérések. Így a kritikus 1920-1929-es korszak adatai a kiadványban csak 10%-kal szerepelnek, míg az 1970-1995-ös korszak tételei évtizedenként több mint 20%-kal.

BAJÁN SZILVIA:

Norvég-szovjet diplomáciai csata Trockij ügyében

A Szovjetunió megalakulása után Norvégia törekedett jó kapcsolatot kiépíteni területileg és hatalmilag is megnövekedett északi szomszédjával. A skandináv ország kormánya, főként a '30-as években, tartott egy Finnmark (Norvégia Szovjetunióval határos északi része) elleni agressziótól, amiatt került a két ország között mindennemű összeütközést. A norvég-szovjet kapcsolatok meghatározó szegmense volt 1935-36-ban a „Trockij-ügy” kapcsán keletkezett diplomáciai feszültség. Norvégia igen szorongatott helyzetbe került, amiből végül ügyesen kivágta magát. Mint a békepolitika elkötelezettje és a Népszövetség hű tagja, morális dilemma előtt állt: az ország biztonságpolitikájának érdekében kiadhat-e egy tőle politikai menekültjogot kérő személyt? Az oslói szovjet követjelentéseket tanulmányozva nem kétséges, hogy Norvégia valóban fenyegetve érezhette magát az ügyben.

Miután Trockijt 1929-ben kiutasították a Szovjetunióból, törökországi, majd franciaországi tartózkodás után, 1934-ben Norvégiától kért politikai menedékjogot. Kérelmét a Mowinckel¹ vezette jobboldali kormány elutasította.

Egy évvel később, 1935-ben, az új Nygaardsvold-kormány² Schelfónak, Trockij barátjának a közbenjárására jóváhagyta a szovjet politikus újbóli kérelmét.³ Azzal a feltétellel kapott tartózkodási engedélyt, hogy politikai működését szünetelteti és nem vesz részt Norvégia és a Norvégiával baráti kapcsolatot fenntartó országok ellen irányuló propaganda szervezésében.⁴ Trockij felesége és titkára kíséretében 1935. június 19-én hajón Korzikáról Oslóba érkezett.

Jakubovics⁵, az oslói szovjet követ táviratában iróniával számol be a szovjet Külügyi Népbiztosságnak Trockij vízumkérelméről: „... Trockij sa-

¹ Johan Ludwig Mowinckel (1870-1943), a norvég Jobboldali Párt (Venstrepartiet) politikus. 1921-1922 kereskedelmi miniszter. 1922 májusától 1923 márciusáig egyidejűleg külügyminiszter is. Miniszterelnök és külügyminiszter 1924-1926, 1928-1931 és 1933-1935.

² Johan Nygaardsvold (1879-1952), norvég politikus. 1916-1945 a norvég Munkáspárt (Arbeiderpartiet-AP) parlamenti képviselője, 1935-1945 miniszterelnök.

³ Fure, Odd-Bjørn. Mellomkrigstid. 1920-1940. Norsk utenrikspolitisk historie. 3. kötet. Universitetsforlaget. Oslo, 1996. 270. old.

⁴ Ibid.

⁵ Ignacij Szemjonovics Jakubovics (1881-?) szovjet diplomata. 1939 novemberétől 1937 decemberéig a Szovjetunió tejhatalmú norvégiai főmegbízottja. A sztálini terror áldozatával esett.

ját, és felesége egészségügyi állapotára hivatkozó *könnytől nedves* vízumkérelmét a kormány jóváhagyta, miután Trockij elfogadta a feltételeket...”⁶ Tájékoztat arról, hogy Trockij érkezését a norvég lapok szenzációként közölték.⁷ A jelentésből az is kiderül, hogy az új Nygaardsvold-kormány bírálta az előző, Mowinckel vezette jobboldali kormány elutasító döntését Trockij ügyében.

Trockij befogadása szovjet részről az első évben semmiféle ellenállásba nem ütközött.⁸ A kérdést Halvdan Koht⁹ norvég külügyminiszter 1936 nyarán tett moszkvai látogatásán sem érintették.

1936 augusztusában zajlott Moszkvában Zinovjev, Kamenyev és Bakajev pere, melynek háttérében valójában Trockij vád alá helyezése állt. Augusztus 29-én Jakubovics a szovjet kormány üzenetével kereste fel Kohtot. Feljegyzéséből kiderül, hogy a szovjet követ jegyzéke Kirov meggyilkolását Trockij személyével hozza kapcsolatba. Vádolja továbbá Sztálin, Kaganovics, Vorosilov és mások elleni merénylet megszervezésével, terrorista működéssel.¹⁰ A szovjet fél felhívja a norvégok figyelmét arra, hogy a szovjet küldöttek már 1934 decemberében, a Népszövetség genfi ülésén javasoltak egy egyezményt, amely a tagországok kormányai közötti együttműködésre szólít fel a terrorizmus elleni harcban. A norvég külügyminiszter azonban kijelenti, hogy Norvégia nem csatlakozott ehhez az egyezményhez és így nem tartozik kiszolgáltatni Trockijt a Szovjetunióknak. Koht még hozzáfűzi, hogy csak a sajtón keresztül értesült a Trockijjal szembeni vádokról, pontos információi azonban nincsenek.¹¹ A norvég külügyminiszter tudtára adja Jakubovicsnak, hogy a szovjet kormány üzenete egyetlen válaszlépésre ösztönöz pontot tartalmaz. Ez a két ország viszonyának esetleges megromlása az ügy kapcsán.¹² A norvég fél hivatalos választát kormányülés után hozta meg.

⁶ Norge og Sovjetunionen 1917-1955. En utenrikspolitisk dokumentasjon. Szerk. Sven G. Holtmark. J. W. Cappelens Forlag AS. Oslo, 1995. Jakubovics távirata a Külügyi Népbiztos-sághoz L. D. Trockij Norvégiába érkezéséről, 1935. június 19. 162. dok. Az eredeti orosz nyelvű dokumentum az Orosz Föderáció Külügyi Levéltárában (Arhív Vnyesnyej Polityiki Rosszjszkoj Federacii - AVPRF) található. AVPRF, f. 059, op. 1, p. 195, d. 1440, I. 33.

⁷ Ibid.

⁸ Danielsen, Egil. Norge og Sovjetunionen. Norges utenrikspolitikk overfor Sovjetunionen 1917-1940. Oslo, 1964. 181. old.

⁹ Halvdan Koht 1935-1940 a baloldali Nygaardsvold vezette kormány külügyminisztere, a béke-politika elkötelezett híve.

¹⁰ Holtmark: 182. dok. Koht külügyminiszter feljegyzése a közte és Jakubovics között lezajlott tárgyalásról L. D. Trockij norvégiai tartózkodásának ügyében, 1936. augusztus 29. UD (Utenriksdepartement), G 17 F 3/29

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

A szovjet követ még aznap táviratban számolt be Moszkvának a Trygve Halvdan Lie¹³ igazságügyminiszterrel, valamint a Kohttal folytatott párbeszédének az eredményeiről. A dokumentumból kiderül, hogy a Munkáspárt (Arbeiderpartiet AP) soraiban igen megoszlottak a vélemények a Trockij-ügy kapcsán. Sokan Schelfo kizárása mellett foglalnak állást.¹⁴

Miután Trockijt kihallgatták, házi őrizetben, szigorú rendőrségi ellenőrzés alatt tartották.¹⁵ A helyzetet az is bonyolította, hogy lakásába augusztus elején betörték. Az elkövetők a Nasjonal Sammling¹⁶ (Nemzeti Gyűlés) tagjai voltak, akik minden áron el akarták érni Trockij kiutasítását.

A norvég kormány 1936. szeptember 3-án küldte el aide mémoire-ját a szovjet félnek.¹⁷ A dokumentum három pontban foglalja össze a norvég kormány válaszát. 1.) Trockij 1935 júniusában érkezett Norvégiába, Kirovot pedig 1934 decemberében gyilkolták meg. Így Trockij a merényletet nem tervehette ki norvégiai tartózkodása alatt. 2.) Trockij Norvégiába jöttkor elfogadta a tartózkodási engedélyére vonatkozó feltételeket. A betörés nyomozása során azonban bebizonyosodott, hogy megszegte a tartózkodási engedélyére vonatkozó feltételeket. A norvég igazságügyi minisztérium részletesen kidolgozta a tartózkodási engedély újbóli kiadásának feltételeit. A kihallgatás során augusztus 25-én Trockij megtagadta ezeknek az elfogadását. Ekkor a norvég hatóságok megvonták tőle a menekültjogot: „Leo Trockijnak és feleségének 1935 júniusától érvényes, feltételekhez kötött norvég menekültjogi státuszát 1936. augusztus 25-ével felfüggesztettük, ez év augusztus 28-án pedig visszavontuk.”¹⁸ 3.) A norvég kormány visszautasítja azokat a vádakat, miszerint Trockij befogadása ártozott volna a két ország közti jó kapcsolatnak. A norvég kormánynak sem Trockij Norvégiába érkezése előtt, sem utána nem volt tudomása olyan politikai működéséről, ami kizárhatta volna a menedékjog-megadását.¹⁹

¹³ Trygve Halvdan Lie (1896-1968) norvég AP-politikus és jogász. 1935-1939: igazságügy miniszter, 1939-1941: kereskedelmi-, később népjóléti miniszter, 1941-1946: külügyminiszter. 1946-1953: az ENSZ főtitkára. 1963-1964: ipari, majd 1964-1965 kereskedelmi miniszter.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Jakubovics távirata a Külügyi Népbiztosságnak a Trockij-ügy kapcsán T. Lie igazságügyi miniszterrel és Koht külügyminiszterrel folytatott megbeszéléseiről. 1936. augusztus 29. Holtsmark: 183. dok. AVPRF, f. 059, op. 1, p. 224. d. 1603, II. 53-54.

¹⁶ Quisling fasisztoid pártja.

¹⁷ A Külügyminisztérium aide mémoire-ja Trockij norvégiai tartózkodásáról a Szovjetunió teljhatalmú norvégiai főmegbízottjához, 1936. szeptember 3. Holtsmark: 184. dok. UD, G 17 F 3/29, I. kötet.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

Jakubovics 1936. szeptember 9-i keltezésű, Kresztyinszkij helyettes külügyi titkárhoz²⁰ írt levelében értékeli a norvég kormány válaszát.²¹ Úgy véli, hogy a norvég fél nagy figyelmet szentel a szovjet kormány kérésének, viszont nem tesz meg mindent az ügy lezárása érdekében. Főként Kohtot bírálja, aki a norvég kormány hivatalos lapja, az *Arbeiderbladet* (Munkások Lapja) augusztus 15-i számában kedvezőtlenül nyilatkozott a Szovjetunióról.²² Jakubovics elemzi a kérdésnek a norvég belpolitikára gyakorolt hatását. Leveléből kiderül, hogy a norvég jobboldal élesen támadja a kormánypártot, amiért az nem utasította ki az országból Trockijt. Lie igazságügy miniszter véleménye szerint az AP-nek kétségtelenül ártani fog a Trockij-ügy a választások alatt.²³

Trockijt, távollétében, társaival együtt Moszkvában terrorizmus vádjával elítélték. A Szovjetunióban ezután sajtóhadjárat indult a Trockijnak menekültjogi státuszt adó norvég kormány ellen. Trockij az *Arbeiderbladet*-ben kap szót és visszautasítja az őt ért vádakot.²⁴ Közvetlen a cikk megjelenése után a szovjet követ felkereste a norvég külügyminisztériumot, és közölte, hogy a moszkvai per során bebizonyosodott Trockij bűnrészsége a Kirov-gyilkosságban. Nyomatékosította, hogy Trockij norvégiai tartózkodása következményeket von maga után a két ország kapcsolatában: „...a szovjet kormány kijelenti, hogy a terrorista cselekedetekért felelős Trockij menekültjogának meghosszabbítása a szovjet kormány álláspontja szerint megronthatja a baráti viszonyt Szovjet-Oroszország és Norvégia között, és a modern értelemben vett nemzetközi együttműködés gátló tényezőjévé válhat.”²⁵

A szovjet kormány a norvég aide mémoire-ra adott rövid, de annál fenyegetőbb hangú hivatalos válaszában szinte felelősségre vonta a norvég kormányt. „Szeretném kijelenteni a következőket – közli Jakubovics: A szovjet kormányt tájékoztattam a norvég kormánynak arról a nyilatkozatáról, amelyet szeptember 3-án Lie miniszter úrtól vettem át. Sajnálatos mó-

²⁰ Nyikolaj Nyikolajevics Kresztyinszkij (1883-1938) szovjet politikus és diplomamta. 1921-1930: németországi szovjet főmegbízott, 1930-1937: helyettes külügyi titkár. Felügyelete alatt állt a Külügyi Népbiztosság 1. nyugati, Skandináviáért felelős osztálya. 1938-ban a sztálini terrornak esett áldozatául.

²¹ Jakubovics levele Trockij norvégiai tartózkodásáról Kresztyinszkij külügyi népbiztoshelyetteshez, 1936. szeptember 9. *Holtsmark*: 185. dok. AVPRF, f. 05, op. 16. p. 121, d. 89, II. 20-23.

²² *Ibid.*

²³ *Ibid.*

²⁴ *Fure*: 270.

²⁵ UD, G17 F 3/29, 2. kötet. Jakubovics magyarázata a Trockij-ügy kapcsán, 10/9-36.

don a szovjet kormány nem tartja elfogadhatónak az üggyel kapcsolatos norvég magyarázatot, és a két ország közti jó viszonyhoz sem tartja azt méltónak. *A szovjet kormány kijelenti, hogy saját intézkedése miatt és Trockij további norvégiai tartózkodásáért a norvég kormányt terheli a teljes felelősség.*²⁶

A helyzet komolyságát az utolsó mondat tükrözi leginkább. Ez burkolt fenyegetést tartalmaz. A norvég fél nem adott választ, attól tartva, hogy az tovább rontaná az amúgy is súlyos helyzetet.

Az üggyről utoljára 1936. szeptember 25-én, a Koht és Litvinov²⁷ külügyi népbiztos közötti beszélgetésen esett szó Genfben. A szovjet politikus arról kérdezte a norvég külügyminisztert, hogy van-e újabb fejleménye a Trockij-ügynek.²⁸ Koht nemmel felelt és közölte, hogy a norvég kormány nem szándékozik választ adni a szovjet félnek. Litvinov kijelentette, hogy nem várnak választ. „Látván, hogy véleményünk ez ügyben megegyezik, azt mindketten lezártuk tekintettük.” (Koht)²⁹

A norvég közvélemény is igen érzékenyen reagált az ügyre. A kormányhoz nagy mennyiségű észrevétel érkezett. Akadtak olyanok, akik Trockij mellett, de olyanok is akik ellene foglaltak állást. Az Oslói Szakszervezetek Helyi Egyesülete (Oslo Lokale Samorganisasjon) levélben fejezi ki tiltakozását a norvég kormány politikai irányvonala ellen. A kormány – írták – „térde ereszkedett” a „náci gengszterhatalom” előtt.³⁰ A levél a menekültjogi státusz értékvesztésére mutat rá az ügy kapcsán, utalva ezzel Trockij háziőrizetben tartására. A szakszervezetek véleménye szerint a kormány ezzel a lépésével a náciakat támogatja. Ők azok, akik Trockijt az ellene elkövetett betöréssel lehetetlen helyzetbe hozták.³¹ A Gratangen Hajózási Egyesület (Gratangen Skipperforening) viszont Norvégia fontos gazdasági érdekeire hivatkozva éppen Trockij kiutasítását kéri a kormánytól.³² A nor-

²⁶ U.o. 186. dok. Az oslói szovjet megbízott válasza az UD-nak. 10/9-36.

²⁷ Makszim Makszimovics Litvinov (1876-1951) szovjet politikus és diplomata. 1918-tól a Szovjetunió brit részről el nem ismert diplomáciai képviselője Nagy-Britanniában. 1921-től helyettes külügyi titkár, 1930-tól 1939-ig külügyi népbiztos. 1941-43: a Szovjetunió amerikai nagykövete.

²⁸ H. Koht külügyminiszter feljegyzése M. M. Litvinov külügyi népbiztossal Trockij norvégiai tartózkodásáról folytatott beszélgetéséről készített jegyzete, 1936. szeptember 25. U.o. 189. dok. UD, G17 F3/29. II. kötet.

²⁹ Ibid.

³⁰ Az Oslói Szakszervezetek Helyi Egyesületének a norvég kormányhoz írott tiltakozó levele a Trockij-ügyben, 1936. szeptember 11. Holtsmark: 187. dok. UD, G17 F3/29, II. kötet.

³¹ Ibid.

³² A Gratangen Hajózási Egyesület felhívása a norvég kormányhoz L. D. Trockij Norvégiából való kiutasítása ügyében, 1936. szeptember 23. Holtsmark: 188. dok. UD, G17 F3/29, II. kötet.

vég halászok aggodalommal figyelik a Trockij-ügy kapcsán kialakult fagyos norvég–szovjet viszonyt, ami árthat a jegestengeri norvég és szovjet halászok együttműködésének. Az egyesület elszántságára jellemző, hogy a norvég halászat biztonsága érdekében Trockij feltétel nélküli kiutasítását kérték a kormánytól.³³

A norvég kormány ezek után végső döntésre szánta el magát: kiutasította Trockijt az országból, hogy elkerülje a további súrlódásokat a szomszédos nagyhatalommal. A „Ruth” nevű tankhajó Trockijjal a fedélzetén 1936. december végén, tartózkodási engedélyének lejártja után hagyta el Norvégia partjait, mexikói úticéllal.

Trockijt tehát 1936 decemberében sem adták ki a Szovjetuniónak. Ám a norvég kormány tisztában volt azzal, hogy a szovjet politikus további norvégiai tartózkodása csak árthat az országnak. Koht kitűnő diplomáciai érzékének is köszönhető, hogy a szovjet fél nem tett további lépéseket az ügyben. Habár a probléma Norvégia teljes kapitulációjával végződött, az ország nemzetközi hírnevén nem esett csorba, hisz a tartózkodási engedély meghosszabítása nem az országon múltott. Az ügy talán más fordulatot vett volna, ha a betörés kapcsán nem kerülnek elő terhelő bizonyítékok Trockij norvégiai politikai működéséről. Az ügy kapcsán nyilvánvalóvá válik, hogy a Szovjetunió megerősödött hatalmi pozíciója a 30-as évek végén már nagyobb nemzetközi mozgásteret biztosított számára, ami esetenként a környező országok belügyeibe való beavatkozást is lehetővé tette.³⁴

³³ Ibid.

³⁴ Fure: 273.

Tanulmányok

ERIC HOBSBAWM:

Háború és béke

(Részlet)

A XX. század volt a leggyilkosabb az írott történelemben. Az összes halálozást, amelyet közvetve van közvetlenül a háborúknak lehet tulajdonítani, 187 millióra becsülik. Ez az emberiség 10%-a az 1913-as összlakossághoz képest. Amennyiben úgy tekintjük, hogy ez a korszak 1914-ben kezdődött, akkor az egész század kis és rövid megszakításokkal a fegyveres konfliktusok kora, amelyek valahol lejártszódtak. Az egész korszakot a világháborúk uralták, amelyeket földrajzilag körülhatárolható államok vagy államszövetségek vívtak.

Az 1914-től 1945-ig terjedő korszakot egészében „a 30 éves háború időszakának” lehet tekinteni, rövid szünettel. Ez a szünet Japánnak a szovjet Távol-Keletről való 1922. évi visszavonulásával kezdődik, és Mandzsúria japán lerohanásával (1931) végződik. 1945 után szinte azonnal a hidegháború hosszú 40 éves korszaka kezdődött. Vita tárgya lehet, hogy az USA katonai erejének bevetése a világ különböző részein mennyiben tekinthető a világháború folytatásának. Mindenesetre az 1990-es évek is telítve voltak – ha nem is formális – háborúkkal, még Európában is, illetve Afrikában, a Közel-Keleten és Közép-Ázsiában. A világ a maga egészében nem élhetett békében 1914 óta, mint ahogy napjainkban sem élhet.

A XX. századot azonban nem lehet egyetlen egységes egésznek tekinteni. Nem, sem kronológiailag, sem földrajzilag. Kronológiailag a század három nagy periódusra tagolódik. Az első a világháborúk korszaka, amelyekben Németország játszotta a főszerepet (1914–1945); a másodikban a két szuperhatalom állt egymással szemben (1945–1989); s végül az a korszak, amikor a régi nemzetközi hatalmi rendszer megszűnt létezni. A továbbiakban ezeket I., II. és III. korszaknak nevezem.

Földrajzilag a katonai tevékenység a különböző korszakokban nagyon eltérő volt. Ami az államközi háborúkat illeti – s ezeket világosan el kell határolni a polgárháborúktól – Latin-Amerikában a „Chaco-háború” (1932–1935)¹ kivételével nem volt számottevő háború. A háborúk a XX.

¹ Bolívia és Paraguay között kirobbant határháború, amelyben 50 000 bolíviai és 35 000 paraguayi veszítette életét.

században az Amerikákat alig érintették. Részben ezzel is magyarázható az a sokkhatás, amely az USA-t érte a Pentagon és a Trade Center 2001. szeptember 11-i bombázásakor.

1945 után a háborúk Európából is eltűntek, holott korábban Európa volt a csatamezők fő területe. (Itt is államközi háborúkról van szó.) A III. korszakban viszont a háborúk újra visszatértek Európába, annak délkeleti részébe. Nagyon valószínűtlen volt, hogy ez a csatározás átterjedjen a kontinens más részeire is. Ezzel szemben a háborúk állandósultak Közép-Ázsiában (amelyek nem érintették a globális konfrontációt), míg a Távol-Keleten és Dél-Ázsiában olyan háborúk keletkeztek, amelyek valóban globális konfrontációval fenyegettek (Korea és Vietnam – Indokína).

Ami Afrikát illeti, az I. korszakban a háborúk azt szinte nem érintették, Etiópia kivételével, amelyet Olaszország 1935–1936-ban lerohant. A II. korszakban azonban már háborúk szántották fel, a III. korszakban a háborúk, a borzalmas mészárlások és szenvedések állandósultak.

A XX. századi háborúk kapcsán még két jelenségre kell felfigyelni. Az első kevésbé szembetűnő, mint a második. A XXI. század elején olyan világban találjuk magunkat, amelyben a háborúkról már nem az egyes országok kormányai döntenek, még csak nem is e kormányok felhatalmazott ágensei; a versengő pártoknak már nincsenek jellemvonásaik, tartásuk, státuszuk egyedül az, hogy készek erőszakot is alkalmazni.

A II. korszakban az államok közötti háború elhomályosított mindent és az országhatárokon belüli polgárháborúk és a fegyveres konfliktusok teljesen elmosódtak. Így egyfelől az oroszországi októberi forradalom utáni és a kínai birodalom felbomlását követő polgárháborút is be lehet sorolni a nemzetközi háborúk sorába, tekintve, hogy ezek a polgárháborúk elválaszthatatlanok a külső tényezőktől. Másfelől Latin-Amerikában a hadseregek nem lépték át az államhatárokat, 1911 után viszont Mexikó nagy polgárháborús időszakot ált át. Kolumbiában 1948-ban kezdődött elhúzódó polgárháború, miként a II. korszakban néhány más latin-amerikai országban is kirobbantak hasonló fegyveres harcok.

Általánosan nem tudatosodott az a tény, hogy az 1960-as évek közepétől az államok közötti konfliktusok száma csökkent, az egyes országokon belüli harcok száma pedig nőtt. E belső konfliktusok számbeli növekedése egészen az 1990-es évekig tartott.

Sokkal ismertebb az a jelenség, hogy eltűnik a harcolók és a nem harcosok közötti világos határvonal. A XX. század első felében a két világháború során a katonaság és a civil lakosság a hadviselő országokban egyaránt szenvedett a háborúktól. Ám, ami jellegzetes volt, a háború terhei növekvő mértékben hárultak a katonaság vállairól a civil lakosságra, amely

nemcsak áldozata lett e háborúknak, hanem mindenütt alá is rendelődött a katonai hatóságok döntéseinek és operációinak. Ebben a tekintetben is drámai méretű az eltérés az első és a második világháború között. Az első világháború során a civil halottak a lakosság 5%-át tették ki, a másodikban azonban ez az arány 66%-ra ugrott fel. Napjainkban pedig úgy számolnak, hogy a háborúknak 80-90%-ban civilek az áldozatai. Az áldozatok aránya azért növekedett meg ily mértékben a második világháború után, mert ezután már nem nagy, sorozott hadseregek harcoltak egymással, hanem reguláris vagy irreguláris kis csapatok vetettek be általában csúcstechnológiát, miközben maguk általában védve voltak a bevetett eszközök kockázatos hatásáról. Még a csonkulások sem fenyegették őket. Semmi ok nincs arra, hogy ne vegyük bizonyosra: az elkövetkező háborúknak a civil áldozatok aránya még tovább nőne.

Egyszerűbb lenne a XX. század háborúiról írni, ha a híres genfi konvenciókat, amelyeket 1899-ben és 1907-ben írtak alá a háború szabályairól, betartották volna. Akkor még azt feltételezték, hogy ilyen háborúk csak szuverén államok között fognak lezajlani, illetve ha mégis egy állam határain belül folynának, akkor szervezett haderők, hadviselők között zajlanak, amelyek ilyen vonatkozásban elismerik egymást. Miként azt is feltételezték, hogy a harcolók mind egyenruhát fognak viselni, vagy legalábbis világos jelzést, ami megkülönbözteti őket a civil lakosoktól. Akkor még azt gondolták, hogy a harc csak a katonák között zajlik majd, és a civil lakosságot óvják a háború hatásaitól.

Már kezdetben feltételezték, hogy a genfi konvenciók nem vonatkoznak azokra az esetekre, amikor a fenti nyugati hatalmak a globális expanzió során olyan területeken viselnek hadat, amelyeket a nemzetközi jog nem ismert el szuverén államoknak, ez pedig egyaránt súlyosan érinthette az adott területek civil és fegyveres erőit.

A genfi konvenciók természetesen nem vonatkoztak a „civilizált” államok elleni ún. „indián felkelések” harcosaira, sem azokra az esetekre, amikor e „határokon” és az államok kontrollján kívül törtek ki harcok különböző csoportosulások, fegyveres erők között. Így például nem érintette Afganisztánban a hegyekbe húzódó harcosokat vagy a Marokkóban harcolókat.

Elhomályosult a világos határvonal a háború és a béke között. Korábban a második világháború idején a harcok vagy hadüzenettel kezdődtek, vagy békeszerződéssel értek véget. A szó pontos értelmezése szerint nagyon nehéz lenne világosan meghatározni, hogy a „hidegháború” hosszú korszaka háború volt-e vagy béke. Hogy ez mennyire átláthatatlanná vált a „hidegháború” után, azt nagyon jól mutatják a mostani közép-keleti események.

Az Öböl-háború² napjaitól Irakban és Irak körül állandósult az a helyzet, amit nem lehet sem békének, sem háborúnak nevezni. Irakot az Öböl-háború után is állandóan bombázták, miként állandósult a háború Izrael és a palesztinok között. S nem tekinthető békének az, ami Izrael és Szíria, vagy Izrael és Libanon között volt. Ez a XX. század rossz öröksége, de már a XXI. század háborús politikájának jele. E háborúk az új időkben nagyon ideológikusan és vallási megterheléssel jelentkeznek.

Az utóbbi években a háború még tovább bonyolódott, amikor a háborús retorikában megjelentek az olyan érvelések, hogy adott háború éppen a „maffiák” vagy a „drogbárók” ellen folytatott háború.

Ez a kétfajta harc ráadásul sokszor össze is keveredik. Az első esetben a harc olykor ténylegesen „katonák” ellen folyik, a második esetben azonban többnyire rendőri akciókról van szó, amelynek során drogkészleteket kell lefoglalni, és sokszor megfelelő törvényeket kell elfogadtatni.

Ráadásul ezt egy adott politikai entitásban kell elfogadtatni, adott állam határain belül. S ezekben a harcokban a győzelem egyúttal elsősorban morális kérdés is. S fordítva: ha egy katona ilyen harc közben megöli az ellenségét, akkor ezt nem tekintik a jog és a törvények megsértésének.

A régi hatalmi rendszereken belül lefolytatott, XVIII. és XIX. századi háborúkkal szemben az újakban a „teljes megadásig” folytak a harcok, sőt újabban a másik féltől még a megadás lehetőségét is megtagadják. A háborúskodást követő hajdani egyezményeket az utóbbi időben rendszerint egyszerűen félretolják. Az utóbbi időben háborúk egyszerűen úgy kezdődhetnek a gyakorlatban, hogy hadüzenetre még sor sem kerül. Így azután a győzteseket semmi sem bénítja, fékezi akaratauk teljes érvényesítésében. Ám ez már azt is jelzi, hogy az újabb időkben a korábbi, papír-szerződéses megállapodásokat és szerződéseket könnyedén át lehet lépni.

Az előző összefüggésre, a frontvonalak és a jog, a nemzetközi jog teljes összezavarodására, használhatatlanná válására példa: egy-két évtizeddel korábban egy ír IRA-katona katonának is tartotta magát, az Egyesült Királyság azonban egyszerű gyilkosként kezelte őt. Az IRA harcosainak csoportjai ellen 30 éven át nagy katonai-rendőri egységeket vetettek be. Mi volt ez, ha nem igazi háború?

² A fordító széljegyzete: Az írás egyszerre bizonyítja a 85 esztendő Hobsbawm hallatlan gondolati frissességét, ismerten széles dimenzióit – de egyben az iszonyatosan rohanó időt is. Hiszen még nincs egy évtizede, hogy nagy feltűnést keltő könyvében, a „The Age of Extremes” (A szélsőségek kora) címűben „a rövid XX. század” tételét erősen hangsúlyozta. Azután alig egy évtized telik el, egy sor új háborúval és katasztrófával, és ismét megjelenik az „új korszak” elemzése, amely már nem oly „rózsaszínű”, mint egykor sokaké (talán még magáé Hobsbawm-é is) volt. Hobsbawm-nak ez az írása is „tankönyvbe” való.

A valóságban egyedül a nemzetállamok számítanak. Pontosabban: mintegy 200 ilyen nemzetállam létezik, de közülük csupán egy tucatnyi számít ténylegesen, s az USA köztük is egészen rendkívüli hatalommal rendelkezik. Mindenesetre ez idáig egyetlen állam vagy birodalom sem volt képes arra – bármennyire gazdag és katonailag erős volt is –, hogy politikai és katonai hegemóniáját kiterjessze az egész világra. Az egyetlen szuperhatalom azonban nem helyettesítheti a nemzetközi, globális egyezményeket, autoritásokat, főként akkor, amikor hiányoznak a tényleges megállapodások egy igazi leszerelésre. Főleg olyan autoritások hiányoznak, amelyeknek a nagyhatalmak is alávetnék magukat a fegyverkezés területén. Persze vannak bizonyos nemzetközi testületek az ENSZ keretében, továbbá az IMF, a WTO és a Világbank, illetve a Hágai Bíróság. Ámde e testületek és szervezetek közül egyiknek sincs ereje és hatalma, hogy bármelyik nagyhatalom ellen fellépjen, s valamennyien csak ezek jóindulatából élnek.

Forrás: Hobsbawm: War and Peace. The Guardian, 2003. február 23. (Az írást Steve Parsons küldte nekünk.)

Jegyzetekkel ellátta: *Jemnitz János*

TONY BENN: Beveridge vége

E hónapban lesz hatvan éve, hogy Sir William Beveridge publikálta híres welfare-(jóléti) jelentését¹, amelyben amellezt érvelt, hogy a háború utáni világban mindenkiről gondoskodni fognak, a bölcsőtől a sírig, egy átfogó rendszer keretében. Ez magában foglalja az általános társadalombiztosítási rendszert, a négy nagy csapás – a tudatlanság, a pazarlás, a restség, és a járványok – ellen.

Annak idején a Winston Churchill, a hajdani liberális vezette háborús koalíció állt az ország élén. E kormányban a miniszterelnök-helyettes Clement Attlee² az LP vezére volt.

¹ A Beveridge-tervről magyarul többek között lásd Évkönyv 1993.

² Attlee életútját lásd Évkönyv 1983

Nagy-Britannia akkor az életéért harcolt a német hadsereg ellen, és az a jövőeszmény, amelyet fel tudtunk ajánlani, éppen ez volt: a születéstől és az anyasági gondozástól a temetésig való ingyenes gondoskodás. Ez a gondolat magával ragadta az egész nemzetet, és ez lett azután az alapja annak, hogy három évvel később, már az LP kormány vezetése alatt, meg lehetett teremteni a jóléti államot.

Ezen a héten az Új LP-kormány elhantolta a Beveridge-tervet, a nyugdíjakról és a nyugdíjasokról szóló új dokumentummal. Ez kimondja, hogy amennyiben idős korunkban meg szeretnénk menekülni a szegénységtől, akkor többet kell megtakarítanunk, és hosszabb ideig kell dolgoznunk, a nyugdíjkorhatáron túl is. Végre a miniszterek számára is világossá vált, hogy az öregség és az öregedés sokkal nagyobb probléma, mint azt korábban valaha is gondolták. Sokan ezt náluk sokkal hamarabb felismerték, így Barbara Castle³ idején, amikor a nyugdíjkorhatárt még összekötötték a kenyérkeresettel, aki annak idején még ilyen szellemben hozott törvényt. A gazdasági valóság és a „privátgazdaság” ezt az elképzelést süllyesztőbe tette.

Ha az elkövetkező években a költségvetésből nem biztosítják a megfelelő összegeket, akkor hamarosan megtapasztalhatjuk, hogy az öregek megint úgy fognak élni, mint hajdanán, az 1930-as években, pedig azt hittük, hogy azok az évek 1945 után soha többé nem jöhetnek vissza. Hittük, hogy a szabadpiaci viszonyokat sikerült az állami gondoskodás alá rendelni.

Ez a lépés azonban csak egy egész sor hasonló után következett be, amelyek mind elvezettek a jóléti, költségvetési gondoskodás rendszerétől, és amelyek visszavezettek a piacgazdasághoz. Az utóbbi években ennek lehattunk a tanúi.

Az egyetemeken bekövetkezett a gazdasági válság, bevezették a tandíjakat, s most már valószínű, hogy az egyetemi diplomákat is meg fogják adóztatni.⁴ Így azután ahelyett, hogy ténylegesen gondoskodnának arról a szükséges oktatásról és tanulásról, amelyet a magas technikájú társadalom követel, ami mindannyiunk érdeke, az egyetemistákat belekényszerítik abba a körforgásba, hogy kölcsönöket vegyenek fel, amelyeket majd vissza kell fizetniük, amikor megszerezték magasabb kvalifikációjukat.

Most pedig az új elit gondoskodik arról, hogy gyermekei megszabaduljanak az alulfizetett iskolai rendszertől, hogy egészséges, külön elitiskolák-

³ Barbara Castle (1910–2002) annak idején az LP-kormány munkaügyi minisztere volt. Életútjának ismertetésére következő, 2005-ös kötetünkben térünk vissza.

⁴ Azóta, a BBC hírei szerint 2003 januárjában a Blair kormány megroppantó arányban emelte ezek összegét.

ba járjanak, hogy azután kikaparhassák maguknak a megfelelő előnyöket. Ez nem lesz elérhető mások számára, akik ugyanúgy egyetemet végeztek, de éppen ez mutatja, hogy erre a területre is betörték a piaci viszonyok.

Ma már alapítványaink vannak kórházak fenntartására is, s ha valamilyenek pénzügyi gondjai lesznek, akkor itt vannak a nagy multik már az egészségügyben is, akik készek lesznek arra, hogy felvásárolják őket. Mindez pedig arra mutat, hogy az NHS-rendszer, amely a társadalom két-harmadának teljesen ingyenes egészségügyi szolgáltatást nyújtott, elsovad.

Ugyanez a helyzet az önkormányzati lakásépítéssel, amelyet Mrs. Thatcher volt olyan jó és kiárúsított, akkor az LP heves tiltakozása ellenére.

Ezt a mai politikát össze lehet vetni a második világháború utáni helyzettel, amikor az akkori LP-kormány idején egy év alatt 300 000 önkormányzati házat építettek és adtak olcsón bérbe.

Ugyanez érvényes a közlekedésre is. Ugyanabban az időben a vasutak is közületi kézben voltak, költségvetésből éltek, s a közösség ellenőrizte őket, egységes rendszerben. Mára ennek is vége. A privatizált vasútvonalakon a részvényes csak abban érdekelt, hogy mekkora az osztaléka, miközben a vasút lerohad, veszélyesebbé és bizonytalanabbá válik. Ugyanez a helyzet az utakon, ahol a közlekedésben új, drága, elit szállítóvállalatok jelentkeznek, míg a régi, bevált buszvonalak megszűnnek.

A bizonytalanság minden formában nőtt, amit még tetézett is a kormány azzal, hogy az USA hadirepülőket, sőt nukleáris rakéták támaszpontjává tette Nagy-Britanniát.

A piacgazdaság istenítése, ami már bekövetkezett, eleve tönkreteszi a gazdaságot és a közszolgáltatásokat. Ezen az ún. vegyes vállalatok sem változtatnak. Az ellentmondást még sokszorosan fokozza, hogy az, amit most privatizáltak, mind közösségi erőből épült fel, s a kormány, az LP-kormány azoknak a szavazataival került hatalomra, akik egyáltalán nem arra adták voksukat, ami most megvalósult.

Forrás: Tony Benn: The end of Beveridge. Morning Star, 2002. november-december.

Jegyzetelte: **Jemnitz János**

MÉSZÁROS ISTVÁN:

A gazdasági elmélet és a politika a tőkén túl

Az alábbi részlet a szerzőnek (Évkönyvünk nemzetközi tanácsadó testülete tagjának) hozzánk eljuttatott hosszabb tanulmányából származik, amely előadás formájában a venezuelai Caracasban 2001. szeptember 10–12-én rendezett közgazdaság-elméleti konferencián hangzott el („El pensamiento económico y su relevancia en el mundo de hoy” – A közgazdasági gondolkodás és szerepe a mai világban). A konferencia rendezője a Venezuelai Központi Bank, ennek folyóirata, a *Foros. Revista BCV*, illetve a folyóirat főszerkesztője, Asdrúbal Baptista volt. Mészáros hozzászólásának teljes szövege megjelent a jelzett folyóirat 2002. évi 7. számában (313–337. old.).

*

Ami a tervezés szükségességét, ennek az értekezésnek a végkövetkeztetését illeti, első pillantásra is szembeötlő a *globális* tervezés fontossága, egyben ennek a rendkívüli nehézségei is.

Mint láttuk, a második világháború éveiben még a leghatalmasabb kapitalista hatalom, az Egyesült Államok is kénytelen volt alkalmazni a központi tervezést,¹ hogy biztosítani tudja a megfelelő anyagi feltételeket Hitler legyőzéséhez. Ám ez rendkívüli helyzetben történt. Ha ilyen nincs, akkor a tőkés rendszer történelmi és társadalmi meghatározottságai sokkal problematikusabbá tesznek bármely kísérletet a globális tervezésre. Eközben a piac bálványimádói ezt az ügyet torz érveléssel úgy tüntetik föl, mintha a „központi tervezés”, illetve az „egyéni választás” között örök metafizikus szembenállás állna fenn. Valójában az „egyéni választás” joga, és a vele szorosan összefüggő „helyi autonómia” az égvilágon semmit sem jelent, ha azokat az „autonóm” döntéseket, amelyeket az egyén vagy az egyének valamely helyi csoportja hoz, félresöprik a gazdasági rendszer anyagi imperatívuszai vagy legfőbb irányító szerveinek autoriter döntéshozói. Ha nem alkalmazzuk a szükséges történelmi korlátozásokat, akkor mind az oly kedvelt „tervezés *kontra* egyéni döntés”, mind a „növekedés *kontra* nem-növekedés” ellentétpár hamis, haszonérdekeket követő szembeállítására érvényesül.

Normális körülmények között a társadalmi újratermelés nálunk létező kapitalista változata képtelen a *globális* tervezésre. Ma is, továbbra is ez a

¹ Erről bővebben lásd Malcolm Sylvers írását az Évkönyv 1993-as kötetében, ill. A demokrácia és szociális megújulás 1942–1945 c. kötetben. (Magyar Lajos Alapítvány, Budapest 1997.)

helyzet, még ha a gigantikus tőkés vállalatcsoportok, amelyek szinte monopolistái valamely területnek, alkalmazzák is a tervezés ilyen-amolyan, problematikus, csonka formáit. Tervezésük módja szükségképpen csonka, mivel maguk is csak *kvázi-monopolisták*. Akármilyen gigantikusak, sohasem vehetik birtokba az egész világpiacon, még termelő tevékenységük viszonylag korlátozott ágazatainak a méreteiben sem, totálisan pedig végképp nem. Ezt a korrigálhatatlanul csonka társasági tervezést idealizálják azután minden tekintetben tökéletesen alkalmazható megoldásként, amint ezt John Kenneth Galbraith tette.² Ez azonban pusztán reményekre épített gondolkodásmód. Galbraith a tervezésnek a nagy korporációknál folyó tervekészítésre alkalmazott, mértéktelenül kiszélesített fogalmát még azzal az eszmével is összeházasította, hogy – mivel a szovjet gazdaság egészében és az Egyesült Államok nagy korporációiban állítólag egyaránt alkalmazták a tervezést – máris mindketten *konvergálnak* valami minőségileg új képződmény felé, amely nem azonos sem a kapitalizmussal, sem a szocializmussal. Felesleges mondani, hogy mi sem állt távolabb a valóságtól, mint a két társadalom konvergenciájának az illúziója. A valóságos irányt utóbb világosan megmutatta a szovjet rendszer összeomlása és a kapitalizmus ezt követő restaurációja egész Kelet-Európában.

A kapitalizmus keretében folytatott tervgazdálkodás szükségszerű kudarca már Angliában, Harold Wilson kormánya idején, a Labour Party 1964-es győzelme után megmutatkozott. Wilson akkor még arról beszélt, hogy „meg kell hódítani a gazdaság hatalmi pozícióit”, sőt kitalált egy új minisztériumot is, lord George Brown, a Labour alvezére számára. Feltételezték, hogy ez a minisztérium jelentősen megváltoztatja majd a brit gazdaságirányítást, a szándékolt tervezési folyamattal összhangban. Ez a próbálkozás azonban totális kudarcba fulladt, a kaland szerencsétlen véget ért. Ahelyett, hogy a kormány „hódította volna meg a gazdasági hatalmat”, szögesen ellentétes dolog történt: a nagyvállalatok „gazdasági hatalmi pozícióinak” a birtokosai kerítették hatalmukba a kormányt, arra kényszerítve, hogy végleg mondjon le a reformok régi szociáldemokrata eszméjéről. Ezzel vált nyílt ténnyé, hogy a Labour Party – mai vezetőjének büszke szavaival – „a vállalkozók barátjává” alakult át.

A tőke történelmi fejlődése során, különösen a második világháborút követően, a *gazdaság* szó eredeti tartalmát, vagyis azt, hogy *gazdálkodni* kell, tökéletesen elfeledtette az az imperativusz, hogy a rendszer önújratermelésének szakadatlan expanzió formájában kell végbemennie. Amint

² John Kenneth Galbraith: *The New Industrial State*. Továbbmunkált, javított kiadás, New York, 1971.

fenntebb említettem, a tőke uralma alatt az expanzió mindig alá volt és van vetve a tőkefelhalmozás parancsának, amelynek a rendszer szempontjából nézve nem szabható semmiféle határ vagy megengedett mérték. Ha valaki képtelen az ebben a megnyomorított értelemben vett „növekedésre” (amely persze csak „az expanzióra leginkább képes tőke expanzióját” jelenti), ez a rendszer belső logikája szerint az abszolút kudarc szinonímája. Azt az eszmét, hogy a fenntartható fejlődés megóvása érdekében vezessünk be tudatos normatív korlátozásokat a tőkefelhalmozásban, elvetik, mint abszolút csődre vezető gondolatot. Ezt ugyanis a tőke szinte természetörvény szerű rendszer-meghatározottsága nem tűri. Ennek következtében a „gazdaság” fogalma egyenértékűvé vált „bármivel, ami előmozdítja az állandó felhalmozást biztosító expanziót”, függetlenül a folyamat emberi és környezeti hatásaitól. Ez a felfogás a *gazdálkodást*, mint haszontalan, sőt káros koncepciót veti el. Ezért utasítják el kategorikusan a globális tervezést, mint szükséges korrekciót. Ideológiailag persze ezt az *apriorisztikus* elutasítást sokan igyekeznek megszépíteni, a vitathatatlan közmegegyezésre hivatkozva – Ludwig von Misesstől³ Frederick von Hayekig és tanítványaikig.

Világos azonban, hogy a tőke újratermelési folyamatának a romboló következményei⁴ nem korrigálhatók, amíg újra föl nem fedezik a gazdaság szó eredeti jelentését, amely a szükséges *gazdálkodást* jelenti a Föld véges készleteivel egy jó adminisztráció révén, és amíg nem vezetnek be tudatosan és alkalmazható formában globális tervezést. Az a szélsőséges pocskolás, amely jelenlegi létezési módunkat jellemzi (mind a meg nem újítható erőforrások felhasználása, mind a tőke újratermelési folyamatainak a természeti környezetre gyakorolt veszélyes hatása, mind pedig a termékek felhasználásának elképesztően alacsony mértéke tekintetében) az idő múltával csak rosszabbodhat, miközben nincs semmi jele annak, hogy a romlás meghatározó tényezőit a szükséges mértékben korrigálni próbálnák. Még a tervezés korlátozott, egyetlen területet érintő, de valamelyes javulást ígérő bevezetésének a szándékát is, amilyen például a légkörbe kibocsátott káros anyagok mennyiségének a csökkentése az ún. kiotói jegyzőkönyv, mint „jószándék-nyilatkozat” alapján, a leghatalmasabb kapitalista ország vezetői gondolkodás nélkül visszautasították.

³ Lásd a szocializmusról írott könyvét. *Socialism*. New Haven: Yale University Press, 1951. Hozzáférhető kiadása: New York University Press, 1985.

⁴ Ezt a romboló hatást sokan, köztük Schumpeter, mint „építő rombolást” idealizálják, miközben a valóságban egyre inkább a „romboló építés” válik uralkodóvá. – [Joseph Alois Schumpeter (1883–1950), osztrák közgazdász. Szerk. megj.]

A probléma lényege az, hogy – ha globális tervezésről beszélünk – ez nem csupán *mérték* kérdése (mondjuk: tervek részleges alkalmazása néhány nagyvállalat által, bizonyos iparágakban, szemben azzal, ha a nemzeti terület egészen vezetik be); nem is csak a folyamat *időtartamának* a kérdése (abban az értelemben, hogy a kapitalizmusban kizárólag *időleges* lehet, mivel csupán rendkívüli állapotok szakaszaira vonatkozhat, akármi-lyen súlyosak legyenek is ezek). A legfontosabb az, hogy aki el akarja kötelezni magát a globális tervezés mellett, annak elengedhetetlenül a társadalmi újratermelés és csere *alternatív* rendszerét kell fölvázolnia, ellentmondva a létezőnek. Így hát, figyelembe véve a körülményeket, amelyek között ma egyáltalán fölvetődhet a kérdés, még ha csak részleges pozitív intézkedésekről van szó, ezek akkor is túlnyomórészt *ellenintézkedések* lesznek, amelyek ellentmondanak a tőke természetének. Ezért az ilyen intézkedéseket állandó veszély fenyegeti, az, hogy részben vagy egészen felszámolják őket, maradéktalanul visszaállítva a kapitalizmus logikáját. Azzal fenyegetnek ugyanis, hogy hatókörük idővel kiszélesedik, és végül egy *radikálisan más* létezési mód építőköveivé lesznek, amely gyökeresen megváltoztatja az egyének egymás közti és a természettel folytatott tevékenységcseréjét. A szovjet típusú rendszerek összeomlása, amelyek a tervezési folyamat autoritárius módszerét alkalmazták, de amelyeket a termelők kevéssé ortodox módon elutasítottak, jól mutatja ennek a radikális szándékknak a makacsságát.

Természetesen nem létezhet gazdaság, a gazdálkodás értelmében, a számvitel, az elszámolás valamely gyakorlatilag alkalmazható módja nélkül. A tőkés „gazdasági elszámolással” szemben, amely hajszálpontos kvantifikáción alapul – és amelyet a „gazdaságilag létezhető” egyetlennek tekintenek –, a globális tervezés *szocialista számvitelének* a mennyiség és a minőség dialektikája szocialista gyakorlatának a helyreállításán kell alapulnia. Ezt ugyanis szétrombolta a kiárusítás, a kisajátítás világméretűre nyílt könnyű lehetősége. Ebben az értelemben a szocialista számvitelnek *a minőségre kell összpontosítania*, akkor is, ha az erőforrásoknak a különböző tevékenységek és legitím törekvések közötti elosztásához rendelkezésre álló mennyiségeket kell mérlegelnie.

Nincs itt elegendő terünk ahhoz, hogy megfelelően elemezzük azokat a rendkívül változatos és nagyon bonyolult, ráadásul ideológiai tényezők által is torzított mozzanatokot, amelyek a szocialista számvitel szükségszerű minőségi irányvételét indokolják.⁵ Csupán néhány rövid megjegyzésben utalnék közülük néhányra.

⁵ Az érdeklődő olvasó egy erre vonatkozó elemzést találhat *Beyond capital* c. könyvem 14–20. fejezetében (522–870. old.)

Az első arra vonatkozik, hogy *a termelés dolga a szükségletek kielégítése*. Ez az elv éles ellentétben áll a ma uralkodó szemlélettel, amely még az emberiség túlnyomó többsége elemi szükségleteit szolgálni hivatott termelést is alárendeli a „gazdaságilag lehetséges” (tehát nyereséges) termelő tevékenység érdekeinek. Az elosztási és a fogyasztási folyamat tehát hibás determinációknak van alávetve. Ahelyett, hogy a szükségletek által meghatározott reális keresletből indulna ki a termelési célok meghatározásakor, a kapitalista módon meghatározott termelési célok kényszerítik bele a tehetetlen emberi szükségleteket a maguk Prokrusztész-ágyába. Az egyénnek kell fogyasztásában hozzáidomulnia ahhoz, ami számára megszerezhető, ha egyáltalán bármit is meg tud szerezni. Tetejébe mindez „a fogyasztó szuverenitásának” nevetséges ideológiája jegyében folyik.

Problémánk egy másik aspektusát úgy írhatjuk le, mint ellentétet *a használati értékek termelése és a csereértékek termelése* között, amelyek közül az utóbbi az uralkodó. Ez mechanikus mennyiségi szemlélethez és nyereségszámításhoz vezet. Ezzel a módszerrel szükségképpen a fennálló termelési rendszer előre megjósolható következményei érvényesülnek, tekintet nélkül arra, mennyire pazarló az emberi és az anyagi szükségletek igazgatásának ez a módja. A legutóbbi évtizedekben, a tőke strukturális válsága nyomán a helyzet tovább romlott: még *alacsonyabb lett a termékek, a szolgáltatások és a termelő berendezések kihasználtsági foka*. Eközben tagadhatatlan, hogy *magasabb kihasználtsági fokra* volna szükség, hogy ki lehessen elégíteni azoknak a megszámlálhatatlan milliiónak a szükségleteit, akik napi kevesebb mint *egy dollárból* élnek.

Említést kell tenni ebben az összefüggésben a közvetlenül talán legsürgetőbb problémáról, amely sokféle fenyeget társadalmi destabilizálódással, helyenként talán szociális robbanással is: ez a növekvő *munkanélküliség* társadalmi rákbetegsége. Ha a tőke jövedelmezősége marad az elszámolás alapja, ez még a probléma valódi természetének a fölmérését sem teszi lehetővé, nemhogy a megoldását. A legjobb eset is csak az, hogy a munkanélküliség egy részét a *részfoglalkoztatás különböző formáival* lehet levezetni, ami hosszabb távon semmiképp nem jelenthet megoldást. Ez az oka annak, hogy a legjobb szándékú megoldási tervezetek is illuzórikusnak és fenntarthatatlannak bizonyultak, mint pl. a „Teljes foglalkoztatás szabad társadalomban” tervezete⁶, amelyet a jóléti állam atyja, Lord Beveridge javasolt, keynesiánus szellemben. Egy társadalomban, ahol a munka csak kvantifikálható *termelési költségként* jön számításba, a korrekciók csak al-

⁶ Full employment in a Free Society. William Henry Beveridge (1879–1963) nagy hatású műve.

kalmiak és időlegesek lehetnek, a tőkeakkumuláció parancsának alávétve, ahogy az a háború utáni másfél évtizedes fellendülés idején történt. A probléma megoldására az utóbbi időben tett kísérletek, amelyek a munkaiügyi kapcsolatok *deregulációjára* irányultak – ami az emberi lények legérzékenyebb semmibe vételét jelenti – csak arra alkalmasak, hogy némileg álcázzák azt a kudarcot, amelynek a következményei már a közeljövőben súlyosbodni fognak.

Ezekben a vonatkozásokban semmilyen megoldáshoz nem lehet eljutni, legalábbis a dolgok fontosságának a mértékében nem, amennyiben a társadalmi számvitelt nem alakítják át gyökeresen, a *minőség* elsőbbségét szem előtt tartva. Ez csak úgy történhet, ha mindez a globális tervezés alapján történik, egyezményes és tudatosan kialakított célkitűzések jegyében, együttműködve az ezeket megvalósító személyekkel – a „szabadon társult termelőkkel”, akik tevékenyen részt vesznek saját ügyeik intézésében. Ebben a fejlett szocialista társadalom marxista elosztási elve testesül meg, amely szerint az egyének *képességeik szerint fognak dolgozni*, és a társadalmi termelésből *szükségleteik* szerint részesülnek.⁷ Ezt az elvet gyakran torzul értelmezik, figyelmen kívül hagyva Marx megjegyzését „*a dolgozók öngazgatásáról*”, amely nélkül igen keveset vagy egyáltalán semmit sem jelent az, hogy „*képességeik szerint dolgoznak*”. Így hát a marxista definíció két alapvető eleme, az *egyéni képességek* és az *egyéni szükségletek* fogalma valódi jelentését kizárólag a *minőségi számvitel* keretében nyerheti el. Ez hozzá létre a gyakorlatban is kivitelezhető globális tervezés feltételeit, amely csak hosszú távon valósítható meg.

A hosszabb távlatok fontosságának hangsúlyozása nem jelenti, hogy elhanyagolhatjuk az „itt és most” parancsait. Ellenkezőleg: éppen azért kell a szokásosnál sokkal nagyobb távlatokban gondolkodnunk, hogy reálisan, a jelen meghatározottságaiból kiindulva érlelhessük koncepcióvá az *átmenetet egy másféle társadalmi rendbe*. A hosszabb perspektíva fölvázolása éppen azért szükséges, mert az átalakítás reális terve csakis ezeknek a horizontoknak a határai között dolgozható ki. A megfelelő cél biztos megjelölése nélkül olyan helyzetbe kerülnénk, mint az olyan utazó, aki iránytű nélkül indul hosszú útra. Így az utazás résztvevői könnyen utat téveszthetnének. Ám ugyanilyen fontos az „itt és most” objektív és szubjektív meghatározottságainak a megértése. A szükséges változtatásokat ugyanis most kell megjelölni, mivel legalább el kell kezdeni a megvalósításukat, az „éppen itt és most” lehetséges mértékben, még ha ezek az első lépések a célokhoz képest nagyon szerények lesznek is. Ezt a jelen korlátainak mara-

⁷ Lásd Marx „A gothai program kritikája” c. munkáját.

déktalan tudatában kell tennünk, méghozzá úgy, hogy mai lehetőségeink között nyitva tartsuk általuk az utat a távolabbi jövő felé, különben nem jutunk el sehová. Bár senkinek nem szabad felelőtlen, elsietett és éretlen akciókba kezdenie, nem zárható ki a kockázat, hogy valamely lépés utóbb el-sietettnek bizonyul. Ez természetes olyan alapvető cél követése során, amelyen egy átható társadalomszerkezeti váltás, még ha az érdekelt egyének valamennyien a lehető legfelelősebben cselekszenek is. Az az igazság, hogy semmit nem érhetünk el, ha csak várakozunk *a kedvező feltételekre és a megfelelő pillanatra*.

Akik ilyen jelentőségű strukturális átalakítás hordozóivá szegődnek, azoknak mindig tisztában kell lenniük a korlátokkal, amelyekbe bele fognak ütközni. Azt is el kell kerülniük azonban, hogy a súlyos korlátozó tényezők befagyasszák és megbénítsák a cselekvésüket, hogy állítólagos „objektív törvényeknek” fogják föl ezeket, amelyek végül letérítik őket a választott útról. Harry Magdoff például ezt írta: „Nyilvánvaló, hogy a munkaerő létszáma és jártassága, a megművelhető föld mennyisége és minősége, a nyersanyagok, a technikai és más berendezések, a közlekedési és szállító eszközök potenciális kínálata mind mind komoly korlátai annak, amit egy adott pillanatban cselekedni lehet. A tervezés minden lépése során, akár országos, akár helyi jelentőségű legyen, figyelembe kell venni a gyakorlati akadályozó tényezőket. Haszontalan lenne valahol alumíniumgyárat alapítani megfelelő villamosenergia-forrás nélkül. Egy vegyi üzemnek általában óriási mennyiségű vízre van szüksége. Egy acélgyár csak megfelelő vasérckészletekre és kokszolható szénre alapozható. A tervezés magasabb szintjein napról-napra követni kell különböző mérlegeket és arányokat. Ilyen például az ipar és a mezőgazdaság, a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek gyártása, a kitermelő és a feldolgozóipar aránya, a közlekedés és az elosztás szükségletei, a fogyasztók száma és a fogyasztási cikkek mennyisége közötti viszony. Ám mi köze a korlátoknak és az akadályoknak a szocializmus «objektív gazdasági törvényeihez?» És itt érünk el a dolog lényegéhez. A korlátozó tényezők összekeverése a törvényekkel zavarja a szocialista átalakulás alapproblémáinak a megértését.”⁸

Valóban világos, hogy pl. azok a nehézségek és korlátok, amelyek pl. egy 1300 milliós lakosságú (vagyis 55 Venezuelányi), nagymértékben elmaradott országnak, Kínának az iparilag legfejlettebb államok színvonalára való eljutását gátolják, bármely szempontból vizsgálva óriásiak. Így érthető, hogy ennek az erőfeszítésnek a történetében egyaránt találhatók nagy előretörések, illetve az őket megszakító nagy visszaesések és kudar-

⁸ Harry Magdoff: China: New Theories for Old. *Monthly Review*, 1979. május, 5-6. old.

cok. Sok dolgot kell megpróbálniuk, ellenséges környezetben, komoly gátló tényezők közepette, amelyek közül a legnagyobbak, úgylehet, még előttük állnak. Aki távolról kíséri figyelemmel ezt a folyamatot, könnyen láthatja reménytelennek. Érdemes fölidézni ezzel kapcsolatban egy régi tézist az elhunyt kínai vezetőtől, Teng Hsziaopingtől. Eszerint nem *a macska színe* fontos – vagyis nem kell aggódnunk, hogy vajon kapitalista-e vagy szocialista –, amennyiben *megfogja nekünk az egeret*. Első hallásra ez meglehetősen ésszerűnek hangzik. Ám kísértésbe eshetünk, hogy megkérdezzük: és mi van, ha az ilyen szellemben elfogadott politikai megoldások eredménye óriási egerek megjelenése lesz? Ilyen lehet például, az eger sikeres elejtése helyett, a *hatalmas strukturális munkanélküliség*. Ha a veszélyeket és a korlátokat, mint ezt Magdoff bírált cikkében tette, a „szocializmus objektív törvényeivel” hozzuk összefüggésbe, ez nem kínál vigaszt ebben az értelemben.⁹ A *The Economist* különös logikájára van szükség ahhoz, hogy bizonyos dolgokat ehhez hozzátegyén. Először azt írja, hogy a falusi lakosságnak a városok felé irányuló vándorlása „foglalkoztatási válságot eredményezhet, nagy horderejű szociális és politikai következményekkel.” Másrészt, ugyanabban a bekezdésben, állást foglal az ilyen, potenciálisan robbanással fenyegető politika folytatása mellett, mondván: „Kínának alacsonyan kell tartania a hazai munkaerő költségeit, és engedni, hogy falvainak a lakossága szabadon keressen munkát a városokban”.¹⁰

Számunkra a globális tervezés szocialista megoldásának a kutatása, amely az emberiséget fenyegető ökológiai veszélyek elhárításának az egyetlen módja, ma fontosabb, mint valaha volt, nem a távoli jövőben, hanem már ma. Senki sem tagadja, hogy a változtatások megvalósítása, amelyeket a tőke birodalmán túl elterülő társadalomba való oly szükséges átmenet követel, szinte a lehetetlenségig nehéz. A közgazdasági elmélet azonban, amely mélyen tiszteli az objektív korlátozó tényezőket, de elutasítja azt, hogy fetiszta determinációknak vesse alá magát, nagyban hozzájárulhat ennek a vállalkozásnak a sikeréhez.

⁹ A kínai közgazdász, Han Tecsang, egy konferencián, amelyet az Európai Parlament „Zöld csoportja” 2001 júliusában Kínának a Világkereskedelmi Szervezetbe (WTO) való beengedéséről rendezett, lehangoló képet rajzolt arról, milyen negatív hatása van a nyugati tőke tevékenységének a kínai gazdaságban. (The Advantages and Disadvantages of China's Accession to the WTO.)

¹⁰ Chinas Economy: Persuading the Reluctant Spenders. *The Economist*, 2001. augusztus 25–31. 54. old.

ANDREA PANACCIONE:**A totalitarizmus és a történeti kutatás¹**

Fabio Gentile értekezésének első fele rövid, de pontos rekonstrukciója a totalitarizmus-konceptió történelmi alakulásának. Itt összegezi azt a sokféle tényezőt, amely ösztönözte egy ilyen koncepció kialakulását. Mint írja, az elmélet „polimorf, rugalmas és ambivalens” természete éppen ennek a bonyolult genézisnek a következménye. A második rész arról szól, milyen lehetőség van azoknak a politikai rendszereknek az összehasonlítására, amelyekre a „totalitarizmus”-meghatározást a leggyakrabban alkalmazzák, illetve arról, milyen lehet e meghatározás és a történeti kutatás kapcsolata. Itt idéz föl ugyanis, igen általános formában, olyan politikai, kulturális és társadalomlélektani folyamatokat, amelyek rányomták a bélyegüket az elmúlt század tömegtársadalmainak a fejlődésére. Erre utal a Gentile által többször idézett E. Traverso hasznos könyvének az alcíme is („A vitatott XX. század”).² Ugyancsak itt nyílt módja rá, hogy körüljárja a kérdést: vajon alkalmazható-e ez a kategória azoknak a jelenségeknek és történelmi tapasztalatoknak az összehasonlítására, amelyekre kitalálták. Hozzászólásomban néhány gondolatomat szeretném elmondani arról, hogy ráillik-e a kategória egyik kedvelt alkalmazási területére, a Szovjetunióra.

A Szovjetunió az az ismert ábrázolása, amelynek ebben az összefüggésben érdemes figyelmet szentelni, mivel éppen a totalitarizmus-teória inspirálta, Hannah Arendté. Egyrészt, mivel ezt a felfogást ő fejtette ki a legszínvonalasabban; másrészt, mert őt kevésbé kondicionálta az a klíma és kevésbé befolyásolták azok a gyakorlati szükségletek, amelyek más elaborátumokra, például Friedrich és Brzezinski írásaira rányomták a bélyegüket. Arendtnek a Szovjetunióra vonatkozó megfigyelései nem vállalkoznak történeti vizsgálódásra, de mégis hozzájárulnak néhány jelentős kérdés megközelítéséhez, kulcsot adnak ezek tanulmányozásához, például egy viszonylag nemrégii munka olvasásához, amelyen „A szovjet tragédia”.³

Arendt munkájának erre vonatkozó lényegi elemei egyrészt totalitarizmus-konceptiójából táplálkoznak, másrészt abból, hogy nem két történelmi tapasztalatot vet össze, hanem a náciizmus és a sztálinizmus közös logikáját keresi. Ennek folytán persze végletesen leegyszerűsíti azt a társa-

¹ A tanulmányt az Évkönyvünkben rendszeresen publikáló szerző, az Évkönyv nemzetközi tanácsadó bizottságának tagja bocsátotta rendelkezésünkre. Terjedelme miatt, sajnos, csak két rövidebb részletét tudjuk beiktatni.

² E. Traverso: *Le totalitarisme. Le XX siècle en débat*. Paris, 2001.

³ M. Malia: *The Soviet Tragedy*. New York, 1994.

dalmi szerkezetet, amelynek a talaján a sztálinizmus létrejött. Így veszendőbe mennek a szovjet állam működésének jellegzetes realitásai. Ehelyett írásából olyan belső uralom képe bontakozik ki, amely nemcsak hogy teljesen elszigetelődött az uralma alatt állóktól, nemcsak totálisan kiküszöbölte a társadalomból az egyének magánszféráját („a saját én elvesztése”), de a külvilág irányában is szüntelen expanzióra törekedett. A „megtestesült agresszivitást” képviselte, „totalitárius összeesküvést szöve a világ más részeivel szemben”, annak a politikai ideológiának a jegyében, amely a totalitárius rendszerek specifikus eszköze arra, hogy „belülről” tartsák uralmuk alatt és terrorizálják országuk lakóit.” Én úgy látom, hogy a nemzetközi történelmi kutatás már a szovjet állam összeomlása és a szovjet levéltárak megnyitása előtt is fontos adalékokat tárt föl, amelyek fényben ezeknek az előfeltevéseknek több mozzanata tarthatatlannak bizonyul. Csak néhány legfontosabb munkára szeretnék utalni. Ilyen volt például E. H. Carr „Szovjet-Oroszország története” (*Storia della Russia sovietica*) című könyve, noha ez némileg túlértékelte a szovjet történelmi út elkerülhetetlenségét és viszonylagos racionalitását, visszanyúlva számos nyugati értelmiségi két világháború közötti álláspontjához. Ez a könyv viszont sokak számára kijelölte a további kutatás célszerű útjait. Így például a szovjet iparosítás folyamatát szervesen beleillesztette az iparosodás és a korszerűsítés korabeli világfolyamataiba. Ezt tükrözi Lewin „A sztálinizmus társadalomtörténete” című könyve⁴ is, amely a szovjet történelem különböző időszakaiban lényeges tényezőkként kimutatja a tiltakozásnak és a lehetséges alternatívák keresésének az eseteit. Hasonló jelentősége van a harmincas évek szovjet kulturális forradalmáról szóló kötetnek.⁵ Ez a szovjet társadalmi mobilitásra és a művelődési folyamatok akkori fölgyorsulására világít rá. Bailes munkája⁶ azt a bonyolult kapcsolatot mutatja be, amely a műszaki értelmiség súlyának igen jelentős növekedése révén a társadalmi rendszer és a politikai hatalom között kialakult. A szovjet állam külkapcsolatainak komoly vizsgálatából⁷ is külpolitikájának az Arendt-rajzolta víziónál jóval komplexebb képe bontakozik ki. A legutóbbi években előkerült dokumentumok sem a folyamatos agresszivitást, „a megnyugtató sza-

⁴ M. Lewin: *Storia sociale dello stalinismo*. Einaudi, Torino, 1988.

⁵ *Cultural Revolution in Russia 1928-1931*. Ed. by S. Fitzpatrick, Bloomington and London, 1978 (!).

⁶ K. E. Bailes: *Technology and Society under Lenin and Stalin: Origins of the Soviet Technical Intelligentsia, 1917-1941*. Princeton, 1978.

⁷ J. Haslam: *Soviet Foreign Policy 1930-1933. The Impact of the Depression*. Macmillan, London, 1983., ill. uő: *The Soviet Union and the Struggle for Collective Security in Europe, 1933-1939*. Macmillan, London, 1984.

vaknak és a rezsim realitásának az állandó ellentétét” (Arendt) támasztják alá, hanem a szovjet állam biztonságának és területi konszolidálásának a makacs keresését...

Lehetséges-e hát a mai politikai értelemben használt totalitarizmus-koncepció alkalmazása a szovjet tapasztalatra? Úgy tetszik, erre csak akkor válaszolhatunk igennel, ha magunkévá tesszük az ún. „hidegháború utáni korszak” bizonyos tendenciáit. Ez utóbbiak azt sugallják,

- mintha a munkásosztály, mint speciális társadalmi típus, kedvezne egy olyan totalitárius társadalom megszilárdításának, mint a szovjet volt, lévén, hogy ez passzív osztály, amely még a sztálinizmus némely baloldali interpretációi szerint is fél a fejlődéstől és ellentmondásaitól, miután a rendszerrel kötött paktuma révén az állam biztosítja a helyzetét;
- mintha a szovjet rend, mint a totalitarizmus által megrontott, nullára redukált társadalom a mai poszt-szovjet Oroszországban elkerülhetlenné tenné a sokk-terápiát és a szociális mérszárszékét;
- mintha a két szembenálló katonai rendszer közül az egyik szétfolyó társadalmi szerkezetű, kifelé állandó agresszív nyomást gyakorló tényező lett volna, a nyugati ipari társadalmakkal szemben, amelyek viszont szabadok, pluralisztikusak és békések;
- mintha eleve súlyos totalitárius kockázattal volna terhes minden kísérlet, amely tervezni kívánja a társadalmi fejlődést.

A koncepciónak ezt a bebizonyosodott többértelműségét tekintve ismét szeretném leszögezni, hogy a számos szerző által a totalitarizmus-elméletnek szentelt igen nagy figyelem összefügg azzal a korszakkal, amelyben megszületett: a világháborúkéval, amelyek vadonatúj, nehezen értelmezhető és alig előrelátható fejleményekkel voltak terhesek, s amelyek katasztrófális hatást tettek egész nemzedékek gondolkodásmódjára. Arendt klasszikus művének inspirációját is az magyarázhatja, ha belehelyezzük abba a történelmi korba, amikor született. Ezt maga a szerző írta le röviden, de igen szemléletesen a könyv első kiadásának előszavában („Prefazione alla prima edizione”). „Két világháború egyazon nemzedék életében, amelyeket a helyi háborúk és a forradalmak szakadatlan láncolata választott el egymástól; a legyőzöttekre kényszerített béke és a győzteseknek ezáltal biztosított lélegzetvétel időszaka; majd a két nagyerejű világhatalom közötti harmadik világháború folyamatos előérzete[...], ráadásul olyan politikai erők jelenlétében, amelyek esetében nem lehetett bízni abban, hogy betartják a józan ész vagy akár csak saját reális érdekeik tanácsait, s amelyek időnként azt a benyomást keltették, hogy merő örültek, vagy más századok kritériumai szerint cselekszenek.”

Éppen ezért volna igen fontos, hogy ne csak az elméleteket, hanem azokat a politikai összefüggéseket is részletesen rekonstruáljuk, amelyek között ez a koncepció született. Ez hasonló lehetne ahhoz a korrajzhoz, amit Gleason a hidegháborúról készített, és kétségkívül igen hasznos volna. Az 1930-as évekre nézve például figyelembe veendő: a náci hatalom nyomása, a német munkásosztály totális összeomlása, a tehetetlenség érzése, fölismerve, hogy az országon belül lehetetlen bármely szociális ellenállást gerjeszteni; nemkülömben a politikák és az ideológiák válsága a nemzetközi munkásmozgalomban; a Nagy Terror a Szovjetunióban és a moszkvai perek; a spanyol polgárháború és a kommunisták viszonya más baloldali erőkkkel; a náci-szovjet paktum.

Így hát a totalitarizmus, mint historiográfiai fogalom, legalábbis a Szovjetunióra vonatkoztatva, nem használható nyugodt lélekkel.

1903–1905

VADÁSZ SÁNDOR:

Még egyszer a Németországi Szociáldemokrata Párt drezdai kongresszusáról (1903)

A német és a nemzetközi munkásmozgalom talán leghosszabb – 1896-tól 1903-ig húzódó –, de mindenképpen egyik leghevesebb vitája, a *revizionizmus-vita* mind alapvető fejleményeit, mind szakirodalmát tekintve eléggé jól ismert a korszak kutatói, sőt az iránta érdeklődő olvasók számára is.¹ Ismeretes, hogy a lavinát Eduard Bernstein „A szocializmus problémái” című programadó cikke² indította el. A később cikksorozattá nőtt, polemikusan kifejtett álláspont vitájára a párt 1898-as stuttgarti kongresszusán, Bernstein koncepciójának részletes kifejtésére pedig „A szocializmus előfeltételei és a szociáldemokrácia feladatai”³ c. könyvben, 1899 januárjában került sor. Ezt követte Karl Kautskynak Bernstein álláspontjával szembeni kritikája⁴. Minden korábbinál hevesebben bírálta az idővel a „revizionizmus atyjának” elnevezett Bernsteint Rosa Luxemburg⁵. A vitának, egyben a német szociáldemokrácia általa jellemzett periódusának a viszonylagos befejezését az 1903-as drezdai pártkongresszushoz köthetjük.

A revizionizmus kialakulásának előzményeit és magát a vitát a szerzők többsége elsősorban a politikatörténet oldaláról közelíti meg. A vitapartnerek felsorolt írásai és a sajtópolémiaiak is ezt tükrözik. Jóval kisebb azoknak a feldolgozásoknak a száma, melyeknek a szerzői a 19–20. század fordulóján lezajlott gazdasági korszakváltáshoz, jelesen a versenytársak számára félelmetesen nagyra nőtt német ipar fejlődéséhez, különösen a nagy beruházásokat igénylő új iparágak megszületéséhez kapcsolják. Ilyenformán

¹ Az alapművek közül megemlíthetők (a korabeli pártkongresszusok jegyzőkönyvein kívül): *Materialien zum politischen Richtungsstreit in der deutschen Sozialdemokratie 1890–1917*. Bd. I. Frankfurt a. M.–Berlin–Wien, 1978; *Grammatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie*. Berlin–Bonn–Bad Godesberg, 1973.

² *Probleme des Sozialismus*. *Die Neue Zeit*, 1896. október 28. – Bernstein életpályájáról lásd e kötetünkben az ő életművének szentelt önálló rovatot.

³ *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*. 1899.

⁴ *Bernstein und das sozialdemokratische Programm, eine Antikritik*. 1899.

⁵ *Sozialreform oder Revolution*. 1900.

gazdaságtörténetileg, illetve a szociológia szempontjából is megpróbálják megalapozni a német munkásmozgalom „kanyarát”, Bernstein fellépését.⁶ Ilyen G. Fülberth írása is a német szociáldemokrácia történetével foglalkozó gyűjteményes kötetben.⁷ A szerző abból indult ki, hogy Németországban 1896-tól egy egészen 1913-ig tartó (bár 1902–1903-ban a válság és 1907–1908-ban átmeneti visszaesés által megszakított), hosszú fellendülés indult. A nagymonopóliumok uralmának a beköszönte, a tőkemozgásnak és az állami döntésekenk az összefonódása, a külpolitika új céljai, a fegyverkezés és sovén propagandaegyesületek alakulása – megannyi új tényező – megváltoztatta a munkásmozgalom működésének a feltételeit. Így hát, hangsúlyozza Fülberth, a német gazdasági fellendülés és a revizionizmus időbeni egybeesése nem a véletlen műve. A megváltozott feltételrendszer a Bernstein első vitatott írásainak megjelenése utáni években a szociáldemokrácia polarizálódásához vezetett. Fejtegetése nyomán azt a következtetést vonja le, hogy „a más munkáskategóriákkal összehasonlítva jobban fizetett munkások bérezése és funkciója a munkásosztály előrehaladó belső differenciálódása révén teremtette meg a specifikus, imperialista adottságok között kifejlődő, immár elmélettel (revizionizmus) is rendelkező reformizmus előfeltételeit.” A szerző rámutatott, hogy a vázolt szétválási folyamat elsősorban a bányászatban, a vegyi és az elektromosiparban ment végbe. A reformista irányzat megerősödésének a másik feltételét abban a lehetőségben látta, hogy a munkásság részleges szövetséget köthetett a nehézipari kartellból kiszorult tőkés csoportokkal, kiváltképp az érdekeiket megjelenítő Haladó Néppárttal. Bár a munkárisztokrácia fogalma – hiszen erről van szó – régóta használatos a történeti irodalomban, hangsúlyozandónak érzem Fülberth fejtegetéseinek frissességét, azt a törekvését, hogy kimutassa és bizonyítsa a gazdasági prosperitás és a revizionizmus kibontakozása közötti lényegi összefüggést.

Feltétlenül említést érdemel Franz Mehring vélekedése a revizionizmus keletkezéséről, az irányzat lényegéről. A szociáldemokrácia történetéről készített nagy, négykötetes szintézisében⁸ külön fejezetet szentelt ennek a problémakörnek. Kategorikusan leszögezte: „Mint egykor az Öregek és az

⁶ Ezt az álláspontot képviseli pl. *Varga Lajos*: *Harc a revizionizmus ellen a Német Szociáldemokrata Párt 1903-as drezdai kongresszusán c. munkája is* (Szegeed, 1961.), amely I. fejezetében össze is foglalja a leglényegesebb adatokat. Ugyanő publikált a kongresszusról érdekes tanulmányt az *Évkönyv 1978-as kötetében*.

⁷ *Geschichte der deutschen Sozialdemokratie 1863–1975*. Köln, 1977. (Wolfgang Abendroth előszavával.)

⁸ *Franz Mehring*: *Geschichte der deutschen Sozialdemokratie*. I-IV. köt. Hozzáférhető kiadás: Berlin, 1960.

Ifjak elnevezés, a Marxisták és Revizionisták nevek is csupán üres jelszavak.” A revizionizmusról sommásan úgy nyilatkozott, hogy „tulajdonképeni lényege a lényegtelenség. A semmitől a semmin át a semmiig jut el.” Ilyen körülmények között a revizionizmus – írja – „történeti szempontból nem ébreszt érdeklődést. Egyedül azt a kérdést kell megválaszolni, miképpen jött létre a német munkásmozgalomban. Keletkezését megmagyarázza a párt túlterheltsége gyakorlati munkával, amely erejét nagymértékben fölémésztette; gyors növekedése, aminek következtében magához vonzott mindenféle, a népesség legkülönbözőbb rétegeiből származó elemeket. Magyarátul szolgál a polgári értelmiség megtérése, amely hosszú ideig vívódik, mielőtt minden agysejtjét átjárná a szocialista gondolkodásmód.”⁹ Az utóbbi megállapítások persze tényleges ok-okozati összefüggésekre utalnak. Amit azonban Mehring a revizionizmus jelentéktelenségéről mond, alighanem egyik legnagyobb politikai tévedésének minősíthető, mégpedig kettős értelemben. Egyrészt már viszonylag rövid távon, a század elején is megmutatkozott, hogy jelentős munkásrétegek gondolkodásában fordulat állt be; ez az 1914 augusztusi napok drámai fejleményeiben tetőzött, abban, hogy soraikban a világháborút sokan honvédelemként ismerték el. Másrészt, a hosszabb történelmi trendet tekintve, a második világháború után, az SPD 1959-es Bad Godesberg-i kongresszusa szándéka szerint végleg búcsút mondott a marxizmusnak, általában bármiféle politikáját meghatározó ideológiának. Ezzel, a német szociáldemokrácia számos történészének a jellemzése szerint, Bernstein végleges győzelmet aratott Marx fölött.

A revizionizmus-vita iránti érdeklődés fokozódásában és ébren tartásában jelentős szerepe volt François Millerand francia szocialistának, aki 1899-ben belépett egy polgári kormányba, kiérdemelve ezzel „az első szociáldemokrata miniszter” elnevezést. A hírhedt Millerand-ügy, s a nyomában kirobbant „miniszteriális vita” – elsősorban taktikai szempontból – az egész II. Internacionálét megmozgató problémává lett.¹⁰ Minden pártnak fel kellett tennie és meg kellett válaszolnia a kérdést: mikor, milyen feltételek mellett egyeztethető össze a szociáldemokrácia elveivel egy ilyen lépés. Különösen így volt ez Németországban, ahol a szociáldemokrácia a századfordulón – választói tömegeit tekintve – olyan milliós párttá lett, amely jelentős sikereket könyvelhetett el a parlamenti munkában is.

⁹ Mehring: id. m. II. köt. 700–702. old.

¹⁰ A II. Internacionálé. Kongresszusi jegyzőkönyvek 1889–1912. Kossuth Könyvkiadó, 1989. 192–207. old.

Így érkezünk el a drezdai pártkongresszus közvetlen előzményéhez, az 1903. június 16-i Reichstag-választáshoz. Az SPD-re leadott 3 010 771 szavazat 980 000-rel volt több az 1898-ban elért eredményénél. Közel kétmillió szavazattal előzték meg a második helyezett Katolikus Centrumpártot. A szavazatok 31,7 %-át kapták, a mandátumokból viszont a választókerületek egyenlőtlen elosztása miatt csak 20,4 %-ban részesültek (a Centrum 100, az SPD csak 81 képviselői helyet mondhatott a magáénak). Mindazonáltal győzelmük annyira vitathatatlan és meggyőző volt, hogy a *Vorwärts*, a párt napilapja ezt írta: a választás „megsemmisítő erejű csapást mért az egész uralkodó rendszerre.”¹¹ A választást követő hetekben élénk vita bontakozott ki a szociáldemokrata sajtóban. Mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy a választási eredmények és konzekvenciáik értékelésében a végső szót a közelgő pártkongresszusnak kell kimondania. A drezdai kongresszusra (1903. szeptember 13–20.) végig jellemző, rendkívül szenvedélyes hangú összecsapások erre a politikai szükségletre, és arra a korabeli felismerésre vezethetők vissza, hogy a választási győzelem taktikai kiaknázására vonatkozó elképzelések a marxisták és a revizionisták közötti választóvonal mentén térnek el egymástól. Végül ez volt az oka annak is, hogy Drezdában a két tábor harcában – igaz, csak átmenetileg – a revizionisták döntő vereséget szenvedtek.

A revizionisták három vezérszónokának, Bernsteinnek, Georg Vollmarnak¹² és Wolfgang Heinének a felszólalásaiból kiderült, milyen következtetést vontak le a választási sikerből. Eszerint a pártnak föl kell hagynia hagyományos ellenséges magatartásával a polgári állammal szemben, és parlamenti felelőssége teljes tudatában, minden erejét latba vetve kell küzdenie a társadalmi és politikai reformokért. E cél érdekében Bernstein azt is javasolta, hogy a Reichstag-frakció követelje magának a képviselőház elközhelyettesi pozícióját. Látszólag ügyrendi, ha úgy tetszik, protokolláris kérdésről volt szó. Valójában az SPD egész múltjának megítélése és vállalása forgott kockán, amelyet egy nagyon régi, II. Vilmos császárral szembeni ellenszenv is színeztet. A császárról közismert volt, hogy cseppet sem rejti véka alá a szocialisták iránti megvetését. „Makrancos alattvalóknak” minősítette őket; cserébe a munkások „megkoronázott junkernek” titulálták¹³. Ráadásul Vilmos bizonyos ünnepélyes alkalmakkor magához szokta hívni a Reichstag elnökeit és helyetteseiket, mint az egész törvény-

¹¹ Idézi Fr. Osterroth-D. Schuster: *Chronik der deutschen Sozialdemokratie*. I. köt. Berlin–Bonn–Bad Godesberg, 1975. 110. old.

¹² Vollmar életútját lásd Évkönyv 1975/76.

¹³ Mehring: Id. mű. 657–659. old.

hozó testület képviselőit. Ha Bernstein javaslata megvalósul, a szociáldemokrata elnökhelyettesnek, a kormánypártok vezetőivel együtt, meg kellett volna jelennie a császári fogadáson, „udvarképesse” lennie, ami dia-metrálisan ellentmondott a párt hagyományainak.

Az ellentábor álláspontját mindenekelőtt a pártvezér, August Bebel, továbbá Kautsky, Clara Zetkin¹⁴ és Mehring fejtette ki. Ugyanaz a Mehring, aki néhány éve még az új revizionista áramlat jelentéktelenségét hangoztatta, ez alkalommal szükségesnek tartotta, hogy igen keményen lépjen föl a revizionista újságírók csoportja ellen, amelynek tagjai polgári lapokban helyezik el a cikkeiket. A legnagyobb várakozás, érthetően, Bebel beszédét előzte meg. Határozottan szembeszállt azokkal, akik a párt egységéről szónokoltak. „Csak ne beszéljenek a párt egységéről, egyetértésről, ez nem igaz, én ezt a leghatározottabban elvetem. Soha nem voltunk még ennyire kevésbé egységesek, mint éppen most. Az ellentétek még soha nem voltak ilyen mélyek, mint most! Ezeket eltussolni és újból cukrosvízben feloldani – nos, ezzel már tökéletesen torkig vagyok!”¹⁵ A jegyzőkönyvből kitérünk, hogy a kongresszusi küldöttek élénk helyesléssel fogadták a szavait. Bebel beszámolójában szembefordult a revizionisták törekvéseivel, és azt követelte, hogy a szociáldemokrácia a kibékíthetetlen osztályellentétek talaján maradvá tovább küzdjön a fennálló rendszer ellen. „Ameddig én lélegezni, írni és beszélni tudok, ez nem lesz másképpen. Halálos ellensége vagyok ennek a polgári társadalomnak és ennek az állami rendnek”¹⁶ – jelentette ki. Állásfoglalásából ugyanaz a dac és eltökéltség sugárzott, mint évtizedekkel korábban megfogalmazott híres jelmondatából: „Ennek a rendszernek egyetlen embert és egyetlen garast sem!”

A kongresszus végül elsöprő többséggel (288 szavazattal 11 ellenében) megszavazta a revizionizmust elutasító határozatot. Ez kimondta, hogy a pártkongresszus elítéli a revizionista törekvéseket, amelyek arra irányultak, hogy „a mi eddig megőrzött és győzelemmel övezett [sieggekrönte], az osztályharcon alapuló taktikánkat megváltoztassák, abban az értelemben, hogy a politikai hatalom ellenségeinktől való elhódítása helyébe a dolgok jelenlegi rendjének elfogadása lépjen.” Az ilyen politikának – mondta – az lenne a következménye, hogy „egy olyan párt helyére, amelyik azon dolgozik, hogy a fennálló polgári rendet a lehető leggyorsabban szocialista rendszerre változtassa, tehát a szó legjobb értelmében forradalmi, olyan párt lépne, amely megelégednék a társadalom megreformálásával.”¹⁷

¹⁴ Bebel életútját lásd az Évkönyv 1990., Zetkinét 1982. évi kötetében.

¹⁵ Materialien...428. old.

¹⁶ Osterroth-Schuster: Chronik...111. old.

¹⁷ Programmatische Dokumente...182. old.

A határozat további része minden felelősséget elhárított a létező politikai és gazdasági állapotokért, ezért elutasította mindazoknak az eszközöknek a megszavazását, amelyek azt szolgálják, hogy hatalmon tartsák az uralkodó osztályt. Leszögezte továbbá, hogy a szociáldemokrácia – a II. Internacionálé 1900-as párizsi kongresszusán Kautsky által beterjesztett határozatnak megfelelően – nem kíván részt venni a kormányhatalomban. Végezetül elutasított bármilyen törekvést, amelynek a célja a polgári pártokhoz való igazodás megkönnyítése lenne.

Feltétlenül említést érdemel a revizionisták kongresszusi taktikája. Már a viták során – s utóbb még inkább – igyekeztek kisebbiteni a nézeteltérések jelentőségét. Ezek – mondták – csupán az egyes szocialisták közötti vérmérséklet- és felfogásbeli különbségek következményei, ennél fogva nem kell túl nagy jelentőséget tulajdonítani nekik. Amikor meggyőződtek róla, hogy Drezdában alig tucatnyian a többség tömör falanxával kerültek szembe, ez az érvelési módjuk tovább erősödött, egész odáig, hogy pusztán hangulati tényezőknek tudták be az eltéréseket.

A drezdai vita és a nyomában hozott határozat külföldön is élénk visszhangot keltett. Az ügy jelentős szerepet játszott a II. Internacionálé 1904. évi amszterdami kongresszusán is, amelynek a vitáiról Bebel számolt be az SPD az évi brémai kongresszusán. Érdekes, hogy Amszterdamban nem is a németek, hanem a francia guesde-isták terjesztették be a vitára az SPD drezdai határozatát, kifejezetten azzal a szándékkal, hogy elfogadtassák, mint a szocialista taktika nemzetközi szabályát. A német küldöttségből elsőként Kautsky támogatta ezt. Sok más felszólaló is a javaslat elfogadása mellett érvelt. A vita második napján azonban a belga Emile Vandervelde Victor Adlerrel közös módosító indítványt terjesztett elő.¹⁸ A lényegét tekintve elfogadták ugyan a drezdai határozatot, egy megszorítással azonban: ki kell venni a szövegből mindazt, ami nem felel meg más szocialista pártok helyzetének és szükségleteinek. Hamarosan kiderült, hogy Vandervelde és Adler a német párt belső ellentéteire vonatkozó állásfoglalásokat akarták eltávolítani a szövegből, például a reformizmus és a revizionizmus kategorikus elítélését. Bebelt, ahogy elmondta, ingerelte az a körülmény, hogy módosítási szándékukat nem jelezték neki előre. Az indítványról nagy vita bontakozott ki, amelynek a leglátványosabb és legemlékezetesebb mozzanata Bebel és Jean Jaurès¹⁹ szópárbaja volt. Végül az amszterdami kongresszus – 25 szavazattal 5 ellenében, 12 tartózkodással – elvetette a módosító javaslatot és a drezdai határozatot fogadta el. Mellette

¹⁸ Vandervelde életútját lásd Évkönyv 1991., V. Adlerét 1977.

¹⁹ Jaurès életútját lásd Évkönyv 1984.

szavaztak Németország, Ausztria, Csehország, Bulgária, Spanyolország, Magyarország, Olaszország, Lengyel- és Oroszország, Japán, továbbá az Egyesült Államok küldöttei. Egy-egy ellenszavazatot adott le Anglia, Franciaország és Norvégia, valamint a brit birodalom országai. A tartózkodók között találjuk Argentína, Belgium, Dánia, Svédország, Hollandia és Svájc szocialistáit.²⁰

A brémai német pártkongresszus vitájában Bernstein minden kritikai megjegyzés nélkül elfogadta Bebel beszámolóját a német delegációnak az amszterdami kongresszuson kifejtett tevékenységéről. Köntörfalazás nélkül hangot adott viszont (és ezt szimptomatikusnak tekinthetjük) egyet nem értésének a másik ügyben. „Sajnálattal vettem tudomásul – mondta –, hogy a drezdai határozatot mint nemzetközi szabályt fogadták el, mivel az nem alkalmazható nemzetközi méretekben.”²¹ Bernstein és mások fenntartásai dacára a többség végül jóváhagyta a drezdai határozat „internacionalizálását”.

Ha mérlegre tesszük a drezdai és az amszterdami határozatokat, talán meglepedhetünk két vélemény földézésével. A német szociáldemokrácia programdokumentumait közlétező 1973-as kötet összeállítói előszavukban úgy nyilatkoznak, hogy ezek „teoretikus nyilatkozatok voltak, gyakorlati-szervezeti következmények nélkül”.²² Ha ezen azt értik, hogy a vitát nem követték szervezeti szankciók, kétségtelenül igazuk van. A másik, aforizmatikusnak szánt, egyszersmind szimptomatikus ítéletet egy a drezdai kongresszus után közel háromnegyed évszázaddal megjelenő, Friedhelm Boll tollából származó monográfiában olvashatjuk. Eszerint az osztályharcon alapuló taktika 1903-as megóvása „megakadályozta a szociáldemokrácia *idő előtti* integrációját a császárságba.”²³

²⁰ A II. Internacionálé. Kongresszusi jegyzőkönyvek. 238–257. old.

²¹ Protokoll des SPD Parteitages Bremen 1904. Berlin-Bonn, 1981. 312. old.

²² Programmatische Dokumente...182. old.

²³ *Fr. Boll: Frieden ohne Revolution?* Bonn, 1980. 59. old. (Az én kiemelésem. – V. S.)

PANKOVITS JÓZSEF:

1903 és 1904 olasz munkásmozgalmi krónikájából

A száz évvel ezelőtti időszak, az 1903-as és 1904-es év nem sikerült dicsőség telinek az olasz munkásmozgalomban, amely a XX. század elején jellegzetes átmeneti fejlődési szakaszán haladt át. Az előző évi imolai szocialista pártkongresszuson – tízéves pártmúlta visszatekintően – 885 küldött jelent meg 975 szekció (pártszervezet) 34 913 tagjának képviselőiben.¹ 1903-ban a párt taglétszáma nem változott lényegesen, miközben folytatódott a sztrájkharcolnak már 1902-ben tapasztalt lanyhulása: 1902-höz képest megfeleződött a sztrájkok és a sztrájkolók száma, 544 sztrájkra került sor 107 840 résztvevővel.² A szocialista párt közvetlen belső életét a két egymástól akkor jól megkülönböztethető és a későbbiekben is fontos szerepet játszó áramlat – a reformista és az un. forradalmi szindikalista – iszapbirkózása jellemezte. Kettőjük között hamarosan megjelenik a centrista irányzat.

A reformisták szervezeten, támogatottságukat és az imolai kongresszusi sikerüket tekintve fölényben voltak. A párttagság fele a Po-síkság paraszti környezetéből származott, ahol a reformisták korlátlan befolyást élveztek, de erejük meghatározónak tűnt részben az észak-nyugati ipari városokban, részben az ország középső és déli területein, ahol szintén fontos szociológiai komponens a mezőgazdaságban foglalkoztatottaké. A kapitalizáló ipar és gazdálkodás csírái az ország nagyobbik felében – Közép- és Dél-Itáliában éppen csak kikeltek a talajból. Mindezek a feltételek együttesen magyarázzák a munkásmozgalom átmeneti jellegű fejlődési szakaszát és az osztályharc modern formába való átmenet, esetlegesen éppen a reformistákétól elütő irányzat megszervezésének különféle nehézségeit.

A XX. század elején az osztályharc fejlett és jól szervezett formái viszont nagyon is indokoltak lettek volna. 1901-ben a liberális Zanardelli-Giolitti-kormány visszaállítja ugyan az alkotmányos demokratikus szabadságjogokat, melyeket az előző Crispi-féle kormány autoriter módon – az anarchisták elleni fellépés ürügyével – béklyóba zárt, de a helyreállított polgári rend

¹ Giorgio Candeloro: Storia de la Italia moderna, Volume settimo, Feltrinelli, Milano, 1974. 174. o.

² Giuliano Procacci: La lotta di classe in Italia agli suizi del secolo XX. Editori Riuniti, Roma, 1970. 284. old.; valamint lásd Szabó Ervin írásait az 1902-es és 1903-as év munkásmozgalmáról.

önmagában a munkásosztály anyagi létfeltételein nem sokat változtatott. A megváltozott politikai feltételek viszont lehetővé tették újból a munkásmozgalom sorainak rendezését, az osztályharc formák alkalmazását az új feltételekhez. Ehelyett a mozgalom áramlatainak öncélú és meddő csatározása folyt, amit illusztrált Leonida Bissolati lemondása a párt lapja, az *Avanti!* főszerkesztői megbízásáról. A krónika erről az 1903. április elsejei dátumot jegyezte föl.

Bissolatit 1896-ban delegálta a párt Nemzeti Tanácsa főszerkesztőnek tekintettel műveltségére és az újságírásban szerzett jártasságára, ami azonban kevésnek bizonyult a felélenkülő pártharcokhoz és az új helyzet megfelelő és a párt politikai lapja igényeihez igazított értelmezéséhez, a napirendre került problémák kifejtéséhez és magyarázatához, a tömegek mozgósításához. Bissolati a reformista szárny képviselőjeként politizálva vezette a lapot és Crispi és Pelloux kormányainak reakciójával szemben helyesen védelmezte – ha defenzívában is – mind a reformista áramlat, mind a szocializmus alapelveit, de ez a vonalvezetés minden változtatás nélkül mérsékelt reformizmussá merevedett, értetlenné vált a liberális kormányok taktikáját illetően. Ez a taktika az állami eszközök igénybevételével a sztrájkmodszert helyettesítve és a demokratizmus szélesítésével korporatív irányba kívánta terelni a munkásmozgalom érdekvédő, szakszervezeti követeléseit. Bissolati szerkesztői elvei nem tartottak lépést a helyzet változásaival és ez megnyilvánult a szocialista nevelés funkciójának hanyagabb kezelésében, a lap „nyelvi sívárságában”.³

Olyan vezetők kifogásolták az *Avanti!* színvonalának zuhanását, az eladott példányszám visszaesését, mint Enrico Ferri vagy Arturo Labriola,⁴ akik az *Avanti!*-nál mutatkozó jelenségeket is felhasználták a reformisták elleni támadásaikhoz. Kettejük közül a nápolyi Labriola markánsan a forradalmi szindikalizmus pozíciójában helyezkedett el és elméleti kísérleteket is tett Filippo Turati reformizmusának bírálatára.

A jogászprofesszor Ferri politikai nézetei és elvi meggyőződései nem tértek el különösebben a reformistákétól, azonban érzékelve a párt belső vitáinak horderejét, egyúttal bizonyos manőverező képességgel megáldottnak saját személyét az egyes áramlatok fölöttinek próbálta meg beállítani és ehhez kapóra jött számára Bissolati „áprilisi tréfája”. Addig ügyeskedett és addig lavírozott az *Avanti!* főszerkesztői széke utódlási küzdelmének személyi manipulációiban, addig acsargott az egyes jelöltek ellen, amíg végül őrá esett a választás. Egy feltétellel vállalta el a feladatot: a pártszerve-

³ Gaetano Arfé: *Storia dell'Avanti!*, Milano-Roma, 1956. 52. o.

⁴ Arturo Labriola életútját lásd Évkönyv 2003. Turatiét 1982.

zetek pénzszerző kampányának beindítása az újság megrendült pénzügyi helyzetének megoldására. Néhány hónap leforgása alatt 30 000 líra folyt be a kasszába, amivel sikerült stabilizálni a lap büdzsáját; ezzel egyidejűleg már az új főszerkesztő, Ferri irányításával az *Avanti!* éles kormányellenes propagandába fogott, kielégítve a Labriola-vonal előrelendülő rohamának reformista-ellenes propagandáját. A megjelenő cikkek szenzációs tárlásokban, Ferri által felfrissített nyelvezettel vetették magukat a kor botrányos és vitatott költségvetési döntéseire, a hadicélokot is szolgáló hajógyártási rendelkezésekre, a zsarnok II. Miklós cár tervezett olasz látogatás elleni tiltakozásra, egyes bankok pénzügyi visszaélésére és más hasonló témákra, amelyek visszhangra és olvasóközönségre találtak a munkásság mellett más rétegekben is – mindezzel elérve a lap példányszámának emelését. Ferri az *Avanti!* megmentőjének pózában tetszeleghetett és magatartásán egyre jobban átütött az önös karriercolok követésének hamis profeciája. Az *Avanti!* zsurnalizmusának sikere nem váltott át politikai sikerbe, egyáltalában nem járult hozzá a párton belüli viták tisztázásához, verbalizmusában az erőteljesebbnek tetsző forradalmi szindikalisták irányvonalát támogatta. Turati ellenében 1903 táján ebben az irányba mozdult a párt munkásbázisára támaszkodó Costantino Lazzari⁵ is, aki azonban később önálló áramlatot csoportosított maga körül, az ún. forradalmi intranzigesekből. Az *Avanti!* birtoklása Ferri kezében és elpártolása az 1902-ben még a támogatottsági fölényben levő reformista vonalról a viták tisztázása híján tulajdonképpen mind elviekben, mind szervezetileg károkat okozott az olasz szocialista mozgalom fejlődésében. A „forradalmárok” sürgette kérdések távoliak voltak, de a reformisták elméleti és gyakorlati egyoldalúságai, túlzott kormánytiszteletük és kompromisszumkészségük is hátráltatta a mozgalom szervezeti és ideológiai erejének növelését.

A párt belső vitái a nevezett személyiségek és áramlataik körül kavargtak tisztázó álláspontok meghozatala nélkül és mindez odavezetett, hogy 1904-re Bolognába újabb előrehozott kongresszust hívott egybe a vezetőség. A kongresszuson tovább folytatódott az irányzatok meddő harca, gyakorlatilag nem is a tavaszi kongresszus, hanem nyáron az „általános” sztrájkokról dúló sajtópolémia, majd ősszel a szardíniai és szicíliai pillanatnyilag lokális jelleggel sztrájkoló és tüntető bányászleteket kioltó, súlyos nagyszámú sebesülteket követelő sortűzekre válaszoló immár ténylegesen általános érvényű országos sztrájk vált igazi eseménnyé. Első ízben került sor az olasz munkásosztályt csaknem egészében megmozgató sztrájkköz-

⁵ C. Lazzari életútját lásd Évkönyv 1982.

delemre, amely azonban nélkülözve az egységes pártpolitikai és (szak)szervezeti irányítást kudarcba fulladt.

Hosszú évekbe telt, amíg a különböző szakszervezetek 1906-ban létrehozták központi szervüket, a Camera Generale del Lavoro-t, amely képes volt megadni a sztrájkok szervezésének és irányításának feladatát.

JEMNITZ JÁNOS:

Az 1904–1905-ös orosz-japán háború 100. évfordulója.

Néhány adalék a háborúhoz és a nemzetközi munkásmozgalom reakcióihoz

Itt nincs helyünk arra, hogy a témát kellőképpen megközelíthessük, hiszen az orosz-japán háborúnak nagyon nagy volt a visszhangja a nemzetközi munkásmozgalomban is.

A későbbi „hosszú évszázad” során kitűnt, hogy ez a térség később sem vált a nyugodt béke honává. Az orosz-japán hatalmi ütközést hosszú időre felváltotta a japán gyarmatosítás, avagy félgymarmatosítás, amit az akkoriban legyengült Kína és Oroszország nem tudott ellensúlyozni. A második világháború után a Távols-Kelet újra a nagyhatalmi érdeklődések kereszt-tűzébe került, majd itt robbant ki a koreai háború, amelyben már három nagyhatalom volt „érdekelte”. S a „koreai béke” mind a mai napig nem tudott megszületni – sok oknál fogva.

Visszatérve a múltba: az orosz-japán háború legismertebb „ellenkézfogójára” tüntetően a II. Internacionálé 1904. évi amszterdami kongresszusán került sor, amikor Plehanov és Szen Katajama¹ tüntetően kezét fogott egymással, a II. Internacionálé amszterdami kongresszusán a küldöttek lelkes tapsa közepette.²

¹ Plehanov életútját lásd Évkönyv 1981., Katajamáét 1984.

² A kongresszusról és a kézfogóról lásd az Évkönyv 1979 –es kötetét, továbbá a II. Internacionálé Kongresszusai, 1889–1912. c. kötetet. Budapest, Kossuth Kiadó, 1989.

E háborúnak irdatlanul nagy és szerteágazó a munkásmozgalmi visszatükröződése is. Mi ehelyütt, rendkívül önkényesen válogatva, pusztán néhány dokumentumrészletet idézünk föl a 100. évforduló alkalmából.

Az első helyre kívánkozik a Nemzetközi Szocialista Iroda (Bureau Socialiste International – NSZI) 1904. április 24-i manifesztuma, amelyet május elseje megünneplésére adtak ki. Háború ellenes éle nagyon konkrétan az orosz–japán háború (mindkét háborús fél!) ellen irányult.³

Ezt a manifesztumot, a BSI megállapítása szerint, a szocialista pártok egyhangúlag fogadták el. Azt is egyhangúlag állapították meg, hogy az 1870/71-es francia–porosz háború óta ekkora válság nem rázkódtatta meg a világot. S mindezért a BSI egyértelműen a kapitalista mohóságot kárhóztatta.⁴

A BSI nyilatkozata a háború egyik okaként természetesen a „cári rendszert” jelölte meg. Ám egyúttal kipellengérezte a kormányok hazugságait és a diplomaták „kárhóztatos és undorító játékait” is, beleértve még a hágai békebírótságot is. Hangsúlyozták, hogy ezek távolról sem menthették meg a békét, illetve megbélyegezték a hágai döntőbírótság előtt folyó diplomáciai látszatjátékokat.

A nyilatkozat általában is elmarasztalta a tőkés államok kormányait, amelyek lényegileg hasonló politikát folytatnak. A háborús politika – írták – a népeknek csak „könnyeket és nyomorúságot” hoz. A kiáltvány végül aláhúzta a szocialista pártok az elmúlt évben mindenütt megerősödtek, feladatukká tette, hogy a most következő nemzetközi Május elsején ne csak a három nyolcasért harcoljanak, hanem egyúttal „üzenjenek háborút a háborúnak” is.⁵

A BSI következő, 1904. augusztus 15-i ülésén a jelenlevő vezető szocialisták (Vaillant, V. Adler, Vandervelde stb.)^{5a} már nagy meglepéssel regisztrálták, hogy az amszterdami kongresszuson megtörtént Plehanov és Szen Katajama tüntető kézfogója.

Az abszolút internacionalista Katajama ugyanitt bejelentette, hogy kész részt venni másnap a befolyásos amszterdami gyémántcsiszolók szakszervezetében rendezendő nagygyűlésen, amelyen többek között majd Bebel, Zetkin, Van Kol, V. Adler és Errico Ferri szólal fel.

³ Az NSZI (BSI) megalakulásáról lásd Évkönyv 1975/1976.; Bureau Socialiste International. 1900–1907. Documents recueillis et présentés par Georges Haupt. Mouton, La Haye, 1969. 105. old. (G. Haupt történetírói pályájáról lásd Évkönyv 1998.)

⁴ Uo. 105–106. old.

⁵ Uo.

^{5a} V. Adler életútját lásd az Évkönyv 1977-es Vaillant-ét 1990., Vanderveldéét 1991-es számban.

A BSI ugyanekkor egyhangú határozatot hozott arra, hogy a szocialista parlamenti csoportok, illetve a szocialista lapok az orosz-japán háború kapcsán külön is marasztalják el a cári zsarnokságot.⁶

A BSI már csak 1905. januárjában, merőben új helyzetben tartotta teljességét, ebben az orosz események kardinális szerepet játszottak. (Erre 2005-ös kötetünkben visszatérünk.)

A BSI hivatalos jegyzőkönyveitől némileg elszakadva jelezni kell, hogy az egykori japán reagálásokról rendelkezésre áll Szen Katajama önéletrajza és válogatott írásai.

Ami az oroszországi eseményeket, a reagáló lapokat és a felelős aláíró szerkesztőket illeti, a lista három nyomtatott oldalt tesz ki, közte a magyar Volkstimmét. A téma alapos tanulmányt igényelne. Ehelyett itt csak nagyon esetleges merítésben, villanásnyira tudunk rápillantani erre a nagyon változó és hullámozó tengerre.

Megemlítendő, hogy Plehanov Amszterdamban, az Internacionálé kongresszusán elhangzott, idevágó beszéde a rövidített német jegyzőkönyvnél bővebben, oroszul is megjelent. (Hasonló esetben hálás téma a szövegek pontos egybevetése, amikor is sok esetben lényegi eltérések tűnnek elő – ettől most eltekintek.)

Plehanov ugyanakkor értékelő és elutasító cikket is megjelentetett a háborúról. Ekkori háborúellenes tevékenysége igen lendületes volt.⁷

Levelezők partnerei között persze ott volt Karl Kautsky, aki ismeretesen mindig is külön „orosz felelős” volt az Internacionáléban, s aki sokszor közölte Plehanov írásait a *Neue Zeitben*.⁸ 1904-ben Plehanovnak írott leveleiben is jócskán foglalkozott az orosz munkásmozgalom belső, frakció- és személyi ügyeivel – ám kitekintett az általános helyzetre és a háborúra is. Megjegyzendő: egy alapos tanulmányban kellene kitérni arra is, hogy a *Neue Zeitben* ki, mikor, mit írt erről a háborúról, mindezt összevetve a német terület Természetesen ugyanígy megvolt a háború „visszajelzése” az angol, a francia, az olasz, a svájci stb. szocialisták körében is. Ennek nyomtatott formában is megannyi nyoma van Plehanov kiadott levelezésében.

Ez a kötet, szoros barátságunknak köszönhetően gazdag anyagot hagyott ránk a Genfben élő Plehanov és a „zürichi” Akszelrod között.⁹ S ekkor még nem szóltunk az egyéb „harmadikok” levelezéséről, amely például Bebel

⁶ Uo.

⁷ Filoszozsko–lityeraturnoje naszlegyije G.V. Plehanova. I–III. köt. Moszkva, 1973.

⁸ Uo. II. és III. kötet

⁹ Uo.

és Victor Adler, avagy Turati és Kautsky között éveken át folytatódott – s amely éppúgy érintette ezt a háborút, mint az amszterdami kongresszust is.

Miként a nemzetközi eseményekre mindig figyelő Jaurès munkásságából sem maradtak ki a reagálások, ahogy Luxemburgéból sem. S az oroszokhoz visszatérve: hajdanán megjelent Martov és Akszelrod ugyancsak gazdag levelezése is¹⁰, amely elsősorban a belső orosz munkásmozgalom viszonyaira nézve kincsesbánya, de nem csak arra. Végül persze a magyar szociáldemokraták sem voltak némák és írásképtelenek. Mindennek elemző megjelenítése a jövő feladata.

¹⁰ Pizma P.B. Akszelroda i J. O. Martova. Berlin, 1924.

1927-1929

KEVIN MORGAN:

A másik jövő. A brit baloldal és Amerika az 1920-as években

(Erősen rövidítve)

Az 1920-as évek elején és közepén a brit munkásmozgalom több stratégiai fontosságú kérdésben más álláspontra helyezkedett, mint az európai munkásmozgalom többsége. Ez az európai események és folyamatok megítélésére is vonatkozik. A brit munkásmozgalom, amelyet másokhoz képest kevésbé érintett a kommunista befolyás, sokkal nagyobb megértéssel, toleranciával viszonyult a bolsevikokhoz, mint bármely más nagyobb mozgalom, munkáspárt, szociáldemokrata párt a kontinensen. Számos esetben igazán prominens személyiségek és egész szervezetek helyezkedtek egyértelműen bolsevik álláspontra, ami a sokkal fegyelmezettebb és összeforrottabb európai szociáldemokrata pártok esetében alig volt megengedett. Így azután a brit munkásmozgalomnak még a mérsékeltebb vezetői is olyan kísérletet és erőfeszítést láttak a NEP-ben, amely nem áll messze saját céljaiktól és törekvéseiktől. Többen észrevételezték: mintha a brit mozgalomnak valamiféle „orosz komplexusa lenne, minek folytán az a mély szakadás, amely Európában bekövetkezett a szociáldemokrata és a kommunista mozgalom között, sokkal kevésbé hatott a brit munkásmozgalomra.

Egy nagyobb munkában ezt részletesen kimutattam többek között A. A. Purcell¹ példáján, aki különböző szakaszokban volt szindikalista, szakszervezeti vezető, guild szocialista² kommunista, sőt a CPGB³ alapító tagja, kétszeri munkáspárti parlamenti képviselő, ismert, befolyásos TUC vezető. Ugyanakkor Purcell a Nemzetközi Szakszervezeti Internacionálé (IFTU – avagy nálunk ismertebb nevén ASZI) elnökeként igen jelentős obulust tehetett le az asztalra, amikor több esetben felvállalta a bolsevik ügyek védelmét. Olykor Purcellnek ezek az állásfoglalásai nemzetközi vihart is

¹ Purcell életútját lásd Évkönyv 1997

² A guild szocializmushoz lásd G.D.H.Cole életútját. Évkönyv 1989, Mellorét 1988. és R. Orage-ét 1998.

³ A Brit Kommunista Párt rövidítése

kiváltottak. Többek között így történt akkor is, amikor 1924-ben TUC küldöttséget vezetett Oroszországba, majd 1924 decemberében hazatérve beszámolt azokról a sikerekről, amelyeket az új Oroszország felépítésében elértek. Ezt követően többen élesen megtámadták, Emma Goldman és Friedrich Adler is, mondván, hogy Purcell egyszerűen a kommunisták baleskeje.⁴ A brit kommunisták viszont pajzsukra emelték és úgy tüntették fel őt, mint az első számú emberüket a szakszervezeti mozgalomban.

A fent nevezettek azzal is támadták Purcellt és a TUC-t, hogy olcsó luxusutazást szerveztek maguknak. A valóságban azonban ők az új oroszországi szakszervezeti viszonyokat próbálták jobban megérteni. Mindezt hosszabb írásomban elemeztem. Most viszont egészen más összefüggésben azt mutatom be, hogy a brit munkásmozgalom milyen jövőt is ígért Amerikának az 1920-as években.

A szigetország munkásmozgalmárai akkor nem annyira a „kivételes fejlődést” látták Amerikában, nem is az ideológiai alternatívákat figyelték, hanem a hihetetlen gyors ipari fejlődést, amely ezekben az években végbement. S valami hasonló történt az új Szovjet-Oroszországban is. egyes kommentátorok azt jóstolták, hogy a kettő közül kell majd választani. S ez sok angolt az USÁ-ba vonzott. E választási nyomásra figyelmeztetett Beatrice Webb⁵ a naplójában, és erről tartott előadást Bertrand Russell a londoni fábiánusoknak 1926-ban. Tom Mann⁶ négy évvel korábban előszót írt egy kiadványhoz, s ott ugyancsak e két ország „versenyéről” szólt. S noha Beatrice Webb és Russell sok mindenben eltérő nézeten volt, abban megegyeztek, hogy az USA egy megfiatalodott kapitalizmus képét mutatja. Ugyanezt tette a konzervatívok népszerű napilapja, a Daily Mail is.

Ezzel szemben hatott az, hogy egy évvel Purcell oroszországi útja után, a „Vörös Péntek”⁷ napjaiban, 1926-ban Stanley Baldwin miniszterelnök maga is bizottságot küldött az USÁ-ba a helyzet és az ipari fejlődés „megtekintésére”. Ennek a bizottságnak egyetlen szakszervezeti tagja volt: Ernest Bevin.⁸ Ekkoriban tért vissza az USÁ-ból a gépész szakszervezeti Bertram Austin, aki beszámolójában hangsúlyozta, hogy az USÁ-ban magas béreket fizetnek. Ezt ekkoriban többen a TUC-ban példaszerűnek tekintették, s erről törekedtek meggyőzni a TUC főtitkárát, Walter Citrine-t.⁹

⁴ F.Adler életútját lásd Évkönyv 1979; Emma Goldmanról magyarul bővebben: Jemnitz János: Az anarchizmus Britanniában és az Egyesült Államokban. Múltunk, 2001. 4. sz.

⁵ B. Webbről és jelentőségéről lásd életútját: Évkönyv 2003.

⁶ Tom Mann életútját lásd Évkönyv 1981. és Jemnitz János: Tom Mann. Akadémiai Kiadó, 1970.

⁷ A Vörös Péntekről és körülményeiről lásd Évkönyv 1990.

⁸ Bevin életútját lásd Évkönyv 1981.

⁹ Citrine életútját lásd Évkönyv 1987.

Ugyanebben az időben jelentősen terjedt az egyéni turizmus, amelynek során az angolok főként az USA keleti partai nagyvárait látogatták.

S fordítva: amerikai szakszervezeti küldöttségek is sűrűbben kezdték felkeresni Nagy-Britanniát, és brit kollégáikat meghívták Amerikába a szerintük fontos helyekre, régiókba, szakszervezetekhez. Ezek az amerikaiak persze azt sugalmazták, hogy az ő menedzsmentjeik kínálták fel a jólétet.

Ezért is írta a brit ILP havi folyóirata,¹⁰ a *The Socialist Review*¹¹ szemleírója 1928-ban: „Ha valaki konzervatív, akkor Amerikába megy, ott eltölt három hektikus hetet lelkes amerikaiakkal, majd hazatér és könyvet ír a kapitalizmus magasztalása jegyében. A másik út, ha elmegy Oroszországba.” Ez az írás 1928 áprilisában jelent meg.

Amerikanizmus és fordizmus¹²

Ez az „amerikai vagy orosz” kitekintés sűrűn megjelent Angliában. Az amerikai ipari és egyéb modernizációért Nagy Britanniában sok szocialista is lelkesedett. Ezzel kapcsolatban azonban Mary Nolan hangsúlyozottan különbséget tesz a fordizmus esetében: vajon itt pusztán az ipari felfutás iránti lelkesedésről, a vállalati forma elismeréséről, avagy egyfajta ideológiai megközelítésről van szó?¹³

A marxisták a fordista ipari produktivitás megjelenésében a taylorizmushoz képest progresszív tartalmat láttak.¹⁴

Ebben az időben Gramsci elemezte legmélyebben és legvilágosabban, hogy a fordizmus és az ipari termelés felfutása milyen lehetőségeket kínál a tömegek és a munkások szociális helyzetének javítására, illetve, hogy a fordizmus távlatilag előre lépés a tervgazdálkodás felé.¹⁵ Gramsci ekkor jórészt az olasz Fiat vállalat példájából indulhatott ki, amely e fordizmus megtestesítője volt.

Gramsci ezeket a remek elemzéseit abszolút elszigeteltségben, a börtönben végezte. Ám hasonló következtetésekre jutott az USA-ban a kommu-

¹⁰ Az ILP-ről lásd Évkönyv 1993.

¹¹ A *The Socialist Review*-ről lásd Évkönyv 2001.

¹² Gondoljunk az egykori magyar szocialista szerzőkre, akik e témakörrel foglalkoztak: Szabó Ervin., Rónai Zoltán, Faragó László, Varga Jenő stb.

¹³ Mary Nolan: *Visions of Modernity. American business and the modernisation of Germany.* New York, 1994.

¹⁴ A Taylor-rendszert Szabó Ervin is elemezte; Antonio Gramsci: *Americanism and Fordism. Selections from the Prison. Notebooks,* London, 1971.

¹⁵ Gramsci: I.m.

nista párt ott született Pollitja vagy Gallachere, illetve W. Z. Foster¹⁶ aki ugyancsak lelkesen dicsérte a fordizmust. Gramsci kritikái észrevételeket is fűzött hozzá: a tömegtermelés és a termelés globalizálódása pszichikai következményekkel jár majd, sújtja az egyes munkást és a munkásokat általában. Foster ezt kiegészítette saját gyakorlati tapasztalataival.

A problémákkal a bolsevikok is szembekerültek.

A Szovjetunióban a fordizmus nem arathatott nagy és tartós sikereke, hiszen ott a kereslet volt jócskán a meghatározó, míg a fordizmus nemcsak az ipari-technikai eredmények felfutására épült, hanem a magas bérekre és a nagy fogyasztásra is. Ez pedig természetesen ott nem létezett. Németország sokkal inkább lett a fordizmus követője. A német nagyüzemekből sokkal többen tettek tanulmányutat az USA-ba, Detroitba, mint bármely más helyről. Ilja Ehrenburg is úgy találta, hogy nem Moszkva a fordizmus új fő befogadóhelye, hanem Berlin.

A német szociáldemokraták is elfogadták a fordizmust. Az SPD szellemi vezetői, így Kautsky¹⁷ persze messzebb is tekintettek. Kautsky megadta róla a szokásos „kaucuk” elemzést. Fritz Tarnov, a német famunkások vezetője azt mondta: a fordizmus „rövidebb munka és több szabadidőt biztosít majd – vagyis több örömet és több életet”.¹⁸

Németországban az SPD keretein túl is – de ennek a gondolatnak és ügynök Nagy-Britanniában még kisebb volt a sikere.

Az amerikanizmus Nagy-Britanniában

Ezek után igazán meglepő lenne, ha az amerikai hatás elkerülte volna Nagy-Britanniát és a brit munkásmozgalmat. A hivatalos AFL-küldöttségek látogatásának ugyan nem volt nagyobb sikere, de sok helyi szakszervezeti küldött is érkezett, sok egyéni találkozással került sor – s mindez hatott. Ahogy egy brit szocialista írta akkoriban, az amerikai tapasztalatok „gazdagították”, „feltöltötték” a brit munkásmozgalmat. Ugyanő utalt arra, hogy a britek és az amerikaiak között milyen „szorosak a kulturális és nyelvi kapcsolatok”.¹⁹

Ezeknek az éveknek egyik nagy brit „Amerika utazója” Oswald Mosley volt, aki 1926-ban befolyásos feleségével együtt beutazta az USA-t, feltehe-

¹⁶ Harry Pollitt életútját lásd Évkönyv 1980., 1990., William Gallacherét és William Z. Fosterét 1981.

¹⁷ Kautsky életútját lásd Évkönyv 1979.

¹⁸ M. Nalam: I. m. 76. old.; John Willett: *The New Society. Art and politics in the Weimar period, 1917–1933.* London, 1978. 98–99. old.

¹⁹ M. A. Hamilton: *Remembering My Good Friends.* London, 1944. 225. old.

tően eleve azért, amiért nyolc évvel később a Webb házaspár Oroszországot: hogy ott felfedezzék az „új civilizációt”. Mindenesetre Mosley történetírói, csakúgy, mint ő maga, hangsúlyozzák, hogy az USA-ban szerzett tapasztalatai rendkívül nagy hatást gyakoroltak rá. Noha Mosley „rangjának” megfelelően találkozhatott Roosevelttel, ez számára mellékes epizód maradt. Igazán fontos és nagy élmény számára a Ford-üzemek meglátogatása volt. S természetesen nem csupán az ipari hatékonyság, hanem a magas bérek, ezzel együtt a fogyasztás, az életkörülmények megváltozása, továbbá az, hogy a Ford tulajdonosainak „megérte” a magas bérköltség, mert így a kitűnő szakmunkások nála maradtak, sőt egész generációk nevelődtek ki. A Ford vonzerejét növelte, hogy rövidebb munkanapot kínált és a szabadidő értelmes eltöltésére különféle alkalmakat. Mosley el volt ragadtatva – minden fenntartás nélkül.²⁰ Mint láthattuk, ez egybevágott az SPD néhány korifeusának a véleményével is. Ráadásul nem állt messze az ILP akkoriban meghirdetett „Living Wage” (az élethez elégséges, méltó bérek) követelésétől, s megfért az ILP-ben szintén terjedő „amerikanizmussal”. Ez azonban azt is tükrözte, hogy akkoriban Mosleynek is volt bizonyos hatása az ILP-re.²¹ Azonban még így sem született válasz arra a kérdésre, hogy ennek a fordizmusnak miért volt egészében kisebb hatása az LP-re?

Ennek nyilvánvalóan sok oka van, amelyek össze is fonódhatnak egymással. Egy azonban bizonyos: Németországgal szemben Nagy-Britanniában a kommunizmus egyszerűen nem volt fontos a brit munkásmozgalomnak. S míg Németországban a kommunizmus ellenében ki lehetett játszani az „amerikai kártyát”, Angliában ezt csak a hagyományos ellenség, a torik teheték meg – és éppen az egész brit munkásmozgalom ellenében.

Így azután az 1920-as évek elején az LP-ben alig fordítottak figyelmet Amerikára. A változás az 1926. évi sokk²² után következett be. Vizsgálni kezdték, hogy az államosítások hogyan járhatnak együtt a modernizálással, a racionalizálással. Ennek kapcsán „fedezték fel” Amerikát s indultak el a küldöttségek az USA-ba. Ekkoriban terjedtek el a „partnership” nézetek, és csak ekkoriban kezdett hatni a fordizmus is.

Ám mindehhez tudni kell, hogy a századfordulón Angliában úgy tekintettek az USA-ra, mint a korlátlan „tőkés-menedzser” uralom paradicsomára, ahol nincs semmiféle korlátozás, ami a munkásokat védené. S az angol szakszervezeti emberekbe (függetlenül attól, hogy radikális szocialisták voltak-e vagy sem) élesen beleívódtak esetleges saját élményeik a kegyet-

²⁰ Robert Skidelsky: Oswald Mosley. London, 1981. 146–150. old.

²¹ Daily Herald, 1926. október 1. – E számban nagyobb cikk szól Mosley amerikai útjáról és hatásáról.

²² Az 1926. évi brit általános sztrájkhoz lásd Évkönyv 1976.

len, vad amerikai viszonyokról, amelyek náluk otthon elképzelhetetlenek voltak. Ám most, az 1926. utáni években nem annyira „a szabadságról”, hanem inkább a gazdaságról, az egyszerű életéről és az ipar racionalizálásáról volt szó.

Ám az amerikai „modell” – beleértve annak már akkor „tudományos menedzsmenként” eladott változatát – a brit munkásmozgalomban változatlanul nagyon nagy gyanúval fogadták, hiszen az utolsó másfél évtized eseményeiből is ismert volt az „üzemi gorilla” rendszer. (Vagyis, hogy a tőkések által alkalmazott fegyveresek brutálisan elűzik, megfélemlítik vagy megölik a szakszervezeti hangadókat)²³

Forrás: Kevin Morgan: *The Other Future. The British Left and America in the 1920.* *Socialist History*, 2000. 16. sz. 64–69. old.

JEMNITZ JÁNOS:

G. B. Shaw és Mussolini

G. B. Shaw, Friedrich Adler és Giuseppe Modigliani¹ vitája a fasizmusról az 1920-as évek második felében

Maga a vita egyáltalán nem új, de úgy vélem, ismételten is tanulságos.

Shaw, akinek az 1920-as évek elején már nagy neve és befolyása volt, több látogatást tett a Mussolini irányította Olaszországban. Majd a maga páratlan stílusában és modorában nyilatkozatokat tett (többek között) a brit sajtóban Mussolini rendszerének elfogadhatóságáról, pozitív véleményt alakított ki róla, és ezt meg is jelentette a *Daily News* 1928. januári számában.

Az általános értékelés és az a tény, hogy ezt Shaw állította ki, sokakat felháborított, többek között Friedrich Adlert, aki nyomban „magánlevélben” tiltakozott és fejtette ki ellenvéleményét Shawnak². A levélírók természetesen tisztában voltak a kérdés és a nézeteltérés mértékével és jelentőségével. Így hamarosan a sajtó is hozzászólt.

²³ A tanulmánynak sajnos csak mintegy harmadát tudtuk közölni.

¹ F. Adler életútját lásd Évkönyv 1979.

² A levelezés anyagát annak idején a Victor és Friedrich Adler Archivumban találtam meg. Ezt a levélváltást „F. Adler és G.B.Shaw vitája az olasz fasizmusról” címmel a *Történelmi Szemle* 1967. évi 10. számában én közöltem először. Az anyagot itt természetesen erősen lerövidítve, csupán emlékeztetőül és jelzésértékkel vettem be e kötetbe.

A dolog nyilvánosságra hozatala azonban nem volt könnyű, hiszen a felek jóváhagyása is kellett hozzá. Az európai szocialisták attól is tartottak, hogy Shaw révén a Mussolini-rendszert maguk is elfogadhatóvá tehetik, és még a szocialisták táborában is zavart kelthetnek.

Maga a Daily News, noha Shaw januári nyilatkozata után több helyről megkapta a megfelelő tiltakozásokat, csak az ismert olasz vezető szocialisták tiltakozását volt hajlandó leközölni.

Az olasz szocialisták utaltak arra, hogy az olasz lapok még magát a Shaw-nyilatkozatot is csak csonkítva merték közölni. Elhagyták belőle pl. Shawnak azt a történeti párhuzamát, miszerint már III. Henrik, majd Napóleon idején is leszögezték, hogy a kormányt nem lehet felelőssé tenni a rendszer ellenfeleinek

„eltüntetéséért”, „meggyilkolásáért”. Ezt az egyenes utalást a Matteotti³ gyilkosságra azonban Mussolini rendszerében a sajtó nem bírta ki.

Modigliani, az olasz szocialisták egyik elismert vezetője, többször megválasztott parlamenti képviselő, rámutatott, hogy Mussolini nem a nép, hanem sokkal inkább a király és a hadsereg segítségével szerezte meg a hatalmat. Ámde nem egyszerűsítette le a képletet: mint hangsúlyozta, az első két évben ott állt mögötte a klérus, sőt a demokratikus politikusok néhány olyan karizmatikus képviselője is, mint Giolitti és Bonomi. Sőt Mussolini a nemzetközi közvéleményben is jelentős támogatást tudott szerezni. A rendszernek azután akadtak új támogatói, de nem kevés áldozata is – tette hozzá.

Majd elég epésen hozzáfűzte: a fiatal Shaw ezt a helyzetet azonnal átlátta volna, az öreg azonban a „zsiványokat” magasztalja, ami „nagy kár”.⁴

Shaw-t azonban Modigliani állásfoglalása és intése ugyanúgy nem győzte meg, mint F. Adler korábbi levele. Olyannyira nem, hogy 1927. november 23-án Shaw előadást tartott a brit Fábíánus Társaságban⁵ az olasz helyzetről és Mussolini rendszeréről, s ennek során a maga éles, sőt kiélezett stílusában kijelentette: a szocializmusnak éppen diktátorokra van szüksége, és diktátorok után kell néznie.⁶ Utalt arra is, hogy Mussolini az olasz nép támogatását élvezzi, amit népszavazások eredményei bizonyítanak.

Shaw újabb nyilatkozatát és beszédét természetesen megint tiltakozások követték. Ennek hatására valamelyest helyesbített és magyarázkodott,

³ Matteotti életéről és meggyilkolásáról lásd Évkönyv 1985.

⁴ Daily News 1927. október. Adler és Modigliani tiltakozó levelét közölte az Internation, 1927. október 15.

⁵ A Fabian Society-ről lásd Évkönyv 1984.

⁶ Shaw szövegét közölte a Daily News, 1927. november 23.

de régi felfogásának megfelelően „leütötte a földott labdát”, és a brit parlamentáris rendszer hiányosságait, fonákságait gúnyolta ki.

Shaw visszatért a diktátorok és személyesen Mussolini kérdésére is. Kifejtette, hogy a diktátoroknak nemcsak a hatalmat kell tudni megragadni, hanem „diktátorként is kell fellépniük”. Majd hozzátette: „Mussolinik sem akadnak minden nemzedékben”.⁷

Shaw e nyilatkozataira egyébként a Századunk 1927. évfolyamában Sinkó Ervin is élesen és elutasítóan reagált. Friedrich Adler pedig publikálatlan levelének mindjárt az elején leszögezte: Olaszországban a szocialista, sőt a demokratikus szervezetek minden létfeltételét felszámolták. Majd azzal folytatta: vajon “Olaszországban kinek van lehetősége arra, hogy felülemelkedjen” Mussolini rendszerének és a szocialistáknak oly valós ellentétén.” „Ostobaságnak” minősítette, hogy Shaw Olaszországban szerzett véleményével így a nyilvánosság elé állt. Leszögezte, hogy ebben a kiélezett küzdelemben senki nem lehet „pusztán szemlélődő turista, hacsak nem sérti meg a szolidaritást” a faszizmus ellen küzdőkkel.⁸

Adler levelében persze érintette a nagyon kritikus pontot, ami sok évtizeddel később is vitapont lehetett: Mussolini rendszerének Shaw által említett „szocialisztikus elemeit” Adler szerint igazán meglepő Shaw „hiszenysége”, az, hogy négy év távolából nem kritikusan elemezte a rendszer tényleges működését.

Adler is, Modigliani és a magyar Sinkó Ervin is Shaw állásfoglalásait meglepőnek, felszínesnek és a szocialista mozgalomban zavart keltőnek minősítette. Mindannyian kifejtették, hogy a szocializmus, a demokrácia és a humanizmus egymással összeforrott követelményrendszer.⁹

⁷ Annakidején, az 1960-aa években Wanda Lanzer, az archivum gazdája, Otto Bauer nevelt lánya vezetett e levelezés nyomára.

⁸ Idézett forrás.

⁹ Állásfoglalásaikat pontosan, bőven idézve lásd: Jemnitz János: F. Adles és G.B.Shaw ví-tája az olasz faszizmusról.

A munkásmozgalom dokumentumaiból

(1) *Jean Longuet 1927. január 17-i levele Algernon Leehez¹*
(Részlet)

Biztos lehet abban, hogy sohasem fogom Önt elfelejteni, és soha nem lesz idegen a számomra. Mindig emlékezni fogok rá, milyen kedves volt hozzám New York-i tartózkodásom idején, és még mindig bízom abban, hogy hamarosan viszontláthatom...Attól tartok azonban, hogy nincs a birtokomban oly sok dokumentum, mint ahogy feltételezi. Ami a pártot² illeti, a dolgok jobban mennek, annak ellenére, hogy Marquet túlságosan jobbra Marceau Pivert³ és Zyromski⁴ túlságosan balra ment. Én úgy vélem, hogy sikerül erős többséget létrehozni, amely megőrzi a párt egységét és a pártot megtartja a demokratikus úton.⁵

Ami az Internacionálét illeti, úgy tűnik, hogy a svéd, a dán és a holland szociáldemokraták nagyon határozottan fellépnek a baloldaliak ellen, és Marquet-vel és Déat-val vannak, aki egyébként sokkal inkább feladta az internacionalista alapelveinket, mint Renaudel.⁶ Ami a Ti amerikai küldöttségeket illeti, az nagyon óvatos volt, és arra ügyelt, hogy ne sértse a Ti amerikai értelmiségijeit.

Forrás: Tamiment Library. New York University. Algernon Lee Arch. R. 2687.

(2) *Vámbéry Rusztem: Az értelmiség szocializmusa*
(Részlet)

Néhány éve, az angol munkáskormány idején¹ hogy a polgári iskolák katedrójából törölték azt a blaszfémiával határos versikét, mely szerint

God has wisely ordered everyone's estate

The rich man in the estate, the poor man's in the gate.²

¹ Jean Longuet életútját lásd Évkönyv 1976., Lee-ét 1998.

² A francia Szocialista Párt (SFIO).

³ Pivert-ről bővebben: La Gauche Révolutionnaire. Évkönyv 1987.

⁴ Zyromski életútját lásd Évkönyv 1996.

⁵ Marquet és Déat hosszabb időn át a párton belüli jobbszárny vezetői alakjai voltak. Magyarul lásd Jemnitz János: Léon Blum. Budapest, 1993.

⁶ Renaudel életútját lásd Évkönyv 1996.

¹ Ez az 1924-es kormányra vonatkozik. Erről lásd Évkönyv 1974, illetve 1979.

² Isten bölcsen rendelte el, hogy a gazdag birtokán ülhessen, a szegény pedig annak kapujában.

Amit Anatole France szatírának szánt, hogy Isten igazságos, mert mindenkinek megadja, ami őt megilleti: a gazdagnak a gazdagságot, a szegénynek a szegénységet, arról az angol államegyház valamikor komolyan gondolta, hogy lecsillapíthatja vele a nyomorgók elégedetlenségét és fölkelheti a dúskálók lelkiismeret furdalását. Nemcsak Angliában, de egyebütt is az emberi igazságtalanságokért a földöntúli hatalomra szokták a felelősséget hárítani azok, akiknek egyéni önzésébe ütközne, hogy a kiáltó vagyoni ellentétek enyhüljenek. Ugyancsak Anatole France mondja a „Lúdláb királynőben”, hogy a Tízparancsolat törvényei azért isteniek, mert embertelenek. Ez ellen a hívő lelkek joggal emelnek kifogást, mert az embertelenség emberi privilégium, helyesebben annak az állat-embernek a tulajdonsága, akit vele született önzésének korlátozása még nem magasztalt emberré. Igaz ugyan, hogy akik a létért folytatott küzdelem darwini tanításából társadalomtudományi következtetéseket vonnak le, mint H. Spencer és Häckel³, ugyancsak bizonyítják, hogy a szegények és a gazdagok, a munkások és a naplopók, a tőkésék és az alkalmazottak ellentéte, ha nem is az isteni akaratnak, de a természet megmásíthatatlan törvényeinek felel meg. Ma már azonban közhellyé vált, hogy a társadalomtudomány, ha számolni kénytelen is a természet erőivel, nem természettudomány, s hogy a társadalom rendjét szabályozó képzetek lényegéhez tartozik az igazságosságra irányuló törekvés, amelyet a természet rendje nem ismer. Isten- és tudománykáromlás tehát, ha azokat a vagyoni, egyenlőtlenségeket, amelyeket túlnyomóan a kapitalista gazdálkodásnak a féktelensége, részben a laissez-faire korlátatlansága, sőt bizonyos mértékig legközönségesebb gonosztett (gyilkosság, rablás, csalás és vesztegetés) hozott létre, az emberi társadalom változtathatatlan rendjének tüntetik fel.

Forrás: Századunk, 1929. január 1. old.

Vámbéry Rusztem: A békebontó Wells (Részlet)

Ami sok, az sok. Ez a H.G. Wells nem nyugszik. Régebben ártatlan történeteket írt az időgépről meg az ellopott bacillusról. Azután szocialistáskodott társadalmi regényekben és utópiákban. Még ez is meg-

³ Ernst Haeckel (1834–1919) német zoológus és természetfilozófus. Herbert Spencer (1820–1903) angol pozitivistá filozófus.

járja; de most, hogy a gyanútlan kiadók segítségével világhírré cseperedett, van arculatja előadást tartani a világ egyesült államairól, ráadásul Berlinben, volt dicső szövetségesünknek, Vilmosnak székvárosában, és pont a Birodalmi Gyűlés termében.

Amit pedig mondott, az igazán hajmeresztő. Hogy a nacionalizmus a béke legnagyobb ellensége, hogy a jövő nemzedéket kozmopolitikai szellemben kell nevelni, hogy az egyetemes világállamban Franciaország, Anglia és Németország úgy összetartozna, mint Vesztfália, Brandenburg és Pomeránia, és még sok e fajta szörnyűséget. De meg is kapta a magáét. Nem Berlinben, mert a nyámnnyám német minden bolondságot lenyel, hanem itt, Budapesten, nem is holmi zuglapban, hanem a magas kormány félhivatalosában. Keményen megmondta ennek a magáról megfélemedkezett állapotoknak, hogy holta napjáig is attól fog koldulni. Azt mondta a B.H.¹ hogyha azok a gyöpösfejű németek fontolóra tudták volna venni Wells szavait, belátták volna ideáljának „békeromboló erejét”, megértették volna, hogy terve „harcias felszólítás a világirodalomra minden ellen, ami szentszámba megy”.

Forrás: Századunk, 1929. május–június. Kortörténeti jegyzetek. 137. old.

(3) Szende Pál: Pártharcok, pártélet Franciaországban¹ *(Részlet)*

1929. május 5-én és 12-én zajlottak le Franciaországban a községi választások, anélkül azonban, hogy számba vehető változást hoztak volna a pártok erőviszonyaiban. Változás ezen a téren immár csak az 1932. évi általános parlamenti választások alkalmával várható, a mostani idő tehát nagyon alkalmas a francia pártélet alapvető kérdéseivel foglalkozni. A rendelkezésre álló hely korlátolt volta miatt el kell tekintenem a történelmi fejlődés vizsgálatától, és mondanivalóinkat kizárólag a mai helyzet elemzésére szoríthatjuk.

¹ Budapesti Hírlap

¹ Szende Pál (1879–1934) tudós és politikus. Óriási tudását már a kortársak megbecsülték, de munkássága a mi utókorunkban nem igazán ismert. Polihisztori tudását, munkásságát korunkban amúgy is kevesen tudnák nyomon követni. Kautsky kevés magyarról írt nekrológ búcsúsorokat. Szendéről ezt megtette és elküldte. Ez a rövid közlés is pusztán emlékeztető, kár, hogy többre nincs helyünk.

Az új ipari forradalom

A háború utáni Franciaország gazdasági szerkezete döntő átalakuláson megy keresztül, amely joggal nevezhető új ipari forradalomnak. A háború előtt a francia termelés legfőbb ága – a termelés értékét és a foglalkoztatott személyek számát tekintve – a mezőgazdaság volt, a nehézipar az angol és a német versenyben alulmaradt. A háború alatt nagyra fejlődött hadiipar azonban a fegyverszünet után béketermelésre rendezkedett be. Elzász-Lotaringia visszaszerzése, valamint a Saar-vidék birtoklása nagyszámú nehézipari vállalatot és gazdag nyersanyagforrásokat iktatott be a francia ipari termelés bérkeringésébe. Az elpusztított vidékeken az ipari telepek új, modern berendezésekkel keltek életre. A háború előtt Franciaország ipara főleg fogyasztási és fényűzési cikket gyártott, a háború után a kulcsiparágak léptek előtérbe, s a munkagépek termelése lendült fel. Franciaországban a kőszéntermelés 77%-kal, a vasérctermelés 72%-kal volt nagyobb, mint a háború előtt. Óriási lendületnek indult a vegyipar is. A falu lakossága ismét a városokba tódul.²

Osztálytagozódás és pártviszonyok

Sajátos értelemben osztálypárt Franciaországban csak kettő van, a szocialista és a kommunista párt. A parasztságnak saját pártja nincsen, s az erre irányuló kísérletek eredménnyel eddig nem jártak. A múlt évben egész Európárt bejárta a hír, hogy Franciaországban egy parasztpárt (Parti Agraire et Paysan Français) alakult amellyel a csehszlovák, jugoszláv és román parasztpártok is érintkezésbe léptek. Ez az alakulás minden jelentőség nélkül való, a párt a mostani választáson alig adott magáról életjelt. Épp úgy jellemző, hogy Franciaországban hiányoznak a német pártéletre oly jellemző, ha nem is nagy jelentőségű középosztályi pártok. Mindez nem azt jelenti, mintha az osztálytagozódás nem befolyásolná a pártok alakulását, hanem hogy a befolyás más alakban érvényesül, mint más országokban.

Franciaországban, dacára az egyház körül szüntelenül folyó küzdelemnek, felekezeti pártok sincsenek. A német Centrum és a belga katolikus párt által elért sikerek ellenére Róma mindig tartózkodott, hogy Franciaországban nyíltan katolikus párt megalakulását támogassa, mert ez csak az antiklerikalizmus erősítette volna. A mai pártok között csak egynek van ka-

² A továbbiakban Szende – az 1918-as pénzügyminiszter – elemzi a francia pénzügyeket, a frank szilárdságát, a francia fizetési mérleg alakulását.

tolikus jellege, de ez is óvakodik attól, hogy ezt külsőleg kifejezésre hozza, s magát Demokrata Néppártnak (Parti Démocrate Populaire) nevezi. Programja valóban demokratikus, de politikai állásfoglalása többnyire reakciós. A parlamentben van néhány pap is, de attól még 1914–1924, a reakció legnagyobb ereje idején is óvakodott az egyház, hogy katolikus pap miniszterséget vállaljon, félve az ellenhatástól. A protestáns egyház vezető emberei a jobboldali pártokkal vannak szoros szövetségben. A vagyonos zsidóság szintén a jobboldallal tart, a kispolgárság túlnyomó része a radikálisokra szavaz. A zsidó képviselők többsége a jobb- és középpártokhoz tartozik, szocialista s kommunista képviselő alig van. ...³

Forrás: Századunk. 1929. július. 5. sz. 237–240. old.

A dokumentumokat közli és jegyzetelte **Jemnitz János**

³ A valóban nagyon sokszempontú és elemző írás nagyobb részét terjedelmi okokból nem tudtuk közölni, holott a szocialista Szende a munkásmozgalom helyzetét és pártjainak viszonyait is elemezte.

Hidegháború

Eric Hobsbawm önéletrajzából

(Részlet)

1948-ban a Kelet- és Nyugat-Németország közötti határvonal frontvonallá változott, s megkezdődött a hidegháború. A „berlini krízis” idején, amely azzal kezdődött, hogy áprilisban az oroszok elvágták a Berlinbe vezető szárazföldi utakat, és hosszú hónapokon át Berlint csak léghídon lehetett megközelíteni. Kelet és Nyugat bezárta magát az idegtépő erők konfrontációjába. A kommunisták Nyugaton, bármennyire jelentéktelenek voltak is, „a másik oldalon álltak”. Mi is „a másik oldalon álltunk”.

Ami engem illet, számomra a hidegháború 1948 májusában kezdődött el, amikor a Külügyminisztérium egy tisztviselője értesített arról, hogy sajnálatos módon nem tudják megadni az engedélyt, hogy másodszor is részt vehessek azon a tanfolyamon, amely a British Council rendezésében a németek átnevelésére indult. Az ok eléggé nyilvánvaló volt: minden párttagot ki akartak szorítani a hivatalos brit politikai életből. Nagy-Britanniában nem volt akkora hisztéria, mint az 1950-es években az USA-ban, ahol a kommunistákat, sőt mindazokat, akik marxistának vallották magukat, egyszerűen kiszorították mindenféle egyetemi vagy akár csak „college” oktatásból is.

Ezekben az években nehéz volt kommunista értelmiséginek lenni. A hivatalos politika azt sugallta, hogy minden téren diszkriminálni kell a kommunistákat, akiket POSSZIBILIS AVAGY AKTUÁLIS ÁRULÓKNAK tekintettek, és nagyon gyanúsak voltunk mind munkáltatóink, mind kollégáink számára.

A liberális antikommunizmus történetileg nem új jelenség. Csakhogy ekkor, a hidegháború körülményei között, amikor az USA-ból, de a brit hatóságoktól is pénzügyi támogatást kapott ez a propaganda, amikor eluralkodott a Szovjetunió gyűlölete és az a hit (amelyet egyébként maga a brit kormány nem osztott), hogy a Szovjetunió világalomra tör, a liberális antikommunizmus új hisztériahullámnak adott lökést.

Egész eddig a pillanatig - legalábbis Nagy-Britanniában - a politikai hangulat kevésbé volt túlfűtött. Az országban a Labour Party kormányzott, és a párt messzemenő reformjait még a vereséget szenvedett Konzervatív Párt sem támadta. Az 1930-as évekhez való visszatérés elképzelhetetlen volt, s

erről senki sem mert volna még szólni sem, mert a munkáspárti kormány nagy választási és morális támogatottságot élvezett. Ez a kormány egyébként semmiként nem tekinthető „forradalmibbnak”, mint az, amely az előző hat évben koalíciós kormányként hatalmon volt, s amely azt a dirigista állami gazdaságot irányította, amely a brit népet elvezette a győzelemhez, ahhoz a győzelemhez, amelyet a britek olyannyira a magukénak éreztek. Nemzetközileg pedig az a háború alatti nagy szövetség, amely Nagy-Britannia, a Szovjetunió és az USA között létrejött, amelynek keretében a háborút megnyerték, a diplomaták és a kémelhárító titkosszolgálatok kivételével, még mindig hatott az emberek tudatára, a közös harc emléke nem tűnt el. 1945–1947-ben a kommunista pártok még bent voltak a legtöbb volt hadviselő ország kormányában Nyugat-Európában, s ugyanígy a nem kommunista kelet-európai országokban is.

A nők és a férfiak éppen csak hogy megjöttek a háborúból avagy a megszállt országokból, hogy visszatérjenek a civil életbe, hogy folytassák életpályájukat, avagy hogy átgondolják, mit is csinálnak majd ezután. Barátok találkozhattak újra, olyanok, akik hosszú évek óta nem látták egymást. E barátok legtöbbször még életben volt, mind hogy Nagy-Britannia viszonylag könnyebb háborút élt át – természetesen az oroszokhoz, a lengyelekhez, a jugoszlávokhoz és magától értetődően a németekhez képest. Az emberek jól emlékeztek az 1914-es háborúra, amelyet nem véletlenül neveztek a „Nagy Háborúnak”: akkor az oxfordi és cambridge-i egyetem diákjainak egynegyede halt meg a frontokon, most a 2000 cambridge-i diák közül, akiket én ismertem, csak öt vagy hat nem tért vissza. Ez volt az az idő, amikor a háború előtti kommunisták megkérdezték egymást: „Még tagjai vagytok a Kommunista Pártnak”? A hajdani egyetemista kommunisták legtöbbször már nem volt az. Ebben az időben 1947-ben, a kommunistákat és az „útítársakat” még nem szorították ki, még nem marginalizálták. Ekkor kezdődött el a BBC-ben a Harmadik Adás, ahová engem egy „nem kommunista” vezetett be. Első, botladozó lépéseimet a mikrofonnál az oroszul beszélő Anna (Nyta) Katlin, a már idősödő, bölcs, szellemileg nagyon figyelemre méltó hölgy javította és igazította ki. Több adást készítettem ekkor számára. Lehet, hogy ez volt az első angolul elhangzó rádióadás Karl Krausról.

Forrás: Eric Hobsbawm: Interesting Times. SA Twentieth-Century Life. London, Penguin Books, 2002. 174–176. old.

SURÁNYI RÓBERT:

Attlee, Truman és a koreai háború

A Clement Attlee¹ vezette munkáspárti kormány, közel ötévi kormányzás után, az 1950. februári választáson csak ötfőnyi parlamenti többséget szerzett. Elvesztette már reform-lendületét is, amellyel 1945 és 1948 között a jóléti államot megalapozta, de még keresztülvitte a vas- és acélipar erősen vitatott államosítását. A brit gazdasági és katonai erő hanyatlása ellenére a kormány és ellenzéke egyaránt ragaszkodott a nagyhatalmi szerep fenntartásához. Ernest Bevin külügyminiszter a hidegháború kibontakozása során, 1947 és 1949 között az Egyesült Államok katonai szövetségét igyekezett biztosítani Nyugat-Európa védelmére a szovjet veszéllyel szemben. Kezdeményezője volt az atlanti katonai-politikai szövetség, a NATO létrehozásának is. Ehhez hozzá kívánta kapcsolni szövetségesként a brit domíniumokat. A kormány a Nemzetközösség kiterjedt pozícióinak védelmét is az Amerikai Egyesült Államokkal való szoros szövetségre alapozta. 1950 derekától azonban a brit kormányzat elhatárolódott a Montánunió, az európai integráció első lépése tervétől, s az angolok kezdték elveszteni addigi nyugat-európai vezető szerepüket.

A brit kormány különleges elbánásra számított az atomenergia birtoklása terén, a világháború alatti együttműködés és a Churchill-Roosevelt-megállapodások alapján. Az amerikai kongresszus viszont a McMahan-törvénnyel (1946–1958) megtiltotta az atomenergiával kapcsolatos információk átadását. A Truman-adminisztráció nem erősítette meg Rooseveltnek azt az ígéretét sem, hogy az atombomba felhasználása előtt konzultál szövetségeseivel. 1947 januárjában az Attlee-kabinet szűk bizottsága ezért titokban döntött arról: saját erőből hozzálát az atomfegyver létrehozásához, hogy – Attlee elgondolása szerint – fenntartsa partneri súlyát az USA-val szemben.²

A brit atombomba azonban csak 1952-ben készült el. Jóval előbb, az 1948–1949-es berlini válság során a kabinet hozzájárult, hogy amerikai stratégiai bombázókat telepítsenek a brit szigetre. Így 1949 nyarától az atombomba hordozására átalakított B 29-esek innen elérhették a Szovjetunió központi részeit. A stratégiai helyzetet viszont bonyolultabbá tette, hogy 1949 augusztusában elkészült a szovjet atombomba. A Szovjetunió

¹ Attlee életútját lásd Évkönyv 1983, Bevinét 1981.

² Roger Louis-Hedley Bull (eds): *The „Special Relationship”*. Anglo-American Relations Since 1945. Clarendon, Oxford, 1989. 43. old.

ezáltal már nemcsak európai szárazföldi erői fölényével, hanem atomfegyverrel is fenyegethette Nyugat-Európát. A koreai háború kitörésekor ezért a britek számára létkérdéssé vált, hogy a két szuperhatalom mérsékletet tanúsítson, s elkerüljék a konfliktus világháborúvá szélesedését. Britannia ugyanis az amerikai támaszpontok miatt szovjet célponttá válhatott, mivel a Szovjetunió geostratégiai helyzete következtében bombázóival az USA helyett csak Nyugat-Európát vehette célba. A brit vezérkari főnökök, stratégiai tervezők nem hitték, hogy a Szovjetunió nukleáris fegyverrel háborút kezd, mert egyelőre csekély készlete volt atombombából (számításuk szerint 1950 elején 10, az év végén 30), és főleg nem tudta e fegyvereket az USA ellen célba juttatni, vagyis nagyon sebezhető volt. Az 1950 júniusában kirobbant koreai háború idején a hagyományos erők terén meglehetősen szovjet fölényt Nyugat-Európa fokozott fegyverkezésével igyekeztek ellensúlyozni. Az USA növelte Európában állomásozó csapatainak létszámát. 1950. szeptember 15-én a britek elvileg hozzájárultak egy nyugatnémet haderő felállításához is, a tervezett európai integrált hadsereg keretében.³

A Távol-Keleten a brit-amerikai együttműködés kevésbé volt szoros, mint Nyugat-Európában. A britek 1948-tól harcban álltak Malájföldön a kínai kisebbség által támogatott kommunista gerillákkal. 1949 első felétől nagyobb mértékben kívántak támaszkodni a függetlenné vált Indiára, a Nemzetközösség legnépesebb, el nem kötelezett politikát folytató országára. A regionális diplomáciai-gazdasági együttműködés Indiával a délkelet-ázsiai kommunista erők megfékezését, főként Burma, Malájföld, Szingapúr és Hongkong védelmét szolgálta volna. India közbülső helyzetben volt a Közel-Keletől Malájföldig és Hongkongig terjedő stratégiai útvonal mentén. A brit és az indiai kormány diplomáciai eszközökkel kívánt operálni, a Truman-adminisztráció azonban 1949 októbere után egyre inkább a katonai erővel történő megfékezést részesítette előnyben, s nem örült India „fölértékelésének”. Az USA továbbra is Tajvannal, a kínai polgárháborúban vesztes Csang Kaj-sek rendszerrel tartott diplomáciai kapcsolatot, míg India 1949. december 30-án, Nagy-Britannia pedig 1950. január 6-án a Kínai Népköztársaságot ismerte el. A britek közvetlen érdekeiket: kínai kereskedelmüket, Hongkong és a jelentős kínai lakosságú Malájföld és Szingapúr védelmét tartották szem előtt. Emellett a kereskedelmi kapcsolatok fenntartása és a diplomáciai elismerés révén szerették volna Pekinget elfordíta-

³ N. J. Wheeler: British nuclear weapons and Anglo-American relations 1945–54. *International Affairs*, 62 évf. (1985/6) 1. sz. 72–73. old. Lásd még Nicholas Wheeler: *The Attlee Government Nuclear Strategy, 1945–51*. In Ann Deighton (ed.): *Britain and the First Cold War*. Macmillan, London, 1990. 130–145. old.

ni Moszkvától és a Nyugat felé közelíteni. Erőforrásait Malájföld és Hongkong védelmére tartalékolta, ezért is kerülni kívánták Tajvan ügyében Kína provokálását.⁴

A koreai háború kitöréséről az időzónák eltolódása miatt a londoni kormány 1950. június 24-én este értesült. Attlee 26-án meglátogatta Bevin, aki néhány napig kórházi ápolásra szorult. Megállapodtak: támogatják Harry Truman elnök tervét arra, hogy az ENSZ égisze alatt hárítsák el az észak-koreai támadást.⁵

Az amerikai és a brit kormány az ügyben teljesen egyetértett: meg kell védeni az északkoreai támadással szemben a stratégiai és gazdaságilag addig periférikusnak tartott Dél-Koreát, hogy megőrizhessék a megfélemezés politikájának hitelét, vagyis megvédhessék az ázsiai térség többi, kommunista által veszélyeztetett országát is. Az amerikai politikai és katonai vezetőkől eltérően a britek kevéssé számoltak egy Moszkva által kidolgozott és irányított nagy támadási tervvel, ami valóban nem is létezett. A brit kabinet 1950. június 27-én elérte, hogy az amerikaiak kihagyják a Moszkvából irányított agresszióra, a „kommunista imperializmusra” és a Tajvanra való utalást az ENSZ Biztonsági Tanácsa még aznap elfogadott határozatának tervezetéből. A brit kabinet ülésén többen is hangoztatták: nincs bizonyíték arra, hogy Moszkva parancsára történt volna az agresszió. Ha kizárólag az északkoreaiakat hibáztatják, ezzel lehetőséget adnak a szovjeteknek, hogy tekintélyvesztés nélkül visszavonulhassanak.⁶

Truman, „rendőri akcióról” szólva, elvetette a háború nyílt deklarálását. A szovjet képviselő távollétében június 27-én elfogadott Biztonsági Tanács-határozat alapján az elnök az ENSZ égisze alatt küldött amerikai csapatokat Dél-Koreába. Már június 26-án a tajvani szorosba rendelte a 7. amerikai flottát, hogy meggátolja a Csang Kaj-sek nacionalista erői által ellenőrzött Tajvan elleni kínai kommunista inváziót; fokozott támogatást ígért az Indokínában harcoló franciáknak és a Fülöp szigetek kormányának. 28-án a brit kormány is az amerikai parancsnokság rendelkezésére bocsátotta japán vizeken tartózkodó flottaegységeit. A brit vezérkar és a kabinet védelmi bizottsága ekkor még úgy vélte: túl sok globális kötelezettségük miatt szárazföldi csapatokat nem küldenek Koreába. Július 15-én azonban, a washingtoni brit nagykövét tanácsára, mégis elfogadták, hogy küldjenek egy

⁴ Anita Inder Singh: Britain, India and Asian Cold War: 1949–54. In Ann Deighton: i. m. 226. old.

⁵ Alan Bullock: Ernest Bevin. Foreign Secretary 1945–51. London, 1983. 790–791. old.

⁶ Peter Lowe: Containing the Cold War in East Asia. British policies towards Japan, China and Korea, 1948–53. Manchester U. P., 1997. 191. old.

szárazföldi csapatkontingenst, megerősítendő pozíciójukat, mint „elsők a sorban” az USA szövetségesei között.⁷ A brit katonai részvétel így is korlátozott maradt. Az amerikaiak adták az ENSZ-csapatok döntő részét; főparancsnokuk, a világháborús nemzeti hős Douglas MacArthur tábornok az USA elnökének és vezérkarának volt alárendelve. A csapatokat adó ENSZ-tagállamoknak nem volt beleszólása a hadvezetésbe.

Július 6-án Attlee javasolta Truman elnöknek a várható további agressziók, konfliktusok felmérését, és elhárításukra közös politika kialakítását. Washingtonban haladéktalanul katonai és politikai konzultációk kezdődtek, ahol a brit felet Lord Tedder légimarsall és Sir Oliver Franks nagykövet képviselte. Attlee és Truman egyetértett: el kell kerülni, hogy az ütköző területeken háború törjön ki.⁸

Az Attlee-kormány, miközben katonailag is támogatta az ENSZ-erőket, diplomáciai tárgyalásokkal, szovjet és indiai közvetítéssel a konfliktus lezárására törekedett. Mindenképp el akarta kerülni, hogy az a népi Kína eleni teljeskörű összecsapássá szélesedjen, amely során a Távols-Keleten a britek mindent elveszthettek és semmit se nyerhettek volna. Úgy vélte, az amerikai szembenállás Kínával erősíti Peking Moszkvától való függését, míg óvatos közeledéssel távolítani lehetne tőle. A közeledés alapjának egyrészt az észak-koreai erők visszavonását, másrészt Peking Tajvanra és az ENSZ Biztonsági Tanács-beli állandó tagságra vonatkozó igényének az elismerését tartotta.

Július elején a brit nagykövet Moszkvában puhatolózott a status quo helyreállításának a lehetőségéről. Beszámolója alapján Ernest Bevin külügyminiszter jelezte amerikai kollégájának, Dean Achesonnak, hogy Moszkva az északkoreaiak visszavonulását és a fegyverszünetet összekötné Tajvan amerikai védelmének feladásával, és a népi Kína ENSZ-képviselétével. Truman és Acheson határozottan ellenezte, hogy erről tárgyaljanak. Erős belpolitikai nyomás alatt álltak, a kongresszusban a republikánusok nagy része, s a Kína-lobby a Truman-adminisztrációt hibáztatta Kína „elvesztéséért”, és Csang Kaj-sek szárazföldi hatalmának a visszaállítását sürgette. Acheson Bevinnek válaszolva hangsúlyozta: az észak-koreai agresszió mögött a Kreml áll, s nem engedhető meg, hogy nyerjen belőle. Az USA nem engedi meg a szárazföldi Kína bejutását az ENSZ-be, amíg a kommunista agressziót meg nem oldják. Figyelmeztette Bevint, hogy a távolkeleti nézeteltérés súlyos következményekkel járhat az angol-amerikai

⁷ *Kenneth O. Morgan: Labour in Power 1954-51. Oxford, 1984. 86. old.*

⁸ *Francis Williams: Twilight of Empire. Memoirs of Prime Minister Clement Attlee. Greenwood, 1978. 230-232. old.*

kapcsolatokra. A kemény elutasítás után Bevin utasította moszkvai nagykövetét, hogy a szovjetekkel való minden további tárgyaláson ragaszkodjon a feltétel nélküli észak-koreai visszavonuláshoz. Az USA-val való jó viszony megőrzésének szándéka ettől kezdve azt is befolyásolta, hogyan reagál a brit kormányzat az indiaiaknak a szovjeteknél tett puhatolózásaira is.⁹

Attlee július 18-án jelezte a közvetítésekbe bakapcsolódó Dzsavaharlal Nehru indiai miniszterelnöknek: elfogadhatatlannak tartja, hogy Sztálin a koreai béke feltételül a szárazföldi Kína ENSZ-tagságát szabja, mellőzve az észak-koreai agressziót. Attlee úgy vélte, „nagyon szükséges” figyelembe venni Washington Kínával kapcsolatos álláspontját, mivel az ENSZ-erők fő terhét az USA viseli, s „nagyon nehéz” lenne befolyásolni Kína ENSZ-be való bebocsátása irányában.¹⁰ Attlee aznap ismertette a kabinettel azt a szovjet rendezési javaslatot, hogy a Biztonsági Tanács Peking részvételével „hallgassa meg a koreai nép képviselőit”. A kabinet a javaslatból hiányolta az északkoreai támadás leállítását, és az adott szakaszban az agresszió beszüntetését nem kívánta összekapcsolni Kína „beengedésével” a Biztonsági Tanácsba.¹¹

MacArthur erői a szeptember 15-ei incsoni partraszállás után győzelmesen haladva észak felé a hónap végén elérték a 38. szélességi fokot, az észak-koreai határt. Truman már szeptember 11-én jóváhagyta Észak-Korea elfoglalásának tervét, és a vezérkar 27-én felhatalmazta MacArthurt, hogy folytassa az északi irányú előrenyomulást. A Jalu folyót, a kínai határt azonban csak dél-koreai csapatokkal közelítse meg. A megfélemezés helyét ebben a helyzetben a visszaszorítás stratégiája foglalta el; a háború céljává a két Korea fegyveres egyesítése lett. Truman és MacArthur is egyetértett e céllal, de a tábornok kész volt nagyobb kockázatot vállalni a Kínával szembeni beavatkozás terén, mint az elnök. Mao Ce-tung kínai elnök már június 28-án elítélte Truman beavatkozását Tajvan ügyében, és várható volt, hogy biztonsági okokból elfogadhatatlannak tartja Észak-Korea amerikai ellenőrzését.¹²

⁹ M. L. Dockrill: *The Foreign Office, Anglo-American relations and the Korean war, June 1950–June 1951*. International Affairs, 62. évf. (1986), 3. sz. 460–461. old.

¹⁰ A. I. Singh: i. m. 227. old.

¹¹ Lowe: i. m. 197. old.

¹² *Foreign Relations of the United States (a továbbiakban: FRUS) 1950*. 7. köt. 712–721, 781. old. A kínai beavatkozásra lásd *Sergei N. Goncharov, John W. Lewis, Xue Litai: Uncertain partners. Stalin, Mao, and the Korean War*. Stanford U. P. 1993 215–217, 270–271, 275–276. old. – A brit vezetők felvetették, hogy Kína megnyugtatósára és távol tartására hozzanak létre északkoreai semleges zónát, de ezt végül nem ajánlották fel Pekingnek.

Attlee szeptember 20-a és október eleje között K. M. Pannikar, India pekingi követe útján több figyelmeztetést kapott Csou En-laj kínai kormányfőtől, hogy Kína beavatkozik, ha az ENSZ-erők behatolnak Észak-Korea területére. Attlee szeptember 27-én Nehrunak küldött válaszában elutasította a kínai fenyegetést és amerikai javaslatra azt tanácsolta, hogy India próbálja meg visszatartani Kínát, ha az ENSZ erők behatolnak Észak-Koreába.¹³

MacArthur győzelmeit követően Attlee szeptember 21-én javasolta a New Yorkban tárgyaló Bevinnek, hogy fogadtasson el ENSZ határozatot Korea egyesítésére. A brit kormányfő úgy vélte, a szárazföldi Kína nem bánná, ha felszámolják a szovjet befolyást Koreában, feltéve, hogy garantálják az ENSZ-erők távozását a demokratikus egyesítés után. Attlee szeptember 26-án megszerezte a kabinet jóváhagyását az „egységes Korea”-politikához, bár hangsúlyozták, hogy a britek malájföldi és más kötelezettségeik miatt nem vállalnak lényeges szerepet a várhatóan elhúzódó koreai pacifikálásban. Bevin kezdeményezte a britek által megfogalmazott, s az amerikaiak által némileg módosított határozatot, amelyet az ENSZ közgyűlése október 7-én fogadott el. Ez felhatalmazta MacArthur erőit a 38. szélességi fok átlépésére – ez még aznap megtörtént –, s egységes, demokratikus, független koreai kormány létrehozására. A britek viszont nem tudták megnyerni meg Indiát, amely ellenezte a határozatot, nevezetesen azt, hogy a status quo helyreállítása helyett a felszabadítást tűzzék ki célul. A britek az indiai helyett inkább arra az amerikai véleményre hallgattak, hogy a figyelmeztetés a várható kínai beavatkozásról, aminek semmi előjelét nem látták, lényegében csak blöff. A brit vezérkar hiába intette óvatosságra a kormányt, az Attlee-kabinet nem próbálta visszatartani a döntő lépéstől az USA kormányát. Így kétségkívül osztozik a felelősségben azért, hogy az ENSZ-erők Észak-Koreában előrenyomulva kiprovokálták Kína beavatkozását.¹⁴ MacArthur erői a Jalu folyó felé nyomulva már október végén beleütköztek kínai csapatokba, de nem adták fel Észak-Korea meghódításának a tervét. Bevin sürgette a fegyverszüneti tárgyalásokat, a kínai határ mentén demilitarizált övezet létesítését, vagy az ENSZ-erők visszavonását a 40. szélességi fokig, a félsziget keskeny, könnyebben védhető részére, ahogy a brit vezérkar tanácsolta. A londoni kabinet november 13-án jóváhagyta Bevin nézeteit.¹⁵ Aznap a Foreign Office javasolta, hogy az ENSZ

¹³ *Singh*: i. m. 227. old.

¹⁴ Ritchie Owendale: *Anglo-American Relations in the Twentieth Century*. New York, 1998. 94–95. old.; Bullock: i. m. 813. old.

¹⁵ *Bullock*: 820. old.

Észak-Korea demilitarizált övezetté nyilvánításával jelezze: „nincs agresszív szándéka Mandzsúriával szemben”.¹⁶

A kínai „önkéntesek” november 26-án kezdett nagyerejű ellentámadása MacArthur erőit hosszú, kínos visszavonulásra kényszerítette. A várt teljes győzelem küszöbén bekövetkezett váratlan katonai katasztrófa légkörében Truman november 30-án sajtókonferencián kijelentette, hogy fontolóra veszik az atombomba bevetését Koreában, amiről a helyszínen a főparancsnok, MacArthur dönt. (Egyben cáfolta a tábornok engedetlenségéről a nyugati sajtóban megjelent vádakot.) Acheson külügyminiszter viszont néhány óra múlva „tisztázó” nyilatkozatot adott ki, amely hangsúlyozta, hogy az elnök joga dönteni az atombomba bevetéséről és nem hozott ilyen döntést. Ennek dacára Truman nyilatkozata felkavarta a brit közvéleményt és az alsóházat. Nyolcvan munkáspárti képviselő, a párt bal- és jobbszárnyáról és centrumából egyaránt levélben kérte a kormányfőt, hogy az atombomba bevetése esetén rendeljék haza a brit katonákat Koreából.¹⁷ Hugh Dalton¹⁸ és Hugh Gaitskell miniszterek sürgették Attleet, hogy haladéktalanul utazzon Washingtonba Truman elnökkel tárgyalni. A kabinet aznap esti rendkívüli ülésén Attlee kijelentette, hogy az elnök nyilatkozata a helyreigazítás ellenére „nagy riadalmat keltett az alsóházban, és sürgős lépés szükséges a közvélemény megnyugtatására.” Úgy vélte, a kritikus koreai katonai helyzet és a háború kiszélesedésének veszélye miatt tárgyalnia kell Washingtonban Truman elnökkel, és tisztáznia az atombomba felhasználásának a felelősségét is. „Ilyen fontos döntést nem lehet a hadszíntéri parancsnokra hagyni, de még egyedül az Egyesült Államok kormányára sem. Konzultálni kell minden országgal, amelynek csapatai vannak a koreai ENSZ-erők soraiban és teljes egyetértésre kell jutniuk az atombomba felhasználásáról szóló döntés előtt” – mondta Attlee.¹⁹

A találkozó elől, amelyet a brit kormányfő már jó ideje sürgetett, az elnök most már nem térhetett ki. Attlee november 30-án táviratban jelezte, hogy a Távol-Keletről, a nyersanyagákról és Nyugat-Európa védelméről is tárgyalni kíván. Elutazása előtt, december 2-án Londonban találkozott Plevén francia kormányfővel és Schuman külügyminiszterrel, így a háború kiterjesztésével kapcsolatos francia aggodalmakat is tolmácsolhatta Washingtonban. Az atombomba esetleges bevetésén túl Plevén amiatt aggódott, hogy az USA az ENSZ-ben agresszornak nyilváníttatja Kínát, és bom-

¹⁶ M. Dockrill: i. m. 463. old.

¹⁷ Lowe: i. m. 214–215. old.

¹⁸ Dalton életútját lásd Évkönyv 1987.

¹⁹ Kenneth Harris: Attlee. Norton, New York–London, 1983. 461–462. old.

bázní fogja Mandzsuriát. Attlee attól tartott, hogy ha katonai erőiket lekötik Kínában, ezzel meggyengítik Nyugat-Európa védelmét.²⁰

Attlee és Truman első, 1945 májusi washingtoni, majd júliusi potsdami találkozása óta addig öt év telt el. 1950. december 4-e és 8-a között találkoztak újra Washingtonban. Öt napon át hatszor tárgyaltak egymással. Delegációik tagjai külön megbeszéléseket is folytattak katonai-gazdasági kérdésekről. A kezdeti feszültséget leküzdötték. Acheson visszaemlékezve kényszerű elismeréssel szövelt Attlee tárgyalási taktikájáról. „Átkozott jó ügyvéd”, mondta róla, aki szerinte „mindent kiszedett volna Truman kezéből”, ha „nem vigyáznak”.²¹

Attlee a brit birodalmi tapasztalatokra hivatkozva fontosnak tartotta, hogy ne kerüljenek szembe az ázsiaiak nemzeti érzelmeivel egy Kína elleni háborúval. Az európai, amerikai és ázsiai álláspontokat figyelembe véve kell a politikát kialakítani. Szerinte a kínai kommunisták „nem szovjet imperialisták. Van esély titóizmusra.” Kína ENSZ-tagsága és Tajvan feladása árán próbált volna éket verni Peking és Moszkva közé. Szerinte az amerikai politika Kína ellen „nem hatékony”, mivel a szovjeteket teszi Kína egyedüli szövetségésévé. Truman ezzel szemben Kínát szovjet csatlósnak tartotta, amely „csatlós marad mindaddig, amíg a jelenlegi pekingi rendszer hatalmon van...Ő nem akar háborút Kínával, vagy bárki mással, de a helyzet nagyon sötétnek látszik... A kínaiaknak természetesen van nemzeti érzésük. Az oroszok nem uralhatják őket örökké. De ez hosszú távra szól, nem segít rajtunk épp most.”²²

Truman két nap tárgyalás után feljegyezte naplójába: „Úgy tűnik, a britek még azt hiszik, mindent fel kell adni a Távols-Keleten, hogy megmentjük Európát. Azt mondtam: Nem... A brit álláspont, finoman szólva, fantasztikus. Nem érthetünk egyet javaslataikkal. És még azt mondják, hogy támogatnak minket, bármit teszünk!”²³

Truman és Acheson szerint a Kínának tett engedményekkel csak a további kommunista terjeszkedést segítenék. Tajvanra szükség van Japán és a Fülöp szigetek védelméhez. Attlee elfogadta, hogy az ENSZ-erők ne adják fel a koreai félszigetet, hanem tartsák magukat, s csak akkor távozzanak, ha katonailag kiszorítanak őket. Ragaszkodott viszont ahhoz, hogy a kínaiak elleni háború Koreára korlátozódjon. Sir William Slim brit birodalmi vezérkari főnök és George Marshall hadügyminiszter egyetértett azzal, hogy Kína blokád alá vonása és bombázása a szovjeteket is belevonná a há-

²⁰ *Bullock*: i.m. 821. old.; *Williams*: i. m. 233–235. old.

²¹ *Harris*: i. m. 463–464. old.

²² FRUS, 1950. 7. köt. 1368–1369. old.

borúba. A „korlátozott háború” elfogadásával így gyakorlatilag lemondtak Korea egyesítéséről, Attlee pedig ejtette Tajvan feladását. A záróközlemény szerint fennmaradt a nézeteltérés Kína elismerése és ENSZ-tagsága ügyében. Az amerikaiak elutasították, hogy Koreában a katonai vezetést megosszák a szövetségesek valamilyen „bizottságával”. Attlee aggódott a MacArthur fölötti gyengekező ellenőrzés miatt. Különösnek tartotta, hogy az elnök Wake szigetére utazott találkozni tábornokával, ahelyett, hogy Washingtonba rendelte volna. A britek ez után nem kaptak segítséget ahhoz, hogy megfékezzék a nyersanyagárak emelkedését. (Az infláció az amerikai készlet-felhalmozások következménye volt és súlyosan terhelte a brit fizetési mérleget.)²⁴

Attlee és Truman a tárgyalások végén négy szemközt megállapodott: a zárónyilatkozatba beleveszik, hogy az USA az atombomba bevetése előtt konzultál szövetségeseivel. Acheson azonban résen állt és meggátolta ezt, arra hivatkozva, hogy az elnök és a kongresszus hadviseléssel kapcsolatos jogköre alkotmányjogilag nem korlátozható. A zárónyilatkozatban Truman tájékoztatást ígért az atombomba bevetése előtt, reményét fejezve ki, hogy azt sose kell felhasználni. Hazatérve Attlee a kabinettel azt közölte, hogy Truman az atombombát az USA, Nagy-Britannia és Kanada közös tulajdonának tekinti. Az alsóházban kijelentette, kielégítő biztosítékokat kaptak az atombomba felhasználásáról. Egyszerűen válasz nélkül hagyta az ellenzék vezérének, Winston Churchillnek a közbeszólását, aki tudni szeretne volna, hogy melyek ezek a biztosítékok. A szoros szövetség többet ér, mondta Attlee, mint egy írott megállapodás a konzultálásról.²⁵

Attlee nemzeti hősnak tűnt, aki visszatartotta az amerikaiakat a háborút kiterjesztő szélsőséges lépésektől. Ez részben mítosz, mert a háború kiterjesztését valójában nem Truman, hanem főként MacArthur és a mögötte álló konzervatív republikánusok szorgalmazták. MacArthur 1950. december elejétől a háború megnyerésére a Kína elleni blokádot, a mandzsúriai városok bombázását, tajvani nacionalista csapatok koreai és kínai területen való bevetését sürgette. MacArthur nem tartott attól, hogy Kínát támadva a Szovjetuniót is – kölcsönös segítségnyújtási szerződésük alapján – belekényszeríti a háborúba.

December vége előtt azonban a kínai csapatok már dél-koreai területen harcoltak. Ekkor a győzelemittas Csou En-laj tűzte ki célul Korea egyesíté-

²³ R. H. Ferrell (ed): *Off the Record. The Private Papers of Harry S. Truman*. Penguin, 1982. 203. old.

²⁴ FRUS 7. köt. 1401–1403., 1431–1432., 1451., 1456–1457. old.

²⁵ Harris: i. m. 464–466. old.

sét.²⁶ A kritikus katonai helyzetben 1951. januárjában az USA brit támogatás híján nem tudott elfogadtatni egy Pekinget agresszornak bélyegző ENSZ-határozatot, ami Attlee szerint kizárta volna a tárgyalás lehetőségét. A britek ehelyett egységes koreai kormányzat létrehozását javasolták, és négyhatalmi (angol-amerikai-szovjet-kínai) tárgyalást Tajvan státusáról és Kína ENSZ-képviseléről. Ezt a Nemzetközösség kormányfőinek konferenciája is támogatta. Az USA végül megszavazta a brit határozati javaslatot, abban a biztos reményben (ami teljesült is), hogy Kína el fogja azt utasítani. Ezután visszatért Kínát agresszorként megbélyegző javaslatához. Ezt viszont a brit ENSZ-képviselő és a kabinet január 25-én elutasította. Emiatt Hugh Gaitskell pénzügyminiszter lemondással fenyegetőzött, s kiéleződött a viszonya az amerikai szövetséget kritizáló Aneurin Bevan munkügyi miniszterrel.²⁷

A két kormány közötti feszültséget végül az USA engedménye oldotta meg: hajlandó volt módosítani határozatát. Új formájában a brit kabinet már támogatta a Kínát elítélő határozatot, úgy látva, nem zárja ki a tárgyalásokat, mielőtt gazdasági szankciókat alkalmaznának. A britek tudták, hogy Truman a határozattal a harcias amerikai jobboldalt igyekszik lecsillapítani.²⁸ Áprilusra kiderült, Kína sem tudja katonai erővel ellenőrzése alá vonni Dél-Koreát. A kínaiak Délről való kiszorítása után az ENSZ-erők a 38. szélességi fok környékén harcoltak. MacArthur nem akart megelégedni a délkoreai status quo visszaállításával; a háború Kínára való kiterjesztését sürgette. Miután nyilvánosan is szembeszegült az elnökkel, Truman kénytelen volt 1951. április 10-én meneszteni tábornokát. Végül, a katonai patt helyzet beálltával júliusban elkezdődhettek a fegyverszüneti tárgyalások.

Attlee és Truman decemberi washingtoni tárgyalásain egyetértett abban, hogy növelni kell kormányaik védelmi költségvetését. A brit fegyverkezés terheinek növekedése súlyos belpolitikai következményekkel járt. Az amerikaiak által 1951–1954-re javasolt 6000 millió fontnyi növelést ugyan sikerült 4700 millió fontra mérsékelni, ez azonban még így is a nemzeti jövedelem 14%-ával volt egyenlő; kétszerese volt a koreai háború előtt tervezett fejlesztési szintnek és 1000 millióval több annál, amit korábban elviselhetőnek tartottak a hadigazdaságra való teljes átállás nélkül. Nem csoda,

²⁶ MacArthur távirata a vezérkarnak, 1950. dec. 30. FRUS 7. köt. 1631–1632. old. – Csou En-laj 1950. december 22-i fegyverszüneti feltételei: a külföldi csapatok kivonása Koreából; a „koreai nép dönt belügyeiről”; az amerikai erők visszavonása Tajvanról, Kína ENSZ-tagsága. FRUS 7. köt. 1598. old.

²⁷ Bevan életpályájáról lásd Évkönyv 1997.

²⁸ Harris: i. m. 468–469. old.

hogy a fegyverkezés mértéke nemcsak baloldali (Bevan), hanem centrista minisztereket is aggodalommal töltött el (Dalton, Ede). Emellett támogatni kellett az NSZK felfegyverzését is a felállítandó európai integrált hadsereg számára. Miközben Attlee kórházi ápolásra szorult, távollétében elmergesedett Gaitskell pénzügyminiszter és Bevan munkaügyi miniszter vitája a fegyverkezés miatt szükségessé vált megszorításokról, az ingyenes egészségügyi ellátást csorbító, a fogpótlás és a szemüveg térítését bevezető lépésekről. Április 23-án Bevan és Harold Wilson a jóléti vívmányokat veszélyeztető, irreális mértékű fegyverkezés ellen tiltakozva távozott a kormányból.²⁹

Churchill 1950 végén még nem látott esélyt arra, hogy a toryk szavazatokat nyerjenek a koreai háború kapcsán. Ám 1951 tavaszától, elsősorban a többletfegyverkezés körüli viták miatt megbomlott a Munkáspárt egysége. A koreai háború terhei alatt őrlődő párt nemcsak az 1951. októberi választást veszítette el, hanem – miután bal és jobboldala évtizedig tartó éles vitába bonyolódott a nukleáris fegyverkezés és az amerikai szövetség kérdéseiben – két további alkalommal, 1955-ben és 1959-ben is alulmaradt a torykkal szemben. Churchill kormánya egyébként 1952-ben kénytelen volt mérsékelni a fegyverkezési költségeket. A koreai háború menetével elégedetlen amerikai szavazók pedig a demokraták helyett a republikánusok jelöltjét, Dwight Eisenhovert választották elnöké 1952 novemberében.

²⁹ Uo. 470–480. old.

ALVA MYRDAL:¹

A leszerelési színjáték.

Miként folytatja az Egyesült Államok és Oroszország a fegyverkezési hajszát²

(Egy régi, ma aligha ismert könyv a hidegháborúról)

Alva Myrdal az elmúlt húsz esztendőben – írta a könyv 1976. évi megjelenésekor az amerikai recenzens – óriási tevékenységet fejtett ki a leszerelés érdekében. Tizenkét éven át ő volt Svédország küldöttségének vezetője a genfi Leszerelési Bizottságban, melynek ő volt kritikus ihletője is.

Alva Myrdal eltökélten küzdött a világpolitika militarizálódása ellen és szenvedélyesen kutatta, hogy milyen eszközöket lehet találni ennek megakadályozására vagy legalább visszaszorítására. Ő is ismerte az ú.n. játék-elméletet, csakhogy rendkívül eredetien alkalmazta azt: szerinte ugyanis a fegyverkezési hajszát „játékát” az Egyesült Államok és a Szovjetunió nagyon bűnös és cinikus módon „játssza” a világ népei többségének rovására. A leszerelési tárgyalásokon a két nagyhatalom olyan eljárásokat alkalmazott, amelyek a lényegi leszerelés előmozdítását megakadályozták, de egyben olyan látszatot keltettek, mintha tényleges előrelépés történt volna. Ugyanakkor a fegyverkezési verseny pedig folytatódott, és a nemzetközi ellenőrzését „sikerült” lehetetlenné tenni.

A helyzet ilyen elemzése nyomán Myrdal arra a következtetésre jutott (és ilyen értelemben munkálkodott a bizottságban is), hogy a világ „el nem kötelezett” országaira különösen nagy felelősség nehezedik abban, hogy az ENSZ-ben keresztül vigyék ténylegesen a leszerelés előmozdítását.

Forrás: A könyv hosszabb ismertetését lásd a Slavic Review 1978. évi szeptemberi számában.

Közli: *Jemnitz János*

¹ Alva Myrdal a svéd szociáldemokrata mozgalom nagyformátumú tudós politikus asszonya. Életútjához lásd a Gunnar Myrdalról írt életrajzot. Évkönyv 2000.

² The Game of Disarmament: How the United States and Russia Run the Arms Race. New York, Pantheon, 1976.

A Dán Szociáldemokrata Párt a hidegháború éveiben

Az 1947. évi parlamenti választáson a Szociáldemokrata Párt további kilenc mandátumot szerzett, mégpedig a Kommunista Párt terhére... A liberálisok megerősödtek ugyan, de egyedül mégsem tudtak kormányt alakítani, mégpedig azért, mert újabb revíziót sürgettek a dán-német határvonalon. Így azután szociáldemokrata kisebbségi kormány alakult Hans Hedtoft miniszterelnök vezetésével. Az új kormány megkísérelte, hogy bevezesse azokat a gazdasági intézkedéseket és reformokat, amelyeket meghirdetett a „Dánia jövője” programban. Ám a kormány az 1947–1950-es periódusban nem tudott lényegesebb eredményeket elérni, mivel a parlament (Folketing) nem szocialista többsége meghiúsította e reformok bevezetését.

Ám a legnagyobb kihívás ezt a kormányt ekkor nem belülről, hanem kívülről, a külpolitika oldaláról érte. Arról volt szó, hogy Dánia milyen álláspontra helyezkedjen abban a nagy ellentétben, amely a Kelet és a Nyugat között kialakult. 1948 januárjában Hedtoft még ünnepélyesen kijelentette: „Mi semmi szín alatt nem fogjuk a dán népet becsatlakoztatni egyik blokkba sem. Mi az Egyesült Nemzetek tagjai vagyunk, és mint a skandináv népek tagjai is megteesszük majd kötelességünket.” Ám azután a „hidegháború” igen gyors további kiéleződése hetek, hónapok alatt változtatott a helyzeten. A cseh kommunisták 1948. februári prágai „puccsa”, a hatalom megragadása rákényszerítette mind a kormányt, mind a parlamentet, hogy megváltoztassa addigi felfogását. A kormány egy sor kísérletet tett, hogy kialakítsa a speciális skandináv védelmi szövetséget Dánia, Svédország és Norvégia között. Ezek a kísérletek azonban ekkor még túl koraiak voltak, főként mert a svéd és a norvég politikai vezetésben még túl nagyok voltak e téren is az ellentétek. Így azután a kormány és a parlament többsége rákényszerült, hogy az 1949-ben megalakult NATO-hoz csatlakozzon, mint hogy a kormány nem tudott biztosítékot szerezni arra, hogy Dánia semlegességét bármelyik oldalról szavatolni fogják.

A kommunisták és a Radikális Liberális Párt elítélte ezt a lépést, és igen sok szociáldemokrata szavazónak is nagy kételyei voltak a tekintetben, hogy szükség volt-e erre a „becsatlakozásra”.

Dánia a NATO-ba való belépés nyomán részesült a Marshall-segélyből, tagja lett az Európai Gazdasági Közösségnek, és mindez nagyon behatárolta a Dán Szociáldemokrata Párt mozgásterét is az elkövetkező időben.

Forrás: The Social Democratic party of Denmark. 1871–1990. Published by the Social Democratic Party of Denmark. 1990. 16–17. old. (A hivatalos „párttörténet” szövegének írója Gerd Callesen, az Évkönyv szinte állandó szerzője.)

Fenner Brockway¹ visszatérése a Munkáspártba 1947-ben

Egy időre még elnapoltam visszatérésem a Labour Partyba (LP). Jórészt azért is, mert Maxtonra² voltam tekintettel. De nekem magamnak is szükségem volt némi időre, hogy tisztába kerüljek saját magammal. Harmincévi távollét megkövetelte a magáét, a tájékozódást.

A közbeeső időt felhasználtam arra is, hogy dr. Alfred Salter életrajzát megírjam.

Az LP-hez végül 1947 januárjában csatlakoztam, miután azt tizenöt éve elhagytam. A helyi pártszervezet Hornsleyben megtisztelt engem azzal, hogy hivatalos küldöttként részt vehettem az éppen soros évi pártkonferencián Scarborough-ban. Határozati javaslatot terjesztettem elő, hogy az LP támogassa az Európai Szocialista Egyesült Államok megteremtését. Ez volt az ILP³ egyik utolsó javaslata, mielőtt kiléptem volna az ILP-ből. Ez a javaslat ekkor már csak azért is nagyon aktuális volt, mert Winston Churchill és Harold Macmillan, aki ekkor valósággal adjutánsa volt, javában kampányolt a Nyugat-európai Unió megteremtése érdekében.

Néhány héttel azután, hogy újra csatlakoztam az LP-hez, nagyon meglepő dolog történt. Meghívott a Hamburgi Munkástanács, hogy beszéljek a tizennégy év után először megrendezendő május elsejei demonstrációjukon. Úgy láttam, nincs választási lehetőségem. A háború óta Németországban nyílt fórumon még nem beszélhetett angol politikus. A katonai hatóságok is nagyon szigorú ellenőrzést gyakoroltak. Másfelől ott állt saját politikai múltam a háború éveiből, az ILP színeiben. Mindazonáltal levelet írtam Ernest Bevinnek,⁴ az akkori külügyminiszternek, és engedélyt kértem, hogy Németországba utazhassak. Az engedélyt megkaptam. Előtte jelentést kellett tennem egy katonai hatóságnak a Whitehallban. Közölték velem, hogy csak akkor mehetek Németországba, ha arra az időre bevonulok. Kapitányi rangot adtak, uniformisba bujtattak. Nevetnem kellett: az első világháború idején haditörvényszék elé állítottak, mert megtagadtam, hogy felvegyek bármifajta egyenruhát, amiért azután három évre börtönbe kerültem.

Most pedig elfogadom az egyenruhát, mégpedig azért, hogy szocialista missziót teljesíthessek Németországban!

¹ Brockway életútját lásd Évkönyv 1990.

² Maxton életútját lásd Évkönyv 1985.

³ Az ILP megalakulásáról lásd Évkönyv 1993.

⁴ Bevin életútját lásd Évkönyv 1981.

Ennek a németországi útnak a részleteit, akkori feljegyzéseim alapján, másik könyvemben (German Diary) elmondtam. Hamburgban életem legnagyobb tömeggyűlése előtt beszélhettem. A hamburgi Hyde Park (Planten und Blumen) terén 100 000 ember szorongott. Az emberek nem értek el, leszorultak a partszegélyre, és a vörös zászlók szinte már a vízbe nyúltak. Remek hangosbeszélő rendszerük volt. Ezen a mikrofonon utoljára Hitler beszélt előttük. Azután a hannoveri szociáldemokrata pártkonferencián beszéltem, majd a Ruhr-medencében is.

Azok közül, akikkel Németországban találkoztam, a legmélyebb benyomást Kurt Schumacher, a német párt akkori vezére gyakorolta rám. Ezzel kapcsolatban idézem, amit akkor a German Diary könyvemben írtam: „Ahogyan a hannoveri pártkonferencián felment a tölgyfa szószekre, Németország minden tragédiáját benne láttam megtestesülni. Jobb karját elvesztette az első világháborúban. Szemeit elvakították a 12 évi náci koncentrációs tábor szenvedései, fogát mind kiverték a szájából a Gestapo pribékjei. Mély barázdák szántották az arcát. Teste kicsit meghajlott. Ha keresnének valakit egy filmhez, hogy megtestesítse a szenvedést, keresve se találnának nála jobbat. És mégis tud nevetni, van humora, olykor szarkasztikus, de tud kedves és baráti is lenni. És micsoda átalakuláson megy át, amikor elkezd beszélni: merő erő és dinamizmus. Egyszerűen lefegyverző a személyiség, és olyan koncentráltan adja elő gondolatait, hogy megfogja az embert. Beszéde 155 percig tartott, és végig érvelt. Mégsem a személyiség az, ami engem magával ragadott. Ami felvillanyozott, az a látásmódja, és az a perspektíva volt, amit felvázolt. Ez a világnézet volt az, amit kerestem. Az ember, aki nem a múltba néz, hanem a jelenbe és a jövőbe, az ember, aki egyaránt támadja a német reakciót és a diktatórikus kommunizmust (és a mögötte álló Oroszországot), de aki támadja a nyugati hatalmak megszálló katonai hatóságait is. A német munkásokat arra szólítja, hogy magabiztos és független harcot folytassanak a szocializmusért.

Németországban járva mindenütt beleütköztem a „kollaboráns” meghatározásba. A Szociáldemokrata Pártot teljesen azonosítják Nagy-Britanniával, míg a Kommunista Pártot Oroszországgal. Schumacher most ennek végét vetett, és bebizonyította, hogy a szocialista mozgalomnak van jövője Németországban.

Egy szép napon egy indonéz tengerész keresett fel a londoni highgate-i otthonomban. Távírász volt egy holland hajón. Nagyon izgatottan mondta el nekem, hogy a távírógépén dolgozott, amikor Szukarnótól, Indonézia elnökétől fogott egy hosszú távirati anyagot, amelyet nekem küldött az éteren át. Az indonézek ellenálltak a japán megszállásnak, s amikor a japán uralom véget ért, nem engedték meg a régi, holland gyarmati adminisztrá-

ció visszatérését. Felállították a saját kormányukat. Ezt követően a holland flotta – sajnos, meg kell mondanunk, a brit flotta teljes támogatásával – blokád alá vette Indonéziát. Teljes mértékben elvágták a világtól, leszámítva a távírók híradásait.

Szukarno, akit még azokból az évekből ismertem, amikor diákként élt Amszterdamban, a táviratban arra kért, hogy segítsem elő a tárgyalások megkezdését. Felajánlotta a holland hadifoglyok szabadon bocsátását, és a közben végrehajtott holland tulajdonok kisajátításáért kárpótlást javasolt.

Számomra rejtélyes okokból Ernest Bevin nem engedélyezte, hogy táviratot küldhessek vissza Indonéziába, holott, úgy tudom, maga is azt ajánlotta Hollandiának, hogy kezdjék meg a tárgyalásokat.

Itt visszatérek arra a kezdeményezésemre, hogy a parlamentben javaslatot tettem az Európai Szocialista Egyesült Államok megteremtésére. E célból 1948-ban Párizs egyik külvárosában, Puteux-ban konferenciát is rendeztek. Mozgalom is indult, amely életem későbbi éveinek java részét igénybe is vett.

Forrás: Fenner Brockway: *Outside the Right*. London, 1961. 36–41. old.

George D. H. Cole¹ levele Kingsley Martinhoz²

1948. október 5.

(Részlet)

Azt illetően, hogy az USA eltökélten háborút tervez a Szovjetunió ellen. Én úgy hiszem, hogy ez túlzás. Nem is vitás, hogy sok amerikai valóban ezt tervezi, de nem hiszem, hogy az amerikai kormány, illetőleg a most valószínűleg hatalomra kerülő republikánus párti kormány ezt tenné. Nem kétséges, hogy nagyon komolyan felkészülnek ennek lehetőségére. Az sem kétséges, hogy a jelenlegi amerikai kormány úgy csinál, mintha ez a háború elkerülhetetlen lenne, és ennek az Egyesült Államokban nagy publicitást adnak és erősen dramatizálják. Ám ez egészen más dolog, mint a há-

¹ G. D. H. Cole életútját lásd Évkönyv 1989.

² K. Martin életútját lásd Évkönyv 1997.

ború tervezése, noha magam is tartok tőle, hogy mindez kiprovokálhatja a háborút. Ám a között, hogy a közvéleményt felkészítsék egy ilyen lehetséges háborúra, és a között, hogy ténylegesen a háborút tervezzék, igen nagy a különbség.”

Ez a dolog nem 1945-ben és nem a Truman-doktrína meghirdetésével kezdődött. Azelőtt is és azután is nagy volt benne az egyetértés az USA-ban.

Forrás: University of Sussex – Kingsley Martin Papers.

Közli és jegyzetelte: **Jemnitz János**

JENNIE LEE:¹

Életem Nye-vel²

Amikor Nye 1952 novemberében úgy döntött, hogy engedi jelöltetni magát az árnyékkormányba, ezt azzal a meggondolással tette, hogy a parlament első soraiban vállalhassa a harcot. Vállalta azokat a rosszindulatú megjegyzéseket is, hogy ő pusztán csak a hatalomra tör, méghozzá felelősség nélküli hatalomra. Figyelmeztettem a messianisztikus tendenciáira. Persze, nem gondoltam komolyan. Nye szerette az élet kellemes dolgait, és élvezni is tudta ezeket, ha az élet éppen úgy hozta, de az ilyen örömöket semmiképp sem vásárolta volna meg olyan áron, hogy elmulasszon egy akciót, amelyet egyébként szükségesnek ítélt és úgy látta, kötelessége támogatni. Ma sokkal jobban átlátom, mint akkoriban, hogy Bevan egyéniségének ez a két oldala mennyire zavaró lehetett azok számára, akik csak felületesen ismerték. Nem volt aszkétaarcú Stafford Cripps,³ és nem volt Savonarola sem. Egyik kedvenc idézete így hangzott: „Ő istenem, miért varázsoltad a világot ily széppé, és az ember életét miért kurtítottad ily röviddé?”

Legtöbb barátja tanácsa ellenére hagyta, hogy a párt (LP) jobbszárnya megkísértse és megfogja. Senki se tudta megállítani. Látta a veszélyt, hogy

¹ Jennie Lee munkáspárti képviselő és Aneurin Bevan felesége volt. Életútját lásd Évkönyv 1990.

² Nye: Aneurin Bevan beceneve. Életútját lásd Évkönyv 1997.

³ Cripps életútját lásd Évkönyv 1989.

egyre nagyobb lesz a távolság a megválasztott parlamenti képviselők és a küldő pártszervezetek között, és megpróbált segíteni ezeken a bajokon. 1952. október 17-én a *Tribune* hasábjain olyan fejléc alatt jelent meg az első oldalon a vezércikke, hogy „Teremtsük meg a Labour egységét”. Ám ezt a javaslatát távolról sem fogadták lelkesedéssel. Olyannyira, hogy az LP konferenciáján, amikor megválasztották az árnyékkormány 12 tagját, kiderült, hogy a parlamenti képviselők nagy többsége nem kívánja Bevan részvételét. Nem voltak hajlandók félútig sem elmenni, hogy elfogadják ajánlatát. Egyébként a balról érkezők közül senkit nem voltak hajlandók bevásztani az árnyékkormányba.

Körülbelül ugyanebben az időben nagyon baráti meghívást kapott, hogy látogasson el Indiába. Ez 1953 januárjában történt. Arra biztattam, hogy fogadja el a meghívást. Reméltem, hogy ez megadja neki az olyannyira szükséges környezetváltást, és ráadásul remek társaságba is kerül. Ha újra ellátogat Indiába, felmelegítheti régi barátságát Nehruval, amely azokra a régi időkre nyúlik vissza, amikor Bevan hevesen opponálta Churchill élesen India-ellenes megtorló és elnyomó politikáját, valamint arra az időszakra, amikor még a háború előtti években mi támogattuk a Kongresszuspártot...

Így azután pár hétig távol lehetett John Foster Dulles lidérces politikájának világtól, aki nemcsak a tory establishmentet ragadta magával ugyanebbe az irányba, hanem az LP szekcióinak jó részét is, így Deakin⁴ és Gaitskell, ezen az Oroszország-ellenes öngyilkos háborús úton. Ez a politika egyben Kína és Indokína (Vietnam) ellen is irányult. Mendes-France⁵ Franciaországban, Nehru Indiában, Tito Jugoszláviában, Nye Angliában, és olyan bátor barátaink az USA-ban, mint Walter Reuther,⁶ Hubert Humphrey, Ed Murrow és Walter Lippman, nem voltak hajlandók elfogadni a Foster-féle vezetést és politikát.

Forrás: Jennie Lee: *My Life with Nye*. London, 1982. 234–235. old.

⁴ Deakin életútját lásd Évkönyv 1990.

⁵ Mendes-France-ról bővebben magyarul lásd A Népfront Franciaországban. 1934–1938. Budapest, 1985., valamint *Jemnitz János*: Léon Blum. Budapest, 1993.

⁶ Reuther autóiipari munkásvezető, akkor a CIO szakszervezeti központ elnöke, Humphrey az USA önállóan gondolkodó demokrata szenátusi vezetője (később az USA alelnöke), Walter Lippman pedig a *New York Herald Tribune* Európában is ismert vezető publicistája volt.

Részlet Fjodor Dan¹ Berta B. Meringhez² írott leveléből

New York, 1946. február 11.

A napokban Susanne Blum átadta Blum³ könyvét („L’Histoire jugera”), pontosabban annak kanadai kiadását. Ám, őszintén szólva Blumnak ebből a könyvből valamiféle öregség árad (noha természetesen magas színvonalú intellektuális és morális régiesség), de olvasni unalmas. Türelmetlenül várom azonban a vele való személyes találkozást. Nem mintha a legkisebb reményem is lenne arra, hogy meg tudnám győzni, de ő olyan hatalmas intellektusú ember, hogy a vele való beszélgetés mindig élvezet. Egészen bizonyos vagyok benne, hogy ha nem is ért velem egyet, de „megért”, amit nem mondhatok el például de Brouckère-ről,⁴ aki minden állásfoglalásomban mindig csak valamiféle „kapitulációt” látott „a bolsevizmus előtt”. Mindezt még a háborús sokk hatása alatt tette. De mindettől függetlenül Blumot nagyon szeretem, és remélem ő is megőrizte irányomban a baráti érzéseket minden nézeteltérésünk ellenére is.⁵

Nálunk most – a hihetetlen bőség mellett is – állandó hiányok lépnek fel, hol a tejjel, hol a hússal, hol a kenyérral, hol a vajjal, vagy most éppen a fűtőanyaggal. Az ok: a sztrájkok, amelyeket mintha csak szándékosan provokálnának. A vállalkozók ugyanis abban bíznak, hogy ha kiegyeznek a munkásokkal, akkor felemelhetik az árakat, s bekövetkezik az árak ellenőrzésének mindenfajta megszüntetése...

Forrás: Theodore Dan: Letters (1899–1946). IISG. Amsterdam. (É. n.) 332–333. old.

¹ Dan, Fjodor I. (1871–1947) – Az orosz mensevikek vezetője Martov után.

² Mering, Berta (1885–1970) a Bund tagja volt, majd emigráns szocialista.

³ Blum életútját lásd Évkönyv 1997.

⁴ De Brouckère életútját lásd Évkönyv 2000.

⁵ Dan és Blum között még az 1930-as években jöttek létre e baráti kapcsolatok

TAPANI PAAVONEN:

Finnország a Kelet és a Nyugat között (1948–1950)

A finn szociáldemokrata pártvezetőségben 1945 után az a felfogás uralkodott, amelyet ők „harcos szociáldemokráciának” neveztek. Tartalma a határozott kommunistaellenesség volt. A szociáldemokraták igen aktív szerepet játszottak az ún. felderítő szervezetekben, amelyek éppen a kommunista tevékenységet vizsgálták. A szociáldemokraták és a kommunisták közötti szakadás és a viszony elmérgesedése egybeesett a nagyhatalmak közötti viszony megromlásával 1947–48-ban. A szociáldemokrata párt (SDP) 1947 tavaszán „Elég ebből!” jelszóval vívta meg a választási hadjáratát. Ez akkor nagy figyelmet keltett Finnországban, de másutt is. Így a hidegháború elszabadulásának belpolitikai vetülete is volt.

1947 őszétől az országban uralkodóvá vált a kommunistaellenes egyetértés, s ennek hívei győztek a következő parlamenti választáson, 1948 júliusában. A kommunista párt jelentősen meggyengült. A győztesek célja nem az volt, hogy teljesen kiszorítsák a kommunistákat a kormányból – már csak a Szovjetunióhoz fűződő külkapcsolatok miatt sem –, hanem az, hogy meggyengítsék őket. A kommunisták a viták egy bizonyos pontján maguk váltak ki, s ezután alakult meg a kisebbségi szociáldemokrata kormány K. A. Fagerholm vezetésével (1948–1950). Fagerholm korábban a belső pártellenzék vezetője volt; kormányát a jobboldal segítségével alakította meg.

Ugyanekkor, 1948 tavaszán zajlottak a finn–szovjet tárgyalások egy kölcsönös segélynyújtási egyezmény aláírásáról – miközben olyan hírek terjedtek el, hogy a kommunisták puccsot készítenek elő. Ezeket a híreket az 1948. februári prágai események riasztó hatása keltette, ám semmiféle bizonyíték nem került elő arra, hogy a kommunisták Finnországban valami hasonlót terveztek volna.

Inkább arról volt csak szó, hogy a kommunisták szerettek volna olyan forradalmi légkört kialakítani, amely később elvezet a forradalomhoz. Ennek ellenére nem kommunista körökben még nagyon sokáig fennmaradt egy olyan pszichózis, mintha a kommunisták tényleg puccsot készítettek volna elő.

A döntő küzdelmek a Fagerholm-kormány megalakulása után következtek el. Nagyon sokat vitatkoztak az ún. vadsztrájkokról, amelyek 1948 őszén és 1949 nyarán robbantak ki. Mennyiben robbantak ki spontán megmozdulásként, s mennyiben voltak a kommunista párt által szervezett ak-

ciók. A valóságban a KP és a kommunista szakszervezeti vezetők arra törekedtek, hogy bebizonyítsák: az SDP és a burzsoázia együttműködése ártalmas. Eközben abban reménykedtek, hogy az SDP-n belül pártszakadást válthatnak ki, és elérik a szakszervezeti szövetség leválasztását, illetve szembe fordítását az SDP-vezetéssel. A valóságban azonban ennek az ellenkezője történt. Az SDP-ben nem következett be szakadás, és a KP, illetve a kommunista szakszervezeti vezetők szigetelődtek el.

Szakadás Finnország és a szövetségesek között (1947–1948)

A finn külpolitika fő irányvonalát Juho Kustiv Paasikivi alakította ki, ezért Paasikivi-vonalnak is nevezték. Lényege az volt, hogy tiszteletben kell tartani a Szovjetunió „legitim védelmi érdekeit”, ám ugyanakkor vissza is kell szorítani a szovjet befolyást Finnországban.

Az újabb kutatások eredményei (részint a szovjet archívumok) alapján belátható, hogy Paasikivi politikája mennyire realista volt. Mindenekelőtt Jukka Nevakivi professzor munkássága bizonyítja ezt, aki a Finnországban működő Szovjet Ellenőrző Bizottság tevékenységét dolgozta fel 1944 és 1947 között. Maga a szovjet kormány is főleg a finn kormánnyal való jó kapcsolatok kialakításában és fenntartásában volt érdekelt, és csak másodlagosan vagy marginálisan abban, hogy a kommunisták megszerezzék a hatalmat. A SZEB, mint iratai bizonyítják, arra helyezte a súlyt, hogy a KP benne legyen a kormányban – de elsősorban azért, mert ebben biztosítékot látott arra, hogy a kormány szovjetbarát külpolitikát fog folytatni. Ugyanebben az időben a finn kommunisták jobbra felháborodtak azon, hogy a szovjet külpolitikát mennyire csak a Szovjetunió szűk értelemben vett szempontjai határozzák meg. Ezért minden csoportjuk támogatta Paasikivi külpolitikáját.

1947. júniusában a finn kormány egyértelműen azon fáradozott, hogy Finnország is részesüljön a Marshall-segélyből. Ebben kezdetben a kormányt alkotó „három nagy párt” is egyetértett. 1947. július elején azonban kiderült, hogy a Szovjetunió elutasítja a segélyprogramot. Ezek után Paasikivi döntését, hogy a szovjet érzékenység miatt visszautasítja az amerikai segélyt, a nem kommunista körökben is elfogadták, bár nagyon sajnálták. Így azután a KP éles szembe fordulása a Marshall-tervvel nem vezetett belpolitikai válsághoz.

Ezzel szemben a szovjet–finn kölcsönös segélynyújtási egyezmény kérdése már erős vitákat és ellentéteket szült a finn politikai életben. A kommunisták már korábban, 1947 őszén értesültek a dologról. Amikor Sztálin

1948. februárjában tudatta Paasikivi elnökkel ezt az óhaját, a KP azonnal nagy kampányt indított, tömeggyűléseket szervezett, hogy azonnal írják alá a szerződést. Ám a szovjet vezetés sokkal inkább abban volt érdekelt, hogy a finn kormánnyal aláírasson egy barátsági és kölcsönös segélynyújtási egyezményt. Végül a szerződést a finn ellenjavaslatokat figyelembe véve 1948. április 6-án alá írták.

A Fagerholm-kormány alatt, 1948 és 1950 között azonban a szovjet–finn viszony mégis meglehetősen feszült volt. A KP azzal vádolta a kormányt, hogy megsérti a párizsi békeszerződést, és hogy nem tud jó viszonyt fenntartani a Szovjetunióval. Ezeket a vádakat a szovjet sajtó is megerősítette. Ám a szovjet reakciók Finnországgal szemben feltűnően lagymatagok voltak; sokkal inkább azt célozták, hogy kielégítsék a nemzetközi kommunista mozgalmat, és nem azt, hogy súlyosabban befolyásolják a finn kormányt. Nem akarták veszélyeztetni a normális viszonyt, még ha ez alacsonyabb szintre került is.

A nyugati közvélemény is nagy figyelemmel kísérte a finn eseményeket. A nem kommunista körök, beleértve az SDP vezetőit és a szakszervezeti köröket, nagyon intenzív kapcsolatokat tartottak fenn a nyugati diplomátákkal, mindenekelőtt az amerikai követséggel. Az USA politikája mindvégig arra irányult, hogy Finnországnak a lehető legnagyobb függetlenséget biztosítsák a Szovjetunióval szemben – miközben elfogadták, hogy Finnország a szovjet érdekszférába tartozik. Végso soron így a nagyhatalmak is kezdtek ráhangolódni, hogy Finnország egészen sajátos helyet foglal el a világ két táborra szakadása idején.

A finn munkásmozgalom nemzetközi orientációja a háború utáni időben

A Finn Szakszervezeti Szövetség (SAK) megtiszteltetésnek vette, amikor szovjet testvérszervezetének kezdeményezésére 1945-ben tagja lehetett az új Szakszervezeti Világszövetségnek (WFTU–SZVSZ). Kezdetben nem is volt ezzel semmi gond. A finn szakszervezetek is támogatták a Paasikivivonalat, amíg megvolt a szociáldemokrata–kommunista együttműködés is. Ám 1947-től, amikor ez nemzetközileg is és otthon is felborult, a finn szakszervezeteknek is választaniuk kellett, hogy melyik nemzetközi szakszervezeti szövetség mellett döntenek.

A finn SDP tagja volt az Északi Munkásmozgalmi Együttműködési Bizottságnak, amely még 1932-ben alakult meg, de az 1945 utáni években játszott igazán fontos szerepet, bár a bizottság tanácskozásain feltűnően visszafogott volt, főként amikor a nagyhatalmakat érintő kérdések vetődtek fel. A szakszervezeti központ, a SAK hivatalosan nem is vett részt eze-

ken az északi találkozókon. A többi skandináv szakszervezettel ellentétben, ez a szervezet nem kapcsolódott a szociáldemokrata pártokhoz. Tagjai között kommunisták is voltak, s ők mindvégig gyanakvással nézték az Északi Bizottság tevékenységét, mint amely nem a semlegességi politikát szolgálja. A finn SDP hivatalos delegációjában szakszervezeti tagok is helyet foglaltak. A SAK viszont képviseltette magát azokon az északi találkozókön, amelyeken tisztán szakszervezeti kérdésekkel foglalkoztak. A helyzetet tovább bonyolította, hogy ilyenkor a SAK küldöttségében (1949-ig) ott voltak a finn kommunista szakszervezeti vezetők is.

Ami a finn SDP-t illeti, bár nem kapcsolódott be aktívan a nyugati szociáldemokrata kezdeményezésekbe, hivatalosan részt vett az 1946 óta szervezett nemzetközi konferenciákon, és tagszervezetként 1951-ben ott volt a Szocialista Internacionálé megalakulásánál.

Ebben az időben a finn kommunisták teljesen „moszkvai szellemben” gondolkodtak. Mégsem hívták meg őket 1947-ben a Kominform alakuló értekezletére. Ráadásul a finn kommunista vezetők tudták – mint azt Kimmo Rentola kommunista történész elmondta –, hogy mi történt a Szovjetunióba emigrált finn kommunistákkal. Ennek ellenére ez nem akadályozta meg őket abban, hogy nagyon hűségeselek legyenek Moszkvához. A finn KP-ben mindenféle moszkvai bírálatot azonnali „önkritika” követett.

Amikor a Szakszervezeti Világszövetségben bekövetkezett a szakadás (ez időben egybeesett a Fagerholm-kormány megalakulásának napjaival), akkor a finn szakszervezeti mozgalomban is szakadás állt be, aszerint, hogy a két csoportosulás milyen nemzetközi irányzathoz csatlakozott, milyen nemzetközi orientációnak volt a híve. Ám az is figyelemre méltó, hogy a SAK egységét 1948/49-ben még sikerült megőrizni. Pedig a SAK egyes szociáldemokrata csoportjaiban 1947-től, a nemzetközi orientációs elkötelezettség nyomán felerősödött a törekvés az SZVSZ-ből való kiválásra. 1948 júliusában, a Fagerholm-kormány megalakulása körül felizzó harcok nyomán e folyamat tovább haladt. A szakszervezeti vezetők zöme azonban nem kívánt szakítani az SZVSZ-el, és megelégedett volna a kettős hovatartozás fenntartásával – miközben külpolitikai vonatkozásban sem kívánta sérteni a Paasikivi-vonalat.

Így azután az északi szakszervezetek egyeztető bizottsági ülésén a SAK hivatalos küldöttei még 1949 márciusában is csak azt jelentették be, hogy nem akarnak azonnal szakítani az SZVSZ-el. Majd csak 1951-ben, a következő nemzetközi szakszervezeti kongresszus idejére csatlakoznak „a Szabad Szakszervezetek Titkárságához” – de addig sem szavaztak együtt az oroszokkal.

1949 őszén ezek a kapcsolatok tovább romlottak. Az SZVSZ beavatko-

zott a finnországi sztrájkharcokba, amelyeket a KP inspirált a Fagerholm-kormány ellen. Ennek a jellegzetes epizódja volt az „Arrachard-eset”. René Arrachard, a francia famunkások szakszervezetének elnöke (egyben az SZVSZ alelnöke volt), e kettős minőségében volt hivatalos vendég a finn famunkás szakszervezet kongresszusán. Ott (illetve akkoriban még egy alkalommal) élesen bírálta a SAK szociáldemokrata szakszervezeti vezetőit.

Ezek után a SAK 1949 második felében már nem fizette be tagdíját az SZVSZ-nek, 1950 májusától pedig megszakította vele még fennmaradt kapcsolatait is.

Az SZVSZ vezetése ekkor igyekezett rábeszélni a SAK vezetőit, hogy ne szüntessék meg a szervezet tagságát. Bizonyos fokú függetlenséget is készek lettek volna biztosítani nekik. A folyamatok azonban már visszafordíthatatlanok voltak: 1951-ben a SAK kapcsolatai ténylegesen megszakadtak az SZVSZ-el.

A finnek különleges helyzetének megszilárdulása (1948-1950)

A finn munkásmozgalom helyzetének alakulása a nemzetközi nyomvonalakat követte. A szociáldemokraták és a kommunisták együttműködése tarthatatlanná vált, és a „három nagy” koalíciója is felborult. A finn szociáldemokraták nyugati kapcsolataikat erősítették, a finn kommunisták „a népi demokratikus utat” népszerűsítették, miközben a nyugat-európai kommunisták bírálták a finn szociáldemokratákat.

A finn szociáldemokraták ezután is maximálisan igyekeztek tiszteletben tartani a Szovjetunió katonai és külpolitikai érdekeit, az érdekszférákat. Ám amikor szovjet delegátusok érkeztek az országba, nem törekedtek túl meleg, baráti hangvételre, nehogy ez ideológiai színezetet öltjön. Így azután a jellegzetes „szovjet- finn barátság” csak később, az Urho Kekkonen vezette kormány idején, 1950 után alakult ki.

Ami a SAK-ot illeti, hangsúlyozottan semleges maradt a két nemzetközi szakszervezet súrlódásaiban. Egyes szociáldemokrata vezetőségű szakmai szakszervezetek pedig továbbra is az SZVSZ szakmai titkárságainak a tagjai maradtak. A végső fordulat, amikor a SAK a maga egészében hivatalosan csatlakozott a Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségéhez (ICFTU), csak 1957-ben következett be.

Sztálin halála és az „olvadás”. (1953–1954)

LARS BJÖRLIN:

A Svéd Kommunista Párt Sztálin halálakor

1953. március 6-án és 7-én a svéd kommunista lapok címlapjain ott díszeltek Joszif Visszarionovics Sztálin nagy portréi. A portré fölött ez állt: Sztálin halott. Ez volt látható a *Norskeflammanban*, a Svédország északi részén megjelenő kommunista lapban is; a kép alatt olyan szöveg is olvasható, hogy „Sztálin nevét mindig szeretni fogják”. A svéd kommunista lapokat tájékoztatták, így azután folyamatosan, pontosan beszámolhattak a halál akkor ismeretes körülményeiről is.¹

Március 6-án a Kommunista Párt vezetősége a helyzetnek megfelelő határozatot hozott. Az SKP vezetőinek nagy többsége ott volt ezen a gyűlésen: Hilding Hagberg, a párt elnöke, és a vezetőség tagjai közül Erik Karlsson, Knut Olsson, Gunnar és Rodney Öhman, Knut Beckström, Fritjof Lager, Urban Karlsson, Gustav Johansson, Hugo Pettersson, Helmer Persson és Knut Tell. A jegyzőkönyvek nem utalnak arra, hogy bármiféle vita alakult volna ki e kérdésben. Ám még ezen az ülésen elfogadtak egy szöveget, amelyet szétküldtek a párt tagjainak, hogy „miként kell látniuk Sztálin alakját”. Úgy döntöttek, hogy ez alkalomból különböző lapokba kell cikkeket írni és gyűléseket tartani. Hermansson egykori pártelnök és egy másik régi, idős vezető, Fritjof Lager szólaljon fel egy Stockholmban rendezendő gyűlésen. A párt által szervezett emlékgyűlésen az idős, 73 éves elnök, Hermansson mondott beszédet.²

Svédország legnagyobb kommunista lapja, a *Ny Dag* Sztálin halálakor úgy búcsúzott tőle, hogy „a legnagyobb ember”, tudós, egyben „a szocializmus nagy építőmestere” távozott.³

A *Norskeflamman* ugyanezekben a napokban úgy írt róla, mint páratlan, összehasonlíthatatlan emberről. Helmer Holberg, az SKP egyik vezetője ugyanezekben a napokban „Sztálin és alkotásai” fejléc alatt azt írta, hogy „Lenin mellett” Sztálin volt a legjelentősebb építője az új társadalom-

¹ Így pl. a *Ny Dag* és a *Norskeflamman*, 1953. március 6.

² Hermansson a későbbiekben nagy restelkedéssel emlékezett vissza akkor elmondott beszédére. (Arbetarrörelsen Arkiv)

³ *Ny Dag*, 1953. március 5.

nak. Holberg szerint „Sztálin vezette el az emberiséget a történelem új, boldogabb korszakának, a kommunizmusnak a küszöbéhez”.⁴

Az SKP hivatalos delegációt küldött Moszkvába Sztálin temetésére, amelynek tagjai annak is hangot adtak, hogy türelmetlenül várják, ki és kik állnak majd az SZKP élére.

Sztálin halálának híre a március 5-ről 6-ra virradó éjszakán már az egyéb svéd sajtóorgánumokhoz is eljutott. S míg a SKP vezetői a párt lapjaiban az említett módon írtak Sztálinról és haláláról, a nagy svéd konzervatív napilap, a *Svenska Dagbladet* persze más hangot ütött meg. Megállapította, hogy az elhunyt nemcsak igazi diktátor volt, hanem egyben olyan diktátor is, aki a festményeken és a fotókon valóságos ikonná merevedett az emberek számára.⁵

Az SKP helyiségeiben hosszú évek óta mindig ott volt a falakon Sztálin és Lenin fotója – ugyanolyan nagyságban.

Igen jellemző, hogy a Svéd–Szovjet Baráti Társaság (amely ismert értelmiségieket tömörített hajdanán Sztálin 60. születésnapján a szovjet követség kezdeményezésére nagy ünnepséget rendezett, s az ott elfogadott nyilatkozatában Sztálint a század „legjelentősebb államférfiának, a legnagyobb marxista tudósának és a szocializmus nagy építőmesterének” nevezte.⁶

Sztálin akkor bizonyos fokig háttérbe szorította Lenint is. Moszkvában a Marx–Engels–Lenin Intézet svéd nyelven megjelentetett egy „Sztálin a forradalmár” c. életrajzot, s mind ebben, mind pedig az SKP kiadói előszavában a két személyiség, Lenin és Sztálin úgyszólván teljesen egybeolvadt.⁷

Ugyanebben a szellemben, amely a SKP-ban oly általánosan elterjedt, Gustav Johansson, a *Ny Dag* szerkesztője hangsúlyozta: Sztálin volt az, „aki a Lenin által kijelölt úton folytatta és befejezte „a szocializmus építését”.⁸

Johansson írása sok kérdést vet fel. Így azt: vajon Sztálin fő ellensége, aki ellen elsősorban küzdött, a kapitalizmus volt-e, avagy a nácik (akik ellen csak szövetségben győzött), avagy azok, akiket az 1930-as évektől már mint árulókat jelöltek meg a Szovjetunió határain belül?

Gustav Johansson az általánosan ismert módon folytatta: Sztálinnak köszönhetőek az öt éves tervek, a szocializmus felépítése a Szovjetunióban, a nemzetközi kommunista mozgalom „vezérlése”, az SKP kialakítása és így tovább.

⁴ Ny Dag, 1953. március 5.

⁵ Svenska Dagbladet, 1953. március 5.

⁶ Sovjetnytt, 1939. december 11.

⁷ Stalin Revolutionaren Folkledaren. Arbetarkultur, 1940.

⁸ Ny Dag, 1953. március 5.

Az a kép, amelyet az SKP vezetői ez alkalomból festettek Sztálinról, messze meghaladta dicshimnuszban mindazt, amit addig mondtak és írtak róla.

Semmit sem lehet persze leegyszerűsíteni. Az SKP történetében hajdanán is voltak lázadók, kizártak, eltávozottak – elég, ha Zeth Höglund és később Kilbom vagy Carl Lindhagen korai eseteire gondolunk.⁹ Utóbb azonban éppen az SKP már említett elnöke, Hilding Hagberg írta meg egy jóval később, 1994-ben megjelent önéletrajzában, hogy Sztálin hajdanán milyen „vaskézzel” vezette és uralta a nemzetközi kommunista mozgalmat, beleértve persze a svédet is. Hagberg ezt annál is inkább megtehetette, mert hajdanán – persze nem a nyilvánosság előtt – a kommunista mozgalomban egyike volt azoknak, akik a nagy „tisztogatások” idején nem csatlakoztak az „árulók” elítéléséhez.¹⁰

Természetesen egész más kérdés, hogy miként fogadta Sztálin halálát a svéd nem kommunista sajtó, illetve az SKP tagsága. A svéd szociáldemokraták *Morgon-Tidningen* nevű lapja, amely közel állt a szociáldemokrata kormányhoz, nyomban azt a kérdést vetette fel, vajon megváltozik-e a Szovjetunió külpolitikája azután, hogy „a diktátor J. V. Sztálin meghalt”.¹¹

ALEKSZANDR SZTIKALIN:

Ilja Ehrenburg és a hruscsovi pártelit.

*Egy 1955-ös szovjet-magyar írótalálkozó történetéhez*¹

A nemrégén még titkos levéltári dokumentumok bevonása a történeti kutatásba lehetővé teszi, hogy mélyebben tárjuk föl a szovjethatalom képviselőinek a kapcsolatot a kultúra vezető személyiségeivel a Sztálin halála utáni években. Általuk új vonásokkal gazdagítható némelyikük életpályarajza is. Nem utolsósorban így van ez Ilja Ehrenburg (1891–1967) esetében.

⁹ Höglund életrajzát lásd Évkönyv 1986., Karl Kilbomét 1990. Carl Lindhagenét 1991.

¹⁰ Mindehhez tudni kell, hogy Hagberg az 1930-as években esetenként maga is tartózkodott Moszkvában.

¹¹ Morgon-Tidningen, 1953. március 6.

¹ Ilja Erenburg i hruscsovszaja elita. K isztorii odnoj szovjetszko-vengerszkoj piszatyelszkoj vsztrecki 1955 g. – A magyarországi publikációiból jól ismert szerző közleményét az Évkönyvnek készítette.

Ehrenburg évtizedeken át a Szovjetunió irodalmi életének egyik központi alakja volt, alkotói és társadalmi tevékenysége több ízben keltett élénk nemzetközi hullámverést.

Magyar nyelven is megjelent ismert emlékiratainak egyik fejezetét az író 1955-ös budapesti látogatásának szentelte. Akkor Nyikolaj Tyihonov költővel együtt Bécsbe indultak a Béke Világtanács ülésére, ám az időjárás viszontagságai miatt Budapesten le kellett szállniuk. Ez alkalommal fogadta őket Rákosi Mátyás is, aki azt kérte, töltsék az estét magyar írók társaságában.

Sem Ehrenburg, sem Tyihonov nem tudta, hogy a magyar írók és más kulturális személyiségek nagy csoportja éppen azokban a napokban intézett tiltakozó memorandumot a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségéhez az alkotói szabadság csorbítása ellen. Néhány író demonstratív kilépett az Írószövetség vezetőségéből is. Az írók körében mutatkozó feszültség azonban nem maradhatott rejtve a két szovjet író előtt. Érzékelték, hogy a teremben jelenlévő írókat valami erősen izgatja, szenvedélyes hangon váltanak szót egymással. Csak Lukács György szívta rendíthetetlen nyugalommal elmaradhatatlan szivarját.

“Igyekeztem nyugodtabb témát keresni. Arról beszéltem, hogy amikor az író újságnak ír valamit, ne a szerkesztőnek, hanem az olvasónak a képe lebegjen előtte; olyan szavakat kell találnia, amelyek utat találnak hozzá. Védelmeznie kell azt a jogát, hogy saját nyelvén beszéljen, és nem szabad engednie, hogy a szerkesztő a maga piros vagy kék ceruzájával kihuzogasson minden, még el nem koptatott kifejezést” – emlékezik Ehrenburg.

Alig fejezte be azonban gondolatmenetét, magyar beszélgetőtársai azonnal konkrétabb témára terelték a szót. Arról kezdtek beszélni, hogy Ehrenburgnak a Szovjetunióban erős visszhangot keltett “Olvadás” című elbeszélése, noha lefordították magyarra, nem jutott el a könyvesboltokba. Mindössze 100 példányban nyomták ki, a pártelit szűk körében való terjesztésre. Ezt a beszédes tényt, minthogy nem akarta élezni a szituációt, Ehrenburg nem kommentálta. “Semmiképp nem értettem, mi történt a magyar írókkal – írta emlékezéseiben. – Egy dolog volt világos: nagyon elégedetlenek. Amikor visszatértünk a kis szigeten lévő szállodánkba, megkérdeztem Tyihonovot, vajon miért küldött bennünket Rákosi az írók közé. Nyikoláj Szemjonovics így válaszolt: «Isten tudja...A légkör valóban különös.» Én aztán azt gondoltam, hogy holnap Bécsben föl kell szólalnom, a «genfi szellemről», az európai biztonságról beszélni. Na jó, de mi folyik itt? Az írók tele vannak aggodalommal. Miért nem figyelmeztetett minket Rákosi? Később mindent megértettem, persze nem azon az éjszakán, hanem egy év múlva” – zárja Ehrenburg visszaemlékezései rövid magyar fejezetét.

Ehrenburg és Tyihonov budapesti látogatásáról Rákosi is ír emlékirataiban.² Kiderül, hogy remélte: a szovjet “irodalmi tábornokokkal” való találkozás megnyugvást vihet a magyar írók soraiba, ebben azonban keserűen csalódnia kellett.

Hogy mi történt Ehrenburg és Tyihonov Moszkvába való hazaérkezése után, arról már a Legújabbkori Történet Oroszországi Állami Levéltára (Rosszizsjkij Goszudarsztvennij Arhiv Novejsej Isztorij – RGANI) dokumentumaiból értesülhetünk. Ezt az intézményt az SZKP KB egykori ún. Általános Osztályának (Obscsij Otygel) irattára alapján hozták létre.

Ehrenburg találkozása a magyar írókkal a budapesti nagykövetség képviselőinek a jelenlétében zajlott. Röviddel az esemény után ezek levelet írtak a központnak, amelyben ismertették a beszélgetés tartalmát. Az ő beállításukban Ehrenburg a beszélgetés során olyan kijelentéseket tett, amelyekkel a magyar irodalom pártellenes jobboldali elhajlói igazolhatják álláspontjukat. Így például az irodalom eszmei irányításáról és az alkotás szabadságáról föltett kérdésre úgy válaszolt, hogy a szerkesztő vörös és kék ceruzája az, amit a világon a legkevésbé szeret. Azt is mondta, hogy nem ért egyet az “Olvadás” című elbeszéléseről³ a szovjet sajtóban megjelent bírálattal, és már hozzá is látott a második rész megírásához. Ehrenburg ironikusan beszélt az úgynevezett “társadalmi megrendelésről”, arról, amikor a munkások sürgetik, hogy az író róluk írjon könyvet. Karikírozva és lebecsülő hangnemben jellemezte a szovjet termelési regényt.⁴ Kijelentéseinek átsütött a szovjet irodalmi fejlődés egész tapasztalatával szembeni nihilizmusa.⁵

Az SZKP KB Kulturális Osztályán a követségi jelentés alapján úgy összegezték az ügyet, hogy “Ehrenburg frondörködő, hatásvadászó” kijelentése-

² Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések. 1940–1956. II. köt. Budapest, 1997. 1010–1011. old.

³ Az Olvadás (Ottyepelj) című elbeszélést a szovjet írók 1954. decemberi II. kongresszusán több felszólalás is élesen bírálta “szubjektívizmusáért”, és “a szovjet valóság eltorzított ábrázolásáért”. Kritikai észrevételek később, még az SZKP XX. kongresszusa után is elhangzottak róla, pl. a *Lityeraturnaja Gazeta* 1956. május 8-i számában, az “Élet és irodalom” című szerkesztőségi cikkben. Ehrenburg nem mindenben fogadta el a bírálatokat. Az írókongresszuson felszólalva azt mondta, hogy az irodalomkritikusok észrevételeit nem utasításként fogja föl, hanem mint felhívást a vitára. (Ez az álláspontja alaposan elütött a sztálini idők szokásaitól.)

⁴ A szűk értelemben vett “társadalmi megrendelésről” az irodalomban Ehrenburg a *Znamja* című folyóirat 1953. évi 10. számában megjelent, “Az írói munkáról” (O rabotye piztatyelja) című cikkében nyilatkozott. Ez a cikk a poszt sztálini korszak egyik első olyan programjellegű nyilatkozata volt, amellyel az irodalmi és művészeti élet gyökeres megújításáért harcoló értelmiségiek léptek föl. Mint mondta: Csehov és Tolsztoj nem kaptak társadalmi megrendeléseket, csakis belső késztetésből írtak.

⁵ Rosszizsjkij goszudarsztvennij arhiv novejsej isztorij (RGANI). F. 5., op. 36., d.3., 68. l.

it “viharos lelkesedéssel üdvözölték a jobboldali kispolgári elhajlás képviselői, érvként használva ezeket az ’alkotói szabadság’ védelmében, az irodalom pártvezetésének az eszméjével szemben.”⁶

Miután Ehrenburgnak tudomására hozták a Budapestről érkezett jelentés tartalmát, 1955. december 8-án levélben fordult az SZKP KB titkárához, Mihail Szuszlovhoz. Rámutatott arra, hogy megnyilvánulásait helytelenül értelmezték. “Az író munkájáról és a szerkesztő szerepéről szólva azt mondtam, amit nem egy alkalommal le is írtam, hogy nem szeretem, amikor a szerkesztő túlságosan könnyeden alkalmazza vörös vagy kék ceruzáját. Magától értetődik, hogy a «vörös» szót a ceruzával kapcsolatban nem abban az értelemben használtam, amelyet szerintem legfeljebb bizonyos amerikai zszurnaliszták tulajdoníthatnak neki.”⁷ Ehrenburg lehetségesnek mondta, hogy egyik-másik neki föltett kérdésnek provokatív éle volt. Ezt azonban nem vette észre, mivel nem tájékoztatták a magyar irodalomban uralkodó helyzetről, és mert nem ismerte a jelenlévő személyeket. Arról sem tudott, hogy az “Olvadás” Magyarországon félig betiltott irodalmi műnek számít. Ehrenburg leveléből némi sértődöttség is kitetszik a “következetesen pártos” irányzathoz tartozó írókollégákkal szemben, akiknek a közbenjárása (mint ezt nem alaptalanul feltételezte) közrejátszott a felsőbb moszkvai instanciákhoz róla küldött jelentés megszületésében. “Úgy gondolom – írta –, hogy ha egyik vagy másik kijelentésem alkalmat adott a ferdítésre, a találkozózn részt vevő magyar kommunista elvtársak feltehettek volna olyan kérdéseket, amelyek kapcsán eloszlathatók lettek volna a félreértések, ahelyett, hogy utólag álljanak elő vádakkal ellenem, amelyek, véleményem szerint mélységesen igazságtalanok.”⁸

A neves író magyarázatait az SZKP KB Kulturális Osztályán nem találták meggyőzőnek. Sőt, budapesti felszólalását egy sorozat egyik mozzanatának minősítették, külföldi írók és kulturális személyiségek körében elhangzott más megnyilvánulásaival egyetemben. Ezekről szóló információkban a KB apparátusa nem szűkölködött. Ehrenburgról szóló ilyesfajta anyagokból ott már egész dosszié gyűlt össze.

A franciául kitűnően beszélő Ehrenburgot, aki hosszú ideig élt Franciaországban, az 1930-as években a sztálini vezetés igyekezett minél jobban felhasználni arra, hogy általa teremtsen kapcsolatokat Franciaország és több más ország baloldali értelmiségi köreivel. Szinte az egyetlen szovjet író volt, akinek még a hidegháború csúcspontján, az 1950-es években is

⁶ Uo.

⁷ Uo. 67. l.

⁸ Uo.

megengedték, hogy vagy tíz alkalommal nyugatra utazzon. Sztálin halála és Berija letartóztatása után a szovjet társadalomban oszladozni kezdett a félelem légköre. Ezért párizsi utazásai alkalmával Ehrenburg egyre inkább megengedte magának, hogy kritikával említse a szovjet kulturális élet számára elfogadhatatlan jelenségeit. Egy az SZKP KB-hoz intézett, 1956. január 4-i feljegyzésben például, amelyet D. Polikarpov, a KB Kulturális Osztályának vezetője és helyettese, V. Ivanov írt alá, arról esik szó, hogy az író 1954 májusában, a francia írók párizsi bizottságában elhangzott felszólalásában is “mértéktelenül eltúlzott bíráló kifejezésekkel jellemezte a termelési témájú szovjet regényeket (Budapesten ezt az álláspontját még élesebben fejtette ki), nihilista szellemben nyilatkozott a szovjet kritikáról és irodalomról, nem említve semmilyen pozitív vagy tanulságos vonását.”⁹ 1955 októberében Moszkvában David Alfaro Siqueiroszal, az ismert mexikói művésszel lezajlott találkozásán az író arról beszélt, hogy már fásasztja őt a propagandisztikus művészet. Ezek alapján az SZKP KB apparátusában az a vélemény alakult ki, hogy Ehrenburg nem titkolja vonzódását a jelenkori dekadens és formalista burzsoá művészet riánt.” Amikor pl. 1955 elején belépett az éppen hogy megalakult *Inoszttrannaja Lityeratura* című folyóirat szerkesztőbizottságába, Ehrenburg, mint ezt Polikarpov és Ivanov feljegyzése megállapítja, “igyekezett ráerőltetni nézeteit a szerkesztőbizottságra, és elérni, hogy ezeknek az elveknek megfelelő írásokkal töltsék fel a folyóirat oldalait.” Többek közt “határtalan lelkesedését” fejezte ki Ernest Hemingway-nek a szovjet pártfunkcionáriusok szemében “naturalista és földhözragadt” stílusban írott, “Az öreg halász és a tenger” című regénye iránt. Ehrenburg véleménye szerint – írták – “még a könyv gyengébb részei is jobbak a folyóiratban általában megjelenő írásoknál.” Ehrenburg, mint igazi író, William Faulkner ajánlotta közlésre, akinek a munkásságát a KB agitproposai a “szélsőségesen formalista és borúlátó” jelzővel illették, továbbá François Mauriacot, akiben ők “reakciós katolikus író” láttak. Lebecsülő hangnemben nyilatkozott viszont André Stil politikával velejéig átítított regényeiről. Éppúgy “tehetségtelennek, sőt ocsmánynak” nevezte Roger Vaillant “Foster ezredes bűnösnek vallja magát” című színdarabját a koreai háborúról. Ehrenburg – úgymond – tárgyilagosnak nem mondható véleményt nyilvánított a népi demokratikus országok kortárs irodalmának az állapotáról is. S miután nem értett egyet a folyóirat irányvonalával, esz-

⁹ Uo. 69. l. Ugyancsak 1954-ben az agitprop rosszállását váltotta ki Ehrenburgnak az ausztriai *Brücke* című folyóirat számára adott interjúja is. A KB apparátusában ezzel kapcsolatban az író “egészségtelen hangulatára és hibás megállapításaira” figyeltek föl. RGANI, f. 5. op. 17. d. 487. 14. l.

tétikai vonzalmainak megfelelően kilépett a szerkesztőbizottságból. Ez abban az időben egyedülálló jelenség volt.¹⁰

Ehrenburg túlon túl független magatartása annál inkább fölbosszantotta a KB apparátusát, mivel személyes állásfoglalásait a nyugati kultúra ismert személyiségei úgy foghatják föl, mint “a szovjet irodalom hiteles képviselőjének a megnyilvánulásait”. Ezáltal, Polikarpov és Ivanov szerint, ezek alkalmasak arra, hogy “komolyan károsítsák a szovjet irodalom és a szovjet esztétikai gondolkodás befolyását a külföldi irodalom és művészet fejlődésére”. Mindezt ezért szerintük célszerű volna “behívni Ehrenburg elvtársat az SZKP KB-ba, és felhívni a figyelmét arra, hogy megengedhetetlenek azok az állásfoglalásai, amelyeket a külföldi irodalom és művészet képviselői előtt hangoztatott, mivel nem egyeztethetők össze ideológiánkkal és a párt politikájával az irodalom és a művészet területén.”¹¹

¹⁰ Ehrenburg némi valóságos “frondörködését” a Sztálin halála utáni olvadás éveiben kritikusi eltúlozták. A szovjethatalom iránti lojalitását tükrözi a “budapesti ősz” idején tanúsított magatartása is. Ehrenburg emlékirataiban külön fejezetben ír a magyar forradalomról szerzett benyomásairól, amikor “első ízben kellett fizetnünk a sztálini kor számláit”. Részletesen ír a Béke Világtanács 1956. november 18-i, Helsinkiben tartott kiszélesített Iroda-ülésének a menetéről. Ott éles vita bontakozott ki a magyarországi események lényege körül, és arról, mennyire felelt meg a helyzetnek a szovjet politika. A RGANI-ban őrzött dokumentumok arról tanúskodnak, hogy a kompromisszumos helsinki határozat, amely Ehrenburg igen tevékeny közreműködésével született, és lehetővé tette, hogy elkerüljék a szervezet szakadását, a KB apparátusában kifejezett rosszallást váltott ki, miután a szövegezés során számos engedményt tett a Tanács munkájában résztvevő nyugati értelmiségieknek. Valójában, noha azon igyekezett, hogy a magyar események ne vezessenek a Szovjetunió és a Nyugat kulturális kapcsolatainak megszakadásához, Ehrenburg a tőkés országokbeli irodalmárokkal érintkezve csak bizonyos határig volt hajlandó kompromisszumot kötni; mindenekelőtt a Szovjetunió hivatalos álláspontját képviselte, valószínűleg őszintén. “Háború folyt, és azon töprengeni, hogy nem a megfelelő fegyverekkel hadakozunk, ostobaság lett volna” – így kommentálta emlékirataiban azt a tényt, hogy aláírta a szovjet írók kollektív válaszát a Szovjetunió magyarországi fellépése ellen tiltakozó francia kollégáiknak. (*Lityerturnaja gazeta*, 1956. november 22., 24. – Vagyety vszju pravdu.) December 1-jén viszont ugyanez a lap közölte Ehrenburgnak a szerkesztőséghez intézett levelét, amelyben arra hívott föl, hogy különböztesse meg az ellenséget a baráttól, még ha ez utóbbi álláspontja egyik vagy másik kérdésben eltér is a miénktől. Egy évtizeddel később, levonva a következtetéseket, így emlékezett: “1956 novembere, úgy érzem, az életem legnehezebb hónapja volt: túlságosan is keserű volt mások bűneinek az árát fizetni”. A Magyarországon és az ország körül lezajlott események fő tanulságát akkor így összegezte: “Kigyógyultam a nemrég még rám jellemző naivitásból: megértettem, hogy hosszú évekre, úgylehet évtizedekre lesz szükség, amíg végleg szétverhetjük a hidegháború hatalmas jéghegyeit, mielőtt a tavasz nálunk jogaiba lép. Arra gondoltam, hogy én ezt aligha érem meg, mégis ezért kell élni, harcolni.” (Id. a memoárnak az *Ogonyok* 1987. évi 23. számában közölt részletéből, 22–26. old.)

¹¹ RGANI, f. 5., op. 36., d. 3., 70. l.

A javasolt beszélgetésre valóban sor került,¹² hatása azonban nem sokáig tartott. Ehrenburg ugyanis később is ismételten hangoztatott külföldi hallgatóság előtt olyan véleményt, amelyet az apparátus tagjai túlon túl szabadon minősítettek. Ez derül ki az SZKP KB Elnöksége 1963. elején lezajlott ülésének a jegyzőkönyvéből. Itt már a legfelső pártvezetés hozott – igaz, nem formális, a jegyzőkönyvben szöveg szerint nem is – rögzített határozatot arról, hogy a jövőben korlátozni kell Ehrenburg külföldi utazásait. A határozatot nem alkalmazták következetesen. Ehrenburg továbbra is tett külföldi utazásokat, többek közt Franciaországba és Olaszországba, egészen addig, amíg ezt egészségi állapotának a romlása, röviddel halála előtt, nem tette lehetetlenné.¹³

Ennek dacára 1963-ban az Ehrenburg-kérdés legalább háromszor szerepelt a KB Elnökségének a napirendjén. Ez elsősorban azzal függött össze, hogy a *Novij Mir* megkezdte “Emberek, évek, emlékeim”¹⁴ című emlékiratainak a folytatásos közlését, s a memoár széles olvasói visszhangra talált. Igaz, a publikációra jelentős kihívásokkal került sor. Az SZKP KB-ban elégedetlenek voltak a memoárral. Úgy látták, a szerző nem tartja magát a jelenségek “osztályszemléletű megközelítéséhez”, illetve, hogy “politikailag kétes és hibás megfogalmazásokat” enged meg magának.¹⁵ Ez nemcsak bizonyos történelmi tényekre (pl. az 1939-es szovjet-német közeledésre) vonatkozott, hanem bizonyos személyek beállítására is, akik között egyaránt voltak politikusok és a kulturális élet szereplői. Különösen az nem tetszett, hogy a könyv nagy figyelmet szentelt egyes íróknak, akiknek az alkotásait hivatalosan “a szovjet olvasótól idegennek” nyilvánították. 1963. március 8-án, az alkotó értelmiséggel szervezett találkozója alkalmával Nyikita Hruscsov így beszélt: “Amikor Ilja Ehrenburg emlékezéseit olvasod, azt látod, hogy mindent sötét tónusokkal ábrázol.” Az SZKP KB első titkára az író álláspontját annál tűrhetlenebbnek érezte, mivel – mint mondta –

¹² Erről egy Polikarpovék feljegyzésének margójára írt 1956. szeptember 4-i feljegyzés tanúskodik. A beszélgetést az íróval a KB munkatársai, D. Polikarpov és B. Rjurikov folytatták. A felsőbb pártszerveknél különböző időpontokban kapott kioktatásokról Ehrenburg többször beszámol emlékirataiban.

¹³ 1964-ben ismét fölkereste Budapestet. Magyarországi utazásáról kedvező benyomásokkal tért vissza: mint írta, a könyvesboltok kirakataiban kortárs nyugati szerzők nagyszámú műve látható; az értelmiséginek már nem olyan nehéz külföldi útlevelet kapnia és átlépnie a határokat, hogy saját szemeivel láthassa az életet Nyugaton.

¹⁴ Magyarul: Ilja Ehrenburg: Emberek, évek, emlékeim. I–III. köt. Gondolat kiadó, Budapest, 1966.

¹⁵ RGANI, f. 5., op. 36., d. 120., 128. l.

Ehrenburg elvtárs a személyi kultusz időszakában nem szenvedett üldözést vagy korlátozást.”¹⁶ Ehrenburgnak javasolták, hogy hajtson végre elvi jelentőségű változtatásokat a memoár készülő, könyv formájú kiadásának a szövegén. Ő azonban ezt következetesen elutasította.

Az SZKP KB Elnöksége utoljára 1964. szeptember 17-én, nem egészen egy hónappal Hruscsov eltávolítása előtt foglalkozott az író munkásságával, közelebbről azzal, hogy célszerű-e könyvformában kiadni emlékiratait. Emellett megjegyzendő, hogy Ehrenburg és Hruscsov viszonyában voltak “apály- és dagályperiódusok”. 1963 nyarán például az első titkár, kiváló hangulatban, nem formális beszélgetésben biztosította az író, hogy mindent kinyomtathat, amit csak akar, s hogy vele kapcsolatban nem létezik a cenzúra. Az Ehrenburg “bűnbeeséseivel” kapcsolatos “bűnbocsánat” egyik jele volt, hogy a *Lityerturnaja Gazeta* 1963. augusztus 13-án teljes szövegben közölte a Leningrádban összeült, a jelenkori regényírás helyzetének szentelt nemzetközi konferencián elmondott beszédét, noha ebben számos, a szovjet ideológia szempontjából távolról sem ortodox megállapítást tett.¹⁷ Mindez azonban nem vitte előrébb az emlékiratok könyv formájú közzétételének az ügyét.

Hruscsov eltávolítása után a pártvezetés már nem foglalkozott ilyen mértékben Ehrenburg ügyeivel. A könyv megjelenítésének a tilalma érvényben maradt, noha egyes fejezetek 1965-ben is napvilágot láttak a *Novij Mir*-ben, miután (a korábbiakhoz hasonlóan nagynehezen) átláboltak a cenzúra szűrőjén.¹⁸ Az öregedő író pedig magára hagyták. Ezután a neki

¹⁶ *Pravda*, 1963. március 10. A párt és az alkotó értelmiség egy azokban a napokban lebonyolított, újabb találkozásán még élesebben nyilatkozott L. Iljicsov, az SZKP KB titkára, aki Ehrenburgot képmutatással vádolta. Mint mondta: annakidején dicsőítette Sztálint, noha kétkedett erényeiben, miközben más írók ugyanezt őszintébben tették. Hruscsovnak és Iljicsovnak erről az alkotó értelmiséggel lebonyolított, 1963. március 7–8-i találkozásjáról lásd a 9-i és a 10-i *Pravdát*. Ehrenburgnak egyébként is kijutott a szemrehányásokból, mint az “anarchistáskodó” irodalmár ifjúság pártfogójának, “elvtelen” irányzatok apológétájának, a “túlságos” liberalizmus hívének az irodalmi életben.

¹⁷ Az író beszédében védelmébe vette James Joyce-ot, Franz Kafkát és Marcel Proustot, akiket némely felszólalók élesen bíráltak, mint a XX. századi modernizmus vezéregyéniségeit. Ehrenburg arról beszélt, hogy az olyan szerzőkön kívül, akik az olvasók széles körének írnak, létjogosultsága van a kevesekekhez szóló szerzőknek is. Az utóbbiakat az irodalmi folyamat “beprepülő pilótáiként” jellemezte. A párt csúcszerveinek Ehrenburg megítélésében kimutatható ingadozásaira jellemző, hogy engedélyezték az Alekszandr Tvardovszkij, a *Novij Mir* szerkesztője által az amerikai UPI tudósítójának adott interjú közlését (*Pravda*, 1963. május 12.), amelyben a szerkesztő nagyra értékelte Ehrenburg emlékiratait.

¹⁸ A *Novij Mir*-ben már közzétett fejezetek még a “zasztój” (megrekedés, a Brezsnyev-korszakra használt meghatározás) éveiben bekerültek Ehrenburg összegyűjtött műveinek kötetibe. Az emlékiratok teljes könyvformájú publikációjára azonban csak 1990-ben kerülhetett sor.

még megadatott nem egészen három évet arra fordította, hogy befejezze megkezdett emlékiratait, amelyeket sikerült egészen az 1960-as évek közepének történéseiig elvinnie.¹⁹

¹⁹ Írói tevékenységén kívül Ehrenburg továbbra is részt vett az irodalmi közéletben. Következésképpen a desztalinizáció mellett foglalt állást. Még Hruscsov idején, 1964 tavaszán, tevékenyen kiállt azért, hogy adjanak Alekszander Szolzsenyicinnak irodalmi Lenin-díjat, amihez persze nem nyerhette meg a párt-establishment támogatását, még akkor sem, amikor az íróknak lehetővé tették, hogy művei egész sorát publikálják. 1966 elején Ehrenburg aláírta a tiltakozó petíciót A. Szinyavszkij és J. Danyiel írók bírósági elítélése ellen, akik a felső hatóságok engedélye nélkül tették közzé írásaikat nyugaton. Elhárította azonban, hogy aláírja a tiltakozó levelet Joszif Brodskijnek “naplopás” ürügyén Leningrádból való kiutasítása ellen, nem tulajdonítva ennek az ügynek nagyobb jelentőséget, s nem látva meg a 24 éves fiatal fordítóban a jövődöbéli Nobel-díjast.

Tony Blair második kormányának első éve

MICHAEL WHITE–PATRICIA WINTOUR

Blairnek backbencher¹-lázadással kell szembenéznie

Blairnek tegnap éjjel a backbencherek lázadásával kellett szembenéznie. Ez egy hónappal azután történt, hogy nem volt hajlandó visszavonni a parlamentben azt a jóléti államot ugyancsak érintő kezdeményezését, hogy szigorú ellenőrzést vezetnek be a munkaképteleneknek és csökkent képességűeknek kifizetett segélyek terén.

A munka- és nyugdíjügyi miniszter, Allistair Darling a parlamentben bejelentette, hogy ezeket a kifizetéseket három évre fogja szűkíteni, állandó orvosi ellenőrzéssel. Miután ezt Blair is támogatta, kemény lázadással kellett szembenéznie saját pártja soraiban, éppen a választási győzelme utáni második interpellációs napon.

Néhány más kérdésben is heves támadások érték Blairt, pl. amikor bejelentette George W. Bush új csillagháborús tervének támogatását. Mindez csak azt bizonyította, hogy felbátorodott azoknak az LP-képviselőknek és volt minisztereknek a köre, akik a pártegység megvédése érdekében nem kívánják tovább lenyelni elkeseredésüket.

A baloldali veterán Denis Skinner² kijelentette: „Nyírja meg a kövér macskákat,³ és hagyja békén a betegeket és a fogyatékosokat. Blair úr azonban kitartott amellett, hogy a Darling-terv „teljesen értelmes és igazságos”, még akkor „ha nehezen vihető is keresztül”. A képviselők azonban Dennis Skinner véleményét osztották. Így, ha Darling kitart javaslata mellett, akkor a parlamentben bekövetkezik a szakadás, mert világos, hogy egyik oldal sem hagyja magát betörni. Arról a hétmilliárdos összegekről van szó, amelyet az 1990-es években mind a tory-, mind az LP-kormányok

¹ Backbencher – a hátsó padokban ülő képviselők. Az angol politikai terminológiában ismert fogalom: azokat illetik vele, akik a pártvezetéstől távol állnak, nincsenek nagy tisztségeik.

² Skinner évtizedeken át az LP vezetőségének tagja volt, hajdani bányász, szakszervezeti vezető. Írásait, beszédeit az Évkönyv sokszor közölte.

³ Ismét brit politikai zsargon: a gazdagok.

megpróbálták csökkenteni. E kifizetések heti 53 fontnál kezdődnek. Ugyanez érinti a munkanélküli segélyeket is.

Skinner úr a tegnapi napon emlékeztetett arra a lázadásra, amikor 65 képviselő támadta a Blair-kormány azon javaslatát, hogy megkurtítsa a gyermekeiket egyedül nevelő anyák segélyeit. Skinner tegnap erre vissza-utalva kijelentette: „Ez nem volt a legokosabb dolog...Őn akkor elismerte, hogy hiba volt előterjeszteni.”

A biztosító számításai szerint azok közül, akiket az orvosi felülvizsgálton egészségesnek találnak, 40% hamarosan újra fellebbezett, és újra listára került. John Edmonds, a GMB⁴ vezére kijelentette: „Úgy látszik, a kormánynak a választási siker a fejébe szállt. Az, hogy felvállalták a harcot a szakszervezetekkel, már önmagában is rossz volt, és akkor, az ördögbe is, miért kell támadást intézni még a csökkent képességűek ellen is. Úgy tűnik, valaki a Downing Streeten náthás lett.”

Blair faces backbench revolt. *The Guardian*, 2001. július 5.

JIM MORTIMER:¹

A Labour múltja és jelene

(Rövidítve)

Egy időben azt mondták, hogy a brit Labour Partyt (Munkáspártot) a szakszervezetek hozták létre. Ez az állítás igaz, de nem a teljes igazság: a lökést az ILP szocialistái adták meg hozzá Keir Hardie vezetésével.² Ők vívták meg a harcot a szakszervezetekben ahhoz, hogy megalakíthassák a független munkás politikai képviselőt.

Az ILP Bradfordban alakult meg 1893-ban, hogy a nagy wigh (liberális) politikusok a rendőrség és a hadsereg segítségével megtörték a textil munkások sztrájkját, és rákényszerítették őket, hogy alacsonyabb bérért újra felvegyék a munkát.

⁴ Az egyik legnagyobb „általános”, több ágazatot átfogó szakszervezet.

¹ A szerző az LP főtitkára volt, jelenleg a *Socialist Campaign Group News* havi lap szerkesztő bizottságának elnöke.

² Az LP megalakulásáról lásd Évkönyv 1975/1976.; az ILP megalakulásáról Évkönyv 1993.; Keir Hardie életútját lásd Évkönyv 1981.

A megalakuló LP-nek nagy, világosan körülhatárolható eszményei és szervezeti szabályai voltak a brit munkásmozgalom számára. Először is szükség volt a független politikai képviselőre. Másodsor ki kellett bontakoztatni a politikai munkásmozgalmat, amelynek a szervezett munkásságra kellett támaszkodnia, de minden haladó szociális érdeket és értéket szolgálnia kellett. Harmadszor egyértelműen elkötelezték magukat arra, hogy nem szorítkoznak a dolgozó emberek közvetlen, azonnali céljainak megvalósítására, hanem a szocialista elvek szerint törekszenek mindenfajta kizsákmányolás felszámolására: a szegénység, a kiáltó egyenlőtlenségek és az imperialista háborúk kiküszöbölésére.

Mindezek az eszmék érvényesek voltak s azok mind a mai napig. S valóban az elmúlt évszázad tapasztalatai bőségesen bebizonyították ezeknek az igazságoknak a valóságtartalmát. Az Új Labour éppen azért fut mellékvágányra, mert ezen igazságok jó részének hátat fordít: pedig a munkásmozgalom története már igazolta őket.

Semmi új nincs az ilyen revizionizmusban. Bár számosan akadtak a múltban is, akik meg akarták törni ezt a történeti építményt: ilyen volt J. Ramsay MacDonald, J. H. Thomas, Oswald Mosley, Roy Jenkins és David Owen.³ A Labour visszatérhet régi gyökereihez és a szorosabb kapcsolatok helyreállításához a szakszervezetekkel.

A jelenlegi csalódás és az illúzióvesztés részben érthető, és megmutatkozik abban is, hogy számottevő visszaesés következett be az LP taglétszámában. Ám az egyszerű félreállítás nem lehet az előrehaladás útja. A Labour élni akar, és újjá is fog születni, ám nem az „Új Labour” képében, hanem olyan erőként, amely a brit dolgozók érdekében és nevében lesz mozgatóerő.

Forrás: Jim Mortimer: Labour – past and present. Socialist Campaign Group News, 2002. november.

³ A felsorolt vezetők mind kiléptek (jobbra!) az LP-ből. Owen írásait és róla szóló cikkeket közölte az Évkönyv 1980-as számaiban.

TONY BENN:

Munkáspárti kormányra várva

(Részlet)

Az az indítvány, hogy létesítsenek kórházi alapítványt, amely független lenne az Egészségügyi Minisztériumtól, és amely azután képes lenne arra, hogy maga is kölcsönöket vegyen fel saját munkája finanszírozására, hogy azután csúcspontokat is adhassanak az ott alkalmazottaknak, s mindegybe bevonnának egyes egyetemeket is, amelyek „beszállhatnának” ezekbe az alapítványokba – nos, mindez hatalmas ugrás vissza a XIX. századba. Mindenesetre egy olyan korszakba, amely jóval előbb volt, mint ahogy a jóléti államot kialakították.

A szabadpiaci mechanizmusok már akkor is teljes hatékonysággal működtek, amikor azokban a régi időkben a társadalom egy jelentős része nem tudta fedezni szükségleteit, és a jóléti szervezettek segítségére szorult. Aki elég szerencsés volt, mindig meg tudta venni a saját házáat a helyi hatóságok segítése nélkül is, a gyermekeit magániskolákba tudta járatni. Ezek a szerencsések tudtak gondoskodni arról is, hogy megfelelő kórházakba kerüljenek, és a nyugdíjazásukra sem volt gondjuk. A társadalom nagyobb része azonban ki volt téve a hidegre, és az ő sorsuk csak akkor kezdett változni, amikor a demokrácia hatni kezdett.

Ez a helyzet csak akkor változott meg, amikor a szakszervezetek elnyerték a szervezkedési szabadságot, majd a választójogot, s már azokra is szervezhettek, akiknek nem volt vagyona...

Az utolsó héten nyilvánosságra került hivatalos adatok, amelyeket maga a kormány adott ki, világosan tanúsítják, hogy a londoni gyerekek fele él a hivatalos szegénységi küszöb alatt.

Ezek az adatok másokkal együtt – mint a munkanélküliségre, a nyugdíjasok szegénységére, a diákok helyzetére vonatkozóak – jól mutatják a valóságos életviszonyokat. Hamarosan ütni fog az óra, amikor ez a nyomás a közvélemény révén immár ellenállhatatlanná lesz.

Forrás: Tony Benn: Waiting for a Labour government. Morning Star, 2002. november. (A pontos dátum a Tony Benn által számunkra elküldött fénymásolatról lemaradt.)

STEVE PARSONS:

Széljegyzetek, szikrák a brit helyzethez

1. Részletek a Jemnitz Jánosnak írt, 2002. június 28-i levélből

Íme, gyors válasz arra, amit utolsó leveledben kérdeztél, hogy miként viszonyulnak különböző szakszervezeti vezetők az egyre inkább jobbra tolódó Blair-kormányhoz. Valójában most semmit sem tudok mondani Edmondrról és Bickerstaffról (majd ha visszatérek Angliába).¹ Ám a fejlemények rendkívül érdekesek és pozitívak, amint látni fogod. A levélhez csatoltam a *The Guardian* három írását, amelyek nagyon jól mutatják a jelenlegi trendet: a baloldaliak egymás utáni sikereit azokon a választásokon, amelyekben a szakszervezeti posztokra választják meg a vezetőket. Ez párhuzamos azzal, ahogy nő Blair visszautasítása. Ennek egyik következménye és jele az, hogy a szakszervezetek radikálisan csökkentik a Munkáspártnak nyújtott anyagi támogatásukat. Az egyik legfontosabb ilyen szakszervezeti választás most, július 12-én zajlik majd le az AEEU-ban.² Itt a baloldali Derek Simpson lép fel a főtitkári posztért folyó versenyben Sir Kevin Jackson, Blair egyik kedvence ellen. Simpsonnak igen nagy a támogatottsága egy sor igen fontos munkahelyen, mint a Ford, a Vauxhall, a Nissan, a Rover, a Heathrow-i repülőtér, a londoni földalatti. Nagy a valószínűsége, hogy megválasztják, s akkor ez azt jelenti, hogy megszakad a szakszervezeti jobboldaliak uralma az egyik legnagyobb szakszervezetben. A választás eredménye igazán fontos. Máris megkezdődtek az előcsatározások, befolyásolások. Magának Jacksonnak kellett felüggesztenie néhány szakszervezeti vezetőt, akik az ő javára követtek el szabálytalanságokat a helyi (munkahelyi) szakszervezeti választásoknál.

A választás eredményére még visszatérek.

2. Kevin Maguire és Patrick Wintour: A vasutas szakszervezet csökkenti a Labournak nyújtott pénzügyi támogatást

A legnagyobb vasutas-szakszervezet tegnap fontos lépést tett afelé, hogy szorosabbra fűzze az LP-vel történelmileg kialakult kapcsolatait. E döntés értelmében 700 000 fonttal kevesebb támogatást adnak az LP-nek az elkö-

¹ Steve Parsons dán munkahelyéről hosszabb időre hazatér Angliába.

² Az egyesített vasutas-szakszervezet.

vetkező öt évben, továbbá megvonják pénzügyi támogatásukat vezető munkáspárti politikusoktól, többek között John Prescott-tól és Robin Cooktól is.

Munkáspárti parlamenti képviselők újabban arra figyelmeztettek, hogy a szakszervezetek és az LP évszázados szoros kapcsolata megszakadhat. Bob Crow, az RMT baloldali beállítottságú főttkára a szakszervezetek évi, southport-i kongresszusán arra hívta fel a figyelmet, hogy ha a Blair-kormány tovább halad a londoni földalatti felesben végrehajtandó privatizálása útján,¹ akkor a következő évben mérlegelni fogják, bent maradjanak-e az LP-ben vagy sem. Crow az így megtakarított pénzt egyenesen arra fordította, hogy a kormány privatizálási tervei és lépései elleni, illetőleg az érdekelt magánvállalatok elleni kampányt finanszírozza. Az RMT évi szakszervezeti konferenciája egyhangúlag úgy döntött, hogy Prescott-tól, Cooktól és az LP tíz más vezető parlamenti képviselőjétől megvonják az anyagi támogatást. Kisebb anyagi támogatást adnak viszont 14 „hátsópados” képviselőnek, köztük Dianne Abbottnak,² akik viszont támogatták az RMT azon törekvését, hogy visszaállamosítsák a vasutakat.

Megjegyzendő: az RMT által kiemelt és támogatandónak vélt baloldali képviselők közül többen kijelentették, hogy az RMT vezetői tévednek, ők a gyakorlatban nem fordulnak a Blair-kormány ellen.

Az alsóház LP-es elnöknője kijelentette: „nagyon sajnálom ezt a döntést”. Tony Wright, a parlament egy fontos bizottságának labourista elnöke pedig kijelentette: ha más szakszervezetek is követnék az RMT-t azon az úton, hogy „a politikáért pénzt követelnek”, „akkor remélem, hogy a válasz *nem* lesz”.

Forrás: Kevin Maguire and Patrick Wintour: Rails Union cuts cash support to Labour. The Guardian, 2002. június 26. (A cikket Steve Parsons küldte meg az Évkönyvnek.)

2. Egy baloldali szakszervezeti vezető kiütötte Blair jelöltjét.

Egy baloldali újabb politikai és ipari-szakszervezeti csapást mért Tony Blairre, azzal, hogy őt választották meg a TGWU³ főttkár-helyettesének, márpedig ez a szakszervezet mindmáig jelentős befolyást élvez a Labour Partyban.

¹ Ez a tárca személyesen Prescott alá tartozik.

² A feketebőrű képviselőnő hosszabb időn át az LP vezetőségi tagja volt. Az elmúlt évtizedben az Évkönyv többször közölte írásait.

³ A szállítómunkásoké az egyik legerősebb, legnépesebb szakszervezet.

Tony Woodley, aki mostanáig az autóiparban volt ügyvivő-szervező, biztosan verte a Downing Street által kedvelt Tony Booth-t. Tony Blair nagyon reménykedett abban, hogy ez a választás pontot tesz a baloldaliak szakszervezeti választási sikereinek végére, és hogy nem erősödik tovább ez a „zavaró csapat” a munkásmozgalomban. Tony Woodley, aki olyan jelszóval folytatta választási kampányát, hogy a kormánytól függetlenebb politikát fog folytatni, 77 000 szavazattal megverte Bootht, aki 55 000 szavazatot kapott. Tony Woodley hétfőn találkozik majd Blairrel, amikor az formálisan is megnyitja a TGWU új londoni központját. Woodley kijelentette: „Ez a választás is tükrözi a szakszervezeti tagok hangulatát, s más szakszervezetekben is hasonló a hangulat; az emberek azt kívánják, hogy szakszervezeteik harcoljanak értük. Ez a szavazás a változásért folyt, és új korszak kezdete lesz az erős TGWU történetében.”

Tony Woodley ezzel a választással egyszersmind nagyon erős pozícióba került ahhoz, hogy jövőre őt válasszák meg Bill Morris⁴ helyébe a TGWU főtitkári posztjára, lévén, hogy Morris ideje „lejárt”, és jövőre vissza kell vonulnia.⁵

Forrás: Kevin Maguire: Union leftwinger beats Blair hopeful. The Guardian 2002. június 8. (A cikket Steve Parsons küldte meg az Évkönyvnek)

4. Kevin Maguire: Az Unison¹ visszautasítja a privatizációs terveket

Az Unison aktivistái elutasították azokat a terveket, amelyekről hat hónapja tárgyalnak a szakszervezet vezetői. Eszerint a hivatalos községi, polgármesteri közhivatalok mellett hasonló feladattal privatizált hivatalokat létesítenének. Az illetékes munkáspárti miniszter döbbenten látta, hogy a legnagyobb érintett közalkalmazotti szakszervezet szembe fordul a kormány privatizálási terveivel.

Forrás: Kevin Maguire: Unison reject privatisation plans. The Guardian, 2002. június 19.

⁴ Bill Morris a a szakszervezeti mozgalom egyik igen befolyásos „puha-bal” embere volt. Cikkeit az elmúlt évtizedben az Évkönyv többször is közölte.

⁵ Maguire írása végén megjegyzi, hogy a nagy szakszervezetek többségében baloldaliak „ülnek a vezető posztokon”: így a vasutasoknál, a tűzoltóknál, a közalkalmazottaknál és az újságíróknál. Végül hozzáteszi, hogy Woodley üzemi bizalmiként (shop steward) kezdte, és egész életében harcos felfogás jellemezte.

¹ UNISON a legnagyobb brit szakszervezet, amely nemrégiben több közalkalmazotti szakszervezet egyesüléséből jött létre.

5. Kevin Maguire: Egy lojális Blair-párti harca baloldali riválisával
(Némi rövidítéssel)

Tony Blair leglojálisabb szakszervezeti támogatója a tegnapi választáson hajszálnyi győzelmet aratott. Nemrégiben vereséget kellett elszenvednie egy alig ismert baloldali részéről, amikor a kéz fölemeléses szavazáson 1000 szavazattal maradt alul.

Sir Ken Jackson társfőtitkára volt a különféle szakszervezetek egyesülése révén nemrég létrejött egymilliós tagságú Amicus gépgyártó szakszervezetnek. 807 szavazattal maradt alul Derek Simpsonnal szemben, aki Derby körzeti szakszervezeti vezető volt.

Az a sovány különbség, ami a szavazatok számában mutatkozott jelzi a Blair-ellenes hangulatot, amely jelenleg megrázza a TUC-t és az LP-t.

Sir Ken teljes támogatást kapott a Downing Strettől, és az elmúlt évi választások két millió fontos támogatást is adtak neki kampánya lefolytatásához.

Az AEEU-ra hosszú ideig úgy tekintettek, mint a jobboldali labourista politika legerősebb bástyájára. A miniszterelnökség emberei kezdetben úgy hitték, hogy itt biztos többséghez fognak jutni.

Tegnap a postai szavazáson Sir Ken valóban többséget kapott. Előzőleg hatalmas kampány és röpirat-terjesztés folyt; egy szakszervezeti emberét felfüggesztették, többüket felelősségre vonták a szavazatok meghamisításáért, s az emberek, a szakszervezeti tagok erőszakos „meggyőzéséért”. Néhány száz szakszervezeti tisztviselőt, megbízottat szólítottak fel arra, hogy Sir Kent támogassák, dolgozzanak érte. Így végül is Sir Ken vonul majd be Lyons megválasztott baloldali főtitkár helyetteseként az AEEU szakszervezeti központjába, de nagyon kényes helyzetben lesz Lyonsszal szemben, éppen amiatt, hogy milyen anyagi forrásokkal szerezte meg a posztját.

Forrás: Kevin Maguire: Blair loyalist edges out leftwing rival. The Guardian,

2002. július 16. (A cikket **Steve Parsons** küldte meg az Évkönyvnek.)

KEVIN MAGUIRE:**Blair a harcot keresi**

A szakszervezet vezetője azt mondja, hogy a miniszterelnök a maga egyenértékű harcát óhajtja a bányászok sztrájkjával¹

(Rövidítve)

A Downing Streetet szerdán azzal vádolták meg, hogy 1,3 millió köztisztviselőt kíván alulfizetéssel az utcára vinni, hogy Tony Blairnek is meglehesen a Margaret Thatcher-féle bányászsztrájkja.

John Edmond, a három legnagyobb brit szakszervezet egyike, a GMB² főtitkára kijelentette, hogy a No. 10.³ néhány különleges tanácsadója el van szánva arra, hogy vereséget mérjen a szakszervezetre, hogy azután így előkészíthesse a talajt a közszolgáltatások privatizálására.

Edmonds előre figyelmeztetett, hogy az emberek „vissza fognak löni”, minthogy a közvélemény az ő oldalukon áll. Az érintetteknek különben 70%-a nő. „Nem tudjuk megérteni, hogy a kormány miért fordul szembe olyan élesen Európa egyik legrosszabbul fizetett munkásrétegével, és miért zokog néhány fillér miatt.”

„Pontosan tudjuk, hogy a No. 10. egyes tanácsadói mit tanácsoltak Tony Blairnek: neki is szüksége van, úgymond a saját bányászsztrájkjára, és ki szemelték a helyi önkormányzatokat, hogy a csatát ott vívják meg.”

Ez a sztrájk felidézi az 1979. évi sztrájkmozgalmat, amely azután az 1979. évi parlamenti választáson megbuktatta James Callaghan LP-kormányát. Ez lenne az első nagy sztrájk az LP és Blair 1997. évi választási sikere óta, az első helyi önkormányzati dolgozói sztrájk 1979 óta, s az első, amelyben az önkormányzatok fehér- és kékgalléros munkásai gyanánt részt vesznek.

Forrás: Kevin Maguire: Blair seeks fight. PM wants his own equivalent of miners strike. The Guardian, 2002. július 13. (A cikket Steve Parsons küldte meg nekünk.)

¹ Az 1984-es nagy brit bányászsztrájkról van szó, amelyet a baloldalon úgy tekintettek és tekintenek, hogy azt M. Thatcher szándékosan provokálta ki. Erről lásd Évkönyv 1984, 1985, 1994.

² A GMB a városi és a helyi közalkalmazottakat, de néhány más szakszervezetet is felölelő mamutszakszervezet. Edmonds az LP tagja, cikkeit az elmúlt húsz évben az Évkönyv többször közölte.

³ A miniszterelnökség székhelye (Downing street 10.)

A BBC 2003. január 22-i esti magyar adása alapján

(Részlet)

A Blair-kormány tervezete szerint az egyetemi tandíjakat 2000 fontra, a jelenlegihez képest két-háromszorosra kívánják emelni. Az adás szerint a bejelentés általános megdöbbenést és felháborodást keltett, mivel ez nemcsak a szociális differenciálódást mélyíti el, hanem sokakat eleve kizár a felsőfokú oktatásból.

Hallgatta és lejegyezte: **Jemnitz János**

Részlet John Schwarzmantel¹ 2002. április 28-i, Jemnitz Jánosnak írt leveléből

Általában tapasztalható a jobb- és a szélsőjobboldal megerősödése. Ezt mutatja Haider és Berlusconi, de Le Pen előretörése is Franciaországban. A Brit Nemzeti Párt is erős kihívást intézett a tömegekhez.

A Guardianben néhány nappal ezelőtt jelent meg egy cikk, amely komolyan elemezte és vitatta Blair „uralmának” ötödik évét. A legtöbb ilyen cikk azonban nagyon felszínes, és arra korlátozódik, hogy Blair személyiségének vonásaival foglalkozzon; úgy vélem, e cikkek legtöbbször nélkülözi az igazi, mélyebb elemzést.

A canterbury érsek 2002. karácsonyi üzenete

A Blair-kormány többet tehetne a szegényekért és az elesettekért. A brit kormánynak nem kellene mindenben a Bush-adminisztrációt segíteni és követni.

Forrás: A BBC 2002. december 27-i magyar nyelvű esti adása. (Nem pontosan szöveghű összefoglaló)

¹ Schwarzmantel régi szerzőnk, az Évkönyv tanácsadó testületének tagja, a Leedsi Egyetem tanára.

STEVE PARSONS:

Blair második szemesztere.

A belpolitika¹

A 2001-es általános választás előtti utolsó korszakban „régí munkáspártiak” örök optimistáinak egy kis csoportja úgy érvelt, hogy a Blair-kormányzatnak az első ciklusban még nem volt teljesen szabad keze. Úgy érveltek, hogy az LP-kormány radikalizmusát rendkívül lefékeztek azok a gazdasági és pénzügyi keretek, amelyeket még az előző konzervatív kormányok alakítottak ki; elsősorban a költségvetési kiadásokra utaltak. Most viszont ugyanezekből a körökből úgy fogalmaznak, hogy az Új Labour most már előrukkolhatna a maga saját radikális programjaival. Ez azonban csak nagyon keveseket győzött meg. Noha az LP 2001-ben² nagy választási győzelmet aratott, ez nem annyira az emberek lelkes támogatásából és az Új LP vezetőinek (vagy Blair-nek) a népszerűségéből következett, hanem abból, hogy a Konzervatív Párt nem vergődött ki mély válságából, és hogy az emberek eddig soha nem tapasztalt mértékben maradtak távol a szavazástól. A valóság az, hogy az Új LP kevesebb szavazatot tudott szerezni, mint a régi LP, Kinnock³ idején. A mostani választáson történt meg először, hogy a polgárok közül többen tartózkodtak a szavazástól, mint amennyien leadták voksukat.

Egy hónappal a választás előtt a Murdock birtokolta jobboldali Sunday Timesben megjelent egy cikk, amelynek szerzője nem tompította szavait a New /Új/Labourról szólva: „Aki eddig bírálta az új globális pénzügyi hatalmasságokat és ezeknek befolyását a politikára, bárki legyen, nem talál majd szavakat az Új LP-kormány politikájának helyeslésére. Az Új Labour arra használta hatalmát, hogy megnyerje magának a kételkedő vagyonosokat és hatalmasokat.” 2001. május 20. Egy hónappal a választás után Roy Hattersley, a LP jobbszárnyának hajdani vezető alakja⁴ nyíltan felhívta a párt tagjait, hogy „ébredjenek, lázadjanak fel” (rise up) az ellen, amit ő úgy ítélt meg, hogy az valóságos államcsíny a LP történelmi múltja és elvei ellen. Hattersley semmiképpen nem szocialista, de olyan ember, aki komolyan

¹ Steve Parsons az Évkönyv Nemzetközi Tanácsadó Testületének tagja, az Évkönyv rendszeres szerzője és értékes támogatója. Az írást kérésünkre nekünk írta.

² A választásról és az idevágó adatokról lásd Parsons írását az Évkönyv 2003. kötetében.

³ Neil Kinnockról és az akkori brit választásokról lásd az Évkönyv köteteit az 1980-as évek második felében.

⁴ Hattersley Kinnock mellett volt az LP „vezérhelyettese”. Szerepléseiről és kritikai cikkéről az Évkönyv is hírt adott, sőt írását is közölte.

eljegyezte magát a szociáldemokráciával, a szociálliberális perspektívával, és egyfajta keynesiánus vezetést szeretne a gazdasági életben. Hattersleynek ez a nagyon éles támadása több, mint egyszerű jelzés arra, hogy a Blair vezette Új LP milyen messzire ment a jobbra tolódásban. Ez a XXI. század thatcherizmusa, bár Blair számára bizonyosan Clinton és az USA demokratáinak példája is modellértékű volt és maradt. És ez igaz is az Új LP-re. Még a választási harc tetőzésekor történt, hogy Blairtól megkérdezték: mit szól ahhoz, hogy az egyenlőtlenség az Új LP kormányzása alatt, 1997-től tovább nőtt, és nagyobb mint John Major alatt volt. (Ha csak a fizetéseket tekintjük, az alkalmazottak esetében a felső 10 % 7,3%-kal emelkedett, míg az alsó, „alulfizetett” 10% bére csak 4,5%-kal. Így a szakadék valóban tovább szélesedett.) Blair a feltett kérdésre így válaszolt: „Ő mindig is ellene volt a redisztribúciós módszereknek”; ehelyett az érdek szerinti juttatások híve. Ezzel szemben – szögezte le Hattersley – ez az ún. érdek szerinti juttatás (meritocracy) egyes nagyon okosoknak és szorgalmasoknak biztosítja ugyan a szociális előreljutást”, ám a szociális mobilitás – amelyen ez az egész „meritocracy” alapul, azoknak a gyerekeknek, akik a nagyvárosok belső (vagyis nem kiemelt zöld) övezeteiben élnek – nagyon kegyetlen, rossz vicc.

Egy munkáspárti kormánynak nem azt kellene keresnie, hogy milyen hátsó kapukon tud kimenekülni a szegénység és az elnyomorodás elől. A munkáspártokat azért hozták létre, hogy megváltoztassák a társadalmi rendszert, ezzel eltüntessék a nyomort, és azután ne kelljen hátsó menekülő kapukat keresni. „A meritokrácia csak arra jó, hogy odébbtolják az egyenlőtlenséget.” (Observer, 2001. június 24.) Egy, a választások idején felvett közvélemény kutatás kimutatta: a szavazók 51%-a vélte úgy, hogy az LP nagyon jobboldali párttá vált.

Abban az időben, amely a választások óta eltelt, nem mutatkozott semmiféle elmozdulás attól a politikától, amely a Blair-kormány első ciklusát jellemezte. Noha Gordon Brown⁵ új pénzügyi költségvetése egy penny hozzájárulást követelt a társadalombiztosítási alaphoz, amit az alkalmazottaknak és az alkalmazó/vállalkozóknak egyaránt be kell fizetniük, hogy fedezzék az NHS (National Health Service – Nemzeti Egészségügyi Szolgálat) kiadásait, megmaradt az a törekvés, hogy megvédjék a gazdagokat a több adózástól. Továbbá, mint arra a New Statesman is panaszkodott, még a Fábiánus Társaság⁶ és az LP középosztálybeli szimpatizánsai is nehezen

⁵ Brown a Blair kormány „második” legerősebb embere, pénzügyminiszter mindkét Blair kormányban.

⁶ A Fábiánus Társaságról lásd Évkönyv 1984. 1918 utáni korszakához lásd G. D. H. Cole, Margaret Cole, W. Mellor és Robin Page Arnot műveit.

„vették” az Új LP nyelvezetét, terminológiáját is, amikor a közkiadások megkurtítását szorgalmazza. Ez egyaránt érinti az egészségügyi gondoskodás és az oktatás területét, és nyilvánvalóan aláássa a szociáldemokráciát. A kormány az oktatásban nem teremti meg az igazi egyenlő lehetőségeket, még a középrétegek számára sem. (New Statesman, 2002. április 22.)

Az egész brit társadalomban szélesben terjedt el a PFI, a magánvállalkozások költségvetési támogatása. Ennek során a közalkalmazottakat is azzal bombázták, hogy nekik a brit ipar érdekeit kell szem előtt tartaniuk.

E figyelmeztetések arra intik őket, hogy tartsák vissza bérkövetéseiket, nyugodjanak bele a munkahelyek elvesztésébe, a romló életfeltételekbe és szolgáltatásokba. A Labour Party legutóbbi, 2002. évi pártkonferenciáján⁷ beterveztettek egy indítványt a PFI felfüggesztésére, de a pártvezetőség még azt is megakadályozta, hogy ezt az indítványt megvitassák. A vezérhelyettes és miniszterelnök-helyettes John Prescott ezúttal is eljátszotta szokásos szerepét, hogy az embereket összehozza e cél érdekében. Ami pedig a privatizációt illeti, az egyre nagyobb pénzüsszegeket visz el a költségvetésből. Voltaképpen a konzervatívok „találták ki” és vezették be még 1992-ben, csak hogy akkor ezt az LP még opponálta. Amikor azonban az LP 1997-ben maga jutott hatalomra az Új LP „harmadik utas” politikájában a PFI vezérszólamot kezdett játszani. Azóta az állami és a magántőke „partneri alapon” összevont rendszerében építenek iskolákat és kórházakat. Valójában az LP alatt épített vagy újjáalakított 100 kórházból 10 épült ebben a PFI rendszerben. Ezt a rendszert most kiterjesztik az utak, a hidak, a börtönök építésére is.

Ezek a PFI vállalatok azután adókedvezményeket is kaptak, abban a szellemben, hogy a „szabad piaci” gazdasági rendszer minden berendezkedések, elképzelések netovábbja. Úgy állítják be, hogy ez a leghatékonyabb módszer. A magántőkének persze nagyon előnyös, ha befektetései nagyobb részének a visszafizetését garantálják. A társadalom zömével azonban e kérdéstről nem folyik igazi vita. Ha van is vita, az inkább külsődleges, eleve csak kirakatnak szánják. Ráadásul az LP vezetéshez közel álló agytröszt állításaival szemben, miszerint ezek a PFI vállalatok és a magántőke lenne a leghatékonyabb, a 2002. decemberben és 2003. januárban publikált új kutatások azt bizonyítják, hogy az állami befizetések ezekben általában nem térültek meg. Ugyanezekben a tőkések profitját garantálták, és különböző kedvezményeket nyújtottak nekik, mint a piacok, mind a nyersanyagok biztosításával.

⁷ A kérdéses 2002-es LP-konferenciáról és a PFI, illetve a PPI rendszerről és vitáról lásd Havas Péter írását „az Események, évfordulók” fejezetben.

Külön kérdés a szolgáltatások területe és ezen a nagy területen a PFI vállalatok hatékonysága. Bebizonyosodott, hogy a hatékonyságot mindenütt a bérek leszorításával sikerült növelni. Ráadásul ez többnyire a munkaidő meghosszabbításával is járt, és a szakszervezetek heves oppozíciójába ütközött. Egy vizsgálat megállapította, hogy a 2001-ben létesített 17 PFI vállalat nem teljesített sem gyorsabban, sem olcsóbban. (The Guardian, 2003. január 15.)

A különféle tapasztalatokat azután e lap így összegezte: még legalább 20 esztendő kell ahhoz, hogy mérleget lehessen alkotni arról, milyen eredményt hoztak az állami befizetések. (The Guardian 2003. január 15)

Ha az élet három fontos területét áttekintjük, a közlekedést, szállítást, az egészségügyet és az oktatást, megállapíthatjuk, hogy az utóbbi időben valamennyi vonatkozásban a helyzet rosszról a még rosszabbra váltott. Annak ellenére, hogy a londoniak félreérthetetlenül elleneztek, a londoni metró privatizálása tovább folytatódott. Azok a magánvállalatok, amelyek néhány vonalat már átvettek, a bevételek 17%-ára tehetik rá a kezüket. Az a konzorcium, amely átvette ezeket a vonalakat, most bejelentette, hogy az alatt a hét és fél év alatt, amióta a magánosítás megtörtént (a megállapodás szerint 30 évre!), a társaság 150 millió fontos profitot zsebelt be. Nem kell hozzá nagy fantázia, hogy kitaláljuk kifizeti meg ezt a profitot. S a Blair-kormány kereken megtagadta, hogy akár csak gondolkozzon is a privatizált vasútvonalakat újraállamosításán, annak ellenére, hogy a szétaprózódásnak, és más tényezőknek már katasztrófális következményei voltak.

A 2002. május 10-én, a privatizált vasútvonalon Potters Barnál történt katasztrófának hét halálos áldozata volt. Kiderült, hogy a vonalakat, magukat a vágányokat sem tartották kielégítően karban. A visszaállamosítási javaslatok azonban ezután is megghiúsultak, s a privatizált vasutaknál újabb jegyáremelés várható, habár az országban a vasúti jegyárak a legmagasabb Európában. A kormány közlekedési tervei romokban hevernek, szemben a nagyszabású elképzelésekkel, amelyekkel az Új LP 1997-ben még előállt. Ugyanezen idő óta három millióval több autó száguld az utakon és autópályákon anélkül, hogy ezek megfelelő mértékben szélesedtek, szaporodtak volna; tovább tart a mintegy két évtizedes elmaradás.

Ami az egészségügyet illeti, megkezdődött az NHS (National Health) szétverése. Elutasítják azt bevani⁸ alapelvet, hogy az egészségügyi ellátás mindenki számára ingyenes és hozzáférhető legyen. Ehelyett a mostani kormányintenciókból világos, hogy elitkórházak, az „alapítványi kórházak” kialakítását szorgalmazzák. A közoktatás is mély átalakuláson megy

⁸ Bevan életútját lásd Évkönyv 1997.

át. Terjednek a specializált iskolák, ezt diktálják a kor követelményei. Míg 1997-ben még csak 262 ilyen iskola működött, ma már 1007, megfelelően magas tandíjakkal. Ma már az elemi és középfokú iskoláknál is tesztelik felvételtkor a gyerekeket. Így az oktatás is egyre inkább vagyton, illetve osztályhoz tartozás kérdésévé lesz. Ilyen körülmények között a szülők horribilis összegeket fizetnek ki a magánórákért (ez a módszer nagyon terjed), hogy gyerekeiket az elitiskolába bejuttassák. Egyes közgazdászok szerint ez az összeg egy diákra számítva évi 45 000 fontot tesz ki. (New Statesman, 2002. április 8.)

Hasonló folyamat ment végbe a felsőoktatásban is. Itt a tandíjak egészen drámai mértékben ugrottak meg. Most a kormány ráadásul szabad kezét adott az egyes egyetemeknek, hogy egyedi, külön hozzájárulási díjakat is kérjenek. Úgy számítják, hogy egy egyetemista számára az évi összköltség 40 000 fontos is kitehet.

Újabb anyagi erőfeszítést igényel, ha valaki ezek után el akarja nyerni a különféle doktori és egyéb címeket. Így a további szociális differenciálódás eleve biztosított.

Végeredményben – mint azt a közgazdászok kiszámították – az oktatás és a nevelés összköltsége évről-évre többre kerül, azoknak is, akik már bekerültek az alsóbb iskolákba.

Ami a szociális segélyeket, a hozzájárulásokat illeti, ezeknek összege az Új LP regnálása idején minden évben csak kevesebb lett. A kifizetett összeg tényleges értéke pedig tovább zsugorodott. Erre jellemző, hogy egy „magányos” munkanélküli jelenleg heti 57 font segélyt kap. Ha viszont ezt 1977-es áron mérjük, 87 fontot kellene kapnia. Továbbá Blair legújabban bejelentette, hogy megkurtítják a munkanélküli és a szegénységi segélyeket a családoknál, ha gyermekeik nem járnak rendesen iskolába. Mindez kitarja a kapukat a „felsőbb” szervek autokrata döntései és „belátásai” előtt. Szigorították a törvényeket: az ismételt kisebb kihágás után börtön jár. Tavaly egy anyát börtönbe jártak, mert nem tette lehetővé, hogy leánya iskolába járjon. Végeredményben a bebörtönzöttek száma nagyon megugrott: míg 1992-ben 45 800-an voltak, most 72 800-an vannak börtönben. Ezzel együtt persze a börtönviszonyok is erősen romlottak. Noha Blair-nek biztos többsége van a parlamentben, személye már távolról sem annyira támadhatatlan, mint korábban. Már a Konzervatív Párt is veszélyesebb kihívó lehet a következő választáson.

Irak a háború küszöbén és a háborúban

Majd mindenki ismeri a csehovi szállóigét: ha a színdarab első felvonásában a falon puska lóg, az később el is fog sülni. Most már hónapok óta ez fenyeget, hát még azok, akik a puska mögött állnak!

Ebben a helyzetben „nonkonformista” véleményeket villantunk föl. Akár a II. Internacionálé régi nagy alakjait is fölidézhetnénk, hogyan szólaltak meg ők ilyen esetben. Igaz, akkor is voltak lényegi véleményeltérések a háború, a kül- és a gyarmatpolitika kérdéseiben, például Kautsky és Bernstein között. A nagy előfutárok között volt Henry N. Brailsford¹ is, aki még 1914 előtt mutatott rá „Az acél és az arany háborúja” című híres könyvében, mekkora szerepe van a háborúval fenyegető válságokban, sőt a háborúban a gazdasági érdekeknek. Ez annakidején evidencia volt nemcsak a munkásmozgalomban, hanem a progresszív, radikális értelmiség körében is. Ezt a hagyományt mára nagyon széles körben elfelejtették vagy igyekeznek elfelejteni, sőt elfeleltetni. Ez a sajátos amnézia azonban ma sem teljesen általános. Ezt igyekszünk és fogjuk bizonyítani.

Ennek a „közel-háborús” ügynek van egy figyelemre méltó, az 1914-estől élesen eltérő vonulata. Az egyházak nagy többsége ezúttal nagyon határozottan kiállt az amerikai háborús szándék ellen. Elsőként így tett II. János Pál pápa, majd a canterbury érsek, nyomukban pedig a német egyházak is. Nem maradt a magyar püspöki kar, a református és az evangélikus egyház figyelmeztető állásfoglalása sem. (Az utóbbiak tiltakozó szava ugyan, mint ezt a BBC 2003. január 22-i magyar adásában elmondták, „fönnakadt az MTI szűrőjén”.)

Az iraki válsághelyzet egyik sajnálatos magyar leágazása, hogy nálunk a Szocialista Internacionálé Tanácsülésének (2003. január 20–21.) a fenyegető háborúval kapcsolatos fontos Római Nyilatkozata is alig vert visszhangot. Ezt a nyilatkozatot 139 párt és szervezet képviselői írták alá. (Tartalmát a Népszabadság három sorban foglalta össze, Kovács László MSZP-elnök hosszabb nyilatkozata előtt, amely nyilvánvalóan más álláspontot sugallt. Ennyire nagyra ezen a tájékon mintha csak a kormánypozícióban lévő cseh szociáldemokraták nyitották volna a kapukat az USA-adminisztráció szándékai előtt.)

¹ Brailsford életútját lásd az Évkönyv 1998., Kautskyét 1979. évi kötetében; a Bernstein-kérdésről a külön rovatot a 2003-as kötetben.

Január 21-én a rádiók azt is világszerte híriül adták, hogy a francia kormány kész megvétózni a Biztonsági Tanácsban az Irak elleni egyoldalú amerikai háborús lépést. A BT két további állandótagja, Oroszország és Kína ugyancsak hosszabb ideje sürgeti a tárgyalásos megoldás keresését. Hasonló nyilatkozatot tett a német-francia csúcstalálkozó után Gerhard Schröder német kancellár. Ám nálunk még a szomszédban ez ügyben elhangzott osztrák nyilatkozatokat sem verték nagydobra.

A francia-német „tengely” (amely történetileg furcsa, de már elég régi képződmény) elsősorban az USA-t irritálta. Az amerikai hadügyminiszter még január utolsó dekádjában kijelentette, hogy a francia-német „öreg” Európával szemben van egy „fiatal” Közép-Európa is. Ezután pár nappal Bush már arról beszélt, hogy 10 ország is támogatja őket, akikhez utóbb mások is csatlakoztak. E napokban a közvélemény kutatások rávilágítottak, hogy Európában az emberek több mint kétharmada, sok országban háromnegyede hibásnak ítéli az USA kormányának politikáját. Január végén jött a hír, hogy nyolc európai állam és kormányfő aláírt egy nyilatkozatot, amely lényegileg kaput nyitott az amerikai politikának, és érdektelenné tette az európai külügyminiszterek közös, további diplomáciai erőfeszítéseket sürgető, Busht visszatartani kívánó nyilatkozatát. A „Nyolcak” nyilatkozatát a magyar miniszterelnök is aláírta. Az aláírásokat (Nagy-Britannia kivételével) sehol nem előzte meg e kérdésről szóló parlamenti vita, s a nyilatkozat nagy és sokféle hullámot vert. Mindez még jó ideig „be nem fejezett történelem” marad. Mint minden háborús krízis, ez is megkérdőjelezte (kérdőjelezi) a demokrácia erejét, feltárja gyengeségeit.

A rovatot 2003. márciusában zártuk. A közben kirobbant háborúra, annak fejleményeire 2005-ös (2004-ben megjelenő) kötetünkben vissza kell térnünk.

A Szocialista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának nyilatkozata az iraki helyzetről (2003. március 20.)

A Szocialista Internacionálé megerősítve Tanácsának az iraki helyzetről Rómában (2003. január 20-20)¹ egyhangúan elfogadott állásfoglalását, amely célul tűzi ki az iraki tömegpusztító fegyverek leszerelését politikai és békés eszközökkel;

- megállapítva, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsa felügyeletével megkezdett nemzetközi ellenőrzés meghozta első konkrét eredményeit az Irakban található elrejtett fegyverekről;
- szembenézve azokkal a drámai fejleményekkel, amelyek kialakulóban vannak Irakban:
- megállapítva, hogy az Egyesül Államok kormánya mindezt figyelmen kívül hagyja és sajnálatát kifejezve az ENSZ Biztonsági Tanácsa hozzájárulása nélkül általa megkezdett egyoldalú „megelőző” háború miatt Irak ellen;
- megerősítve meggyőződését, hogy az erő alkalmazása minden esetben csak a „végső eszköz” lehet, amely csak az ENSZ Alapokmányának teljes legitimitációjával alkalmazható;
- megerősítve annak szükségességét, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsa ellenőrzésével azonnal újra kell kezdeni a diplomáciai és politikai erőfeszítéseket az iraki válság megoldására;
- mély sajnálatát kifejezve minden akció felett, amely gyengíti a nemzetközi szervezetek központi szerepét a nemzetközi biztonság gondozásában és aggodalommal tekintve valamennyi egyoldalú akcióra, mivel az a jelen körülmények között objektíve csökkenti az ENSZ tekintélyét;
- megerősítve elkötelezettségét a nemzetközi kapcsolatok multilaterális rendezés iránt, kifejezve rokonszenvét és támogatását azok iránt, akik világszerte tüntetnek a béke mellett és a háború ellen;
- kifejezve óhaját, hogy a bizonyosan bekövetkező pusztítás a lehető legkisebb legyen, s ne legyenek ártatlan áldozatok;
- megerősítve elkötelezettségét a demokrácia és az emberi jogok tiszteltben tartása mellett Irakban, akárcsak a világ bármely más országában és kinyilvánítva, hogy Irak független és demokratikus jövőjének

¹ A Szocialista Internacionálé Tanácsának ülésén mintegy 350 küldött vett részt, a magyar küldöttséget az MSZP elnöke, Kovács László vezette, tagjai voltak Balogh András, Dobolyi Sándor, Gurmai Zita, Herczeg György és Lamperth Mónika.

- biztosítéka az ENSZ vezetésével a nemzetek közössége lehet; ismét kifejezve szolidaritását és támogatását azon erők iránt, amelyek Irak demokratikus és békés átalakításáért küzdenek, s megismételve, hogy a Szocialista Internacionálé nemzetközi konferenciát hív össze Rómába² az iraki demokraták támogatására;
- keresi annak lehetőségét, miként bocsátható útjára egy kezdeményezés annak érdekében, hogy a Hágai Nemzetközi Bíróság eljárást indítson az iraki kormányzat háborús bűnei és az emberiség ellen elkövetett bűnei kivizsgálására.

Közli és jegyzetelte: *Székely Gábor*

MARCELLA BINCHINEK,
a Szociáldemokrata Tanárok Nemzetközi
Szövetsége (ISDUE) elnökének írásos tájékoztatója
a Szövetség Irodájának
2003. január 25-i Bécs-Floridsdorf-i ülésén

A Szocialista Internacionálé Tanácsának a január 20–21-i ülésen kiadott, Irakról szóló állásfoglalása – „A békésebb és biztonságosabb világért” című napirendi pont kapcsán hozott határozatban – úgy szól, hogy a világszervezet „nemet mond az egyetlen ország által elhatározott háborúra. Bármely fegyveres beavatkozásról a végső határozatot az Egyesült Nemzetek Szervezetének kell meghoznia. Folytatni kell Irakban az ellenőrök munkáját, és elegendő időt kell adni nekik. Támogatni kell minden, a békés megoldásra irányuló erőfeszítést. Lépéseket kell tenni, hogy föloldják a konfliktust Palesztinában.” Igen drámai beszámolók hangzottak el a közel-keleti és az afrikai helyzetről.

Forrás: Report from the Socialist International Council. Rome, January 20–21. International Union of Social Democratic Educators.

² A Szocialista Internacionálé küldöttsége június 17–20-án tett látogatást Bagdadban, majd nemzetközi konferenciát tartottak Rómában „Building Democracy in Iraq – Working for Peace in the Middle East” címmel, amelyen az ENSZ szerepének növelése mellett érveltek. [Hhttp://www.socialistinternational.org/6Meetings/SIMEETINGS/Conference/RomeJuly03](http://www.socialistinternational.org/6Meetings/SIMEETINGS/Conference/RomeJuly03)

Mo Mowlam:

Az igazi cél a szaúdi olaj. Irak nem jelent fenyegetést.

Bush az egész régió ellenőrzésére törekszik.

(Némi rövidítéssel).

Hallgatom azokat a megnyilatkozásokat, amelyek a Bush adminisztrációtól érkeznek, és ezek egyre inkább felizgatnak és riasztanak. Nagy a zűrzavar, de kirajzolódik az a baljós eltökéltség, hogy megindítsák a katonai akciót. A brit kormány válasza hasonlóképpen zavarosnak tűnik, de még bízom abban, hogy mégsem a katonai „megoldás” határozott támogatásának jegyében alakítják politikájukat. Nehéz elképzelni, hogy George Bush miként vonulhat vissza harcias kijelentései után anélkül, hogy elveszítené a hitelét, de bízom benne, hogy ez még mindig lehetséges. Ellenkező esetben nagyon félttem a Közép-Keletet, de az egész világot is.

Különösen lehangoló, hogy a Bush-adminisztráció héjájának pontosan ismerniük kell azokat a kockázatokat, amelyek egy ilyen lépéssel járnának. Ismerniük kell az egész Közép-Keletet átható mély Amerika-ellenes érzéseket. Tudniuk kell, hogy Egyiptomban és Szaúd-Arábiában forradalmak robbanhatnak ki, amelyek elsöprik a nyugatbarát kormányokat, hogy ezeket azután populista fundamentalista iszlám rendszerekkel váltsák fel. Valamennyien emlékezhetünk az iráni forradalomra. Akkor az amerikaiak a sah mögött álltak, de a sah mégsem tudott lábbon maradni a nép akaratával szemben. Az amerikai politika „héjái” tehát maradéktalanul tudatában vannak annak, hogy politikájuk milyen következményekkel járhat. S éppen emiatt vagyok megriadva. Arra a következtetésre kell jutnom, hogy ők tudatosan törekszenek arra, hogy kialakítsák ezt a mély zűrzavart.

A sok szó, amit elvesztegettek arra, hogy Szaddam Husszeinek tömegpusztító fegyverei vannak, s amit igazán senki sem bizonyított be, nagyon keveset számít. S ha volnának is ilyen fegyverei, miért használná ezeket? Ha a közvetlenül szomszédos olajkitermelő országokat támadná meg, az egész világ ellene fordulna. Ezt ő is tudja. Hasonlóképpen történe, ha Izrael támadná meg.

Hitlerhez hasonlítása egyszerűen ostobaság. Hitler azt hitte, hogy győzhet. Szaddam pontosan tudja, hogy nem győzhet. Akkor sem, ha tényleg lennének nukleáris fegyverei. Az USA könnyedén sakkban tarthatná; éppen ezért nem kellene őt az irracionálisba hajszolni. Ám úgy látszik, Bush éppen ezt akarja tenni, különben miért olyan nagyon határozott abban, hogy vállalja a kockázatot? Szaúd-Arábia, a világ kulcs-országa az olajkitermelésben, mindig kész arra, hogy több olajat termeljen, ha az árak

magasak, és visszafogja a kitermelést, ha alacsonyak. A szaúdi rendszert elfogadták, mint a Nyugat barátját. Ilyenkor nincs szó arról, hogy ez a rendszer reakciós, hogy ott megsértik az emberi jogokat, s az sem számít, hogy az országot egyfajta szélsőséges iszlám uralom tartja szoros ölelésében. Amerikai segítséggel azt is általánosan elhitették, hogy ez az ország maximálisan gondoskodik majd a Nyugat olajszükségeiről, még hozzá nagyjából észszerű áron. Szeptember 11-e után azonban az USA kormánya előtt egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy a szaúdi rendszer sebezhető. Sebezhető az utcákon, a vezető családokban, de még az uralkodó királyi családon belül is mindenütt erősödik a Nyugat-ellenes hangvétel. Oszama bin Laden ennek csak egy prominens példája volt. Az Amerikával való szerelmi ügy a végéhez közeledik. Hírek érkeznek arról, hogy a szaúdiak dollármilliókat vonnak vissza amerikai befektetéseikből. Az az eshetőség, hogy a világ legnagyobb olajmezői Amerika-ellenes kezekbe kerülnek, egyre valószínűbbé válik. S ez elfogadhatatlan számukra. Az amerikaiak tudják, hogy nem állíthatnak le egy ilyen forradalmat. Éppen ezért arra törekszenek, hogy a kormányok befolyásolása helyett ezentúl magukat az olajmezőket vonják ellenőrzésük alá. És mi lenne ennek jobb eszköze a hadseregnél, éppen ebben a helyzetben, amikor a felborulást észlelhetjük?

Az USA nem függne többé a korrump és népszerűtlen királyi családoktól. Így ezek után az USA hadseregére úgy lehetne tekinteni, mint a világ olajellátásának fő őrzőjére és biztosítékára.

Forrás: Mo Mowlam: The goal is the seizure of Saudi oil. The Guardian, 2002. szeptember 5. (A cikket Steve Parsons küldte.)

Közli és jegyzetekkel ellátta: *Jemnitz János*

ANTONIO GALA:¹ **Európa és Irak**

Ha Európa Irak ügyében minden további nélkül Bush karjaiba veti magát, nem érdemli meg, hogy Európának nevezzék. Különösen világos ez, ha

¹ Antonio Gala – határozottan baloldali elkötelezettségű, politikai ügyekben is gyakran megszólaló spanyol regényíró. Magyarul lásd: Örökségek a világ. Levelek az utódokhoz. AduPrint, Budapest, 1996.

szemügyre vesszük az afganisztáni kudarcot. Ahhoz, hogy az Európai Unió katonailag vagy akár csak logisztikailag is támogassa az iraki beavatkozást, előzőleg biztosítékokat kell kapnia arra, hogy ott szilárd demokratikus kormányt fognak választani, amely valóban képes elősegíteni az ország újjáépítését, a nép boldogulását, és előmozdíthatja a Nyugat közeledését az arab és a szélesebb iszlám világhoz. Mindenfajta döntés csak ezeket a célokat szolgálhatja, nem pedig azt, hogy eltereljék a figyelmet más helyi konfliktusokról, például az Oroszország és Grúzia közöttiről. S főleg nem azt, hogy rátehesék a kezüket az olajüzlet habos tortájára. Európa vagy belátóbb lesz, mint Bush, vagy nem méltó rá, hogy Európa legyen.

Forrás: Európa e Iraq. El Mundo, 2002. szeptember 19. 3. o.

FRANCISCO DAVÓ: **Ha olajat akarsz, készíts háborút**

Célok

Az Egyesült Államok megalomániás elnöke oly módon értelmezi a szeptember 11-i eseményeket, hogy azzal elszabadították az erőszak spirálját. Igen, végre előbukott a valódi, hiteles ok, amelynek a jegyében arra készülnek, hogy a Bin Laden és támogatói ellen kirobbantott háború lángját átdobják Irakra, az ország véres diktátora, Szaddam Husszein ellen. Ez a valódi ok, mint kiderült, az a szándék, hogy ellenőrizzék ennek az országnak a mérhetetlen olajtartalékait. Az, hogy a kőolajat, mint érvet bevetik, hogy ezzel küzdjék le az államok nagy többségének az ellenállását Busch elnök újabb tervezett háborús kalandjával szemben, igen kézzelfogható szemléltetés. Kiderül, hogy az, ami az amerikai kormányzat vezetőjét, a lényeg tekintve, érdekli, még csak nem is Szaddam Husszeinnek a nemzetközi terrorizmushoz fűződő kapcsolata (amely, mint ismeretes, nem újdonság és legkevésbé sem most döbbsentek rá), hanem az, hogy az USA, mint egyetlen világhatalom, meg akarja szilárdítani globális gazdasági és kereskedelmi vezető szerepét. El is van szánva rá, hogy ezt bármi áron elérje, a hírhedt úgynevezett „mellékes károk” dacára, amelyek sok ezer, a terrorizmushoz semmilyen formában nem kapcsolódó irakit érintenek majd, tehát éppen azokat, akik hosszú évek óta első számú elszenvedői a tirannus véres őrültségeinek.

Csepű

Már megint, noha a történelem telis-tele van erről szóló tanulságos példák-
kal, a puszta, nyers kereskedelmi érdek az az ultima ráció, amellyel igazol-
ni próbálják az erőszak alkalmazását, hogy az ellenfelet így szorítsák sa-
rokba. Bush elnök szándékait ez az érvelés radikálisan megfosztja bármi-
féle legitimitásuktól, és arra redukálja őket, amik: most akarja eltávolítani
azt az embert, akit nem tudott vagy nem akart legázolni akkor, amikor er-
re szeptember 11-e brutális merényletei alkalmat adtak volna.

Magától értetődő, hogy Szaddam Husszeint korrupt és vérengző diktá-
tornak tartom, aki gyilkolja és kizsákmányolja a saját népét. Mégsem hi-
szem el, hogy ez fölmentést adhat egy háború kirobbantásának a bűne
alól, olyasvalaki ellen, aki annak idején éppenséggel szövetségese és cinko-
sa volt azoknak, akik most dühük céltáblájává, világméretű bosszújuk
egyik tárgyává tették őt.

Forrás: Si quieres petroleo, prepara la guerra. Diario de Valencia, 2002. szeptember 20. 5. old.

Közli: **Harsányi Iván**

Steve Parsons 2002. szeptemberi leveléből

(Részlet)

„Háborús fellegek gyülekeznek. Egyre valószínűbb, hogy az USA támadó
háborút indít Irak ellen jövő januárban. A háborúellenes mozgalmak nagy
gyengesége, hogy még mindig nagy illúziókat fűznek az ENSZ-hez. Ez az
érv, amit állandóan hall az ember, nevezetesen, hogy a háború nem nyer-
te el az ENSZ jóváhagyását. Az érvelés logikája az, hogy az ENSZ-nek kel-
lene ebben az esetben is jóváhagynia a katonai akciót. Amennyiben ilyen
határozat születne, és Oroszország és Franciaország „nem”-je ellenére az
akció el is indulna, és Szaddam rendszere összeomlana, alig hiszem, hogy
az USA az ő számára is luxusellátást biztosítana az USA területén, ahogyan
ezt annak idején megtette Haiti, San Domingo bukott uraival avagy az irá-
ni sah esetében. Arra sincs semmiféle biztosíték, hogy az orosz és a fran-
cia ellenállás folytatódna az USA akciója ellen, minthogy a két ország veze-
tői egyaránt megvásárolhatók. A Bush-adminisztráció már most érzékeltet-
te, hogy ha Oroszország nem nyújt 100%-os támogatást az USÁ-nak, akkor

a Szaddam utáni Irakban nem engedélyezik majd az orosz befektetéseket (vagyis ott és az USA-ban befagyasztják őket).

Forrás: Parsons 2002. szeptember 29-i levele Jemnitz Jánoshoz

Monty Johnstone 2002. szeptember 25-i leveléből

(Részlet)

Itt a dolgok kiéleződnek, annak következtében, hogy Blair teljesen kiszolgálja Bush Irak-ellenes háborús politikáját.

Forrás: Londoni levél Jemnitz Jánoshoz

BOB WAREING¹

Irak és az igazság a szankciók közül

25 év körüli fiatal nő ül föl a dél-iraki Bászra város kórházi ágyán. Arca duplájára dagadt a torkát fojtogató rák miatt. Soha nem látja majd kis újszülött fiát felnőni. Ő csak egy az Irak ellen 10 éve bevezetett szankciók, illetőleg az USA urániummal és töltött bombáinak áldozatai közül. Dr. Akram Aben Hasszán, a kórház orvos-specialistája azt mondja: a nő rákja kezelhető lenne, de a szankciók miatt hiányoznak a szükséges gyógyszerek. Megerősítette, hogy az USA-bombázások óta az érintett déli országokban 10%-kal ugrott meg a rákos megbetegedések száma. S míg a múltban az emlőrákos előfordulások elsősorban a 35–45 év közötti nőket érintették, a bombázások után 10 évvel ez a 20 évesek között a leggyakoribb. A legszörnyűbb a gyermekek helyzete. 1990 és 2000 között a gyermekek körében a leukémiás esetek száma megduplázódott. S borzasztóak az újszülöttek között a deformációs születések.

A gyógyszerek bejutását a szankciók révén sűrűn leállították, azzal az indokolással, hogy az kettős, azaz más felhasználásra is kerülhet. Az USA és Nagy-Britannia változatlanul bombázza Irakot – ha jelenleg jóval kisebb

¹ A Labour Party képviselője a brit alsóházban.

intenzitással is. Módomban állt megkérdezni Tariq Azizt, Irak miniszterelnök helyettesét, aki hangsúlyozta: Irak szomszédjai között egy sem állítaná, hogy Irak részéről bármi is fenyegetné őket. Ami jelenleg az arab térség és békéjét fenyegeti, az nem Irak, hanem Bush elnök kijelentései.

Forrás: Bob Wareing: Iraq and the truth about sanctions. Socialist Campaign Group News, 2002. július.

Részlet Eric Hobsbawm Jemnitz Jánosnak küldött leveléből

London, 2003. január 23.

Magyarországtól eltérően növekvő mértékben mutatkoznak az amerikaiak közel-keleti háborús terveivel szembeni ellenállás jelei. gy Nagy-Britanniában is, de a Blair-kormány részéről erre nincs semmiféle reakció. Nem tudom megérteni az a lelkesedést, amellyel Blair támogatja az USA-t, és ahogyan a brit katonai erők egynegyedét mozgósítja az Irak elleni háborúra. Régóta tudjuk, hogy a brit kormány mindig, minden körülmények között támogatta Wasingtont, de azért a vietnami háború idején Harold Wilson¹ ellen tudott állni az amerikai nyomásnak, és egyetlen brit katonát sem küldött Vietnámba, noha nyilvános megszólalásaiban 120%-ig Amerika-barát volt.

TONY BENN: E-mail Amerikából

A cenzúrának, amely médiánkban érvényesül, egyik legveszélyesebb példája az a jelenség, hogy virtuálisan teljesen kiirtottak minden híryanagot mind a sajtóban, mind a tévében arról, hogy Amerikában milyen tevékenységet folytat a baloldal. Ez persze az USA-beli baloldalt is érinti.

Nagyon elterjesztették, hogy az USA-ban mindenki Bush elnök politikáját támogatja. Amióta bekapcsolódtam az Internet-hálózatba, nagyon sok e-mailt kaptam az USA-ból is a baloldal mozgásáról, s ezek nagyon érdekesek és egyben bátorítóak is.

¹ H. Wilson életútját lásd Évkönyv 1996

Így John Sweeney, az AFL-CIO elnöke a napokban kijelentette, hogy az USA képviselőháza (Kongresszusa) tagjainak egyharmada milliomos. ...

Forrás: Morning Star, 2002. június 14. A lapot Tony Benn küldte meg számunkra.

MICHAEL IGNATIEFF:¹

The Burden

Bush elnök egy beszédében, amelyet még júniusban mondott el West Pointban a végzős tiszteknek, kijelentette: „Amerika nem birodalom, amely ki akarja terjeszteni határait, s nem is dédelgeti olyan utópia tervét, hogy ilyet kialakítson”. Novemberben a Fehér Házban, egy veterángyűlésen beszélt, újra kijelentette: „Amerikának nincsenek területi ambíciói. Nem akarunk birodalmat kialakítani. A mi nemzetünk el van kötelezve a szabadságra, mind a mások számára.”

George Washington mindig intette polgártársait, hogy ne bonyolódjanak bele külföldi ügyekbe, s az idegen birodalmakra mindig úgy tekintett, hogy azok új veszélyek forrásai. Ám mégis mi a csudát jelent az a szó, hogy „birodalom”, ha nem azt, amivé most Amerika válik? Ez az egyedüli nemzet, amelynek öt világrészen van rendőrsége katonai parancsnokság alatt; amely négy világrészen több mint egymillió férfit és nőt tart fegyverben, minden óceánon csatahajói és tengerészgyalogosai vannak, biztosítja Izrael és Dél-Korea fennmaradását..., és az egész földgolyót ellátja álmokkal és vágyakkal.

Forrás: M. Ignatieff: The burden. New York Times Magazine, 2003. január 5. A cikket Pach János küldte meg részünkre.²

¹ Michael Ignatieff a Carr Center igazgatója a Kennedy Schoolban, amely a Harvard Egyetem része.

A „burden” (teher) visszautalás Rudyard Kipling híres, keményen kolonialista szállóigéjére: „the white men’s burden” (a fehér ember terhe), vagyis hogy vállalnia kell a gyarmati népek vezetésének „terhét”.

² A cikk még hosszan folytatódik, terjedelmi okokból nem tudjuk hosszabban közölni.

TONY BENN:

Életbevágó kérdés – támogatja-e Nagy Britannia a támadást Irak ellen. A kérdésre válaszolni kell.

(Részlet)

A múlt hét végén Washingtonban világossá tették: amennyiben az ENSZ vizsgáló bizottsága és egyéb testületei nem fogadják el az USA indítványát, hogy kezdjenek háborút Irak ellen, akkor az USA-nak nem fog nehézséget okozni az, hogy nemzetközi koalíciót alakítson ki, amely majd csatlakozik hozzá ebben a háborúban.

Mindez nem azért van, mintha a brit katonai erők támogatására katonai értelemben szükség lenne, hanem azért, mert az USA kormányának még az USA-n belül is szüksége van erre a külső politikai támogatásra. Ugyanis az USA-ban is sokan elleneznék ezt a háborút, ha az ENSZ nem szavazná meg, ráadásul még Nagy-Britannia is távol maradna. Ezért volt Bush számára oly fontos Blair háborús missziója Moszkvában és az egész világ körül.

Még nem világos, mikor kezdődik meg ez a háború, részben az USA-beli kongresszusi választások miatt, de függ az időjárástól is. Végül az fogja eldönteni a háború kezdetét, hogy az USA milyen gyorsan tudja felvonultatni a térségben fegyveres erőit.

Am attól a pillanattól, hogy Bush nyíltan megvallotta céljait, és Blair ugyancsak világosan jelezte, hogy Bush oldalán áll, egy sor kérdés vetődik fel, amelyre a brit kormánynak válaszolnia kell, mert a dolog saját népünket érinti.

Így jogi értelemben Nagy Britannia hadba lép-e Irak ellen, ha katonákat küld az USA megsegítésére?

Mi lesz azokkal a brit állampolgárokkal, akik Irakban élnek és dolgoznak?

Amennyiben arra szólítják fel őket, hogy a támadás előtt hagyják el Irakot, addig is milyen oltalmat tudnak nekik biztosítani?

Amennyiben a brit katonai erőket bevetik Irakban, akkor ezt milyen jogi feltételekkel teszik, olyanok alapján-e, amelyek megkövetelik és előfeltételezik a brit parlament jóváhagyását?

Amennyiben brit katonák fogságba esnének, érvényesek-e ezekre a genfi konvenció előírásai?

USA-parancsnokság alá kerülnek-e a brit katonák, később pedig a megszálló hadsereg részeivé lesznek-e?

Kikérik-e majd a brit kormány véleményét, hogy mikor kezdődjön az el-lenségeskedés illetve, hogy mikor fejezzék be azt?

Forrás: Vital questions if Britain backs an attack. Morning Star, 2002. november 14. (A lapot felhasználásra Tony Benn juttatta el hozzánk.)

Szakszervezet

ANDREA PANACCIONE:

Nemzetközi hatások az olasz szakszervezeti mozgalom politikai kultúrájára a második világháború végén¹

Az időtényező problémája

Az Alkotmányozó Gyűlés² akkor végezte a munkáját, amikor már folyt az átmenet az Ellenállás légköréből a hidegháborús atmoszférába. Azok, akik az új alkotmányban nemcsak a politikai intézmények, hanem a szociális viszonyok átalakulási folyamatát is megnyitó aktust szerettek volna látni, sürgették az Alkotmányozó Gyűlés összehívását. Ezzel akarták véglegesen megszilárdítani a felszabadítás során kialakult helyzetet, érzékelve, hogy új erőviszonyok, új politikai határvonalak vannak kialakulóban. „Azt, hogy az idő a baloldal ellen dolgozik, mind az egyik, mind a másik oldalon világosan látták.”³

Azok, akiket az idő múlása ilyen értelemben fenyegetett, látták ezt; Erőről világos tanúbizonyságok vannak a birtokunkban. Ilyen pl. Franco Venturinak a *Giornale di Lombardia* 1945. október 14-i számában megjelent cikke. A szerző azt a tüntetést kommentálja, amely előző nap Torinóban zajlott le, Pietro Nenni és Palmiro Togliatti személyes részvételével.⁴ Mindketten hangoztatták, hogy az Alkotmányozó Gyűlés összehívásával késésben vannak, és hogy a jövőt össze kell kötni a közvetlen múlttal. Mint Venturi megállapította: „A kérdésben a legvilágosabb állásfoglalás egy nő, Ada Gobetti⁵ megszólalása volt, aki az Alkotmányozó Gyűlést »a követke-

¹ Az írást a szerző juttatta el nekünk.

² Az olasz Alkotmányozó Gyűlés az 1946. június 2-i népszavazás után kezdte meg munkáját (a többség a köztársasági államforma mellett foglalt állást), és 1947. decemberében fejezte be azt. (A szerk.)

³ Lásd A. Predieri: *La politica costituzionale delle sinistre*. In: *La sinistra europea nel secondo dopoguerra (1943–1949)*. M. Petricioli gondozásában, Firenze, 1981. 183. old.)

⁴ Nenni életrajzát lásd Évkönyv 1982. Togliatti életpályájáról az Évkönyv kötetében Aldo Agosti több írását közöltük, összefüggő pályarajzát lásd Évkönyv 1994.

⁵ Piero Gobettit, a két háború közti liberális antifaszizmus gondolkodóját a fasiszták meggyilkolták. Ada az ő özvegye, aki ekkoriban az egykori Gobetti vezette Giustizia e Libertà mozgalom utódszervezetének, az Akciópártnak az egyik vezetője volt. (A szerk.)

zõ lépésnek» nevezte. A felkeléssel és a felszabadulással egy lépést már megtettünk. Most arról van szó, hogy megtegyük a következőt is.”⁶

Ugyanazon a napon, amikor Venturi cikke napvilágot látott, mondta el Piero Calamandrei Firenzében híres beszédét az Alkotmányozó Gyűlésről. Ebben ugyancsak az időtényező kérdését vetette föl. Elítélt minden halogatást, minden időhúzást, mint fenyegetést azok részéről, „akik félnek az Alkotmányozó Gyűléstől, mert érzik, hogy ez megnyirbálhatja előjogaikat, igazságot téve azok igazságtalanságaival szemben, akik eddig a jól táplálta-khoz tartoztak. Ezek tudják, hogy az Alkotmányozó Gyűlés a Köztársaságot hozza, a decentralizált, a bürokráciától és a militarizálástól megtisztított államot, a valódi, teljes demokráciát, amely nemcsak az állampolgárok politikai jogain alapul, hanem a munka szociális jogain is, ami az emberi méltóság és az erkölcsi szabadság első számú követelménye.”⁷

„J'ai gagné la première manche, la Constituante, j'espère gagner la deuxième, la République” – így összegezi az olasz politika lényegét Pietro Nenni 1946. március 11-én, miután a minisztertanács helyettes elnökévé választották, abban a Rómából kelt levélben, amelyet a nemzetközi szocializmus balszárnyán elhelyezkedő régi harcostársához, az orosz szocialista Fjodor Danhoz intézett.⁸

A háború és az Ellenállás felhajtó ereje

Az alkotmány kibocsátása és az általa a munka világának biztosított pozíció még annak a konjunktúrának és légkörnek a gyümölcse volt, amelyet az események ekkor kezdenek túlhaladni. Ezt a folyamatot azonban a maga specifikumának megfelelően kell megragadni, s el kell választani attól, ami később történt. Így lehet jobban megérteni vívmányainak a jelentőségét, és azt is, hogy idő múltával, merőben más jellegű időszakokban sem tudták kérdésessé tenni. Mivel van olyan irányzat, amely a második világháborút és a közvetlenül utána következő periódust egyszerűen a hidegháború előzményeként és közvetlen előfeltételeként fogja föl, fontos, hogy ne

⁶ *Franco Venturi: L'altro passo.* In: Venturi: *La lotta per la libertà.* Scritti politici. Torino, 1996. 311. old.

⁷ Idézi *G. Ambrosini: Costituzione e società.* In: *Storia d'Italia.* 5. köt. I documenti (2). Torino, 1973. 2001. old.

⁸ Columbia University, New York, Bakhmeteff [Bahmetyev] Archive. Sapir Papers, 53. doboz. („Megnyertem az első menetet, az Alkotmányozó Gyűlést, remélem, megnyerem a másodikat, a Köztársaságot is.” – fr.) – Dan levelezését az amszterdami Nemzetközi Társadalomtörténeti Intézet (IISG) jelentette meg angol nyelven. Tevékenységére 2004-es kötetünkben visszatérünk.

tevésszünk szem elől egy másik lehetséges, a háborút megelőző évekhez visszanyúló szemléletmódot. Geoff Eley egy nemrégiben megjelent írásában az 1938 utáni évtized legnagyobb elmozdulásának „a munka politikai legitimációját” mondja. Mint írja, „elismerték magát a munkát, mint a társadalmi javak egyikét”. A múlttal összehasonlítva pedig ezt nem egyszerűen valamely politikai megfontolás eredményének látja, hanem az európai népi emlékezet és tudat következményének, amely a második világháború tanulságaiból táplálkozott. Ennek a forrása „a harmincas évek szegényének, a tömeges munkanélküliség okozta nyomorúságnak az emléke, az alkalmatlan régi kormányok és a régi *elitek* hitelvesztése, amelyek először képtelenek voltak megfékezni a fasizmus előnyomulását, majd készen álltak arra, hogy a háború éveiben együttműködjenek a náci megszállókkal.”⁹

Így hát nemzetközi méretű politikai-ideológiai tendenciáról van szó, amely abból a módból eredt, ahogy hordozói a fasizmus elleni harcot látták és vívták, különösen Európában. Ebben a szervezett harcoló erők eszméivel, céljaival, programjaival összefonódtak nők és férfiak millióinak az emlékei, érzelmei és várakozásai, a múlt meghaladásának a határozott szándéka, a dolgozók és az állam közötti új viszony igénye, az állampolgárság új, szociális elemekkel gazdagodott felfogása, amely a felelősség és a szolidaritás humanitárius, de akár keresztényi szemléletéből is táplálkozhatott. Benne volt annak a szükségletnek a megfogalmazása is, hogy „igazságot kell tenni az igazságtalanságban”, átalakítani a fennálló társadalmat. Mindezeket az igényeket a háború tapasztalata élesebben körvonalazta, kielégítésüket sürgetőbbé tette. Jelentős e tekintetben az amerikai demokrata politikus, Henry Wallace¹⁰ szerencsés formulája „az egyszerű emberek háborújáról” („The war of common man”), amelyet De Gaulle tábornok még hangsúlyosabban fogalmazott meg 1942. június 18-i beszédében, a Szabad Franciaország mozgalom születésének második évfordulóján, a londoni Albert Hallban. „Elfogadhatatlan lenne, ha a háború ugyanabba a szociális és morális rendszerbe torkollna, amely a nagy próbatétel során a nemzet ellenében játszott.”¹¹

⁹ Le eredità dell'antifascismo: la costruzione della democrazia nell'Europa del dopoguerra. In: *Antifascismi e Resistenze*. Franco de Felice gondozásában. Róma, 1997. 470. és 487. old.

¹⁰ Henry Wallace-ról lásd *Malcolm Sylvers* írását az Évkönyv 1995. évi kötetében, ill. Uő: *Left-Wing Dealers, Moderate Communists and Enlightened Bourgeois: Progressive Capitalism as a Program for the Post-War USA*. In: *A demokratikus és szociális megújulás 1942–1945*. Magyar Lajos Alapítvány, 1997. 61–68. old.

¹¹ In: *Henri Michel-B. Mirkine-Guetzévich*: *Les idées politiques et sociales de la Résistance*. Párizs, 1954. 141. old. (A gyűlés körülményeiről lásd *Charles de Gaulle*: *Háborús emlékiratok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1973. 217–218. old. – szerk. megj.).

Az államok szerepe, az antifasiszta erők közti megállapodások, közös cselekvésük és programjaik, az emberi és polgári jogokról kibocsátott új, szélesebb értelmezésű nyilatkozatok, amelyeket a francia ellenállás bizonyos erői fogalmaztak meg, sok egyéb mellett szintén részei ennek az új politikai tudatnak, amely a háború végén számos országban kialakult. A francia Ellenállás dokumentumait összegyűjtő történészek egyike ezt úgy jellemzi, hogy „az Ellenállás sohasem volt pusztán politikai mozgalom”, hanem „mindenekelőtt egyfajta szellemiség, lelkiállapot. Innen ered emelkedettsége, de politikai gyengeségei, a felszabadulás utáni alkotmányozás során elszenvedett kudarcai is.”¹²

A politikának a szakszervezetek által elismert primátusa a háború végi időszakban, egyszersmind az a meghatározó szerep, amelyet a politikai pártok a szakszervezeti mozgalom háború utáni újjászervezésében játszottak, részben szintén ennek a „lelkiállapotnak” a termékeként fogható föl, nem feledkezve meg az olasz munkásmozgalom más, akkor kialakult, hosszú távon ható jellegzetességeiről. „A szakszervezeti mozgalom – mondta Giuseppe di Vittorio az Olasz Kommunista Párt (PCI) 1946. február 18-i vezetőségi ülésén – hagyományainál fogva mindig hangsúlyosan átpolitizált volt.”¹³

A nemzet és az antifasizmus

Ami az új olasz szakszervezeti mozgalmat illeti, soraiban a fasizmus bukása és az Alkotmányozó Gyűlés összehívása közti időszakban az az eszme vált uralkodóvá, hogy a dolgozók mozgalmainak egységesen kell szerveződniük és nemzeti szerepet vállalniuk. E tekintetben a szakszervezetek, némi egyszerűsítéssel, két előzményre támaszkodhattak: a fasiszta uralom alatti ellenzéki lét hosszú időszakának, és a háború alatti éveknek a tapasztalatára. Az említett két eszme – mint Vittorio Foa mondta a l’Unitának adott 1997. november 2-i interjúban: „a dolgozó nép” és a „hazafiság” eszméje – összefonódása szinte jelképszerűen Di Vittorio személyéhez fűződik. Ő végig cselekvő részese volt a kommunista mozgalom harmincas évekbeli fordulatainak, tanúja olyan nagy jelentőségű tapasztalatainak, mint a franciaországi népfront és a spanyol háború. Ez utóbbi egyébként

¹² *Mirkine-Guetzévich*: La pensée politique et constitutionnelle de la Résistance. In: Michel-Mirkine-Guetzévich: id. m. 73. old.

¹³ La politica del Partito comunista italiano nel periodo costituente. R. Martinelli és M. L. Righi gondozásában. Róma, 1992. 68. old.

szimbolikus előképe volt a későbbi világkonfliktusnak, lényeges mozzanata annak az evolúciós vonalnak, amely a Kommünista Internacionálé politikájában a népfronttól a nemzeti frontok irányában haladt.¹⁴ Di Vittorio egyike legmeggyőződésebb híve volt annak az elképzelésnek, hogy a munkásmozgalomnak újra föl kell fedeznie a nemzetet, mégpedig nem csupán mint valamely politika eszközeként. Ő kockáztatta meg már 1938-ban azt a merész megállapítást, hogy a munkásmozgalom „az első valóban és mélységesen nemzeti olasz mozgalom”.¹⁵ A fasizmust leleplezve nagy súllyal hangoztatta ennek a nemzetellenességét, az eredetinelé szélesebb értelemben értelmezve a Komintern VII. kongresszusának a munkás egységfrontra vonatkozó iránymutatását. Ő „a munka egységéről” beszél, amibe beleérti a nem ipari dolgozókat is. Ez az egység „az ország gazdasági, politikai és erkölcsi újjáépítésének hatalmas emeltyűje”, egyben „a politikai stabilitásnak, a demokratikus intézmények megszilárdulásának és fejlődésének nagyerejű tényezője” is.¹⁶ Ez lesz a felszabadulás után „a munkában gyökerező új Olaszország” alapja.¹⁷ Ezzel a nézettel van összhangban a *nemzetellenesség* vádja is, amelyet 1946 áprilisában az ország „nagy gazdasági oligarcháival” szemben emel.¹⁸ Ide nyúlik vissza Di Vittorióának és az egységes szakszervezetnek az a Köztársaság győzelmével kapcsolatos megállapítása, hogy ez „egyben az olasz munka győzelme is”.¹⁹ Ugyanerre utalnak állásfoglalásai az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben, amelyekben nem nehéz felfedezni – ezt meg is tették – a korábbi időszakok, elsősorban a francia népfrontkorszak szakszervezeti megoldásaival szerzett tapasztalat nyomait.²⁰

Ugyancsak a fasizmus történelmi tapasztalatára, és nem pusztán a jövőben lehetséges torzulások miatti aggodalomra vezethető vissza az a határozott követelés, hogy a szakszervezetek legyenek függetlenek az államtól. Ezt az alkotmány 39. cikkelye is rögzítette. A cikkely vitájában a tervezetet

¹⁴ Erről lásd E. H. Carr: *The Comintern and the Spanish Civil War*. London, 1984.

¹⁵ L'umiliante hitlerizzazione dell'Italia. *La Voce degli italiani*, 1938. február 4. In: Di Vittorio l'uomo, il dirigente. A. Tato gondozásában. 1. köt., Róma, 1968. 319. old.

¹⁶ L'unità sindacale nella nuova Italia. *l'Unità*, 1944. július 14. In: Di Vittorio, l'uomo...375. old.

¹⁷ Uo. 376. old.

¹⁸ Il movimento sindacale nella società democratica italiana. *Rinascita*, 1946. áprilisi (4.) sz. 71. old. – A francia népfront szakszervezeti vonatkozásairól lásd: *A Népfront Franciaországban 1934–1938*. Budapest, 1986. (A szerk.)

¹⁹ La Repubblica ha vinto: unire gli italiani e ricostruire l'Italia. *Il Lavoro*, 1946. június 6. In: Di Vittorio, l'uomo...184. old.

²⁰ Lásd különösen P. Craveri: *Sindacato e istituzioni nel dopoguerra*. Bologna, 1977. 64–77. old.

előterjesztő Ghidini ki is jelentette: „Azt akarjuk, hogy a szakszervezet mentes legyen bármi néven nevezendő állami befolyástól. Olyan szakszervezetet akartunk alakítani, amely ellentéte az elmúlt rendszer szakmai szervezeteinek.”²¹

A korporativizmussal szerzett tapasztalat elutasítását a többség a „szocietárius korporativizmusra” is kiterjesztette. Ez utóbbi gondolatot megtalálható abban a jelentésben is, amelyet a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (OIT) utolsó, 1940. évi konferenciáján terjesztett elő az OIT állandó szerve, a Nemzetközi Munkaügyi Iroda (BIT). Ebben az OIT húszéves tapasztalatából kiindulva a munkáügyek háromoldalú rendszerét körvonalazták, a munkáltatók és a munkavállalók szakmai szervezeteinek, illetve az államnak a részvételével.²² A háború utáni elutasító állásfoglalást egyebek között azok a viták és feszültségek is táplálták, amelyeket annak idején a BIT-nek a fasiszta szakmai szervezetekkel kapcsolatos állásfoglalásai gerjesztettek, elsősorban szocialista körökben. A BIT első igazgatója, a francia szocialista Albert Thomas ugyanis meg volt győződve arról, hogy részt kell venni a korporációkban.²³ Bruno Buozzi szocialista szakszervezeti vezető írásaihoz és beszédeihez írott előszavában Epifani éppen azt az „egyre növekvő elégedetlenséget” hangsúlyozza, amellyel 1930-ban Buozzi az amszterdami Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség (IGB) állásfoglalásait követte. A szervezet élvonalbeli képviselői ugyanis – Sassenbach főtitkárnak és Thomas-nak, a BIT elnökének a véleménye szerint – túl nagy figyelmet szenteltek a hivatásrendi modellnek.²⁴ Hasonló értelemben ír az IGB és az OIT külkapcsolatairól Lefranc.²⁵ A legsúlyosabb előzmény azonban az a meggondolatlan értékelés volt, amelyet a BIT 1927. évi jelentésében az olasz fasiszta Munkakartáról (Carta del Lavoro) adott. Ugyancsak ide sorolható Thomas részvétele az olasz korporációk 1928-as kongresszusán. Erre a korabeli franciaországi olasz szocialista emigráció igen kritikusan reagált.²⁶

²¹ Idézi: La Costituzione della Repubblica italiana illustrata con i lavori preparatori. V. Falzone, F. Palermo és F. Cosentino gondozásában. Milano, 1976. 135. old.

²² Méthodes de collaboration entre les pouvoirs publics, les organisations professionnelles ouvrières et les organisations professionnelles patronales. Genève, 1940. – Erről a jelentésről és sugallatairól lásd *Franco de Felice*: Sapere e politica. L'Organizzazione internazionale del lavoro tra le due guerre 1919–1939. Milano, 1988. 138–140. old.

²³ Thomas életrajzát lásd Évkönyv 1978. 234–235. old.

²⁴ *Bruno Bouzzi*: Scritti e discorsi. Róma, 1975. 36. old.

²⁵ *Georges Lefranc*: Les expériences syndicales internationales. Paris, 1952. 25–30. old.

²⁶ Lásd A. *Schiavi* gondos dokumentációját (Esilio e morte di Filippo Turati. Róma, 1956. 147–159. old.), ill. R. *Allio*: L'Organizzazione internazionale del lavoro e il sindacalismo fascista. Bologna, 1973.

Mindezekben az esetekben az a szemlélet tükröződött, amely az antifaszizmus talaján mindent kereken elutasított, amit a fasizmus felé való kényújtásként lehetne értékelni, akár csak úgy is, hogy eltűrik vagy tétlenül elsiklanak fölötte. Ugyanilyen általános volt a hivatkozás a weimari német köztársaságra, amely a két háború között, fogyatékoságai dacára, a gazdasági reformok és a szociális jogok egyik mintaképe volt.

Háború, munka, szakszervezetek

„A dolgozó osztályok háború alatti története – írja Milward –, nem egyszerűen az egyik termelési tényező története, hanem a háborúba belesodort emberi lények legnagyobb csoportjéé. Azok a nagy változások, amelyek a hatalmas küzdelem éveiben gazdasági helyzetükben végbementek, új szociális eszmék és politikai törekvések formájában is kifejeződtek. Mindennek a hatása a háború utáni évekre is kiterjedt, amelyek éppen ezért különböztek nagymértékben a harmincas évektől.”²⁷

Milward megállapításai, amelyeket a háború gazdasági és szociálpolitikai hatásairól szóló jelentős munkájában tett, indokolják annak az áttekintését, hogy mit is jelent közelebbről „a háború hatása a munka világára”. (Ez a címe annak a fejezetnek, ahol Milward erről a problémakörrel ír.) Olyan kérdések vetődnek itt föl, mint a kormányok és a szakszervezetek közötti partneri viszony kialakulása az Egyesült Államokban és főleg Angliában (ezt Harold Laski²⁸ a „partnerség a nép háborújában” formulában foglalta össze); a szakszervezetek csatlakozása az igazságos háború ügyéhez; szerepük abban, hogy szervezzék a dolgozók döntő jelentőségűnek bizonyult közreműködését a hadviselésben. Mindez nemcsak a termelés imponáló mennyiségi növekedését alapozta meg. Azt is lehetővé tette, hogy a foglalkoztatás, a társadalombiztosítás, a kollektív szerződések, a szakszervezeti szabadság kérdései az egész nemzet figyelmének a középpontjába kerüljenek. Ide sorolható Beveridge 1942-es tervezete és a teljes foglalkoztatásról szóló 1944-es tanulmánya is.²⁹

Az angol labouristák 1945-ös választási győzelme lehetővé tette az évek óta kidolgozás alatt álló jóléti intézkedések politikai jóváhagyását. Létre-

²⁷ A. S. Milward: Guerra, economia e società 1939–1945. Milano, 1983. 233. old.

²⁸ Laski életútját lásd Évkönyv 1993.

²⁹ Report on Social Insurance and Allied Services, ill. Full Employment in a Free Society. Mindezekről lásd E. Fano: Ingegneri e profeti: l'antifascismo dei grandi economisti critici: E. Lederer, J. M. Keynes, M. Kalecki, W. Beveridge. In: Antifascismi e Resistenze, id. kiad. 71–77. old. A Beveridge-tervről lásd Pető Andrea cikkét az évkönyv 1991. évi kötetében.

hozták a híres országos egészségügyi szolgálatot (NHS); jelentősen szélesítették az oktatáshoz való hozzáférés lehetőségét. Ezt a folyamatot az LP széles köreiből az a mély, G. D. H. Cole által még a háború első szakaszában kifejtett meggyőződés kísérte, hogy „a laissez-faire típusú kapitalizmushoz való visszatérésről egyszerűen szó sem lehet.”³⁰ Az új labourista kormány első két éve után, a CGIL 1947-es firenzei kongresszusán Fernando Santi már hivatkozhat az angol tapasztalatra, visszautasítva annak a szovjet típusú kollektívizmussal való azonosítását. „Nemcsak Oroszországban terveznek, de sok más országban is, ahol orvoslást keresnek az ellenőrizetlen gazdaság katasztrofális következményeire. S hogy a tervezés és a demokratikus szabadságjogok nem egymást kizáró fogalmak, azt tévedhetetlenül mutatja egy nagy demokratikus hagyományokra visszatekinthető ország, Anglia példája.”³¹

Az Egyesült Államokban Roosevelttel politikáját elsősorban az Ipari Szervezetek Szövetsége (CIO) képviselői támogatták fenntartás nélkül.³² Egyikük, Sidney Hillman már 1940-ben megbízást kapott az elnök által létesített Nemzetvédelmi Bizottságtól a teljes foglalkoztatás témakörének a kidolgozására. Hillmant 1945-ben, a Szakszervezeti Világszövetség (SZVSZ) alakuló kongresszusán a szövetség alelnökévé választották. A háborús években ő volt az amerikai szakszervezeti mozgalomban annak az eszmének a legmeggyőzőbb támogatója, hogy „a háborút a munkaerőre és az ipari termelésre alapozva lehet megvívni és megnyerni.”³³ Ez a gondolat jelen volt már az Angol-Szovjet Szakszervezeti Bizottság 1941 őszi létrehozásakor is. Maga az SZVSZ is hozzájárult a szakszervezeteknek az antifasiszta háborúra való mozgósításához.³⁴ Alakulásának előkészületei során evidenciaként kezelték a hadviselés szempontjainak az elsődlegességét, kimondva, hogy „a Hitler-ellenes koalíció katonai szövetségének a modelljét át kell ültetni a szakszervezetek területére is.”³⁵ Az antifasiszta há-

³⁰ Europe, Russia and the Future. London, 1941. – Cole életrajzát lásd Évkönyv 1989. Idézett könyvből részletet közölt az Évkönyv 1991. évi kötete.

³¹ F. Santi: Per un sindacato moderno. In: Scritti e discorsi. G. Lauzi gondozásában. Róma, 1979. 72. old.

³² A CIO-hoz lásd Philip S. Foner Murray-életrajzát az Évkönyv 1993. évi kötetében.

³³ P. Renshaw: Organized Labour and the United States War Economy, 1939–1945. *Journal of Contemporary History*, 1986. 1. sz. 8. old. – Lásd még: Malcolm Sylvers idézett írásait.

³⁴ Az SZVSZ korabeli politikájáról lásd Pécsi Anna cikkét az Évkönyv 1975/76. évi kötetében.

³⁵ H. Lademacher–J. C. Hess–H. J. Langeveld–H. Reitsma: Der Weltgewerkschaftsbund im Spannungsfeld des Ost-West-Konflikts. *Archiv für Sozialgeschichte*, 1978. XVIII. füzet, 123–126. old.

borúban létrehozott „nagy szövetség”, mint hivatkozási alap, később is az SZVSZ érvelésének az egyik jellegzetessége maradt. A világszövetséget fennállása első éveiben korántsem csak a szervezeteiben jelenlévő következő baloldaliak és a kommunisták, valamint a CIO ereje mozgatta, hanem az a sokkal szélesebb körökben vallott eszme is, hogy megváltozott a munka világának a nemzetközi szerepe (még ha ezt később az államok közötti kapcsolatok előtérbe kerülése váltja is föl).

Az olasz szakszervezetnek az SZVSZ-be való felvétele egyszersmind a szakszervezeti egységmodellnek, mint kívánatos és járható útnak a nemzetközi elismerése is volt. Példája később más országok szakszervezeti mozgalmában is azt az álláspontot erősítette, hogy a munka világának a nemzetközi közösségben újfajta szerepet kell játszania.

A szakszervezetek Szovjetunió-képe

1944 őszén szovjet szakszervezeti küldöttség látogatott Olaszországba, amit egy angol-amerikai delegáció itáliai útja követett. Ez élénk konfrontációhoz vezetett, de még a nyitottság és a szakszervezeti egység elismerése talaján. Az olasz szakszervezeteknek már a felszabadult Rómában, 1944 szeptemberében tartott első országos kongresszusán azonban a CIO és a brit szakszervezetek képviselője mellett már olyan személyiségek is jelen voltak, akiknek később majd fontos szerep jut a CGIL (és az SZVSZ) szétszakításában. Ilyen volt Walter Schevenels, az IGB egykori titkára, illetve Luigi Antonini, az Amerikai Munkásszövetség (AFL) küldötte. Ám még a régi amszterdami internacionálé titkára is – aki sokak számára a két háború közötti évek munkásmozgalmi szakadásának a jelképe volt és maradt – ez alkalommal, a kongresszus nyitóülésén a maga módján a nemzeti és a nemzetközi szakszervezeti mozgalom egységének a követelményét hangsúlyozta. „A legutóbbi háborúban – mondta – mindannyian leszűrhattunk egy tragikus tapasztalatot. Saját szemünkkel láttuk, hogyan vált a világ és az egyes országok dolgozói közötti szakadás a munkásosztály gyengeségének és a soraiban mutatkozó zavaroknak a forrásává (taps). Ez a zavartottság a haladás táborát általában is jellemezte, és vállalnunk kell bizonyos felelősséget azért, hogy a civilizált országokban kibontakozott az a dráma, amelynek ma a szemtanúi vagyunk. Ha valamennyien egyazon szervezet tagjaiként léphettünk volna föl, ez talán útját állhatta volna a háborúnak. Ebből a felismerésből kiindulva a jövőben meg kell próbálnunk egyesülni, előbb nemzeti, majd nemzetközi síkon is; ám ezt olyan szervezet keretében kell tennünk, amelyben nem érvényesül semmiféle nyomás,

és amelyben nincsenek sem vallási, sem faji, sem politikai és ideológiai előítéletek.”³⁶

Az angol-amerikai küldöttséggel lezajlott találkozót a kölcsönös érdeklődést fejezte ki a szakszervezeti világmozgalom különböző összetevői közötti, egyelőre képlékeny kapcsolatok időszakában.³⁷ A szovjet delegáció 1944 szeptembere és november közepe közötti olaszországi tartózkodása és körutazása viszont, amelyet a CGIL titkársága szervezett, nagy találkozások és tömegmegmozdulások keretében zajlott; Di Vittorio egyenesen „diadalmenetként” jellemezte. Erről igen beszédes dokumentáció található a CGIL első kongresszusának a jegyzőkönyvében is. Ez a dokumentum tükrözi annak az effektusnak a jelentőségét a szakszervezeti mozgalom számára, amelyet egy szerző „az egység és a haza hasznáért való cselekvés szovjet mítoszának” nevez. A Szovjetuniót úgy mutatja be, mint – Togliatti szavaival – „egy új, magasabb rendű nemzeti öntudat” megtestesülését.³⁸ Ezt a Szovjetunióról rajzolt képet az olasz kommunisták felhasználták az ellenállásban és közvetlenül a felszabadulás után alkalmazott stratégiájuk alátámasztására. Nyilvánvaló azonban, hogy ez a mítosz spontán módon is terjedt, mégpedig messze túl a kommunisták sorain. Ehhez járultak hozzá a találkozások egy olyan ország szakszervezeteinek a küldötteivel, amely Sztálingrádnál megfordította a háború menetét, és amely a maga nemzeti ügyét nyíltan azonosította a világ dolgozói és az egész világ népei ügyével. Szem előtt kell tartani azt is, hogy az európai munkásmozgalom számos nem-kommunista csoportosulásában is (Pietro Nenni csak az egyik példa erre) a nácizmus elleni háborúra „a nagy megmentőként” tekintettek (Cole kifejezése), amely számos dolgot megváltoztatott, és amely reményeik szerint még a szovjetrendszer átalakulásának a lehetőségét is magában rejtette. Ezekben az években egy ilyen átalakuláshoz magában a szovjet társadalomban is sokan fűztek reményeket és várakozásokat. Ez megítélhető abból, ahogyan a tömegek szemlélték és folytatták a „nagy honvédő háborút”, olyan propaganda jegyében, amely háttérbe szorította a pártideológiát és elsősorban a Szovjetunió népeinek az egységét és mozgósítását emelte ki.

Az olasz szakszervezeti mozgalomban a Szovjetunió képe, úgy, ahogy azt a világháború menete tükrözte, ahhoz a szemlélethez is hozzájárult,

³⁶ I Congressi della CGIL. I. köt. Róma, 1970. 19. old.

³⁷ Lásd erről *Federico Romero: Gli Stai Uniti e il sindacalismo europeo 1944-1951*. Róma, 1959.

³⁸ S. *Galante: I comunisti italiani e il Mito sovietico nel secondo dopoguerra*. Tra „emotional russophilia” e organizzazione. *Socialismo Storia*, Annali della Fondazione Brodolini. Milano, 1991. 419. és 421. old.

hogy a dolgozók mozgalma visszanyerheti magának a hazafiságot és maga is nemzeti szerepet tölthet be, mind a háborúban, mind az új köztársasági államban, anélkül, hogy – amint ez korábban nem egyszer történt – ezáltal szembekerülne hagyományos internacionalista elveivel.

Az Európai Fémipari Dolgozók Szövetségének tanácskozása az Európai Üzemi Tanácsokról

Több mint húsz éves szakszervezeti harc eredményeként 1994-ben sikerült elérni, hogy az Európai Unió (EU) Bizottsága irányelvet adjon ki az Európai Üzemi Tanácsok (EÜT) létrehozásáról. A 94/45. számú EU-irányelv fő célja, hogy a multinacionális vállalatoknál is biztosítsa a munkavállalók információs és konzultációs jogát. Az irányelv nem írja elő, hogy csak ilyen Tanácsokat lehet létesíteni, de azt igen, hogy a munkavállalókat megilletik ezek a jogok, és gyakorlásuk érdekében megfelelő fórumot vagy eljárást kell kialakítani. Az irányelv hatálya azokra a multinacionális vállalatokra terjed ki, amelyek legalább ezer alkalmazottat foglalkoztatnak az EU tagállamaiban, és legalább két tagállam területén 150–150 fős telephelyet működtetnek.

Az országos és az európai szakszervezetek hatalmas feladata a megállapodások előkészítése, és végrehajtásuk figyelemmel kísérése. Ezt érzékelteti, hogy csak a fémipar területén mintegy 600 vállalatnál kell megalakítani az EÜT-t. Más ágazatokat is figyelembe véve ez a szám meghaladja az 1500-at. Az EÜT-k megalakításában és működésük segítésében mindvégig igen tevékeny volt az Európai Szakszervezeti Szövetség és az Európai Fémipari Szövetség (EFSZ).

2002. szeptemberében Budapesten találkoztak az EFSZ 22 országból delegált munkabizottsági tagjai, hogy közösen értékeljék az eddig elvégzett munkát. A tanácskozáson a magyar Vasas Szakszervezeti Szövetség (VSZSZ) részéről Szőke Károly elnök és Csurgó Sándor EU-koordinátor vett részt.

A VSZSZ szerveződési területén 29 vállalat van, amelynek az anyavállalata az irányelv hatálya alá tartozik. Ezek közül eddig 24-nél született megállapodás EÜT létrehozásáról. Az EÜT-k megalakulása minőségi előrelépés volt a magyarországi leányvállalatok és az anyavállalat, illetve a hazai és a más országokbeli munkavállalói érdekképviseltek közötti kapcsolatban. Ez ugyanis demokratikus forma, elérhető tagokkal, vezetőségekkel. Rajtuk keresztül megszólíthatók a munkáltató konzernszintű vezetői is. Mindez követhető minta a kelet-európai leányvállalatok vezetői számára is.

Az EÜT-k sikeres működésére már számos példát találunk. A General Motors például három, különböző országokban működő európai üzemből egyet be akart zárni, a Volkswagen pedig komoly elbocsátásokat tervezett. Az EÜT-k segítségével mindkét esetben el lehetett hárítani az elbocsátásokat. Magyar példák is akadnak. Egy német cég Magyarországra telepített leányvállalatánál az érdekvédők számára elfogadhatatlan volt az ügyvezető igazgató vezetési stílusa. Többszöri sikertelen konzultáció után, az EÜT közbenjárására, az anyavállalat visszahívta a vezetőt. A ZF Hungária Kft. Magyarországra telepítésekor komoly előnyt jelentettek az EÜT segítségével kialakított munkaügyi kapcsolatok, de az AUDI esetében is hasznosnak bizonyultak az EÜT kontaktusai.

Forrás: Vasas, 2000. októberi szám, 2. old.

DAVID MANDEL:

Miért nincs lázadás?

Az orosz munkásmozgalom

Miért nincs lázadás? Nagyon sokan azok közül, akik rokonszenveznek az orosz munkásokkal, természetesen teszik fel ezt a kérdést, amikor látják az elszegényedést, a tömeges munkanélküliséget, a kifizetetlen béreket, a szociális biztosítás teljes lebomlását, a nemzetgazdaság kirablását és az ország teljes tönkretételét. Az ország tönkremegy, akár gazdasági, akár emberi tartalékot tekintjük, élén pedig egy illegitim kormány áll, amely tevékenységének központi részévé a jog és a törvény teljes megvetését tette. Az orosz munkások az elmúlt években szörnyen sokat szenvedtek a kapitalizmus restaurációjától. Ez még akkor is így van, ha helyzetük korábban sem volt valami rózsás. Noha megpróbáltak ellenállni, ellenállásuk nyilvánvalóan nem volt eredményes. Ez a legtöbb megfigyelőt meglepte, hiszen ez a munkásság alkotta a Szovjetunió lakosságainak túlnyomó részét. Ugyanakkor ez a munkásság relatíve jól iskolázott, szociálisan szinte homogén, igen nagy üzemekben összpontosul, nagyon erősen szervezett volt a szakszervezetekben, és mélyen átittatták a szocialista eszmék (ha nem is a szocialista valóság); életszínvonala messze magasabb volt, mint a harmadik világ munkásaié).

Ez a tanulmány csupán a válasz részleteit adhatja meg arra a kérdésre, hogy „miért is nem lázad fel az orosz munkásság?” Mindez egyszerre érinti a szovjet múltat, a jelenlegi gazdasági és politikai helyzetet, illetve a munkásság jelenlegi szervezeteinek stratégiáját és gyakorlatát. E ma a szakszervezeteket jelenti, minthogy ezek ma a munkásság legfőbb szervezetei. Az érvelés lényege röviden: az ok a szovjet múltban rejlik. Minthogy a szovjet rendszer elnyomó volt, furcsán és ellentmondásosan keveredtek benne a kapitalista és a szocialista elemek. Mindez megakadályozta a független munkásgyakorlat és -öntudat megjelenését. A baj súlyosbodott a peresztrojka idején, majd még inkább a rendszer összeomlásakor. Az összeomlást a „felülről” végrehajtott „forradalom” hozta el, s ebben a népi mozgalmaknak igen alárendelt szerepe volt. Az összeomlást példátlanul hosszú gazdasági válság követte, ami sok mindent a visszájára fordított. Az új körülmények között visszájukra fordítottan újra megjelentek a korporatista szervezetek és gyakorlat. Így végeredményben még a munkásmozgalmon belül is csak egy kisebbségi irányzat áll a munkásság önállóságának talaján.

A szovjet rendszerben a gazdaság végső soron a nép kezében volt. Az alkotmány rögzítette, hogy az országban minden tulajdon a népé, továbbá a kollektív döntéshozatalban való részvétel jogát (mit és miként termeljenek és az értéktöbbletet hogyan használják föl és osszák el) mindezeket a jogokat a gyakorlatban elbitorolták a menedzserek és a nomenklatúra. A szovjet munkás nem a kapitalisták osztályával állt szemben, azokkal, akik megvehették vagy eladhatták volna a termelés, illetve az elosztás eszközeit. Végülis ezeket a jogokat és előnyöket a bürokrácia bitorolta el, hogy azután kihasználja gazdasági hatalmát, privilégiumait – még ha ezeket a privilégiumokat kizárólag a fogyasztásban gyümölcsöztethette is –, ami maga volt a korrupció. Az uralkodó elitnek rejtőznie kellett, méghozzá a demokrácia és az egalitarianizmus eszméjének spanyolfala mögött, ami eleve éles ellentmondásban állt a társadalmi valósággal.

Ez a rendszer nyilvánvalóan nem viselhette el a független szociális, és főként a független munkásszervezetek létét, miközben hivatalosan ez a munkásság volt az állam fő társadalmi bázisa. Az államnak valamivel kárpótolnia kellett a népet a társadalmilag és ideológiailag is gyenge bürokrata elit uralmáért, amelynek ráadásul sem tulajdona, sem legitimációja nem volt. Minden oka megvolt viszont, hogy féljen a munkásságtól. Munkáslázadások törtek ki Kelet-Európában és a Szovjetunióban (Novocserkasszk 1981-ben, a bányászsztrájkok 1989-ben és 1991-ben, a belorusz általános sztrájk 1991 áprilisában). Ezek a megmozdulások jelezték, hogy a munkásokat milyen könnyű „megmozgatni” gazdasági sérelmeikért, s ezek mi-

lyen könnyen ölhetnek nagyobb méreteket is. Ám ezek a megmozdulások azt is bebizonyították, hogy a lázadások nagyon könnyen túlcsaphatnak a gazdasági szférán, ha politikai megtorlásba ütköznek: résztvevők nyomban a demokráciát is kezdték követelni. Mindebben több tényező is szerepet játszott: az, hogy az állam volt az egyedüli munkáltató; hogy a gazdasági, menedzservezetés rendkívüli módon koncentrálódott; hogy a munkásság viszonylag nagyon homogén volt; az is, hogy jó része óriás vállalatokban, nagyon centralizáltan dolgozott; és végül az is, hogy a nomenklátúra legitimációja nagyon törekeny volt.

Papíron a szakszervezeteknek igen nagy hatalmuk volt az üzemek falai között. Bértárgyalásokat nem folytathattak, de befolyásolhatták az országos bérrendezést, a munkaügyi törvényhozást, ott lehettek a termelési normarendezéseknél és a normák időnkénti újrarendezésénél (amelyek ellen a munkások gyakran nagyon erőteljesen tiltakoztak). A szakszervezetek jelen voltak a helyi egészségügyi, biztonsági ügyek, a helyi lakásépítkezés, juttatások sorsának eldöntésénél. Sőt ott voltak az egészségügyi és a biztonsági kérdéseket felügyelő szervekben is, amelyeknek a döntései kötelező erejűek voltak: akár be is zárathattak egyes érintett üzemszerveket. Szerepük volt a szociális juttatások, a betegségi, terhességi, szülési és anyasági segélyek odaítélésében, a gyermeknevelés segélyek és a nyaraltatások, az óvodák és a szabadidős lehetőségek nyújtásában. Formálisan arra is kiterjedt a hatáskörük, hogy sérelmeket orvosoljanak. Elvben elmozdíthattak vállalatvezetőket, ha azok megsértették a kollektív szerződést, vagy a Munka Törvénykönyvét.

Ezek a szakszervezetek a sztálini korszakban mégis mélyen antidemokratikusan voltak, kiszolgálták a menedzsmentet és a politikai hatóságokat. Sztálin halála után hosszabb pórázra eresztették őket, ám változatlanul csak a termelési eredményeket és vezetőik óhajait tartották szem előtt. A bérkérdésekben, a munkafeltételek, szociális- és munkajogok ügyében a döntéseket változatlanul a felső politikai, párt- és állami szinteken hozták meg. A szakszervezeteknek formálisan mindebben konzultatív és egyetértési joga volt, de az országos szakszervezeti szövetség vezető testületeinek nem volt túl nagy szava és becsülete a vezető bürokrata politikai elit szemében. A szakszervezeti vezető testület ülései változatlanul szorosan a párt KB üléseit követték, hogy azon már a párthatározatoknak megfelelő döntéseket hozhassák. A szakszervezeti bürokráciára már hosszabb ideje úgy tekintettek, hogy az valójában „a nem possibili” pártkáderek „teme-tője”.

Természetesen akadtak bátor, érdemes és ambiciózus szakszervezeti vezetők is, akik megpróbálták megvédeni a munkások jogait a menedzs-

ment avagy a politikai autoritás ellenében is. Ám a „normális” az volt, hogy kiszolgálták őket. A szakszervezeti vezető általában ott ül a „vállalati vezető háromszög” tagjaként a direktor, illetve a párttitkár mellett. Amikor például 1989 során kitörték a nevezetes szénbányászsztrájkok, „természetes” volt, hogy a bányászszakszervezet vezetői a másik oldalon ültek, az állami vezetők és menedzserek mellett. Hiba lenne azt gondolni, hogy a szakszervezeti vezetők nem védelmezték a munkások jogait és érdekeit; ámde ezt csak addig a pontig tették, amíg nem kerültek szembe a vállalati és a politikai vezetéssel. Nem is lehetett ez másként. Eltekintve az „alacsonyabb” szintektől, a vezető szakszervezeti embereket felülről nevezték ki és felülről mozdították el. Ha a munkásokat mozgósították volna a menedzsment ellen, ez az egész rendszer alapjait kezdte volna ki. A novocserkasszki általános sztrájk kegyetlen elfojtása nem egyszerűen egyfajta ideges, túlzott reakció volt erre a kihívásra. Persze időről időre máskor is voltak helyi sztrájkok. Ám ha egy szakszervezeti vezető vállalta, hogy a sztrájk élére áll, biztos lehetett abban, hogy elveszíti szakszervezeti pozícióját, párttagságát, és a KGB elé is kerül. Azután a párt időről időre kampányokat diktált, hogy új életet leheljenek a szakszervezetekbe. Előfordult az egyik ilyen kampány idején, hogy maga a *Trud*, az országos szakszervezeti szövetség napilapja kritikusan úgy írt erről: olyan szakszervezeti vezetőket igyekeznek találni, akik „félíg védik” a munkások érdekeit. Nem véletlen, hogy ezek a kampányok rendre elbuktak.

Ám a politikai megtorlás és kényszerek rendszere távolról sem ad teljes választ a feltett alapkérdésre. Hozzájárult a dologhoz az is, hogy a munkások körében nagyon tudatosan kialakult egyfajta „mi” öntudat, amellyel szemben állt a politikai és menedzserrendszer privilegizáltjainak „ők” kategóriájával. Ez a lappangó, de kétségtelenül létező antagonizmus jócskán bénította és átfestette az egész rendszert, miközben jócskán megzavarta az ellenzéket is. Hiszen a „felsők” nem tulajdonosok világosan körülhatárolható osztályát alkották, hanem politikai és gazdasági privilegizáltak voltak. Emiatt maguk is keményen ki voltak szolgáltatva, alá voltak vetve a hierarchia létráján egy fokkal magasabban állóknak. Továbbá ez a felső bürokrácia még a rendszer végső szakaszában sem volt lezárt szociológiai képződmény, mindvégig új és új emberek kerülhettek soraiba. Még fontosabb tényező, hogy ezt a bürokráciát egyfajta paternalista kapcsolat fűzte a munkásokhoz. S noha ez a munkásság politikailag meg volt fosztva mindenféle hatalomtól, erőttől, lehetőségtől, mégis jelentős jogai voltak: joga volt mindenekelőtt a munkához, mert a munkája biztosított volt; éppúgy az ingyenes egészségügyi szolgáltatásokhoz, az ingyenes oktatáshoz az elemi-től az egyetemi oktatás minden szintjéig; joga volt a biztos nyugdíjhoz, a

közlekedési kedvezményekhez, a kulturálódáshoz, a lakáshoz jutáshoz, az olcsó élelmiszer-juttatásokhoz. 1984-ben például ezek a kedvezmények a munkabérekhez képest a reálkeresetek mintegy kétharmadát alkották. A munkásoknak így elviselhető és biztos életszínvonaluk volt, ami a politikai frazeológiától függetlenül is alkalmas volt arra, hogy valóban elfogadják az „atyai”, paternalista, gondoskodó államot és rendszert. Ráadásul ez megvédte őket az ellenséges kapitalista világtól. A paternalizmus és a korporatizmus különösen erős volt a munkahelyi szinten. Itt a vállalatvezető igazgató egyszerre volt az állam képviselője lefelé, és ugyanakkor a munkáskollektíva képviselője, fő „lobbistája” is felfelé. A szovjet menedzserek számára a profit maximalizálása és a termelési költségek leszorítása nem volt a legfőbb cél. Számukra a szovjet tervgazdaság termelési előirányzatainak teljesítése volt a legfontosabb, miközben maga a munkaerő is erősen mozgott. S minthogy munkaerőhiány is volt, az igazgatóságok érdekelve voltak abban, hogy megtartsák munkásaikat, relatíve magas bért is biztosítsanak nekik; ugyanezért a munkanormák kérdésében is engedékenynek mutatkoznak, még ha az adott üzemnek éppen nem volt is elég megrendelése. Ha pedig az üzemnek „jól ment”, az igazgatóságnak érdeke volt, hogy további kedvezményeket nyújtson. Így azután az igazgatóságok és a munkások között is létrejött egyfajta „közös érdek” – a tervszámok teljesítésében. Adott alkalmakkor, amikor a vállalatvezetés egybehívta a dolgozókat, és a szakszervezettel együtt a vállalat „érdekeire” hivatkozott –, ami rendszerint azt jelentette, hogy a dolgozók vállaljanak túlmunkákat vagy más kedvezőtlen feltételek között végzett tevékenységet –, a dolgozók ezt rendszerint el is vállalták. Ebben bizony szerepet játszott a félelem is, de mellette jórészt az is, hogy tényleg úgy gondolták: érdekeik egybeesnek a vállalatéival.

Gorbacsov liberalizálása, ahogy a piacgazdaság felé nyitott, lehetővé tette a független munkásmozgalom kibontakozását. A sztrájkok megszapordtak bérkérdésekben vagy a munkaidő kérdésében; nemegyszer egész vállalatokra is kiterjedtek, s néha több napig is tartottak. Ám az 1989. júniusi nagy szénbányászsztrájkig az nem fordult elő, hogy ezek a sztrájkok más vállalatokra is átcsaptak volna. 1991 tavaszán széles bányászsztrájk kezdődött Belorussziában. Ez már több vállalatra is terjedt ki, sőt néhány más iparág üzeimei is csatlakoztak a sztrájkolókhöz. De amikor a rendszer végül is összeomlott, a munkásságot nem vonták be direkt módon ezekbe a harcokba.

Amikor bekövetkezett a menedzsmentek életében a nagy változás, megtörtént a gazdasági életben a nagy decentralizálás, Gorbacsov visszautasította a szakszervezeti megkereséseket. Kevés kivétellel a szakszervezetek

nem is váltak függetlenebbé a menedzsmenektől. Mindez már 1990 után valósult meg.

A kevés helyen kivételként bekövetkezett függetlenülésre ott került sor, ahol 1990 után alsó szinten tényleges tömegmozgalmak indultak. Az 1989. évi nagy bányászsztrájk után több bányászvezérből szakszervezeti posztra került „funkcionárius” lett, de többségük utóbb megkeseredve feladta posztját. A független Bányászszövetség (NPG) még 1990-ben jött létre. Ezt követően jónéhány más „független”, illetve „alternatív” szakszervezet alakult, főként a szállítómunkások körében (mozdonyvezetők, fűtők, repülőpilóták stb.). Másutt viszont (mint például az autóiparban) ezek az új „alternatív” szakszervezetek csak a munkások kisebbségét tudták magukhoz vonzani, miközben összeütközésbe kerültek s kerülnek (mindmáig) a nagy „tradicionális” szakszervezetekkel.

Gorbacsov a „peresztrojka”, a nagy rendezés keretében új önkormányzatokat is létesített a gazdaságban. Ezek valódi hatalma azonban nagyon gyenge és képlékeny volt. Ezért igen gyakran és nagyon hamar az igazi menedzsmenек befolyása alá kerültek. Ám 1990 után tényleges tömegmozgalom és ellenállás is kezdődött. Amikor bekövetkezett Gorbacsov pálfordulása, a kapitalizmus felé nyitott, akkor már elejtette volna ezeket a munkás önkormányzati testületeket. Ekkor felvetették az üzemek önállósítását és fokozott támaszkodását „a munkás kollektívákra”. Ezt a mozgalmat azonban soha nem támogatták igazán széles munkástömegek. Valami okból a szakszervezeti vezetők sem kísérelték meg, hogy a tömegeket ennek érdekében megmozgassák, megszervezzék. S noha ezek a kivégzésre ítélt testületek szemben álltak a bürokratikus hierarchiával, hiányzott belőlük az igazán dinamikus alternatíva, vízió. S minthogy vezetők inkább felülről vártak támogatást és nem „lefelé” néztek, nem a munkástömegek mobilizálására helyezték a hangsúlyt, nagyon könnyen váltak a különféle liberális erők áldozataivá. E testületek vezetői ekkoriban támogatták volna Jelcint – aki nagy dolgokat ígért. Ám amikor hatalomra került, privatizálta az ipart, és a munkásságot megfosztotta mind hatalmától, mind „tulajdonjogától”. A szakszervezetek nagy többsége pedig elfogadta a privatizálást, mint „elkerülhetetlen” dolgot. Így az orosz munkásmozgalom – amely Gorbacsov kezdő éveiben kezdett igazán önálló, a független munkásmozgalomként a küzdőterre lépni – Jelcin kezdő éveire ismét elveszítette minden függetlenségét.

Végeredményben Oroszországban a munkásmozgalom elmulasztotta, hogy kiépítse valóban független szervezeteit, kidolgozza saját programját a szociális kérdések kezelésére és megoldására és általában a szociális átalakulásra. Mindennek sok oka volt. A legfontosabb, hogy ehhez a

totalitáriánus rendszer uralma és a begyökerezett szokások után időre lett volna szükség. Ebből származott a félelem, a cinizmus, a kiszolgálási készség és a megalkuvás az önkényeskedő autoritással, végül, de távolról sem utoljára, a jogok és a méltóság nagyon gyengécske átérése. Az önszerveződés képessége és a szolidaritás érzése hosszú idő harcainak terméke lehet, de ebből az orosz munkások legnagyobb része a múltban ki volt zárva. A fordulat és a tapasztalatok megszerzése gyorsabban ment volna, ha a szabadság kivívásában ők maguk is részt vettek volna, s azt nem felülről kapták volna, ajándékba.

Forrás: David Mandel: Why is there no revolt? The Russian Working-class and Labour Movement. In: Socialist Register, 2001. London, 2000. 171-175. old. (David Mandel a montreali Quebec Egyetem – Kanada – tanára.)

STEVE JEFFERYS:

A nyugat-európai szakszervezeti mozgalom 2000-ben

1999. november 30-a keddi napra esett, mégsem volt szokásos hétköznapi Párizsban. A francia banktisztviselők – többen, mint 1974 óta bármikor – egynapos általános sztrájkot kezdtek. Fő követelésük az volt, hogy a nagybankok fogadják el az országos kollektív szerződést. A szakszervezeti források szerint egyedül Párizsban 30 000 ember vonult az utcákra; kisebb tüntetésekre került sor Franciaországban szinte mindenütt.¹ Ugyanezen a keddi napon 900 francia bányász tüntetett a kelet-franciaországi Metz prefektúrája előtt, hogy az államosított francia szénbányásztársaság emelje meg további 0,5%-kal 2000 frankos bérjánlatát. Ugyanezen napon Marseilleben a prefektúra előtt 30 000 ember tüntetett azért, hogy a munkanélküliek kapjanak valamiféle karácsonyi többletjára. A tüntetés előtt ugyanez a tömeg eltorlaszolta Marseille egyik fő közlekedési útját. Párizsban és több más városban sok tízezer ember tüntetett a 35 órás munkanap bevezetéséért is.²

¹ Egyes bankokban a sztrájk a dolgozók 70-80%-ára is kiterjedt.

² *Le Monde*, 1999. december 2.

Ezekkel a tényekkel távolról sem azt kívánom illusztrálni, hogy a francia munkások avagy az európai szakszervezetek visszatértek volna a régi harcosságukhoz. Ahogy látni fogjuk, távolról sincs így. Ám ez az egyetlen nap is bizonyítja, hogy az európai munkásság nincs egyszer s mindenkorra olyan mélyen lent, és hogy Európa szociális és politikai jövője még mindig vita tárgya, nem eldöntött. Igaz, nagyon erős, sőt továbbberősödő befolyás, nyomás nehezedik Nyugat-Európára, hogy ott is vezessék be az amerikai menedzsment és fináncióke szokásait és erkölcsseit. Mégis az európai autoritatív kapitalizmus (fél évszázada bekövetkezett veresége)³, s amit azután az európai kapitalizmusnak a különféle megszorítások által kellett szenvednie a kereszténydemokrata és szociáldemokrata kormánytól, amelyek arra törekedtek, hogy megszerezzék a munkások és aktív szervezeteik szavazatait, valamint kihasználják a kollektív mozgósítások hullámainak felhajtó erejét. Mindez azért még mindig hat.

Azok a korlátok, amelyek Európa legtöbb országában még ma is fennállnak a neoliberalizmussal szemben, nagyrészt azoknak az erőfeszítéseknek köszönhetőek, amelyeket a munkásság még a második világháború idején, illetőleg a háború után tett. Főleg a keresztényszocialista demokratikus pártok igyekeztek ily módon mindenáron ellensúlyozni azt a befolyást, amely Kelet-Európa sztálinista pártjai felől fenyegette őket, amikor azok a munkásjogok nevében léptek fel. Mindennek köszönhető, hogy a nagy gazdasági depressziókkal szemben, amelyek az 1880-as és 1890-es években, majd az 1930-as években bekövetkeztek, most az a nagy depresszió, illetve az a mély gazdasági szerkezetváltás, amely a kapitalizmusban bekövetkezett, nem vezetett nagy háborúkhöz, „csak” a jövedelmek újra elosztásához. (Ámde ez az újraosztás jobbára a munkásság sorain belül következett be, se nem úgy, hogy valamit is elvettek volna a tőkésosztálytól.) Emellett azért a munkanélküliség is jelentkezett. Mindemellett az 1990-es években, a Szovjetunió veresége után, s amikor egyértelművé vált Amerika hegemoniája, ez azt is maga után vonta, hogy a tőke túlhatalma Európában is kibontakozik a munkásosztállyal szemben. S mégis, annak ellenére, hogy a szociális és gazdasági demokrácia Európában kisebb, mint negyedszázaddal ezelőtt, és mint a XX. század első felében volt – senki se állíthatja komolyan, hogy mindez teljesen elhalt volna. Még mindig elég fényt láthatnak azoknak, akik látni akarnak.

Minthogy ebben a tanulmányban a nyugat-európai szakszervezeti mozgalomról írok, elkerülhetetlen, hogy sok minden egyebet mellőzzek. Az Európai Unió (EU) 15 országból áll, 369 millió lakossal. Ebből 152 millió a

³ Nyilvánvaló utalás a fasizmusra, de ez a szóhasználat nálunk feledésbe ment. (A szerk.)

foglalkoztatottak száma.⁴ Tudjuk, hogy az EU-ban az Uraltól nyugatra fekvő országoknak csak a fele van bent. Azt is, hogy az EU nagyon bonyolult életében a szakszervezeti mozgalom csak egy a sok tényező közül, amelyek révén a munkásság az ezredév végén érezte a jelenlétét. Az osztályviszonyok azonban az EU valamennyi országában annyira bonyolultak – ezen belül külön az is, hogy mi a munkásság szerepe –, hogy mindezekről nehéz általánosító összegeztést írni, akár csak egy vonatkozásban is.⁵ Így ehelyütt nem is vállalkozom többre, mint arra, hogy bemutassam, hogyan fejlődött a nyugat-európai országok szakszervezeti mozgalmak, és milyenek a tapasztalatai.

Mindezt elsősorban négy kérdésben fogom vizsgálni, és négy különböző típusú hozzáállást mutatok majd be: a latin konfrontációs típust (Franciaország); a liberális-voluntarista hozzáállást (Egyesült Királyság), a szociáldemokrata modellt (Svédország) és a neokorporatista modellt (Németország). Amire az áttekintésben külön nagy figyelmet fordítok, az két típusnak, két ország munkásságának, szakszervezeti mozgalmának az összevetése. Az egyik a francia, amely a legutóbbi huszonöt év alatt a legkevesebb változáson ment át; a másik az angol, amely az elmúlt időszakban a legnagyobbat változott. Itt, azóta, hogy sztrájkokat jegyeztek föl, most fordult elő a legkevesebb sztrájk.

A szakszervezeti mozgalom jelenlegi két pólusa a francia és a brit szakszervezeti mozgalom. A brit az, amelyet most leginkább átjárja a piaci szellem, a „business” mozgalom, míg a francia megmaradt osztálytudatos, harcos mozgalomnak. Ám természetesen hamis, rossz dolog lenne az európai szakszervezeti mozgalmat ilyen leegyszerűsített módon, pusztán bipolárisan, ideologikus alapon láttatni. Richard Hymannak igaza van, amikor nagyobb érzékenységet és megértést követel, éspedig a szakszervezeti mozgalom bonyolultsága miatt. Ez éppúgy érinti e szakszervezeti mozgalom ideológiai orientációját, mint pluralizmusát. Hyman rámutat, hogy a szakszervezeti mozgalomban ma is jelen van az az ideológiai orientáció, amely a szociális integrációt szorgalmazza. Ez persze egyenértékű azzal, hogy a szociális igazságosságra is igényt tart, beleértve az osztályok közötti harmóniát. Hyman hangsúlyozza, hogy ezek a mozzanatok (piac, szociális integrációs és osztályharc) minden szakszervezet életében, ideológiájában ott vannak, elvegyülve, ám arányai nagyon különbözőek lehetnek.⁶ Saját

⁴ Eurostat. Enquête sur les forces de travail. Résultats, 1998. Luxembourg. Office des publications officielles des Communautés Européennes, 2000.

⁵ Mindezekre a változásokra lásd *Mick Carpenter és Steve Jefferys: Management, Work and Welfare in Western Europe. A Historical and Contemporary Analysis*, 2000.

⁶ *Richard Hyman: Union ideologies and identities*. Averbury, 1996.

kutatásaim alapján, amelyeket a brit banktisztviselők szakszervezeti aktivistái között végeztem, azt mondhatom, hogy míg az angolokat inkább az jellemzi, hogy a piaci orientációt ötvözik a szociális integráció szorgalmazásával, a franciáknál ez az ötvözet az osztályharc és a szociális integráció akarásából áll össze.⁷

A vizsgálódást azzal kezdem, hogy milyen foglalkoztatási (occupational) és szervezeti változások mentek végbe Európa munkásságának életében. Az elmúlt negyedszázadban a világkereskedelemben erősen csökkent Európa ipari részesedése. Ezzel együtt csökkent az ipari munkásság aránya, és megnőtt a fehérgallérosoké és a szolgáltatásokban dolgozóké.

Nézzük, milyen válságot váltott ki ez a szakszervezeti mozgalomban. Huszonöt évvel ezelőtt az ipari munkások mintegy fele volt szervezett, ma már csak egy harmada. Ennek a harmadnak a fele is szűkülő közületi szektorban (public sector) dolgozik. Mindennek következtében, a szűkülő munkapiac folyamányaként is, a szakszervezeteknek mindenütt csökkent a befolyása a kormányokra, a munkáltatókra, főleg a szektorális foglalkoztatás szabályozására. A szakszervezeti befolyás csökkenése mégis nagyon komplex kérdés. E folyamatot francia és brit példákön fogom bemutatni.

Franciaországban a szakszervezeti tagok száma és harcossága az utóbbi évtizedben, s főként 1968-tól egyaránt erősen visszaesett. Ám az 1995. évi sztrájkhullámba bekapcsolódottak nagy száma megdöbbenette a bölcseket Franciaországban is, ahol annak idején konstatálni vélték az osztályharc végét.⁸

Ezt követte a sztrájkhullám 1999-ben a francia magánszektorban, majd egy újabb, a 2000-ben. A sztrájkokat az váltotta ki, hogy itt is megindult a tőkés támadás a munkások ellen, méghozzá érzékeny területen. Franciaország eddig bizonyos fokig kivétel volt a jövedelmek elosztásában, főképpen akkor amikor az évi GDP elosztására került sor. Ezzel szemben a brit szakszervezeti mozgalom, úgy tűnik, még mindig nem tért magához az 1984–1985. évi bányászsztrájk⁹ idején elszenvedett nagy vereségétől. Ennek következtében mint önálló szociális erő (de létszámban és ideológiai-lag is) mindmáig meg van törve. A szocialistáknak számot kell vetniük mind a francia, mind a brit tapasztalatokkal, hogy azután javaslatokat tud-

⁷ *Steve Jefferys: A Tale of Two Conferences. French and British Bank Trade Unionist Activists. Industrial Relations Journal* (következő, nyomdában lévő szám).

⁸ *Steve Jefferys: Down but not out. French Unions after Chirac. Employment and Society, 1996. 3. sz.*

⁹ Minderről lásd a sokféle írást, amelyet a sztrájkokról az Évkönyv 1984., 1985., 1986., illetve 1994-es számában közöltünk.

janak tenni a konfliktusok kezelésére és a különféle ellenőrzési megoldásokra. Az európai munkásosztálynak szélesebben is le kell vonnia a következtetéseit azokból az alapvető változásokból, amelyek a politika és a társadalom világában végbementek.

A munka az elmúlt negyedszázadban maga is jelentősen megváltozott. Négy fő trendet lehet megállapítani, amelyek a munka szervezeti formáit is befolyásolják. Először is a munka fizikailag általában könnyebb lett, és kevésbé veszélyes az egészségre. Ebben az összefüggésben megemlítendő a mezőgazdasági bérmunkások, a nehéziparban és a bányászatban alkalmazottak számának erős csökkenése, míg a szolgáltatásokban alkalmazottak száma megugrott.¹⁰ Sokszor megfélekedeznek arról, hogy ezek a változások a szolgáltatási iparágakban egyaránt érintik mind a „fehérgalléros”, mind a „kék-galléros” dolgozókat. A változások adatai európai összefüggésben azt bizonyítják, hogy a „fehérgallérosok” aránya sokkal könnyebben változik, jobban ki van szolgáltatva a trendeknek, mint ugyanezen szolgáltatások ipari részlegeié.

A változásoknak természetesen további következményei voltak a munka világára, szervezeteire. Így a régi idők erős kétkezi munkás- és férfimunkásszervezetei – pl. a dokkmunkásoké, az acélmunkásoké és a bányászoké – szinte teljesen eltűntek. A sok munkást foglalkoztató nagyüzemek is eltűnnek, összezsugorodnak. Így az EU-ban 1992 óta a 250 munkásnál többet foglalkoztató nagyüzemekben dolgozók létszáma már csak az összes dolgozó egyharmadát teszi ki. Ez persze érinti a hagyományosan szervezett munkásságot és koncentrációját – méghozzá kedvezőtlenül.

Forrás: Steve Jefferys: Western European Trade Unionism at 2000. In: Working Classes Global Realities. The Socialist Register 2001. London, 2000. 147–150. old. (Steve Jefferys a londoni North University tanára.)

¹⁰ A szerző ehelyütt e tétel bizonyítására az OECD hivatalos statisztikai kiadványai alapján kitűnő táblázatot közöl az említett négy országból. (A szerk.)

Dokumentumok

„Európa szocialistái, egyesüljetek!”

Laurent Fabius, Pierre Mauroy és Michel Rocard volt francia szocialista miniszterelnökök felhívása Európa szocialistáihoz

A világ kitárult; a gazdaság, a kultúra, a technika kölcsönösen áthatja egymást, a globalizáció korát éljük, minden mindentől és mindenki mindenkitől függ.

Mi, francia és európai szocialisták, *mindeddig nem vettük kellőképpen figyelembe a helyzet újdonságát*. Javasataink, stratégiáink túlságosan is nemzeti kereteink rabjai maradtak. Gondolkodási és cselekvési módunkat kevésbé hangoltuk össze. Az utóbbi öt évben az eurón kívül alig álltunk elő közös kezdeményezésekkel, pedig felelős posztok birtokában voltunk. Az *Erika* hajókatasztrófája után, a genetikailag módosított szervezetekről folytatott viták és a Sangatte-i menekülttábor ügye kapcsán, a seattle-i és a genovai tiltakozással szembekerülve nem voltak megfelelő erejű szavaink a globalizációról, holott ez mindenütt jelen van a fejekben, de nagyon kevés a javaslatainkban.

A francia szocialisták tavaszi vereségének éppen ez, a világ dolgairól alkotott felfogásunkban elkövetett mulasztás volt az oka. Éppen ezt kívánják áttekinteni 2003. májusára tervezett 73. kongresszusukon. Hisszük, hogy *nézeteink újrafogalmazása* azért is sikeresebb lesz, mert azt tervezzük, hogy ezt a munkát európai partnereinkkel és elvtársainkkal együtt végessük el. Ha ezt nem tennénk meg, ha válasz nélkül hagynánk az emberek féltelmeit, akkor növekedni fognak a kételyek a politika lehetőségeit illetően.

Tekintsünk szét: amikor az időjárás is kilép szokásos medréből, amikor a terrorizmus nemzetközi jelleget ölt, amikor a tőke áthelyezi gyártási kapacitásait, amikor terjed a létbizonytalanság – akkor természetes, hogy az egyetlen országban érvényesülő szocialista kormányzásnak már nincs értelme. Amennyiben hatékonyan akarunk cselekedni, ha valóban befolyásolni akarjuk a dolgok menetét, *ezentúl a kontinensek és egész Földünk méreteiben kell dolgooznunk* érvényesítendő politikánkat, a szabályozás szükséges lépéseit. Itt találhatóak a szociáldemokrácia új határai.

A XXI. században szocialistának lenni annyit tesz, hogy a világot tekintjük a mi falunknak, és nem gondoljuk többé, hogy a falu a mi világunk. A

Köz társaság akkor nyeri el teljes értelmét, ha a rajta túllépő távlatokat is figyelembe vesszük.

A magunkba zárkózástól annál inkább tartózkodnunk kell, mert ma már egyértelműen megmutatkozik, *milyen rombolással jár az ultraliberalizmus*. Az állami beavatkozás visszavonulása után igen kínos a piacot istenítő apostolok ébredése. *A piac sosem tett csodákat, de istenigazában most bukkannak elő roppant hibái*. Ilyen a csupán önmagának engedelmeskedő pénzügyi rendszer átláthatatlansága; az egyenlőtlenségek fokozódása a nemzeteken belül és a nemzetek között; a fejlődés távlatainak a bizonytalansága bolygónk jövőjének fenyegetettsége következtében. Ezt tükrözi a nemzetközi pénzügyi intézményekkel szembeni bírálóatok sokasodása. *Nem térhetünk vissza az állam mindenhatóságához*, ez megbukott, de most már az is egyértelmű, *hogy a piac képtelen önmagát szabályozni*, s mindez ellen-hatalmakat, korlátokat követel.

Ilyen körülmények között *dinamikus kombinációkat kell kitalálnunk a különböző partnerek - a piac, az állam, a civil társadalom - között*, ahelyett, hogy az egyiknek a többi fölötti hegemóniáját próbálnánk biztosítani.

A szociáldemokrácia, definíciója szerint, *hármass kompromisszumra törekszik: a tőke és a munka, a piac és az állam, a verseny és a szolidaritás között*. A globalizációval mindhárom esetben az ellentétpár első tagja erősödik a második rovására.

Ahhoz, hogy *a munkát megvédhessük a tőke túlkapásaival szemben*, jobban kell tudnunk integrálni a munka világába a fiatalokat, a bevándorlókat, a szakképzetlen dolgozókat.

Ahhoz, hogy *megőrizzük az állam beavatkozó képességét*, nemzetközi síkon kell tudnunk meghatározni, mit értünk közérdekű javakon, és biztosítani a nemzetközi köz hatalom számára a megvédésükhöz szükséges eszközöket.

Ahhoz, hogy *fenntartsuk a szolidaritást*, az újraelosztást ezúttal már világméretekben kell elvégeznünk, újszerű nemzetközi intézmények és mechanizmusok segítségével.

Mindez azt jelenti, hogy *a szociáldemokrácia hármass kompromisszumát aktualizálnunk kell, módszereinket reformálni és nemzetközivé tenni*. Javaslatunk egy gazdasági és szociális biztonsági tanács létrehozására; az üvegház-hatású gázok kibocsátását szabályozó kiotói jegyzőkönyv végrehajtására; a fejlődési támogatások növelését szolgáló nemzetközi adó bevezetésére, kivétel nélkül azt célozzák, hogy korszerűbbé és hatékonyabbá tegyünk a szociáldemokrata kompromisszumot.

A magunkba zárkózást már csak azért is el kell kerülnünk, mert *korrigálni kell az egyensúly mai megbomlását, amelynek révén az Egyesült Ál-*

lamok a nemzetközi rendszer hiperdomináns szereplőjévé lett. Hozzá mérhető ellenhatalom híján, és mert ennek a jogosultságáról maradéktalanul meg van győződve, az amerikai adminisztráció megkísérli, hogy az egész világra rákényszerítse a meglátásait.

A 2001. szeptember 11-i merényletek után mindenki azt várta az Egyesült Államoktól, hogy – Wilson, Rooseveltt, Kennedy és Clinton nyomdokán tovább haladva – elkötelezze magát a világ jobb kormányzása mellett. Ehelyett azonban a *Bush-kormány gyakran egyszerű, mondhatni primitív jel-szavaknak enged utat*: a jó és a rossz végső döntőbírájává kiáltja ki magát, és úgy véli, hogy amit ő jónak tart, annak az egész világ számára is jónak kell lennie.

Ez a politika élénk vitákat gerjeszt az Egyesült Államokban, és még élesebb ellenvetéseket a nemzetközi közvéleményben. Ahol szabályokra és párbeszédre lenne szükség, a zűrzavart és a feszültséget táplálja. A Dél-országi lázadónak, és úgy tűnik, hogy *mélyül az árok az Atlanti Óceán két partja között is*.

A szociáldemokrácia újjáalakítása mindenképp Európa által fog végbe-menni. Itt találjuk meg régi internacionalizmusunk korszerű formáját, a szocializmus mának megfelelő keretét: szolidáris társadalmat a piacgazdaságban.

Az európai lépcsőfok természetesen nem hivatott arra, hogy minden problémára ő adjon választ. Mégis: a nemzetközi kormányzást ért kihívásokkal szemben – a béke és a biztonság, a kapitalizmus szabályozása, a segítségnyújtás és a fejlődés, a környezetvédelem és a világméretű közjavak ügyében – Európa lehet a szükséges beavatkozás és képviselő megfelelő első lépcsőfoka.

Ezt látjuk a kereskedelemben és a versenypolitikában. *Amikor Európa egységesen lép föl*, amikor képes arra, hogy egy hangon szóljon, súlya van. Amikor az illetékes európai megbízott az egységes Európa nevében szólal föl a Világkereskedelmi Szervezetben, rá tudja kényszeríteni az Egyesült Államokat a kereskedelmi fejlődés új ciklusának az elfogadására. Amikor bírósági ellenőrzés révén megakadályozza a General Electric és a Honeywell fúzióját, meghallgatják a szavát. Az iraki konfliktussal kapcsolatos közös európai álláspont pedig képes lehet rá, hogy álláspontjának a módosítására készítse az Egyesült Államokat.

Úgy véljük: amennyiben Európa létrehozza a maga számára az ehhez szükséges eszközöket, *holnap – a közeljövőben sorra kerülő bővítés által megerősödve – egyfajta világkormányzás hiteles és meghallgatásra találó ügyvédjévé válhat*.

Igaz: az Atlanti Óceán másik oldalán ezt a modellt néha megpróbálják lejáratni. Ha Európa a nemzetközi kapcsolatoknak és az újraelosztásnak az

Egyesült Államokénál kevésbé önhatalmú mintáját védelmezi, ez – úgy mond – minden bizonnyal azért van, mert Európa ma már csupán egy megfáradt hatalom; a mi multilateralizmusunk, a sokoldalúság védelme állítólag a gyengék stratégiája lenne.

Valójában, még ha 25 vagy 27 tagúvá bővül is, kimondhatjuk: Európának nem az a hivatása, hogy birodalomná váljon. És ennek csak örülhetünk, hiszen végül is minden birodalom elpusztul!

Európa gyenge hatalom lenne? Éppen ellenkezőleg, már láthatjuk, mire képes a gazdaságban. Puha hatalom vagy, ahogy az angolok mondják, *soft power* lenne? Olyan világban, ahol a szerződések uralkodnak, tárgyalni, egyezkedni tudni már magában véve is sokat jelent. De Európa ennél is sokkal több: multilateralizmusa, a sokoldalú kapcsolatok rendszere mutatja, mivé válhat a világ húsz-harminc év távlatában.

Olyan világ sejlik föl itt, amely négy vagy öt nagy regionális egység körül szerveződik meg, s ezek között ott lesz Európa. Olyan világ, amelyben a közvélemény világosabban nyilvánulhat meg, ahol kizárólag a helyes, a legnagyobb többség érdekeinek megfelelő értékek élveznek legitimitást.

Ebben a világban ugyan a jognak szüksége lesz erőre ahhoz, hogy tiszteljék, a jogot mellőző erő azonban bukásra ítéltetik.

Éppen ebben az értelemben kell a szociáldemokráciának Európára támaszkodnia. A mi *értékeink*, baloldaliakéi, *a civilizációnak ezt a modelljét hordozzák*.

Az *európai jobboldal* más helyzetben van. Miután szakított a kereszténydemokráciával, amely önmagának már csak árnyéka, a jobboldal ma két tendencia hatja át: a *lokalizmus*, a helyi érdekek kizárólagossága, illetve a *populizmus*, amely mind távolabbra visz az együttműködésre törekvő európai ideáloktól. A háttérben pedig, ezzel a konzervatív állásponttal együtt, a piacgazdaságról a piaci társadalomra való áttérés szándékát találjuk. Olaszországban ez a lokalizmust és a populizmust egybefonó formulához vezetett. Nálunk, Franciaországban pedig egy liberális-tekintélyuralmi egyveleghez, amelynek a szociális költségei – a munkanélküliség növekedése és az egyenlőtlenségek terjedése – a következő hónapokban minden bizonnyal keményen éreztetik majd a hatásukat.

Ebben a helyzetben az európai szocialistáknak nyomást kell gyakorolnia a Európa jövőjének kimunkálását végző Konventre. *Nekünk szocialistákként* – nem pedig mindenekelőtt franciákként, németekként, spanyolokként vagy dánokként – *kell hallatnunk a hangunkat a sürgető ügyekben*: az európai építés új szakaszának feltételeivel, a közszolgáltatóság (a „közérdekű intézmények”) biztosításával, a közös agrárpolitika reformjával, az európai intézményrendszer tisztázásával kapcsolatban.

Ezen túlmenően, együtt kell felkészülnünk az Unió polgárainak következő nagy politikai találkozására: *a 2004-es európai választásokra*. Ebből az alkalomból *közös kiáltványban* kell megegyeznünk, amely meghatározza Európa szerepét a globalizációban: olyan kérdésekben, mint a fejlődés, a védelem, a környezetvédelem, a szociális jogok fejlesztése, a közös javak és szolgáltatások köre. Ennek a platformnak néhány egyszerű és reális célt kell megjelölnie, amely képes lesz elnyerni az európaiak többségének a támogatását.

Ki kell dolgoznunk azokat az új szakaszokat, amelyeken át elérhetjük céljainkat: közös európai képviselő létesítését a nemzetközi pénzügyi intézményekben; kereskedelmi könnyítéseket a szegényebb országok javára; közös európai védelmi beruházásokat; az európai bevándorlási politika fokozatos egységesítését; egységet a fejlődő országok megsegítésében; újabb nemzetközi intézmények kialakítását, amelyek hozzájárulnak a globális egyensúly biztosításához. Erre példa lehet a Környezetvédelmi Világszervezet, amelynek a létrehozását nekünk kell kezdeményeznünk.

Ennek a Kiáltványnak a kidolgozása céljából *erősíteniünk kell a kontinens szocialistái közötti kapcsolatokat és véleménycserét*. Az Európai Szocialisták Pártja már szervezett egy első ilyen találkozót Koppenhágában. Ez helyes módszer. Más találkozások is várhatók, rövidesen Varsóban, majd másutt is. *Párbeszédet kell folytatnunk a haladás és a demokrácia érdekében*: szakszervezetekkel, egyesületekkel, civil, nem kormányzati szervezetekkel, értelmiségiekkel, alkotókkal, a kultúra embereivel.

Alig másfél év választ el bennünket a következő európai választásoktól. Ez jelentős esemény lesz a szociáldemokrácia és Európa jövője szempontjából.

A francia szocialistáknak maradéktalanul vállalniuk kell ezt a munkát. Nem szabad engedniük a megosztó tendenciáknak, a demagógiának, a vereségek másnapján gyakran előforduló begubózási reflexnek. El kell játszaniuk katalizátor-szerepüket, leküzdve nehézségeiket és torzsalkodásait, figyelmüket a közös távlatok felé fordítva.

S mivel meggyőződéses európaiak és meggyőződéses szocialisták vagyunk, jelen felhívásunk értelmét így jelöljük meg:

„Európa szocialistái, egyesüljete!”

Forrás: Le Monde, 2002. október 2.

Közli: **Harsányi Iván**

Részlet Aneurin Bevan önéletrajzi írásából, a „Szegénység, tulajdon és demokrácia” fejezetből (1952)¹

Jobb lenne, ha egy ilyen jellegű könyvet olyan ember szavai vezetnék be, aki nem bonyolódik bele nap mint nap a politikai ügyekbe. Mégis, amikor elkezdtem írni a könyvet, rájöttem, hogy olyan embernek, mint én, előnye is származik abból, hogy nem valamiféle elefántcsonttoronyból került ki. Életem ugyanis összefonódott az ország fő politikai trendjeinek alakulásával, a Nagy Háború, azaz az 1914–1918-as után.

Politikai tevékenységemet úgy kezdtem, hogy nem tudtam bizonyosan, mi is akarok lenni, merre is akarok menni. E jelenség megfejtését átengedem a romantikus életrajzíróknak. Egy dél-walesi bányászfiút, mint amilyen én voltam, elsősorban az érdekelt, hogy hol is van a hatalom egy olyan országban, mint Nagy-Britannia, és miként tudják azt megszerezni a munkások. Nem is kétséges, hogy pontosan ez az a kérdés, amit a politikai tudományok bölcsei is szívesen tesznek fel maguknak. Ámde egész világ választja el őket attól, ahogyan ugyanezt a kérdést a fiatal munkások teszik fel, olyanok, mint amilyen én is voltam. Ez a mi számunkra nem volt valamiféle absztrakció. A mi életkörülményeink égetően fontossá tették, hogy erre rákérdezzünk. Ez a kérdés egészen másként vetődne fel másfajta társadalomban, de annakidején is egy olyan fiatal számára, aki megkapta a megfelelő oktatást. Az ő esetében az a kérdés, hogy hol van a hatalom, s merre vannak az utak, amelyek e hatalomhoz vezetnek”, valahogy úgy vetődnek fel, hogy „miként is csináljam tovább, hogyan jussak előre”? Avagy „milyen karriert is válasszak?” Ezzel nem azt akarom mondani, hogy mi szükségszerűen és eleve kevésbé lettünk volna önzők. Egyszerűen az élet maga ezt a kérdést a mi számunkra másként, osztálykeretben tette fel, ránk nehezedtek az ipari forradalom következményei. Mi bányákban, acélüzemekben, textil- és gépgyártó üzemekben dolgoztunk, s tudtuk, hogy ezekben van a hatalom és a vagyon. De az persze fel sem vetődött bennünk, hogy „hogyan vehetek meg egy acélüzemet vagy egy résztulajdont”. S a mi osztálygondolkodásunk a chartisták óta nagy hagyományokra tekinthet vissza.

Forrás: Aneurin Bevan: *In Place of Fear*. London, 1952. 1–2. old.

¹ Bevan életútját lásd Évkönyv 1997–1998.

ERIC J. HOBBSBAWM

A baloldal helyzetéről

(Részlet a Jemnitz Jánosnak 2002. december 4-én írott levélből)

Igazad van a baloldal nyugat-európai összeomlását illetően. Ugyanakkor engem kissé felbátorít a Munkáspárt rendkívül nagy győzelme Brazíliában, amit én nagy eseménynek tartok. Valójában ez a Munkáspárt az utolsó klasszikus értelemben vett szociáldemokrata párt, amely feltűnt a világ színpadán. Nem tudom, hogy nektek Magyarországon van-e ezen a téren egyáltalán szakemberetek, de úgy látom, hogy ez kiválóan jó téma lenne az Évkönyvetek számára. Bízom Lulában, az új brazíliai elnökben, akit 54 millió ember szavazatával választottak meg, ami több, mint amennyit bárhol valaki demokratikus választáson kapott – kivéve Reagan megválasztását az USA-ban 1984-ben.

Lelkesítve a „nem bűnbánó vörösöket”

Eric Hobsbawm professzor, az SHS¹ tiszteletbeli elnöke nagyon jó formában volt, amikor 2003 januárjában Birbeckben előadást tartott. Amit mondott, az sok szempontból remek, lelkesítő és elgondolkoztató volt. Részletesen beszélt arról, milyen tartós hatást gyakorolt a marxizmus a történelem megértésére; külön is megemlékezett a nagy hatású Kommunista Történész Csoportról (Communist Party Historians Group). Részleteket olvastam fel új önéletrajzából, az „Interesting Times”-ból,² különös tekintettel azokra a marxista történész pályatársakra, akik nemrégiben haltak meg: ezek között volt Brian és Roger Simon, Rodney Hilton, Royden Harrison és Bridget Hill.³

Hobsbawm ismételten aláhúzta, hogy a SHS milyen nagy hatást gyakorolt az országban „mindenkire, aki manapság Nagy-Britanniában történelmet ír. Amikor a Csoportot megalakítottuk, közülünk senki se gondolt volna arra, hogy ez így lesz” – mondta. Majd arra világított rá, hogy az SHS jelentőségét és befolyását jelzi, hogy az utóbbi időben 26 000 Internet hivat-

¹ Socialist History Society (Szocialista Történelmi Társaság).

² E. Hobsbawm önéletrajzának rövid ismertetését lásd e kötet könyvismertetések fejezetében.

³ Royden Harrison életművét és életútját 2005-ös kötetünkben mutatjuk be.

kozás történt rá. Ez igazán új korszak azokhoz a kezdeti felolvasó és vita-rendezvényekhez képest, amelyeket 1946 és 1956 között rendeztek.

Rodney Hilton, a középkorász, a csoport alapító tagja nem tett szert olyan hírnévre, mint a Csoport néhány más tagja. Halálakor mégis nekrológ jelent meg róla a *The New York Timesben* – ami csak kevesekkel történt meg. Ő tényleg egyike volt annak a féltucatnyi középkorásznak a világban, aki hozzájárult a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet nemzetközi vitájának és kutatásának eredményeihez, márpedig ez kulcsfontosságú a marxista történeti elemzésekben.

Mint Hobsbawm megemlítette? Hilton mindvégig megmaradt a Birmingham Egyetemen, annak ellenére, hogy Nagy-Britanniában nem kapta meg a neki járó megbecsülést. Nemzetközileg azonban elismerték; annak idején a Szovjetunió ismerten jeles középkorászai is élénken figyeltek írásaira. pl. a középkori majorgazdálkodásról szólókra. Hilton 1956-ban elhagyta a kommunista pártot (CPGB), de később minden nagyobb hűhó nélkül részt vett munkájában, és haláláig meggyőződéses marxista kutató maradt.

A munkásmozgalom-történész Royden Harrison élete nagyon elüt Hiltontól és másokétól. Jól példázza, hogy mily nagy a különbség azok között, akik az egyetemeken vállaltak „normális” oktatást, és azok között, akik a felnőttoktatásban vettek részt. Harrison ilyen minőségében is a legszorosabb kapcsolatban maradt az élő munkásmozgalommal. Szakszervezeti aktivistaként is dolgozott, részt vett a bányászokat segítő mozgalomban, és Sheffieldben (ahol az egyetemen oktatott) különféle tanfolyamokat indított. Hobsbawm megjegyezte: Harrison mint történetíró sajnálatosan nem alkotott annyit, amennyi tőle tellett volna. 1963-ban kezdett hozzá kapitális munkájához, a Webb-házaspár történetének megírásához, de ezt a munkát sajnos sohasem fejezte be teljesen, csak az első kötet jelent meg 2000-ben.

Bridget Hill⁴ 1956-tól hatalmas erejű, befolyású és öntörvényű tagja ennek a csoportnak. Uttörő munkát végzett, de mint nőnek, neki is meg kellett küzdenie mindazzal a nehézséggel és akadállyal, ami a nők osztályrésze az akadémiai világban...⁵

Forrás: Socialist History Society, 2003. március.

⁴ Hill életművének ismertetésére a 2005-ös kötetben térünk vissza.

⁵ Az előadás és a beszámoló még hosszan folytatódik, terjedelmi okokból nem tudjuk teljességében közölni.

Részlet Narihiko Ito 2002. őszi, az Évkönyv szerkesztőségéhez intézett leveléből¹

A nemzetközi jog szétverése (des truction) nem az egyedüli tette volt a Bush-adminisztrációnak a szeptember 11-i támadás után. Az Egyesült Államok büszke arra, hogy az emberi jogok hazája, hogy ott tisztelik legjobban az emberi jogokat. Szeptember 11-e után nem múlt el egyetlen nap sem, hogy ne sértették volna meg e jogokat, többek között az amerikai iszlámhívőket egyre gyakrabban és egyre súlyosabban. Egyes amerikaiak ma az USA-t „a demokrácia birodalmának” nevezik. Ám a valóságban egyetlen ország sincs, ahol a demokráciát, a szó igaz értelmében ténylegesen megvalósították volna. Továbbá, ha egy ilyen „birodalom-állam” háborúba bonyolódik, akkor mind a demokrácia, mind az emberi jogok csak látszatformává zsugorodnak, még az adott országon belül is.

Láthattuk, hogy az amerikaiak háborúja milyen pusztulást okozott az afgán népnek. Ezt még a média igen töredékes riportjai is beszédesen tanúsítják. Én ezt úgy ítélem meg, hogy igazából „az égből elkövetett genocid” (népirtás) volt. Az afgán emberek ebben a háborúban többet szenvedtek, mint amikor 1980-ban a Szovjetunió támadta meg az országot. Most az újfajta bombáktól, a tomahawk rakétáktól egy hónap alatt többet szenvedtek, mint annak idején évek alatt. Ez koncentrált pusztítás volt. Az a kevés adat, amihez ma hozzá lehet jutni arról győzött meg, hogy a Bush-adminisztráció Afganisztánban háborús bűnököt követett el. Ha ezek nem voltak háborús bűnök, akkor egyáltalán mit nevezhetünk annak? Kennan amerikai ügyész egykor, a japán háborús bűnösök perében, a hasonló tettet „háborús, az emberiség ellen elkövetett bűnöknek” és egyenesen „gyilkosságnak” nevezte.

A rovatot összeállította és szerkesztette: **Jemnitz János**

¹ A japán Narihiko Ito az Évkönyv Nemzetközi Tanácsadó Testületének tagja.

Háttér

ALDO AGOSTI

Az olasz és a francia kommunista párt az eurokommunizmus időszakában

Európa két legerősebb kommunista pártja az 1970-es években komolyan föllendült. A Francia Kommunista Párt (PCF), amely súlyosabb károk nélkül vészelt át 1968 viharát, ebben az időben ideológiai téren számottevően megújult. Ez jelentős szervezeti erősödésével is párosult. Saját 1978-as (kissé talán fölnagyított) adatai szerint 700 000 tagja volt; hét év alatt ez 66 %-os növekedést jelent. A számokban azonban egyszersmind a káderek elöregedése is tükröződött. Az 1970-es kongresszuson a központi bizottság mintegy száz megválasztott tagja közül csak negyvennek volt aktív munkahelye. A súlyosan beteg Waldeck Rochet-t 1969-ben Georges Marchais¹ váltotta föl, akit előbb az első titkár helyettesévé, majd első titkárrá tettek. Az új pártvezető a hidegháború kemény korszakában nevelkedett újabb nemzedék tagja volt, és magán viselte a kor operaista² politikai kultúrájának a nyomait. Eredetileg a *primus inter pares* helyzetében volt a vezetők eléggé heterogén csoportjában, de kiváló szervezői kvalitásai és elsőrendű kommunikációs adottságai révén utóbb elfogadtatta magát első embernek.

Az új vezető csoport, kihasználva azt a balratolódást, amely az új szocialista pártban 1971-től, Mitterrand pozícióinak az erősödésével végbe ment,³ a baloldali egység kártyáját játszotta ki. 1972 júniusában aláírta a szocialistákkal a híres egységmegállapodást, amely - miután számos engedményt tettek benne a szövetségeseknek - erősen aláásta a kommunista befolyását. A program egyébként a kereslet növelésére irányult, a bérek jelentős emelésével; előirányozta a szociálpolitika kiszélesítését, főleg az egészségügy fejlesztésével és a lakásépítés fellendítésével; a dolgozók jogainak megerősítését, és a nők bármiféle munkahelyi megkülönböztetésének a kiküszöbölését; jelentős nacionalizálását a pénzügyek területén és az

¹ Rochet életpályáját lásd az Évkönyv 1985., Marchais-ét 2000. évi kötetében.

² Operaizmus (ouvrierizmus) - a szocialista mozgalom olyan felfogása, amely a mozgalom lehetséges bázisát túlságosan is a kétkezi munkásokra szűkíti.

³ Lásd erről az Évkönyv 1996. évi kötetét.

egész iparban (a bányászatban, a hadiiparban, a repülőgépgyártásban, az űr-, a nukleáris és a gyógyszeriparban. Végül, de nem utolsó sorban kilátásba helyezte az 1958 óta érvényben lévő prezidenciális politikai rendszer alapos reformját, a parlament hatókörének a növelését. Valóban haladó programról volt szó, amelynek a megvalósulása fejében a PCF nemcsak a miniszterelnöki tisztséget nem igényelte, de a kulcsminisztériumok birtoklását se szorgalmazta. Annak ellenszolgáltatásaként, hogy a baloldal többi erői potenciálisan legitim kormánypártnak ismerték el, a kommunisták fenntartás nélkül magukévá tették a pluralizmus elvét és a pártok demokratikus váltakozását a hatalomban. Ezeknek a fontos változásoknak a hullámán négy évvel később, az „eurokommunista” időszak legígéretesebb szakaszán, Marchais hajlamosnak mutatkozott az ideológiai revízióra is: a PCF XXII. kongresszusán törölték a dokumentumokból a „proletariátus diktatúrájának” a tételét.

Ugyanezekben az években, anélkül, hogy elvetette volna a párt specifikus osztályjellegét, a PCF részleges változtatásokat hajtott végre arculatán is: új társadalmi rétegek tagjait vonta be soraiba. Ebben az időben nőtt a vonzóereje az értelmiségiek irányában is. Taglétszáma 1978-ig szakadatlanul emelkedett, s azután is néhány évig még stabil maradt. Mindazonáltal ennek a látszólag annyira kedvű időszaknak az eredményei kétarcúak voltak. A baloldal egésze választásról választásra erősödött. Az 1973-as törvényhozási választáson három százalékponttal növelte súlyát 1967-hez képest. Maga Mitterrand az 1974-es elnökválasztáson bizonyult sikeresnek, miután mindössza 340 000 szavazattal maradt el a jobbközép jelöltjétől, Valéry Giscard d'Estaing-tól.⁴ Ezen belül viszont a PCF súlya csökkenni kezdett. 1973-ban még az első párt volt, de már csak 2 százalékponttal előzte meg a szocialistákat, bár 21, 4%-ával egy kevéssel 1967-es eredményei alatt maradt. A részleges törvényhozási választásokon a kommunista jelöltek mindinkább háttérbe szorultak. Eleinte ezt a tendenciát még kezelhetőnek, sőt megfordíthatónak tekintették, abban a meggyőződésben, hogy a baloldal egysége katalizátorként hathat a társadalmi mozgósításra, és ebből a PCF is hasznot húzhat. Az 1977-es községtanácsi választásokon a szocialistákkal kötött megállapodások lehetővé tették a kommunistáknak, hogy 71 harmincezer főnél népesebb településen polgármesteri tisztséghez jussanak. Ez 1971-hez képest 22-vel volt több

Az Európát az 1970-es évek közepén megrohanó gazdasági válság azonban súlyos csapást mért a munkásság széles rétegeire, különös erővel sújt

⁴ Ennek a választásnak és eredményeinek az elemzését lásd az Évkönyv 1984-es kötetében.

va azokat az ágazatokat, ahol a kommunisták beágyazottsága a legerősebb volt. Ez megakadályozta, hogy a PCF megszilárdítsa nemrégiben meghódított, nem jelentéktelen hadállásait. A párt kényszerhelyzetbe került, s úgy próbálta megőrizni azonosságát, hogy igyekezett megkülönböztetni magát szövetségesétől, amely a kialakult új helyzetet a baloldalon belüli erőviszonyok módosítására kívánta fölhasználni. Ezért a kommunisták ismételten szorgalmazták a baloldal közös programjának az „időszerűsítését”. Ezen a ponton kétféle logika ütközött össze. A szocialisták szerint a gazdasági válság a programkészítők kezére súlyos bilincseket rakott; ezekből pedig a tervezett gazdasági reformok visszafogásának az elkerülhetetlenségére következtek. A kommunisták szemében a bajok a francia tőkés fejlődésben gyökereznek. Ezért úgy lehet szembenézni velük, ha a strukturális változtatásokat a korábbinál következetesebben hajtják végre, a közösségi fogyasztás egyidejű növelésével. Emellett javasolták, hogy a parlamenti cselekvést egészítsék ki erőteljesebb szociális mozgósítással. 1977 végén a vita már kiterjedt néhány döntő jelentőségű programpontra is. Ilyen volt többek között a javasolt nacionalizálások mértéke és a munkásokat képviselő szervezetek részvételének feltételei az államosított cégek irányításában. Közvetlenül az 1978-as parlamenti választás előestéjén a baloldali egységfront fölbomlott, túlnyomórészt a PCF kezdeményezésére. A baloldali így közös program nélkül, elkeseredett viták által megosztva ment neki a választásnak, bár a második fordulóra fenntartották a kölcsönös viszályleptetések lehetőségét. Az eredmények nem igazolták Marchais merev elzárkózását, de nem is büntették a PCF-et markánsan. A szocialisták, 1945 óta első ízben, hajszállal megelőzték a pártot, de az elért 20,7 % változatlanul jelentős arány volt. A kommunisták súlyos veszteségeket szenvedtek a párizsi régióban, más körzetekben viszont kárpótolták magukat. Eközben választóinak a tábora megfiatalodott és szociálisan diverzifikálódott. Ám a párt engedett a csábításnak, hogy bezárkózzon egy defenzív politika kereteibe, amely azon alapult, hogy a PCF túlnyomórészt vagy éppen kizárólag a munkásosztály történelmi hivatásának a megtestesítője. Ez olyan útvalasztás volt, amelyért a párt középtávon minden várakozáson felül megbűnhődött.⁵

Az Olasz Kommunista Pártnak (PCI) sikerült kamatoztatnia az 1960-as évek végi tömegmegmozdulások hajtóerejét, de nem tudta megváltoztatni a fennálló politikai egyensúlyi helyzetet. Ebben a szituációban szükségessé vált, hogy kijusson abból az állapotból, amelyet Paul Ginsburg a „méltóságteljes mozdulatlanság” kifejezéssel jellemezett. A fő lökést ehhez az

⁵ Lásd Kate Hudson írását az Évkönyv 2003. évi kötetében.

1973. szeptemberi chilei államcsíny adta. Ennek a tanulságait levonva, Enrico Berlinguer (a PCI titkára, aki a párt XIII. kongresszusán lépett az idős, beteg Luigi Longo helyére)⁶ az „új történelmi kompromisszum” javaslatával lépett föl. Ez abból indult ki, hogy (mint 1946–1947-ben, az alkotmányozó időszakban) kialakítható minden demokratikus és népi erő kormány szintű összefogása, a Kereszténydemokrata Pártot (DC) is beleértve. Ebben a képletben Berlinguer a DC-t tekintette a legfőbb partnernek egy ilyen alapon létrejövő kormányban. Álláspontja szerint a kommunisták és a szocialisták együttesen sem tudnák kormányozni Olaszországot a szavazatok 51 vagy nem sokkal több %-ával. A kereszténydemokráciát nem kell „történelmen kívüli kategóriának” jellemezni, mivel ez „nemcsak sokszínű, hanem változó realitás is”, amelyet meg lehet győzni, hogy működjön együtt a baloldali politikai erővel a köztársasági intézmények védelmében.

A „történelmi kompromisszum” ajánlatának ez az első változata, amely szem előtt tartotta az olasz politikai helyzet destabilizálódásának és tekintélyuralmi torzulásának a nem képzelt veszélyét, túlnyomórészt még defenzív jellegű volt. Berlinguer csak később, mindenekelőtt 1974 után vállalkozott arra, hogy messzebbre tekintő tartalmat kölcsönözzön neki. Ebben a formában úgy tekintett rá, mint a katolikus mozgalom szolidarista hagyományainak összeolvasztására a közös cselekvés és harc kommunista tradíciójával, a „szocializmus elemeinek” a gazdaságba való bevezetése érdekében.

A javaslatoknak ez a formája megvalósulása esetén a PCI-t visszahelyezte volna a politikai küzdőtér centrumába, amelytől annyi éven át távol tartották. Ám hamarosan számot kellett vetnie egy új politikai trend kibontakozásával, s ez mélyen megváltoztatott sok előfeltevést, amelyre nemrégén meghirdetett politikai vonalát alapozta. Ezt az időszakot a válásról rendezett 1974. május 12-i népszavazás nyitotta meg, amelyben a választók a kereszténydemokratákra kemény, általuk egyáltalán nem várt vereséget mértek. Folytatódott a trend az 1975. június 15-i helyhatósági választás földindulásszerű politikai eltolódásával. Végül a folyamat az 1976. június 20-i (ezúttal is előrehozott) parlamenti választáson tetőzött. Az olasz társadalmat erős dinamizmus hatotta át, a nagy mozgósítások időszaka volt ez. Mennyiségi és minőségi szempontból is erősödőben volt a „több demokráciát” követelése. Ez az igény, amely az előző évtizedben egyre határozottabb formát öltött, de nem nyert kielégítést, most a késleltetés által fölerősített formában tört a felszínre. Mindezt fokozták a destabilizációval fenye-

⁶ A chilei államcsínyről lásd az évkönyv 1974. évi kötetét. Berlinguer életútját közli az Évkönyv 1987., Longóét 1982. évi kötetete.

gető kockázatok, és a demokratikus intézményrendszer integritását veszélyeztető sorozatos kísérletek. Úgy látszott, hogy – többek közt a nemzetközi fejlemények hullámán is – Olaszországban széles tér nyílik mély reformok bevezetésére, s ezek akár az olasz politikai szisztéma alapvető koordináta-rendszerét is módosíthatják, olyan irányban, amely csak részben illeszkedett a „történelmi kompromisszum” stratégiai tervében feltételezett mozgásokba.

Választási szempontból ennek a heves hullámverésnek a fő haszonélvezője a PCI volt. Az 1975-ös helyhatósági, még inkább az 1976-os parlamenti választás eredményei megtörték a hosszú ideje mozdulatlanak látszó erőviszonyokat. A kommunisták 1976-ban a szavazatok 33,4 %-ával 6,2 %-os növekedést értek el előző eredményeikhez képest. A PCI vált az első párttá valamennyi nagyvárosban. Hirtelen hat tartomány és számos város kormányzatának a részesévé lett. Különös jelentőséget kölcsönzött ennek a körülménynek, hogy szinte mindezekben az esetekben a többségi kormányzást az Olasz Szocialista Párttal együtt gyakorolta, az ellenzékbe szorult DC-vel szemben.

Szervezeti téren ez a fejlődés a PCI-t új, szokatlan problémákkal szembesítette. Az olasz kommunisták hirtelen olyan helyzetben találták magukat, hogy sokkal szélesebb és heterogénebb választói tömeg irányítása szakadt a nyakukba, mint amelyet bármely kommunista párt valaha is szabad választáson maga mellé tudott állítani. Egyszersmind szembesülnie kellett ennek az óriási tömegnek az egyáltalán nem egyszínű igényeivel. Közben neki kellett állnia a kormányzati munkának, amelyre emberei csak részben voltak fölkészülve. Az új helyzet elkerülhetetlenné tette, hogy sokhelyütt olyan vezetőket jelöljön a közigazgatás élére, akik mindaddig csak más természetű párttiszségeket töltöttek be. S mindeközben számolnia kellett saját tagsága és aktivistái várákozásaival, amelyek sokban különböztek a „történelmi kompromisszum” stratégiájából következő magatartástól. Ez utóbbi stratégia politikai téren egyre alkalmatlanabbnak tűnt ahhoz a célkitűzéshez mérve, hogy megtörjék a kereszténydemokrácia hatalmi egyeduralmának a rendszerét, amely a várákozásokkal ellentétben inkább keményedni látszott.

Az 1976. június 26-i győzelem után, amely a párt fölemelkedésének a csúcspontja volt, szinte azonnal új nehézségek mutatkoztak. A „hatalmas előretörés” keltette lelkesedést a növekvő kockázatok és a rejtett csapdák által kiváltott levertség váltotta föl, mint akkoriban mondták, „a folyami átkelés közben, a gázló kellős közepén”. Mindez az olasz politika objektív alakulásából, a PCI szerepének ezt tükröző módosulásából, stratégiája szükségyszerű továbbmunkálásából következett.

Az átmenetnek ezt a szakaszát, amely tehát önmagában is igen összetett volt, tovább bonyolította két, a demokratikus rendszerre nézve súlyos destabilizáló tényező: a terrorizmus és a fokozódó pénzromlás. Az előbbi egyre aktívabbá vált, és többféle veszélyt rejtett a PCI-re nézve, többek közt „vörös” címkéje miatt, anélkül, hogy a „fekete” terror alábbhagyott volna. A párt ellenfelei igyekeztek összefüggést kreálni a „vörös terror” és a kommunista ideológiai hagyomány között, miközben a párt és káderei nem egyszer maguk váltak a terrorcselekmények célpontjaivá. Azok a mozgósítások, amelyeket a PCI kezdeményezett, hogy a közvélemény széles köréit, köztük a baloldali választók egy részét is kimozdítsa az aggódo passzivitásból, és tevékeny fellépésre készítse a terrorizmus ellen, bizonyára számottevően hozzájárultak a demokratikus rendszer megszilárdításához. Az alkotmányos játékszabályoknak a terrorszervezetek általi teljes fölrlgása viszont abba a helyzetbe hozta a kommunistákat, hogy a végsőkig védelmeznie kellett egy államot, amelyet pedig belülről is egyre veszedelmeőbb erők aknáztak alá, továbbá olyan csoportokat is, amelyek a pártra nyíltan ellenséges szemmel tekintettek.

Ami az inflációt illeti, ez az 1973. évi első olajárrobbanás után 20 %-hoz közeli éves emelkedéseket produkált. Ez differenciálta a jövedelmeket, fokozta a társadalmi csoportok közötti jövedelemkülönbségeket, ezáltal pedig korporatív törekvéseket gerjesztett. Ez utóbbiak elsősorban az országos szakszervezeti központokat és kibontakozó egységpolitikájukat fenyegették válsággal, amely pedig a kommunista politika igen fontos támasza volt.

Ebben a szituációban alakult meg, néhány héttel az 1976. júniusi választás után Giulio Andreotti „egyszínű” kereszténydemokrata kormánya, amely számíthatott a parlamentben képviselt pártok nagy többségének támogatására, a PCI-t is beleértve. A következő hónapokban a kommunisták arra törekedtek, hogy erősebben és hatékonyabban legyenek jelen a kormányzati munkában. Közreműködésükkel került sor 1977. júniusában a „kölcsönös meg nem támadás” keretébe tartozó pártok reformcélokot megjelölő közös programjának az elfogadására. 1978 elején pedig bekövetkezett a PCI „szerződésben elismert nyílt befogadása” abba a parlamenti többségbe, amely támogatta Andreotti újabb, a „nemzeti szolidaritás” jegyében alakult kormányát.

Az a nap azonban – 1978. március 16-a –, amelyen a parlament bizalmat szavazott ennek a kormánynak, szinte jelképesen egybeesett annak a tragikus napnak a reggelével, amikor a „vörös brigádok” elrabolták Aldo Morót, a kereszténydemokrácia egyik legfőbb vezetőjét. Pártjában ő képviseli

selte a legkövetkezetesebben azt az álláspontot, hogy a PCI-t, mint legitim szereplőt, maradéktalanul integrálni kell az olasz politikai rendszerbe.

Ettől a pillanattól a kommunistáknak olyan kormányt kellett támogatnia, amelyet más viszonyok között minden bizonnyal hevesen támadtak volna. Ez a kormány ugyan nem teljesítette szerződésben vállalt kötelezettségeit, születésének baljós körülményei miatt mégis kénytelenek voltak a köztársasági törvényesség jelképének tekinteni. A reformok, amelyek elindítását a PCI-nek mégis sikerült kiharcolnia, választói egy része szemében nem ellensúlyozták a párt azonosságának az elhomályosulását, sem azokat a komoly áldozatokat, amelyeket a lakosság kommunistákat támogató rétegeinek hoznia kellett. Berlinguer csak 1979 elején jelentette be a kommunisták kiválását a parlamenti kormánytöbbségből, nyíltá téve a „nemzeti szolidaritás” blokkjának hónapok óta jelen lévő válságát. A négy százalékpontos veszteség (34,4-ről 30,4 %-ra), amelyet a PCI az 1979. júniusi választáson elszenvedett, lényegében véget vetett a párt számára kedvező tendenciáknak, amelyek keretében a kommunisták az előző öt évben nagy előrelépést tehettek, és új, súlyos problémákkal terhelt időszakot nyitott meg.

Ami magát a pártot illeti, mint támaszt és fő eszközt a kommunistáknak az olasz társadalomban való jelenlétéhez, szinte kollektorként gyűjtötte magába az új feszültségeket és nehézségeket, miközben meglehetősen át is alakult. Mennyiségi szempontból az 1970-es évek számottevő előrelépést hoztak számára. 1971 és 1978 között több mint 260 000 fővel gyarapodott, ami országos átlagban több mint 17 %-os növekedést jelentett. Eközben elég nagy volt, évi 5-7 %-ra rúgott a tagok fluktuációja. Ebben a hat évben minden hatvan olasz állampolgárból egy először vehette kezébe a PCI tagsági könyvét. E tekintetben a párt a legfiatalabb korosztályok körében szervezetileg a várakozásokhoz képest elég kevésbé tudott beágyazódni. Miközben az 1976-os választáson a 18 és 25 év közötti fiatalok 40 %-a a kommunistákra szavazott, az ugyanezen korosztályhoz tartozó párttagok száma 1971 és 1977 között alig nőtt (10,5-ről 11,2 %-ra). Mindent összevéve a PCI megőrizte többségében munkás jellegét, miközben az Északon és a Középen elszenvedett csekély létszámvesztését ellensúlyozni tudta a Délen szerzett új beiratkozókka. A szociális rétegződés módosulásával a tagság soraiban minden régióban csökkent a mezőgazdasági munkások aránya, nőtt viszont a technikusoké, az alkalmazottaké és a diákoké, 4,5-ről 9 %-ra.

Ez az átalakulás módosította a párttagság arculatát is, amely egyre kevésbé volt pusztán a mindenkori pártvonal magától értetődő propagandis-tája. Jórészt tevékenységének a színterei szerint tagolódtott: az üzem, az in-

tözményi szféra, a tömegszervezet problémái foglalkoztatták. Tendenciaszerűen csökkent szoros függősége a párt univerzumától: egyre többen és többször vonták kétségbe a demokratikus centralizmust is, mint a párt belső döntéshozatalának addig kikezdehetetlen alapelvét.

Egy viszonylag rövid időszakban Európa két legnagyobb kommunista pártja összefogott egy ambiciózus törekvés, az „eurokommunista” út választás érdekében. Jelentős volt ehhez a Spanyol Kommunista Párt (PCE) hozzájárulása is. 1975 és 1977 között számos egymást követő, két- vagy háromoldalú találkozón megfogalmazott dokumentumban megpróbálták ezt elméleti formába is önteni, mint sajátos „reflexiót a munkásmozgalom történelmi tapasztalatainak összességére és a szóbanforgó országok specifikus történelmi feltételeire, Nyugat-Európa feltételei között.” Fölvázolták egy haladó demokrácia körvonalait, amely úgy vezethet el a szocializmushoz, hogy mindvégig megőrzi a demokrácia teljességét, tiszteletben tartva a személyi és a kollektív szabadságjogokat, a pártrendszer pluralitását és a szakszervezetek autonómiáját. Az „eurokommunizmus” lényege egy harmadik út lehetőségének a feltevése volt, amely egyaránt különbözik a kelet-európai országok és a nyugat-európai szociáldemokrácia tapasztalataitól. Ennek az új út választásnak kellett volna megoldást hoznia arra a súlyos válságra, amely az 1970-es évek második felében Nyugat-Európa tőkés társadalmait sújtotta. Ezt „globális” válságnak fogták föl, mivel nemcsak a gazdaságot érintette, hanem a társadalom minden területére kiterjedt, a politika és az erkölcs szféráját is beleértve. Az eurokommunizmus hívévé szegődött néhány, már szinte teljesen kivérzett kisebb párt is (mint a brit, a svéd, a belga), míg a finnek csak félénken követték. A többi jelentősebb párt közül a többségi görög párt és a Portugál Kommunista Párt nem lépett túl annak a kinyilvánításán, hogy ők is szocializmus „nemzeti útját” keresik. Az eurokommunistáktól eltérően azonban nem hangsúlyozták, hogy ez az út elvileg különbözhet a szovjet modelltől.

Mindez nem kevesek érdeklődését keltette föl a kelet-európai országokban, az ottani kommunista pártok disszidens személyiségei és csoportjai körében is, főleg olyanokét, akik a szocializmust még reformálhatónak látták. Éppen ez volt az oka annak, hogy az SZKP brezsnyevi vezetése nyíltan ellenséges álláspontra helyezkedett az eurokommunizmussal szemben, amelyet nem közömbösíthetett kiközösítéssel. Esetenként igyekezett szakadásokat provokálni az eurokommunista pártokban, fölhasználva a hozzá közelebb álló pártokat, illetve a támadott pártokon belüli „szovjetbarát” vezetőket és csoportokat. Hogy ezt a törekvését érvényesítse, az SZKP vezetősége fölhasználta a tőkés országok kommunista pártjainak évtizedek óta nyújtott anyagi segítség manipulálásának a fegyverét is. Olykor késlel-

tette a támogatás folyósítását vagy csökkentette az összegét, olyan pártok esetében, amelyek bíralták a szovjet politikát; az erre szánt összeg egy részét pedig azoknak a személyeknek és csoportoknak juttatta, akik és amelyek az egyes pártokon belül „szovjetofil” álláspontot képviseltek.

Az eurokommunizmus hullámverése azonban nem emiatt ült el viszonylag hamar. Az érdekelt pártok oldaláról nézve ezt előmozdította a PCF visszarettenése az SZKP-val való nyílt szakítástól, továbbá 1979 utáni szektás irányú visszaesése; hozzájárult az is, hogy a PCI időközben privilegizált kapcsolatokat épített ki a nyugat-európai szociáldemokrata pártokkal, elsősorban a Német Szociáldemokrata Párttal; gyorsította a PCE-ben kibontakozó belső harc, és a párt befolyásának 1979 utáni csökkenése. A másik tényező az volt, hogy a nemzetközi enyhülés korszaka végetért. Magán az eurokommunista fronton belül is voltak lényeges nézeteltérések. Ezek egyike volt, hogy különbözőképpen viszonyultak az európai integráció folyamatához. E téren a PCI vágta az utat, amely már 1969-től közreműködött a közösség szerveinek a munkájában, és az Európai Parlamentbe (EP) is bejuttatott néhány képviselőt. 1974-ben a nyugat-európai kommunista pártok brüsszeli értekezletén is ezt az álláspontot fejtette ki, mondván: hasznosnak tartja egy demokratikus multinacionális intézmény működését, amely szembe tud nézni olyan, az egyes államok által nem kezelhető problémákkal, mint a pénz- és tőkemozgás, illetve a multinacionális cégek ellenőrzése, az energiaproblémák, a környezetszennyezés stb.). Ezt az álláspontot maradéktalanul magáévá tette a PCE, amely Franco halála után utolsó fenntartásait is föladta Spanyolországnak az Európai Közösségekhez való csatlakozásával szemben. Nagyobb késéssel, némi habozás után, 1977-ben a PCF is elfogadta azt, hogy részt vegyen az előkészületben lévő európai választáson, ahol a Közösségek tagországainak a polgárai választhatják meg az EP képviselőit. (Marchais, titkárságának az első szakaszában még kampányt folytatott „a trösztök és a monopóliumok kis Európájával” szemben.) Ám álláspontja továbbra is távol állt az olasz és a spanyol párttól olyan kérdésekben, mint a közösségi intézmények tervezett reformja, illetve a gazdasági és pénzügyi unió elképzelése.

LUC PEIREN

A belga szocialista pártok az 1980–1990-es években

A pártok erőfeszítése az új politikai identitás megszerzésére¹

A vallon és a flamand szocialista párt szétválása után a flamand pártnak (SP) kezdettől számolnia kellett azzal, hogy a flamand országrészben igen gyenge. Így azután az SP igyekezett szélesebb bázist szerezni magának és eszméinek, s hajlandó volt kialakítani egy progresszív frontot, a keresztény munkásmozgalommal karöltve. Ez fogalmazódott meg az 1979-es „frontnyitás” nyilatkozatban, valamint az 1982-es parlamenti és az 1984-es Európa Parlamenti választási lista összeállításakor. A listát Jef Ulburgh munkáspap vezette. Jelentős szerepet játszott a Progresszív Keresztény és Szocialista Szövetség (PAKS) is, főleg a későbbi, 1985-ös parlamenti választáson.

Ugyanakkor az SP maximálisan törekedett arra, hogy flamand jellegét kidomborítsa. Az SP továbbra sem hanyagolta el kapcsolatait az unitáriusokkal, s jellegzetesek voltak erős kapcsolatai a békemozgalmakkal is. Az 1980-as évek kezdetén erőteljesen részt vett az amerikai rakéták belgiumi telepítése ellen irányuló mozgalmakban.

A vallon párttól való elszakadás után az SP fokozottan törekedett a munkaidő csökkentésére, s ebben 1983-ban partnerre is talált a Progresszív Alternatíva mozgalomban. S amikor az SP 1981 és 1987 között ellenzékbe szorult, kidolgozta válságkezelő programját, amely egyben baloldali alternatívát is kínált a liberálisok és a kereszténydemokraták kemény szigorpolitikájával szemben. Ennek a politikának meg is lettek a választási eredményei. Az 1981. évi választáson az SP 21,11%-ot, 1985-ben 36,05%-ot, 1985-ben 37,6%-ot, 1987-ben 44,1%-ot kapott. A PS Vallóniában is a szövetségi kormány szigorpolitikájával szemben lépett fel, amikor programadó 1982. évi kongresszuson meghirdette a „Réanover et agir” (Megújulást és hatékony fellépést) jelszót.² Megjegyzendő, hogy a PS, miután megszabadult a maga flamand testvérétől, hatékonyan tudott élni föderációs ütőkártyájával is ebben az 1981–1987-es időszakban. Ennek egyik jele volt az is, hogy José Happart-t, a francia nyelvű Woeren város nagyon népszerű polgár-

¹ Az áttekintés az Évkönyvnek készült még 1998-ban. Peiren írásának egy korábbi részét lásd Évkönyv 2001.

² L. Delwit: La voie droite d'une refondation du Parti: Socialiste. Bruxelles, 1997.

mesterét be tudták hozni a PS-be, ami azután visszahatott arra, hogy a PS-nek biztos többsége legyen a vallon ország részben.

Az 1987. évi választás óta mindkét szocialista pártnak mindmáig vannak képviselői a szövetségi kormányban. A korszakot mindkét párt szempontjából végig két probléma uralta. Nevezetesen az évtized első felében a botrányok levegője ülte meg a politikai életet, az évtized második felét pedig a szörnyű pedofília botrány terhelte.

Az „Augusztá” repülő/helikopter botrány az 1990-es évek elejét uralta, mígnem a parlament megszavazott egy új törvényt. Addig a pártoknak jó részt az egyének, avagy a gazdasági társaságok tudományaiból kellett megélniük. Az új törvény viszont költségvetési támogatást adott nekik. Korábban mind a két szocialista párt részesült az olasz „Augusztá” helikoptergyár „adományából”, mert közbenjártak, hogy a belga hadsereg ilyen helikoptereket szerezzen be.

Ez az ügy az 1990-es évek első felében négy szocialista minisztert kényszerített arra, hogy különböző időpontokban és különböző kormányokból lemondjon. Willy Claenek, a NATO főtitkárának, aki az 1980-85 évek végén a szövetségi kormány külügyminisztere volt, szintén le kellett mondania. Az ügy 1998 tavaszán került a Semmítőszék elé.³

Az 1995. évi parlamenti választás előtt mind az SP, mind a PS történelmi mélypontra zuhant. A PS Vallóniában 1991-hez képest szavazatainak 5,5%-át veszítette el. Az SP azonban, nagy meglepetésre, kis előretörést ért el, ami egyértelműen a párt vezére, Louis Tobback személyes karizmájának volt köszönhető. Tobback nagy nyomatékkal beszélt a szociális biztonságról, sőt ennek szocialista tartalmáról is. Tobback és az SP ezen az alapon élesen ütközött a Liberális Párttal, amely az országban az egészségügy federalizálásáért, illetve lépett fel. Ezen a ponton a flamand liberálisok nemcsak a szocialistákkal ütköztek, hanem a kereszténydemokratákkal is.

Ezek után azonban elmaradt a liberálisok remélte nagy választási siker, az áttörés. S így újraszületett a kereszténydemokraták és a két szocialista párt (az SP és a PS) szövetségi szintű összefogása. A szövetség újra kialakult a két ország részben és helyi szinten is.

A különbségek azonban a különböző szinteken továbbra is nagyon nagyok. Vallóniában a tartományi szinten és a helyi községtanácsokban is nagyon nagy a többsége a PS – kereszténydemokrata szövetségnek. Ezzel szemben Flandriában az SP- kereszténydemokrata szövetségnek alig van valamicske többsége. Ám sok kivétel bonyolítja az összképet: Brüsszelben

³ A Semmítőszék, vagyis a Legfelsőbb Bíróság Claest szintén elmarasztalta, s vissza kellett vonulnia.

és a központi Brabant tartományban pl. a liberálisok kormányoztak más szövetségben.

Az 1987-től uralmon lévő szövetségi kereszténydemokrata kormány két területen kétségtelenül eredményeket mutathat fel: egyfelől sikerült leszorítania az államháztartás deficitjét. Másfelől annak ellenére, hogy ez ellenállásba ütközött, mégis megteremtette a szociális biztonság rendszerét. Ilyen alapon Belgium, az antiszociális maastrichti egyezménynek mégis engedelmessé, az államadósságot leszorította a kötelező 3% alá, és így utóbb bekapcsolódhatott az EURO-övezetbe.

Ezután következtek 1998 tavaszán a pedofil botrányok, amelyek elérték a bíróságokat és a politikai szintet. A politikai szint becülete mélypontra süllyedt, és igen nagy az igény a politikai élet megújulására. Valamennyi párt vezetőinek és ideológiai eszközeinek a megújulására törekszik.

A flamand SP 1998. május 17-én tartotta azt a kongresszusát, amelyen távlati programját kívánta kialakítani. Ezen a kongresszuson mély korrekcióra került sor: a régi, 1974. évi programmal szemben most elismerték a piacgazdaság rendszerét, de ehhez hozzáfűzték, hogy ez csak jelentős szociális és ökológiai kiigazításokkal fogadható el.

Ennek érvényesítésére az SP szükségesnek tartja a szakszervezetek, a szövetkezetek, az egészségügyi hálózat megerősítését. A piacgazdaság rendszere nem lehet irányadó a társadalom életének minden területén, így a kulturális életben sem.

A PS szintén igyekezett felkészülni a XXI. századra. A párt vezetője, Philippe Busquin 1994-től újra kongresszust készített elő, új követelésekkel: többek között felvetette a 32 órás és négy munkanapos munkahét követelését. E mögött persze ott áll a nagy vallon munkanélküliség. Ugyanakkor a pártélet mélyreható demokratizálását hajtották végre.

SZUDESNA CSAKRAVARTI

A baloldal problémái Indiában

(Részlet)

A baloldalnak ezekben a hetekben, hónapokban hatalmas problémákkal kell szembenéznie, oly nagyokkal, amelyek talán egész létének válságát jelentik. Mielőtt azonban ezeket az alapkérdéseket és távlatokat elemeznénk, jó, ha tisztázzuk, melyek is a baloldali pártok és szervezetek Indiában, ezeknek milyen a struktúrája és mit is képviselnek.

India hatalmas ország, egész szubkontinens, amelyben számos nemzetiség, etnikai, vallási és nyelvi csoport él egymás mellett. Bizonyos régiókban még a törzsi keretek is megmaradtak. A társadalmi, gazdasági különbségek az egyes régiók között megdöbbentően nagyok. Ami pedig az osztálykülönbségeket és a nagyon gazdagok és a nagyon szegények közötti szakadékot illeti, ez valószínűleg szélesebb, mint bárhol másutt a világon (talán Latin Amerika kivételével). Hasonlóan irtózatosan széles a szakadék a hagyományokhoz való ragaszkodás és a modernitás között. Így a legmodernebb szoftverek mellett még ott láthatók a bivalyok húzta faekék is.

Ami az indiai baloldalt illeti, két táborra osztható: a parlamenti baloldalra és a forradalmi baloldalra.

A kettéosztódás bizonyos fokok emlékeztet a hajdani európai szocialista-kommunista szétválásra. A legfontosabb baloldali parlamenti párt az Indiai Kommunista (Marxista) Párt, amely 1964-ben vált ki az eredeti India Kommunista Pártjából (CPI) és (CP/M) és nemcsak Indiában, Pakisztánban, Bangladesben, Sri Lankában és a himalájai Egyesült Királyságban (Nepálban) is tevékenykedik. A CP(M), miközben megtartotta eredeti nevét, a valóságban már jó ideje egyszerű szociáldemokrata párttá változott. Megvallott célja már nem több, mint hogy bizonyos mértékig segítse az egyszerű embereket a kapitalista rendszeren belül. A CP(M) igazán csak három indiai államban erős: Nyugat Bengáliában, Keralában és Tripurában, amelyekben koalíciós kormányokat is vezetett. Nyugat Bengáliában egy Baloldali Front élén tartósan tudott kormányozni. Ez így volt az elmúlt negyedszázadban. A CP(M)-nek India más államaiban is vannak szervezetei, hívei: az ipari centrumokban, a diákok, illetve a nagy presztízsű egyetemek tanárai körében.

Egyik koalíciós partnere a CPI, amelytől 1964-ben vált el, továbbá a Forradalmi Szocialista Párt (RSP) és a Haladó Blokk (Forward Block). Ám ez utóbbiak csak miniatűr segítői a CP(M)-nek.

Az indiai baloldalnak van egy forradalmi szárnya is. Két nagy forradalmi hullám borította el Indiát: az első a második világháború után, a második a késői 1960-as években, illetve az 1970-es évek elején. Ez utóbbit a kínai kulturális forradalom és a maoisták inspirálták. Azután e táborban volt még a CP(M), egy harmadik kommunista párt, népszerűbb nevén a Naxalita Párt, minthogy Észak Bengáliában, a Himalája lejtőin lévő Naxalbari városban jött létre. Ez a párt fegyveres harcot kezdett a hatalomért India különböző régióiban, de vereséget szenvedett, és a párt különböző részekre szakadt. Napjainkra ezeknek az el- és szétszakadt csoportoknak a tagjait két kategóriába lehet sorolni. Az elsőbe azok tartoznak, akik az adott helyzetben gyakorlatilag lemondanak a fegyveres harcról (de

lehet, hogy elvileg is). Készek a parlamentben és a szakszervezetekben is tevékenykedni – de egyelőre e téren nem értek el igazi sikereket. Mindezeket a pártokat nehéz megkülönböztetni a parlamenti pártoktól és a CP(M)-től. Legfeljebb radikálisabb a hangvételük. Van olyan vélekedés, hogy ezek a pártok úgy viselkednek, mint a CP(M) hús évvel ezelőtt.

Tovább él egy olyan áramlat is, amely változatlanul a fegyveres harcot hirdeti. Hozzá tartozik a PW (People's War – a nép háborúja), az M-CC (Marxista Co-ordination Committee – Marxista Összekötő Bizottság) és a Pártegység Tömörülés. E csoportoknak és pártoknak elsősorban néhány törzsnél és a dalitok (vagyis az alsóbb kaszt) körében van befolyásuk Bihar, Orisa és Andhara államban, de nagyobb sikereket ők sem tudtak elérni. Az általános világhelyzetnek és India belső helyzetének alakulása az elmúlt évtizedben rendkívül kedvezőtlenül hatott az indiai baloldalra. Különösen nagy csapást mért rá, mind morálisan, mind anyagilag a szovjet blokk összeomlása és Kína nagy U-kanyara a piacgazdaság felé. Az európai szociáldemokrácia és a szakszervezeti mozgalom visszaesése tovább fokozta ezeket a külső kedvezőtlen hatásokat. A washingtoni gazdasági egyezmények, a kormányok és államok átfordulása a piacgazdaság és a globalizálódás, a privatizálások felé, nagyon kis életeret hagyott a baloldalnak. Bármiféle militáns aktivitás azonnal kemény figyelmeztetés a nemzetközi tőkének, amely igen könnyedén mozog ebben az új világban, amelyet „világ-falunak” neveznek. Maga az indiai kormány – pedig már a Kongresszus Párt szövetségi kormánya is – 1991-től általános liberalizálási programot hirdetett. Jelenleg Indiában az NDA (National Democratic Alliance – Nemzeti Demokratikus Szövetség – kormánya van hatalmon. Ennek a szövetségnek a BJP (Biharatya Janata Party) a vezető ereje. Ez szélsőségesen jobboldali párt, amely a vallás „védelmét” összekapcsolta a jobboldal megfelelő társadalmi és gazdasági követeléseivel. E politikának része a virulens hindu nacionalizmus. Ennek a keretében korlátozó intézkedéseket hoztak a különféle kisebbségekkel szemben. Így az utóbbi időben a BJP és a kormány heves kampányt indított a gazdag nyugat-indiai Gudzsarat államban, ahol az indiai muzulmánok ezreit mészárolták le. Ugyanakkor ez a kormány a nagy világtrendek és nyomások jegyében privatizálja (vagy likvidálja) a korábban állami kézben lévő nyereséges szektorokat is. A legjobb gyárakat olcsó áron és adókedvezményekkel eladták a nagy multiknak. Mindezzel egyidejűleg emelkedtek a fogyasztói árak. S amikor e sorokat írom, a központi kormány előkészít egy törvényt, amely lényegileg felszámolná a szakszervezeteket és a munkásmozgalmat. Ez a törvény az USA mintára teljesen „szabaddá tenné” az üzemekben a munkásfelvétel és az

elbocsátás gyakorlatát, rendkívül beszűkítené a sztrájkok lehetőségét, a napi munkaórák számát 8-ról 9-re emelné stb.

Azt lehetne feltételezni, hogy a baloldal ilyen politikával szemben összefog és kemény ellenállást tanúsít. Ám nem így történt. Az általános sztrájk széttöredezett, az egyes ellenakciók szétszorodtak, és egyenként elfojtották őket. Még a múlt évben is, amikor ez a félig fasiszta központi kormány felháborító munkás és népellenes lépéseket tett, a baloldal felelős vezetői és pártjai rendkívül halkán, vérszegényen válaszoltak.¹

KATE HUDSON¹

A „győztesek igazsága?”

Szlobodan Milosevics bírósági tárgyalása

Szlobodan Milosevics és a régi Jugoszlávia elleni per 2002. február 12-én kezdődött meg a Hágai Nemzetközi Büntetőbíróságon. A perről egyesek úgy nyilatkoztak, hogy „ez a legjelentősebb bűnper a náci vezetők nürnbergi pere óta.”² Milosevics az egyetlen államelnök a világon, aki ellen hivatali ideje alatt vádat emeltek: részint a Horvátország elleni 1991–1992-es háborúval kapcsolatban háborús bűnök miatt; hasonló okból az 1992–1995. évi boszniai, valamint az 1999. évi koszovói háború miatt. Horvátországban külön is vádak emeltek ellene emberiség ellen elkövetett bűnökért, 70 000 nem szerb elűldözéséért Szerbiából, több száz ember meggyilkolásáért, a Vukovárban elkövetett atrocitásokért. Boszniában népirtásért a genfi egyezmények megsértéséért, a bosnyákok ezreinek legyilkolásáért és többek között a szrebrenyicai vérengzéséért is őt vádolják. (1995. július). Koszovóban az 1999. januárja és júniusa között az emberiség ellen elkövetett bűnökért vádolják három másik társával együtt: többek között az 1999. januári racsaki vérengzéséért, a nemzetközi háborús egyezmények megsértéséért és 800 000 koszovói albán deportálásáért. A vádirat

¹ Sajnos a nagyon izgalmas és konkrét áttekintés nagyobb részét helyszűke és anyagtorlódás miatt csak az Évkönyv következő számában tudjuk közölni.

¹ Kate Hudson az Évkönyv Nemzetközi Tanácsadó testületének tagja, szinte állandó szerzőnk. Ezt a cikket az Évkönyvnek írta. Nagyobb könyvön dolgozik Jugoszláviáról, természetesen angol kiadónak.

² The Guardian, 2002. február 12.

még szexuális erőszak elkövetéséért is felelőssé teszi őt, amelyeket a jugoszláv hadsereg katonái és tisztjei követtek el, márpedig Milosevics volt a főparancsnokuk.

Ahogy a per elkezdődött, Carla del Ponte, az ENSZ főügyésze a sajtókonferenciáján nagyon magabiztosan jelentette ki: a vádnak elegendő bizonyítéka van annak bizonyítására, hogy Milosevics a legsúlyosabb bűnököt követte el. Carla del Ponte ugyanebben az első beszédében kijelentette, hogy Milosevics tetteit mindvégig a „hatalomvágy” motiválta. Ennek során előre kiszámított „középkori kegyetlenséggel” járt el, ami messze túlment a legitim hadviselés szabályain. Geoffrey Nice, a helyettes főügyész mindent azzal egészítette ki, hogy Milosevics e „bűnököt” „Nagy-Szerbia” megteremtése végett követte el.

Ám egészen más hangok is hallhatók voltak – Milosevics saját hangja mellett. Ezek a vélemények már ekkor is egészen más értelmezést adtak az eseményeknek és történéseknek. A *Los Angeles Times*-ban megjelent például egy cikk, amely nem kevesebbet állított, mint hogy Milosevics „egyszerű bűnbak egy olyan Show-perben, amelyben azért választották éppen őt, mert azt hitték, hogy kiváló médium lesz: a személye körüli felhajtás majd „eltereli a figyelmet azokról, akik igazán felelősek a balkáni háborúkért”.³ Maga Milosevics a vádat „gonosz és ellenséges támadásnak” ítélte, „amely hazám ellen irányul”.

Milosevicsnek ezzel a megítélésével nagyon sokan egyetértettek. Ám talán a legmegalapozottabb Ramsay Clarknak a véleménye. Clark az USA korábbi főügyésze volt, és az ő véleményéhez több jogász és értelmiségi, többek között a neves színművész, Harold Pinter is csatlakozott. Az utóbbi azt is vállalta, hogy nyíltan támogassa a Szlobodan Milosevics védelmére alakult Nemzetközi Bizottságot. S minthogy Jugoszlávia szétverésének és 1999-es bombázásának legitim magyarázata, érvei rendkívül vitathatók, a nemzetközi közvéleménynek egy tekintélyes része véli úgy, hogy Milosevics azért áll most a bíróság ítélszéke előtt, mert szembe mert szegülni Jugoszlávia szétverésével és azzal, hogy részállamait betagozzák a különféle nyugati nemzetközi rendszerekbe és persze a szabad piacba. E megítélés szerint a Hági Bíróság is pusztán a „győztesek igazságának” alkalmazója. S valóban, az a mód, ahogyan őt Hágába hozták, szintén sok bírálatra adott okot. E vélekedés szerint Zoran Dzsindzsity azért adta ki Milosevicset, mert nagyobb pénzsegélyt ígértek neki Nyugatról – amely egyelőre jórészt még csak gyengén csordogál. Milosevics megkérdőjelezte

³ Los Angeles Times, 2002. február 12.

a bíróság legitimitását. Azt is visszautasította, hogy védőügyvédeket válasszon és fogadjon el magának. Milosevics azt is megtagadta, hogy válaszoljon arra a kérdésre: bűnösnek vagy ártatlannak tartja-e magát, s így a bíróság kénytelen volt a tárgyalást úgy elindítani, hogy a vádlott nem vallja bűnösnek magát. Maga vállalta saját védelmét, ő vezette le a tanúk kikérdezését és keresztkérdéseket tett fel. Rávilágított a belső ellentmondásokra, pontatlanságokra, és mindezzel nagy hatást és benyomást keltett általában, de mindenekelőtt a szerb közvélemény egy tekintélyes részében. S ahogyan Tim Judah, az *Observer* riportere írta, „a bírósági tárgyalás egyelőre csak azt a Szerbiában széles körökben elterjedt véleményt erősítette meg, hogy a Hágai Bíróság szerbellenes testület, s hogy Milosevics «morális győztesként» kerül majd ki az ügyből.”⁴ Az *Observer* riportere azt is megírta, hogy mivel a szerb televízió egyenes adásban közvetítette a pert, ez Szerbiában igen népszerű. Egy szerbiai közvélemény-kutatói felmérés szerint a megkérdezettek 41%-a úgy vélte, Milosevics eddigi bíróság előtti teljesítményéért ötöst érdemel.

A per első szakasza, amelyben a Koszovóban elkövetett bűnöket próbálták bizonyítani, nagy nehézségekkel járt a vádlók számára. A vád arra épült, hogy Milosevics Jugoszlávia elnökeként és a hadsereg főparancsnokaként felelős mindazokért a tettekért, amelyeket Koszovóban a különféle intézmények és a hadsereg tagjai elkövettek. Milosevics viszont azt állította, hogy a vádak jó része ténybeli tévedéseken alapszik, egy más részük pedig politikai szándékok szerinti félremagyarázáson. Ez vonatkozik az 1999. januári racsaki mészárlásra is, de arra a politikai tanácskozásra is, amely a franciaországi Rambouillet-kastélyban zajlott le. Milosevics rámutatott: ő a bűnök egy részéről nem tudott, egy másik részüket igyekezett megakadályozni, végül egy harmadik csoport esetében ő maga kezdeményezte a bűnösök megbüntetését. Így azután a vád feladata lett annak a bizonyítása, hogy a bűnök elkövetői és Milosevics között minden egyes konkrét esetben volt-e tényleges kapcsolat. Richard Drive, aki a Human Rights Watch nevében követi nyomon a bírósági tárgyalásokat, megállapította: „A vádról kiderült, hogy a gyilkosságokat illetően hamis tanúvallomásokot sorakoztatott fel. Egyre nehezebb bebizonyítani, hogy tényleges kapcsolat állt volna fenn a bűnök, a gyilkosságok elkövetői és Mr. Milosevics között.”⁵

A hágai per azután kezdődött, hogy Milosevics 2000 októberében elvesztette a szerbiai elnökválasztást. Ezt követte Milosevics Szerb Szocialis-

⁴ Observer, 2002 március 3.

⁵ Guardian, 2002. VIII. 27.

ta Pártjának veresége a szerbiai parlamenti választáson 2000 decemberében. Ez a két vereség nagyon súlyosan hatott Milosevicnek, a politikusnak a sorsára: az USA és az Európai Unió ezután kezdte nyomatékosabban szorgalmazni, hogy adják ki őt a Hágai Bíróságnak.

Ez azért nem volt olyan egyszerű ügy. Nem volt az sem Kostunica, Szerbia új elnöke, sem Zoran Dzsindzsity, az új miniszterelnök számára. Jellemző, hogy Kostunica miként próbált egyensúlyozni mérsékelt nacionalista beállítottsága (Valamint Jugoszlávia nemzeti méltóságának védelme) és a NATO-nak tett engedmények között. (A 2000. októberi elnökválasztáson a NATO még Kostunicát támogatta, ami azért későbbi magatartására is valamelyest hatott). Míg Dzsindzsity a maga nyugatos reformista politikai alapállásából nagyon is kész volt Milosevic letartóztatására és kiadatására, Kostunica megtagadta az ehhez szükséges aláírást. Kostunica ezt hosszabb ideig azzal utasította el, hogy ilyen lépést a jugoszláv alkotmány nem enged meg, ehhez magát az alkotmányt kellene megváltoztatni. Majd Kostunica magára vonta Dzsindzsity haragját azzal, hogy 2001. január 13-án kész volt fogadni Milosevicset, és tárgyal is vele.⁶

ROBERT JEVZEROV

Demokratizálás Oroszországban (Rosa Luxemburg hagyatékának tükrében)¹

A Nemzetközi Rosa Luxemburg Társaság kutatásaiban és rendezvényein mindig is a középpontban állt ademochrácia problémája Rosa Luxemburg hagyatékában. (A Társaság konferenciáiról az Évkönyv többször beszámolt.) A legutóbbi ilyen összejevetelen, Zürichben, ismét előkerült ez a

⁶ Terjedelmi okokból e tanulmánynak csak elenyészően kis részét tudtuk közölni. A következő részt 2005-ös kötetünkben közöljük. A téma minden jel szerint nem avul el. A per folytatódik, és a magyar média nem ad sok hírt róla, főleg nem ilyen szellemben (de még úgy sem, mint az Observer). Szegény Dzsindzsityet időközben megölték, ő már nem fog viharrá kavarni.

¹ Luxemburg hagyatékával az Évkönyv előző számaiban ismételtlen foglalkoztunk, lásd pl. 1998. évi kötetünk bevezető rovatát. A 2002. szeptemberi bochumi konferenciáról, ahol Jevzerov előadása elhangzott, lásd e kötetünk „Beszámolók” rovatát.

kérdés; Andreas Grass tárgyalta egy számomra érdekesnek tűnő szemszögből. A tamperei konferencián Jakov Drabkin szentelt előadást Rosa Luxemburg álláspontjának Oroszország demokratizálása szempontjából. Tőlük eltérően én azt a kérdést szeretném taglalni, hogyan állt ugyanebből a nézőpontból Oroszország demokratizálásának az ügye az 1980-as évek végén, az 1990-es évek elején. Luxemburg eszmei hagyatékából mindenekelőtt két alapvető állításra hivatkozom. Közülük az egyik, a leggyakrabban emlegetett, Lenin és Trockij egy intézkedésére vonatkozik. „Ez ugyanis – írta – betemeti azt az élő forrást, amelyből kiindulva egyedül lehet korrigálni valamennyi születőben lévő társadalmi intézmény tökéletlenségeit, mivel elzárja az utat a legszélesebb néptömegek aktív, akadálytalan, energikus politikai öntevékenysége előtt.”² Egy másik megnyilvánulásában Luxemburg arra utal, hogy a vezető szervek minősége szempontjából nem elegendő ezek személyi állományát kicserélni, mert a hiányosságok oka az is, hogy „passzívan várják az »új emberektől« a dolgok jobbra fordulását.” Mint írja, „ez annyit jelent, hogy a bürokratizmus betegsége ellen tisztán bürokratikus eszközökkel lépnek föl”.³

Az 1980-as évek végén Oroszországban fölélnkültek a demokratikus tiltakozó mozgalmak. Egyre több vállalatnál fordultak elő sztrájkok. A dolgozók

önszerveződése számottevően szélesedett. A mozgalmak politikai töltete is erősödött.⁴ Mind elterjedtebbek voltak a polgári kezdeményezések, fokozódott „a szovjet emberek önálló cselekvése – még hozzá mint állampolgároké, nem pedig mint állami hivatalok munkatársaié vagy az utóbbiak vezetése, netán nyomása alatt állóké...” Ez annyit jelent, hogy ezek „valóban alulról jövő kezdeményezések, és önállóságuk nem jelképes, hanem valóságos.” Ezek a kezdeményezések már az államfelépítés, az állami politika alapjait érintették, a népgazdaság irányításának a módszereit stb.⁵ 1991 augusztusában a demokratikus erők kudarcra kárhoztattak egy kísérletet arra, hogy a Szovjetunióban rendkívüli állapotot vezessenek be, és páncélosok bevetésével visszájára fordítsák a fejlődés irányát.

Ám, amint ezt teljes joggal hangoztatják, „a demokratikus mozgalom igen gyorsan zátonyra futott, és a társadalom amorfi állapotában megrekedt.” Véleményem szerint ez nemcsak arra vezethető vissza, hogy az em-

² Rosa Luxemburg *Gesammelte Werke* (a továbbiakban: RLGW), 4. köt. Berlin, 1974. 355–356. o.

³ RLGW, 3. köt. Berlin, 1973. 41. o.

⁴ *Szocial'no trudovije isszledovanyija*. Vip. 1., IMEMO, Moszkva, 1995.

⁵ *O. Ny. Janyickij: Szocial'nije dvizsenyija*. Moszkva, 1991. 6., 7. o.

berek a „demokráciába” antidemokratikus állapotukban jutottak el, nem is csak arra, hogy a „demokrácia” fogalmával valakik visszaéltek. Sokkal inkább az az ok, hogy a mozgalom nem nőtt föl az új feladatokhoz.⁶ Nem lehet eltekinteni attól, hogy a demokratikus mozgalmakat éppen vezetőik kormányozták a „zátony” felé.

B. I. Koval' idevágó vizsgálatai rávilágítottak bizonyos okokra. 1990 júniusa és 1991 augusztusa között a demokratikus erők jelentős tömegmozdulásokat szerveztek, és sikerült elnyerniük a lakosság legnagyobb részének a szavazatait. A „Demokratikus Oroszország” (Demokratyicseskaja Rosszija) és aktív vezetői alkották a „demokratikus tábor”-t. Ennek a vezetését B. N. Jelcinre bízta, és a kampányt az ő személyére összpontosították.⁷ Ha nem is kizárólag, de túlnyomórészt a hatalmi szerkezetek kialakítására összpontosították az erőfeszítéseiket. Ezek azonban csak a felszínen mozgó struktúraelemek voltak, a demokratikus tömegmozgalmakkal semmilyen kapcsolatuk nem volt. Zömmel régi apparátcsikokból – párt- vagy állami tisztviselőkből – álló „nomenklatúrát” hoztak létre. Ez a helyzet a leginkább tiszteletben álló demokratikus vezetők magatartására vezethető vissza. Erre a legjobb példaként Gavril Popovnak, az „Oroszországi Demokratikus Reformmozgalom” ideológusának az állásfoglalása szolgálhat. Ő úgy vélekedett, hogy Oroszországban 1989–1991-ben „valamennyi jelből ítélve és minden kritérium szerint népforradalom bontakozott ki”. Ahogy ő látta, „a népmozgalomban újonnan létrejött társadalmi szervezetek tucatjai vettek részt”.⁸ Mint megállapítja, „a tömegek telve voltak elszántsággal és készen álltak, arra, hogy a végső győzelemig harcoljanak”. A képviselők is – az ő képviselőik – bátran viselkedtek, „amikor a választások idején az SZKP jelöltjeinek alternatívájaként vállalták jelölésüket. Mind a tüntetéseken, a menetoszlopok élén, nem rettenve vissza attól, hogy lőhetnek rájuk, mind az államcsíny óráiban, a »Fehér Ház« védelmekor...ők voltak a tömegek élgárdája ebben a forradalomban.” A moszkvai Városi Tanács, amelynek az élén Popov állt, „mindazt a jót egyesítette magában, amit ezek a tömegek nyújtani tudtak”. Ám a vezetése alatt álló testületben a képviselők tevékenysége egy parlament mintájára alakult, és az egymás közti ellentétek, a szószátyárkodás bélye-

⁶ K. G. Holodkovszkij: Partyii: krizisz ili zakat? Polityija, 2000. N°2 (16), 81. o., ill. Uő: Igyejno-polityicseskaja gyifferenciacija rosszijszkovo obscsesztva: isztorija i szovremennoszty. Polityija, 1998. N°2 (8), 15. o. – Mindehhez lásd az Évkönyv 1991. és 1992. évi számainak orosz témájú írásait, egyebek közt Roy Medvegyev cikkét.

⁷ Rosszija szevodnya. Polityicseszki portret v dokumentah. 2. köt. Moszkva 1993. 103–104., 112–115., 200–202. o.

⁸ G. Popov: Moszszovjet kak zerkalo revolucii. Moszkovszkij Komszomolec, 2000. május 5.

gét viselte. A Tanács minden egyéb volt, csak nem hatalmon lévő vagy hatalomra törő testület.

Popov még ma is azt ismételteti, hogy az új Oroszország felépítéséhez az első számú feladat „új emberek” alkalmazása volt, ha nem is a demokratikus erők soraiból, mivel ezek – állítólag – nem voltak fölkészülve erre. Mint írja: „Számomra, mint politikailag képzett ember számára egyetlen lehetőség mutatkozott, ha az országnak és a népnek segíteni akartam: leváltani a legrosszabb bürokratákat, s valamivel jobbakkal helyettesíteni őket. Minden más remény csak utópia lehetett..., ugyanis az államszocializmus után jövő posztindusztriális építmény éppúgy a bürokrácia uralma volt, még ha ezt a demokrácia és a magántulajdon korlátozta is. Ennek megfelelően az új állam számára az embereket nem köztünk, a demokratikus mozgalom soraiban, hanem a progresszív szovjetfunkcionáriusok körében kellett keresni. Röviden szólva: a demokratikus mozgalom egyik vezetője minden máson munkálkodott, csak épp azon nem, hogy ezt a mozgalmat továbbfejlessze, ösztönözze a tömegek önszerveződését, és összegyűjtse a politikai tapasztalatokat a „tucatszám létrejövő társadalmi szervezetek” részére, amelyek „alulról létrehozva” már részesei voltak a népmozgalomnak. Arra sem törekedett, hogy a legszélesebb néprétegek kibontakozását segítse, amelyek elértek a demokráciához, és képesek arra, hogy új hatalmi formákat, illetve önszerveződési módszereket alakítsanak ki, amelyek révén a hatalmat ellenőrizhetik, és részt is vehetnek benne. Vagyis nem foglalt állást amellett, hogy a csoportokba tömörült demokraták az általuk kiharcolt hatalmi emeltyűket a valódi demokrácia fejlesztésére és a néphatalom kialakításának az ösztönzésére használják föl.

Arra a kérdésre, hogy „mit tegyünk?”, a „Demokratikus Oroszország”-ban részt vevő demokratikus mozgalmak vezetői is igen különböző válaszokat fogalmaztak meg. Egy részük, mint Jurij Afanaszjev és több híve, akik a mozgalmat vezető Politikai Tanács élén álltak, úgy gondolták, hogy a legidősebb, első számú feladat „a nomenklátúra revánsának” a fenyegető veszélye ellen küzdeni. Ami a Jelcin és környezete által létrehozott hatóságokat illeti, „a polgárok érdekei vezette távolságtartó stratégiai támogatás” álláspontját vallották. A „Demokratikus Oroszország” alsóbb köreiben a széles demokratikus mozgalom továbbfejlesztését és erősítését, továbbá önálló tevékenységét tűzték ki célul. Azok a vidéki felszólalások, amelyek a szervezet II. kongresszusán hangzottak el, erre utalnak. (Ezen a kongresszuson 1500 küldött vett részt.) A Politikai Tanácsban azonban más vélemény alakult ki. Ennek a tagjai többségükben azt tartották elengedhetetlennek, hogy igyekezzenek szoros együttműködést kialakítani az erőszakszervekkel, eközben pedig fenntartani maguknak a jogot a kritiká-

ra és konkrét problémák alternatív megoldásainak a kidolgozására. Egyébként „az államapparátus progresszív részével való szövetség” álláspontját vallották.

Az oroszországi demokratizálás nehézségei a tiltakozó mozgalmak mechanizmusainak sajátosságaiból is származtak. A tekintélyes amerikai kutató, F. Smitter ezt írta: „Már maga a demokrácia létrejötte is kiváltja a spontán társadalmi mozgalmak heves kialakulását.” Ez a helyzet, ha konszolidálódik, kedvez annak, hogy az egyének és a csoportok védelmezzék sajátos érdekeiket, és igyekezzenek ezeket mások rovására érvényesíteni.”⁹ S éppen ez a tendencia került előtérbe Oroszországban a 20. század '90-es éveiben.

Az oroszországi politikai életben nagy számban alakultak kis pártok; ezek kis csoportosulások, amelyek nem álltak közvetlen kapcsolatban a néptömegek törekvéseivel, mozgalmaival és önszerveződésével. Igen gyakran önmagukon, mindenekelőtt vezetőiken kívül senkit sem képviseltek. Akkoriban írta Kovalj: „A többpártrendszer személyi csoportok és csoportoskák, szekták és vitaklubok színes mozaikja formájában bújti ki gubójából.”¹⁰

Végeredményben az események felszínén a pártok élénken tevékenykedtek. Ahelyett, hogy nekiláttak volna a tömegek között végzendő fáradtságos napi munkának, hogy Oroszország roppant térségeiben támogatással létrejött szervezeteiket és ezek tevékenységét, söröspult-politikusok csatározásai bontakoztak ki. Ez csakis a politikai tevékenységnek, mint „piszkos ügynek” az egyre tömegesebb elutasításához vezethetett. „A lakosság legnagyobb része – írta 1992-ben Kovalj – mit sem ért abból, ami történik, ennek megfelelően passzívan viselkedik, bár mindannyian készek fecsegni az uralkodó rendetlenség jelenségeiről.” A demokratikus szervezetek vezetői azonban nem törekedtek arra, hogy ezt az elégedetlen „passzivitást” a rendetlenséggel szembeszegett aktivitássá alakítsák.

Kedvezőtlen volt az is, ahogyan a demokratikus sajtó aládolgozott a tömegek depolitizálódásának. Az *Izvesztyija* például egy cikkében a „Barrikások vagy zöldegeskertek?” alternatíváját vázolta föl. Ezzel azt a benyomást erősítette, hogy a barrikádkarccal kizárólag a politikai tevékenységtől, sőt tájékozódástól való tartózkodás állítható szembe. Azok a kísérletek, hogy a demokratikus sajtóban bírálják ezt a megközelítést, beleütköztek a testületi szolidaritás falába: „semmi kritikát egymással szemben”.

⁹ F. Smitter: Razmislennija o grazhdanszkom obscsesztve i konszolidacii gyemokratyii. Polityicseszkije isszledovanyija, 1996. N°5, 18. o.

¹⁰ Rosszija szvezodnya, 2. köt. 106. o.

Végső soron, mint Afanaszjev megállapítja: „Brezsnyev nomenklatúrája él – mint társadalmi és mint politikai kategória is. Jelcin idején némileg félretolták, és némely addigi »felesleges emberek« hatalomra kerülhettek. Ám maga Jelcin és azok az emberek is, akikre ő elsősorban támaszkodott, a szovjet nomenklatúra képviselői voltak.”¹¹ Ezt a megállapítást az Orosz Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetének a kutatásai is alátámasztják. Ezek szerint az orosz politikai életben mozgó elit tagjainak több mint háromnegyede az egykori szovjet nomenklatúrából jött.

Afanaszjev és hívei is elhatárolódtak a politikai élettől. Ezt magyarázva ő maga így érvel: „A politikus olyan ember, aki minden esetben hajlamos arra, hogy kompromisszumokat keressen és találjon. Erre én képtelen vagyok.”

DÖMÉNY ZSUZSA

Venezuela

Venezuelában 1958-ban valamennyi politikai erő összefogásával megdöntötték Pérez Jiménez katonai juntáját. A demokrácia története valójában ekkor kezdődött ebben az országban. A modernizáció imperatívusza és a különböző politikai pártok diktatúra-ellenessége, valamint annak a közös felismerése, hogy alapvető társadalmi változásokra van szükség a javak jobb elosztása, az ország kedvezőbb gazdasági fejlődése érdekében – vezetett oda, hogy a diktatúra-ellenességet a különböző pártok politikai egyezményben is megerősítették.

Egyetértettek abban, hogy olyan képviseleti demokráciát kell teremteni, amelyben a konfliktusok a rendszeren belül kezelhetők; hogy az ellentétek nem válhatnak antagonisztikussá, és abban is, hogy az állam feladata a kölajból befolyt jövedelem elosztása, továbbá azoknak a mechanizmusoknak a létrehozása, amelyek elősegítik az országban a gazdasági fejlődést, a modernizációt.

Ez a világosan felismert közös érdek indította 1958-ban a három nagy párt: az AD, a COPEI és az URD¹ vezetőit a paktum megkötésére. (*Pacto de*

¹¹ Moszkovszkij *Komszomolec*, 2001. július 18.

¹ AD – Demokratikus Akció (szociáldemokraták), COPEI (kereszténydemokraták), URD (liberálisok).

*Punto Fijo*²). Ebben célul tűzték ki a közösen elfogadott normák lefektetését, amelyekben a demokrácia érdekében együtt tudnak működni. Az egyezmény formálisan a stabil kormányzás érdekében született. Valójában sokkal többet jelentett ennél: azoknak a gazdasági, politikai eliteknek az egyezménye volt, amelyek érdekeltek voltak az új politikai rendszer megteremtésében, intézményeinek működésében, és stabilitásának megőrzésében, s nem utolsósorban az olajból származó egyre nagyobb bevételek elosztásában.

Az olajbevétel a venezuelai politikai rendszert hosszú távon meghatározó faktor, amely szétfeszítette az autoriter rendszert, megteremtette a politikai változás alapjait, konszolidálta a kezdetben zsenge demokráciát. Annak a körülménynek, hogy *az olajból származó bevétel nem az ország saját erőfeszítésétől, produktivitásától függ* – valójában még a beruházásoktól is csak kis mértékben –, hanem szinte kizárólag a piaci konjunktúrától, rendkívül nagy jelentősége lett a későbbiekben a politikai rendszer működésének egészére nézve.

Az 1960-as évekre letisztult politikai erőterben a szociáldemokrata és a kereszténydemokrata párt maradt a legfőbb politikai aktor, a centrista liberális párt eljelentéktelenedett. Az 1958 előtti diktatúrákat támogató erők hosszú időre diszkvalifikálták magukat, nem jelentettek fenyegetést a két párt dominanciája alatt kialakult, és velük együtt konszolidálódott demokratikus rendszerre.

A kétpárti politikai rendszert a polgárok támogatták, elismerték, a demokrácia intézményrendszerét és mechanizmusát elfogadták. Sikerült a társadalmat olyan mértékben integrálni a versengő pluralista rendszerbe, hogy a választók még akkor is a két párt alternatívájában gondolkodtak, amikor azok már rég oligarchizálódtak, és érdekezésségük elfedésére kifinomult technikákat alkalmaztak.

A két párt nevéhez, működéséhez, imágójához a demokrácia, a modernizáció, a prosperitás fogalma kapcsolódott, s a fiatal nemzetekre jellemző felfokozott nemzeti érzés is. Az identitás-tudatba beépült a „sikeres, gazdag, prosperáló nemzet vagyunk” érzete, amely esetenként már torz, túlzó formákat öltött. A pártok olyan kollektív morális értékek hordozói lettek, amelyek csaknem 40 éven át erősítették a kétpárti rendszert, a választók bizalma még az 1980-as években már jól érzékelhető társadalmi-gazdasági válság idején is elég volt az AD győzelméhez. (A válság kiszélesedésekor

² A COPEI vezetőjének, a későbbiekben kétszer is elnökké választott Rafael Calderának a „Punto Fijo” nevű caracasi villájában írták alá a hárompárti egyezményt; innen származik a „beszélő” név, amely magyarul biztos pontot jelent.

azonban a választók, ezekben a kollektív értékekben is megcsalva, sokszorosan büntették a rendszer alappilléret alkotó két pártot, teljesen elfordultak tőlük, gyakorlatilag kitorölték őket a politikai mezőből.)

A kivételes adottságú, természeti kincsekben, energiaforrásokban, főleg olajban gazdag ország bevételei hosszú évtizedekre kiegyensúlyozott, kényelmes kormányzást biztosítottak. A világpiacon egyre drágább olajból széles körű szociális, esetenként populista programok megvalósítására is jutott pénz. Ebben a térségben szokatlanul nagy számú középréteg is kialakult, amelynek jelentős részét alkotják az Európa különböző országaiból a második világháború után bevándoroltak. (Ezek között szép számmal vannak magyarok: értelmiségiek, művészek, kereskedők.)

Az egész déli kontinensen végigfutó – zömmel konzervatív indíttatású – államosítási hullám nyomán, amely a kiemelkedően fontos természeti erőforrásokra irányult (olaj, réz, ólom, salétrom, ón), a hetvenes évek közepén a venezuelai olajkincs is visszakerült a multinacionális vállalatoktól az állam tulajdonába. Az olajexport ettől kezdve az állami bevételeknek mintegy 80%-át adta. Emellett eltörpült a vámilletékek, adók és más állami bevételek jelentősége, ezek a területek fokozatosan a korrupció melegágyává váltak. A morális hanyatlásra nemcsak a korrupció széles körű elterjedése utalt, hanem a kiterjedt klientelizmus és az informális hatalom is. Az egyes kormányváltások idején már-már az intézményrendszer működőképességét veszélyeztető mértékű személycserék, az állami alkalmazottak nagy száma (néhány tartományban minden 10 alkalmazottból 9!), valamint az 1980-as évek elején a nemzeti valutának (bolívar) már a gazdaság egészét veszélyeztető mértékű árfolyam-támogatása súlyos egyensúlyzavarokra utalt. Ekkor már megkezdődött a külföldi kölcsönök felvétele is. 1983-ban nem lehetett tovább tartani a bolívár árfolyamát, ez volt az első sokk a „gazdag ország vagyunk” bűvöletében élő lakosság számára. Ekkor lódult meg az infláció, és indult meg az egyes városi rétegek rohamos lecsúszása, elszegényedése.

A hatalmas olajbevételekből nem jutott átfogó terv szerinti gazdaságépítésre, az infrastruktúra kialakítása is elmaradt, az egymást váltó kormányok nem folytatták a megkezdett beruházásokat. A rendkívül egyenlőtlen technikai színvonalból szigetekként emelkedtek ki a multinacionális vállalatok és az olajipar. Egész gazdasági ágazatok (pl. a mezőgazdaság nagy része) sínlyődtek az importtámogatás miatt. Az 1983-tól az évtized végéig alkalmazott restriktív csak egyes mezőgazdasági ágazatoknak kedvezett, a drasztikus import-tilalom, a gazdasági bezárkózás politikája azonban végzetes tévedésnek bizonyult, a venezuelai gazdaság elszakadt a világpiaci trendektől és kihívásoktól, a versenytől elszigetelt ipar stagnált.

Más latin-amerikai országok is bejárták ezt az utat, közgazdászaik az 1980-as éveket ezért nevezik „elvesztegetett évtized”-nek.

A gazdaság mély repedései ellenére az elit és a középrétegek idillje még tartott. Ekkor már jól látszott azonban, hogy a választások csak stílusváltást jelentettek. Ugyanazok a politikusok szerepeltek különböző pozíciókban évtizedekig, a pártstruktúrák megmerevedtek, a politikai elit oligarchizálódott. Egy ideig még jól lehetett alkalmazni a kifinomult kormányzási és konfliktuskezelő módszereket, de a demokrácia egyik legfontosabb eleme, az ellenzék ellenőrző szerepe üres formalitássá vált. Az intézményrendszer még működött, bár a korrupció egyre elterjedtebbé és nyíltabbá vált, nemcsak a hivatalokban, hanem az igazságszolgáltatásban és a rendőrség soraiban is. A közbiztonság hiánya a városi, elsősorban a caracasi lakosságot sújtotta leginkább. A választópolgárok 1989-ben, majd 1993-ban is a „régii szép idők” iránti nosztalgiával szavaztak, a két párt nagy öregeit – Carlos Andrés Pérez-t és Rafael Caldera-t, akik mindketten voltak már elnökök – hívták vissza az ország élére. Mindhiába.

Ekkor még a gazdaság makromutatói irigylésre méltóan jók, a növekedés 7% fölött volt. A felszínen a prosperitás képe látszott, miközben az 1990-es évek elején a gazdasági szakértők és a politikusok számára már nyilvánvaló volt, hogy a csökkenő olajbevételek mellett az óriási közkiadások és az ártámogatás politikája – beleértve a benzinét is, amelynek literje olcsóbb volt, mint az ivóvíz – nem folytatható. Carlos Andrés Pérez elnök 1989 elején szigorú gazdasági megszorító intézkedéseket jelentett be. A konzultációk nélkül, előkészítetlenül életbe léptetett neoliberais csomag elszigetelte az elnököt és a kormányt. A váratlan bejelentéssel még azoknak a társadalmi erőeknek sem adtak esélyt a támogatásra, amelyek megfelelő keretek között egyetértettek volna ezekkel. Az intézkedések között szerepelt a benzin áremelése is, ami addig tabunak számított.³ A sokkhatás nem maradt el. Válaszul hatalmas tömegek tódultak az utcákra, a tüntetés napokig tartó, áldozatokat követelő véres zavargássá fajult Caracas központjában. Az 1958 óta Latin-Amerika-szerte demokratikus mintaállamnak tekintett ország lakói számára megrázó élmény volt szembesülni azzal, hogy a társadalom széles rétegeinek elszegényedése ilyen mértékben robbanásveszélyes.

A politika elbizonytalanodott, egyik hagyományos pártnak sem volt stratégiája az új helyzetre. Erőfeszítéseik a régi helyzet fenntartására irányultak, az egyre mélyülő válságról tanúsokdó figyelmeztető jeleket nem

³ Az irreálisan alacsony árú benzint a venézek úgy tekintették, mint nekik jogosan járó jutást, hiszen „az olaj a miénk” populista politikusok által használt szövege átment a köztudatba.

vették komolyan. A venezuelaiak többségének értékrendjében azonban igen mélyen gyökerezik a demokrácia. Ezt 1992-ben Hugo Chávez és katonatársai puccskísérlete is világosan megmutatta. A televíziós felhívások ellenére az emberek nem csatlakoztak a felkelőkhöz. Ezért a hatalomátvételi kísérlet órák alatt megbukott.

A bankrendszer megroppanása, a 10 milliárd dollárba kerülő támogatás (a GDP csaknem 16%-a) csak súlyosbította az áttekinthetetlen helyzetet.

Az ebben az országban soha nem tapasztalt mértékű elszegényedés az évtized végén már a középrétegeket is érintette, de a legsúlyosabbá a városi szegénység helyzete vált. Míg 1980-ban 18% volt, a „kritikus szegénység” nyomorszintjén élők aránya, a kilencvenes évek végére ez már 47%-ra nőtt.

Napjainkban a 23 milliós lakosság közel 80%-a él a szegénység szintjén. 1979 óta a reálbérek 67%-kal csökkentek! A fővárost, Caracas-t körülölelő nyomornegyedek mintegy kétmilliós lakosságának állandó utánpótlása a vidékről feljövő, munkát keresők népes tábora, a külföldi bevándorlók és a magas népszaporulat. (A népesség csaknem fele 18 év alatti.) Innen nincs kitörési lehetőség, a nyomorúságos viskók, a ranchók világa fogva tart. A születéskor várható élettartam az utóbbi hat évben ezeken a területeken mintegy öt évvel csökkent.

Elterjedt a „megélhetési bűnözés”; a közbiztonság elképesztő mértékben romlott, különösen a fővárosban. A különböző feladatokra létrehozott új és új rendőri alakulatok, akciócsoportok bevetése sem segített, ezek egymás közötti presztízsharca inkább csak rontott a helyzeten.

Carlos Andres Pérez elnök 1992-ben korrupciós ügyek miatt lemondani kényszerült, s az ezt követő, 1993-as választásokkal a kétpárti rendszernek vége szakadt. A választók elfordultak a csaknem negyven éven át kormányzó pártoktól, amelyek a hatalmas olajbevételek ellenére alkalmatlannak bizonyultak az ország gazdasági társadalmi problémáinak a kezelésére. A több kis párt szövetségének elnökjelöltjeként – másodízben – megválasztott kereszténydemokrata politikus, Rafael Caldera, saját pártja szétverése árán is vállalta a kormányzást. Ebben a periódusban tovább mélyült a válság. A kormányzás koncepciótlansága, sodródása, az államigazgatás szinte tapintható szétzüllése, funkciózavarai, a hagyományos pártok teljes tekintélyvesztése és a széles körű korrupció, a morális hanyatlás aláásta a demokrácia alapintézményeit és veszélyeztette legitimitását.

Az 1998-as választásokon elnökjelöltként induló Hugo Chávez, a volt puccsista katonatiszt, az ejtőernyős ex-alezredes hatalmas szavazataránnyal győzött.

Gabriel García Márquez egy interjúban így jellemzi: „Beszélgetésünk első perceiben meggyőződhettem arról, hogy milyen tehetséges elbeszélő. A

venezuelai népi kultúra legjobb hagyományait szívta magába, kitűnő szónok, és a memóriája rendkívüli. Ahogy az életéről mesélt, olyan személyiséget fedezhettem fel benne, amely semmiben sem hasonlított a marcona despotára, akit a médiából ismerhettünk. Az egy másik Chávez. Vajon melyik az igazi?”

Az új elnök népszerűsége abból is fakadt, hogy a szegénység szintjére lecsúszott emberek maguk közül valónak érezték⁴, olyannak, aki ismeri a gondjait, az ő nyelvükön beszél és velük azonos értékrendet követ.

Hugo Chávez *modellváltást* tervezett, a politikai rendszer teljes átalakítását, alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását, a jogrendszer reformját, az állam és a gazdaság viszonyának újjászervezését, az olajbevételek feletti nagyobb ellenőrzést; protekcionista kereskedelempolitikát; az államadósság átütöztetését; a közélet tisztaságának megteremtését; a korrupció megszüntetését; és a szociális juttatások új rendszerének kidolgozását, valamint egy új hatalmi ág létrehozását: a „morális hatalomét”. A kormányprogram minden területen átfogó változásokat irányzott elő, *nem reformokat, hanem egy „új köztársaság” megteremtését.*

A Kongresszus feloszlásával megalakult az *Alkotmányozó Nemzetgyűlés*, ezzel Chávez elnök megfosztotta a régi politikai elitet attól az intézményes lehetőségtől, hogy ellenzéki véleményét kifejtse, erre ebben az időszakban gyakorlatilag csak a média adott lehetőséget.

Az új alkotmány népszavazással lépett életbe.⁵ Az ország neve *República Bolivariana de Venezuela*-ra változott. Jelentősen kibővült az eddig is erős elnöki jogkör. A Szenátus intézménye megszűnt, a kétkamarás parlament helyett egykamarás lett.

A decentralizáció végrehajtására új testület állt fel; „*A Kormány Szövetéségi Tanácsa*”, amelynek a vezetője az alelnök, (ez új tisztség) tagjai a miniszterek, a kormányzók, tartományonként egy polgármester, valamint a civil szervezetek képviselői. A Tanács feladata megtalálni az egyensúlyt a decentralizáció és a kormányozhatóság között, valamint a gyengébben fejlett tartományok és az erősek között.

Új intézmény a „*Népvédelmi Hivatal*”, amely valójában az ombudsman hivatala, némileg szélesebb jogkörrel.

Az új alkotmány visszaadta az *indián közösségek tulajdonába* az általuk lakott területeket; bizonyos feltételek esetén elismerte a kettős állampolgárságot, és választói jogot adott a katonáknak is.

⁴ A szülei vidéki tanítók.

⁵ 1999. decemberében a választásra jogosultak 46%-a (hozzávetőlegesen 4,8 millió fő) adta le voksát, ebből 72% volt az igen.

Az elnök szükségét érezte, hogy a politikai rendszer átalakításának fordulópontjain népszavazással erősítse meg döntését, amely minden esetben nagy többséggel támogatta Chávezet. Az elnököt törekvéseiben nemcsak a nagyarányú választási győzelem által legitimált – Venezuelában egyébként is erős – elnöki hatalom segítette, hanem azok a szakemberek és tapasztalt közéleti személyiségek is, akik az előző kormányok működésével és a mindent átható korrupcióval – változásokat sürgetve – nyíltan szembehelyezkedtek.

A decemberben elfogadott alkotmányról minden fórumon aggodalmak, kritikák, javaslatok fogalmazódtak meg. A venezuelai jogrendszer átalakítása már régóta napirenden volt. Az anakronisztikus jogrendszer a részleges reformok és kiegészítések nyomán kusza és áttekinthetetlen lett, ami tág teret nyitott a különböző jogértelmezéseknek és a korrupciónak. A bírói hatalom eddigi csúciszervei helyett egyéves időtartamra létrehozta egy bizottságot, amely az új Legfelsőbb Bíróság felállításával megszűnt, azonban az átfogó reform napjainkig sem született meg.

A leghevesebb vitákat az elnöki jogkör kiszélesítése váltotta ki: „csaknem diktatoriális” vagy „majdnem abszolút hatalom”-nak tartják az új alkotmányban megfogalmazott jogkört. Az ellenzék Chávez diktatórikus hajlamának megtestesülését látja az eddig is erős elnöki hatalom további szélesítésében. S ez nem csak a politikai ellenzék aggodalma, az értelmiség egy része, a gazdasági élet szereplőinek zöme, a középosztálybeliek többsége, a sajtó nagy része és a katolikus egyház is osztja ezt a véleményt. Az új alkotmány növeli az állam szerepét a gazdaságban, ezt is bírálják, és az erőteljes centralizációs törekvések miatt is sokan fogalmazták meg aggodalmaikat. Jól látható szándék az *egypárti politikai struktúra* kialakítása, amely nyugtalansággal tölti el a pluralista demokráciában felnőtt állampolgárokat.

Hatalmi harc kezdődött az elnök és a régi elit képviselői között.

A hivatásos katonák szavazati joga miatt a hadseregen belüli politikai csoportosulásoktól sokan tartottak, még többen azonban attól, hogy a hadsereg mint politikai aktor szerepelhet. Az aggodalom nem alaptalan, Chávez már kormányzásának első évében is különböző hivatalok élére katonákat nevezett ki, azóta ez általános gyakorlattá vált.

Míg az intézményrendszer átalakítása az eredeti tervek szerint haladt az elnöki periódus első évében, addig a gazdaság működési zavarai egyre súlyosabbak lettek. A recesszió 7,2%-os, ez a legrosszabb érték az utóbbi tíz esztendő alatt. Nyilvánvalóvá vált, hogy a gazdaság élénkítésére nincsenek pontos elképzelések, a kiforratlan gazdaságpolitika, a bizalom hiánya az elnök és a gazdaság aktorai között csak elmélyítette a válságot. Ehhez já-

ruktak még Chávez elnök radikális, verbális kalandjai, amelyek félelmet keltettek immár az alsó középosztály körében is.

A kis- és közepes vállalatok tömegesen zártak be, több mint ezer cég ment csődbe. A nagyvállalatok közül is sok csökkentette vagy szünetelteti a termelést (csak állagmegőrző karbantartást folytatnak), a tőkeerős tulajdonosok kivárnak. 1999 óta 900 000 embert bocsátottak el, a vásárlóerő rohamosan csökkent (csak az alapvető élelmiszerek forgalma 18%-kal esett vissza).

Becslések szerint Chávez elnök beiktatásától, 1999 februárjától több milliárd dollárt vontak ki az országból, s a legalacsonyabb inflációs mutató is 20% fölött volt. Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy a venezuelai gazdaság a külföldi tőke számára nem vonzó, a hazai termelő beruházások volumene látványosan visszaesett.

A régi intézményrendszer lebontása viharos gyorsasággal megtörtént ugyan, azonban az új hivatalok működési zavarai, a jogkörök tisztázatlansága és az új vezetők járatlansága miatti elégedetlenség jelentősen apasztotta az elnök támogatását.

A modellváltás lendülete mintha kifulladt volna az intézményrendszer átalakításával. Úgy tűnik, nincs sem rövid, sem hosszabb távú elképzelés a gazdaság élénkítésére és az egyre súlyosabbá váló szegénység kezelésére. A baloldali populista elnök nagyrészt a szegények szavazataival jutott hatalomra, a lakosság szinte minden rétege egyetértett vele – a gazdagok is. Azt várták, hogy a szociális és esélyteremtő programok élvezzenek elsőbbséget. Ez nem történt meg; különböző akciók indultak ugyan a segélyezés átalakítására, de az adatokból kiderül, hogy a helyzet ezzel sem javult.

Az állami elosztás rendszerében nem változtak lényeges mértékben a hangsúlyok, nem érvényesültek azok a baloldali értékek, amelyek az elnök populista diskurzusaiban rendre megfogalmazódtak.

Az új elit egy része gyorsan megtanulta a korrupciós manővereket, gyors és kihívóan leplezetlen meggazdagodásuk kiábrándító tapasztalat azoknak az értelmiségi és más középrétegekből származó támogatóknak, akik a közélet megtisztítását várták az új hatalomtól, ezért most fokozatosan elfordulnak tőle. Így történt ez a tanácsadói testületekben és a minisztériumok élén is, mára alig egy-két ember maradt Chávez mellett a kezdeti csapat tagjaiból. A klientúra-építés nyíltan folyik, s különösen szembetűnő, hogy az állami vállalatok és cégek vezető testületeiben mindenütt ülnék katonák.

A hagyományos külpolitikai hangsúlyok eltolódtak, a pillanatnyi politikai szimpátiáit követő elnök néha szem elől téveszti a csaknem kizárólag az olajexporttól függő országa hosszú távú érdekeit. A Kubával mind szo-

rosabbá váló kapcsolatot gyanakvással kísérik kül- és belföldön egyaránt, csakúgy, mint azt a közvetítő szerepet, amelyet az elnök egyes kolumbiai szabadcsapatok, gerillák, illetve a szomszédos ország kormánya között vállal.

A független, tőkeerős és magabiztos sajtó és a kritikákra kezdettől rosszul reagáló elnök közötti ellentét nyílt szembenállássá fajult. Állandó téma a sajtóban, hogy miként lehetne legális módszerekkel eltávolítani a hatalomból az ellenzék által az elnöki posztra állított, de általuk teljesen alkalmatlannak és felkészületlennek tartott elnököt. Csak az állami média lojális a hatalomhoz.

A politikai közbeszéd alapvetően megváltozott, mind stílusát, mind tartalmát tekintve. A régi politikai elit nyelvezetét felváltotta az elnöki retorikában a kevésbé művelt rétegek által használt nyelv, így a politikai üzenet sokkal szélesebb tömegekhez jut el. Ebben a hagyományosan toleráns és sokféle etnikumú országban a közbeszéd új elemei jelentek meg; a szélsőséges nacionalizmus, az idegengyűlölet, a régi elit és a tehetősebb rétegek elleni hangulatkeltés, a gyűlöletbeszéd. Új, markáns törésvonal mentén oszlik ketté a társadalom, az elnök hívei és az ellenzék egyre keményebben állnak szemben egymással. Tüntetések és ellentüntetések zajlanak, a sajtó szerint az elnök hívei között fegyveres paramilitáris csoportok tűntek fel.

Az ellenzék sorait duzzasztotta az új földtörvény és az oktatási törvény körüli vita. A nagy kiterjedésű,⁶ gyéren lakott országban hatalmas nagybirtokok vannak, és a művelhető terület töredékét vonták csak be a mezőgazdaságba, miközben a vidéki munkanélküliség igen magas. Az új földtörvény a helyi parasztok használatába adná azokat a területeket, amelyeket a nem helyben lakó tulajdonos évekig parlagon hagyott.

Az oktatási törvénytervezetnek a közvélemény számára legelfogadhatatlanabb pontja, hogy állami felügyelet alá helyezné a felekezeti – zömében katolikus – iskolákat is.

A középosztály és a felső rétegek számára mindezek az intézkedések tendenciájukban is elfogadhatatlanok. Egyre többen vándorolnak ki, részint azok az idősebbek, akik már rég külföldi bankokban tartják a pénzüket, részint a jól felkészült fiatalok, akik másutt – leginkább az Egyesült Államokban – biztosabb, kiszámíthatóbb jövőt remélnek. A gazdaság stagnál, hatalmas összegeket vonnak ki az országból, a tüntetések miatti bizonytalanság csak tetézi az általános rossz közérzetet.

Ez a hadseregen belül is érzékelhető. A kezdetben lojális hadsereg egyre megosztottabbá vált, egyes tábornokok már a sajtóban is bírálták az el-

⁶ Venezuela területe tízszer nagyobb, mint Magyarorszáé.

nököt, majd nyíltan szembefordultak vele, s *2002 áprilisában*⁷ *Chávezet puccsal eltávolították*, és hatalomra segítették a befolyásos szakszervezeti vezetők által is támogatott *Pedro Carmonát*, a gyáriparosok szövetségének⁸ elnökét. Bár az eredeti terv szerint egy háromtagú ideiglenes elnökség vette volna át a hatalmat, Carmona végül a másik két jelöltet kijátszva egyedül jelentette be Chávez eltávolítását és intézkedéseinek felfüggesztését.

Carmona másfél napos elnökségének az vetett véget, hogy a Chávezhez hű katonák visszahelyezték a hatalomba a legitim elnököt, a szegények szimpátia-tüntetése mellett. A puccs megbukott.

Ez a *puccs nem tartozik a klasszikus latin-amerikai katonai hatalomátvételek sorába*. A katonáknak itt egy percig sem állt szándékukban a hatalmat gyakorolni, szerepük az elnök eltávolításában és az új elnök hatalomra segítésében merült ki.

Úgy tűnik, a régi politikai elit ezután ugyanott akarta folytatni, ahol abahagyta, semmit sem tanult, és semmit nem értett meg az utóbbi évek történéseiből. Vaskos hiba volt a régi politikai rend szimbólumának, a gyáriparosok szövetségének az elnökét, a személyében egyébként is teljesen alkalmatlan Carmonát előtérbe helyezni.

Az elnök visszatérése után nem kezdett tisztogatást, s némiképp visszafogottabbá váltak a beszédei is. Támogatói azonban radikalizálódnak. Az utóbbi hónapokban egy nap sem telt el tüntetések nélkül, amelyek során a kisebb összecsapások sem ritkák. A manifesztációk a hagyományos városközpontban zajlanak, ahol tömegesen mennek tönkre a kereskedők, s a közintézmények is nehezen közelíthetők meg. A bizonytalanság és a zaklatott közéleti viszonyok állandósultak.

Milyen erők segítik az elnök hatalmon maradását mindezek ellenére?

A kezdetben zömmel az értelmiség köreiből, a középosztályból és a régi politikai, gazdasági elit tagjaiból álló ellenzék nagy része az elnök leváltását – különösen a balul sikerült puccs után – csak demokratikus formában tartja célravezetőnek. Napjainkban nehezen képzelhető el egy puccsal hatalomra került kormány beilleszkedése a nemzetközi környezetbe.

Chávez mellett állnak továbbra is a legszegényebb rétegek, bár az elnök népszerűségi indexének rohamos hanyatlása arra utal, hogy már lényegesen kevesebb a híve, mint az utolsó szavazás idején.⁹ A hadsereg egy része – de senki nem tudja, mekkora – továbbra is támogatja a törvényesen megválasztott, legitim elnököt.

⁷ Április 11-én

⁸ FEDECÁMARAS

⁹ Chávez népszerűségi indexe (2003. január végén) 16% volt.

Erőpróbát jelent az elnök, az őt támogató erők és az ellenzék között, a puccsban részt vevő tisztek katonai bíróságon folyó pere. A felmentő ítélet után¹⁰ kitört zavargásokban, az elnök hívei összecsaptak az ellenzéki főpolgármester által kivezényelt fővárosi rendőri alakulatokkal. *Baljós árnyak vetülnek a demokráciára.*

Úgy tűnik, az elnök már nem, s az ellenzék még nem elég erős ahhoz, hogy érvényesítse akaratát.

Az ország belső adósságállománya az utóbbi három évben 200%-kal nőtt, s eléri a 10,4 billió bolívert,¹¹. Ezt a magánbankok finanszírozzák heti bontásban, 30-40%-os kamattal. Ennek egyedüli haszonélvezői a bankok. A pénzintézetek nem a gazdaság élénkítésére, beruházásokra helyezik ki a pénzt, hanem kockázatvállalás nélkül, az államnak hiteleznek, s ez a körforgás addig tart, amíg az állam olajbevételeiből törleszteni képes a kamatokkal megnövelt kölcsönöket.

2002 végén a gazdasági mutatók minden területen további erőteljes romlást jeleztek. Az infláció 31%-os, a GDP 10%-kal esett, a nemzeti valuta értékvesztése 85%, a fogyasztás 20%-kal esett vissza, a regisztrált munkanélküliség 17%-os, s a szegénység szintjén élők száma az elmúlt négy évben 25%-kal nőtt. Chávez kormányzása alatt tehát gyorsult az elszegényedés, még jobban elmélyült a szakadék a szegények és a gazdagok között.

Decemberig valamiféle állóháborút vívott az elnök és az ellenzék. Igaz, Chávez egyre türelmetlenebb és fenyegetőbb beszédeit nem követték intézkedések; kivétel ez alól az ellenzéki tüntetéseket biztosító fővárosi rendőrség lefegyverzése, amire az elnök adott utasítást.

A háttérben azonban átrajzolódtek az erővonalak. Az elnök híveinek száma megcsappant, ám szervezettebbé váltak, és tömegekben feltűntek fegyveres paramilitáris csoportok is. Ezeket az ellenzék szerint a hadsereg képezi ki és fegyverzi fel; egyre aktívabbak, ellenzéki személyiségeket, újságírókat, szerkesztőségeket támadnak meg, s a tüntetések résztvevőit is zaklatják.

Az utcai megmozdulások a vidéki nagyvárosokra is átterjedtek.

Közben az ellenzék is szervezettebbé vált. Erői *Demokratikus Koordináció* néven csúcs-szervezetet hoztak létre, amely összehangolja akcióikat, és programot dolgoz ki a Chávez utáni időszakra. A gazdasági helyzet romlása miatt újabb tömegek csatlakoztak az ellenzékhez, ez jól követhető a megmozdulásokon részt vevő tömeg nagyságából. *Az ellenzék rendkívül heterogén*, minden társadalmi réteg megtalálható benne, borszínre, iskolázottság-

¹⁰ Augusztus 14.

¹¹ 1 USA dollár=1375 bolívar (aug. 14-én)

ra és vagyoni helyzetre való tekintet nélkül. *Továbbra sincs azonban vezéralakja*, ami új jelenség a venezuelai politikai mozgalmak történetében.

Az ország két szembenálló táborra szakadt. Ebben az alapvetően toleráns, befogadó országban eddig elképzelhetetlen módon jelent meg a faji-és osztályellentét. Az elnök gyűlöletkeltő beszédei hatásosak voltak, mindkét oldal radikalizálódott.

Novemberben az ellenzék aláírásgyűjtő akcióba kezdett, egy referendum kiírása érdekében, amelynek célja az elnök eltávolítása demokratikus úton. 2,7 millió aláírás gyűlt össze; ez jóval meghaladta a szavazatra jogosultak 20%-át, ami törvényes feltétele a referendum megtartásának. Az elnök már az aláírásgyűjtés idején közölte, hogy nem mond le, és nem lesz referendum. Erre az álláspontra helyezkedett a Legfelsőbb Bíróság is. Az indoklás szerint az elnököt hat évre választották, és leghamarabb hivatali idejének félideje után hívható vissza.

Válaszul az ellenzék határozatlan idejű sztrájkot hirdetett, amelyet a legnagyobb szakszervezetek mellett a munkáltatók és a gyáriparosok szövetsége is támogatott. Csatlakoztak a felhíváshoz az olajipari dolgozók is. Ez rendkívül komollyá tette a helyzetet, hiszen az állami bevételek zömmel az olajból származnak, s nemcsak a belső, hanem a nemzetközi olajpiacra is hatással volt és van a sztrájk, lévén Venezuela a világ 5. olajexportőre. A gazdasági élet lelassult, az olaj világpiaci ára felszökött, akadozott a belső ellátás, a szállítás, a közlekedés bizonytalanná vált, kilométeres sorok álltak a benzinkutaknál.

Ebben a helyzetben az emberek minden tartalékukat dollárra váltották, és nagyrészt külföldi bankokban helyezték el. Az állami bevételek csökkenése mellett a nemzetközi tartalékok rohamos apadása is súlyosbította a helyzetet.

A tüntetések is folytatódtak, az összecsapások most már halálos áldozatokat is követeltek. Közeli veszélynek látszott egy polgárháborús állapot kialakulása. A kormány és az ellenzék között nem volt párbeszéd, csak a médiában üzengettek egymásnak.

Az Amerikai Államok Szövetségének soros elnöke, César Gaviria több alkalommal járt Caracasban, hogy közvetítsen a szemben álló felek között, csekély eredménnyel. A venezuelaiak büszkeségét sérti a külföldiek közbenjárása. Talán valóban nem jó választás, hogy éppen Gaviria, a volt kolumbiai elnök a delegáció vezetője, hisz a két szomszédos ország között állandó a feszültség és a versengés. A latin-amerikai országok és az Egyesült Államok¹² is növekvő aggodalommal figyeli az eseményeket, s jószolgálati

¹² Venezuela az USA 3. olaj-exportőre.

delegációkkal¹³ próbálják megakadályozni, hogy polgárháborúba torkolljon a szembenállás. A venezuelaiak többsége nem hisz abban, hogy a nemzetközi összefogás segíthet a helyzet normalizálásában, szerintük túl sok az ellenérdekelt fél. (Különösen az olajtermelő országok némelyike szívesen kaparintaná meg az olajkitermelési kvótát.)

Az álláspontok megmerevedtek. Mindkét fél a másik kifárasztására játszott. Az olajbevételek drasztikus csökkenése gyengítette a kormányt, míg a sztrájkolók saját tartalékaikat élték fel. A szervezett munkások mögött azonban a világ leggazdagabb szakszervezeti szövetsége állt, ezért is voltak képesek több mint két hónapig sztrájkolni. A kisüzemek alkalmazottai kerültek egyre nehezebb helyzetbe. Chávez kivárt, s mivel a sztrájkot nem lehet a végtelenségig folytatni, kifulladásra nyilvánvalóan az elnök megerősödését jelenti. Az ő pozícióját erősítette az is, hogy Brazíliában és Ecuadorban idő közben baloldali elnök került hatalomra.

A karácsonyi szünet után a pedagógusok is csatlakoztak a sztrájkhoz. Ezzel új lendületet kapott az ellenzéki mozgalom. Újabb *aláírásgyűjtési akció* is indult, ezúttal egy törvény megváltoztatásáért, az *elnöki periódus 4 évre csökkentése* érdekében. Ezzel megnyílhatna az út az elnök visszahívására, demokratikus keretek között. (Azt jelentené, hogy Chávez 2003. augusztus 19-e után visszahívható.) Ezúttal 3,7 millió aláírás gyűlt össze. Mivel a kormány ezt sem nem volt hajlandó elfogadni, az ellenzék február 2-án konzultatív referendumot szervezett, amelyen tíz kérdésre válaszolhattak a polgárok. Több mint 6 millió fő vett részt ezen, a 11 millió szavazásra jogosult állampolgár közül. A kérdések valójában az ellenzék követeléseit, fő céljait fogalmazták meg: elsősorban az elnök távozását és a részvételi demokrácia visszaállítását.

A helyzet elmérgesedését látva, illetve a Gaviria vezette tárgyalások megrekedése miatt, és a venezuelai destabilizálódás továbbgyűrűző hatásától tartva, brazil kezdeményezésre létrehozták a „*Venezuela barátai*” csoportot¹⁴, amelynek szintén jószolgálati feladatokat szántak. Chávezre egyre nagyobb nemzetközi nyomás nehezedett. Január végére Gaviria és James Carter volt USA-elnök erőfeszítései nyomán megalakult a „*Tárgyalási Fórum*”, amelyen a kormány és az ellenzék végre leült egymással tárgyalni. Kidolgoztak egy hét pontból álló ajánlást, amelyben összefoglalták az augusztusi referendummal, illetve az átmenet időszakával kapcsolatos jogi és technikai kérdéseket. Egyelőre maga a tény az eredmény. Az ellenzék ezután bejelentette, hogy lépcsőzetesen leépíti a sztrájkot.

¹³ A Carter Alapítvány évek óta dolgozik Caracasban, maga Carter is többször járt ott. Különösen a választásokkal kapcsolatban nyújtottak tanácsokat.

¹⁴ Brazília, Chile, Egyesült Államok, Mexikó, Portugália, Spanyolország részvételével

A külső és belső szorításból Chávez előre menekült, új törvényeket léptetett életbe, hogy megszilárdítsa, és visszafordíthatatlanná tegye a „bolivári forradalmat”. A helyzet normalizálására intézkedéseket vezetett be. (Az élelmiszergyárakban például a katonaság lefoglalta, és elszállította a készleteket; csak az „ügyeletes benzinkutak” kapnak szállítást, stb.)

A devizatartalékok apadását megállítandó (ez januárban 3 hét alatt 1 milliárd 382 millió dollárral csökkent) életbe léptették a *devizatörvényt*. Ezzel a Nemzeti Bank hatáskörébe vontak minden pénzváltási jogot, fenntartva az egyéni elbírálás lehetőségét is. Az elnök direkterben fogalmazott: „egyetlen dollárt sem az ellenzéki vállalkozóknak!” A gazdaság szereplői szerint ez az intézkedés tovább mélyíti a válságot, hiszen a nyersanyagok és más termékek 60%-a származik importból. Az 1980-as évek hasonló intézkedéseinek negatív hatásaira még mindenki emlékszik.

A gazdasági előrejelzések pesszimisták. Sokak szerint a recesszió az argentinait is meghaladhatja, ennek leginkább a szétzúllott olajipar lehet az oka.¹⁵

A már hatályos *földtörvény* végrehajtását is felgyorsítja a kormány, 100 ezer hektár állami földet ad tartós használatba a helyben lakó földműveseknek, segítségükre „géppálmásokat” hoznak majd létre.

Törvény született a sajtóról is, – „*Törvény a tartalomról*” – Chávez a sajtót tekinti fő ellenségének, amely valóban példátlan szabadságot élvezett eddig, esetenként durván támadta az elnököt, örültnek, kalandornak, semmirekellőnek nevezve. Ez a törvény korlátozza a sajtó szabadságát és a szabad véleménynyilvánítást, s az adások beszüntetését, működési jog felfüggesztését, szerkesztőségek bezárását helyezi kilátásba. Az ellenzék tiltakozik a „cenzúra-törvény” ellen, az elnök szerint pedig: „a sajtónak meg kell értenie, hogy nem viselkedhet politikai pártként.”

Chávez egyre fékevesztettebben támadja ellenfeleit, szitok-átok hadjáratot indít, terroristáknak, bűnözőknek, fasisztáknak nevezi őket, s sajátos logikával – puccsistáknak. Megnyilvánulásai egyre szélsőségesebbek. Szerepzavara állandósulni látszik: hol a hatalom egyedüli letétményeseként, hol valamiféle felkelő szabadcsapatok vezéréként lép fel.

Chávez hovatartozását nem lehet egyetlen baloldali ideológia szerint sem definiálni, inkább valamiféle öntörvényű baloldali populista. Egyre feltartóztathatatlanabb a sodródása afelé, hogy diktátor váljék belőle. Ő maga nevezte példaképének a rossz emlékű diktátort, Pérez Jiménezt¹⁶.

¹⁵ A sztrájk alatt az olajiparba vezényelt, hozzá nem értő katonák mérhetetlen károkat okoztak a berendezésekben.

¹⁶ Diktatúráját 1958-ban döntötték meg, azóta Madridban él.

Ebben az évben emelte állami ünneppé az 1992-es, általa vezetett puccs évfordulóját, mintha nem tudná eldönteni, hogy a puccs, vagy az alkotmány által legitím a hatalma. Mindez *a baloldali gondolatnak hatalmas károkat okoz az országban.*

Az ellenzék, sokszínűsége dacára, egységes abban, hogy demokratikus úton félre kell állítani Chávezt. A döntő többség abban is egyetért, hogy a régi politikai elit nem térhet vissza, nem lehet a régi módon kormányozni a jövőben. Nem kétséges, hogy az elnök leváltása után ez az egység szét hull, s megjelennek azok a törésvonalak, amelyek eddig is jellemezték ezt a társadalmat. Bárki is kormányoz majd azonban egy Chávez utáni demokráciában, mindenképpen számolnia kell az erejének és lehetőségeinek tudatában lévő, önszerveződésre képes, megerősödött civil társadalommal.

Nehéz lenne megjósolni, milyen esemény vagy fordulat hozza meg a változást. Az azonban bizonyos, hogy a jelenlegi helyzet tartóssá válása egyre mélyebb társadalmi, gazdasági válságba sodorja az országot, és előre vetíti a polgárháború kialakulásának veszélyét is.

2003. február 10.

IRODALOM:

A. E. *Alvarez Díaz*: Crisis política y solución constituyente. *Politeia*, 1992. 15. sz., 17–50. old.

G. *Barrios-Ferrer*: Cambios en el sistema de partidos Venezolanos, con especial referencia a la Causa Radical. *Cuestiones Políticas*, 1995. 15. sz. 5–18. old.

R.. *Caldera*: Los Causahabientes: De Carabobo a Punto Fijo. Caracas, Editorial Panapo, 1999.

R.. *Combellas*: COPEI: Ideología y liderazgo. Caracas, Ariel, 1992.

L. *Espana*: Democracia y la renta petrolera. Caracas, UCAB, 1990. 54–97. old.

R.. *Espinaza*: Petróleo, economía e historia. Caracas, UCAB, 1989. 9–53. old.

T. *Karl*: Petroleum and Political Pacts: The transition to Democracy in Venezuela. *Latin American Research Review*, 1987. 22. köt. 63–94. p.

M. *Kornblith*: Reforma constitucional, crisis política y estabilidad de la democracia venezolana. *Politeia*, 1992. 15. sz. 121–169. old.

M. *Kornblith*: Estado, políticos y empresarios: Nuevas reglas del juego y democracia venezolana. Caracas, Nueva Sociedad, 1998.

M. *Kornblith*: Deuda y la democracia venezolana. *Cuadernos del CENDES*, 1989. 10. sz. 17–34. old.

T. *Maingon*: Desafíos de reforma institucional en Venezuela. *Cuestiones Políticas*, 1995. 14. sz. 19–33. p.

Gabriel García Márquez: Entrevista con Hugo Chávez Frías. *El País*, 1999. január 19.

H. Njaim: Crisis de legitimidad y actitudes políticas de los venezolanos. Caracas, Nueva Sociedad, 1992.

J. C. Rey: La democracia venezolana y la crisis del sistema populista de reconciliación. *Revista de Estudios Políticos*, 1991. 74. sz. 553-578. old.

C. Romero: Las transformaciones de la economía venezolana. *Politeia*, 1994. 17. sz. 59-74. old.

L. Salamanca: El 27 de febrero de 1989: La política de otros medios. *Politeia*, 1989. 13. sz. 187-217. old.

Simon János: A pártok funkcióváltása az ezredfordulón. In: Johancsik János (szerk.): Pártok változó szerepben. Nyugat-Európai tapasztalatok. Budapest, 2002. Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány, 7-17. old.

F. Welsch: Opinión pública y elecciones en América. CDB publicaciones, Caracas, 2000. 173-193. old.

I. Wiesel: La economía en tránsito. *Politeia*, 2001. 97-153. old.

Események, évfordulók

J. NAGY LÁSZLÓ

Az algériai háború kezdete és a kommunisták (1954–1956)

Az 1954. november elsején kitört algériai felkelésről nem csupán az Algéria iránt nagyjából csekély érdeklődést tanúsító francia közvélemény, de a – jobb- és baloldali – politikusok, sőt maguk a felkelők sem gondolták, hogy közel nyolc évig tartó háborút indít el.¹

Az algériai nemzeti mozgalom pártjai előzőleg az igen korlátozott gyarmati legalitás keretében küzdöttek az őslakosok szociális és politikai helyzetének a javításáért. Úgy vélték, hogy a különböző időszakokban elért reformok eredményeként, a franciaországi demokratikus erőkkel összefogva, kivívhatják a gyarmat állami szuverenitását. Még ha programjukba foglalták is a nemzeti függetlenség követelését, a Franciaországtól való *elszakadás* jelszavát többnyire óvatosan kezelték. Ennek a követelése ugyanis, lévén Algéria „három tengerentúli megyeként” közigazgatásilag Franciaország szerves része, alkotmányellenesnek számított, és maga után vonhatta a szervezetek betiltását. Az 1945. májusi kelet-algériai felkelést követő kegyetlen megtorlás is visszatartotta a nemzeti mozgalom pártjait a fegyveres megoldástól.² A leszámolás emléke és a kényszerű törvénytisztelet e tekintetben mozdulatlanságra ítélte a gyarmatosításellenes erőket, köztük még a kommunistákat is. Ezen az immobilizmuson akart változtatni a nemzeti Mozgalom egyik fő osztagából, az MTLD-ből (Mozgalom a Demokratikus Szabadságjogok Győzelméért) kivált és a Nemzeti Felszabadítási Frontot (Front de Libération Nationale – FLN) megalakító radikálisok kis csoportja, amikor kirobantotta a felkelést.³

¹ Algériában a háborút hivatalosan *forradalomnak* nevezik. Ez arra utal, hogy a felszabadító háború célja nem csupán a nemzeti függetlenség kivívása volt, hanem a társadalom mélyreható strukturális átalakítása is. Erre már a felkelés elindítóinak november 1-jei kiáltványa is utalt. Franciaországban a maga idején és később is sokáig a *rendfenntartó hadműveletek* kifejezést alkalmazták. Egy 1999. június 10-én elfogadott törvény ma már Franciaországban is előírja, hogy az 1954–1962 közötti fegyveres konfliktust *háborúnak* nevezzék.

² Erről lásd J. Nagy László: A Maghreb-országok felszabadulása (1919–1956). Szeged, 1995. 119–122. old.

³ Lásd Salgó László cikkét az Évkönyv 1979. évi kötetében.

A francia kormányt és az ország valamennyi politikai erejét a felkelés előtti napokban az 1954. október 23-án kötött párizsi szerződések, és főként következményeik – az NSZK fölfegyverzése és bevonása a NATO-ba – foglalkoztatták. Az összehangoltságukkal meglepetést okozó algériai fegyveres akciókat a pártok, a kommunisták kivételével, az ország területi integritását veszélyeztető terrorcselekményeknek minősítették, következésképpen nem politikai, hanem rendőri problémaként kezelték, s többnyire külföldről, a szocialista országokból és az arab nacionalizmus központjából, Egyiptomból irányított felforgató tevékenységet láttak bennük. A párizsi parlamentben különösen Egyiptomot és Magyarországt támadták élesen, a felkelőket támogató rádiópropagandájuk miatt. (1954 májusa és 1955 októbere között a Magyar Rádió észak-afrikai kommunisták által szerkesztett arab nyelvű műsort sugárzott, s az „Arabok hangja” nevű kairói adóval egyidőben közölte az FLN november 1-jei kiáltványát.)

Az algériai nemzeti mozgalom pártjai – a francia kormánypártokkal szöges ellentétben – a gyarmati rendszert tették felelőssé az erőszakos cselekményekért. Nyilatkozataikból azonban az is kitűnik, hogy a felkelők módszereivel még nem azonosultak. A mérsékelt nacionalista UDMA (Algériai Kiáltvány Demokratikus Uniója) vezetője, Ferhat Abbasz, aki a franciák 1954 májusi *Dien Bien Phu*-i vereségét „a gyarmati népek Valmyjának” nevezte, úgy vélte, hogy az erőszakos eszközök alkalmazása nem hozhat megoldást. Továbbra is megpróbálta meggyőzni a gyarmati hatalmat, hogy változtasson a politikáján, mert „a gyarmati korszaknak mindörökre vége.”⁴ Az MTLD november 5-én közzétett nyilatkozatában leszögezte, hogy az algériai nép önrendelkezési jogának a semmibe vétele váltotta ki az erőszakos cselekményeket, de továbbra is politikai megoldást javasolt.⁵ Ennek dacára másnap a francia belügyminiszter betiltotta a pártot.

A legtöbb vitát és elmarasztalást mindmáig a francia és az algériai kommunisták állásfoglalása váltotta ki.

Franciaországban a kommunista párt tárta föl a legkomplexebben a felkelés politikai gyökereit, bár maga sem hitt abban, hogy valóban nemzeti felkelés kezdődött volna. Első reakciója, a felkelés kirobbanásának a másnapján, még az volt, hogy provokációról van szó, hiszen a fegyveres fellépésekre az MTLD zűrzavaros, szakadással terhes állapotában került sor. Attól tartottak, hogy a gyarmati hatalom megismétli az 1945. májusi megtorlást, leszámolva a nacionalistákkal. Ezért kerülhetett a Francia Kommunista Párt november 8-i hivatalos állásfoglalásába az a leggyakrabban idé-

⁴ La République algérienne, 1954. november 12.

⁵ L'Algérie libre, 1954. november 5.

zett megállapítás, hogy „a kommunista párt, Lenin tanításához híven, nem tudna támogatni olyan egyéni cselekedeteket, amelyek alkalmasak arra, hogy akaratlanul is a legszélsőségesebb gyarmatosítók érdekét szolgálják, még ha azokat nem ők szították is.”⁶ Az egyéni erőszakcselekmények kritikája kétségtelenül bizalmatlanságot takart. Bár az FKP vezetése – P. Lenti, a *Libération* algériai tudósítója révén – már a felkelés napján kapott helyi információkat az FLN létezéséről, ezeket azonban nem tekintette hitelesnek. A kalandorság gyanúja nem tekinthető teljesen alaptalannak. A rendelkezésre álló szűkös adatok arra utaltak, hogy szűk bázisú, „blanquista” típusú zendülésről van szó, amely az algériai arab tömegeket is meglepte, s egyáltalán nem váltotta ki körükben a remélt aktivitást. S valóban: a FLN-nek még közel két évre volt szüksége ahhoz, hogy elérje az algériai nemzeti pártok és más szervezetek csatlakozását, és bizonyos tömegbázisra tegyen szert. A felkelés kirobbantói közül is többen nagyon kritikusan találták a helyzetüket. Ben Tobbal, a november 1-jei első harci akciók egyik résztvevője, még a felkelés 4. évfordulóján is úgy nyilatkozott Charles-Henri Favrod svájci újságírónak, hogy a felkelők „inkább morálisan voltak felfegyverkezve, mint katonailag, s nem voltak szervezeteik a nép soraiban.”⁷

Az Algériai Kommunista Pártnak a felkelés napján elfogadott nyilatkozata szerint „az eseményeket a nemzeti elnyomásnak, a szabadság eltírásának és a kizsákmányolásnak a gyarmati politikája idézte elő.”⁸ Ebben a nyilatkozatban nincs szó „egyéni cselekedetéről” és a velük szembeni bizalmatlanságról. Az 1954. november 14-i, de még inkább az 1955. január 9-i AKP-állásfoglalásban viszont a párt egyértelműen kételyét fejezte ki az „át nem gondolt jelszavakkal és egyéni cselekedetekkel szemben.”⁹ Később az AKP önkritikát gyakorolt, tévesnek minősítve az ilyen nézeteket, amelyek, írták, abból származtak, hogy a párt sematikusán ítélte meg a forradalmi helyzetet, mereven értelmezve a Lenin Marxizmus és felkelés c. munkájában kifejtett híres „feltételeket”.¹⁰ Hozzátehetjük, hogy az AKP is, mint a korszak valamennyi kommunista pártja, minden kezdeményezéssel szemben bizalmatlan volt, amely nem a kommunistáktól indult ki. Az sem közömbös, hogy a pártvezetésre igen nagy nyomás nehezedett az AKP európai származású tagjai részéről. Az európai civil áldozatokat is követelő erő-

⁶ L'Humanité, 1954. november 9.

⁷ Charles-Henri Favrod: La révolution algérienne. Plon, Paris, 1959. 217. old.

⁸ L'Alger républicaine, 1954. november 2.

⁹ Liberté, 1954. november 8., 1955. január 13.

¹⁰ Basir Hadzs Ali: Az algériai felszabadító harc néhány tanulsága. Béke és Szocializmus, 1. sz., 111. old.

szakos cselekmények hatására a pártot sok európai tagja hagyta el, mert politikáját éppenhogy „túl megértőnek” találta a nacionalisták iránt. A pártnak tehát két tűz között kellett alakítania az álláspontját.

Az AKP kiforratlan kezdeti álláspontjai dacára több párttag, egyéni elhatározásból, már az első napokban csatlakozott a felkelőkhöz. Ebben a vezetés egyáltalán nem akadályozta őket, sőt maga is kapcsolatba lépett az FLN vezetőivel. (Az egyetlen párt volt, amely ilyen korán megtette ezt.) November 7–8-án és 12-én a központi bizottság tagja, Mohamed Geruf, majd titkára, Paul Caballero folytatott megbeszélést Musztafa ben Bulajjal, az ún. 1. sz. körzet (az ország délkeleti része, az Aures hegyvidék) parancsnokával, illetve helyettesével. Megállapodtak abban, hogy a kommunisták anyagi támogatást nyújtanak a felkelőknek (például gyógyszerek beszerzésével).¹¹

Az AKP 1955. június 20-i, utolsó legális központi bizottsági ülésén (óvatossá hivatalszerű állásfoglalása ellenére a pártot szeptemberben betiltották) döntött arról, hogy teljes erővel támogatja a fegyveres harcot. Elhatározta: megalakítja a Felszabadítás Harcosai nevű saját fegyveres osztagát az ország középső és nyugati részében, Algir és Oran környékén. Arra ösztönözte fegyvereseit, hogy keressék az együttműködést az FLN felkelőivel. Késznek mutatkozott arra is, hogy osztagai beolvadjanak az FLN fegyveres erejébe, az ALN-be (Armée de Libération Nationale). 1956 tavaszán legmagasabb szintű tárgyalás kezdődött az FLN és az AKP között. Ennek eredményeképpen a Felszabadítás Harcosai július 1-je után betagozódtak az ALN-be. A kommunisták viszont az FLN határozott kérése ellenére sem voltak hajlandók feloszlani a pártot, mert úgy vélték, hogy az múltjuk teljes megtagadását jelentené. Megállapodtak viszont abban, hogy az ALN-ben harcoló kommunisták „semmilyen szervezett politikai vagy szervezeti kapcsolatot nem fognak fenntartani az AKP-vel a felszabadító harc végéig. Ez azonban nem jelenti, hogy lemondanának politikai meggyőződésükről és eszméikről.”¹² Emiatt nem ritkán megkülönböztetésnek, sőt olykor fizikai megtorlásnak voltak kitéve az FLN egyes vezetői részéről.

Mindenesetre a kommunisták csatlakozásával az FLN elérte, hogy minden számottevő nemzeti politikai szervezet elfogadta vezető szerepét a felszabadító háborúban. (Az UDMA 1956 áprilisában, az iszlám vallás előljáróit tömörítő Ulemák Társasága pedig augusztusban csatlakozott a Fronthoz.)

¹¹ *Henri Alleg*: La guerre d'Algérie. Temps Actuels, Paris, 1981. 1. köt. 478. old.

¹² Az AKP központi bizottságának 1956. július 12-i levele az FLN vezetőségéhez. Közl.: Nouvelle critique, 1957. 6. sz. 24–27. old.

A háború kiterjedése és elmélyülése bomlasztotta az AKP-t. Európai származású tagsága (öt-hatezer fő, a tagság egyharmada) szinte teljesen elhagyta. A kevesek közül, akik maradtak és azonosultak az FLN céljaival, jónéhánynak a mártírhalála (a legismertebbek M. Audin, M. Laban, H. Maillot, F. Iveton) jelzi az AKP tragikus sorsát.

Az FKP kezdettől határozottan fellépett a háború kiterjedése, a sorkatonaság Algériába küldése és a gyarmati elnyomás ellen. Az FLN mellett és Algéria elszakadásáért azonban egyértelműen csak az 1956-os szuezi háború után állt ki, amikor végképp eloszlottak az 1956 januárjában szocialista vezetéssel megalakuló kormány tengerentúli tevékenységéhez kapcsolódó várakozásai.

IRODALOM:

La guerre d'Algérie et les Algériens 1954–1962. (Szerk.: Charles-Robert Ageron.) Armand Colin, Paris, 1997.

Jean-Luc Éinaudi: Un Algérien. Maurice Laban. Le cherche midi editeur, Paris, 1999.

Mohamed Harbi: Un vie debout. Mémoires politiques. 1. köt.: 1945–1962. La Découverte, Paris, 2001.

Hafid Khatib: Le 1-er juillet 1956: l'accord FLN-PCA et l'intégration des „Combattants de la libération” dans l'Armée de Libération Nationale en Algérie. OPU, Alger, 1986.

Emmanuel Sivan: Communisme et nationalisme en Algérie 1920–1962. PNFNSP, Paris, 1976.

SUSANNE MILLER:¹

A 2002. szeptemberi német Bundestag-választás – meglepő új esély

A 2002. szeptember 22-i szövetségi gyűlési választást – mint egy hosszú és feszült éjszaka után kiderült – a Német Szociáldemokrata Párt (SPD) és a Zöldek koalíciója nyerte meg, 9 mandátumnyi előnnyel. A szociáldemokraták a szavazatok 38,5%-ával 251, a CDU/CSU konzervatív koalíciója ugyancsak 38,5%-kal 248 képviselői helyet hódított meg. A Zöldeknek 8,6%-kal 55, a Szabadelvű Demokrata Pártnak (FDP) 7,4%-kal 47 parla-

¹ Susanne Miller, a bonni Friedrich-Ebert-Alapítvány tudományos tanácsadója, Évkönyvünk többszörös szerzője (ld. pl. 2003. évi kötetünket) és nemzetközi tanácsadó bizottságának tagja írását az Évkönyvnek készítette.

menti hely jutott. A Demokratikus Szocializmus Pártja (PDS), a Német Szocialista Egységpárt utódaként, csak két kelet-berlini egyéni körzetben szerzett mandátumaival lesz jelen a Szövetségi Gyűlésben, mivel összesen 4%-nyi szavazatával nem érte el a Németországban érvényben lévő, a pártok bejutásához szükséges 5%-os küszöböt.

Az 1998-ban alakult vörös-zöld koalíció, amelynek most új megmértetést kellett vállalnia, új jelenség volt a Szövetségi Köztársaság történetében. Az európai „fordulat”, a kommunista rezsimiek összeomlása és a két német országrésznek ezzel kapcsolatban bekövetkezett egyesülése óta nem állt még szociáldemokrata kancellár az állam kormánykerekénél. Ezt a hivatalt előzőleg 16 éven át Helmut Kohl, a CDU elnöke töltötte be, aki az FDP-vel kötött koalíció élén vezette a kormányt. A választóknak a politikai és a gazdasági megrekedés miatti kiábrándulása 1998-ban a szociáldemokraták és a zöldek előretörésének kedvezett. Így első ízben jöhetett létre szövetségi szinten vörös-zöld koalíció. Az előlött érzett örömet, amely akkoriban sok szociáldemokratát elfogott, hamarosan homályba borította az SPD akkor legprominensebb képviselői, Gerhard Schröder kancellár és Oscar Lafontaine pénzügyminiszter között kirobbant ellentét (az utóbbi egyben a párt elnöke is volt). Az új kormányzásnak ebben a korai szakaszában kettejük között teljes szakításra került sor. Emiatt Lafontaine mind pénzügyminiszterként, mind pártelnökként visszalépett.² Úgy tűnik, hogy ez a harc nem annyira tárgyyszerű nézetkülönbségek, hanem kettejük vetélkedése nyomán robbant ki, amelyben Schröder kerekedett fölül.

A viharos kezdet dacára Schröder mint kormányfő hamarosan növelni tudta tekintélyét a lakosság soraiban, és a politikai klíma alakulása szempontjából mind fontosabbá váló hírközlő szervezetekben is. Derűlátó előrejelzései azon a meggyőződésén alapultak, hogy a gazdaság emelkedő pályára lépett, így a munkanélküliség szükségképpen csökkenni fog. Talán ezért mutatott tartózkodó magatartást a kormány – a fiatalok elhelyezkedését segítő intézedésektől eltekintve – az időközben négymillió főt meghaladó munkanélküliség enyhítéséért teendő saját kezdeményezések terén.

A vörös-zöld pénzügypolitika legfőbb törekvése az volt, hogy csökkentse a Kohl-adminisztráció idején felgyűlt adósságot. A gazdasági nehézségek ellenére, amelyek nemcsak nagy jelentőségű, világszerete ismert cégek összeomlásában, hanem a községek kényszerű, drasztikus takarékosági intézkedéseiben is megmutatkoztak, kétségtelen volt, hogy a vörös-zöld kormányt újra meg fogják választani. Ehhez a kancellár messzemenő elfogadottságán és új pénzügyminiszterének, Hans Eichelnek az elismert szak-

² Lafontaine kritikus könyvének ismertetését lásd az Évkönyv 2002. évi kötetében.

tudásán kívül hozzájárult Joschka Fischer külügyminiszter népszerűsége is, aki tartósan a népszerűségi listák éllovasa maradt. A Zöldek vezető politikusa bámulatra méltó utat járt be, amelynek során az 1968-as utcai harcok diákvezéréből okos diplomatává és realista politikussá lett, anélkül, hogy elvesztette volna személyiségének eredetiségét és besorolhatatlanságát. Schröder már csak azért is a vörös-zöld koalíció fenntartása mellett állt ki, és azért nem hagyott helyet semmiféle nyilvános találgatásnak más kormányformulákról, hogy az immár külföldön is nagyrabecsült Fischert megtarthassa kormányában. Ezt indokolta Fischernek az a képessége is, hogy egykor radikálisan pacifista pártjában keresztül tudta vinni Németország új biztonságpolitikájának az elfogadását, majd azt, hogy jóváhagyják német katonák bevetését Koszovóban (1999) és Afganisztánban (2001–2002).³ Az is sikerült, hogy a kormány még a választási kampány idején is biztosítsa valamennyi fontos politikai erő Európa-barát egyetértését, még a keleti bővítés ügyében is. A kormánynak ezt a pozitív képét erősítette a közvéleményben a CDU válsága is. Kohl és a párt más vezetői nagy összegű szabálytalan adományokat fogadtak el, és ezzel pártjukat mintegy két éven át bizalmatlanság övezte.

Hogy a 2002 őszi választás mégis szoros eredményt hozott, ezt az magyarázza, hogy a CDU-nak sikerült fokozatosan kiverelkednie magát ebből a botrányból, a kormánynak viszont nem sikerült jelentősen csökkentenie a munkanélküliséget, ahogy azt a kancellár annakidején megígérte. Az utolsó napokban azonban a bizonytalankodó választók körében mégiscsak fölülkerekedett az megfontolás, hogy Schröder kormányának adni kellene még egy esélyt, mivel négy év túl rövid idő ahhoz, hogy nagy szerkezeti problémákat oldjanak meg. Egyes választókat az is ilyen irányban befolyásolta, hogy a CDU/CSU nagy számban vonultatott föl olyan embereket, akik 1998 előtt hivatalban voltak, és ugyancsak nem tudtak mit kezdeni ugyanezekkel a bajokkal.

A pártrendszer megváltozott tájképe

2002. szeptember 22-e részben azt erősítette meg (illetve idézte elő), hogy a Németországban addig főnnálló pártszínkép megváltozott. Igaz, megmaradt a két nagy néppárt, az SPD és a CDU/CSU domináns pozíciója, miközben az SPD 1998 óta 2,8%-nyi szavazatot veszített, a CDU/CSU pedig 3,4%-ot nyert. Ezen belül a bajor CSU a korábbinál is jelentősebb szavazatszálí-

³ Koszovóról lásd az Évkönyv 2001-es kötetét, Afganisztánról e számunk ezzel foglalkozó rovatát.

tonak bizonyult, a tartományban közel 60%-os arányt ért el. A Zöldek megszilárdították harmadik helyüket a pártok skáláján, az FDP-t ismét a negyedik helyre szorítva. Ez a kormányban való részvételük eredménye, amelyben láthatóan örömeiket lelik, és kedvet kaptak a folytatására. A legutóbbi négy évben nemcsak sikereket értek el, hanem értékes tapasztalatokat is főlhalmoztak. Az FDP-nek, az uniópártok (netán az SPD) kedvelt koalíciós partnerének az alelnöke, Jörgen Möllemann a választások előtt megkísérelte, hogy Izrael állammal szembeni bírálattal és némely antiszemita kicsengésű megnyilatkozásokkal szerezzen szavazatokat. Ez egyes esetekben talán sikerült is neki, egészében viszont ártott a pártjának, oly mértékben növelve ennek rossz hangulatát, hogy alelnöki pozícióját föl kellett adnia; veszélybe kerülhet egész további politikai pályafutása is.

A PDS nagy kudarcot vallott. 1989 óta, úgymond, az egykori NDK területének az állampártja volt. Most viszont, mindössze két keleti egyéni mandátumával, pártként nem tudott bevonulni a Szövetségi Gyűlésbe. Ehhez hozzájárult Schröder kérelhetetlen elzárkózása az Irak elleni háborúban való német fegyveres részvételtől. A választóknak a PDS-től az SPD-hez való átvándorlását azonban más, mélyebb és állandóbb tényezők is okozták. A kelet-németországi árvízkatasztrófa után a kormány gyors segítsége a kárt szenvedettekben a nemzeti szolidaritás érzését erősítette. A keleti és a nyugati országrész ellentéte, amelyre a PDS eddig építeni tudott, érzelmi-
leg a háttérbe szorult, és racionálisan is veszített töltetéből. Ezáltal az SPD előtt újabb lehetőségek nyíltak 1945 előtti fellegvárainak a visszahódítására.

Az SPD és a Zöldek nehéz feladatok előtt

Európa számára a német és a svéd választás azt az üzenetet hordozza, hogy a konzervatívok és a jobboldali populisták választási győzelmei csupán epizódok voltak. Ám belpolitikailag is nagy a jelentőségük.

A Szövetségi Köztársaság, bonni székhelyével is, virágkorában mintaszerű jóléti állam volt. Ám szociális, oktatási, tudományos, egészségügyi és a sportot szolgáló ráfordításai már évek óta a lehetőségek szélső határát feszegetik. Az első húsbavágó intézkedést a kormányzat az idősekről való gondoskodás terén hozta. Ez csökkentette az ellátásban az állam szerepét, bizonyos mértékig egyéni és vállalati eszközökkel pótolva ezt. És az idősek ellátásának reformját más területeké fogja követni. Az új kormány olyasfajta nehéz feladatok előtt áll, amelyeket a kormányon belül is vitatnak, különösen az adók megállapítása tekintetében. Kívánatos volna, hogy a kormány belátható időn belül nyilvánosságra hozza reformterveit. Kérdéses

azonban, hogy erre sor kerül-e, sőt az is, hogy egyáltalán lehetséges-e. Az embereket azonban mielőbb föl kell készíteni arra, hogy hamarosan át kell gondolniuk az életszínvonalukra vonatkozó elképzeléseiket és az életérzé- seiket.

PETER BIRKE:

Hamburg, a jobboldali populista kísérleti terep¹

Hamburgban működik ez idő szerint az NSZK egyetlen helyi kormánya, amelyben a Kereszténydemokrata Unió (Christlich-Demokratische Union – CDU) nemcsak a liberális Szabadelvű Demokrata Párttal (Freiheitliche Demokratische Partei – FDP), hanem egy úgynevezett jobboldali populista párttal is vállalta a koalíciós kormányzást. Ez utóbbi a Jogállami Offenzíva Pártja (Partei Rechtsstaatliche Offensive – PRO) nevet viseli, bár általában vezéréről csak Schill-pártnak hívják. 2001 őszén itt ez a párt volt a helyi választás egyértelmű győztese. Első ízben állított jelölteket, és azonnal a szavazatok mintegy 20%-át kapta. Szavazótáborának a súlypontja Hamburgban egyértelműen a belvároson kívül, a szociálisan legérzékenyebb körzetekben található. A „Schill-párt” jellegzetes „law-and-order”² irányvétel hirdetett, amelybe beleférnek a kirohanások általában a külföldiek, különösen pedig a menekültek ellen. Ezt gyengén kifejtett, de félreérthetetlen neoliberais gazdasági program egészíti ki. A pártnak számottevő befolyása van a hamburgi szenátusban, amelynek alapján két szenátort állíthatott, és pedig az építési és környezetvédelmi, illetve (Ronald Schill személyében) a belügyek élére. Az, hogy a PRO-nak sikerült szövetségre lépnie a város régi elitjével, két tényezőre vezethető vissza. Egyrészt a Német Szociáldemokrata Párt (Sozialdemokratische Partei Deutschlands – SPD) Hamburgban az utóbbi években elvesztette a hitelét, miután vezetése alatt, a gazdasági fellendülés dacára, erősödött a város szociális kettészakadása. A „Schill-párt” a városi felső rétegeknek megígérte a neoliberais kurzus populista szölamokkal aláducolt folytatását. Másrészt mindkét nagy pártból,

¹ Hamburg als „rechtspopulistisches” Experimentarium. – A cikket a szerző Évkönyvünk számára írta.

² „Törvényesség és Rend”.

a CDU-ból és az SPD-ből is, néhány funkcionárius átlendült a PRO-ba, és ott egyelőre fontos szerepet játszik. A baloldali vörös-zöld alternatíva eszméjével, amelyet a választási hadjárat heteiben a polgároknak elsősorban a Zöld Pártból kilépettek úgynevezett „Szivárvány” csoportja ajánlott, mind-egyedig nem sikerült áttörni.

Az új hamburgi szenátus első szilárdsági próbájára akkor került sor, amikor 2002 tavaszán el kellett fogadtatnia a gazdálkodásról kidolgozott törvényjavaslatot. A programban a helyi kormányzó pártok az első félévi költségvetésben 34,7 millió, a második féléviben és a 2003-asban pedig már 225 millió euro megtakarítást irányoztak elő, és fogadtattak el. A takarékosági manőver a város egész kulturális és szociális intézményrendszerének a működését veszélybe sodorja. Különösen olyan szolgáltatások esnek az áldozatául, amelyek nem illenek bele az új többség ideológiai alapelveibe: nő- és lányképzési és munkába állítási programok, a bevándorlók elhelyezését szolgáló munkahelyteremtés, a nők számára létesített tanácsadó szolgálat befizetési terhei. Csökken a szociális foglalkoztatók támogatása; itt a béreket máris a szociális segélyek színvonalára szállították le. 2003-ban kerül sor az újabb megszorításokra: az ifjúsági segélyprogramok, a játszóterek, a sportpályák, az ifjúsági központok stb. támogatásának megkurtítására vagy megszüntetésére. Különösen súlyos a drogsegély-álmásokat, illetve egyes, csökkent munkaképességűeket gondozó intézményeket fenyegető veszély.

A legszomorúbb, hogy nemcsak általában a takarékosági politikának ez az iránya, hanem a közületi szolgáltatásoknak ezzel szorosan összekapcsolódó privatizálása is már az előző, vörös-zöld szenátus idején megfigyelhető volt. Az új szenátus azonban nemcsak tovább folytatja, hanem fel is gyorsítja ezt a tendenciát. Most éppen a kórházakat működtető tartományi vállalat részvényeinek többségét akarják privatizálni. Az új szenátus még a krónikusan alulfinanszírozott oktatásügy határán sem áll meg: a szakképző iskolákat gazdálkodó vállalatokká akarják átalakítani, közvetlenül alárendelve őket a Kereskedelmi és Iparkamarának. Ugyanez a sors fenyegeti a strandokat, a szaunákat és sok más intézményt. A CDU-FDP-Schill-szenátus politikája szükségképpen a közszolgálatokban dolgozók tömeges leépítését fogja eredményezni.

A szenátusnak ezek az intézkedései hamarosan kiváltották a lakosság nagy csoportjainak az ellenállását. Elsőnek a nőmozgalom indult harcba, amely 2002. március 8-án, a nemzetközi nőnapon kétezer asszony tiltakozó megmozdulását szervezte meg a női és leánymunka támogatásával kapcsolatos megszorítások ellen. Néhány héttel később az ún. „Szociálpolitikai Ellenzék” és az Egyesített Szolgáltatási Szakszervezet (Vereinigte

Dienstleistungsgewerkschaft – VDG) tüntetett általában a szociális szolgáltatások leépítése ellen. Ez alkalommal már 10 000 ember vonult az utcára. Július 10-én pedig csaknem 50 000 iskolás, egyetemi hallgató és a felnőttoktatásban résztvevő polgár gyűlt össze, hogy tiltakozzon a főiskolák magánkézbe adása, a tandíjak bevezetése és az oktatási-képzési rendszer rossz ellátása ellen. 2002 őszén azonban ezt az új, a politikai baloldal régi pártjain és egyéb szervezetein átnyúló szociális mozgalmat nem sikerült továbbfejleszteni. Miután a szenátus teljes közömbösséget tanúsított a diszkriminációval és az efféle „takarékoság” beszüntetését követelők megmozdulásaival szemben, a legtöbben már hiábavalónak látták a tiltakozást. Különösen visszahúzódtak az akcióktól a közszolgálatok tisztviselői és dolgozói, akik munkahelyük elvesztésétől tartanak. Ennek dacára 2002 októberében még egyszer összegyűlt néhány ezer ember a szociális leépítés elleni tiltakozás „Akcióhete” alkalmából.

Miközben a szociális tiltakozó mozgalom egyelőre stagnál, intenzívebbé váltak a szenátus erőfeszítései egy agresszívebb elnyomó politika kialakítására. Ennek első jelei már 2002 tavaszán megmutatkoztak, amikor megszüntették a külföldiek megbizottaiból alakított hivatalos grémiumot; keményedtek a menekültekkel szemben alkalmazott kiutasítási eljárások. Kiszélesítették a munkakényszert a munkanélküliekkel, illetve a szociális segélyeket igénybe vevőkkel szemben. Nemcsak a rendőrséget, hanem a magánjellegű biztonsági szerveket is hatékonyabb fegyverzettel látták el. A rendőrség és a bíraskodás ma az egyetlen terület, amelyre az általános takarékosági program nem terjed ki. Nyáron Schnieber-Jastram, a CDU által delegált, szociális ügyekkel foglalkozó szenátorasszony bejelentette, hogy visszaállítják a könnyebben megtévedt fiatalok számára egykor létesített „Zárt Otthonokat” (valójában börtönöket), amelyeket az 1970-es évek szociális reformjai idején az SPD vezetett kormányok megszüntettek. Az „ifjúsági ketrecek” újraélesztése végre kiváltotta a baloldali és a liberális közvélemény nagy részének a tiltakozását, így a szenátus kénytelen volt javaslatának némileg visszafogottabb változatával előállni. Nyár végén már ennél erőteljesebb tiltakozásra került sor, amikor amikor a jobboldali városi kormányzat, egyébként a vörös-zöld „antiterror-törvény” jogi keretében, a sajtószabadság jelentős szűkítését tervezte.

2002 novemberében a szenátus keresztülvitte kedvenc projektumainak egyikét. Az úgynevezett Hamburgi Cityből szélsőségesen agresszív rendőrségi segédlettel eltávolíttatta a lakókat, és a vásárterülettel szemben üres „építési területet” alakított ki. Ezúttal a baloldal tömeges tiltakozásába ütközött. Ezek a területek („Bauwagenplätze”) szubkulturális települések voltak, amelyek részben alternatív életformákban élőknek adtak menedé-

ket, részben pedig a sok nyugatnémet metropolisban mutatkozó általános lakásnyomort tükrözték. A „Bambule” csúfnevet viselő telep kiürítése után hetekig kemény összeütközések folytak tüntetők és rendőrök között, amelyek menetében sorozatosan fordultak elő a rendőri zaklatás, túlkapások és erőszakcselekmények esetei. Ebben a helyzetben Schill ügyesen használta ki a médialehetőségeket arra, hogy „a biztonság és a közrend védelmezőjének” palástjában lépjen a közvélemény elé. A polgári szabadságjogok tényleges korlátozása, amely a megmozdulások tilalmában és a tiltakozók elleni rendőri támadásokban jutott kifejezésre, már egy totalitárius államfelfogás irányába mutat. Sajnos, a bal-liberális közvélemény, legalábbis 2002 végéig, csak részben tanúsított szolidaritást a kilakoltatottakkal és gondjaikkal. Így fennáll az a veszély, hogy a szociális mozgalom, amely 2002 tavaszán még összefogottan jelent meg az utcákon, földarabolódik.

E sorok írásakor még nyitott kérdés, vajon Schill és polgári koalíciós partnerei új, „kemény vonalukkal” tartósan meg tudnak-e kapaszkodni. A 2002-es Bundestag-választáson Schill nem jutott mandátumhoz. Mindenesetre aggasztó lenne, ha Hamburg jobboldali kormányzatának a leváltására a következő általános választásig kellene várni.

Hamburg, 2002. november 22.

FRANCISCO DOMÍNGUEZ: Puccs és ellenpuccs Venezuelában

„Az Egyesült Államokat, úgy tűnik, az Isteni Gondviselés jelölte arra a missziós feladatra, hogy a demokráciát elhozza Latin-Amerikába.” Simon Bolívar halhatatlan kijelentése ez, azé a Bolívaré, aki Latin-Amerika egyik felszabadítója volt a spanyol uralom alól.

Legújabbán Venezuela egészen példátlan eseményeket élt át. 2002. április 12-én katonai egységek lázadtak fel az ország demokratikusan megválasztott elnöke és kormánya ellen. Chávez elnököt ismeretlen helyre vitték, majd tudatták a világgal, hogy Chávez már le is mondott.

Az új rendszerben Pedro Carmonát, a FEDECAMARS, a venezuelai GYOSZ vezérét tették az ország elnökévé. Ő egy tollvonással megszüntette

az összes progresszív törvényt, amelyet a Chávez-kormány hozott. Ezek között volt olyan alapvető fontosságú jogi aktus, mint az, hogy Venezuela olajkincsét nem szabad privatizálni.

Venezuela népe egyfajta megtorló terrort élt át – ezt elsősorban Pedro Pena, Caracas Pinochet típusú polgármestere szorgalmazta. Chávez híveinek otthonai ellen több mint ezer katonai rajtaütést hajtottak végre, illegális letartóztatásokat foganatosítottak, embereket megkínóztak, egyesek örökre „eltűntek”. Az üldözések országosak voltak. Számos embert már Carmona kérészetletű uralmának első óráiban megöltek.

Másnap, április 13-án, szombaton azután a Chávez-pártiak is tömegesen megjelentek az utcákon, és kihívóan felálltak a puccsistákkal szemben. Egész Venezuela visszhangzott a „Viva Chávez” kiáltásoktól, amelyet egyre nagyobb tömegek skandáltak. Chávez híveinek többeszes tömege fogta körül a Miraflores-palotát, az elnöki rezidenciát. A katonai palotaőrség barátkozni kezdett a tömeggel. Ezután egész katonai egységek, helyőrségek álltak át és fordultak a puccs katonai vezetői s Carmona ellen; követelték, hogy ismét Chávez legyen az elnök.

Április 14-e hajnalán Chávez győztesen visszatért a Mirafloresbe. A puccs nem tartott 48 óránál tovább: megbukott a Chávez-párti tisztek, katonák és a nép ellenállásán. Az is kiderült, hogy Chávez soha nem mondott le. A Carmona-párti elit és a média egyszerűen hazudott.

A puccsra az adott ürügyet, hogy április 1-én egy tömeggyűlésen, amelyet Chávez ellen szerveztek, a tömegbe lesből belelőttek, 12 embert megöltek és mintegy 100-at megsebesítettek. Később sem derült ki, hogy kik voltak a tettesek.

Az USA adminisztráció több ízben tagadta, hogy képviselői április 12-e előtt valaha is találkoztak volna a katonai puccsistákkal és Carmonával. Később elismerték, hogy találkoztak velük, de tagadták, hogy helyeselték volna a puccsot, sőt hangsúlyozták, hogy elleneztek azt, mert ők az egész világon a demokráciát védik. Ismervén azonban, hogy az USA-nak milyen hosszú a latin-amerikai „listája”, ez az állítás aligha megnyugtató.

Ha az ember jól megnézi, kik azok, akik az USA latin-amerikai politikát diktálják, a hideg futkoshat a hátán. Olyanok vannak köztük magas posztokon, mint Elliot Abrams, akinek nagy szerepe volt a kongresszus megtévesztésében az Irán-Kontrák-botrány idején (ahogyan ezt akkor a *The Observer* is megírta.) Abramsnak nagy szerepe volt az USA latin-amerikai politikájának irányításában az 1980-as években is, amikor 80 000 salvadorit, 30 000 argentint, 120 000 guatemalait és 5000 chileit gyilkoltak meg halálbrigádok és katonák.

Egy dolog bizonyos: az USA nyakig benne volt a venezuelai puccs elő-

készítésében. Ennél is bizonyosabb, hogy az USA ezt újra meg fogja kísérelni. Így a Venezuelával való szolidaritásra abszolút szükség van.

Forrás: Coup and counter coup in Venezuela. Socialist Campaign Group News, 2002. május.

Közli: *Jemnitz János*

Ruth Scheurer (Fischer) széljegyzetei az osztrák válsághoz

Bécs, 2002. szeptember 28.

(Részlet egy hosszabb levélből)¹

Az SPÖ az ellenzékben nagyon halovány volt. Számomra az volt maga Franz Gusenbauer² is. Program. Tulajdonképpen semmit sem tudok róla. Az előtérben bizonyos katonai hitelek elutasítása áll, amelyeket azonban nemcsak az SPÖ hárít el, hanem a zöldek, sőt Jörg Haider is. (Az utóbbi csak a legutóbbi időkben). Ami a SPÖ-t illeti, általában az igazságos adókat, a tanulmányi segélyek megemelését és az egészségügy megsegítését szorgalmazza. Ami pedig az SPÖ személyiségeit illeti, megemlíthető Heinz Fischer, a parlament elnöke, akit én nagyon rendes és becsületes embernek tartok, de talán éppen ezért nem nagy politikus.

A Zöldek viszont nem is találhattak volna jobb vezetőt Alexander van der Bellennél. Bellen integráló és hitelt érdemlő személyiség. Megnyilatkozásai komolyak, becsületesek, nem mesterkéltek és okosak.

Hermann Weber 75 éves

Német történészek figyelmeztettek arra, hogy Hermann Weber 75 éves lesz – és természetesen arra, hogy erről illő lenne megemlékezni.

Weber hajdanán az NDK-ban lett fontos „történész”, s az NDK történetének egyik legkiválóbb ismerője és kutatója. Amikor élete lehetetlenné

¹ Ruth Scheurer Walter Fischer lánya. Fischer életútját lásd Évkönyv 2001. A levél címzettje Jemnitz János.

² 2002 óta az SPÖ vezetője. Lásd Rathmanné Túry Mária írását e rovatban.

vált Walter Ulbricht NDK-jában, az NSZK-ban élt és dolgozott tovább. A Mannheimi Egyetem professzora, az ottani Történeti Intézet, az NDK-kutatás, majd a Szociális Kutatás Intézet alapítója, vezetője lett. Az SPD (a német szociáldemokraták) egyik legismertebb és legbefolyásosabb történésze az 1970–1990-es években. Számtalan nemzetközi történész konferencia kezdeményezője és levezénylője. Ezek közül kettőn jómagamnak is szerencsém volt részt vehetni, de a nemrégiben lezajlott bochuminak is ő volt az egyik spiritus rectora. Többen találkozhattak vele az ITH linzi konferenciáin is. (Talán csak kettőn vett részt?!). Óriási taktikai érzéke volt (nagy anyagtudása mellett), hogy a reménytelen éleket lefaragja, és a bántó szenvedélyeket tompítsa. Noha a sztálinizmusnak érthetően és bizonyítottan engesztelhetetlen bírálója, nyitott ostorozója volt, de mindig elutasította az újabban oly divatos antikommunizmust is. Remek debatter, történész – mindig nyitott szemekkel és fülekkel a valóságra. Lendülete még a 2002-es konferencián is töretlen volt. Kár, hogy az „öreges” közül már egyre kevesebbekkel találkozhatunk – akik ráadásul meg tudták őrizni tartásukat.

Jemnitz János

Vincent van Gogh (1853–1890)

A nagy festő életének és életművének bemutatása aligha az Évkönyv feladata. A mi tágabb és szorosabb témánkba azonban nagyon belevág híres képsorozata „a krumplievők”-ről, amely megrázó, feledhetetlen emlékeket hagyhat mindenkiben (Amszterdam Van Gogh Múzeum). És persze ebben a vonatkozásban említendő a belgiumi Monsban található Van Gogh Múzeum is, ahol sok hasonló ifjúkori alkotása található.

A Monsban látható képek, szénrajzok a borinage-i szénbányászokat mutatják be, akiknek körében akkoriban ő maga is élt. Így ezek az 1870/80-as elfeledett éveit eleveníthetik fel.

Jemnitz János

NYIKOLAJ BUHARIN–INESSZA JAZSBOROVSKAJA:

Leszek Miller balközép kormányának első éve Lengyelországban

2002. október 19-én volt egyéves Miller lengyel balközép kormánya.¹ Hatalomra jutásakor a gazdasági nehézségek halmozódásával kellett szembenéznie. A bruttó hazai termék 2001-ben 1,1%-kal, 2002 első felében mindössze 0,6%-kal nőtt. Az állami költségvetés hiánya 2001-ben elérte az 5-6%-ot. Az első év tehát a kormány számára a bonyodalmak időszaka volt. Erőfeszítéseit az állami költségvetés rendetételére, és az egész lengyel gazdaság válságának megelőzéséhez szükséges legsürgősebb feladatokra összpontosította. Eközben kellett kidolgoznia középtávú gazdasági stratégiáját, illetve megteremtenie a feltételeket ahhoz, hogy 2003-ban az ország már elinduljon a gazdasági növekedés útján.

A gazdaságnak és az életszínvonalnak az előző kormánytól örökölt megrekedése közepette szó sem lehetett gyors változásról. Ez nem könnyítette meg a társadalom hangulatának a javítását. A kormány első hónapjaiban a feszültséget többek közt azzal próbálta oldani, hogy a tömegkommunikáció eszközeivel és más módon is igyekezett minél több egyértelmű adattal bizonyítani az előző, jobboldali Szolidaritás-kormány felelősségét a kialakult nehéz társadalmi-gazdasági helyzetért. Vizsgálatokat folytattak például az állami vállalatoknál. Ennek a szektornak a túlnyomó részét az 1990-es években magánkézbe adták, de a megmaradt 1700 vállalat még mindig a GDP 25%-át adja. Ezek élén a Jerzy Buzek vezette Szolidaritás-kormány által kinevezett vezetőségek álltak, a felügyelőbizottságok vezetőinek és tagjainak tisztségeit pedig az akkori kormányzó pártok töltötték be. 2002. május 7-én látott napvilágot a Miller-kormány jelentése az állami vállalatok helyzetéről. Ebben nemcsak az előző adminisztráció alacsony hatásfokú és jövedelmezőségű tevékenységének a tényei tárultak föl adatszerűen, hanem súlyos visszaélésekre is fény derült. Külön elemezték a 22 legnagyobb állami vállalat gazdálkodását – köztük a réztermelést összefogó kombinátét, a külföldi beruházások állami ügynökségét, a nagy olaj- és gázipari vállalatét, a legnagyobb biztosító társaságét (PZU S. A.), a Sportfogadási Vállalatét stb. Megállapítható volt, hogy nemcsak rossz gazdasági döntéseket hoztak, de a politika és az üzleti ügyek összefonódásához kapcsolódó korrupció is terjedt, kétségek férnek az előző vállalatvezetőségek tisztakezűségéhez. Egyes vállalatok törvénybe ütköző formákban támogattak a ka-

¹ A balközép győzelmét hozó 2001. évi választásokról ugyanezek a szerzők számoltak be az Évkönyv 2003-as kötetében (142–150. old.). A szerzőpáros írását az Évkönyvnek készítette.

tolikus egyházzal, a jobboldali pártokkal, a Szolidaritás szakszervezeteivel szoros kapcsolatban álló intézményeket. A Lengyel Rézkombinát például többszázezer dollárt fordított ilyen célokra.

A kormányjelentésben föltárt jelenségek valóságos sokkot okoztak a lengyel társadalomban, bár bizonyos mértékig katasztrófa-hangulatot is keltettek. Fő hatásuk mégis az volt, hogy hozzá lehetett kezdeni az állami vagyon széthordásának gátat emelő intézkedések elfogadtatásához. Buzek kormányzásának periódusát ma széles körben „a betegség” időszakaként emlegetik. A reális állapot feltárásával némileg sikerült hűteni a helyzet gyors javulásához fűzött mértéktelen reményeket is. A közvéleményben olyasféle hangulat kerekedett fölül, hogy „csak rosszabb ne legyen”.

A kormány a társadalom elé tárta 2002–2005-re szóló középtávú tervét, amelyet a szejm (a lengyel parlament) 2002. februári ülése emelt határozattá. A terv a „Vállalkozókészség-fejlesztés-munka” címet viseli. Fő megjelölt céljai között elsőbbséget élvezett a gazdaság fölélnkítése (2005-re a korábbi 5%-os növekedési arány helyreállítása); a 2002. januárjában 18%-os munkanélküliség visszaszorítása; kedvező feltételek teremtése a kis- és közepes vállalkozások fejlődéséhez; Lengyelország felkészítése az EU-hoz való csatlakozásra.

Marek Belka pénzügyminiszter, a kormányfő helyettese a tervről folytatott parlamenti vitában kimondta, hogy ezeknek a feladatoknak a megoldásában „a kormány „nem maradhat tétlen megfigyelő”, ellenkezőleg, „aktív cselekvőnek” kell lennie. A gazdaság fölélnkítését és a munkanélküliség enyhítését olyan, a tervben szereplő programpontok szolgálják, mint „Az infrastruktúra – a fejlődés kulcsa” és a „Mindenekelőtt: vállalkozókészség” című fejezetek. Az előbbi arra irányul, hogy jelentősen gyorsítsák a lakások, az autósztrádák és a gyorsforgalmi utak építését. A szociális szempontból is igen fontos lakásépítés ambiciózus céljaként 2004-től évi 140 000 lakásnak kell épülnie. Erre a célra fizikai és jogi személyek 25 éves hitelt kaphatnak, 8,5%-os kamatra. 2005-ig 550 km autósztrádát, 200 km gyorsforgalmi és 40 elkerülőutat építenek. További 1500 km utat korszerűsítene. A számítások szerint ez 500 000 új munkahelyet teremt.

A másodikként említett program előirányozza az adó- és a társadalombiztosítási rendszer egyszerűsítését, különösen a kis- és középvállalkozásokat érintő rendelkezéseket; a munkáltatást terhelő költségek csökkentését, a Munka Törvénykönyve „liberalizációját”, az alkalmaztatási eljárások egyszerűsítését, hitelkezeségi és kölcsönös támogatási alapok teremtését a kis- és középvállalkozók számára. Leginkább a stratégiai tervnek ez a része nyerte el szinte minden politikai erőnek, továbbá a szakembereknek és maguknak a vállalkozóknak a rokonszenvét és jóváhagyását.

A harmadik jelentős program („Első munkahely”) célja, hogy az iskolából és a felsőoktatási intézményekből kilépő tanulók mielőbb munkához jussanak. Ennek a fontosságát hangsúlyozza, hogy Lengyelországban 2002-2005-ben erős demográfiai hullámhegy tetőzik. Kiegészítésként a program olyan intézkedéseket is tartalmaz, mint a támogatott foglalkoztatás, a szakmai gyakornoki intézmény, az ideiglenes és a szezonális munkavállalás lehetőségeinek szélesítése, a foglalkoztatási célú mikrohitelrendszer. Az oktatási intézményekből kilépő fiatalok foglalkoztatása esetén a vállalkozók adó- és egyéb kedvezményekre számíthatnak.

A kormány gazdasági stratégiájának értékelésekor mindenesetre megjegyzendő, hogy a program akkor még inkább csak a valóban kívánatos lépések gondos felsorolásának a képét mutatta. Túl sok volt benne a deklaratív elem, nem eléggé világítottak ki finanszírozásának a forrásai. A leginkább kidolgozottnak az a rész tűnt, amely az állami eszközök forrásainak konszolidációjára, állami értékpapírok kibocsátására, nyugati pénzügyi körök eszközeinek a bevonására, illetve arra vonatkozott, hogyan kívánják biztosítani az EU strukturális alapjaiból származó eszközök igénybe vételét az ország EU-felvétele után. Nem tisztázta a program, hogy végrehajtása során hogyan akarják elkerülni az államadósság, a költségvetési hiány növekedését, a korrupciót stb. Úgy vélték, hogy a finanszírozás bizonyos részletei „menet közben”, a terv megvalósítása során oldhatók meg.

A balközép gazdasági stratégiájának minden fogyatékosága ellenére a jobboldal nem volt képes vele szembeállítható ésszerű programot ajánlani. Ennek dacára a kormány népszerűsége, amely megválasztása után 60% fölé volt, hamarosan csökkenni kezdett. Ez abból ered, hogy nem lehetett gyors kedvező fordulatot elérni a gazdasági helyzetben. 2002. januárjában a kormány tevékenységét már csak a megkérdezettek 45, áprilisban 33%-a helyezte. A mélypont az „Ipsos-Demoszkóp” közvéleménykutató adatai szerint júliusban volt (14%).

Ez a helyzet természetesen okozott feszültségeket a Baloldali Demokratikus Erők Szövetsége (SLD) kormányzó blokkjában. Szaporodtak a nézeteltérések a kormányfő és a kabinet tagjai (mindenekelőtt Belka) között. Hírek keringtek a kormány átalakításáról, ami be is következett: Belka és még néhány miniszter leköszönt posztjáról. 2002. július elején a miniszterelnök-helyettesi, egyben a pénzügyminiszteri tisztséget Grzegorz Kołodko, az ismert közgazdász vette át, akit Lengyelországban „anti-Balcerowicz”-ként² ismernek. Kołodko a sikeres '90-es évek jelképe, amikor 1994–1997-

² Leszek Balcerowicz, a balközép kormány előtti, 1993-ig hivatalban lévő kabinet pénzügyminisztere különösen kemény megszorító intézkedéseiről híresült el.

ben ugyanezt a tisztséget töltötte be. Akkor az évi GDP-növekedés 7%-os volt, és személye körül kedvező aura alakult ki. Kinevezésével az SLD mindenképpen „baloldelibb” politikára, egyben a kormánypolitika dinamizálására kötelezte el magát. Így is történt.

Kołodko egy július 16-i sajtókonferencián ismertette, illetve 26-án a szejmben előterjesztette „A piac és a munkahelyek védelmére” kidolgozott csomagot, amelyet a „Vállalkozókészség-fejlesztés-munka” program továbbfejlesztéseként értelmezett. Ennek a célja, hogy az ország visszatérjen a gyors gazdasági növekedés, a csökkenő munkanélküliség útjára, amely megmenti a lengyel vállalatokat. Kołodko az állami költségvetés hiányának további csökkentését irányozta elő (a GDP-hez viszonyított 2002-es 5,4%-ról 2005-ig 3%-ra). Kifejtette, hogy a gyorsabb növekedési ütemhez „elengedhetetlen a szerkezeti átalakítások, a magánosítás, a decentralizáció folytatása, a pénzügyi fegyelem megőrzése”.

A részleteiben is kidolgozott válságellenes csomag „mikroökonómiai” irányultságú. A „valamit valamiért” elvére épül: a vállalatok és a bankok az államtól abban az esetben kapják meg a felajánlott előnyöket, ha teljesítik a kormány támasztotta követelményeket. Kilátásba helyezi a vállalatoknak (kicsiknek és nagyoknak, államiaknak és magántulajdonúaknak), hogy részben vagy egészben elengedi az állami költségvetéssel szembeni adósságaikat, ha rendszeresen fizetik az adókat, a vámbevezetéseket, és hozzájárulnak a szociális alapokhoz; ha benyújtják szanalási és szerkezetátalakítási terveiket, s ha biztosítani tudják az ezek megvalósításához szükséges források legalább 15%-át. A gazdaság egésze szempontjából stratégiai jelentőségű, ezer főnél többet foglalkoztató vállalatok e terveikhez állami hitelgaranciát kapnak. Ecélből külön garanciális alap létesül többszázmillió zloty tökével. Ezt az intézkedést az az aggodalom váltotta ki, hogy enélkül a mentőakció nélkül több tucat fontos vállalat egyszerűen eltűnne a piacról, ez pedig mintegy félmilliós új munkanélküliséget gerjesztene. Mivel ilyenformán a kormány jónéhány, a csőd szélén álló vállalatnak is mentőkötelet nyújt, a bankok, amelyek ezekhez a manőverekhez hitelt nyújtanak, az eddig fölhalmozódott „rossz hiteleket” költségként elszámolhatják, illetve ezek fejében adókedvezményt vehetnek igénybe.

Az újonnan létrejövő kis- és közepes vállalatok (5–50 főnyi munkavállalóval), ha tevékenységük első évében pontosan fizetik adóikat és megőrzik foglalkoztatottaik létszámát, úgynevezett „adóhitelt” kapnak: a második évben nem kell jövedelemadót fizetniük, az utána következő három évben pedig adókedvezményt kapnak. Kołodko reményét fejezte ki, hogy ezek a vállalatok jelentős számú új munkahelyet teremtenek. Számítása szerint 2002. novemberétől a munkanélküliség csökkenni kezd, a negyedik ne-

gyedévben pedig már a GDP is 2%-kal fog nőni (az első félévben ez az arány fél százalék volt). 2003-ra már 4%-ost megközelítő növekedést prognosztizált. A közvélemény nagyobbik fele Kołodko programját kedvezően fogadta.

Miller közgazdasági tanácsadója, Andrzej Sopoćko Kołodko csomagját úgy értékelte, hogy az „a piacgazdaságba való állami beavatkozás csomagja”. „Mennyire fenyegetheti ez a piac működését? – kérdezte. – Az orvos tesz föl magának ilyen kérdést, a kritikus állapotban lévő beteg vizsgálata után. Írjon-e föl neki egy orvosságot, amelyről tudja, hogy mellékhatásai vannak, vagy hagyja tovább rosszabbodni a paciens állapotát?³ Elismeri azonban, hogy a legfontosabb most a gazdaság lefékeződésének a megállítása, átformálni és fejlődését kibontakoztatni azután lehet.

Augusztus végén Kołodko egy sor újabb javaslattal állt elő, amelyek a „szürke” gazdaság visszaszorítására és a lakosság személyi jövedelemadói körüli rendellenességek kiküszöbölésére irányultak. Minden adófizető, akinek 70 m²-nél nagyobb lakása, 80 000 zlotynál (20 000 \$-nál) drágább autója van, nagyértékű műtárgyat birtokol, vagy egyéb formában átlagon fölüli jövedelmet élvez, 2003-tól köteles lesz az adóbevalláson kívül vagyonbevallást is benyújtani. Hogy elősegítsék a „szürke” jövedelemek önkéntes legalizálását, „adóabolíciót”, egyfajta „adóamnesztiát” is hirdettek. Az utóbbi név nem fedti teljesen a tartalmat, mivel a bűnös úton szerzett vagyon nem legalizálható vele. Ha egy vagyonrészről ez derülne ki, azt egyszerűen kisajátítják. A legalizálni kívánt „szürke” vagyon után az állampolgárok egyszeri kedvezményes (12%-os) adót kötelesek fizetni. (A szokásos adósávok 19, 30, illetve 40%-osak.) A kormány reméli, hogy ilyen módon mintegy 600 millió zloty (150 millió \$) költségvetési bevételhez juthat.

Kołodko derűlátása részben a társadalomra is átragadt. Augusztusban és szeptemberben a közvéleménykutató intézetek adatai szerint javult a kormány, a miniszterelnök és az országban uralkodó állapotok értékelése a lakosság körében. Szeptemberben a kormány tevékenységét 22%-ban tartották jónak. A helyzet ismételt rosszabbodásától az augusztusi 43 helyett már csak 33% tartott. A fogyasztási kilátásokkal szembeni pozitív várakozás aránya 83,5%-ra emelkedett.

Mindazonáltal a miniszterelnök értékelése jobb, mint az egész kormányé. Miller, Aleksander Kwaśniewski köztársasági elnök után a legnépszerűbb politikus. Maga Belka is úgy jellemezte őt, mint „erős és határozott kormányfőt”.⁴ Miller igyekszik bizonyítani, hogy hatékony politikus, aki képes aránylag gyors sikert elérni, s így eleget tenni annak a pártja ál-

³ www.przeгляд-tygodnik.pl.

⁴ www.gazeta.pl

tal keltett várakozásnak, hogy az ország társadalmi és gazdasági helyzete érezhetően javulni fog.

A 2003. évre készített állami költségvetés a gazdasági növekedést 3,5%-ra prognosztizálta. Az ellenzéki politikusok és közgazdászok ezt az arányt túlságosan is derülátónak és a valóságtól elrugaszkodottnak nyilvánítják. Számos közgazdász szerint Kołodko „va banque”-ot játszik azzal, hogy előbb akarja fölgyorsítani a gazdaság szekerét, és csak aztán harcba szállni a deficit ellen. Maga Miller a tervet „a fejlesztés költségvetésének, a jó reménység előhírnökének” nevezte. „A 2003.-as év jobb lesz a 2002-esnél, és minden további év is az előzőnél. Így kell ennek lennie és így is lesz.” Mindenesetre a Miller kormány eddigi egy éve alatt meg tudta állítani a költségvetési hiány és a munkanélküliség növekedését. Az utóbbi január és augusztus között, szerényen, 18-ról 17,4%-ra csökkent. Lefékeződött a termelés további visszaesése is, miközben az államigazgatásban csökkent a minisztériumok és a főhatóságok száma. Igaz, a lengyeleknek meg kellett húzni nadrágszíjukat a szociális kiadások növelése terén. Az egészségügyben azonban a gyermekek és a fiatalok számára bevezettek különböző vizsgálatokat és leszállították a gyógyszerek árát.

2002-ben eléggé sikeresen folytak a felvételi tárgyalások az EU megbízottjaival. A nehézségek közepette is sikerült megakadályozni, hogy a bajokkal küszködő Lengyelország kihulljon a fölvételre váró országok első csoportjából.

A balközép kormány második éve minden bizonnyal perdöntő lesz sorára nézve. Először is: megígérte a társadalomnak, hogy addigra kimozdítja az országot a megrekedés állapotából, és újra a gyorsabb növekedés útjára vezérli. Másodsor: májusra kiírták a népszavazást Lengyelország csatlakozásáról az Európai Unióhoz. Ráadásul a bonyolult nemzetközi helyzet is emelhet még akadályokat ezeknek a terveknek az útjában.

RATHMANNÉ TÚRY MÁRIA:

Oszták választások 2002 - új szereposztás

A második köztársaság fél évszázada alatt volt néhány előrehozott parlamenti választás Ausztriában (kétszer az ötvenes években: 1956-ban és 1959-ben, majd 1971-ben, 1986-ban, s legutóbb 1995-ben, s mindegyik dátum jelentős változásokat takar); a 2002-es előrehozott választások számos új vonása és előre látható következménye is többet mutat, mint egy politi-

kai konfliktus és koalíciós válság megoldását szokásos hatalomtechnikai eszközökkel, s ezért megérdemli a figyelmet.

Előzmények: a néppárti-szabadságpárti koalíció létrejötte és felbomlása

Emlékezetes, hogy az a kormányzati koalíció, amelyet 2002 szeptemberében az *Oszt rák Néppárt* (Österreichische Volkspartei, *ÖVP*) és a *Szabadságpárt* (Freiheitliche Partei Österreichs, *FPÖ*) növekvő divergenciája szétrobantott, egyszerre szerencsés és baljós csillagzat alatt született 2000-ben. Szerencsés fordulat volt Néppárt számára, hogy harminc évnyi - hol keserű, hol türelmesen viselt - ellenzéki ség után végre kormányra került, s Wolfgang Schüssel elérte az áhított kancellári posztot - de egy vitatott és kockázatos döntés révén: azt a jobboldali-radikális Szabadságpártot vonta be a koalícióba, amelyet a megelőző évtizedekben, szélsőséges politikája miatt, az ausztriai demokratikus erők nem tekintettek „szalonképesnek” és politikai partnernek. Ezzel kiváltotta az EU-partnerek rosszallását és szankcióit (belpolitikai vihart is kavart). Az FPÖ, amelyet Jörg Haider populistá demagógiája növelt naggyá a kilencvenes években, története során először kiszabadult a politikai elszigeteltségből és kormányzati pozícióba került, de - mint ismeretes - Jörg Haider nélkül.

Ez az átrendeződés azonban még új fejlemény volt az oszt rák pártrendszerben, ellentmondásokat és kiszámíthatatlanságot rejtett magában.

Emlékeztetünk arra, hogy az oszt rák pártrendszer évtizedekig a két nagypárt, a *Szociáldemokrata Párt* (Sozialdemokratische Partei Österreichs *SPÖ*) és a Néppárt uralta, hol versengő váltógazdaságban, hol alkukra alapozott nagykoalícióban. A hetvenes évek a szociáldemokrácia nagy felfutásának időszaká volt (abszolút többség 1971-1983, majd relatív többség 1999-ig). A párt-erőviszonyok a nyolcvanas évektől változtak: párttá szerveződtek a Zöldek, a Szabadságpárt vezetését pedig átvette Jörg Haider, jobboldali-populista retorikájával egy évtized alatt megtöbbszörözte szavazói bázisát és majdnem „beérte” a nagypártokat, amelyeknek támogatói köre viszont lassan leolvadt, így három, közel azonos szavazói bázist (mintegy 30-30 százalékot) felmutató párt között kellett eldönteni a kilencvenes évek végén a koalíció-alakítást, azaz biztosítani a működőképes kormánytöbbséget.

A koalíció-kényszert a választások számszerű eredményei idézik elő, okai közül azonban az oszt rák választási rendszert kell megemlítenünk. Az évtizedekig fennálló kétpárti rendszer (és a körülöttük kialakult politi-

kai táborok szembenállása), illetve az *arányos* választási rendszer között eleve nagy feszültség állt fenn, ezt hosszú ideig áthidalta a kompromisszumkészség, a konszenzusos demokrácia kötelezettsége. (Kétpárti típusú pártrendszerekben a többségi választási rendszer biztosítja a győztes párt egyértelmű parlamenti többségét, következőképp a kormányozhatóságot.) Mivel a társadalmi-politikai tagoltság változásai Ausztriában is magukkal hozták új pártok parlamentbe kerülését¹, a „sokpárti” rendszerben a szavazatok szóródása elkerülhetetlenné teszi a koalíció-alakítást. A pártok „előléte”, világnézeti-politikai háttere azonban bizonyos szövetségeket eleve kizárt vagy nagyon megnehezített. A két nagypárt az FPÖ-t (különösen Haider jobboldali radikalizmusa, szélsőséges populizmusa, idegenellenessége miatt) nem tekintette koalícióképesnek. Ilyen előzmények után történt, hogy az 1999-es választások eredményei² alapján politikai patthelyzet jött létre. Schüssel, a Néppárt vezetője (bár pártja a választásokon az FPÖ mögött, azonos eredménnyel a harmadik helyen végzett) a Szabadságpárt kormányba emelése mellett döntött, ennek minden nemzetközi és belpolitikai kockázatával együtt. A nemzetközi fogadtatás ismert. Belpolitikailag az volt a fő kérdés, hogy a közvélemény többsége elfogadja-e a „fekete-kék” koalíciót³ a „polgári összefogás” kormányának, az FPÖ kormányba bevont politikusai fel tudják-e idézni az egykori szabadságpárti liberális értékeket, és a meghirdetett gazdaságpolitika (költségvetési egyensúly, nulla-deficit, adóreform) és a nagy rendszerek reformja (nyugdíjrendszer, egészségügy, oktatás) keresztülvihető-e. Mindennek politikai feltétele az volt, hogy a Szabadságpártot naggyá tevő vezért, Haidert távol tartsák az országos politikától, s azokat a követeléseket, amelyek miatt az elégedetlen, tiltakozó, radikalizálódó választók százezrei (a „kisember” érdekeit követelve) Haiderre szavaztak, kiszorítsák a politikai nyilvánosságból.

Haider árnyéka azonban rávetült a koalícióra. Pártjának elégedetlen tömegeivel újabb és újabb ellen-akciókba kezdett, míg az új pártvezér és alkancellár, Susanne Riess-Passer azt próbálta bizonyítani, hogy a Szabadságpárt képes a felelős politizálásra és kormányzati együttműködésre (eb-

¹ A feltörő Szabadságpárt mellett megszilárdult a Zöldek pártja és néhány évig parlamenti párt volt a Liberális Fórum, a Haider-párt liberális ellenzéke.

² Az 1999-es parlamenti választások eredménye: SPÖ: 33,2% , FPÖ: 26,9%, ÖVP: 26,9%, Zöldek: 7,4% , Liberális Fórum 3,6%.

³ A szín-szimbolika használata régóta bevett szokás Ausztriában, a média-kampányok idején szinte általánossá vált, hogy a pártokat - a rövidség kedvéért is - szín-megjelölésekkel idézték: Néppárt - fekete; Szociáldemokrata Párt - vörös; Szabadságpárt - kék; a Zöldeknél a szín-kép adott.

ben pártja liberális szárnyának új prominens politikusaira támaszkodhatt). A negatív nemzetközi visszhang lassan elhalkult, a szankciók oldódtak. Úgy tűnt, Schüsselnak sikerül „domesztikálnia” a Szabadságpártot, és a koalíció közös érdekből elkezdte a „fordulat” gazdaságpolitikáját (az államháztartás szanálása, liberalizálás), miközben Haider, a karintiai fellegvárába visszavonult tartományfőnök legfeljebb csak zavaró repüléseket végez.

Jörg Haider azonban 2002-ben egyértelművé tette: zsarolja a koalíciót - a Néppártot és saját pártjának a kormányba delegált tagjait. S hogy milyen nemzetközi erőterbe kerültek Haider követelései és akciói, elegendő csak a legfontosabb kulcsszavakat idézni: a Benes-dekrétumok ügye, Temelín (az atomerőmű bezárásának követelése), felhívás Csehország EU-tagságának megvívására és az EU keleti bővítésének akadályozására, Haider iraki útjai (legutóbb 2002. november elején tett látogatást Szaddam Husszeinnél).

A „knittelfeldi puccs” (2002. szeptember 7.) vezetett a kormányválsághoz és új választások kiírásához. Haider és az öt követő „bázis” (pártja tartományi felső és középvezetői, 380 küldött, akik rendkívüli pártkongresszust sürgettek) megvonták a bizalmat attól a három vezető szabadságpárti politikustól, Susanne Riess-Passer pártelnöktől és alkancellártól, a sikeres és népszerű fiatal pénzügyminisztertől, Karl-Heinz Grassertől, s a parlamenti klub (frakció) vezetőjétől, Peter Westenthalertől, akik nem akarták alávetni magukat Haider irányításának. Ezzel teljessé vált a szakadás az FPÖ-ben a koalíciós kormányzást és programot vállaló mérsékelt szárny és a Haider körül elégedetlenkedő „radikálisok” között. De Haider rosszul kalkulált: azt hitte, diktálhat, azt hitte, hogy Schüsselnel kancellár nem tudja elutasítani az ő jelöltjeit a miniszteri posztokra (Thomas Prinzhorn FPÖ-alelnök már csak a telefonhívásra várt, hogy végre miniszteri bársonyszékhez jusson), mert Schüsselnel nem meri felmondani a koalíciót és az előre hozni a választásokat. Schüsselnel azonban kockáztatott, mert felismerte, hogy sokkal nagyobb kockázat lenne a kiszámíthatatlan, és vállalhatatlan követelményeket támastzó Haider-párttal kormányozni tovább (ezt az álláspontot osztotta Klestil államfő is).

Az új választások kiírása váratlanul jött és nagy bizonytalanságot keltett.

A 2002. őszi választási kampány

A kampány rövidre sikeredett, s a megfigyelők szerint „unalmasan” kezdődött: a pártvezérek kivártak. A *média-kampány* azonban eseményeket és jól bemutatható konfliktusokat igényel. A televízió⁴ lett a választási harc fő

színhelye: a *tv-párbajokat* (négy listavezető, mindenki mindenkivel párban, szigorúan szabályozott játékrendben) rendre egy-másfél milliós nézőközönség figyelte, s sokan közülük az utolsó pillanatig nem tudtak dönteni. Egy héttel a választások előtt még több mint egymillió ember (a későbbi szavazók egynegyede) nem tudta, kire fog szavazni⁵. A választási kampány „főszereplője” tehát a bizonytalan szavazó, a „vándor-választó” lett, az ő megnyerésükért folyt a harc. A közvélemény folyamatosan kapta a jelentéseket a pártverseny állásáról, s ezúttal a választási előrejelzések akaratva-akaratlan politikát befolyásoló szerepbe léptek elő, különösen a tévesnek bizonyult - előrejelzéssel, hogy a két nagypárt között „fej-fej melletti befutó” fog dönteni (emiatt a bizonytalan választók egy része a győztesnek remélt párthoz sorolt át). A szavazók tudatában voltak annak is, hogy „egy pártot választva minden bizonnyal kettőt kapnak”, azaz a koalíciós preferenciák felől is határoznak.

Az alábbiakban az egyes pártok választási kampányáról adunk képet:

ÖVP – Wolfgang Schüsselnak sikerült az, amit sokan nem hittek volna: sikertörténetként tudta bemutatni addigi kormányzását. Sikerként fogadták el a választók a költségvetési deficit lefaragását (holott annak ára a lakosság minden korábbinál nagyobb mértékű megadóztatása volt). Schüssel óvott az államadósság növelésétől (szerinte az SPÖ eladósodást hozna), s ez egybeesett sok választó aggodalmával. A Néppárt hívei helyeselték a „változás” kormányának „kompetens és sikeres gazdaságpolitikáját”. A Néppárt egyértelműen kiállt az EU-bővítés mellett, és elítélte a Szabadságpárt akcióit a bővítés megtorpedózására. A választók feledni látszótlak, hogy Schüssel maga hozta a kormányrúd közelébe azt a Jörg Haidert, akinek követeléseit most hevesen elutasította és az országos politikából való kiszorítását nagy diadalként mutatta be. Haider akciói (különösen iraki látogatása, valamint az EU-bővítés elleni vétó kilátásba helyezése) megrökönyödést és felháborodást keltettek széles választói rétegekben, s a Szabadságpárt kaotikus helyzete és bomlása a hívek egy részét is elbizonytalanította. Schüssel fő célja az FPÖ-től elforduló választók megnyerése volt. A kampány során Schüssel nagy taktikai húzásának bizonyult, hogy előző kormánya egyik legjobb és népszerű tagját, - a knittelfeldi puccsisták által kigolyózott - Karl-Heinz Grassert kérte fel „pártonkívüli pénzügyminiszter-

⁴ Ausztriában tilos a televízióban a politikai hirdetés, így viszont sokkal nagyobb eseményt jelentenek a tv-viták; másfelől aránytalanul nagyobb szerepet játszanak az utcai plakátok, óriásplakátok.

⁵ 2002-ben a választásra jogosultak száma 5,9 millió volt Ausztriában. A november 24-i választásokon a részvétel 80 százalékos volt (ami azonos az 1999-es részvételi aránnyal), ez 4,76 millió leadott szavazatot (és 4687ezer érvényes szavazatot) jelentett.

ként” leendő kabinetjébe, hogy közösen folytassák az államháztartás pénzügyi szanalásának, az adóreform bevezetésének nagy művét. Ezzel a lépéssel „megfelelő jelzést adott” azoknak az egykori szabadságpárti szavazóknak, akik csalódtak Haiderban, vagy elégük lett a politikai pókerjátshmákból. Az ÖVP „felfalja” a szabadságpárti szavazóbázist - állapították meg az elemzők. Az ÖVP továbbá erős „negatív kampányt” folytatott: a vörös-zöld koalícióval riogatta a választókat, s ebben a véletlenek (és az időpontok egybeesése) nagyon is a kezére játszottak. A német SPD szeptemberi választási győzelme ugyanis jó előjelnek tűnhetett volna az osztrák szociáldemokraták számára, de a németországi vörös-zöld koalíció - mint ismeretes - néhány héten belül támadások és vádak keresztüztüzebe került, szigorú megszorító intézkedésekre kényszerült, a választási ígéretek megszegését vetették a szemére, népszerűsége nagymértékben visszaesett. A Néppártnak elég volt ennyit írnia a plakátra: „Mit jelent a vörös-zöld? Nézzétek Németországot!” , s ezzel az addig ingadozó választók tömegeit fordította el attól, hogy akár a szociáldemokratákra, akár a zöldekre szavazzon.

SPÖ - Ausztriában másként járnak az órák, mint Németországban - mondotta egykoron Bruno Kreisky kancellár, s ez a találó megállapítás most visszajára fordult: a németországi fejlemények nemhogy kedveztek volna az SPÖ-nek, de közvetve nagyban rontották az esélyeit⁶.

Az SPÖ fő választási jelszava a munkanélküliség elleni harc volt („de ki nem akarná a munkanélküliség csökkentését?”- vetették ellene bírálói, ez a szlogen nem olyan specifikusan SPÖ-követelés, amellyel újabb szavazórétegeket nyerhetne meg). A párt bírálta az előző kormány adóemelését, a felsőoktatási tandíj bevezetését (míg riválisa, a Néppárt, éppen azzal rémisztette a választókat, hogy a szociáldemokrata gazdaságpolitika munkanélküliséget, adóemelést és eladósodást fog előidézni). Az SPÖ szolidáris társadalom jelszavával, a szociális biztonság hirdetésével (teljesítőképes egészségügy, biztos nyugdíjrendszer), a kisemberek érdekeinek képviselésével szerzett rokonszenvet, de a párt vezére, Alfred Gusenbauer lényegében csak a nyugdíjasokat és a nagyipari munkásokat tudta „megszólítani” kampánya során. Ez akkor lett volna megfelelő stratégia, „ha a párt a 30 százalékos eredményt célozza meg”.⁷

A kampány kezdetén a közvélemény előtt az a kép rajzolódott ki, hogy a „vörös-zöld” összefogás lép majd fel az előző koalícióval szemben. Az SPÖ-ben azonban továbbra is ambivalens álláspontok voltak a Zöldekkel

⁶ A kampányfinisben Schröder német kancellár el sem ment Bécsbe, megjelenése nem biztos hogy segítette volna Gusenbauer kampányát.

⁷ Dietmar Ecker, *Die Presse*, 2002. nov. 26.

kapcsolatban. Eleve fennálló nézetkülönbségek, kölcsönös bizalmatlanság (vádaskodások) következtében a politikai programegyeztetés helyett a kampányban a lehetséges koalíciós összefogást is megkérdőjelezték. Majd mindkét oldalról az elhatárolódást kezdték bizonygatni (a Néppárt agresz-szív „vörös-zöld-ellenes” támadása is szerepet játszott ebben). Ráadásul az SPÖ a zöldektől is szavazókat akart elvonni (amit azok nagyon zokon vet-tek).

A „személyre szabott” választási kampányban hátránynak bizonyult, hogy a párt listavezetője, Alfred Gusenbauer, aki alig két éve állt az SPÖ élén, korábban kevéssé volt ismert, s bár jelentős szervezőmunkát végzett az előző választási vereség után megbénult pártban, de kancellárjelöltként nem váltak javára személyes adottságai, stílusa („pártbürokrata megjelené-sű” -mondták róla, makacsul vitatkozó, de nem megnyerő, „szürke” stb.), s hátrányba került - legalábbis a tágabb szimpatizánsi kör megnyerésében - a színpadias és jól kommunikáló Schüssellel szemben.

FPÖ - A felbomló és széttzilálódott Szabadságpártban a kampány né-hány hete alatt még újabb vezetőváltás is bekövetkezett.⁸ Herbert Haupt pártelnök alatt felerősödtek a támadások Schüssell kancellár ellen (a koalí-ció egyoldalú felmondását vetették a szemére, a korábbi szabadságpárti kormánytagokat - s leginkább a Schüssellel együttműködő Grassert - áru-lónak bélyegezték). A Szabadságpárt kétarcú kampányt folytatott. Válto-zatlanul ugyanazokat a követeléseit hirdette, amelyek miatt a koalíció fel-bomlott: így - populista ígéretei jegyében - azonnali adóreformot és adó-könnyítéseket, az EU keleti bővítésének megakadályozását, vétót Cseh-or-szág EU-belépése ellen. Ugyanakkor - a nyilatkozatok szerint - a jövőben is a Néppárttal akart együtt kormányozni. Hogy - az alapvető ellentétekre tek-intettel - milyen alapon jöhetne létre ez az együttműködés, az FPÖ kiszá-míthatatlan belső viszonyai (és a háttérben Haider személye) miatt tisztá-zatlan maradt.

ZÖLDEK - A *zöld párt* áttörést remélt ettől a választástól (akár 15%-ot), a „fekete-kék” koalíció megakadályozására és kormányzati szerepvállalás-ra készült. Ennek érdekében háttérbe szorították a korábbi „fundamenta-lista”-zöld vonalat, mérsékelték a józan polgári középszert esetleg irritáló ökológiai, emberjogi stb. követeléseket. (Egyes hagyományos zöld témák - mint például a bevándorlók integrációjának elősegítése, a könnyű drogok liberalizálása - a kampányban ambivalens fogadtatásra találtak, e kérdé-

⁸ Riess-Passer lemondása után Haider embere, Reichhold lett a pártvezér, aki hat hét múlva (egészségügyi okokra hivatkozva) feladta, és november 1-jén Herbert Hauptot választották pártelnökké (aki Haider feltétlen híve volt, és pártja Haider visszatérésében bízott).

sekben ellenfeleik élesen támadták a zöldeket). Felerősödtek a polgári ökológiai irány osztrák hagyományai. A Zöldek egyik fő kampánytémája az autópálya-építés ellenzése volt (a forgalmat a vasútra tereljük át), s vitában állt az SPÖ „beton-reflexével”. „Ökológiai szempontú adórendszert” követeltek, de ez az általános követelés a vitában súlytalan maradt. A Zöldek ellenezték a vadászgépek vásárlását, kitartottak Ausztria semlegessége mellett. Lehetséges politikai partnerükkel, a szociáldemokratákkal viszont nem egyeztettek, sőt kölcsönösen elhatárolódtak. A zöld párt „felvállalta” a rokonszenves „csendes közgazdászprofesszort”, Alexander van der Bellent, akivel sokan szimpatizáltak (de akire a remélnél jóval kevesebben szavaztak).

A 2002. november 24-i parlamenti választások eredményei

A választások meglepetésszerű - és földcsuszamlásnak mondott - **néppárti** győzelmet hoztak: 42,27 százalékos eredményével a Néppárt plusz 15,4 százalékponttal gyarapodott az előző (1999-es) választásokhoz képest (ilyen mértékű szavazatnövekedést még egyetlen osztrák párt sem mutatott fel 1945 óta), és több mint 5 százalékos szavazatkülönbséggel körözte le riválisát, az SPÖ-t (ezt megelőzően 1966-ban végzett az SPÖ előtt).

Az **SPÖ** 36,9 százalékos eredményével szorult a *második helyre* (három évtizedes elsősége szakadt meg ezáltal), holott 3,7 százalékkal még javítani is tudott az 1999-es eredményen.

Az **FPÖ** „katasztrofális vereséget” szenvedett: 10,2 százalékos eredményével (amely 16,7 százalékpontos veszteséget mutat 1999-hez képest) oda esett vissza, ahonnan 16 évvel ezelőtt Jörg Haider a sikerek útjára indította⁹. 1999-es táborának *kétharmadát* elvesztette (765 ezren vándoroltak át más pártokhoz).

A **Zöldek** sikerként tekintették 9 százalékos eredményüket (1,6 százalékpontos javulás), de nem érték el óhajtott céljaikat és a remélt harmadik helyet.

Választói mobilitás, a szavazatok átáramlása, a választók motívumai

A választásokat *eldöntő* momentum volt, hogy a Szabadságpártból kiábrándult választókat a **Néppárt** tudta magához vonzani (holott ezeknek a

⁹ Haider 1986-ban puccsal vette át a Szabadságpárt vezetését és már az évben 9,7 %-os eredményre tornázta fel az addig a 4 % körüli szavazóbázist mutató pártját.

választóknak jórésze - főként a munkások és a fiatalok - az előző évek során az SPÖ és a Zöldek táborából pártoltak át Haiderhez, s most „egy házal tovább mentek”). Minden második 1999-es Haider-választó (hatszáz-ezer fő!) most Schüsselre szavazott. Ez munkás-választók átáramlásában is megmutatkozott (1999-ben a munkások 10%-a szavazott a Néppártra, most mintegy 27%-uk). A Néppárt népszerűvé vált a fiatalok körében (korábban „az idősek és a vidékiek” pártjának tartották): most a 29 év alattiak egyharmada - a legtöbb fiatal - a Néppártra voksolt (1999-ben 17%).

A Néppártot választók *motivumai* egyszerűen mutatják a régi pártkötődést és az új pártszimpatiókat: szavazóinak több mint fele még most is a hű törzsválasztókból tevődik ki (55%-uk az első helyen nevezte meg a tradíciót és törzsválasztói mivoltát), a további motívumok közt vezet a kormányzati munkával való elégedettség, a megbízható büdzsé- és gazdaságpolitika, és a „vörös-zöld kormány” megakadályozásának szándéka (42%). Schüssel kancellár személye miatt voksolt az ÖVP-re szavazóinak 36%-a.¹⁰

A **Szociáldemokrata Párt** keveset profitált a Szabadságpárt lehanyatlásából, e választói körből csak 11% ment át (ill. vissza) hozzá. A szavazói létszám kis gyarapodása főleg a kis pártokból adódott: a Liberális Fórum¹¹ egykori szavazóiból, de korábbi Zöld-választókból, ill. nem-szavazókból is. Az SPÖ jelentős tartalékot nem tudott feltárni, bár újra az első párt lett a munkások körében (most a munkások fele szavazott rá, míg az FPÖ-re kb. 18%), és növelte arányát a hivatalnokok között. Viszonylag kevés fiatal választót nyert meg (29%), a férfiak közül is csak 32 százalék választotta..

A szociáldemokrata pártra szavazók *motivumai* visszaigazolták a pártnak a kampányban képviselt programját: a szavazók 63%-a a munkahelyek és a szociális vívmányok védelmét nevezte meg fő motívumként (63%-uk). Az SPÖ bázisának stabilitását és a hagyományos kötődést mutatja, hogy 56% törzsválasztóra számíthat, akik a tradíciót emelték ki, s azt az óhajukat, hogy az SPÖ újra kormánypárt legyen. 39%-uk úgy vélte: mivel az előző koalíció csődöt mondott, az SPÖ-re szavazva a „fekete-kék koalíciót” akarják megakadályozni. A pártvezér Gusenbauer személye kedvéért (mindössze) 23%-uk döntött az SPÖ mellett.¹² Egyes megfigyelők szerint (P.Ulam véleménye) az SPÖ „legnagyobb hendikepje” Gusenbauer személye volt. A párt törzsválasztóit ez kevéssé befolyásolta, de a perszonalizált

¹⁰ A Fessel+GfK adatai, Fritz Plasser és Peter Ulram elemzése. *Die Presse*, 2002. nov. 26.; *profil*, 2002. nov. 25.

¹¹ A Liberális Fórumnak 1999-ben 3,6 %-os eredménnyel nem sikerült bejutnia a parlamentbe. A 2002-es választásokon 1 %-ot ért el.

¹² A SORA adatai a választók átáramlásáról, Günther Ogris elemzése. (*Die Presse, profil*, APA-hírek)

választási kampányban a további „rokonszenv-pontok” is sokat számítottak volna, de kevésnek bizonyultak.

A „Haider-FPÖ” összeomlása volt ez a választás: a **Szabadságpártot** elhagyták azok, akik addig Haiderben a „kisemberek védelmezőjét” és mindenféle baj orvoslóját látták (1999-ben még az FPÖ volt a „legnagyobb munkáspárt”, a munkások közül legtöbben - 45% - Haiderre szavaztak, most 18%). Az elpártolók közül sokan a kormányzati munka szétverését és a párt tönkretételét vetették Haider szemére. Haider nemzetközi akciói is sokakat kiábrándítottak. Az 1999-es szavazói kör egyharmada maradt hű az FPÖ-höz, részben a régi jobboldali-radikális tábor, részben az idősebb választók, akik a „vörös-zöld” ellen, ill. az EU-ellenesség és az idegenellenes hangulat miatt szavaztak az FPÖ-re. A párt minden tartományban 15-20 százalékpontot veszített, fellegvárában, Karintiában az első helyről a harmadikra szorult.¹³

A **Zöldek** főleg a nagyvárosokban szélesítették bázisukat és a Liberális Fórum egykori szavazóinak egyharmadát is megszerezték. A fiatalok (29 éven aluliak) egyötöde a Zöldekre voksolt, hasonlóképpen a felsőfokú végzettségűek több mint 20%-a, a diákok egyharmada. Ugyanakkor 1999-es szavazóik közül 12% a Néppárthoz ment át, de kaptak is korábbi néppárti választókat (szociológiai szempontból a fiatal, képzett városi polgárok, ill. polgári származású diákok csoportja közös merítési bázist jelentett 2002-ben mindkét párt számára; ebből a tényből a lehetséges összefogásra is következtettek, az aktuális politikai ellentétek dacára). Kölcsönös szavazatátáramlás az SPÖ-vel is fennállt, de kisebb mértékben.¹⁴

Hatások a pártrendszerre és a pártokra

16 évnyi Haider-korszak után az **FPÖ** oda esett vissza, ahonnan indult: visszazsugorodott törzsválasztói körére (10% alatti szavazóbázis), a jobboldali (esetenként szélsőjobboldali) hagyományokhoz kötött, az elégedetlen, intoleráns, s a jórészt az idősebb korosztályhoz tartozó szavazói maradtak meg (a munkás-választók hamar csalódtak, a feltörekvő fiatalok illetve eltávolodtak). A párt (az egykori liberális szárnyát mint ellensúlyt elvesztve) tovább tolódott a jobboldali-radikális irányba. A választások másfelől azt jelezték, hogy Ausztria politikája a hagyományos kiegyensúlyozott vágányra tér vissza, az osztrák választók nagy többsége elutasította a

¹³ Haider a választások másnapján közölte, hogy lemond karintiai tartományfőnöki posztjáról. Ezúttal ötödször jelentette be 2002-ben visszavonulását a politikából.

¹⁴ Adatok: SORA: Wahlanalyse, *Die Presse*, 2002. nov. 26.

szélsőséges, demagóg, Európa-ellenes, idegenellenes hangvételt.

Elemzők szerint Schüssel nagy érdeme, hogy „Haider destruktív energiáit a saját pártjára irányította”¹⁵, s a Haider-párt felbomlása következtében a „Haider-fantom” ki fog iktatódni az osztrák politikából¹⁶. Az FPÖ elpártolt választói újra feltámadáshoz segítettek a két nagypártot, amelyeket Haider évekig idejétmúlt „öreg” pártoknak, „halódó pártoknak” gúnyolt.¹⁷

Az **SPÖ** évtizedekig integratív erő volt, tömegpártként felöltötte a „nép-párti” jelleget, törzsválasztói köre mellé folytonosan nagy szavazótábor tudott megnyerni a társadalom különböző csoportjaiból. A szociáldemokrácia egykori többség-képző politikai ereje azonban elolvadt az utóbbi évtizedben, s választói bázisa az egyharmados arány körül stabilizálódott. Az SPÖ politikája nem tudott újabb támogatókat szerezni a fiatalok, a nők, a nem hagyományos nagyipari szervezetben dolgozók köréből. Nem találta meg a közös hangot a fiatal feltörekvőkkel, városi középrétegekkel, holott ezek közül a múltban sokan „együtt mentek az úton” a szociáldemokráciával (ahogy a legendás hetvenes években mondták). Az SPÖ javára szólt hagyományos szociális érzékenysége és a polgári oldallal szembeni jogos kritikája, de „benne ragadt” a múltban, a már meghaladott szociális struktúrában. A csökkenő létszámú nagyipari munkásságra (és annak növekvő számú inaktív tagjaira) számíthatott, de a nyitás más társadalmi csoportok és más politikai preferenciák irányába elégtelennek bizonyult. Gusenbauer nagy erőfeszítéseket tett a kampányában, de a strukturális gátak lebontására a párt adott politikája nem volt alkalmas. Választási elemzések szerint az SPÖ-t a „beton-szakszervezetek” súlya húzza le az egyharmados szavazói tábor közelébe. A párt gyenge választási eredménye az előző évek hibás ellenzéki politizálásában is keresendő: az SPÖ morális felháborodással kísérte a „fekete-kék” kormány politikáját, helyett, hogy alternatív programokat dolgozott volna ki, a szakszervezetekkel együtt megvitatta volna a szociális állam szükséges átalakítását, és a társadalmi változásoknak megfelelően felkarolta volna az új kezdeményezéseket.¹⁸

Visszajára fordult a Zöldekkel való összefogás „lebegtetése” is. Koalíciós partner nélkül a szociáldemokraták sem kormányozhatnak, de az SPÖ-nek - az osztrák pártstruktúrából következően - nincs stratégiai szövetségese. A Zöldek lehettek volna (de Ausztria nem Németország). Az SPÖ mindig bizalmatlan volt a Zöldekkel szemben, akár a „fundamentalista”, akár a polgári ökológiai irány volt inkább túlsúlyban a zöld pártban. Ha az SPÖ-nek

¹⁵ Egon Matzner, *Die Presse*, 2002. nov. 15.

¹⁶ Christian Scheucher, *Die Presse*, 2002. nov. 25.

¹⁷ *Frankfurter Allgemeine*, 2002. nov. 25.

¹⁸ Trautl Brandstaller, *Der Standard*, 2002. dec. 7-8.

a saját térfelén nincs szövetségese, a jobboldali térfélnek van nagyobb esélye a többség elnyerésére.

Az ausztriai **Zöldek** pártjának kétarcú jellege és váltakozó politikai kötődése láthatóvá vált a 2002-es választások kapcsán. A választási eredmények a vörös-zöld koalíciót kizárták, ugyanakkor felvetődött a néppárti-zöld koalíció eshetősége. A Zöldek távlati helye a párt-térképen még nem világos.

A kibővült szavazóbázis jóvoltából a **Néppárt** most nőtt ki a korábbi „vidéki, paraszti, agrár” milióból, valamint a hagyományos keresztény-konzervatív ideológia egyeduralma alól. Új társadalmi csoportokat, mobil választókat, fiatalokat sikerült megnyernie, el tudta hitetni, hogy változásokra, reformokra törekvő, dinamikus és modern párt. Schüssel a Szabadságpártot a kormányzati pozícióban „pacifikálta” és megosztotta: az FPÖ korábbi liberális tradícióit mintegy kiemelte Haider árnyékából, és a városi polgárság, a vállalkozók, a „Bildungsbürgertum” képviselőit (akik nem érezték otthon magukat az értékviláguktól, stílusuktól idegen, jobboldali-populista színt öltött FPÖ-ben) a Néppárthoz kapcsolta, s így a klasszikus liberalizmus értékei felé is nyitott. A korábbi szabadságpárti szavazóbázis hirtelen átáramlása a Néppárthoz persze másféle jobboldali politikai kötődéseket és jobboldali-radikális nézeteket is magával sodorhatott. Még nem látható, hogy ezek hatása tovább tolja-e *jobbra* az ÖVP-t az áhított jobbközép pozícióhoz képest. Mindenesetre az ÖVP Schüssel irányítása alatt alakult szociológiai és politológiai értelemben „modern néppárttá” (a nyugat-európai pártokhoz képest jócskán megkésetten, de az SPÖ-höz képest is harminc év késéssel, hiszen a szociáldemokrácia a hetvenes években ment át hasonló folyamaton).

Koalíciós kilátástalanság

A választások óta patthelyzet van az osztrák belpolitikában. Schüssel fölényesen megnyerte a választásokat, de nincs kivel kormányoznia.

Az SPÖ - mint második helyezett - ellenzékbe megy, nyilatkozta az újraválasztott Gusenbauer, bár számos szociáldemokrata politikus (különösen a bécsi polgármester Häupl) és a gazdasági élet legbefolyásosabb szereplői a nagykoalíciót támogatnák. (2003. január közepén a nagykoalíció valószínűsége növekedni látszik, az SPÖ-vezetés már tárgyalásokba bocsátkozott a vitás kérdésekről.)

Az FPÖ jelenlegi vezetése változatlanul együtt akarna kormányozni a Néppárttal, bár a kampányban képviselt nézeteik ellentétesek Schüssel politikájával (és Haider még mindig ott áll kiszámíthatatlanul a párt mögött).

(Új törésvonalak is kirajzolódhatnak a pártban, akár újabb pártszakadás - vagy az egykori liberálisok kezdeményezte pártalakítás - sem kizárt.)

„A fekete-zöld érdekes lehetne” - vetették föl mindkét érintett pártban. De a Zöldek elnöke a szondázó megbeszélések első körében nemet mondott.

Tehát mi jöhet? Vagy újra nagykoalíció (amelyet egyszer már idejétmúlt és meghaladott formációnak minősítettek) új alkukkal és kompromisszumokkal; vagy az egyszer már csődöt mondott és felszámolt „fekete-kék” koalíció újra, igaz más, a Néppárt számára kedvező erőviszonyokkal, de kiszámíthatatlan ballasztokkal; vagy mégis valami más? (Haupt FPÖ-elnök felvetette a vörös-zöld-kék koalíció ötletét; az ilyen szín-kombinációk messze távolodnak a politikai realitásoktól.) Vagy: kisebbségi kormányzás (külső támogatással)? A nagy győzelmek és vereségek, a politikai átrendeződések nyomán mégsem tud létrejönni működőképes kormánytöbbség? Mégis új választásokat kell kiírni? (Ezt senki nem szeretné, s a parlamenti demokrácia hitelének sem tenne jót.) 2003 elején még nincs válasz ezekre a kérdésekre.

Budapest, 2003. január 15.

FORRÁSOK:

Napilapok (*Die Presse, Der Standard, Kurier*), a „profil” c.hetilap; az Austria Presse Agentur (APA) osztrák hírügynökség jelentései, internetes közlései.

A brazil elnökválasztásról

2002. október 6-án, a brazil elnökválasztás első fordulójában a legtöbb szavazatot (46,52%) Luiz Inácio 'Lula' da Silva, az általa 1981-ben alapított baloldali Brazil Munkáspárt (Partido Trabalhista Brasileiro - PTB) jelöltje, az egykori vasesztergályos és harcos szakszervezeti vezető kapta. Vele szemben a jobboldali „oficialista” José Serra 23,27, a radikálisabb Brazil Szocialista Párt (Partido Socialista Brasileiro - PSB) politikusa, Anthony Garotinho 17,65, a homályos programmal fellépő Ciro Gomes 12,3%-nyi voksot gyűjtött. Mivel Garotinho bejelentette, hogy bizonyos feltételekkel hajlandó visszalépni 'Lula' javára, a második forduló eredményét nagy biztonsággal előre lehetett jelezni. Ezúttal, Serrával vetélkedve, 'Lulára' esett

a szavazatok több mint 60%-a, közel 53 milliónyi szavazat. A világ baloldali sajtójában visszatérő megállapítás, hogy ez a legtöbb voks, amennyit baloldali párt jelöltje szabad választáson valaha is kapott a világon. Az elnök beiktatására az ország minden részéből kétszáz ezres ünneplő tömeg gyűlt össze. A győzelem jelentőségét növeli, hogy elnöki tevékenységéhez nem csak a roppant szociális gondokkal küzdő brazil tömegek fűznek hatalmas reményeket, hanem a földrészt legtöbb országának az adósságokkal, az éhínséggel, a lerázhatatlannak látszó pénzügyi függőséggel küszködő országai és politikusai, olyanok is, akik nem tekinthetők baloldalinak. Különösen nagy a várakozás Argentínában, ahol a 152 milliárdos adósság árnyékában az évtizedek óta legsúlyosabb szociális válság bontakozott ki. Nagy érdeklődéssel várják az elnök politikáját a dél-amerikai országok egy részét (Argentína, Bolívia, Brazília, Chile, Paraguay, Uruguay, Venezuela) tömörítő közös piac, a Mercosur ügyében, amely sokak reményei szerint az érintett országok önállóbb közös fellépésének az eszköze lehet. Az alábbiakban a Latin-Amerikában nagy élénkséget okozó, a politikai aktivitást ugrásszerűen felfokozó brazil fejleményekről közöljük néhány írás legfontosabb részleteit. Az új elnök kormányzatának tevékenységére következőkötetünkben visszatérünk.

Kezében a világ. Történelmi döntés Braziliában.

Lula szembeszáll a lakosságot sújtó éhezéssel¹

Lula fölfüggesztette katonai repülőgépek sokmillió dolláros vásárlását. Ez lecke lehet a korrupció, a hatalmi tényezőktől függő argentin politikásoknak is. Az új brazil hadügyminiszter, José Viegas bejelentette, hogy a kormány egy évvel elhalasztotta 24 harci repülő vásárlását a brazil légierő (FAB) számára, mintegy 700 millió dollár értékben. Egyelőre halasztásról beszélnek, de valószínű, hogy végleg törlik a vásárlást. Ezt a 2003. évi költségvetésben szereplő hatalmas összeget teljes egészében az éhség enyhítésére akarják fordítani, mindenekelőtt az északkeleti országrészben, ahol a lakosság nagy tömegei éheznek.

Modesto Emilio Guerrero:

A latin-amerikai integrációról. Milyen lesz Lula Mercosurja?²

Ha a Mercosurnak szüksége volt valamire ahhoz, hogy valóban Mercosur legyen, most megkapta. Inazio 'Lula' de Silva kormányával Brazília élén az

¹ *Argenpress* (Buenos Aires), 2003. január 3.

² *Argenpress*, 2003. január 3.

érdekelteknek már nem lesz ürügye arra, hogy akadályozzák ennek a kereskedelmi blokknak a talpraállítását, amely eddig befékezett üzemmódban vesztegelt. Amint az új elnök mondta: „A Mercosur ma bénult állapotban van.”

Annak a 118 külföldi politikusnak, aki részt vett 'Lula' 2003. január 1-jei beiktatásán, számottevő része két dologban nyilván biztos volt. Az egyik, hogy Lula Braziliája tétjét a Mercosurra fogja tenni. A másik, hogy a Mercosur államai, Bolíviától, Chilétől és Venezuelától eltekintve, az új kormány beiktatását afféle módon várják, ahogy a hitelért esedezők szoktak topogni a bank kapuja előtt. Ám ezek az országok is fűznek bizonyos várakozásokat az új fejleményekhez. Venezuela azért, hogy a déli óriásra támaszkodva szerelje le a belső puccsista törekvéseket és az olajiparát bénító szabotázszt. Bolívia, mivel bruttó hazai termékének növekedése megállhat, ha nem tudja növelni kereskedelmét a déli kúp országaival és az Amazonas vidékével. Még Chile is érdekelt, ipari beruházói révén, sőt egy stratégiai szempont miatt is: ott fenn, a NAFTA³ urai nyilván tartanak attól, hogy Chile nem lesz bolond egyedül maradni a régióban, szomszédságában a világ kilencedik legnagyobb volumenű gazdaságával.

Elég volt egy pillantást vetni arra, hogyan sűrögtek-forogtak a dél-amerikai elnökök a Planalto⁴ folyosóin, hivatali helyiségeiben és ablakmélyedéseiben. Nem kímélték sem az időt, sem diplomáciai erőfeszítéseiket, elsősorban azokat a diplomatáikat vetve be, akik alkalmasak rá, hogy hatást fejtsenek ki a szokatlan típusú új kormányzatra...

Milyen lesz az új Mercosur?

Nem az a kérdés, hogy talpon marad-e a Mercosur. Létezni fog. Ezt garantálja Brazília és Argentína akarata - Uruguay és Paraguay felfokozottan lelkes támogatásával. Venezuela is erre helyezi majd a tétjét, a maga örökké deficiteselelmiszertermelésével, illetve olcsó exportálható kőolajkészleteivel. Az Andesi Közösséggel⁵ 2002. december 5-én aláírt jegyzőkönyv is nyújt bizonyos garanciát a Mercosur életben maradására. Ami nem világos, és amit Lula beszéde sem tisztázott kellőképpen, az, hogy milyen lesz a Mercosur arculata. Két modell lehetséges, integrált tőkés piac jellegének a keretében.

³ NAFTA - Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Térség, az USA, Kanada és Mexikó integrált gazdasági közössége.

⁴ Planalto - a Rio de Janeiro-i elnöki palota székhelye.

⁵ Chile, Peru, Ecuador, Bolívia és Columbia társulása.

Vagy úgy áll talpra, mint – Marco Aurelio García⁶ kifejezésével – 27 multinacionális cég piaca, globalizációs törekvések szolgálatában, vagy az ALCA⁷ törekvéseivel szembenálló defenzív integrációs tömb formáját ölti, amely szembeszáll a kölcsönök engedelmes kifizetését ajánló magatartással, az ipartalanítással, az államtalanítással és az elillanó beruházókkal. Az első modell alkalmazása nyomán tűnt el 11 000 vállalat Argentínában, 5800 Uruguayban és Paraguayban, 17 000 magában Braziliában. Az így keletkezett nyomor és munkanélküliség leküzdése minimum 3%-os folyamatos GDP-emelkedést követelne egy egész évtizeden át.⁸ A másik modell a tömörülés belső piacának protekcionista integrációját feltételezi, hogy az ALCA ne nyelhesse el azt, ami a latinamerikai gazdaságokból még megmaradt. Az új Mercosur védelmezői számára ez azt jelenti, hogy új modellt, új arculatú államokat kell fölépíteniük, s mindenekelőtt azt, hogy vállalják a kontinens függetlenségének a célkitűzését.

Ha nem ezt a modellt választják, az a Mercosur második halála lesz.

Brazília Lula földcsuszamlás szerű győzelmét ünnepli⁹

Lula de Silvának, a Munkáspárt jelöltjének földcsuszamlásszerű győzelme a brazil elnökválasztás 2002. október 27-i második fordulójában valóban történelmet csinált. Brazília először választott baloldali elnököt. Az új elnök cipőtisztító fiú, később vasmunkás volt. Ő az ország első elnöke, aki szegény munkáskörnyezetből jött.

„Lula” megválasztása általános balra murtató tendenciát jelez Latin-amerikában. Győzelme után sokezer ember tódult ki Rio és São Paulo utcáira, hogy ünnepeljék a sikeret. Lula első beszédében azt hangsúlyozta: első feladata a szegénység kezelése lesz, és új szociális minisztériumot¹⁰ állít föl az ehség elleni küzdelemre.

⁶ Az elnök legközvetlenebb munkatársainak egyike.

⁷ ALCA (Área del Libre Comercio de las Américas, Amerikai Szabadkereskedelmi Térség) – észak-amerikai tervezet az Alaszkától a Tűzföldig terjedő vámmentes övezet megteremtésére, amely a legfejlettebb országok kereskedelmi és pénzügyi behatolásának az útját egyengetné, elhárítva minden akadályt a tőkék és a deviza szabad mozgása útjából, minimalizálva az egyes államok beavatkozási lehetőségét a gazdasági folyamatokba. (Lásd sok egyéb között Barlow Maude: Area del libre comercio y la amenaza para los programas sociales. *The Council of Canadians*, www.canadians.org. 2001. április.)

⁸ Informe Anual CEPAL, Santiago de Chile, 2002. december 3. – A CEPAL (Comité Económico para la América Latina) az ENSZ 1948-ban alakult, Latin-Amerika gazdasági kérdéseivel foglalkozó bizottsága.

⁹ *Socialist Campaign Group News*, 2000. november.

¹⁰ Pontosabban: államtitkárságot (Secretariado de Emergencia Social).

Az első külföldi államférfi, aki üdvözölte, a szomszédos Venezuela elnöke, Hugo Chávez volt, akinek nemrégiben az USA inspirálta katonai államsínnel kellett szembenéznie. „Küldöm a szívemet és a hitemet – üzente –, a szeretetemet és a reményeimet.”

A Munkáspárt növelte képviselőinek számát mind az alsóházban, mind a Szenátusban. A Kongresszusban így is csak 91 mandátuma lesz az 513-ból, továbbá 14 a 81 tagú Szenátusban. Ez persze azt jelenti, hogy roppant nehéz dolga lesz, ha célkitűzéseit meg akarja valósítani. Lulának mindekelőtt a Nemzetközi Valutaalappal kell majd szembenéznie, és azzal a 30 milliárd dolláros adóssággal, amelynek ugyancsak az IMF a gazdája.

Részlet Luiz Inácio Lula da Silva beszédéből győzelme estéjén¹¹

A brazil nép tudja, hogy amit nem csináltak meg, vagy rosszul csináltak meg az elmúlt évtizedekben, azt semmiféle varázsló trükkjei nem tudják eltüntetni. A dolgozó lakosság történelmileg kialakult helyzetén sem lehet ma estéről holnap reggelre változtatni. Ilyen mértékben fölhalmozódott szociális problémákra nincs csodás megoldás. De lehetséges és szükséges is, hogy a kormány legelső napjától kezdve megkezdjük ezeknek az orvoslását...

Első hivatali évemben legfőbb kötelességemnek az éhség leküzdését tekintem, a szolidaritást azokkal, akiknek nincs mit enniük. Ecélből már januárban létrehozzuk a Szociális Szükségintézkedések Államtitkárságát, megfelelő költségvetéssel, és azzal a feladattal, hogy kezdje el a harcot az éhség korbácsa ellen. Biztos vagyok benne, hogy ez most az egész társadalom legfőbb követelése. Ha elnöki periódusom végére elérjük, hogy minden brazil háromszor ehessen egy nap, úgy fogom érezni, hogy teljesítettem életem küldetését...

A Nemzeti Kongresszus¹² óriási felelősséget visel azért, hogy elinduljanak a változások, amelyek a szociálisan leszakadottakat bekapcsolják az ország vérkeringésébe, és elindítják a fenntartható növekedést. Személyesen fogom a kongresszusnak betérjeszteni azokat a legnagyobb reformokat, amelyeket a társadalom most követel: a társadalombiztosítási rendszer reformját, az adóreformot, a munkaügyi törvényhozás módosítását. Végrehajtjuk a szakszervezeti struktúra átalakítását, a földreformot és egy politikai reformot is.

¹¹ *Socialist Affairs* (a Szocialista Internacionálé folyóirata), 2003. 1. sz. 13–16. old.

¹² Congresso Nacional, a parlament alsóháza.

A világ nagy figyelemmel kíséri a demokrácia és a tömeges részvétel látványos megnyilvánulásait választásunkon. Ez a legjobb pillanat arra, hogy megerősítsük elkötelezettségünket nemzeti szuverenitásunk bátor védelmére. Előre fogunk haladni a nemzetek közötti béke építésében, mindent megteszünk a térség államai gazdasági és kereskedelmi integrációjáért, megújítva és szélesítve a Mercosurt, mint a regionális együttműködés és az ALCA-javaslatról folytatandó tárgyalások hatékony eszközét. Szorgalmazni fogjuk a kétoldalú kereskedelmi egyezményeket, és harcba szállunk egy új nemzetközi gazdasági rendért, amely csökkenti az igazságtalanságokat, szűkíti a mély szakadékot a gazdag és a szegény országok között, és visszaszorítja a pénzügyi instabilitást, amely annyi szenvedést okoz a fejlődő országoknak.

Kormányunk éber őre lesz az Amazonas-vidéknek és természeti sokféleségének. Fejlesztési programunk különösen ezen a vidéken lesz markánsan környezetvédő...¹³

A szívem hevesen ver. Tudom, hogy egy ütemre dobog millió és millió más szívvel. Derűlátó vagyok. Érzem, hogy új Brazília van születőben.

Közli és magyarázó jegyzetekkel ellátta: **Harsányi Iván**

¹³ A környezetvédelmi minisztérium vezetésére az elnök egy, az Amazonas őserdei vidékéről származó, 44 éves, 13 gyerekes asszonyt, Marina Silvát kérte föl, akiről a lapok megírták, hogy 16 éves korában még írni-olvasni sem tudott. Az utóbbi években a Munkáspárt szenátoraként az esőerdők és az ott élő lakosság jogainak legharcosabb védelmezője volt. (Vass Péter: Elnöki start Braziliában. *Heti Világgazdaság*, 2003. január 11., 25. old.)

A munkás és szocialista sajtó történetéből

Cahiers Internationaux (1949)

Olyan havonta megjelenő folyóiratról írok, amelyet egykor a kortársak jól ismertek, napjainkra viszont teljesen elfeledetté vált. Nemigen emlékszem rá, hogy az utóbbi időkben bárki is idézte volna.

A folyóiratot úgy is lehetne jellemezni, hogy 1949-ben ez az európai Nyugat számára, és persze a nyugati értelmiség számára valamiféle „tág keblű”, népfrontos orgánium volt, az 1930-as évekbeli Willy Münzenberg törekvéseinek¹ valamiféle újraéledése. Ám, mint tudjuk, a valóság mindig sokkal „zöldebb” és bonyolultabb.

Mindenesetre a (Cahiers Internationaux) szerkesztőbizottságának, illetőleg nemzetközi tanácsadó és pártoló testületének névsora igen jellemző. A tagok között volt a nagy tekintélyű Georges Bourgin történészprofesszor, a francia Országos Levéltár volt igazgatója.² Őt a második helyen követte (és ez persze az akkori felfogás, de egyben a francia viszonyok „terméke”) Alain le Leap, a CGT akkori nagyon befolyásos főtitkára. Részt vett a munkában Jean Bruhat³, az ismert kommunista történész, J. M. Hermann, aki akkor a Francia Újságírók Szakszervezetének főtitkára volt, (később a Nemzetközi Újságíró Szakszervezeté lett) és Jean Zyromski,⁴ aki már akkor nagy franciaországi és nemzetközi múltra tekinthetett vissza.

S ahogyan a folyóirat eleve „nemzetközi” volt, ugyanennek a testületnek voltak külföldi „patronáló” tagjai is, nem is akárhány: brit részről Konni Zilliacus és D. Pritt; Belgiumból az akkoriban nagyon számon tartott baloldali szocialista képviselőnlő Isabelle Blume; Lengyelországból a jeles közgazdász, Oscar Lange; az USA-ból Paul Sweezy, akkor a Harvard Egyetem professzora; Olaszországból Pietro Nenni és Umberto Terracini.⁵ A névsor

¹ Münzenberg életútját lásd Évkönyv 1989.

² Bourgin írásairól és a La revue socialiste-ben megjelent cikkeiről lásd Évkönyv 2002. Bourgin egyébként a Párizsi Kommün és általában a francia munkás- és szocialista mozgalom kitűnlő és megbecsült kutatója volt.

³ Jean Bruhat életútját, munkásságát lásd Évkönyv 1987.

⁴ Zyromski életútját lásd Évkönyv 1996.

⁵ Zilliacus életútját lásd Évkönyv 1999., Prittét 1987., Nenniét 1982., Terraciniét 1986.

magáért beszélt, s a megnevezettek mindegyike nemcsak a nevét adta, hanem rendszeresen írt is a folyóiratba.

Az 1949. januári első számot természetesen közös szerkesztőségi cikk vezette be „Mit akarunk” címmel. Ebben a szerkesztőség nyíltan vállalta, hogy forradalmi, szocialista orgánumot indítanak, amely internacionalista is – de ezen a széles, de meghatározott nyomtávon nyitott lesz a szabad viták előtt is.⁶

Ugyanitt a szerkesztők „elengedhetetlenül szükségesnek” vallották az új és nagy tapasztalatok elemzését, nemzetközi összevetését, s mindezt „a marxista dialektika módszere” alapján, „annak legtágabb és legtudományosabb szellemében”.

A szerkesztőségi állásfoglalás azzal folytatódott, hogy segítséget kívánnak adni a „munkásmozgalom aktív harcosainak”, hogy ellássák őket friss dokumentációval a világ különböző országai politikai, gazdasági és szociális eredményeiről, problémáiról.

Ámde a szerkesztők ennél tovább léptek. Megállapították, már mint tény, hogy a világ kettészakadt – és itt olyan megfogalmazás következett, amely akkor akár Moszkvában is születhetett volna. Leszögezték, hogy „ők a Szovjetunió, a népi demokráciák és az egyéb haladó mozgalmak oldalán állnak”, míg a „másik oldalon áll a reakciós kapitalizmus, amely mindenütt a békét és a szociális haladást fenyegeti”.⁷ Majd a szöveg így folytatódott: „A munkásmozgalom és osztály jelenlegi megosztottsága ennek a helyzetnek a következménye”. A szerkesztők a maguk részéről vállalták, hogy „harcolni fognak a munkásság egységének helyreállításáért”, s itt egy újabb erős kitétel következett: „a marxizmus talaján”.⁸

Az 1949-es évet már keményen jellemző ideológiai behatároltság mellett „a marxizmus talaján” mozgó nyitottság valóban erősen jellemezte az egyes cikkeket – attól függően, hogy ki írta őket. Jelentős szerepet játszott itt a kor egyik meghatározó politikusa, Lelio Basso, az Olasz Szocialista Párt (PSI) egykori főtitkára (aki egyebek között kapcsolatban állt a magyar szociáldemokratákkal, hivatalosan a MSZDP-vel is).⁹

Basso bevezető tanulmányában a munkásegység helyreállításáról – vagy annak hiányáról – írt. Mindjárt le is szűkítette a témát azzal, hogy legalább a „harcoló, militáns, szervezett munkásság” egységének megteremtését el kell érni. Itt nem valami formális egység kialakítására gondol, hanem igazi

⁶ Ce que nous voulons. C. I., 1949. január. 3. old.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Basso levelezéséről lásd *The Forward March of the Left and the Problems of its Progress. 1945–1948.* Budapest, 2001.

„harci egységre”, amely antikapitalista, szocialista tartalmú – tette hozzá. Ennek kapcsán megállapította, hogy „a munkásmozgalom egyetlen becsületese” /!/ militánsa és harcosa sem lehet közömbös a Szovjetunióban elért eredmények iránt – ami mégis a munkásmozgalom jelenlegi „válságának” egyik oka.¹⁰

Történetileg feltétlenül érdekes, hogy Basso visszanyúlt a nemzetközi munkásmozgalom hajdani, 1919–1921. évi nagy szakadáshoz a kommunisták és a szociáldemokraták között. Mint elkötelezett baloldali szocialista, igen tapintatosan úgy fogalmazott, hogy ennek okairól „kinek-kinek más véleménye lehet”, az bizonyos, hogy a kettészakadás sajnálatos volt, s most ez egyáltalán szükségszerű.¹¹

Basso tett még egy történelmi megjegyzést, ami azért is méltánylandó, hiszen csak minap volt a PSI főtájkára. Megállapította – úgy tűnik, eléggé a lenini nyomdokokon – hogy az első világháború előtt, a II. Internacionálé korában, a reformizmus győzött. Ám olyan időszakban, amikor Európában általános volt a prosperitás, s így a kapitalista rendszeren belül „a tehetőse rétegek nagyobb ellenállása nélkül” is többet lehetett adni a széles munkástömegeknek is. Ez azonban 1914 után fokozatosan megszűnt.¹²

Ezen 1914 előtti korban érvényesült egyfajta kettősség, belső ellentmondás is – írta Bassó – A „nagyok” – Basso Bebelt, W. Liebknechtet és Bracke-ot nevezte meg – nem mondtak le a forradalom gondolatáról, de annak megvalósítását a nagyon távoli jövőbe tolták, s a mindennapi gyakorlati politikai tevékenységre helyezték a hangsúlyt, nem foglalkoztak a forradalmi tettekre való felkészítéssel. S ez a felfogás és gyakorlat azután persze kaput nyitott „az opportunizmus terjedésének”.¹³

Basso véleménye szerint ez a „mentalitás” természetesen nagyon súlyosan befolyásolta az 1918 utáni munkásmozgalmat is, amikor az ő megfogalmazása szerint bekövetkezett a „szakadás a szocializmus és reformizmus között”, méghozzá „végérvényesen”.¹⁴

Basso természetesen nagy hangsúllyal szólt a jelen helyzetről és a jelen feladatairól is. Ami a nyugat-európai térséget illetve, bizonyos volt abban, hogy – mint mindig – az új helyzetek új feladatainak megoldására új népmozgalmak is indulnak majd el, amelyek majd összeszövődnek a szervezett munkásmozgalommal. Amit viszont a siker érdekében egyedüli szük-

¹⁰ Basso: Pour l'unité ouvrière. C. I. 1949. január. 6. old.

¹¹ Uo. 9. old.

¹² Uo. 10. old.

¹³ Uo. – Bebel életútját lásd Évkönyv 1990., W. Liebknechtét 1975/76., Bracke-ét 1986.

¹⁴ Uo. 11. old.

séges előfeltételnek tekintett, az az opportunizmus leküzdése volt, s ezt az opportunizmust Basso is a szociáldemokráciában látta megtestesülni. Majd ezek után Basso utolsó mondataiban ismét azt hangsúlyozta, hogy a jelenben a „legfontosabb, legsürgősebb” a munkásegység megteremtése.¹⁵

A két következő írást két neves közgazdász/politikus írta: már akkor is nagy feltűnést keltettek, – s munkásságukra a mai napig nagy megbecsüléssel tekintenek. Évkönyvünkben egyik írásra sem térünk ki alaposan, noha mindkét írás fontos. Oscar Lange a lengyel gazdaságról, Paul Sweezy pedig az amerikai kapitalizmus jelen vonásairól írt.¹⁶

Bővebben szólunk néhány másik tanulmányról, így Konni Zilliacus írásáról, aki a brit Munkáspárt (LP) külpolitikájáról írt.

Zilliacus „a tegnapi” és még mindig kiható krízissel, a „berlini válsággal” nyitott, és brit parlamenti képviselőként azt hangsúlyozta, hogy a nyugati hatalmak német-, illetve oroszpolitikája mennyiben felelős e válság kialakulásáért.¹⁷

Zilliacus természetesen szóvá tette és kifogásolta „némely LP-és politikus háborús hangulatú megnyilatkozását, különösen azért, mert mint hangsúlyozta, a választók nem azért szavaztak az LP-re, hogy azután így beszéljenek és politizáljanak a nevükben. Külön kiemelten itt Bevingt, aki „három év óta elvakultan” teljesen átvette a Foreign Office nyelvezetét és politikáját, noha ennek a FO-nak a politikája teljesen tory érzelmű, eredetű és mindig is szovjetellenes volt.”¹⁸

„Zilly” emlékeztetett rá, hogy éppen a PO játszott elsőrendű szerepet a hírhejt és koholt (mára dokumentáltan bizonyosan koholt) Zinovjev-level és botrány felfújásában, és ennek révén buktatták meg 1924-ben az első munkáspárti kormányt.¹⁹ A szerző szerint a Foreign Office ezt azért is tehette meg, mert az LP-kormány akkor is „megfelelően” bátortalan volt, s akkor sem mert fellépni ellene.

A régmúlt fellapozásán áll Zilliacust is jobban foglalkoztatta a tegnap és a „ma”. A második világháborúra emlékeztetve kitért arra, hogy a FO és nyomában a hivatalos brit külpolitika milyen szerepet játszott Európában (és másutt) a népi forradalmi kezdeményezések és változások elfojtásá-

¹⁵ Uo. 14., 15. old.

¹⁶ O.Lange: *L'économie polonaise*; Paul Sweezy: *L'évolution récente du capitalisme américaine*.

¹⁷ Uo. K. Zilliacus: *La politique internationale du parti travailliste britannique*. 63–64. old.

¹⁸ Uo. – Bevin életútját lásd *Évkönyv 1981*.

¹⁹ A Zinovjev-level koholmány voltának hivatalos brit elismerését lásd *Évkönyv 2000.*; Az első LP kormányról lásd *Évkönyv 1974*.

ban; többek között Franco is ezért maradhatott meg a helyén.²⁰ E külpolitikai gyakorlat helyett a merőben új, szocialista brit külpolitika kialakítását szorgalmazta.

Az első számban Jean Bruhat is letette a maga obulusát. A szerkesztőség tagjaként ígéretet tett rá, hogy a C.I. mindig nagy teret fog szentelni a munkásmozgalom és a szocialista elméletek történetének – hiszen ezek vitathatatlanul nagy hatást gyakorolnak a jelenre is. Bruhat hangsúlyozta, hogy a munkásmozgalom mindig internacionalista volt, s természetesen a C.I. is ebben a szellemben munkálkodik majd; egyben a Francia Kommunista Párt tradíciói és az ekkori általános kommunista felfogás jegyében erőteljesen fellépett a „kozmpopolitizmus” ellen is, (amely persze ekkor is egyfajta USA hegemonia elfogadását jelentette.)²¹

Jean Zyromski: visszanyúlt a Kommunista Kiáltványhoz, ám amint visszapillantása címében is hangsúlyozta; ezt a XX. századra kívánta értelmezni. Az értelmezése lényege az volt, hogy ezt a nagy szellemi hagyatékot a „szociáldemokrácia” már a II. Internacionálé idején eltékozolta, eltorzította, mert igaz, hogy 1903-ban a drezdai, majd 1904-ben az amszterdami kongresszus a helyes irányba mutatott, a marx-i tradíciókat hangsúlyozta, de a II. Internacionálé azután nem ebben az irányban haladt.²²

Zyromski egyéb történeti emlékeket is felidézett. Így hangsúlyozta a Párizsi Kommün nagy emlékét, s hogy e példából Marx után csak Lenin vonta le a „helyes” következtetéseket. Majd a történeti tegnap eseményeit valatva a dimitrovi ismérvek alapján jellemezte a fasizmust, a fasizmus és a kapitalizmus összefüggését. A hangsúlyt inkább a kapitalista rendszer felelősségére – és elutasítására, s nem az antifasiszta szélesebb összefogásra helyezte. (A kor szelleme láthatóan rá is erősen hatott.)

A történeti múltat faggatta Terracini is, aki Antonio Gramscinak állított emléket a lapban. Az ő megemlékezését is hasznos lenne elemezni, de itt nincs rá mód.²³

A történelmi múlttal foglalkozó írások közlése után a C.I. külön fejezetben adta közre az akkori jelennel foglalkozókat „A változó világ” cím alatt. Ebben a fejezetben a szerzők ugyancsak nem voltak „akárkik”, és a témák is nagyon fontosak, olykor kényesek. Így Jiří Hajek az 1948. februári „fordulatról” írt,²⁴ Gilles Martinet, a Francia Szocialista Párt (PS) egyik jelen-

²⁰ Zilliacus id. cikke. Uo. 66–67. old.

²¹ J. Bruhat: *Doctrine et histoire*. C.I., 1949. január. 69. old.

²² J. Zyromski: *Le socialisme scientifique au XXe siècle*. Uo. 71–72. old.

²³ U. Terracini: *Antonio Gramsci*. Uo.

²⁴ J. Hajek: *Les événements de février et le social-démocratie en Tchécoslovaquie*.

tős aktivistája és publicistája pedig az 1948. évi francia munkásmozgalomról közölt elemző írást, amikor annyi minden történt Franciaországban is.

Martinet bevezetőben megírta, hogy 1948 szeptemberétől decemberéig olyan események zajlottak le, amelyek óriási jelentőségűek voltak egész Nyugat-Európára (azon belül Franciaországra), a munkásmozgalomra, és amelyek az amerikai imperializmus masszív jelentkezését is bizonyítják.²⁵

Martinet az 1948 őszeről adott beszámolót nem valamiféle politikai eseménnyel nyitotta, hanem az „árak és bérek” „száraz” áttekintésével. Megállapította, hogy az infláció hirtelen „ritka gyorsasággal és mértékben” lódult meg – ami persze ugyanilyen méretekben rontotta a munkásság és a bérből élők életét.

Az elégedetlenség oly nagy volt, hogy az „átfogta az iparban dolgozók valamennyi rétegét és áttörte az 1917-es szakszervezeti szakadás korlátait”. Olyannyira, hogy a kommunista vezetésű CGT, az akkor szocialista ihletésű és jóval kisebb hatókörű FO és a keresztény szakszervezetek tagsága mind felháborodottan együtt volt kész harcba menni, sztrájkot indítani.²⁶ Így a munkás- és szakszervezeti „egység”, de mindenesetre az összefogás valóban harcban született meg.

Martinet kitér persze arra, hogy a Queille-kormány különféle „engedelményekkel” megkísérelte leszerelni az elégedetlenséget – ám ez nem sikerült. Kirobbant a nagy szénbányászsztrájk, amelynek a szerző külön alfejezetet szentelt. S a gazdasági, szociális elégedetlenség alapos megvilágítása után külön fejezetben rátért arra, hogy mennyi „esélye” van a széles népi összefogásnak a sikerre, „a harmadik erő” politikájának pedig a kudarcra. Az elmentétek különféle okokból és szinteken rendkívül kiéleződtek – amelyeket Martinet jól bemutat -, s többek között az is érdekes, hogy ezeket alig fél-század múltán mennyire befedte a por. A ahogyan az első szám a maga korlátaival is nagyon alkalmas történeti forrásnak, a lap többi számai is nagyon tanulságosak. A második számban A. Le Lep írta a nyitó cikket arról, hogy milyen támadás indult a Szakszervezeti Világszövetség ellen;²⁷ ez persze már maga azt tükrözte, hogy a nemzetközi szakszervezeti mozgalom egysége megszűnt.

Egy másik blokkot képviselt „a lengyel” téma. Ez mindig is közel állt a franciák szívéhez, ráadásul 1949-ben a helyzet nagyon feszült és fordultatos volt. Az egyik cikket a lengyel kommunista párt mérvadó vezetője, Bierut írta, az akkoriban meggyökeresedő új fogalomról és folyamatról, a

²⁵ Gilles Martinet: Deux mois de luttes ouvrières en France. 118. old.

²⁶ Uo. 110–111. old.

²⁷ A. le Leap: Offensive contre la F.S.M. C.I. 1949. február.

„népi demokráciáról”. Honfitársa, Cyrankiewicz „Az egység felé” címmel a lengyel kommunisták és szocialisták pártjának egyesüléséről, a „fúziós” folyamatról számolt be.²⁸

S noha ezeknek az írásoknak is van történeti forrásértéke napjainkban izgalmasabb újra olvasni a korszak két ismert marxista gondolkodó közgazdászának, gazdaságtörténészének írását. Az egyik Charles Bettelheim, aki

Európa, pontosabban Nyugat-Európa akkori szellemi megszületéséről írt, beleértve a térség kétféle szétválását (szétválasztását).²⁹

A másik szerző Maurice Dobb, aki a marxizmus és az angol gondolkodás történetét elemezte.³⁰ Mindkét írás túlságosan fontos, és a téma is sokkal összetettebb, semhogy néhány sorral méltatni lehetne őket. S ha több mint félszázad távolából egy-két megállapításuk el is avult, az elemzések nagyobb része értékálló maradt. Érvényes ez Lelio Bassóra is, aki az égetőnek érzett háborús veszélyről írt cikket.³¹

S azután ott voltak az ugyancsak „aktuális” beszámolók, elemzések. Gilles Martinet a februári számban is írt a francia baloldal helyzetéről. Ez mindig „örök téma”, de 1949-ben különösen problematikus lett. Áttekintés készült az olasz semlegességről és a PCI kongresszusáról is.

A felsoroltak közül Dobb írására több szempontból is érdemes külön kitérnünk. Nemcsak azért, mert Dobb személyét mind a napi napig különös tisztelet övezi baloldali körökben, vagy mert „általában” ő történeti szempontból közelítette meg a témát, hanem azért is, mert egyáltalán nem egyszerűsítette le a dolgokat. Dobb is megállapította: Marx, noha életének utolsó 30 évét Londonban élte le, gondolataival nem gyakorolt komoly hatást Angliában, még akkor sem, amikor az I. Internacionálé idején „eszmei vezető” lehetett. S amikor az 1980-as években a szigeten kibontakozott a modern, sőt szocialista mozgalom, még az sem volt marxista ihletésű – szemben a francia, német (sőt orosz) mozgalmakkal, pártszerveződésekkel.

Dobb írásában kitért arra, hogy e „korai” korszakban a marxizmus mennyiben érintette a munkásokat, illetőleg külön foglalkozott a fábiánusokkal és a „nagy csillagok”, Sidney, Webb és a marxizmus relációjával, illetőleg a nagy Írók, Shaw és Wells felfogásának pozitivista ráhatásával.³²

²⁸ B. Bierut: La démocratie populaire; Cyrankiewicz: La marche vers l'unité. Cyrankiewicz életútját lásd Jazsborovszkaja könyvismertetésében. Évkönyv 2002.

²⁹ Ch. Bettelheim: Plan Monnet et Plan Marshall. C.I. 1949. február.

³⁰ M. Dobb: Le marxisme et la pensée anglaise. Uo. 89. old.

³¹ L. Basso: Le mouvement ouvrier et la guerre. Uo.

³² Uo. 89. old. – Lásd mindehhez magyarul az Évkönyv 1981–1985-ös kötetét.

Dobb vizsgálódásaiban nem hagyta figyelmen kívül az „álmарxista” Hyndmann személyét és szerepét, miként Max Beerét³³ sem. De nem maradt meg ebben a keretben, hanem kitért a munkásmozgalom területén túl is észlelhető hatásokra, így megemlíti a John Stuart-Millsre gyakorolt hatást, avagy az angol filozófusok és Marx kölcsönhatását.

1949-ben alakult meg a NATO, amit a C. I. természetesen nem hagyhatt figyelmen kívül. A márciusi szám nyitó cikkét Konni Zilliacus írta, „Paktum a Charta ellen” címmel. Kimutatta, hogy a NATO alapokmányának egyes pontjai miként keresztezik az Atlanti Charta, vagyis az ENSZ alapokmányának pontjait és alapelveit.³⁴ (Ez, mondanunk sem kell, máig élő történelem.)

A folyóiratban ezután is megjelentek a nagy elvi, elemző írások. Ch. Bettelheim megint foglalkozott a „kapitalista tervekkel”, s részint a Monnet-terv kapcsán hangsúlyozta, hogy a kapitalista világ új korszakba lépett, amikor rászorult a tervezésre.³⁵

Hozzánk azonban közelebb állnak a tisztán történeti írások. Megjelent egy az SZMI (Szocialista Munkás Internacionálé) 1939–1940-es végnapjairól, Fritz Adler lemondásáról a főtitkári posztról, magának Adlernek a nyilatkozatával együtt.³⁶ Egy másik történeti írás, a szorgalmas Jean Bruhat tollából, a guesdeizmus franciaországi történetével foglalkozik.³⁷

Bruhat vérbeli történész volt, aki szinte mindig a francia munkásmozgalom történetével foglalkozott. Mint elkötelezett kommunista hangsúlyozta: Jules Guesde³⁸ a jires Nord-ban, Észak-Franciaországban született, amely 1914 előtt (és 1918 után is) a guesde-ista szocialista mozgalom fellegvára volt. Majd ehhez néhány aktualizáló, kitekintő mondatot is fűzött. Maga a tanulmány igazi történeti munka, Guesde hajdani, 1870–1890-es írásaira támaszkodik, azokat tartalmilag elemzi, tematikusan ismerteti. Szól e téma korábbi francia történétírójáról, Alexandre Zévaës-ről is. Tanulmánya igazán sikeres tömör feldolgozás és megjelenítés. Az se véletlen, hogy Bruhat ekkor Guesde-hez nyúlt vissza, és nem Jaurèshez. Utóbbival csak 1953 után foglalkozott.

A „jelenidőben” írt cikkek elvezetnek még a lengyel és a magyar gazdaság és tervek birodalmába, az új Izrael Állam megalakulásához, az osztrák

³³ Hyndman életútját lásd Évkönyv 1992, Beerét 1991.

³⁴ K. Zilliacus: Le Pacte contre la Charte. C. I., 1949. március.

³⁵ Ch. Bettelheim: Les „plans” capitalistes. Uo.

³⁶ La démission de Friedrich Adler. Uo. – Friedrich Adler életútját lásd Évkönyv 1979.

³⁷ J. Bruhat: Le guesdeisme dans le mouvement ouvrier français. Uo.

³⁸ Guesde életútját lásd Évkönyv 1995.

szocialista párt baloldalának szárnybontásához (amihez a C. I. nagy reményeket fűzött), illetőleg a NATO-ellenes olasz mozgalom áramlataihoz

A folyóirat májusi száma ismét Lelio Basso Történeti/politikai cikkével nyitott, melynek címe: „A háború elleni harc, harc a szabadságért”.³⁹ Basso mintegy fellapozta a történeti múltat. Felidézte a II. Internacionálé híres stuttgarti és bázeli kongresszusának határozatait, hogy azután aláhúzza „a szociáldemokrácia” (sic) összeomlását, „szociálsovinisztává válását”. A sötétségből az új fényt Bassónál egyértelműen az 1917-es orosz forradalom adta meg. Majd folytatta azzal, hogy a német hadsereg miként tört rá a fiatal Szovjet-Oroszországra, követték ezt a nyugati hatalmak intervenciók háborúi, amivel szemben azután kibontakozott az „El a kezeket” mozgalom. Basso a két világháború közötti korszakra terve a spanyolországi német-olasz intervencióval foglalkozott.

Mindez azonban csak bevezető volt a jelenhez, „az amerikai imperializmus expanziójának” elemzéséhez, annak konstatálásához, hogy Anglia legyengült, és a kapitalista világ egyértelmű vezető hatalma az USA lett. Ehhez kötötte az új, világosan érzékelhető háborús „hangulatot”.

Nem kevésbé izgalmas Bettelheim témája ő akkor a párizsi École Pratique des Hautes Études szuperfőiskola igazgatója volt: „A hatalmon lévő LP építi-e a szocializmust?” A cím végén a hangsúlyos kérdőjel előrevetítette a cikk tartalmát.

Bettelheim már bevezető mondataiban leszögezte: a kérdésnek számos elágazása van, gazdaságilag, történetileg is, amit persze itt egy cikkben nem tud kifejtteni. Azt azonban ugyancsak előljáróban leszögezte, hogy „sem a nagy munkáspárti parlamenti többség, sem a munkáspárti kormány, de még a kormány egyébként csekélyke államosításai sem változtatnak azon, hogy az állam kapitalista állam marad”.⁴⁰ A továbbiakban azt igyekezett kimutatni, hogy a nemzeti össztermék újraosztásakor miként bizonyosodik be a brit állam tőkés jellege.

Kérdés továbbá, hogy a hangsúlyozott gazdasági tervezés és a tudományos tervezés mennyiben valósul meg a gyakorlatban, s az mennyire szolgálja a britek jólétét.

A harmadik nagy kérdés, amely összefügg a másik kettővel, s egyben mintegy összegezi a másik kettőt: a brit gyakorlat mennyiben mutat a szocializmus felépítése vagy annak előkészítése felé, s mennyiben inkább a „tőke konszolidációja” irányában.

³⁹ L. Basso: Lutte contre la guerre, lutte pour la liberté.

⁴⁰ Ch. Bettelheim: Le Labour Party au pouvoir construit - est'il le socialisme? C.I. 1949. május.

A feltett kérdésekre Bettelheim természetesen mind válaszolt, s a tényekre, adatokra támaszkodó válaszok keményen negatívak voltak – aminek bemutatására, alaposabb visszaadására sajnos nincsen terünk, de azt mi is hangsúlyozhatjuk, hogy Bettelheimnek ezt a kritikus elemzését mindenkinek ajánlhatjuk, aki Nagy-Britania és a LP-kormány 1945–1950-es történetével kíván foglalkozni.

E számban még jócskán voltak „érdekes” írások. Egyikük szerzője az új francia–olasz vámszövetséget ismertette, D. Pritt „a nyugati értékeket” elemezte. És itt jelent meg F.T. Dan írása is a szabadságjogok helyzetéről a Szovjetunióban (erre Danról szóló blokkunkban térünk ki bővebben ugyanebben a kötetben).

Az sem lehet közömbös Évkönyvünk olvasói számára, hogy a jeles francia történész, valamikor valamennyiünk kötelező olvasmányainak szerzője, Albert Soboul tanulmányt írt „a forradalmi államról és a proletárdiktatúráról”.⁴¹

Ugyanitt jelent meg G. Bourgin elemző cikke az ekkoriban Európa-szerre újra felfedezett Antonio Gramsciról, és ugyanitt közreadták Gramsci börtönjegyzeteit a francia olvasóknak „örökké fontos” Sorelról, Proudhonról és de Manról.⁴² (E jegyzetek teljes terjedelmű magyar közreadása sem lenne érdektelen!)

A furcsán szinte állandóan visszatérő elméleti/elv cikkek mellett (a C. I.-nak volt is egy ilyen „elméleti” fejezete) ott volt egy másik „örökzöld” (főként francia talajon „örökzöld”): a mezőgazdasági áruk alakulásának nagyon gyakorlati kérdése.

Következik egy meghökkentő cím és téma, még hozzá Martinet tollából: „Az anarchizmus és a jobboldali szocializmus”.⁴³ Mivel a szerző mélyen gondolkodó szocialista volt, ez az írása is nagyobb figyelemre lenne méltó.

A szerzők között szerepelt a cseh szocialista, majd kommunista és szak szervezeti mozgalom egy régi, úttörő harcosa, Antonin Zapotocky is. Nagyon kihívó címet adott a jelenről és a közelmúltról szóló beszámolójának: „Jobban termelni, mint a kapitalisták”.⁴⁴

Egy másik fejezetben feltűntek az „abszolút” jelenkori feljegyzések: Spanyolország esetében a rendszer és az egyház kapcsolatáról, egy másik pe-

⁴¹ Soboul életrajzát és történetírói munkásságát lásd Évkönyv 1989.

⁴² G. Bourgin: à propos de Antonio Gramsci. C.I. 1949. május. – Proudhon életútját lásd Évkönyv 1984, Sorelét 1897, de Man munkásságáról lásd 1984. – A kérdéses írás: A. Gramsci: Notes sur...

⁴³ Idéologie anarchiste et socialisme de droite.

⁴⁴ A. Zapotocky: Produire mieux que les capitalistes. – Zapotocky életútját lásd Évkönyv 1986.

dig a Kínában lezajlott „legújabb eseményekről”. (Mindez alig pár hónappal a kínai forradalom végleges, de már biztos győzelme előtt. E témák magukért beszélnek.)

A C.I. hatodik júniusi száma tovább kísérte nyomon a helyzet romlását és az ellentétek kiéleződését. A folyóirat néhány szám óta bevezette a C. I. jelzésű, „névtelen”, rövid szerkesztői bevezetőket. Ezúttal ez a bevezető teljes egészében a munkás- és szocialista mozgalom kettészakadásáról szólt. Méghozzá olyan kicsengéssel, hogy a „másik tábor” elhagyta a szocialista terepnumot.

A bevezető nagy cikk nem kevésbé volt hangsúlyos. Megint Lelio Basso írt „A harmadik erőről”. Vagyis a kritika tollhegyére még csak nem is a bevinieket, hanem a francia szocialistákat tűzte, hiszen Blum vetette fel először a „harmadik utas” politikát, erőt, szemléletet. S aligha véletlen, hogy ezzel Basso foglalkozott.

Basso cikkének már a nyitása is kihívó volt. Rákérdezett, hogy mi a tartalma ennek a „harmadik erőnek”. Azzal folytatta, hogy a világ két ideológiára, két rendszerre, két osztályra hasadt („amerikai és szovjet, kapitalista és proletár”); s ebben a felállásban mit is képviselhet a „harmadik erő”? Majd nyomban áttért a francia valóság elemzésére, s hogy ebben milyen is volt a francia szocialisták teljesítménye.⁴⁵

Basso írása igazán nem volt kivételes az 1947–1949-es korszakban. Csak hogy egyfelől az ő személye, másfelől fejtegetéseinek színvonala és az adatok kezelése feltétlen figyelmet érdemel.

Egy másik írás más okból kelthet nálunk érdeklődést. Szerzője Szalai Sándor, aki olyan kommentárral szerepel, hogy „a budapesti egyetem Szociológiai Intézetének igazgatója” (ez akkor még igaz, egy év múlva már nem). Szalai „A szociológia és az imperializmus” címet adta cikkének, amelyet érdemes lenne ma is megjelentetni, hiszen okfejtése és adathalmaz, hivatkozásai ma sem érdektelenek.⁴⁶

A folyóirat hasábjain jelentkezett a már akkor is jól ismert, tekintélyes Paul Rivet, aki a problémákra mindig azonnal és felelősségteljesen, de nem egyszerű „pártkatonaként” válaszolt. Rivet a „franciák”, de még a francia szocialisták számára is oly kényes témával foglalkozott, mint a francia–vietnami háború. Véleményével lényegében „fellázadt” pártja ellen: elítélte Franciaország vietnami háborúját, és ezt itt most mélyebben elemezve, hangsúlyosan megismételte.⁴⁷

⁴⁵ L. Basso: *Analyse de la Troisième Force*. 1949. június.

⁴⁶ S. Szalai: *Sociologie et imperialisme*. Uo.

⁴⁷ Rivet: *Le drame franco-vietnamien*. – P. Rivet életútját lásd Évkönyv 2003.

A lap szerkesztői folytatták történeti „kirándulásukat” az SZMI múltjába. S ahogyan az 5. számban nem véletlenül tűzték tollhegyre Friedrich Adler lemondását, most ugyanezt tették, amikor Pietro Nenni 1940-ben bekövetkezett lemondását elemezték.⁴⁸

A C.I. állandó munkatársa és szerzője, Gilles Martinet egy másik, ekkoriban valóban általánosan észlelhető jelenségre figyelmeztetett, illetve a jelenségeket már elemezte: a jobboldal támadását.⁴⁹ S persze Martinet sem az a szerző, aki megelégedett volna a frázisokkal.

Paul Rivet cikkére a személy és a téma jelentősége – és nem utolsósorban „a dráma” érzékeltetésének módja és ideje miatt – néhány mondattal még visszatérek. Először is megkapó, hogy Rivet az obligát egysoros „pozíció-megjelölésekor” nem azt írta, hogy volt miniszter (és még több mindent írhatott volna), hanem azt, hogy „Párizs képviselője”. S ez valóban sohasem volt kevés.

Rivet, mint egész életében mindig, most is kérlelhetetlenül világosan fogalmazott. Cikkét a következő sorokkal kezdte: „Hogyan is lehetne valaki elkötelezetlen és szenvedélymentes ebben a történelmi konfliktusban”, amikor szembekerül „a tévedésekkel, hibákkal és következetlenségekkel”.⁵⁰ (Minddezt az a szocialista képviselő írta, aki szocialista kormányát /!/ ostorozta.) E hosszabb írásában egyebek között az USA szerepéről és felelősségéről is bőven esik szó. Zárógondolata egyben szomorú jóslat is volt: Rivet jelezte: „Félek, hogy a kapcsolatok újrafelvételére már csak a gyarmatosító kísérlet kudarca után kerül sor”.⁵¹

A C.I. 1949. nyarán kettős számot jelentetett meg, s nem is akármilyent.

Az immár szokásos rövid szerkesztőségi bevezető írás kiemeli, hogy az utolsó hetek legfontosabb eseménye a NATO megalakulása volt. (Az ehhez fűzött kommentárok ma igazán furcsán, de nem idegenül csengenek vissza.)

Az igazán nagy és fontos érdembeli cikket Albert Einstein írta – nem is akármilyen címmel: „Miért Szocializmus?” Esmefuttatását Einstein az akkor az USA-ban induló, markánsan „nonkonformista”, szocialista havi folyóirat, a Monthly Review első számának készítette, s most a C.I. átvette. Nem alaptalanul. Az írást ma is közölni lehetne, s talán még inkább kihívó lenne, mint hajdanán.⁵² (Visszaadására pár sorban természetesen nem is gondolhatunk.)

⁴⁸ L'IOS et la démission de Pietro Nenni. – Nenni életútját lásd Évkönyv 1982.

⁴⁹ G. Martinet: L'offensive de la réaction.

⁵⁰ Rivet: Le Drame franco-viétnamien. C. I. 1949. június. 45. old.

⁵¹ Uo. 66. old.

⁵² A. Einstein: Pourquoi socialisme. C. I., július – augusztus.

A matematikus-filozófus mellett a kor két híres közgazdásza, Lange és Bettelheim jelentkezett új összefoglaló cikkekkel. Ami pedig az aktuális politikai kérdéseket illette, ezekkel két másik közgazdász-szociológus foglalkozott: az amerikai Sweezy az izgalmasan fájó „német kérdésről”, Jiri Hajek a cseh belpolitikáról írt. Végül elemző írást olvashatunk az ebben az időben ugyancsak nagyon számon tartott J. Hermantól az SFIO legutóbbi pártkongresszusáról.

Az aktualitásoktól ismét Jean Bruhat vezetett el a szocializmus múltjához, amikor Paul Lafargue-nak állított emléket.⁵³ Ősszel a C. I. ismét kettős (ám rövidebb) számmal jelentkezett. A nyitó nagy cikket Basso írta; a címlapon hangsúlyosan olvasható volt: „Az Olasz Szocialista Párt VB tagja”. Ez azért volt fontos, mert Basso a PSI belső helyzetéről, éles vitáiról írt, „Az opportunizmus kudarca” címmel.⁵⁴

A szakadások, válságok, kizárások tragikusan végigszántották Európát. Ugyanitt megjelent egy írás az angol Munkáspártból való kizárásokról.⁵⁵ S ekkor jelent meg egy „új” szerző, Anthony Shaffer talán első írása a brit munkásmozgalom belső viszonyairól (ebben az esetben a szakszervezetek kongresszusáról). Kár, hogy érdekes elemzésében itt nem mélyedhetek el.

A C.I.-nek ebben a számában is megjelentek tisztán történeti írások. Egy állandó (nyilvánvalóan orosz származású) munkatárs, Vladimir Soukhomlin írt Roosevelttről és az USA szerepéről „a második front” megnyitásával kapcsolatban.⁵⁶ Jean Dautry jeles francia kommunista történész Saint-Simonról emlékezett meg.

A C.I. novemberi száma újabb érdekességet hozott. Otto Grotewohl, az NDK (DDR) miniszterelnöke írta a megnyitó cikket – Goethéről!⁵⁷

A német téma egyébként is érthetően a C. I. figyelmének középpontjában maradt. Soukhomlin ekkor írta meg a „Miért két Németország?” című elemzését Németország immár „végleges” állami kettéválásáról.⁵⁸

Az egyéb témák között feltűnik Erwin Scharfnak, az osztrák szociáldemokrata párt (SPÖ) balszárnya akkori vezéregyéniségének írása az osztrák választásokról. (tőle annak idején sokat vártak a baloldalon). Az „örök” Martinet pedig az akkori francia kormányválságok hátterét elemezte.

Nem hiányzott az örökké szorgalmas Jean Bruhat sem a maga történeti és munkásmozgalom-történeti írásával: ezúttal a munkásmozgalom

⁵³ J. Bruhat: Paul Lafargue. – Lafargue életútját lásd Évkönyv 1992., valamint lásd P. Lafargue: Válogatott írások. Kossuth, 1971.

⁵⁴ L. Basso: Faillite de l'opportunisme. C. I., 1949. szeptember-október.

⁵⁵ L. Hutchinson: Les expulsions du Labour Party. Uo.

⁵⁶ V. Soukhomlin: Roosevelt et le deuxième front. Uo.

⁵⁷ O. Grotewohl: Hommage a Goethe. – C.I. 1949. november.

⁵⁸ V. Soukhomlin: Pourquoi deux Allemands. Uo.

antikolonialista küzdelmeiről adott áttekintést (amit Évkönyvünk is tett nagyon sok ország és személyiség kapcsán).

S végül néhány szót az első év utolsó, decemberi számáról. Ebben a nyitó cikket az akkoriban szinte mindenütt ismert Oscar Lange írta a világgazdaság fejlődésének két típusú útjáról.⁵⁹

E decemberi számban egyébként is eluralkodott a gazdaságpolitikai tematika Ch. Bettelheim terjedelmes cikket írt az új és oly kényes nemzetközi fizetési nehézségekről.

Persze azért ebből a számból sem hiányoztak a tisztán politikai témák. Így Soukhomlin írt „A demokrácia és a nyugati szövetség” mindig kényes és sokvetületű problémájáról,⁶⁰ míg Martinet ezúttal Léon Blum és a szocialista párt viszonyáról szolt a „Léon Blum esete” meglehetősen talányos címmel.⁶¹

A talányos cím mögött a következő, ugyancsak fontos tartalmat találjuk: Martinet nem a hajdani nagy pártvezér múltbeli tevékenységével foglalkozott, hanem azzal, hogy utóbb szembekerült az SFIO marxista irányú tájékozódásával. Martinet írása feltétlen fontos kordokumentum. Történeti szempontból is érdekes, és a kor is ráütötte a maga bélyegét. Ámde Martinet a szocialista fiatalok és Blum kapcsolatáról hangsúlyosan azt állítja, hogy Blum nemcsak 1949-ben nem népszerű a körökben, de nem volt a hős azok szemében sem, akik mint ő, 1929 és 1936 között csatlakoztak a szocialista mozgalomhoz. A fiatalok mindig is harcosabb és merészebb egyéniségeket követtek.⁶²

S még két igen fontos írás az európai munkásmozgalom akkori jelenkorából. Az egyiket a már említett G. Schaffer írta „Az angol szakszervezetek és a bérek befagyasztása” címmel – arról a folyamatról, amely végül valóban jócskán hozzájárult az LP-kormány bukásához. A másikat E. Balducci készítette „Az olasz jobboldali szociáldemokrácia válságáról”. Ez, a későbbiekben kiderült, távolról sem volt oly egyszerű és befejezett folyamat, mint az egykori szerző gondolta.

Mindezek után aligha kell bizonygatnunk, hogy a C. I.-val hallatlanul gazdag forrásanyagra lelhetnek a munkásmozgalom története iránt érdeklődők.

Jemnitz János

⁵⁹ O. Lange: Les deux voies de l'économie mondiale. C.I., 1949. december.

⁶⁰ V. Soukhomlin: Social-démocratie et Alliance Occidentale. Uo.

⁶¹ G. Martinet: Le cas Léon Blum. Uo.

⁶² Uo. 55. old.

Életutak

Aveling, Edward (1849–1898)

Minden szempontból rendkívüli életút, a szó szoros értelmében fehér-fekete.

1849. november 29-én Londonban született. (Más források szerint 1851-ben.) Polgári nevelésben részesült. Apja pap volt, ezért az elemi iskolát otthon végezhette el, azután egy nonkonformista kollégiumba került, majd 1867-ben a Londoni Egyetemen kezdte meg tanulmányait, az orvosi fakultáson. Egyetemi éveiben lett szabadgondolkodó és ateista.

1879 életétől rendszeresen dolgozott a National Reformist című folyóiratnak, a National Secularist Society lapjának, amelynek vezéregyéniségei Charles Bradlaugh és Annie Besant¹ voltak.

Aveling 1875-ben kitűnő eredménnyel fejezte be egyetemi tanulmányait; ennek köszönhetően az anatómia és a biológia professzora címet és állást kapott London egyik legrangosabb kórházában, a London Hospitalben. 1882-ben azonban ateista írásai és magánéletbeli okok miatt fel kellett adnia állását; ezután óraadásból, konferenciák és előadások tartásából és cikkírásból élt.

1881 után Henry M. Hyndman megkezdte a Demokrata Föderáció szervezését, amelyből aztán megszületett a Szociáldemokrata Föderáció, az SDF.² Aveling már a DF-hez kapcsolatot talált, az SDF életében pedig kifejezetten nagy szerepet játszott.

Kapcsolatai már csak előadásai révén is szerteágazók voltak. Amikor 1883-ban, az általános radikális-szocialista szellemi pezsgés idején megindult egy új havi folyóirat, a *Progress* (Haladás), ennek Aveling szerkesztője és igen szorgalmas cikkírója lett. A folyóirat demokratikus és szabadgondolkodó volt, de közölt már kifejezetten szocialista cikkeket is. Aveling a *Progress* szerkesztése és írása közben találkozott Eleanor Marx-szal.³ Életük ezután sok évre összefonódott – noha Aveling nem volt sem hűséges, sem megbízható, sőt sok vonatkozásban tiszta sem, ami természetesen

¹ Besant életútját lásd Évkönyv 1997.

² Hyndman életútját lásd Évkönyv 1992., a Demokrata Föderációról és az SDF-ről 1981., 1983.

³ Eleanor Marx életútját lásd Évkönyv 1980.

nem jelentette, hogy ne lett volna jó szónok, hatásos előadó, és ne lett volna kiterjedt tudása.

Eleanor felvette a Marx-Aveling nevet, noha Aveling jog szerint még sokáig nem vált el első feleségétől. S minthogy Eleanor (Tussy) Engels „kedvence” volt, Aveling bekerülhetett a nemzetközi munkásmozgalomnak úgyszólván a közepébe, bejáratos lehetett Marx, majd Engels házába.

Ugyanakkor számosan voltak, akik Avelingot már kezdetben is nagy fenntartással fogadták, sőt a kapcsolatokat vele visszautasították. Többen akadtak, akik eleve sajnálták Eleanort, sőt érthetetlennek tartották, hogy Avelinget választotta. A finoman bírálók között voltak „kétkezi” munkások, mint William Thorne és Andreas Scheu,⁴ de olyan értelmiségiek is, mint G.B.Shaw, aki hajdanán is így érzett, majd Aveling lett egyik ismert művének, „Az orvos dilemmája”-nak rejtett ihletője.

Mindenesetre a rövid életű Progress után 1884-től megjelent az ugyancsak havonta publikált és pár évig kiadott *To-Day*. Ennek megint Aveling lett az egyik gazdája. Eleanor ebben a saját neve alatt jelentette meg nemzetközi tárgyú és egyéb írásait.⁵

1883-ban mindketten részt vettek az SDF megalakításában és szervezésében, majd 1884–1885-ben együtt lázadtak Hyndman ellen. 1885-ben ott voltak William Morris⁶ oldalán a Szocialista Liga megalakulásánál (amelyre, mint ismeretes, Engels is az áldását adta). Majd amikor – még 1885-ben, elsősorban Morrisnak köszönhetően – megjelent a Szocialista Liga lapja, a *The Commonweal*,⁷ akkor abban nemcsak Eleanor, hanem Aveling is rendszeresen megjelentetett írásokat. A brit munkás és szocialista mozgalom „beskatulyázásától” óvakodni kell; Aveling és Eleanor Marx is alkalmanként megszólalhatott még Hyndman 1886-ban induló hetilapjában, a *Justice*-ban is.

1886-ban Aveling is, Eleanor is egyike volt az elsőeknek, akik felemelték a szavukat a chicagói vérontás, a későbbi mártírokkal szembeni vádemelés, majd a justizmord ellen.⁸

Ugyancsak 1886-ban az USA-beli szocialisták meghívására Aveling és Eleanor, Wilhelm Liebknecht társaságában, előadó és agitációs körútra indult az USA-ban. Ez az út sikeres volt, de botrányt is kavart – mégpedig

⁴ Thorne életútját lásd Évkönyv 1982. Scheu-ét 1994.

⁵ Eleanor Marx írásairól lásd Évkönyv 1980.

⁶ Morris életútját lásd Évkönyv 1984

⁷ A *The Commonweal* bemutatását lásd Évkönyv 1985.

⁸ Erről magyarul is nagy irodalom született. Többek között Évkönyv 1985/86, valamint Jemnitz János: Május elseje születése. Kossuth Könyvkiadó, 1986.

Aveling jellemhibájából. Avelingék nagyobb számlákkal lepték meg az amerikai szocialistákat – ezek szavá is tették. A dolog tovább gyűrűzött, egészen Engelsig. Ám az úthoz hozzátartozik, hogy Aveling és Eleanor nem sokkal ezután kis brossúrát is írt amerikai benyomásaikról.

Ebben az időben jelent meg angolul is Bebel híres könyve, „A nő és a szocializmus”. Eleanor és Aveling ennek kapcsán is brossúrát jelentetett meg.⁹ Egyfelől méltatták a könyvet és Bebel érdemeit, jelezve, hogy e témáról a brit szocialisták sem hallgathatnak. Másfelől megjegyezték, hogy Bebel történeti visszapillantásai nem mindig pontosak. Kiigazításul olvasóiknak Engelsnek „A magántulajdon, a család, és az állam keletkezése” című írását tanácsolták.

Még ugyanebben az évben egy másik közös brossúrát is kiadtak a háborúk háttéréről.¹⁰

1887-ben Eleanor egyik motorja, hangadója volt a híres „gyufagyári lányok” első szervezetlen, nem szakmunkás sztrájkjának. Aveling Eleanor mellett állt, ebben az ügyben is, akárcsak az 1887-es londoni „Véres Vasárnap” elítélésében.¹¹

Aveling 1887–1888-ban egyik lelkes szervezője és ihletője lett az akkor meginduló Nyolcórás Mozgalomnak. Sokat tett ebben az időben a szocialista elvek terjesztéséért: Marx és Engels írásainak egyik korai fordítója is lett, felkarolta az 1888-as londoni nemzetközi szakszervezeti kongresszus¹² ügyét, támogatta az „új szakszervezeti” mozgalmat, és Eleanor oldalán részt vett a híres „gázgyári és dokkmunkássztrájk”¹³ támogatásában. Az első május elsejei ünnepekről sem hiányzott.¹⁴

Aveling Eleanorral együtt bekapcsolódott a II. Internacionálé megalakulásának előkészítésébe, küldöttként ott volt első kongresszusain is. Magától értetődően a marxista, német irányzatot támogatta. Az 1891-es kongresszuson a brit gázgyári munkások új nagy szervezetének mandátumát mutathatta be, majd ezek nevében szólalt fel, megint csak az Internacionálé nemzetközi szálainak erősítése érdekében.¹⁵

⁹ Edward and Eleanor Aveling-Marx: *Against Women*. London, 1887.

¹⁰ Edward and Eleanor Aveling-Marx: *Against War*. London, 1887.

¹¹ A „Véres Vasárnapról” lásd Évkönyv 1987.

¹² E kongresszusról, előzményeiről és összefüggéseiről, visszhangjáról lásd Évkönyv 1988.

¹³ A híres sztrájkokról lásd Évkönyv 1989.

¹⁴ A II. Internacionálé. Kongresszusi jegyzőkönyvek. Kossuth Kiadó, 1989. 97. old.

¹⁵ Az első május elsejéhez és Avelinghez: Jemnitz János: *Május elseje születése; valamint Eric Hobsbawm: Labour's Turning Point. 1880–1900.* 1948. 110–111. old. Az egész korszakhoz hallatlanul értékes forrásanyag található a „Perepiszka Karla Marksza i Fridriha Engelsza i cslenov szem'i Karla Marksza” című munkában. Moszkva, 1983.

A brit és a nemzetközi munkásmozgalom mára már olyannyira elkoptott szóval – „sorsfordító”- éve, az 1889–1890-es fordulat a II. Internacionálé megalakítása után bekövetkezett egy újabb: az 1892-es parlamenti választáson a brit parlamentbe bejutott három igazi munkásképviseelő a liberálisoktól függetlenül.¹⁶ Ennek Engels is nagyon nagy jelentőséget tulajdonított. Értékelését ma valósággal „meghökkenítő” olvasni, oly nagy a kontraszt az utolsó évek, évtized tendenciáival!¹⁷

Erről a választásról azután Aveling és Eleanor tudósította a *Die Neue Zeitung*. Jellemző, hogy ekkor Engels – aki hangsúlyozottan sokakkal szemben vont a Eleanor miatt Avelinget védőszárnyai alá – azt írta Kautskynak: kár, hogy a *Die Neue Zeit* nem közölte „Avelingék” /!/ utóiratának magyarázatát. A kitétel árulkodó: ember legyen a talpán, aki ki tudná deríteni, hogy a tudósításokban és elemzésekben mekkora volt a szerepe Eleanornek, és mekkora Avelingnek – hiszen Eleanor egyedül is írt áttekintéseket. Az „Avelingék” kitétel azonban legalábbis elgondolkodtató Engelsnél.

Engelsnek ugyanebből az 1892. szeptember 4-i, Kautskyhoz írott levélből kitűnik, hogy „Avelingék” e választás kapcsán élesen bírálták a fábiánusokat. Ezt Kautsky „kivágta” a cikkből, amit Engels kifogásolt, – de ugyanakkor Engels felajánlotta a közvetítését ahhoz, hogy kérjen „Avelingék”-től cikkeket a *Neue Zeit* számára angol témákról és történesekről. (S persze egy pontosabb, teljesebb – és terjedelmesebb – életrajz megírásához ezen a nyomvonalon továbbhaladva végig kellene követni és idézni a *Die Neue Zeitben* valóban megjelent írásokat.)

Avelingra ugyanezen 1892-es évben Engels levelében még egy fontos utalás történik. Nevezetesen, hogy ő fordította angolra Engels híres, „A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig” című broszúráját.¹⁸

Aveling ott volt a II. Internacionálé harmadik, 1893. évi zürichi kongresszusán is, amelyen ugyancsak felszólalt a brit delegáció nevében. Egyfelől hangsúlyozta, hogy soha ilyen népes brit delegáció még nem jelent meg az Internacionálé kongresszusain; másfelől hozzátette, hogy a küldöttek többsége „tisztos szocialista”, vagy független munkáspártok képviselője.¹⁹ (E mondatát természetesen itt nem tisztázta, vagy elemezte.)

Ám legalább ennyire érdekes másik nyomatékos mondata arról, hogy a brit delegáció „a németekkel egyetértve” elítél „minden háborút”, mert a háborúk terhét a munkások fizetik meg, s a háborúban a munkásoknak kell a vérüket is adni.

¹⁶ A választásról és összefüggéseiről lásd Évkönyv 1992.

¹⁷ Marx-Engels: Válogatott levelek. Szikra, 1950. 524–526. old.

¹⁸ Marx-Engels: Válogatott levelek. 530. old.

¹⁹ A II. Internacionálé. Kongresszusi jegyzőkönyvek. 128. old.

Aveling megszólalt a negyedik és az ötödik május elsejei (1893, 1894) rendezvényeken, és változatlanul írta beszámolóit a külföldi szocialista sajtónak.

1895-ben meghalt Engels. Az egykori és azonnali megemlékezők között ott volt Aveling is. Írását („Engels otthon”) éppen azért, nemcsak az egykori szocialista sajtó vette át szívesen, hanem mások is, mert olyan jól meg tudta eleveníteni Engels hétköznapijait, no meg azt, hogy kik jártak hozzá. Nálunk is többször megjelent az emlékezés.²⁰

Ezután az események felgyorsultak, és tragikus fordulatot vettek. Amikor az Internacionálé 1896-ban végül Angliában és Londonban tartotta a kongresszusát, akkorra már nem Aveling volt a „házigazda”: címszereplő Tom Mann, Hayndman és Keir Hardie²¹ vitte a szót, akik közül Aveling legálább kettővel rossz viszonyban volt.

Az Aveling életét körbefonó tengerkígyó minden egyes gyűrűje újabb talányokat, ellentmondásokat és bonyodalmakat rejt és tár fel. Ennek kis mozaikkockája az a kései, 1896. tavaszi levél, amelyet Aveling Plehanovnak²². A levél arról szól, hogy Aveling Plehanov egyik levelét eljuttatta az SDF vezetőségének. Ebből még vélni lehetne, hogy Aveling még mindig összekötő szerepet játszott a nemzetközi munkásmozgalomban. Ne feledjük: már Engels halála után vagyunk – és a II. Internacionálé 1896. évi londoni kongresszusa előtt. ...

Csakhogy ez a levél másról is szól Aveling is panaszkodik, hogy az SDF vezető testületében olyan döntés is született, hogy ő a továbbiakban azon ne vegyen részt. Ezt a döntést ő személyes intrikáknak tulajdonította, s azt írta, hogy az ügyet és a határozatot majd megpróbálja tisztázni.²³

Cseppben a tenger. A talányok feloldása nem ennek a rövid életrajznak a feladata. Az pedig ismert, hogy az SDF több vezető tagja mindig is több, mint fenntartással nézett Avelingre.

Aveling és Eleanor együttélése fokozatosan rendkívül megromlott, Aveling magánéleti és pénzügyi dolgai miatt. El is költözött, Eleanor pedig sokak döbbenetére öngyilkos lett. Aveling teljesen elszigetelődött, igen sokan őt okolták Eleanor elvesztéséért. Fél évvel később, 1898. augusztus 2-án, hosszabb betegeskedés után, magára hagyatva, szegényen halt meg. A korszak szocialistái nem vettek részt a temetésén.

²⁰ Hogy hányszor, azt nem tudom, mindenesetre megjelent a Népszavában, a Mónus és–Justus Pál -féle Marx-Engels válogatásban 1947-ben, majd a „Kortársak Marxról és Engelsről” című kötetben. Kossuth Kiadó, 1983.

²¹ Tom Mann és Keir Hardie életútját lásd Évkönyv 1981.

²² Plehanov életútját lásd Évkönyv 1981.

²³ Filozsofszko–lityeraturnoje naszlegijje G.V. Plehanova. G.V. Plehanov i mezsduarodnoje rabocseje dvizsenijje. Moszkva, 1973. 104–105. old

AVELING ÍRÁSAI:

A rengeteg újság- és folyóiratcikk mellett Aveling egyes becslések szerint mintegy negyven könyvet írt, köztük színdarabokat is. Mintegy hat nagyobb munkát Eleanor Marxszal együtt. Sokat fordított, még Marx Tőkéjének fordításába is bedolgozott.

IRODALOM AVELINGHEZ:

Chuchichi Tsuzuki: Eleanor Marx. Oxford, 1967.

Yvone Kapp: Eleanor Marx. London, 1972.

Harald Wessel: Tussy. 22 levél Eleanor Marx mozgalmas életéről. Kossuth Könyvkiadó, 1978.

Itt megemlítenéd, hogy Eleanor nagy levelezést folytatott Wilhelm Liebknechtel, ami sok szempontból érintette Avelinget. Lásd Wilhelm Liebknecht Briefwechsel mit Karl Marx und Friedrich Engels. The Hague, 1963.

Jemnitz János

Costa, Andrea (1851–1910)

A Pó vidékén, egy romagnai kisvárosban, Imolában született 1851. november 30-án. Apja cseléd volt, majd gabona- és lisztboltot nyitott Imolában. A fiát, Andreát papnak szánta, szemináriumba akarta küldeni, ő azonban ellenállt az atyai szándéknak. Még nem volt 15 éves, amikor 1866-ban önkéntesként be akart lépni Garibaldi seregébe, a toborzóbizottság azonban fiatal korára való tekintettel hazaküldte. A Risorgimento szellemisége, de főként a hazafias és egyben internacionalista garibaldizmus meghatározó szerepet játszott a gimnazista majd a bolognai egyetemista Costa társadalmi, politikai szocializációjában. Ezeket az eszméket közvetlenül a néhány évvel idősebb egyetemista barátai adták át számára, akiknek többsége részt vett a nemzeti háborúban is, de az egyetemen a tanári kar jelentős része is a racionalizmus és a jakobinizmus szellemében oktatott. A tanárok közül meghatározó hatással volt fiatal Costára a korszak legnagyobb olasz költőjének, Giosuè Carduccinak a republikanizmusa és antiklerikalizmusa. (Carduccit 1860-ban nevezték ki Bolognába egyetemi tanárnak.) Az egyetemista Costa bekapcsolódott a helyi demokrata körök munkájába, szociális érzékenysége azonban hamarosan a szocialista eszmék és szervezkedés felé fordította. 1871-ben fellelkesítették a párizsi kommün intézkedéseiről érkezett hírek, közeledni kezdett Mihail Bakunyin romagnai internacionalista anarchista híveihez, de kapcsolatba lépett Carlo Cafiero nápolyi anarchista csoportjával is. Mindinkább eltávolodott a korábbi baráta-

itól, akik továbbra is a garibaldista republikánizmus alapján szerették volna egyesíteni a demokrata és a munkásszervezeteket.

1872-től Costa minden idejét és energiáját a politikai tevékenységnek szentelte. Egyik fő szervezője és a titkára lett az olasz anarchista szocialisták kongresszusának, amely Cafiero elnökségével Riminiben kimondta az I. Internacionálé Olasz Föderációjának megalakulását (1872. május). Jelentős szerepet vállalt e szervezetnek a Marx és Engels által vezetett főtanács-csal való szakításában is. Fáradhatatlan volt az agitációs és propaganda-munkában, részt vett a földalatti szervezkedésben is. Mihail Bakunyinnal 1872 szeptemberében ismerkedett meg Svájcban, az internacionalista anarchisták Saint Imer-i kongresszusán, ahol az olasz delegáció kimondta a Bakunyin vezette Internacionáléhoz való csatlakozását. Az Olasz Föderáció második kongresszusának szervező munkája közben tartóztatták le először. Nyíltan vállalta, hogy tagja az Internacionálénak, kijelentette, hogy egyetért annak a céljaival, és kész eszméiért és a tetteiért vállalni a következményeket. Arra való tekintettel, hogy először került szembe az állammal, tíz nap után szabadon engedték. Esze ágában sem volt azonban, hogy „jó útra térjen”, rögtön folytatta a szervező munkáját, immár Marche és Umbria tartományokban is, megírta az első cikksorozatát is az *Il Martello* (Kalapács) című folyóiratnak. 1873 szeptemberében pedig a romagnai és a marchei anarchista föderáció képviselőjeként részt vett Genfben a bakunyinista Internacionálé kongresszusán, ahol beválasztották a kongresszus elnökségébe. Fellépett az anarchista mozgalomban is jelentkező operaista (munkás) szemlélet ellen, ilyen érveléssel: „Én is elfogadom, hogy az emberek két kategóriába sorolhatók, szerintem azonban megosztottság elsősorban abban mutatkozik, hogy az egyik rész akarja a forradalmat, a másik pedig nem. És igen is vannak, a „polgárok” között is, akik akarják a forradalmat, sőt jobban akarják, és komolyabban, mint bizonyos „munkások”.”

1874-ben, amikor a gazdasági válság nyomán Olaszországban különösen megnőtt a szegény emberek nyomorúsága, az anarchisták úgy gondolták, hogy megérett a helyzet a forradalomra, hozzá kell kezdeni a felkeléseket kirobbantásához. A szervezkedés egyik központja Bologna környéke volt, még Bakunyin is odaérkezett. A rossz szervezés és tömegtámogatás elmaradása miatt azonban a felkelési kísérletek szálnalmas kudarccal végződtek. A letartóztatások és a rendőri üldözés hamarosan szinte teljesen megbénította az anarchista mozgalmat. Costát is letartóztatták, 19 hónapot töltött a börtönben. Majd a bírósági tárgyalásról (1876. március) már országos hírnévvel és szabad lábon távozhatott. (Carducci is vállalta a mellette való tanúskodást.) Kiszabadulásában az is közrejátszott, hogy akkoriban válto-

zás történt a kormányzásban, az addig kormányzó „történelmi jobboldalt” a „történelmi baloldal” váltotta fel a kormányruznál. Costa oroszlánrészt vállalt az anarchista mozgalom újjászervezésében, immár a legnépszerűbb olasz anarchista vezetővé vált. Cafieroval ellentétben igyekezett a politikai gyakorlatban a legalitás felé vinni a mozgalmat, eszmeileg pedig megszabadítani a doktrinerségtől. Az 1877. áprilisi, a Cafiero és az Enrico Malatesta által szervezett San Lupo-i „felkelésről” tudott, mivel azonban nem tartotta reálisnak a sikert, nem vett részt az előkészítésében. A kudarc után, hogy elkerülje a rá is váró letartóztatást, Svájcba menekült.

Az emigráció több szempontból is sorsfordító volt Costa számára. Megismerkedett a fiatal és szép orosz forradalmárlánnyal, Anna Kuliscioff/Kulicsovval, nagy szerelemben és élettársi kapcsolatban éltek 1885-ig (1881-ben leányuk született). Kulicsov a korabeli viszonyok között szokatlan női autonómiájával, műveltségével, szocialista eszmei képzettségével is lenyűgözte Costát. Costa eszmei, politikai nézeteinek átalakulása, készülődő fordulata irányába hatottak a francia szocialistákkal – mindenek előtt a Jules Guesde-del – kialakult kapcsolatai is, valamint Párizsban, a börtönben töltött hónapok, amikor átgondolta életét és eszméit. Következtetéseit, a fordulatát jelentő új eszmei és politikai alapállását *A romagnai barátainknak* című nyílt levelében fogalmazta meg, amelyet a milánói *La Plebe* 1879. július 27-ig számában tett közzé. Az írás a szó szoros értelmében fordulatot hozott az olasz munkásmozgalom történetében: kivezető utat mutatott a válságba jutott anarchizmusból a legális, a szervezett szocialista munkásmozgalom felé. Costa miközben szigorú bírálat alá vette az anarchizmust, hogy nem tagadta meg annak sem az internacionálisát, sem a forradalmiságát. „A forradalom komoly dolog” – írta – s mint ilyent, elő kell készíteni”; meghirdette a szívós, hosszadalmas, mindennapos szervezőmunka követelményét, ugyanakkor nem fogadta el az akkoriban jelentkező milánói szocialisták evolucionizmusát, akik a forradalom feltételeinek hiányára hivatkozva szinte lemondtak a forradalom lehetőségéről. Jól kimutathatók levelén a nemzetközi – elsősorban a francia – tapasztalatok hatásai és a Kulicsov által közvetített narodnyik eszmék és mozgalmi tapasztalatok jelei is, Costa azonban ezeket is igyekezett az olasz körülményekhez igazítani: a „nép közé járás” nála a „népben”, a parasztságban és a kispolgárságban – és nem csak az ipari munkásságban – való gondolkodást jelentett. (Az ipari munkásság szerepét Olaszországban kissé mindig is alábecsülte). Costa a német szociáldemokrata párt példája alapján pedig felismerte a marxizmus eszmei erejét is, annak felhasználását az olasz szocialista mozgalom számára is szükségesnek nyilvánította. *A romagnai barátainknak* című nyílt levelében a minél szélesebb szocialis-

ta mozgalom szükségességét hirdette meg: elsőrendű követelménynek nyilvánította a forradalmi és a demokratikus erők összegyűjtését; nemcsak lehetségesnek, hanem szükségesnek tartotta a polgári radikális erőkkel való együttműködést is. Elfogadta, hogy az új internacionálénak nemzeti keretek között kiépülő, erős, országos szocialista pártokra kell épülnie.

Az új út választásától nem tántorította el Costát, hogy olasz anarchista barátainak jelentős része „árulásnak” nyilvánította új politikai hitvallását, rosszallásuk, vádaskodásaik ellenére a leghatározottabban elindult az új úton. Munkáját megkönnyítette az olasz belpolitika demokratizálódó légköre, a választójogi reformról szóló törvények elfogadása, (1882.) a sajtószabadság kiszélesedése. Costa 1880-ban megalapította a *La Rivista italiana del socialismo* című folyóiratot, 1881. áprilisában elindította Imolában hetilapként az *Avanti!*-t.

Costa a kialakítandó új párt számára elfogadhatónak tekintette a parlamenti választásokon való részvételt, annak ellenére, hogy a választójogi reform után is érvényben maradt az analfabétákat kizáró cenzus és a nők sem kaptak választójogot, majd a romagnai szocialisták konferenciája is a választásokon való részvétel mellett foglalt állást (1882. február 26.). Costa el is indult az 1882. október 22-i parlamenti választáson és – elsőként Olaszország történetében – szocialista képviselőként bekerült a képviselőházba. A képviselői eskü letételének napjától kezdve rendkívül intenzív parlamenti munkát végzett. A szocialista elvek feladása nélkül mindenekelőtt a szociális törvények meghozatala érdekében a polgári radikális erőkkel való politikai együttműködés jellemezte parlamenti munkáját. Ennek jegyében belépett a szabadkőműves társaságba is. Ezt a lépést több szocialista elvbarátja élesen elítélte. Képviselői tevékenységét emigrációs szakaszok szakították meg, amikor külföldre menekült a letartóztatás elől (1889. áprilisában háromévi börtönre ítélte a római bíróság „lázításért”, 1890. februárjában „lázadásban való részvételért”) majd újraválasztásával (1890. október), képviselői mentessége alapján visszatért Olaszországba.

Costa engesztelhetetlen ellenfele volt a háborúnak és az afrikai olasz gyarmatosító törekvéseknek. 1885-ben kijelentette a képviselőházban: „A dolgozó Olaszország, de mondhatom úgy is, hogy Olaszország nem akar gyarmatosító politikát. [...] A dolgozó Olaszország az igazságosság, a szabadság és a kultúra hiányától szenved, az ország szellemi, politikai és erkölcsi, de mindenekelőtt gazdasági viszonyainak a javítását kívánja”. Majd 1887-ben újra felszólalt a hadihitelek megszavazása ellen. „Ugyanazt követeljük, mint két évvel ezelőtt: hagyjátok abba az örült és bűnös kolonialista vállalkozásokat [...] az afrikai örültségeitekre mi, ismétlem, nem adunk egy fillért se, és egyetlen embert se”. A „*nè un soldo nè un uomo*” formu-

lát August Bebel-től vette át („Keinen Groschen und keinen Mann”), és a Costa-féle változat több mint egy évszázadon át Olaszországban a szocialista háborúellenesség fő jelszavává változott.

Costa a képviselői munkája mellett fő céljának tekintette a forradalmi párt megteremtését, olyan pártot akart, amely tömöríti az olasz munkásmozgalom valamennyi irányzatát. Ez irányban az első lépést a hozzá közelálló szervezetek konferenciájának megrendezése jelentette Riminiben, 1881 augusztusában. (A konferenciát még illegalitásban rendezték.) Ettől szokás számítani a Romagnai Forradalmi Szocialista Párt (Partito socialista rivoluzionario di Romagna) születését. Costa szerette volna, ha a párt minél előbb kilép születési helyének szűk körzetéből és országos párttá válik. Formálisan ezt a párt nevének megváltoztatásával (Olasz Forradalmi Szocialista Párt/Partito socialista rivoluzionario italiano) a Forliban tartott 1884. júliusi kongresszus mondja ki. Costa azonban minden erőfeszítés ellenére sem tudta igazán kiszélesíteni párt a bázisát az eredeti regionális kereteken túl. Costa a romagnai és emiliai biztos bázisára támaszkodva igyekezett kapcsolatot teremteni a különféle észak-olaszországi munkásszervezetekkel, elsősorban a milánói munkáspártiakkal (operaistákkal), ennek jegyében az Olasz Forradalmi Szocialista Párt 1886. áprilisi mantovai kongresszusa határozatot fogadott el az Olasz Munkáspárthoz (Partito operaio italiano) való közeledésről. A szocialista erők egyesítésének megkönnyítése érdekében felbontotta a polgári baloldaliakkal való szövetségét (a polgári radikálisokkal való együttműködés ugyanis teljesen elfogadhatatlan volt a munkáspártiak számára). Costának a munkás és szocialista erők egyesítésére irányuló törekvése magába foglalta az anarchistákkal való együttműködés keresését is. Továbbá a szocialista inspirációjú földmunkásmozgalommal való találkozási törekvést is, amely a két évvel korábban született «La boje!» mozgalomban mutatta meg a maga erejét. Ez irányban való együttműködés keresésben is az említett mantovai kongresszus játszott kiemelkedő szerepet.

Costa politikai gondolkodásában kezdettől fogva jelen volt és alapvető szerepet játszott a munkásság és parasztság kapcsolatának problémája. A romagnai parasztek között élt; nap, mint nap látta, hogy milyen súlyos következményei vannak annak, hogy a Risorgimento folyamatából kimaradt az agrárforradalom. Mondhatni, hogy a szegényparasztek nyomorúságának átérzése tette annyira fogékonyá a szocialista eszmék iránt. Gondolkodásában és szóhasználatában a nép fogalomnak mindig is erősen paraszti tartalma volt, a szocializmus Costa számára magától értetődően foglalta magába a szegényparasztek és a földmunkások emancipációját is. Az 1880-as években munkásságában szakadatlanul küzdött a parasztmozgal-

mak és a szövetkezeti mozgalmak kifejllesztéséért. A választóközterében a mindent megtett a napszámosokért és földmunkásokért, de e parasztrétegeken túl igyekezett szervezni és védeni a felesbérlok és az vidék többi kétkezimunkás falusi lakójának az érdekeit is. A kialakuló romagnai szocializmus arculatának egyik eredeti vonását a népiség e paraszti komponense adja, és Costa mint forradalmi vezető nagy mértékben hozzájárult e karakterisztikus jegy kialakításához. Magától értetődőnek tartotta, hogy részt vegyen a parasztek mindennapi szervezésének munkájában, természetesen a kiemelkedő akciókban is, előadásokat tartott a helyi szervezetekben, szónokolt a nagygyűléseken, Bolognában, Ravennában és a vidék többi nagyobb városában, de a legkisebb falvakban, tanyaközpontokban is. A parasztekhez való viszonya természetesen már sokkal inkább a modern szocialista vezetőnek a választó polgárokhoz való viszonyához adott modellt, és ez a kapcsolat szinte semmiben sem emlékeztetett már az orosz narodnyikok nép közé járására. A gondok, a feladatok, a célok értelmiségi szinten való megközelítéséből és a néphez való hűségéből fakadt Costa tekintélye és népszerűsége, ebből fakadt az erejét, és egész munkásságának is talán ez a legmaradandóbb értéke.

Costának a parasztekhez való viszonyához szorosan hozzátartozik az önkormányzatiság, az önkormányzati választásokhoz és szervezetekhez való viszonya is. A „Legyünk mi, a községek gazdái!” választási jelszóval valóban példamutató sikereket értek el a parasztek és szövetkezeteik Emilia és Romagna tartományokban. A Romagnai Forradalmi Szocialista Párt teljes erejével részt vett a helyhatósági választásokon és az önkormányzatok munkájában. Costának egyáltalán nem volt könnyű dolga ezen a téren sem. C. Pisacane, az anarchisták és a Risorgimento baloldali erőinek elég széles szektora úgy gondolta ugyan, hogy az egyesült Olaszországnak, majd föderatív jellegűvé kell válnia, ehelyett az egységes állam rendkívül centralizált és erősen bürokratizált lett, s ez tovább megerősítette az anarchizmus amúgy is előítéletes államellenességét. Ráadásul az egységes Olaszország történetének első évtizedeiben ráadásul rendkívül szűkre szabott volt a választójog, így megalapozottnak látszott a választásokon való részvételt elutasító magatartás. A választójog szélesedésével azonban mindinkább doktrinér jellegűvé vált ez az álláspont. Costa a parlamenti képviselővé választása után erőteljes tevékenységbe a helyi önkormányzatok jogkörének szélesítéséért, és azért, hogy a szocialisták hódítsák meg a helyi önkormányzatokat, hiszen a szegény embereknek egyáltalán nem mindegy – különösen a közmunkák, az oktatás, a szociális támogatások szempontjából –, hogy kik vezetik a falvakat, a városokat. A „Legyünk mi a községek gazdái!” jelszó realizálását abból a szempontból is fontosnak

tartotta, hogy éppen a helyi önkormányzatok révén szerezhetik meg a szocialisták a történeti hivatásuk betöltéséhez szükséges tapasztalatokat.

Az 1880-as évek végére az olasz munkásmozgalomban is mindinkább napirendre került az országos szocialista párt megteremtésének kérdése. Ez irányban Costa és az Olasz Forradalmi Szocialista Párt kétségtelenül ért el bizonyos részeredményeket, az 1890. évi ravennai kongresszus azonban már az új követelményekhez képest való lemaradását mutatta. Costa még kétségtelenül a II. Internacionálé legtekintélyesebb olasz vezetőjének számított, a szocialista párt megszületésénél (amely kezdetben az Olasz Dolgozók Pártja nevet kapja majd) azonban csak marginális volt a szerepe. Szerepet játszott ebben a szellemi és testi fáradsága is, az is, hogy akkoriban rendkívüli módon lefoglalták a helyi (romagnai és imolai) szövetségi és önkormányzati feladatai (Imolában elvállalta a polgármesterséget is), de talán még inkább az, hogy annak ellenére, hogy csak negyvenéves volt, nem igazán akart harcba szállni az új párt vezetőjének szerepért.

A II. Internacionálé születésekor a német szociáldemokrata párt számított a vezető és minta szocialista pártnak, amely olyan pártmodellt képviselt, amely az kimondottan az ipari munkásságra támaszkodott, annak vezető szerepét testesítette meg, amelynek eszméi és politika inspirátora kizárólagosan a marxizmus volt. Costa gondolkodásában jelen voltak az anarchizmus maradványai, eszmeisége eléggé eklektikus volt, a pártot nem homogén, szigorú szervezeti elvek és fegyelem szerint felépített szervezetként értelmezte, hanem az autonóm munkás és parasztszervezetek föderációjaként. És szülőföldje, a választóközrete, tevékenységének fő színtere sem tartozott az új európai szocialista mozgalom központjai közé: a gyáripari munkásság, a modern nagyüzemi proletariátus fő központja elsősorban Lombardiában, azon belül is Milánóban alakult ki, ahol először az Olasz Munkáspárt jelentkezett, majd a Filippo Turati körül kialakuló Szocialista Liga. Az utóbbi fenntartások nélkül nyitott volt az európai, különösen a német szociáldemokrácia eszméi és példájának követése iránt, ez lesz az az erő, amely megtöri a romagnai szocializmus és Costa hegemóniáját az olasz szocialista munkásmozgalomban.

Az új, a német modell szerinti szocialista párt létrehozását célzó 1892. augusztusi genovai kongresszuson Costa és hívei nem értettek egyet Turati vezette irányzattal abban, hogy teljesen szakítani kell az anarchistákkal, ezért nem csatlakoztak az új párthoz, bár annak politikai platformja alig különbözött az övékétől. Majd hamarosan a romagnaiak is csatlakoztak az új párthoz, és Costa is aktív szerepet vállalt az Olasz Szocialista Párt életében és harcaiban, anélkül, hogy a tagja lett volna a párt vezetőségének. A párt valamennyi kongresszusán beválasztották a kongresszusi elnökségbe,

többször volt elődadója fontos napirendi pontoknak, 1900-tól a párt vezetőségének is tagja lett. Mindinkább a párt legendás múltjának megtestesítőjévé, az olasz szocializmus atyjává vált. Részt vett a nemzetközi munkásmozgalom több megmozdulásában, felszólalt a II. Internacionálé stockholmi kongresszusán. 1909-ben megválasztották az olasz képviselőház alelnökévé. Még nem töltötte be az 50 életévét, amikor 1910. január 19-én elhunyt a szülővárosában.

IRODALOM

- L. Lipparini: *Andrea Costa.*, Milano, 1952.
L. Basso: *Andrea Costa.* In *Belfagor*, 1952. 1. sz. 55–68. p.
A. Schiavi: *Andrea Costa.* Roma, 1955.
L. Cortesi, *La costituzione del Partito Socialista Italiano.* Milánó, 1961.
V. Emiliani: *Gli anarchici.* Milano, 1973. 38–66. p.
P.G. Masini: *Storia degli anarchici italiani.* Milano, 1969.
E. Santarelli: *Il socialismo anarchico in Italia.* Milano, 1973.
R. Zangheri: *Andrea Cosa.* In F. Andreucci-T. Detti (szerk.): *Il movimento operaio italiano. Dizionario biografico.* Róma, 1976. 2. köt. 109–120. p.
P. Albonetti: *Lettere d'amore ad Andrea Costa.* Milánó, 1976.

Horváth Jenő

Edwards, Enoch (1852–1912)

1852. április 12-én született Észak-Staffordshire (Anglia) megyében, bányászcsaládban. Sok kor- és sorstársához hasonlóan ő is gyerekfejjel, kilenc éves korában kezdett dolgozni a bányában, a föld alatt(!)

Élete – mint sok munkásvezető – 23 éves korában változott csak meg. Ekkor került felszíni munkára, mert bányásztársai megválasztották súlymérlegelőnek. Ez igen fontos tisztség volt, hiszen a bányászok a kitermelt szén súlya szerint kapták a fizetést. Edwards akkor már szakszervezeti tag volt. Csakhamar megválasztották a bányászok Észak-Staffordshire-i szakszervezete pénztárosának, majd főtitkárának (1878). Egyike lett azoknak a bányászszakszervezeti vezetőknek, akik felismerték, milyen nagy szükség van a kisebb, szétszórt bányászszervezetek összefogására, sőt egyesítésére. Közép-Angliában így született meg 1886-ban a Midlands Miners' Federation, amelynek ő lett az elnöke.

1889-ben egyik lelkes harcosává lett a nyolcórás munkanapért indult küzdelemnek. Ugyanebben az évben sikerült létrehozni az Egyesült Országos Bányászszakszervezetet (Miners' Federation of Great Britain); ennek Edwards lett a pénztárosa, majd 1901-től az elnöke.

1903-ban két másik bányászszakszervezeti aktivistával együtt meghívták az állami Királyi Bizottságba (Royal Commission), amelynek a bányák helyzetéről kellett felméréseket készítenie.

Alig három évvel később, 1906-ban politikai “földcsuszamlás” történt Angliában. Az újonnan alakult Labour Party (LP – Munkáspárt) szövetségesei, a liberálisok nagy választási győzelmet arattak, s az LP 40 képviselőt küldhetett a parlamentbe, köztük Edwardsot is. Haláláig meg is őrizte a helyét. Szorgalmasan részt vett a parlamenti bizottságokban, s e mellett közismerten nagy teherbírású “aprómunkás” volt. A nagy politikai kérdésekben “mérsékelt”, tipikus “lib-lab” szakszervezeti vezető volt, néhány olyan országosan ismert bányászvezér társával szemben, mint Keir Hardie vagy Robert Smillie (ez utóbbival többször együtt is dolgozott).

IRODALOM:

R. Page Arnot: *The Miners*. London, 1949.

R. C. Roberts: *The Trades Union Congress. 1869–1921*. London, 1958.

Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier international. Grande Bretagne. I. köt. Paris, 1979.

Jemnitz János

Haenisch, Konrad (1876–1925)

1876. március 14-én született Greifswaldban, konzervatív családban, apja a hadiflotta orvosa volt. Már nagyon fiatalon a szociáldemokrata nézetek híve lett. Miután ezt bevallotta, otthon és az iskolában egyaránt őrülnék tekintették, majd javítóintézetbe zárták, ahonnan csak bizonyos idő elteltével tudott megszökni. Egy darabig ügynökösködött, majd megérkezett Lipszébe, ahol megtelepedett, s beiratkozott az egyetemre. Egyúttal a nagyon rangos és ismert szociáldemokrata napilapba, a *Leipziger Volkszeitung*ba írt cikkeket.

Újságírói munkásságára csakhamar felfigyeltek. Az akkor Drezdában megjelenő *Sächsische Arbeiterzeitung*nak is dolgozni kezdett. Megismerkedett a lapnál közreműködő Rosa Luxemburggal,¹ valamint Karl Radekkel,² aki akkoriban a *Dortmunder Arbeitszeitung*nál dolgozott.

¹ Luxemburg sok válogatása jelent meg magyarul is - az Évkönyv 2002-es kötete egész rovatot szentelt emlékének.

² Radek életútját lásd Évkönyv 1985.

Rosa Luxemburggal hamar megbarátkozott. Ezt bizonyítja Luxemburg egy korai, 1898-as viszontlevele Haenischhez. Ebben “kedves elvtárs” megszólítással megköszöni neki küldött újságcikkeit, és azt kéri, hogy ezeket ezután is küldje meg.³ Luxemburg azt is hozzátette (ami az ő részéről igazán nem kevés): “Az ön kommentárjait nagyon érdekesnek találtam”. Ezeknek az észrevételeknek a nyila ekkor éppen a szociáldemokrata párt revizionistái, a jobbszárny ellen irányult. Luxemburg külön is örült annak, hogy Haenisch e véleménye a vidéki szociáldemokrata lapokban megjelenhetett.⁴

Luxemburg egy újabb, 1910. május 24-i immár “kedves Haenisch elvtárs” megszólítású levélben tudatja Haenischsel: eljárt Bebelnél⁵ annak érdekében, hogy Haenisch a párt központjába kerülhessen munkára.⁶ Ez a közbenjárás igazán nem kevés, s messzemenően bizonyítja, hogy Haenisch ekkor mennyire az SPD balszárnyához tartozott.

Alig egy hónappal később Luxemburg újabb leveléből kiderül, hogy Haenisch e rövid idő alatt két levelet írt neki, melyekre most válaszol. Haenisch elküldte számára egy tanulmányát is Freiligrathról, amit Luxemburg nemcsak megköszönt, hanem megerősítette, hogy a tanulmány olvasása “nagy örömet” okozott neki.⁷ E pár sor is tanúskodik egy újabb kapcsolatról: hogy mindketten szívesen rándulnak ki az irodalomba.

Ez az eleven kapcsolat azután persze Haenisch pálfordulásával, 1914 augusztusa után, teljesen megszakadt.⁸

Haenisch teljes lendülettel vetette be magát a munkásmozgalomba, s a német szociáldemokrata mozgalom balszárnyán találta meg a helyét. 1905-ben, a nagy Ruhr-vidéki bányászsztrájk idején a bányászokat segítette. Több ízben is letartóztatták, nemegyszer újságcikkei miatt, így 1905-ben az “Ave Caesar” című miatt. A vád felségsértés volt, minthogy ezt a cikket II. Vilmos dortmundi látogatása alkalmából írta. 1911-ben meghívták Berlinbe az SPD propagandaosztályának munkatársául. Ekkoriban végezte el a párt főiskoláját; cikkei már megjelentek mind Karl Kautsky *Die Neue Zeit*-jében, mind a *Sozialistische Monatshefte* hasábjain. 1913-ban beválasztották a porosz tartományi parlamentbe, a Landtagba.

³ Rosa Luxemburg: *Vive la lutte. Correspondance, 1891-1914.* Paris, 1975. 65. old.

⁴ Megjegyzendő, hogy ugyanebben az időben Haenisch közel került Franz Mehring köréhez, aki nyilván megkönnnyítette útját a *Neue Zeit*-hez. (A teljesebb életúthoz a Haenisch-Kautsky levelezés is feldolgozandó lenne).

⁵ Bebel életútját lásd *Évkönyv 1990.*

⁶ Luxemburg: *Vive la lutte.* 225. old.

⁷ U.o. 126. old.

⁸ Haenisch háború alatti korszakához lásd még Susanne Miller: *Burgfrieden und Klassenkampf. Die Sozialdemokratie im Ersten Weltkrieg.* Bonn, 1974.

Haenisch, aki Luxemburg barátságát is élvezhette, az első világháború kitörésének első pillanataiban tényleg villámcsapásként lett szociálsoviniszta. Szakított a baloldallal, s átkerült a párt szélső jobbszárnyára, ekkor már nem is Bernstein, hanem Eduard David⁹ körébe. Ő maga alig két évvel később erre így emlékezett: “A polgári pártokhoz tartozók nem is tudják elképzelni, hogy a szociáldemokraták milyen lelkiismereti válságot éltek át augusztus 1. és 4. között” – vagyis addig a napig, amíg az új többség megszavazta a híres-hirhedt hadihiteleket a Reichstagban. Haenisch ugyanezt ugyanebben a könyvecskéjében már azzal a szomorúan híres érzéssel indokolta, hogy hiszen a “vad cári hordák” törtek rá az országra.¹⁰

Ugyanebben az időben nemcsak a *Sozialistische Monatshefte* számaiba írt. hanem amikor Helphand Parvus, a hajdani radikális szocialista orosz forradalmár, aki másfajta okokból most a német kormány pénzén megindította ugyancsak ultraszociálsoviniszta orgánumát, a *Die Glockét*,¹¹ Haenisch régi baráti kapcsolataik révén is az új folyóirat egyik állandó szerzője lett.

Haenisch is azoknak az ultráknak egyike lett, akik nemcsak elfogadták az állam beavatkozását a gazdaságba, az ún. “hadigazdaságot”, hanem ebből (részint a jegyrendszerből és más kényszerintézkedésekből) “ideológiát is gyártottak”: az egyenlőség nagyobb megvalósulását olvasták ki belőle, valamiféle “államszocializmus” megjelenését. Így ezt a háborús állami beavatkozást a jövőre is jóelőre meg szeretnék volna hosszabbítani.¹²

Haenisch (és ez az “ultra” csoport, amely a baloldalról jött) oly mérvben szakított a baloldaliakkal, de még az 1914/1915 után a német szociáldemokrata pártban is kialakuló pacifista áramlattal is, hogy többen a pártból való kiszorítását, kizárását szorgalmazták. Szakítása a baloldaliakkal végleges volt, s később sem volt visszaút.

Az 1918. novemberi német forradalom után az SPD delegálja az új porosz kormányba, amelyben kultuszminiszter lett. Ezen a posztján is összekülönbözött a Független Szocialista Párt (USPD) ugyancsak a kormányba

⁹ Eduard David életútját lásd Évkönyv 1988.

¹⁰ Konrad Haenisch: Die deutsche Sozialdemokratie in und nach dem Weltkrieg. Berlin, 1916. 14. old. Hosszabban idézi Jemnitz János: A háború veszélye és a II. Internacionálé. 1911–1914. Budapest, 1966. 360. old.

¹¹ A Die Glocke csoportosuláshoz magyarul lásd Jemnitz János: A nemzetközi munkásmozgalom az első világháború éveiben. 1914–17. Budapest, 1975.

Georg Ströbel: Die Partei Rosa Luxemburgs. Wiesbaden, 1974.

¹² A jelenséghez magyarul bővebben Jemnitz János: Fordulat a világháború történetében és a nemzetközi munkásmozgalom. Budapest, 1983.

delegált emberével. Közben különböző fontos reformokat vezetett be az oktatásban: erősítette a tanulók jogait, és bevonta a szülőket az intézmények igazgatásába. Külön Munkásakadémiát is felállított, és a Münsteri Egyetemen szakszervezeti tanszéket alakított.¹³ (Párizs és a Sorbonne mintájára). Az iskolák önkormányzatát is megerősítette. 1922-ben kellett miniszteri posztját feladnia, amikor más állami megbízatást kapott.

HAENISCH ÍRÁSAI:

Staat und Hochschule. 1920.

Gerhard Hauptmann und das deutsche Volk. 1922.

Lassalle: Mensch und Politiker. 1923.

Irodalom Haenischhez:

R. Siegel: Die Lensch-Cunow-Haenisch Gruppe. Eine Studie zum rechten Flügel der SPD im Ersten Weltkriege. Berlin, 1976.

B. Winfried Scharlau-Zbynek Zeman: Freibeuter der Revolution. Parvus Helphand. Eine politische Biographie. Köln, 1964.

Jemnitz János

Krupszkaja, Nagyezsda Konsztantyinovna (1869–1939)

Az orosz szociáldemokrata forradalmárnő, akit legtöbbször elsősorban Lenin feleségként ismernek, 1869. február 14-én született Szentpétervárott. Nemesi családban, katonatiszt lányaként jött a világra, gyerekkorában több híres orosz történelmi család sarja is megfordult náluk. Aranyéremmel végzte el a szentpétervári Obolenszkij Gimnáziumot, majd bekerült a Besztuzsev Főiskola nők által is látogatható kurzusaira. Diákként elsősorban Lev Tolsztoj művészete érdekelt, az ő alkotásait tanulmányozta legszívesebben. Már 1890-től bekapcsolódott az intézményben szerveződő marxista körökbe. 1891–1896 között a szmolenszki vasárnapi esti iskolában tanított, s munkáját marxista eszmék terjesztésére is felhasználta.

1894 februárjában ismerkedett meg a mozgalomban Leninnel, későbbi férjével. A korábbi elszigetelt marxista köröket erős illegális szervezetté tömörítő „Harci szövetség a munkásosztály felszabadítására” (Szojuz borbi za osvobodzgyenyije rabocsevo klassza) munkájában már közösen vettek

¹³ A korszak levegője közel száz éve: akkor ezt egy “jobboldali szocdem” is természetesnek tartotta. A következtetés magától adódik: a rendszerváltás óta sem hasonló tanszék, sem hasonló múzeum megnyitására nálunk nem került sor. Ami még szomorúbb: akik ezt meglehetnének vagy legalább szorgalmazhatnák, még csak nem is gondolnak rá.

részt. 1896-ban letartóztatták. Hét hónapot töltött vizsgálati fogságban, majd három év adminisztratív munkára száműzték, vidékre. Itt, a száműzetésben lett 1898. július 7-én Lenin felesége. Büntetésének hátralévő idejét Ufában töltötte. Itt írta meg első jelentősebb művét, a „Munkásaszszonyt” (Zsenscsina-rabotnyica), amely 1901-ben jelent meg Münchenben. Még abban az évben, száműzetésének letöltése után külföldre távozott. Münchenben, Londonban, Genovában élt Leninnel együtt, és az *Iszkra* (Szikra) szociáldemokrata lap szerkesztőségének titkáraként dolgozott. Más területen is aktívan kivette a részét a szervezőmunkából. A „Forradalmi szociáldemokrácia külföldi ligájának” (Zagranyicsnaja liga revoljucionnoj szocialgyemokratyii) a tagja lett. Egyik előkészítője és teljes szavazati jogú résztvevője az OSZDMP híres, 1903-as II. kongresszusának. A pártszakadás és az *Iszkra* szerkesztőségének a kettéválása után a forradalmi bolsevik újság, a *Vperjod* (Előre) a szerkesztője.

1905 novemberében tért haza Szentpétervárra. Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt Központi Bizottságnak a titkáraként részt vett az OSZDMP 1906. évi, stockholmi IV. kongresszusán, teljes jogú küldöttként. 1907 végén, az első orosz forradalom bukása után ismét emigrációba kényszerült. Újból Genovában és Párizsban él, s tovább folytatta hivatásos forradalmárként a pártmunkát: a *Proletariat* (Proletariátus) és a *Szocialgyemokrat* (Szociáldemokrata) című, az OSZDMP érdekeltségi körébe tartozó újságok szerkesztőségének a titkára volt. Emellett ekkor kezdte tanulmányozni a népművelés és a népnevelés nyugat-európai rendszerét. Tagja lett a „Szabad Nevelés” (Szvobodnoje voszpitanijje) Társaságnak. Vizsgálódásainak egy 1915-ben elkészült, és 1917-ben publikált kötet, a „Népművelés demokráciában” (Narodnoje obrazovanyije v gyemokratii) lesz az eredménye. 1911-től egy Párizs melletti településen, Longjumeau-ban alapított pártiskolában tanított. 1912-ben áttelepült Krakkóba. Itt 1914-től a *Munkásnő* (Rabotnyica) folyóirat külföldi szerkesztőbizottságnak a tagja lett. Az első világháború kitörése után Leninnel együtt Svájcba távozott. 1915-ben, Bernben a bolsevikokat képviselte a nagyszabású nemzetközi háborúellenes nőkonferencián.¹

1917. április 3-án Leninnel együtt érkezett haza Svájcból Németországon keresztül Oroszországba, az ominózus, elhíresült leplombált vasúti kocsiban. Április 7-én már jelen volt az OSZDMP konferenciáján. Május 13-án a *Szoldatszkaja pravda* (Katonai igazság) című lapban ő publikálja az első összefoglaló biográfiát Leninről, „Egy lapocská az orosz Szociáldemokrata

¹ A konferenciáról lásd *Horst Lademacher*: Die zimmerwalder Bewegung. Protokolle und Korrespondenz. I. köt. The Hague–Paris, 1967. ill. *Jemnitz János*: A nemzetközi munkásmozgalom az első világháború éveiben. 1914–1917. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 249–260. old.

Párt történetéből” (Sztranyicska iz isztorii Rosszijszkoj szocialgyemokratyicseszkoj partyii) címmel. Közben szocialista ifjúsági szervezet létrehozásán dolgozott. Bekapcsolódott az új pártprogram kidolgozásba is, elsősorban annak a népműveléssel foglalkozó részét vállalta magára. A pétervári Viborgi Kerület pártszervezetének tagjaként 1917 júniusától a Viborgi Kerületi Duma képviselője volt. Részt vett az OSZDMP VI. kongresszusán. Miután Leninnek nyár végén illegitimitásba kellett vonulnia, legitimitását felhasználva ő informálta rejtékhelyén a napipolitika eseményeiről.

Az októberi forradalom után Lunacsarszkijjal² és Pokrovszkijjal, a jeles marxista történésszel közösen dolgozzák ki az új orosz kormánynak, a Népbiztosok Tanácsának a népművelési alapelveit. 1918-ban az immáron szocialistának nevezett Akadémia tényleges tagjává választották. 1919-ben felvilágosító céllal járta munkatársaival az országot, a „Krasznoj zvezda” (Vörös Csillag) nevű propagandahajón, illetve a Krasznoj oktyjabr (Vörös Október) vonaton. 1920-ban az Állami Népművelési Bizottság elnöke, a közoktatási népbiztosság kollégiumának a politikai felvilágosításért felelős tagja lett.

Férjét, állapotának súlyosabbá válása után, ő ápolja, és túlnyomórészt ő jelenti számára a kapcsolatot a külvilággal. Feljegyezi Lenin utolsó leveleit, közvetíti elgondolásait a bolsevik vezetés felé, egészen amíg Sztálin meg nem akadályozza, hogy súlyosan beteg férje közelében maradjon. Egyes mai kutatók feltételezése szerint Lenin néhány utolsó levelét, így Sztálinról a pártkongresszushoz írt ismert, negatív jellemzését is már Krupszkaja fogalmazta, személyes intuíciói alapján. Lenin halála után (eredménytelenül) föllépett férje testének mumifikálása és nyilvános közszemlére tétele ellen. Miután erkölcsi tekintélye továbbra is igen nagy maradt, a Sztálin befolyása és irányítása alá került apparátus nem mert hozzányúlni. A Trockij körül tömörülő ellenzék is igyekezett mögéje bújni az 1920-as években, bízva sérthetlenségében. 1924-től tagja volt a párt Központi Ellenőrző Bizottságának. 1925-ben az ún. Új Ellenzékhez csatlakozott, és az SZK(b)P XIV. kongresszusán éles hangú beszédben sürgette a párton belüli demokrácia helyreállítását. A kongresszus után azonban jobbnak látta, ha elhatárolódik az ellenzéktől.

1919-től a felnőttoktatás és a népművelés vezetője a Szovjetunióban. Különösen fontosnak tartja a munka melletti tanulást, a felnőttek hozzásegítését a megfelelő iskolai végzettség megszerzéséhez, az analfabetizmus felszámolását. Sokat tesz azért, hogy klubok, népművelő körök alakuljanak a művelődés elősegítésére. A nem orosz lakosságú vidékek műveltségi szintjének emelését is kiemelten kezeli. Különböző önkéntes társadalmi szerve-

² A. V. Lunacsarszkij életútját lásd az Évkönyv 1975/76-os kötetében.

zeteknek a tagja, amelyek az általa is képviselt célokért küzdöttek, így pl. a „Le az analfabetizmussal” (Doloi nyegramotnyoszty) vagy a „Gyerekek barátja” (Drug gyetyej) elnevezésűeknek. 1927-ben a Marxista Pedagógusok Társaságának elnökévé választották. Ebben a minőségében adta ki a Tudományos Akadémia kiadójánál „A kommunista nevelés alapelvei” című kurzusának anyagát. 1929-től az Oroszországi Föderáció helyettes oktatásügyi népbiztosa volt. Eközben részt vett „a burzsoá szerzők listájának” összeállításában, akiknek a könyveit el kell távolítani a könyvtárakból. Vulgármarkista alapállásból bírálta Kornyej Csukovszkij meséit és irodalmi munkásságát, csakúgy, mint Vszevolod Meyerhold színdarabjait. 1927-ben az SZK(b)P XV. kongresszusa a KB tagjává választotta. A húszas évek végén, a harmincas évek elején különböző pártakadémiákon tartott kurzusokat, általában Leninről. A közvetlen politikálástól, Sztálinnal való összeütközései és a kapott burkolt fenyegetések nyomán egyre inkább visszavonult; legalábbis akkori személyes kapcsolatai nagyon kevésé feltártak. Sokan emlegetik négyszemközt vagy szűk körben elhangzott „ellenzéki” megnyilvánulásait, több forrás azt is tudni véli, hogy a híres Lenin-végrendeletet ő juttatta ki külföldre. Utolsó éveiben pedagógia-elméleti munkásságának szentelte az idejét.

1939. február 27-én hunyt el Moszkvában.

KRUPSZKAJA MŰVEI:

Vozspominanyije (Visszaemlékezés). Moszkva, Leningrád, 1926.

Szobrannije szocsinyenyija (Összegyűjtött művek). Moszkva, Leningrád, 1930–1934.

Zsenscsina v sztranye szocializma (A nő a szocializmus országában). Moszkva, 1938.

Bibliotyecsnaia rabota. Szbornyik sztatyej (Könyvtári munka). Cikkgyűjtemény. Moszkva, 1940.

Kak szamosztojatyelno rabotaty nad knyigoj (Hogyan kell önállóan dolgozni egy könyvön). Moszkva, 1947.

Pedagogicseszkiye szocsinyenyija (Pedagógiai művek). 1–2. köt. Moszkva, 1957–1963.

Izbrannije pedagogicseszkiye proizvegyenyija (Válogatott pedagógiai művek). Moszkva, 1965.

Vozspominanyija o Lenyine (Visszaemlékezések Leninre). Moszkva, 3. kiadás, 1989.

Válogatott pedagógiai tanulmányok. Hungária Könyvkiadó, Budapest, 1949.

FONTOSABB MUNKÁK KRUPSZKAJÁRÓL

Sztal, L. N.: Krupszkaja. Moszkva, Leningrád, 1928.

Drizdo, V. Sz.: N. K. Krupszkaja. Moszkva, 1958.

Levidova-Pavlovszkaja: N. K. Krupszkaja (1869–1939). Leningrád, 1962.

KUTATHATÓ LEVÉLTÁRI FORRÁSANYAG

RCHIDNI (A Legújabbkori Történet Dokumentumainak Oroszországi Őrzési és Információs Központja, az egykori párttörténeti levéltár). 12. fond (N. K. Krupszkaja).

Sztruve, Pjotr Bergardovics (1870–1944)

Pjotr Sztruve közgazdász, szociológus és politológus, az orosz liberalizmus egyik legkiemelkedőbb képviselője 1870. január 26-án látta meg a napvilágot, eloroszosodott, nemességet szerzett német családban, a Permi Kormányzóság székhelyén, a kormányzó fiaként. Famíliája már korábban is adott az orosz kultúrának jeles személyiségeket, elsősorban tudósokat. Nagypja, V. J. Sztruve híres csillagász és államférfi volt, ő alapította a pulkovói csillagvizsgálót. Az ifjú Pjotr neveltetését és nézeteit az őt körülvevő erőteljes liberál-konzervatív családi miliő formálta. 1879 és 1882 közt a család Stuttgartban, Németországban élt, így igen fiatalon külföldi benyomások is érték, ami távolról sem minden orosz fiatalember számára adatott meg. Hazatérésük után a 3. sz. szentpétervári gimnáziumban tanult. Itt ismerkedett meg, és került igen korán az Akszakov család leszármazottjának, a neves szlavofil tudóssá váló I. Sz. Akszakovnak a szellemi befolyása alá. Tanulmányai során a legkülönbözőbb intellektuális hatások érték; ezek nyomán gyakran változtatta álláspontját. 1885 és 1888 között a pétervári egyetemisták és gimnazisták Arszenyev körül szerveződő körébe járt, itt érték azok az impulzusok, amelyek a nyugati kultúrát favorizáló liberálissá tették. 1888-ban megismerkedett Majer „A negyedik rend felszabadító harca” című művével (Oszvobogyityelnaja borba csetvjortovo szoszlovija. Ettől fogva már szocialistának tartotta magát. A szocialista eszmék iránti vonzalma tovább erősödött, amikor áttanulmányozta Marx Tőkéjét. 1890-es német- és svédországi utazása során kerültek a kezébe Plehanov munkái; ezek közül főként a „Nézeteltéréseink” (Nasi raznoglaszija) tett erőteljes hatást rá.

1889-ben a szentpétervári egyetem természettudományi fakultásának a hallgatója lett. Apja halála után, egy édesanyjával történő összezőrdülés miatt eltávozott otthonról. A közismert, felvilágosító munkásságot is folytató kiadónő, A. M. Kalmikova pártfogása alá helyezte magát, házába is költözött. 1890-ben átment az egyetem jogi fakultására, és szinte azonnal tagja lett az M. I. Brusznyov által vezetett marxista diákkörnek. Ide járt többek között N. P. Pavlov-Szilvanszkij, A. N. Potreszov, N. F. Szokolov, M. I. Tugan-Baranovszkij, és V. A. Obolenszkij herceg is. 1890-ben viszont kapcsolatba került azzal az értelmiségi-egyetemi körrel is, amelynek tagjai később a hazai liberális mozgalom megalapítóinak számítottak, többek közt F. I. Rogyicsevvvel, és I. I. Petrunkevicszel. 1892 során két szemesztert Grazban, Ausztriában tanult a jogász-szociológus Gumilovics tanítványaként.

Ekkor ismerkedett meg személyesen Georgij Vasziljevics Plehanovval¹, valamint az osztrák ill. a német szociáldemokrácia vezető képviselőivel, többek közt Karl Kautskyval és Eduard Bernsteinnel² is. Ekkortájt az osztrák és a német szociáldemokrata sajtóban éles hangvételű cikkei jelennek meg a narodnyikok ellen. 1892 és 1894 között könyvtáros a pénzügyminisztériumban. 1894-ben publikálja „Kritikai megjegyzések az oroszországi gazdasági fejlődés kérdéséhez” című munkáját. Ezzel veszi kezdetét az oroszországi marxizmus nyilvános hazai küzdelme az ellen a narodnyikizmus ellen, amelyhez fiatal korában maga Plehanov is tartozott. Sztruve az 1890-es években fokozatosan az ún. „legális marxizmus” oroszországi vezető képviselőjévé válik. 1894 áprilisában mégis a narodovolec csoporttal³ való kapcsolatáért tartóztatják le először. Ekkor rövid kihallgatás után még szabadon engedik. Nem sokkal később, 1895 januárjában már egy permi kormányzósági küldöttség nevében fordul nyílt levéllel II. Miklóshoz. Ebben a reformok elmaradásának a következményeire hívja fel a figyelmet, külön veszélyforrásként jelölve meg a tömegek forradalmasodását. 1895-ben kitüntetéssel fejezi be a pétervári egyetemet, és azonnal annak magántanárává (privatnij docent) nevezik ki.

1896-ban részt vett a II. Internacionálé 4., londoni Kongresszusán. Ő állította össze az orosz szociáldemokrata küldöttség jelentésének az agrárkérdéssel foglalkozó részét. Ő a tényleges szerkesztője a *Novoje szlovo* (Új Szó) című folyóiratnak 1897-ben, a *Zsiznynek* (Élet) 1897-1901 között, a *Nacsalonak* (Kezdet) 1899-ben. 1898-ban az ő szerkesztésében jelent meg először Marx Tőkéje teljes szövegben orosz nyelven; a felkérést a pártalakításra készülő orosz szociáldemokrácia vezetőitől kapta. Ugyanebben az évben együttműködött Radcsenkóval az OSZDMP 1898 márciusi első, alakuló kongresszusára készülő manifesztumnak⁴ az összeállításában.

1899 fordulópont a munkásságában. „A szociális fejlődés marxi elmélete” című tanulmányában látványosan magáévá tette az osztrák szociáldemokrácia egyes alkotóinak a társadalmi evolúciót hirdető tanait, határozottan megtagadta Marxnak a társadalmi forradalom tudományos szükségszerűségéről vallott, korábban az általa szerkesztett sajtótermékekben is jól kiatapinthatóan jelenlévő teóriáját. Már nemcsak a parasztságot, hanem a proletariátust sem tekintette olyan erőnek, amelynek hivatása volna a kapitalis-

¹ Plehanov életútját lásd az Évkönyv 1981-es kötetében

² Kautsky életútját lásd az Évkönyv 1979-es kötetében, Bernsteinét a jelen kötet neki szentelt rovatában.

³ Narodovolecek – a Narodnaja Volja (Népakarat) című, 1879-ben indult lap köré tömörült forradalmi szervezet tagjai.

⁴ Szövegét lásd: KPSZSZ v rezolucijah i resenyijah szjezdov, konferencij i plenumov CK. 1. köt. (1898-1917). Izdatyelsztvo polityicseszkoj lityeraturi, Moszkva, 1970. 13-17. old.

ta társadalmi rendszer megdöntése. A burzsoá társadalom ellentmondásait ebben a munkában olyan jelenségként kezelte, amelyek megoldását a tőkés gazdasági rendszer fejlődésének keretei között kell megtalálni. „Lózungoknak” minősítette a kapitalizmus közeli bukásáról és az azt felváltó szocialista társadalmi formációról szóló marxi gondolatokat is. Helyükbe a reformok útján, a kapitalizmus saját szisztémáján belül eszközrendő átalakítás eszméjét állította. A munkaérték, az értéktöbblet, a profitképzés marxi felfogását is spekulációnak minősítette. Úgy vélekedett, hogy bármely társadalmi mozgás alapja és megoldása nem a harc, hanem a folyamatos átalakulás, az alkalmazkodás az új jelenségekhez és folyamatokhoz. Sztruve itt annak a századfordulón elterjedt nézetnek a híveként lépett fel, amely a szocializmust leginkább a társadalom erkölcsi arculatának formálására orientált etikai törekvésnek fogta föl (etikai szocializmus). 1899 végén, egy filozófiai kongresszuson saját pozícióját, mint a „pozitivizmus kritikusaét” határozta meg. Sztruve valójában a 90-es évek folyamán fokozatosan távolodott el a tétéles marxizmustól, és jutott el a politikai ökonomizmuson keresztül egészen az alapvető marxi politikai elvek kerek tagadásáig. A századvégen már egyértelműen ő a „kritikai irányzat” első számú alakja, ha úgy tetszik a revizionizmus legfőbb oroszországi képviselője.

1899-ben rosszabbra fordult a sorsa. Elvesztette privát-docensi egyetemi állását, 1901-ben pedig a rendőrség ismét letartóztatta, mert részt vett a pétervári értelmiség egy csoportjának a Kazany-téren szervezett demonstrációjában. Ezúttal nem úszta meg rövid előállításal, Tverbe száműzték. Ott sikerült kapcsolatot teremtenie a helyi progresszív értelmiségi körökkel. Ekkoriban főleg az orosz liberális sajtó külföldi megjelentetésének problémái foglalkoztatták. Ezért még ebben az évben illegálisan külföldre távozott. Megfordult a gyerekkorából jól ismert Stuttgartban, valamint Párizsban is. Utazásai és külföldi kapcsolatai eredményeképpen 1902-től ő szerkesztette az *Oszvobozsgyenyije* (Felszabadítás) című szabadelvű lapot, amelynek hasábjain hosszas vitákat folytatott a forradalmi pártok vezetőivel egy széles társadalmi alapokon álló, demokratikus reformok kivívására szerveződő szövetség létrehozása érdekében. Ugyanettől az évtől fordult az orosz társadalomban mély gyökeret vert lelki-vallási tradíció felé, amelyet a forradalom alternatívájaként kezdett felfogni. Olyan, egykor szintén marxista személyiségek erősítették új orientációját, mint N. A. Bergyajev, Sz. N. Bulgakov, Sz. L. Frank és mások. „Az idealizmus problémái” című, az említett szerzőkkel közösen szerkesztett munka - amely a későbbi „vehista” mozgalom első megnyilvánulásának tekinthető - már egyértelműen tükrözi végleges szembefordulását a marxizmussal, amelyet akkor már pusztán „az anyagi társadalom jelenségének” tartott, noha oroszorszá-

gi meggyökereztetésében nem elhanyagolható mértékben maga is részt vett. (Ebben a kötetben önálló tanulmányt nem publikált). Éles szellemi irányváltását semmiféle külső logika nem indokolta, fordulatai kortársai számára is meglepetést okoztak. 1903-ban részt vett a „Felszabadítás Szövetsége” (Szojuz oszvobozszenyija) nevű szervezet létrehozásában és programjának kidolgozásban. Ez lett a későbbi liberális párt magja. Eközben napi taktikai-gyakorlati kapcsolata egykori elvbarátaival sem szakadt meg. Titkárként vett részt a forradalmi és ellenzéki pártok 1904. szeptember-októberi titkos párizsi konferenciáján.

A híres 1905. október 17-i cári manifesztum után Sz. J. Vitte miniszterelnök személyes felkérésére visszatért Oroszországba. Nem sokkal ez után, 1906 januárjában beválasztották az alakuló Alkotmányos Demokrata Párt (Konsztyitucionno-demokratyicseskaja partyija – rövidítve a „kade-tek”) Központi Bizottságába, amelynek, nézeti alapján, a jobbszárnyához sorolódott. 1905 decemberében kezdte szerkeszteni a *Poljarnaja zvezda* (Sarkcsillag) című lapot, amelyben erőteljesen követelte egy alkotmányon alapuló jogállam bevezetését Oroszországban. Szorgalmazta, hogy vessenek véget mind a kormányzati, mind a forradalmi terrornak. Ám 1906 márciusában az ő lapja is a betiltás sorsára jutott. Ezután részt vett több tiszavirág életű újság szerkesztési munkálataiban, köztük az 1906 március-májusa között megjelenő *Szoboda i kultura* (Szabadság és kultúra) című orgánumban, majd a *Duma* (Országgyűlés) című hetilapban, amely április és június között került a standokra. 1906 nyarán, a дума feloszlata után jelen volt a tiltakozók ún. Viborgi Gyűlésén, de az ott megszövegezett manifesztum elfogadása ellen szavazott.

1906 őszétől a Szentpétervári Műszaki Főiskola oktatója lett. 1910-ben visszakapta privát-docensi állását a Pétervári Egyetemen is. 1906 végétől a *Russzkaja Miszt* (Orosz Gondolat) című folyóirat szerkesztője, amely köré a kor liberális értelmiségének meghatározó csoportjai tömörültek, többek közt Bulgakov, Bergyajev, A. Sz. Izgojev, V. I. Ivanov, V. J. Brjusov, Z. N. Gippiusz. 1907-ben, a II. Állami Dumában Szentpétervár egyik küldöttként vett részt, a munkáskérdés megoldására alakított bizottságot irányította. Júniusban, nem sokkal a cári államcsíny előtt a főváros küldöttségének élén felkereste Sztolipint, hogy megkísérelje megakadályozni a дума újabb feloszlataát (sikertelenül).

1907-ben, a forradalom lezárulása után teljesen megváltozott viszonya az eseményekhez. Mélységesen kiábrándult a művelt orosz osztályok egy részének abból az eszméjéből, amely egy jobb erkölcs megteremtésének lehetőségét látta a forradalomban, sőt magából az orosz intelligenciából is. Azt a konklúziót vonta le, hogy az 1905 óta lezajlott események nagyrészt

ennek az értelmiségnek a forradalmár mentalitásából és lélektani tradícióiból fakadtak, amelyek mindig is szembefordították az orosz társadalmat az állammal. Ez a meggyőződése vitte rá, hogy 1909-ben végleg csatlakozzon a „vehistákhoz”, akik a Vehi (Mér földkövek) című, ugyanebben az évben megjelent gyűjteményes kötetükről kapták a nevüket. Sztruve itt publikált dolgozatában („Értelmiség és forradalom”) többek közt ezt írja: „...A már jellemzett orosz értelmiség szellemi értelemben akkor született meg, amikor vezető orosz gondolkodók átvették a nyugat-európai ateista szocializmust.” A kötetet nemcsak szociáldemokrata, de liberális oldalról is számos támadás érte; Sztruve *Russzkaja Misl* című lapja adott teret a kötet mellett kiálló írásoknak. Nézetei ekkor már olyan mértékben eltávolodtak jobbfelé a Kadet párt irányvonalától is, hogy gyakorlatilag megkezdődött kivonulása a pártból. Ezzel párhuzamosan előállt a „Nagy-Oroszország” koncepcióval is, amelyet kissé eufemisztikusan „nemzeti-liberális imperiaлизmusnak” nevezett. Eszerint a művelt orosz osztályok jól megragadható célja a tengerszorosok és a Közel-Kelet irányába történő gazdasági terjeszkedés lehet. 1909-1913 között a Vallási-Filozófiai Társaságnak dolgozott. Ennek eredményét, a „Feudális gazdaság: Oroszország gazdaságtörténetének kutatása” című kötetet 1913-ban adták ki. Ebben úgy ítélte meg, hogy a reform (1861) előtti Oroszországban az árutermelés és a piac csírái már jelen voltak, a jobbágyfelszabadítás és az azt követő intézkedések azonban nem biztosították a tőkés termelési körülmények kialakulását, sőt a feudális viszonyok túlélését, konzerválódását segítették. 1913-ban sikeresen védte meg magiszteri értekezését a Moszkvai Egyetemen, „Gazdaság és ár” címen. Sikeres disszertációját és addigi munkásságát elismerve soron kívül a Szentpétervári Egyetem professzorává léptették elő.

Az első világháború kitörése megerősítette állampárti patrióta álláspontját. Úgy foglalt állást, hogy az Orosz Birodalom nemzeti érdekei elsőbbséget biztosítanak az orosz népnek más népek nemzeti törekvéseivel szemben. Éppen ezért 1915-ben, amikor a Kadet Párt egyes vezető tagjai elismerték az ukrán nacionalizmus nemzeti önrendelkezési törekvéseinek a létjogosultságát, a liberálisok és Sztruve között végleges szakításra került sor (bár először csak a Központi Bizottságból lépett ki). 1915-től az Összoroszországi Zemsztvo-tanács⁵ elnöke (Vszerosszijszkij zemszkij sojuz). Ebben a minőségében járt a háború alatt Angliában és Franciaországban, utazásai során előadásokat tartva az oroszországi helyzetről. Cambridgeben az egyetem díszdoktorává fogadták. Az 1917. februári események idején egyik alapító tagja és vezetője a hazafias „Orosz kultúra ligájának” (Liga russzkoy kultury). Nem kis lélekjelenlétről tesz tanúbizonyságot, hogy

⁵ A zemsztvók korlátozott hatáskörű, tanácskozó jellegű helyi képviselői szervek voltak.

ilyen körülmények között megvédte doktori értekezését, a „Gazdaság és ár” időközben elkészült II. részét, az első kötethez hasonló sikerrel. Még 1917 nyarán tagja lesz az Orosz Tudományos Akadémia (RAN – Rosszjizskaja akagyemija nauk) politikai gazdaságtani részlegének; részt vett a történeti és nyelvtudományi osztály munkájában is. Hatalmas munkabírásából futotta, hogy mindezek mellett április-májusban a külügyminisztérium gazdasági delegációját vezesse, kiadja a *Russzkaja szvoboda* (Orosz szabadság) című lapot, és tagja legyen a Kerenszkij miniszterelnök által „előparlamentként” elképzelt Orosz Köztársaság Ideiglenes Tanácsának. (Vremennij Szovjet Rosszjizskoj Reszpubliki). Az októberi eseményeket forradalmi tartalmuk alapján az átalakulás polgári szakasza szétverésének tekintette, és a bolsevik kormány megdöntését sürgette. Novemberben Novocserkasszkban csatlakozott a „Doni Állampolgári Tanácshoz” (Donszkij grazsdanszkij szovjet), amely feladatának tartotta az ún. önkéntes hadsereg (Dobrovolcseszkaja armija) megszervezését a szovjetek hatalmával szemben. 1918 februárjától egyik vezetője a „Nemzeti Központnak” (Nacionalnij centr). Kiadója, és egyik szerzője a „Mélységből” (De profundis – Iz glubini) című kötetnek, amely a „vehista” mozgalom sorrendben harmadik, s egyúttal utolsó jelentős megnyilvánulása volt. Ebben így értékelte az 1917-es év eleje óta eltelt eseményeket: *„Az orosz forradalom nemzeti összeomláshoz vezetett, és világraszóló szégyent hozott ránk – vonhatjuk le a megfellebbezhetetlen erkölcsi-politikai következtetést azokból az eseményekből, amelyeket 1917 februárja óta átélünk”*. 1918 végén Finnországba küldték, ahol lankadatlan aktivitással szervezte a fehér mozgalmat Észak- és Északnyugat-Oroszország ellen. A Nemzeti Központ felhatalmazásával 1919-ben Angliába és Franciaországba látogatott, ahol erőteljes antibolsevista propagandát fejtett ki, és megpróbált anyagi-katonai segítséget szerezni a fehér mozgalom számára. Londonban belépett az „Oroszország felszabadítása” bizottságba (Komitet osvobodzsgyenyija Rosszii). Tagja lett a „Nagy Oroszország” (Velikaja Rosszija) című, a szovjetellenes erők soraiban egyesítő törekvéseket megfogalmazó újság szerkesztőbizottságának. Részt vett a Gyenyikin irányítása alatt álló ún. Különleges Értekezlet tevékenységében is. 1920 elejétől Vrangel tábornok külkapcsolatainak intézését vállalta.

1921-ben, a fehérgárdisták végső utóvédharcai után emigrál. A két világháború között Prágában (1921-1925), Berlinben (1925-1930), Belgrádban (1930-1942) és Párizsban (1942-1944) él. Az emigrációban is több lapot szerkeszt, így a *Vozrozszyenyije* (Újjászületés), a *Rosszija* (Oroszország), a *Rosszija i szlavjansztvo* (Oroszország és a szlávtság) című orgánumokat. Az 1920-as években különböző emigráns vallási és politikai szervezetek mun-

kájában vett részt, ilyen többek közt a „Külföldi Kongresszus”, (Zarubezsnij Szjezd), „Az orosz egyetemi keresztény mozgalom” (Russzkoje sztugyencseszkoje hrisztyianszkoje dvizsenyije) stb.

Az 1930-as évekre felhagyott a közvetlen politizálással. A belgrádi és a szabadkai orosz tudományos intézetben tartott előadásokat. A sors iróniája, hogy 1941-ben, Belgrádban a nácik mint „Lenin barátját” tartóztatták le és börtönözték be, mígnem helyzete tisztázódott. Élete utolsó éveiben két nagyszabású munkán dolgozott, „A kritikai filozófia rendszere”, (Sizityema krityicseszkoj filozofii) és az „Oroszország társadalmi-gazdasági története” (Szocialno-ekonomicseszkoja isztorija Rosszii) címűn, de már egyiket sem tudta befejezni.

1944. február 26-án hunyt el Párizsban.

SZTRUVE ÍRÁSAI:

Krityicseszkuje zamatki k voproszu ob ekonomicseszkom razvityii Rosszii. Szpb., 1894.

Markszova tyeorija szocialnovo razvityija. 1899.

Na raznije tyemi (1893-1901). Szpb. 1902. Patriotica.

Problemi igyealizma. 1902. (Szerkesztés.)

Intyeligencija i revolucija. In: Vehi. Szpb. 1909.

Polityika, kultura, religija, szocializm. Szbornyik sztatyej. (1905-1910). Szpb. 1911.

Razmislennyija o russzkoj revolucii. Moszkva, 1911.

Kreposztnoje hozjajsztvo: isszledovanyije po ekonomicseszkoj isztorii Rosszii. Moszkva, 1913.

Hozjajsztvo i cena. I. köt. Moszkva, 1913. II. köt. Moszkva 1917.

Szkoreje za gyelo. Moszkva, 1991.

Duh i szlovo. Párizs, 1981.

MUNKÁK SZTRUVÉRŐL:

Frank, Sz. L.: Biografija P. B. Sztruve. New-York, 1956.

Dumova, N. G.: Kadetszkaja partyija v period pervoj mirovoj vojni i fevralszkoj revolucii. Moszkva, 1988.

Pirumova, N. M.: Zemszkoje liberalnoje dvizsenyije. Szocialnije kornyi i evolucija do nacsala XX veka. Moszkva, 1977.

Sacillo, K. F.: Russzkij liberalizm nakanunye revolucii. 1905-1907 gg. Organizacija, Programma, Taktyika. Moszkva, 1985.

Selohajev, V. V.: Kadeti - glavnaja partyija liberalnoj burzsuazii v borbe za revoluciju. 1905-1907 gg. Moszkva, 1983.

Nyikolajevszkij, B.: P. B. Sztruve. Novij zszurnal, 1945. 10., 11. sz., h.n.

Petrenko, E. L.: Sztruve, P. B. Razmislennyija o russzkoj revolucii. Moszkva, 1911.

Pivovarov, Ju.: Kresztonoszec russzkoj szvobodi. Lityeraturnoje obozrenyije, 1990.

Kolerov, M. A.-Plotnyikov. N. Sz.: Tvorcseszskij puty P. B. Sztruve. Voproszi filozofii, 1992. 12. sz.

Pipes, R.: Struve. Liberal on the left. 1870-1905. Cambridge 1970.

Pipes, R.: Idem, Struve. liberal on the right. 1905-1944. London, 1980.

Elhunytak

Heym, Stefan (1913–2001)

1913. április 10-én a szászországi Chemnitzben született, Hellmuth Flieg néven, egy német-zsidó kereskedő családjában. A chemnitzi gimnáziumba járt, ahonnan azonban 1931-ben egy antimilitarista verse miatt eltanácsolták. Így Berlinben érettségizett. Már fiatalon kitűnt íráskészségével és kapcsolatot talált a munkásmozgalommal. Első cikkeit berlini periodikákba, többek közt Carl von Ossietzky¹ *Weltbühne* című színházi folyóiratába írta. Közben berlini egyetemi tanulmányokat folytatott, filozófiát, germanisztikát és újságírást tanult.

Roppant megrázkódtatásként élte át a nácik hatalomra jutását. 1933-ban Csehszlovákiába távozott, ahol csehországi német nyelvű lapoknak dolgozott. Hogy családját ne keverje bajba, ekkor vette föl később ismertté vált írói álnevét. Súlyos csapásként érte helyzetét reménytelennek érző apja otthoni öngyilkossága. 1936-ban az Egyesült Államokba emigrált, ahol a Chicagói Egyetemen folytatott irodalomtörténeti tanulmányokat. Ehhez az anyagi alapot eleinte tányérmosogatóként, pincérként, áruházi eladóként, majd nyomdai korrektorként, kereskedelmi képviselőként, nyelvtanárként teremtette meg. Diplomadolgozatát Heine² „Atta Troll” című, ironikus politikai elbeszélő költeményéről írta. 1937-ben fölkérték, hogy vállalja az USA-ban szervezkedő antifasiszta német emigráció hetilapjának, a new-yorki *Deutsches Volksecho*-nak a vezetését. 1939-ig főszerkesztője volt a lapnak. Bekapcsolódott a Német–Amerikai Írók Egyesületébe is (German-American Writers Association).

Heym ekkor kezdte nagyobb lélegzetű szépirodalmi tevékenységét, angol és német nyelven (az angolt is maradéktalanul birtokolta). 1942-ben New Yorkban és Londonban egyszerre jelent meg „Hostages” (Tűzok) nevű könyve, amely a csehszlovák ellenállásról szerzett ismereteire támaszkodott.

1943-ban jelentkezett az amerikai hadseregbe. 1944-ben őrmesterként részese volt az angol-szászok normandiai partraszállásának, és részt vett a

¹ Ossietzky életútját lásd Évkönyv 1989. Bővebb életrajza: Ossietzky für unsere Zeit. Ein Lesebuch. Aufbau-verlag, Berlin und Weimar, 1989. XIII-LV. old.

² Heinrich Heine életútját lásd az Évkönyv 1999. évi kötetében.

franciaországi hadműveletekben. Miután a hadműveletek áttevődtek német területre, a megszálló csapatokhoz vezényelték: a „Pszichológiai Hadviselés Osztályához” osztották be. Itt, immár tiszti rendfokozatban, visszatérhetett újságírói tevékenységéhez: szerkesztője lett a német hadifoglyok számára a szövetségesek által kiadott *Frontpost* című újságnak, illetve a front másik oldalára és a német hátszögbe továbbított német nyelvű rádióadásoknak.

A háború végén Münchenben értesült arról, hogy több családtagját koncentrációs táborban ölték meg. Egyik alapítója lett a baloldali szellemű *Neue Zeit*-nek. Emiatt, a mind feszültebb kelet–nyugati kapcsolatok légkörében, „kommunistabarátság” indokával hazarendelték az USA-ba, ahol elbocsátották a hadsereg kötelékéből. Varsón és Prágán át visszatért Németországba; a nyugati övezetben telepedett le. Mindinkább a regényírás kötötte le. 1948-ban Bostonban napvilágot látott „Crusaders” (Keresztésvitézek) című könyvét, amely világsiker aratott, 1950-ben egyidejűleg Londonban és az NDK-ban, Lipcsében is kiadták. Ez a könyv, amelyben az amerikai hadseregben szerzett élményeit dolgozta föl, bonyolulttá tette helyzetét a nemrég létrejött NSZK-ban. 1950-ben, amikor az USA hadserege a koreai államrészek fegyveres konfliktusában totális háborús szerepet vállalt, visszaadta amerikai tiszti rangját, és visszaküldte kitüntetéseit is. Ekkor települt át amerikai feleségével az NDK-ba, Kelet-Berlinben élt, ahol hamarosan beválasztották az Írószövetség vezetőségébe. 1953-ban tagja lett a nemzetközi PEN Club ún. Kelet-Nyugat központjának. Ebben az időben a *Berliner Zeitung* rovatvezetője is. Ugyancsak 1953-ban Heinrich Mann-díjjal tüntették ki. 1954-ben az Írószövetség szűkebb elnökségének is tagja lett. Nagy példányszámban adták ki az emigrációban írt könyveit. Mivel azonban az amerikai, az angol és a nyugatnémet kiadók továbbra is szívesen vállalkoztak újabb regényeinek a közzétételére, hamarosan sűrűdésai kezdődtek az NDK politikai vezetőivel; a kifogások olykor magától Walter Ulbrichttől³, a Német Szocialista Egységpárt (SED) főtitkárától eredtek, akivel 1956-ban, az Írószövetség IV. kongresszusán nyílt vitába keveredett. Egyelőre azonban közéleti szerepe nem csökkent: sorozatban írta könyveit, de tanulmányokat és riportokat is publikált. 1958-ban adta ki a „Nyílt szóval. Új írások napi kérdésekről” című, publicisztikai írásaiból összeállított gyűjteményt. A feszültségeket viszont tovább gerjesztette körülvette, hogy regényei gyakran előbb jelentek meg nyugaton, mint otthon, mivel a kiadókat váltakozó szigorú, korántsem csupán esztétikai tartalmú

³ Ulbricht szerepéről szóló újabb publikációkat lásd az Évkönyv 2003., életútját az Évkönyv 1993-as kötetében.

kritériumok kötötték. Az eltolódás olykor több vagy éppen sok év volt, nem egyszer a művek címét is megváltoztatták. Ám az is előfordult, hogy az ott-honi kiadás volt az első. Ez történt „Goldsborough” (Arany város) című regényével, amely az 1950-es amerikai bányászstrájk egy tragikus epizódját dolgozta föl, és először (1953-ban) Lipcsében került a boltokba. A politikai vezetéssel való viszonya kétarcú volt: mivel szocialista elkötelezettsége félreérthetetlenül tükröződött egész tevékenységében, nehéz volt ártó szándékot tulajdonítani neki. 1956 tavaszán munkásságáért neki ítélték a Demokratikus Német Szakszervezeti Szövetség (FDGB) rangos irodalmi nagydíját. Később, 1959-ben Nemzeti Díjat is kapott (a magyar Kossuth-díjnak megfelelő kitüntetés).

Heym súlyosan élte át a hazai és a nemzetközi szocializmus nagy megrázkódtatásait, amelyek közül az első, 1953. június 17-én, Berlinben, szinte a szeme előtt zajlott. A hazai politikai hatalomgyakorlás visszasságai, és a szocializmus korábbi és további külföldi fiaskói is mélyen bevésődtek irodalmi szemléletébe. Három évig, 1963-tól 1966-ig dolgozott „Architekten” (Építőmesterek) című regényén, amely az NDK-beli szocializmus-gyakorlat nehezen földolgozható politikai-pszichológiai ellentmondásait boncolgatta irodalmi eszközökkel, a korábbi gyökereket is fürkészve. „Prológusában” egy német kommunista gondolatait írja le, miközben egy vagonban a Szovjetunió távoli területéről a német határ felé szállítják, hogy egy megállapodás értelmében kiszolgáltassák a náciknak. Hőse Bresztnél, a határon menekülni próbál, lövések végeznek vele; Heym nyitvahagyta, hogy kinek a lövései. A könyv hazai publikációjára semmi esély nem volt, de miután ezt egy vele baráti viszonyban lévő angol kiadó is elhárította, fiókja mélyére süllyesztette. (Harminchárom év múlva, 1999-ben vette elő, egy életveszélyes műtét után, hogy enyhén továbbmunkálja 2000-ben Münchenben megjelentesse.)

Minden későbbi írásában nyíltan vagy alig burkoltan (csak néha erősebben kódolva) ez az elemző, egyben segítő szándék munkál. 1963-as regénye, a „Die Papiere von Andreas Lenz” (Andreas Lenz iratai) az 1849-es badeni forradalmi harcok egyik tisztjének a dilemmáin keresztül közelítette meg a forradalmak nagy kérdéseit. 1969-ben először Münchenben jelent meg Lassalle-életregénye⁴, amely a tragikus végkifejletig vezeti el hőseit. „Lassalle-t abból a szempontból vizsgáltam – mondta –, milyen mértékig működhet együtt valaki az ellenséggel azért, hogy haladó céljait így érje el. Ezen kívül is érdekelt az egyszemélyi diktatúra jelensége a munkásmozga-

⁴ Lásd Lassalle. Gondolat Kiadó, Budapest, 1977., ill. Ferdinand Lassalle: Beszédék és íráskok. Gondolat-Kossuth, Budapest, 1982.

lomban. Vajon ez csak a Sztálin-időszak torzulása? Avagy talán immanens mozzanata a munkásmozgalom struktúrájának?” A könyv ürügyén kicsinyes zaklatásoknak is ki volt téve: 1969-ben a „Lassalle” nyugati megjelenése miatt pénzbüntetésre ítélték.

A hivatalos történetírás bizantinizmusának maró szatírájává lett „Der König David Bericht” (Dávid király krónikája) című regénye, amelyet többen legfontosabb művének tekintenek. Ebben a kulcsfigurák, Salamon király és Benája biztonsági főnök alig leplezetten Sztálin és Berija alakját formázzák. Külön érdekesség a regényben a politikai hatalom és a szellemi alkotók viszonyának az ábrázolása. Mások egyben komoly, dokumentumokra alapozott valláskritikaként is emlegetik. 1970-ben megjelent, „Die Schmähchrift” (A gúnyirat) című kötete Daniel Defoe angliai példáján ábrázolta, milyen abszurd következményekre vezet a szerzők üldözése egyegy pamfletszerű munkájuk miatt. Ám Heym szatírja többnyire nehezen volt fölhasználható a szocializmus vagy akár az NDK ellen. Münchenben kiadott „5 Tage im Juni” (Öt júniusi nap) című regénye 1974-ben úgy ábrázolta az 1953-as berlini zendülést, hogy egyaránt bemutatta a hatalmon lévők korlátolt gondolkodását, olykor teljes értetlenségét és primitív ballépéseit, a szovjet fegyveres beavatkozást és a nyugati hírszerzés ügyes bajkeverő manővereit. Emiatt előbb az NDK-ban, majd élete végén az egyesített Németországban is különböző előjelű, éles támadásoknak volt kitéve. Az egyik oldalon azt vetették a szemére, hogy „a Párt szerepe nincs eléggé kidomborítva”, a másikon, hogy a nyugati behatást túl sötét színekkel ábrázolja. A regény kéziratát maga Erich Honecker⁵ bírálta. Mindenesetre, noha a könyv otthoni publikálását akkor sok német író, köztük Stefan Hermlin, az NSZEP KB Politikai Bizottságának tagja⁶ is szorgalmazta, erre csak néhány hónappal az NDK felbomlása előtt, 1989-ben került sor. Az 1979-es „Collin” is egy íróat ábrázol, akit a belbiztonság főnöke konokul akadályoz az igazság felderítésében. Ez a hatóságoknak már sok volt: a könyvért külföldről kapott pénzek ürügyén „devizabűntettel” vádolták meg. Kizárták az Írószövetségből is, az állambiztonság pedig figyelte. (Ám az NDK éveiben könyvei otthon kétféle példányszámban keltek el.)

Különös volt Heym kapcsolata az 1970-es években az NDK-ban megjelenő protest-értelmisségekkel. Bár szempontjaikat sokszor nem osztotta, ha jónak látta, csatlakozott hozzájuk. 1976-ban értelmisségek egy csoportjával

⁵ Honeckerről lásd az Évkönyv 1995. évi kötetének Életutak-rovatát.

⁶ Hermlin foglalkozott a KB-ban a kulturális-irodalmi kérdésekkel, többen akkoriban a német „Aczél Györgynek” minősítették.

együtt tiltakozó petíciót írt alá Wolf Biermann állampolgárságától való megfosztása ellen.

1981-ben, „Ahasverus” címmel egy különböző korokban fölbukkanó „bolygó zsidó” alakjában a fáradhatatlan antidogmatikus intellektuellt formálta meg. 1988-ban „Nachruf” (Utóhang) címmel érdekes visszaemlékezéseket publikált.

Sajátos volt a viszonya az 1989-cel kezdődő megrendítő változásokhoz is. 1989. november 4-én az Alexanderplatzon nagy beszédet mondott, amelyben az NDK egész életének a demokratizálását, a teljes vélemény- és sajtószabadságot követelte. Röviddel előbb publikálta „Schwarzenberg” című regényét. Ebben gondos történeti föltárás után, de nagy képzelőerővel azt a történelmi epizódot ábrázolta, amikor Szászország egy kis bányavárosában egy darabig sem szovjet, sem angolszász megszállás nem volt. Azt kívánta sugallni a könyvében, hogy a kényszertől megszabadult emberek milyen demokratikusan képesek átalakítani saját viszonyaikat. A regényszöveg enyhén utopikus fő vonala dacára Heym nem engedett az illúziók és az idill csábításának: kibontotta a konfliktusokat is, amelyek az események 1945-ös alakulása közepette a kísérletben és körülötte kibontakoztak.

Ő, aki a szocialista társadalmi viszonyok kialakításának csődjelenségeihez oly kritikusan viszonyult, rendkívül gondterhelten, mondhatni kiábrándultan figyelte a kísérlet kudarcát követő, 1989 utáni eseményeket: a nyugatnémet elit kiméletlen behatolását, de honfitársai mohó tülekedését is a nyugati fogyasztói társadalom anyagi javainak megszerzéséért, „az NDK-tömegek vásárlási kábulatát”, „a csillogó szarért folytatott, minden emberi méltóságot félretoló vaadászatot”. Fellépett „a létező NSZK-val szembeni szocialista alternatíváért”. 1990-ben bejelentette: ezután arról fog írni, hogyan alakul az emberek sorsa a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet balsikere után, mikor a szocializmusból a kapitalizmusba vivő átmenet került a napirendre. Ez nem pusztá kijelentés volt. Még abban az évben megjelent első ilyen kötete, az „Auf Sand gebaut” (Homokra építve), amely a „Hét történet a legközvetlenebb múltból” alcímet viselte, és rövid történetek formájában reagált a fejleményekre. 1992-ben már 14 elbeszélést tett közzé a témáról „Filz. Gedanken über das neueste Deutschland” (Posztó. Gondolatok a legújabb Németországról) címmel. Ekkor választották a keleti német PEN-klub elnökévé.

1994-ben pártonkívüliként képviselőjelöltséget vállalt a Demokratikus Szocializmus Pártja (PDS) listáján, a Berlin Mitte/Prenzlauer Berg körzetben. Be is választották a Bundestagba, méghozzá az egyik vezető szociáldemokrata politikus, Wolfgang Thierse ellenében. Sokak számára emlékezetes marad beszéde, amelyet a Szövetségi Gyűlés megnyitásakor korel-

nökként mondott. A beszédet, hangvétele miatt a CDU/CSU képviselői nem tapsolták meg – kivéve Rita Süssmuth-ot, a Bundestag elnökét. Egy év múlva azonban, amikor a képviselők megszavazták saját javadalmazásuk jelentős növelését, tüntetően lemondott mandátumáról.

1995-ben még egyszer visszatért a szocializmus múltjában bekövetkezett végzetes kisiklás irodalmi elemzéséhez. A „Radek”⁷ a kommunista mozgalom egyik alapító atyjának életútján keresztül mutatja be, hogyan vall kudarcot Radek szenvedélyes törekvése egy szabad szocializmus teremtésére, hogyan válnak a forradalmi eszmék diktatórikus praktikákká. Ebben jelöli meg az egykor valóban szocialista mozgalmak kudarcának legmélyebb okát.

Továbbra is vissza-visszatért a politikába. 1997-ben aláírta 34 személyiség (politikusok, írók, szakszervezeti vezetők, művészek és teológusok) erfurti nyilatkozatát, amely a CDU/CSU 1998-as leváltása érdekében követelte a Zöldek és a szociáldemokraták összefogását, és azt, hogy ebből az összefogásból a PDS-t se zárják ki. Eközben öreges humorral könnyed történeteket írt le férfi és nő viszonyáról „Immer sind die Weiber weg” (A nők mindig elmennek) címmel. Ez a könyv nagy kasszasiker volt.

Változatlan intenzitással folytatódó életműve lehetetlenné tette, hogy hallgassanak róla. 1990-ben a Berni, 1991-ben a Cambridge-i Egyetem avatta díszdoktorává. 1993-ban Izrael részesítette Jeruzsálem díjban. 2001-ben szülővárosa, Chemnitz választotta díszpolgárává.

1998-ban önéletrajzi írást jelentetett meg, majd, az életpálya befejező aktusaként, 2000-ben végre útjára bocsátotta az „Építőmesterek”-et.

Egy Izraelben tartott Heine-konferencia idején, 2001. december 6-án érte a végzetes szívroham. Mivel a régi Atta Troll-diplomamunkát a Bertelsmann-kiadó 1983-ban, Heym 70. születésnapjára szánt ajándékként megjelentette, szakértőként meghívták a szimpoziумra.

A Berlin-Weissensee-i zsidó temetőben helyezték nyugalomra. A gyászszertartáson megjelent Gerhard Schröder kancellár, Wolfgang Thierse, Heym egykori Berlin-Prenzlau-i választási ellenfele, ekkor már a Bundestag elnöke, Gabi Zimmer, a PDS elnöke, Heym számos barátja, író társa. A megemlékezéseket Chaim Rozwaski rabbi, Walter Belz, a vallástudomány professzora, és Gregor Gysi szocialista politikus, a PDS alapítója mondta. Mint a *Népszabadság* nekrológia földidézte, kevéssel halála előtt egy író-olvasó találkozón így nyilatkozott: „Amíg a létező kapitalizmus megvan, nem adjuk föl a szocializmus eszméjét.”

Klaus Höpcke – Harsányi Iván

⁷ Radek életútját lásd az Évkönyv 1985-ös kötetében.

Stefan Heym Magyarországi recepciója

Pusztán mennyiségi szempontból sem panaszkodhatunk Heym magyarországi befogadására. Természetesnek tarthatjuk, hogy egy külföldi író művei, hacsak nem okoznak világszenzációt vagy, ami ugyanaz, világbotrányt, néhány éves késéssel jelennek meg más országok könyvpiacán. Heym kiadását Magyarországon sok más, bonyolult tényező is befolyásolta. Attól is függött például, hogy mikor milyen volt az író NDK-beli hivatalos megítélése, hogyan tekintettek a magyar kultúrpolitika vezetői NDK-s kollégáikra, illetve hogyan próbálták ez utóbbiak befolyásolni, hogy milyen művek reprezentálják Magyarországon az NDK irodalmát. A Heym iránti érdeklődés nálunk az 1960-as évek közepe táján lódult meg, amikor a gazdasági reform kísérőjeként egyfajta kulturális nyitásra is sor került. 1964-ben elsőként több mint húsz évvel korábbi munkája, a „Tűszok” jelent meg, a könyvnek az NDK-ban adott címén. (A Glasenapp-ügy). Ezt még ugyanabban az évben követte az 1948-ból származó „Keresztvesztézek”, amely később két ízben is (1978, 1984) új kiadásra került. Mindössze egy év múlva látott napvilágot egy frissnek mondható, alig kétéves regénye, az 1849-es tárgyú „Sasok és griffmadarak” (ezt a címet adta a Kosuth Könyvkiadó „A Lenz-papírok”-nak). 1966-ban újabb kötete jelent meg „Az értelem világa” címen. Ezt évtizedes távolságban követte a „Dávid király krónikája”. Elmondhatjuk, hogy ez volt Heym számára a dunaparti „áttörés”. A keményen kritikus szemléletű könyvet, amely az államszocializmus bürokratikus hatalmi viszonyainak, az alkotó értelmiséghez fűződő viszonyának, nemkülönben instrumentalizáló és a tényeket sokszor önkényesen szelektáló történelem-szemléletének a maró kicsúfolása volt, a magyar olvasók kézről-kézre adták. Ettől kezdve Heym megjelenő írásai mindig nagy figyelmet keltettek, s ő meg is szolgálta ezt. Míg első köteteit, vitathatatlan irodalmi érdemeik mellett, részben a másik szocialista ország iránti kötelező szolidaritás jegyében fordították, ennek a közzététele már a magas irodalmi szinten tálalt politikai csemegének is szólt. És Heym nem hazudtolta meg magát a vájtfülű magyar közönség előtt. Dávid királyt 1977-ben a „Lassalle” követte, a munkásmozgalom politikai-lélektani problémáinak kiméletlen élveboncolása. Kötetei ekkor többnyire az Európa, illetve a Gondolat kiadónál jelentek meg. 1979-ben „A megfelelő magatartás” c. elbeszélés-kötet jutott el a magyar olvasóhoz. Itt azonban szünet állt be, csupán a Keresztvesztézek, az amerikai hadsereg háború végi belső viszonyait ábrázoló sikerregény utánnyomására került sor 1984-ben. A Honecker-féle vezetés Heymre gyakorolt nyomása és ennek a magyarországi kisugárzása csak az évtized végefelé enyhült. 1989-ben, a berlini kiadás-

sal egyidejűleg (de a müncheni premier után tizenöt évvel) jelent meg az 1953-as berlini felkelés borotvaéles röntgenképe, az „Öt nap júniusban”, majd 1990-ben, nyolc évvel a nyugat-németországi megjelenés után az „Ahasvérus”, a történelem során százféle alakban föltámadó bolygó zsidó sorsregénye. Ezzel egyelőre le is zárult a magyar recepció. A nagy önelszámolás megrendítő tanúbizonyságai, a „Radek”, a „Homokra építve”, az „Építőmesterek”, és az ellentmondásosra sikerült egyesülést boncolgató írásai sem mozgatták meg a hazai kiadók fantáziáját. Mindenesetre, sok jelentős külföldi alkotóval ellentétben az ő neve nem cseng idegenül bizonyos korosztályok magyar olvasói számára – s ez nem mindenkinek adatik meg Magyarországon.

H. I.

Klaus Höpcke visszaemlékezése kapcsolatára Stefan Heym-mel

Mindent összevéve művei az NDK-ban kétmillió példányszámot értek el. Ez a tény azonban nem teszi elkerülhetővé a kritikát azzal a magatartással szemben, amely bizonyos könyveinek hazai megjelenését nemcsak az 1960-as és az 1970-es, de még az 1980-as években is igyekezett minél inkább elodázní. Természetesen semmi sem igazolhatja kizárását az Írószövetségből, mint ahogy titkosszolgálati megfigyeltetését sem.

Mint az NDK kulturális minisztériumának helyettes vezetője, 1973-tól 1989-ig gyakran találkoztam személyesen Stefan Heymmel. Nem utolsó sorban az őt ért hasonló sérelmek ügyében keresett föl. Nehezen viselte a merész szellemi kirándulásaival kapcsolatos megnemértést. Az ilyen ügyeken kölcsönös megértéssel próbáltunk segíteni vagy enyhíteni. Ez a készség igazolta magát, és nehéz próbákat állt ki, különösen mivel több esetben, amikor a kezemet „magasról jött” közvetlen utasítások kötötték meg, nem tudtam segíteni. Az őt érintő megszorításokat kölcsönösen igyekeztünk elháríthatóknak felfogni – ami olykor be is igazolódott. „Nachruf” (Utóhang) című önéletrajzi írásában Stefan Heym, hosszú életútjára kitérve, ezekről a találkozásokról is ír. Ezek akkor voltak a legérdekesebbek, amikor éppen „kirekeszthettük” az ütközéseket, és az ország vagy Európa helyzetéről beszélgettünk. Heym alkalmanként még vidám húrokat is pengetett. Egyszer elmondta, hogyan akar a jövőben reagálni bizonyos hatóságoknak különböző, például templomokban elhangzó előadásaival kapcsolatos vádjaira. Amikor kérdésekre válaszol – mondta –, mindig bekapcsol egy kis, nyíltan a mellén viselt magnetofont, hogy a spiclik kezéből, akik ott tartózkodnak, és majd jelenteni akarják, hogy mi az, amit hallani vélték, ezzel a kis technikai trükkel kiverje a fegyvert...

Boldog vagyok, hogy Heinérről szóló ifjúkori diplomadolgozatának 1983-as nyomtatott kiadásából egy példányt nekem dedikált. „Klaus Höpckének – az új, gyümölcsöző harcok és a régi barátság jegyében.”

STEFAN HEYM MŰVEI:

Hostages. New York, 1942., London 1943.; Der Fall Glasenapp. Leipzig, 1958., München 1976.

The Crusaders. Boston, 1948. London, 1950.; Kreuzfahrer von heute. Leipzig, 1950.; Der bittere Lorbeer. München, 1950.)

The Eyes of Reabon. Boston, 1951., London, 1952.; Die Augen der Vernunft. Leipzig, 1955. Goldsborough. Leipzig, 1953., New York, 1954., London, 1961., München, 1978.

Schatten und Licht. Leipzig, 1960.; Shadows and Lights. London, 1963.

Die Papiere des Andreas Lenz. Leipzig, 1963.; The Lenz Papers. London, 1964.; Lenz, oder die Freiheit. München, 1965.

Lassalle. München, 1969., Berlin, 1974.; Uncertain Friend. London, 1969., München, 1979.

Die Schmähschrift oder die Königin gegen Defoe. Zürich, 1970.; The Queen Against Defoe and other stories. New York, 1974.

Der König David Bericht. München, 1972., Frankfurt a. M., 1974., Berlin, 1974.; The King David Report. New York, 1973., London, 1973.

5 Tage im Juni. München, 1974., Frankfurt, 1974., Berlin, 1989.

Collin. München, 1979., Berlin 1989.

Ahasver. München, 1981., Berlin, 1989.

Nachruf. München, 1988.

Schwarzenberg. Berlin, 1988.

Auf Sand gebaut. München, 1990.

Filz. München, 1992.

Radek. München, 1995.

Immer sind die Weiben weg. Düsseldorf, 1997.

Die Architekten. München, 2000.

STEFAN HEYMRÖL:

Meyers Taschenlexikon „Schriftsteller der DDR“. Leipziger Verlag, Bibliographischer Institut. Leipzig 1974.

Reinhard K. Zachau: Stefan Heym. Verlag C. H. Beck-Verlag edition text und kritik (sic), München, 1982.

Wolfgang Sabath-Regina General: Stefan Heym. In der Reihe: QUERKÖPFE, Elefanten Press, Berlin, 1994.

D. P.: Meghalt Stefan Heym. Népszabadság, 2001. december 17.

<http://www.dhm.de/lemo/html/biografien/HeymStefan>

Közli: *Harsányi Iván*

Történetírók

Agyibekov, Grant Mihajlovics (1932–2002)

Grant Agyibekov, a történettudományok szovjet, majd orosz doktora, az orosz és a nemzetközi szocialista, kommunista munkásmozgalom, illetve a szakszervezeti mozgalom történetével foglalkozott. Több ízben részt vett az ITH linzi konferenciáján, egy ideig az ITH Nemzetközi Tanácsadó Testületének is tagja volt, referátumai Bécsben is megjelentek. Többször járt a mi budapesti konferenciáinkon is. Évkönyvünk Nemzetközi Tanácsadó testületének munkájába régóta bekapcsolódott, az 1990-es években jó néhányszor írt nekünk, nagyon kritikus, adatokkal alátámasztott áttekintéseket Oroszország, az orosz munkásmozgalom, az orosz szakszervezeti mozgalom helyzetéről. „Grant” soha nem lakkozta a valóságot, s nem tartozott azok közé, akik „rózsaszínűen” látták a közeljövőt. Utolsó írását alig három éve közöltük: Jacques Duclosnak a Tájékoztató Iroda létrejöttékor játszott szerepéről írt.¹ Agyibekov elismerten a Kominform történetének egyik nemzetközileg is legjobb szakértője volt. Részben ő dolgozta fel a moszkvai archívumban őrzött hatalmas, szerteágazó forrásanyagot. E kutatásai alapján könyvet is megjelentetett Moszkvában a Kominform létrejöttéről. A könyvről magyar ismertetések is megjelentek, egy rövidebb fejezetét az Évkönyv is közölte (1997).

Agyibekov mindig is széles síkon gondolkodott: Oroszország belső viszonyait nemzetközi összefüggésekbe ágyazva vizsgálta, mint „Oroszország és a háború utáni Európa” című művében.² Egy másik írásában nem egyszerűen a Profintern történetéről szólt, hanem ennél szélesebben elemezte történetileg a kommunisták tevékenységét a szakszervezetekben. Az egyes orosz témákat is nagyobb összefüggésekben elemezte.

A Bakuban született „Grant” az Azerbajdzsani Egyetemen filozófiát tanult, majd egyetemi tanulmányai után újságíró lett, ám a történelem jobban vonzotta. 1966-ban a Társadalomtudományi Akadémia (AON) aspiránsa lett Moszkvában, az USA szakszervezeti mozgalmának története témában. Kandidátusi disszertációját 1969-ben védte. Ezt követően néhány hónapot az USA archívumaiban és könyvtáraiban is kutathatott.

¹ Évkönyv 2001.

² A könyv 1994-ben jelent meg. Magyar ismertetése: Múltunk, 1997. 3. sz.

Agyibekov 1971-től 1991-ig a moszkvai Marxizmus-Leninizmus Intézet (IML) Nemzetközi Munkás- és Kommunista Mozgalmak Története osztályán dolgozott. Itt védte meg 1981-ben a Profintern története témájában doktori disszertációját. E témával akkoriban még alig-alig foglalkoztak.

1991-1992-ben az IML tudományos titkáráként, majd az átalakult intézet titkáráként folytatta tevékenységét. Később átment a volt IML archívumba (RGASZPI), ahol kezdetben tudományos munkatárs, majd főmunkatárs és a kommunista mozgalmak története fő specialistája lett; e minőségében kiterjedt nemzetközi kapcsolatokat tartott fenn.

Mintegy 35 évnyi tudományos munkálkodása alatt Agyibekov hat nagyobb monográfiát jelentetett meg (egy részüket társszerzőként), és nagyon sok tanulmányt, amelyek egy része külföldi folyóiratokban látott napvilágot.

Agyibekov mindig is törekedett a maximális objektivitásra, ami évtizedekkel ezelőtt sem volt könnyű és az újabb időkben sem, amikor megindultak az új és újabb átértékelések és ideologizálások. „Grant” mindig is igyekezett tényekkel dolgozni – és nem attól, azoktól elszakadva „politologizált”.

Így készítette el nagyobb feldolgozását is az 1917-es orosz forradalom és a szakszervezetek összefüggéséről. Ebben a munkájában is hangsúlyozta, hogy a szakszervezetek milyen konkrét követeléseket támasztottak és értek el a munkások létfeltételeinek javításáért, illetve politikai, szakmai jogaik elismertetéséért. Megvizsgálta azt is, mi maradt meg ezekből a Szovjetunió későbbi éveiben.

Utóbb, már új helyén, amikor egyfelől még fokozottabban az archívumokra támaszkodhatott, másfelől újonnan felszabadított anyagokkal ismerkedhetett meg, Agyibekov saját munkáinak fontos tételeit is módosította, állításait kijavította – a tényeknek megfelelően. Azt is hangsúlyozta azonban: nagy hiba megfeledezni a régebbi történetírás eredményeiről vagy megpróbálni kitörölni azokat az emlékezetből.

Merőben új anyagokra épített, említett monográfiája, „A Kominform és Európa háború utáni éveit” 1994-ben látott napvilágot Moszkvában. Azután német fordításban is megjelent. Agyibekov kezdeményezésére adták ki a Kominform három konferenciájának, az 1947-es, az 1948-as és az 1949-es tanácskozásoknak az anyagait oroszul és angolul, persze az új körülmények között nyugati „keretszerződésekkel” és pénzügyi háttérrel.

Kutatásainak volt még egy komoly „mellékterméke”. Nagy figyelmet fordított azokra a forradalmi, demokratikus nemzetközi szervezetekre is, amelyek a II. világháború után így vagy úgy Moszkva, illetve a Kominform befolyása alatt álltak. Különösen nagy gonddal vizsgálta a befolyásolás eszközeit, módszereit és a következményeit. Grant a manipulációs elemeket határozottan elmarasztalta, ámde nem feledkezett meg az USÁ-ból kiindu-

ló korabeli törekvésekről sem, amelyek a Szovjetunió „visszaszorítására”, meggyengítésére irányultak.

Természetesen erősen foglalkoztatta őt Sztálin személyes szerepe is a történetekben. Ezt nagyon aprólékos kutatás, a dokumentumok széles körű felhasználása alapján mutatta ki. Eltöprengett a személyiség szubjektivitása és az objektív körülmények közötti nem egyszerű kölcsönhatásán.

Agyibekov hatalmas forrásanyaga lehetővé tette, hogy az általános ismeretekben messze továbblépve azt a kérdést is feltegye és megválaszolja egy új monográfiában,³ hogy 1950-ben és 1951-ben miért nem sikerült újjáalakítani a Kominformot.

Kiterjedt dokumentumfeltáró munkássága során sem az ún. szenzációs, leleplező dokumentumok kiadására törekedett és specializálódott, sőt az ilyen tevékenységet rosszalotta. Inkább a szárazabb és fárasztóbb munkát vállalta; többekkel pl. Kiril Sirinyával⁴ együtt jelentetett meg Moszkvában 1997-ben a Kominternről egy új könyvet, amely elsősorban a szervezet struktúráját világította meg.

Agyibekov sokirányú munkáját egy szívinfarktus egyszer már megszakította: munkája teljében az újabb szívinfarktus végzett vele.

Kiril Sirinya

Jemnitz János: Néhány kiegészítő szó

Azt hiszem, egyike vagyok azoknak a magyar történészeknek, akik a legrégebben ismerték meg „Grantot”. Személyes barátság is kialakult közöttünk még az 1970-es évek legelején, a „brezsnyevi években”. Agyibekov akkor már világosan érzékeltette, hogy nem a „régimódon” gondolkodik. Szabadabb szellemű volt, mint az IML munkatársai közül sokan.

Ez megmutatkozott később a linzi konferenciákon is. Bárhol, bármikor felszólalt, nem bújta az általánosságok avagy a pártszerű zsargon mögé. Mindig konkrét tényekben beszélt. Így azután a nagy összeomlás vagy „rendszerátalakítás” után felfogásában és tartásában nem is következett be olyan „összeomlás”, vagy „ráébredés”, mint sokakéban. Talán mert éppen a szakszervezetekkel foglalkozott, nem lett sem az új „vad” és „rabló”, sem a későbbi „konszolidálódott” kapitalizmus híve, nem „zavarodott meg”. Ezt nemcsak négy szemközti beszélgetésekben vállalta, hanem felszólalásokban és írásokban is. Évkönyvünknek is többször küldött ilyeneket. Az ő

³ A Szovjetunió és az új világ. Moszkva, 2001.

⁴ K. K. Sirinya: a Komintern ismert kutatója. Magyarul is megjelent több írása, pl. a B. M. Lejbnonnal együtt írt „Fordulat a Komintern politikájában” c. könyv. (Kossuth Könyvkiadó, 1978.)

hangja mindig markáns volt, nem szótték át az „igen, de” félelmek és megtorpanások. Nagyon sajnálatos, hogy ezután nélkülöznünk kell véleményét, és évtizedekre visszamenően is hálával gondolok vissza a sokféle segítségre, amit Moszkvában kaptam tőle. Azoknak egyike ment el, akiknek esze és gerince is volt.

Lefranc, Georges (1904–1985)

Lefranc a francia szocialista történetírók igazán impozáns sorából is egyike a legjelentősebbeknek. Már életében nagy hatása volt, s gazdag életművet hagyott maga után.

1904. október 25-én született Mesnil-Rouxelinban. Apai nagyapja vámtisztviselő, majd földműves volt, akinek mind a négy fia tanító lett. Egyikük, Lefranc apja, később tanfelügyelőként dolgozott. Anyja szintén tanított.

A család baloldali érzelmű és erősen antiklerikális volt. Az apa csodálta Jaurèst¹, de a radikálisok is közel álltak hozzá.

Mínthogy apját egyik helyről a másikra helyezték, a fiú is sok helyen végezte elemi és középiskoláit. Már líceumos diák volt, amikor kitört az első világháború. Apját és három nagybátyját behívták katonának; a fiatal diák közben a szocialista kisebbségek² hatására pacifista lett. Politikai érdeklődése és szocialista elkötelezettsége tulajdonképpen ekkor alakult ki, s ezt osztotta ekkoriban leszerelő apja is.

Történelem iránti érdeklődését már líceumi tanára felkeltette, így érettségi után a híres École Normale Supérieure-be (ENS) jelentkezett továbbtanulásra. 1928-ban itt szerzett történelem- és földrajzszakos tanári diplomát.

Még tanulmányi éve alatt létrehozott egy szocialista diákkört, amelynek a hálózata több főiskolára is kiterjedt, s több jeles fiatal értelmiségi csatlakozott hozzájuk. A csoport lelke és titkára már ekkor Georges Lefranc volt. Ugyanerre az évfolyamra járt ekkor Jean-Paul Sartre is. Diákként részt vett az ENS szocialista tankörében is, és kapcsolatot létesített nemcsak a Szocialista Párttal, hanem más baloldali, sőt „szélsőbalos” körökkel is. A szocialista fiatalok rendezvényein ismerkedett meg Emilie Lamare-ral. Az ismeretségből még 1927-ben házasság lett, s egy fiuk született.

¹ Jaurèst életútját lásd Évkönyv 1984.

² A francia szocialista „kisebbségekről” magyarul bővebben lásd Jemnitz János: A nemzetközi munkásmozgalom az első világháború éveiben. 1914–1917. Akadémiai Kiadó, 1975.

Közben Lefranc egyre jobban belemerült a szocialista diákok szervezésébe. 1925-ben részt vett a szocialista diákok országos szervezetének megalakításában, amelynek akkor Marcel Déat lett az elnöke, Jean Zyromski és Marceau Pivert a két alelnöke.³ Lefranc emellett 1926 után egyik megalapítója volt a Szocialista Egyetemi Hallgatók Nemzetközi Szervezetének is. A belga ifjú szocialisták felajánlották az új szervezetnek saját periodikájukat, a *L'Étudiant*-t s Lefranc kezdetektől közzétette benne saját írásait.

Még 1925-ben a Szocialista Párt (SFIO) tagja lett. A híres párizsi diáknyegyed, a Quartier Latin helyi szervezetében munkálkodott, ahol újra találkozhatott Zyromskival és számos, híressé lett szocialistával, köztük két jeles történetíróval, Max Bonnafous-val és Georges Bourginnel, valamint Léo Legrange-zsal.⁴

Ennek a pártszervezetnek és a szervezkedő diákoknak „külső” támogatója volt Lucien Herr,⁵ az ENS mindentudó könyvtárosa, sok szocialista „felokosítója” (aki egy időben Jaurèsre is hatott). Herr maga mellé vette Lefranc-t „segédkönyvtárosnak”. Naponta találkozhattak és ez is előmozdította Georges tudásának, látókörének szélesedését.

Lefranc igen tevékenyen részt vett a központi Szajna megyei szocialista pártszervezet életében is. Az 1920-as években, majd 1932-ben is többször megválasztották küldöttnek a megyei konferenciákra. Ugyancsak az 1920-as években írásokat közölt az Alexandre Bracke⁶ szerkesztette *Combat social* hasábjain. (Ezt a periodikát a Szajna megyei pártszervezet adta ki.)

Emellett Lefranc a tanítók és tanárok Franciaországban erős és befolyásos szakszervezetében is tevékenykedett. Még az 1920-as években közel került a szövetkezeti mozgalomhoz, annak irányítóihoz, s egy időben szövetkezeti orgánumot is szerkesztett.

1927-ben történt, hogy Párizsban találkozott és hosszabb beszélgetést folytatott Hendrik de Mannal.⁷ De Man eszméi és az akkoriban megjelent „Au delà du marxisme” c. írása nagy hatást gyakorolt Lefranc-ra. Akkoriban ő is a „planizmus” lelkes híve lett, miközben határozottan szocialista

³ Zyromski életútját lásd Évkönyv 1996. Déat-ról és Pivetről bővebben: A Népfront Franciaországban (1934-1938). Budapest, 1985; Jemnitz János: A francia szocialista párt áramlatai és útja, 1932-1936. Párttörténeti Közlemények, 1986. 4. sz.

⁴ Bourgin a francia munkásmozgalom-történetírás egyik nagyja lett. Néhány írásáról lásd a *La Revue Socialiste* évfolyamait. Ezek felvillantását lásd Évkönyv 2000 és 2002.; Léo Legrange (később a francia ellenállás mártírja) az ifjúszocialisták vezére, majd a népfrontszaki ifjúsági és sportminisztere volt.

⁵ Herrnek (1864-1926) sok mindenki volt „adása”, sokan írtak róla a legnagyobb elismeréssel. Lásd Charles Andler: *La vie de Lucien Herr*. Maspero, Paris, 1977. (Második kiadás.)

⁶ Bracke életútját lásd Évkönyv 1986.

⁷ A De Man -jelenségről lásd Évkönyv 1984.

maradt. De Man hatására ezt a szocializmust már pluralista alapon képzelte el, jóllehet nem fordult szembe a marxista felfogással sem. Mindenesetre 1930-tól ahhoz a csoportosuláshoz csatlakozott, amely az SFIO „megújítását” szorgalmazta.

1929 és 1931 között Lefranc feleségével együtt az ENS embereinek jóvoltából a BIT (Nemzetközi Munkaügyi Hivatal) genfi nemzetközi főiskoláján taníthatott, s ennek során horizontja még tovább szélesedett. Ugyanebben az időben Lefranc bekapcsolódott a Svájccal határos francia Savoia megye pártszervezetének életébe; lapjába is írt.

Ahogy kétéves megbízatása lejárt, Lefranc 1931-ben Genfben rövid időre közhivatalt vállalt, majd ugyanezt tette hazatérve Dél-Franciaországban. S e tevékenysége mellett igen aktív volt abban az SFIO-on belüli „Révolution constructive” csoportban, amely az 1930-as évek elején az SFIO megújítását szorgalmazta. E csoport kifogásolta, hogy az SFIO túlságosan parlamentáris párttá lett, s nem fordít figyelmet az igazi munkáskérdésekre és a munkásintézményekre. (Vagyis az SFIO-ban ismét felbukkant egy bűvópataként mindig is csörgedező szindikalizáló irányzat, amelynek korábban is voltak eklatáns értelmiségi képviselői.) Lefranc (olykor feleségével együtt) e szellemenben több brosúrát is megjelentetett; 1933-ban ugyanez a csoportosulás adta ki nagy lelkesedéssel de Man „planista” alapmunkáját.

Az SFIO vezetősége és az 1934. júniusi pártkongresszus elvetette a „planizmust”. Lefranc azonban kitartott mellette, és 1936 és 1939 között a „planisták” három nemzetközi konferenciáján is részt vett.

1933 után életében új és nagy korszak kezdődött. Felkérték az újonnan létesített munkásfőiskola (Institut Supérieur Quvrier) vezetésére, amit Lefranc azzal a feltétellel vállalt, hogy ott felesége, Emilie is posztot kap. A főiskola Párizsban működött, így ők is felköltöztek Délről. Nemcsak „tan-könyvek” alapján oktattak, hanem a modern idők, a XX. század nagy eseményeit, folyamatait is ismertették és elemezték: az első világháború összefüggéseit, az 1917-es orosz forradalmakat és következményeiket, az olasz fasizmust, a fajelméleteket, az 1918 utáni német köztörténetet és persze az amerikai New Deal és a Roosevelt-korszakot. Így az Institut fontos központ lett, és Lefranc befolyása is megnőtt. Már csak azért is, mert amolyan szakszervezeti főiskola is lett, s „modern” levelező oktatás is folyt benne. Lefranc különféle szakszervezeti és nemzetközi munkaügyi feladatokat és posztokat kapott, s emellett könyveket írt és szerkesztett: kiadott egy gazdaságtörténeti munkát, egy könyvet a munkásmozgalom, egyet pedig „a szociális gondolatok történetéről”. A tanítók és tanárok szakszervezeti főtitkárának felkérésére megírta „A munka és a civilizációk történetét”

(Histoire du Travail et de la Civilisation). Ez elég fontos alapl munkává lett ahhoz, hogy a Vichy-rendszer utóbb már 1940 telén betiltsa és bezúzza.

„Planizmusa” miatt az SFIO-val megromlott a kapcsolata, de nem adta fel, s 1934-1935-ben a „planizmust” Leon Jouhaux-val és a CGT-vel is el tudta fogadtatni.⁸

A Francia Népfront⁹ virágkorában Lefranc vállalta, hogy nézeteltérésük dacára segíti az SFIO propagandaosztályát. Kéthetente a rádióban is félórás időt kapott, ahol időszerű szociális kérdésekről beszélgetett a CGT nevében.

Munkásfőiskolai missziója és propaganda tevékenysége mellett 1936-tól Lefranc előbb Amiens-ben egy líceumban, majd 1937-től egy párizsi líceumban tanított, miközben a képzőművészeti főiskolán is oktatott.

Majd elkövetkezett 1939, és kitört a háború. A Munkásfőiskola (ISO) bezárt. Lefranc-t meghívták a propagandaügyi minisztériumba (miközben változatlanul tanított a líceumban). Ezt nem vállalta, a CGT-nek és Jouhauxnak azonban kész volt segíteni.

Az 1940-es összeomlás után feleségével együtt Nantes-ban telepedett le, ott kaptak munkát. Lefranc helyeselte a fegyverszünet elfogadását, majd még azt is, hogy René Belin, a CGT befolyásos főtitkár-helyettese és a *Syndicats*¹⁰ orgánium hajdani vezércikkírója a Pétain kormányban miniszterséget vállalt. Lefranc ugyanis azt vallotta, hogy mindig, mindenütt „jelen kell lenni”, és a gyakorlatban hatni kell tudni. Ettől vezéreltetve aztán többedmagával vaskosan kollaboráns lett, s a Vichy-rendszer alatt megjelenő lapokban publikált, sőt az egyikben rovatot is vezetett (igaz, gazdasági kérdésekről).

Franciaország felszabadulása után persze mindezért neki is „fizetnie kellett”. Letartóztatták, hat hónapig börtönben ült, elveszítette líceumi állását, eltiltották az egyetemi oktatástól. Minthogy meg kellett élnie, kezdetben dokumentumkönyveket szerkesztett, majd később a *Bilans Hebdomadaires* (Kétheti számvetés) egyik fő szerkesztője lett. Ez a lap a jócskán meggyengült Radikális Párthoz állt közel, amely az 1944 utáni politikai paletta középjobb szárnyára szorult.

1946 és 1951 között Lefranc sok lap, periodika szerkesztője volt. Álnéven több helyütt jelentetett meg gazdasági, politikai, szociális, illetve szakszervezeti áttekintéseket korának eseményeiről, de ugyanebben az időszakban megjelentetett egy munkásmozgalm-történeti összefoglalót is (*Histoire du mouvement ouvrier*).

⁸ Jouhaux életútját lásd Évkönyv 1979.; A „planisták” és a CGT kapcsolatairól lásd az említett „A Népfront Franciaországban” c. kötetet.

⁹ A Népfrontról lásd Évkönyv 1974, 1976, 1986, 1987.

¹⁰ Jemnitz János: *Syndicats*. Évkönyv 1991.; A „*Syndicats*” francia szakszervezeti csoportosulás (1936-1940). Múltunk, 1990. 4. sz.

„Szilenciuma” 1951-ben járt le. Ezután ismét publikálhatott a saját neve alatt. Újra taníthatott is, a párizsi Voltaire Líceumban. Különböző lapok szerették volna megtartani szerkesztőnek, de Lefranc jobban szeretett tanítani, és a tudományos kutatást is folytatni akarta. Egyszerre több iskolában is tanított, hallatlanul széles ismeretei révén filozófiatörténettől mozitörténetig, sok mindent, s közben az osztályokat főiskolai, egyetemi felvételre készítette elő.

Ebben az időben már csak egy periodikának dolgozott rendszeresen, a Paul Faure¹¹ által vezetett Demokratikus Szocialista Párt (Parti Socialiste Démocratique) lapjának. Cikkekben búcsúzott néhány régi „harcostársától” a hajdani hőskorból. Ő maga azonban 1940 januárjától nem volt az SFIO tagja, és párttagságát később sem újította meg. Ennek ellenére az 1950-es évektől elismerték, mint a francia munkásmozgalom-történet egyik legjobb szakemberét, rendszeresen meghívták az egyetemi és egyéb tudományos rendezvényekre. Lefranc 1970. évi nyugdíjaztatása után is tanított, és ekkor jelentek meg nagy munkái, amelyekről külön kell szólni.

S noha a Szocialista Párttal nem álltak helyre a „hivatalos” kapcsolatai, visszaemlékezéseit mégis a párt tudományos műhelye adta ki még 1981-ben. 1985. április 30-án halt meg.

Lefranc, a történetíró

Georges Lefranc már az 1930-as években is elég neves politikus és „jelenkortörténész” volt ahhoz, hogy megszólaljon különféle baloldali hetilapokban. Ezeket az írásokat itt nem elemezném. Annál inkább meg kell állni annál a történetírói opusnál, amelyben Lefranc a népfrontnak állított emléket.¹ Ez a könyv hosszú ideig kézikönyvként funkcionált, s nem véletlenül jelent meg a 30. évi megemlékezés-dömping elején. Valóban remek összeállítás, tanulságos elemzésekkel.

A szerző kronológiai rendben, de tematikus fejezetekben is jól követhetően járja be az eseményeket és folyamatokat. A kötetet magam is igazán nagy haszonnal forgattam, akkor is, amikor mi jelentettük meg összefoglalónkat a népfrontról.² Ezt annál inkább megtehattük, mert Lefranc a könyvéhez bőséges és izgalmas dokumentumfejezetet mellékel. Ámde...

¹¹ Paul Faure egykor az SFIO főtitkára volt. 1937-től ő is szembekerült Léon Blummal, a háború és megszállás éveiben ő is „bepettyeződött, s 1944 után szintén nem térhetett vissza a Szocialista Pártba.

¹ Georges Lefranc: Histoire du Front Populaire, 1934–1938. Paris, 1965.

² A Népfront Franciaországban. 1934–1938. Budapest, 1995.

Lefranc hajdanán sem volt egyszerűen besorolható pártkatona. Mint „planistának” fenntartásai voltak a népfronttal és Léon Blummal szemben is (ami azután az említett zátonyos vizekre vezette). Monográfiáját áthatja nem titkolt kritikus véleménye. Olyannyira, hogy erről könyve előszavának első oldalán az első bekezdésben maga ír, szinte crescendóval: „A népfront a francia történelemben csak múló pillanatig tartott”. S ezt a gondolatot Lefranc furcsán és többszörösen felerősítette, amikor megjegyezte, hogy „a népfrontnak nem volt előtörténete, és azután nem volt folytatása sem”. S noha feldolgozásában és dokumentációjában érthetően 1934-től kezdi kimutatni a fonalakat, e bevezetőben mégis tollát megnyomva azt írta, hogy a népfrontról alig tudtak valamit, mielőtt a nagy 1936. tavaszi választási győzelem meghozta a nagy változást.³

Az a végletesen erős megfogalmazás, hogy a népfrontnak „nem volt előtörténete”, ugyanúgy nem igaz, mint a tétel másik fele, hogy nem volt „utóélete”. Hogy mennyire nem felejtették el, azt a 30. és a 40. évfordulóra megjelentetett sok könyv beszédesen bizonyítja. Ám abban Lefranc-nak kétségtelenül igaza van, hogy 1937 tavasza nagyon mély törést hozott a népfront történetében. S nem véletlen, hogy „a történész” Lefranc nem is tudott megállni ennél az időpontnál, és sokakkal együtt ő is 1938 telénél jelöli meg a népfront igazi végét. Ez a könyv mindenestre „megkerülhetetlen” alkotás volt és maradt a téma kapcsán.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy ugyanebben az előszóban Lefranc szinte mindjárt rá is cáfol az első bekezdésre, amikor a másodikban azt írja: annak ellenére, hogy a népfront ily „rövid életű volt, mégis mindenkiben aki megélte, nagyon mély nyomokat hagyott vagy így, vagy úgy”; vagy „a tartós terror emlékét hagyta maga mögött, vagy valami olyasmiét, amit gyorsan meg kell ismétetni.”⁴ Vagyis Lefrancnak volt érzéke a valósághoz, mind a tegnapihoz, mind a tovább élő jelenkorihoz.

Lefranc így előre leverve az olvasó számára a jelzőcölöpöket, valóban nemcsak adatszerűen, hanem minden fázisban nagyon elgondolkoztatóan írta meg a francia népfront történetét.

Alig két évvel itt megidézett könyve után, ugyanannál a nagyon ismert párizsi kiadónál, a Payotnál megjelent egy új kapitális összefoglalója a francia szakszervezeti mozgalom történetéről a Harmadik Köztársaság korában. Lefranc előszavában megírja, hogy ezt a munkáját még az 1930-as években tartott előadásai nyomán készítette, amikor a hallgatókat meg kellett ismertetnie a szakszervezeti mozgalom történetével. Ezt a munkát⁵ itt

³ Histoire du Front Populaire. 7. old.

⁴ Uo.

⁵ Le Mouvement Syndical sous la Troisième République. Paris, 1967. 452 old.

lehetetlen és értelmetlen lenne részletesen ismertetni. Csak annyit jelzek, hogy egyike a „nagy” összefoglaló írásoknak, amelyek e témában születtek. Kézikönyv, de tartalmazza a szerző ítéletét, magánvéleményét is. S Lefranc ebben a munkájában nem áll meg a „kényelmes” 1938-as dátumnál, hanem feldolgozza a szakszervezeti mozgalomban is oly kritikus 1939-es, sőt 1940-es évet is: utóbbit az elterjedt, de némiként felmentő szándékú „összeomlás” fejezetcím alatt tárgyalja.

A könyv értékét növeli a terjedelmes melléklet apparátus, amelyben nemcsak névmutatót találhatunk, hanem hallatlanul bőséges bibliográfiát és dokumentum-mellékletet is.

Ennek az összefoglalónak van még egy érdekessége: Lefranc elég terjedelmes zárófejezetet írt „Konklúziók” címmel, amely önmagában is izgalmas. Azzal kezd, hogy „negyedszázaddal a lezárás után” természetesen már bőségesen van ideje és alkalmá az embernek arra, hogy bizonyos tanulságokat levonjon és összegezzon. Megállapítja, hogy a szakszervezeti mozgalom más volt az 1870-es években, más 1906-ban, az 1920-as években, 1936 után, és megint más az 1970-es években. (A dátumok kiválasztása persze sohasem véletlen).

Lefranc még hozzáteszi azt, ami egykor evidencia volt: a szakszervezetek a múltban (több korszakban) nem ragadtak le a szűken vett gazdasági, bér- és munkaidő- követeléseknél. S ezt Lefranc valóban belülről ismerhette.

Ezután alapkérdéseket tesz fel: mit sikerült elérniük a szakszervezeteknek, egyáltalán sikeresnek tekinthető-e a tevékenységük? S Lefranc, aki ezt a zárófejezetét már 1967-ben jelentette meg, (amikor már sok minden „túl volt”), hangsúlyozott óvatosságra intett, hogy e kérdésre nem lehet fehér-fekete válaszokat adni.

Lefranc már ekkor figyelmeztetett egy világos tendenciára (ami szinte elképzelhetetlen volt a francia szakszervezeti mozgalom hőskorában), nevezetesen arra, hogy a szakszervezetek beolvadhatnak az állami gépezetbe, a jogalkotásba és a gyakorlati ellenőrzésbe. Ezt a várható folyamatot sem egyszerűsítette, mindjárt figyelmeztetett, hogy ez a trend is számtalan új ellenmondást szült.

Majd egy másik lényegi kérdés: a szakszervezetek mint a „munkáselitek” szervezetei jöttek létre, de mindig is azzal az igénnyel, hogy a tömegek érdekeit képviselik. Ez a kettősség később is probléma maradt. E zárófejezet gondolati felvetéseit még hosszan lehetne idézni (miként Lefranc teljes és fél válaszait is), ámde itt erre nincs lehetőség. A kritikus olvasó, ha kézbe veszi az eredeti munkát, érdembeni írásra fog találni.

Újabb hat évvel később Lefranc ismét nagy összefoglaló munkát jelentett meg (ugyancsak a Payot kiadónál), ezúttal „A baloldaliak történetéről

Franciaországban 1789 és 1972 között”.⁶ Nem kell bizonygatni, mennyire izgalmas témát dolgozott fel.

Lefranc itt is érdekesen és pontosan fogalmazott. Bevezetőjében azt hangsúlyozta, hogy szándékosan nem „a baloldalról” írt egyes számban, hanem többesben, mert egyidőben párhuzamosan mindig is több baloldal létezett.

Ugyancsak e bevezetőben közölte, hogy „nem politikai, hanem történeti munkát” tett az olvasói elé. „Nem a holnap számára írt programot”, s még arra sem törekedett, hogy a mai baloldali platformok között „válasszon”; a múltat kívánta felidézni, amely valóban tanulságos fogódzókat adhat a jelennek és a jövőnek.⁷

A könyv érdemben 1971-gyel zárul, amikor a Szocialista Párt és a Francia Kommunista Párt kidolgozta közös programját, és új szakasz kezdődött mind a PS, mind a baloldal életében – méghozzá egyértelműen felszálló ágon. Lefranc – mint mindig – ezúttal is gazdag dokumentációt, sokféle mellékletet, táblázatokat ad az olvasóknak.

Részletes méltatást érdemelne Lefranc áttekintésünkben negyedik összefoglaló munkája, amely teljesen a mi profilunkba vág. „A szocialista mozgalom története a Harmadik Köztársaság éveiben”.⁸ E könyvet a már említett Lucien Herr emlékének ajánlotta, annak a férfiúnak „aki a szocialista mozgalomhoz elvezette Jean Jaurès-t és Léon Blumot.” Ez az ajánlás azért is érdekes a történetírótól, hiszen az aktivista politikus Lefranc „nem ugyanabban a csónakban evezett”, mint Léon Blum.

Lefranc ebben a „kései” korszakában is nagyon odafigyelt arra, hol tart a témában a történetírás. A szocialista mozgalomról írt könyvének első kiadása 1963-ban jelent meg (ugyancsak a Payot-nál), majd olcsóbb „zsebkiadásban” 1977-ben ugyanott E második kiadás előszavában Lefranc kifejtette, hogy a történetírásban, a memoárirodalomban és dokumentumközlésekben röpké 14 év alatt olyan sok minden történt, hogy régi szövegének megőrzése mellett új kiegészítéseket és jegyzeteket kellett készítenie az új kiadás minden fejezetéhez.

Lefranc kései visszaemlékezésében, amely a Szocialista Párt kiadásában jelent meg 1981-ben⁹, nagyon érdekesen szól korai „planista” korszakáról, az 1920-as évek végéről és az 1930-as évek elejéről. Hangsúlyozza, hogy akkoriban ők, a francia „planisták” nagyon kevésbé figyeltek fel a svéd és a skandináv modellre. Inkább az osztrák szociáldemokraták eredményeire

⁶ Les gauches en France, 1789–1972. Paris, 1973.

⁷ Uo. 7. old.

⁸ Le mouvement socialiste sous la troisième république. Paris, 1963. , 1977.

⁹ Témoinage d'un ancien planiste. In: La socialdemocratie en question. Paris, 1981.

figyeltek, és Otto Bauer¹⁰ írásait olvasták. Ezek közül különösen „A szocializmus útja” no meg természetesen „A Vörös Bécs” hatott rá.

Lefranc előadása szerint a planisták visszanyúltak az erős francia munkásmozgalmi gyökerekhez, a szövetkezetekhez, a szakszervezeti mozgalomhoz s annak antiparlamentáris áramlataihoz, mivel nem hittek a parlamentarizmusban, illetve mélységesen csalódtak benne, akárcsak nagy előfutáiraik.

Megemlékezett a *Socialisme constructive* című lapról és azokról, akik akkor vele együtt részt vettek szerkesztésében (Levi-Strauss és Emilie Lefranc). Leírja 1927-es találkozását de Mannal, amikor elbeszélgettek a szocializmus megújításáról. Ezt ők nagyon széles alapon képzeltek el, mindenkivel összefogva, aki a szociális haladást ténylegesen szorgalmazta: Rooseveltől Sztálinig (!). Ez nemcsak a mai fülnek csenghet különösnek, hanem akkor is az volt, de Lefranc láthatóan nem akarta visszafelé „átírni” a saját történetét sem.

Lefranc szerint ők hajdanán „szabadulni igyekeztek a jaurèsi örökségtől” – amin a remek megfogalmazásokat, a szép szavakat értették. Ehelyett azt kutatták, ahol valami „konkrét” dolog is történik. Ezért üdvözöltek mindenfajta államosítást, bármit, ami ténylegesen csökkentette a munkanélküliséget. S mint hangsúlyozta, ők is hajlottak rá, hogy a szocializmus társadalmi bázisát kiszélesítsék a növekvő középrétegek felé is.¹¹

Ám ekkoriban egy másik folyamat is elkezdődött. Ahogy Lefranc megjegyzi, ugyanebben a korszakban, 1933 és 1935 között, ebből a rétegből is megindult az emberek „kirajzása” a planisták felé. Következésképpen a planisták befolyása, súlya hirtelen nagyon megnőtt.¹²

Lefranc azután sorra vette, hogy annak idején a munkásmozgalomban milyen csoportosulásokkal, áramlatokkal kerültek szembe. Első helyen említette a hivatalos kommunista PCF vonalat, lévén, hogy a kommunisták csak öt éves tervekben tudtak gondolkodni, s ráadásul eleve feltételezték, hogy mindent a PCF-nek kell vezetnie. Ugyanakkor a másik póluson szembekeverültek a Déat-féle „neoszocialistákkal”, valamint a Révolution Proletarienne csoportosulással is. Utóbbi ugyanis – szellemi nagyjait, Pierre Monatte-ot, Alfred Rosmert és Maurice Chambelland-t követve – Lefranc szerint túlságosan is csak a szakszervezetekre próbált támaszkodni, s gondolatvilágát döntően a francia anarcho-szindikalista hagyomány meg az „amiens-i charta” szabta meg.¹³

¹⁰ Otto Bauer életútját lásd Évkönyv 1981.

¹¹ Témoignage d'un ancien planiste. 136. old.

¹² Uo.

¹³ Uo. 137. old. – Rosmer életútját lásd Évkönyv 2002. Chambelland-ét 2003; A francia anarcho-szindikalizmusról lásd Jemnitz János írását: Századok, 1962.; az „amiens-i chartáról” Évkönyv 1982. ;a La Vie Ouvrière-ről 1984.

Lefranc világosan látta (hiszen ezt nem is lehetett tagadni), hogy az SFIO vezetésével is szembekerültek, személyesen Paul Faure-ral, de Blummal is, ami azután 1934/35-ben a pártból való kiszorulásukhoz vezetett. S ez véget is vetett hőskorszakuknak, legalábbis az SFIO-ban. Mert mint a szerző hangsúlyozza (s életrajzában is említettük, 1935-ben a CGT-ben teljes győzelmet arattak, nem utolsó sorban Léon Jouhaux-nak köszönhetően. Így annakidején Lefranc-nak kellett a CGT számára átfogó dolgozatot írnia mind az államszervezet átalakításáról, mind a tervgazdaságról. Az utóbbit nagyon lelkesen elfogadták és hirdették. Mint Lefranc 35 évvel később megjegyzi: „legalábbis szavakban”. Ugyanis a PCF azután formálisan szintén elfogadta és kisajátította a tervezés gondolatát – hogy azután a gyakorlatban felfalja.¹⁴

Lefranc „tanúságtételének” záróakkordja „a bukás” 1935 és 1938 között. Ennek a PCF politikája mellett szerinte két fő oka volt: egyrészt, hogy az SFIO-on belül megjelent a Marceau Pivert vezette markáns szélsőbaloldal, a *Gauche révolutionnaire*¹⁵ lap és irányzat, amely sok planistát is magához vonzott, s persze a tervgazdaság követelését is átvette.

A másik, a fő ok az SFIO és személy szerint Blum, aki a planizmust változtatlanul visszautasította, mivel visszaretent attól, hogy mélyen belesnyúljon a gazdaságba, és sértse a magántulajdon elvét.¹⁶ (Lefranc e vádja azért is jó, mert ismert, hogy a híres 1936-os kormányrendeletek és az elfogadott törvények miatt jobbról éppen az ellenkezőjével vádolták Blumot.)

LEFRANC ÍRÁSAI:

- Révolution constructive. (Másokkal együtt.) 1932.
- Histoire du mouvement ouvrier en France des origines à nos jour. Paris, 1948.
- Les experiences syndicales et internationales. 1952.
- Le syndicalisme en France. PUF, 1953.
- Histoire du travail et des travailleurs. Flammarion, 1957.
- Histoire des doctrines sociales en l'Europe contemporaine. 1960.
- Le mouvement socialiste sous la Troisième République. Payot, 1963.
- Dix siècles de labeous. Ed. Diderot. 1964.
- Histoire du Front Populaire 1934–1938. Payot, 1965.
- Le mouvement syndical sous la Troisième République. Payot. 1967.
- Jaurès et le socialisme des intellectuels. 1968.
- Le mouvement syndical de la libération aux évènements de mai-juin 1968. Payot, 1969.
- Grèves d’hier et d’aujourd’hui. 1970.
- Le mouvement social et les sciences humaines. 1970.

¹⁴ Lefranc: id. mű, 137. old. – Jouhaux életútját lásd Évkönyv 1979.

¹⁵ A La Gauche Révolutionnaire-ről lásd Évkönyv 1987.

¹⁶ Lefranc: id. mű, 139. old.

Le socialisme réformista. PUF 1971.

Les expériences du Front Populaire. PUF, 1972.

Les gauches en France, 1789–1972. Payot, 1973.

Visages du mouvement ouvrier français jadis, naguère, aujourd’hui. PUF, 1982.

IRODALOM LEFRANC-RÓL:

Jean Maitron életrajza a „Dictionnaire Biographique du mouvement ouvrier français”-ben.

Jemnitz János

Pach Zsigmond Pál (1919–2001)

Pach Zsigmond Pálról, „a Pachról”, minden idősebb történész őriz valamilyen emléket. Mindenki találkozott vele, nem is egy rendben. Mindenki tudja, hogy az Akadémia elnöke volt, hosszabb ideig a *Századok* szerkesztőségének elnöke, az MTA Történettudományi Intézetének igazgatója is. A hajdani Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen ő teremtette meg a gazdaságtörténeti tanszéket. Az egyetemes történetírásban elismerten művelte az összehasonlító gazdaságtudományt, konferenciákon gyakorta elnökölt. A Magyar–Szovjet Történész Vegyes Bizottságnak hosszú időn át volt elnöke, motorja, sok szinten koordinálta is e kapcsolatokat. Ám nagyon jól ismertek „nyugati” kapcsolatai is. Minderről azonban számos helyen emlékeztek már meg és fognak még megemlékezni (nem beszélve arról, hogy mindez alapos elemzésre is érdemes, de ez nem a mi feladatunk).

Az 1945 utáni marxista magyar történetírásnak ugyancsak ismert nagy alakja, aki jelentős egykori „fiatalokat” nevelt fel. Munkásságának ez a síkja külön figyelmet érdemel.

S akkor még nem szóltunk történetírói munkásságáról és igen kiterjedt szerkesztői tevékenységéről. Ez szintén nagy figyelemre tarthat számot, hiszen többek közt olyan vállalkozásokról van szó, mint a „Magyarország története” híres 10 kötetének „levezénylése”, amit Molnár Erik halála után kapott „örökül”.

Minderről nem fogunk szólni. Az életmű teljes áttekintése és bemutatása aligha ennek az Évkönyvnek a feladata.

Azt azonban mi is kiemelnénk, amit Pach mindig is hangsúlyozott, s ami 1990 után különös színárnyalatot, sőt tartalmat is nyert, nevezetesen hogy ő „marxista történész”. Mindezt éllel mondta és írta le sokszor, ami-

kor pályatársai (és fiatalabb kollégái) ugyanilyen hangsúllyal már azt jelezték, hogy ők „tülléptek a marxista korlátokon”.

Nem részletezzük azt a szerepet sem, amelyet „a nemzet és nemzettudat”-vitákban játszott, holott ez igazán nagyon fontos volt. Pusztán arra szorítkozunk, hogy szomorúan elbúcsúzunk egyik szerzőnktől, aki, ha él, bizonyára továbbra is gazdagította volt kiadványunkat.

Három ízben jelentethettük meg írásait Évkönyvünkben, először Molnár Erik születésének 100. évfordulója kapcsán. Megjegyzendő, hogy Pach Zsigmond Pál akkor egyike volt azoknak, akik több helyen is szorgalmazták a Molnár Eriket megillető megemlékezéseket – hiába. Hasábjaink szűk lehetőségeihez méretezve jelenítette meg személyes kapcsolatát vele – és persze értékítéletét, iránta érzett megbecsülését. Ha nem tévedünk, e sorok csak az Évkönyv hasábjain jelentek meg.

Akik közel álltak hozzá – és ezeknek a száma azért nem volt kevés, bár nyilvánvalóan volt egy sokkal szűkebb, meghittebb köre is – azok tudták, hogy egy nagyobb Lenin-életrajzon is dolgozott. Ennek során elsősorban a „kései” Lenin írásait elemezte. A könyv megjelenésére – tudunkkal – a Kossuth Kiadóval szerződése is volt, ám a rendszerváltás nyomán sok-sok egyéb szerződéshez és megállapodáshoz hasonlóan ez is, Lenin is „elvesztette az aktualitását”. Alighanem egyedül az Évkönyv jelentetett meg egy fejezetet a nagyobb munkából nyomtatásban. (Egyébként a megjelenést Pach nagyon is szorgalmazta, noha tisztán látta, mennyire a szélirány ellen fordult.)

Külön meg kellene emlékeznünk nekünk is Pach kiterjedt publicisztikai írásairól, amelyek közt tekintélyes részt foglalnak el a munkásmozgalmatörténeti megemlékezések. Ezek jobbára, nem csak a magyar munkásmozgalmatörténetét érintették. Így Pach Zsigmond Pál sokszor emlékezett meg a marxi életműről, különféle alkalmakkor és szinteken, a legutóbbi években, évtizedekben a Népszabadság hasábjain is. Pusztán ezeknek a rendszerezése, s még inkább elmélyült elemzése is önálló tanulmány feladata lehetne.

Ismételten: nem a mi feladatunk, hogy e hosszú és nagyon szerteágazó, igazán nem leegyszerűsíthető életutat bemutassuk (erről másutt már amúgy is megszülettek az első írások).¹ Itt csak búcsúzunk Pach Zsigmond Páltól, aki élete egy kis darabján „velünk együtt utazott”.

A szerkesztők

¹ Lásd: Berend T. Iván írását a Magyar Tudományban, Gunst Péter nekrológiát a Századok hasábjain.

PACH ZSIGMOND PÁLNAK AZ ÉVKÖNYVBEN MEGJELENT ÍRÁSAI:

Megjegyzések Alekszandr Cipko: A sztálinizmus forrásai c. tanulmányához.

Évkönyv 1992. 262–267. old.

Molnár Erik születésének 100. évfordulójára. Évkönyv 1994. 317–320. old.

Lenin útja a NEP-hez. Évkönyv 1995. 47–56. old.

Veber, Borisz Georgijevics (1902–1984)

Veber Moszkvában született, tekintélyes pedagógus fiaként. Már otthon, a szülői házban széles körű tudásra tehetett szert. 1920-ban Moszkvában kezdte egyetemi tanulmányait, amelyeket 1926-ban fejezett be. A RANION-ban kezdett dolgozni. Így nevezték akkor az összevont társadalomtudományi intézeteket, utóbb ebből lett a Szovjetunió Egyetemes Történeti Intézete. E kutatóközpontban Veber egyike lett annak a „második nagy nemzedékként” számon tartott csoportnak, amelynek tagjai között volt A. Z. Manfred, V. M. Dalin¹, A. Sz. Jeruszalimszkij, N. A. Maskin, B. F. Porsnyev, V. P. Volgin, N. M. Lukin és Sz. D. Szkazkin. Veber egyike volt a legtehetségesebbeknek.

A második világháború előtti években, tudományos munkássága mellett, az SZKP KB tudományos osztályán is tevékenykedett. Tankönyvek kiadásán dolgozott, főleg az olyanokén, amelyek Oroszország külpolitikájával kapcsolatos dokumentumokat tartalmaztak. Tevékeny részvételével jelent meg a „Mezsdunarodnije otnosenyija epohi imperializma (Dokumenty iz arhivov Vremennovo Pravityelsztva 1917.)” kiadványnak az 1917-es Ideiglenes Kormány külpolitikáját szemléltető 2. és 3. kötete (a 3. sorozatból). Ezen kívül dolgozott a 8. kötet elkészítésén is, amely orosz külpolitikai dokumentumokat közölt az 1915-ös évből.

Veber több remek historiográfiai tanulmányt is megjelentetett. Ilyen volt az is, amely A. N. Pokrovszkij történetfelfogását elemezte, s amelyet igazi historizmus hatott át. (Proletarszkaja revolucija, 1935.).

1935 és 1939. között Veber a Nagy Szovjet Enciklopédia tudományos szerkesztője. Emellett tanított, és szemináriumokat vezetett Nyugat-Európa és Amerika akkori kereskedelméről. Nem sokkal a világháború kirobbanása előtt fejezte be kandidátusi disszertációját, amelyben az egykor oly befolyásos francia történész, Egon Halévy munkásságát elemezte. Mint hogy ez az 1941-ben elkészült disszertáció azóta sem jelent meg, szólnék róla néhány szót. A munka nemcsak azért érdekes, mert kitűnő portrét ad

¹ Dalin munkásságát és életútját lásd Évkönyv 1987.

magáról a történészről, hanem azért is mert megeleveníti Halévy korát, társadalmi háttérét, sőt családi hagyományait is, hiszen Egon Halévy e kultúrtörténeti jelentőségű családnak már a negyedik generációját képviselte. Az egyik előde az ismert zeneszerző volt, s a család mellett több jelentős író és tudós adott az országnak. Veber mélyen beásta magát a francia kultúrába. Jól ismerte a XIX. századi francia történetírók munkáit Taine-től és Renantól Seignobosig. Ami magának Egon Halévynak az életművét illeti, Veber különösen nagy figyelemmel elemezte „Az angol nép történetéről” szóló háromkötetes nagy munkáját. Itt rámutatott Halévy liberalizmusára is.

1941-ben önkéntesként bevonult; később a hadseregben fordítóként szolgált a háború végéig.

1950-től az Egyetemes Történeti Intézetben a historiográfiai csoport tudományos titkára. Igen széles körben publikált: a XIX. század végének és a XX. század elejének orosz történetírásáról, a német történetírásról, illetve a nagy francia forradalomnak a társadalomtudományokra gyakorolt hatásáról.

1971-ben Veber megvédte doktori disszertációját „Az újkor historiográfiai problémái” címmel. Ennek alapján 1974-ben jelent meg monográfiája: az „Isztoriograficseskije problemi” (Historiográfiai problémák). Veber ebben a munkájában sok évtizedes kutatásait dolgozta fel a XVIII-XIX. század történetírásáról. Különösen érdekesek azok a fejezetek, amelyben azt tárgyalta, hogy az érintett írók miként látták az antik világot, illetve a reformáció korát. Hasonlóképpen azok a fejezetek, amelyek a német parasztháborúról, illetve a XIX századi orosz történészekről szólnak, akik a francia forradalommal és korával foglalkoztak. (I. V. Lucsinszkij, N. I. Karejev, V. I. Gerje, M. Kovalevszkij).

Élete utolsó évtizedeiben Veber a historiográfiai munkálkodásnak szentelte minden energiáját. Különböző nagy kollektív kötetek, sorozatok munkálataiban volt szerkesztő, illetve szerző. Ezek között fontos a „Világtörténet”-sorozat, az „Isztoriografija Jevropi i Ameriki”, az „Ocserki isztorii isztoriografii”, az Isztorija novovo vremenji” című művekben.

Julij Mador

Könyvismertetések

Freeman, Joshua B.: Working Class New York.

Life and Labor since World War II.

*New York Press 2000. 409 old.*¹

Joshua B. Freeman: New York munkásosztálya. Az élet és a munka a II. világháború után.

A New York-iak egészen kivételesnek tartják városukat, még az USA-n belül is egyedinek, és elsősorban a pénz - és kereskedelmi világ központjának. “Jussál el New Yorkba, és akkor eljuthatsz bárhová” - mondogatják. Csak keveseknek jutott eszébe, hogy utánanézzenek és rávilágítsanak: New York kivételes helyzete New York dolgozó, munkás embereinek köszönhető. Freeman, a Queen’s College professzora pontosan azt hangsúlyozza, hogy New Yorkot a munkások szervezettsége és három évtizedes kitartó politikai aktivitása és befolyásos “nyomása” tette nagygyá. A munkásság e szervezett erejének igen nagy szerepe volt a szociális és demokratikus eredmények kivívásában, sőt, New York “kulturális nagyságának” a megalapozásában is.

Freeman rávilágít, miként alakítottak ki a munkásszervezetek szorosabb kapcsolatokat mindkét párt liberális politikusaival, s hogy tudtak ezek után kiharcolni jobb lakáspolitikát, biztosítási rendszert és egészségügyi körülményeket. Beletartoznak ebbe a jobb munkaviszonyok is, a kisebb mukanélküliség, bár az elmúlt 40 év alatt hallatlan nagy szerkezeti változások következtek be a gazdasági életben.

Freeman munkájában a “drámaian új” az, ahogy rávilágít arra: a nagy városokban a szociálpolitika kialakítása nem egyszerűen a politikai elitnek köszönhető!

Annál inkább vitatható néhány más állítása. Így az, hogy a liberális politikai elit hajlott ugyan e reformok megvalósítására, de mint Freeman mondja, arra is, hogy a munkásmozgalom szervezettségét, erejét megtörje. Erre volt “jó” Freeman állítása szerint az 1950-es évek antikommuniz-

¹ A könyv valamivel hosszabb eredeti ismertetőjét, amely 2000. május 14-én jelent meg a *New York Times* könyvismertetési rovatában, Nick Salvatore, a Cornell Egyetem történelemtanára írta.

musa is, amelynek révén a szakszervezetek éléről nagyon jól képzett, kitűnő vezető embereket távolítottak el. Ez azután azt eredményezte, hogy sok szakszervezet ott maradt igazi vezetők nélkül, s arra kényszerült, hogy a "liberális központok felé orientálódjon".

Nick Salvatore

Giuseppe Galzerano: Gaetano Bresci. Vita, attentato. processo, carcere e morte dell'anarchico che "giustizio" Umberto I.

Galzerano Editore, Salerno, 2001. 1096 p.

Gaetano Bresci élete, merénylete, pere és börtönélete. Az anarchista halála, aki "megbüntette" I. Umbertót.

A kiadvány oldalszáma impozánsan, szinte nyomasztóan, itt-ott talán irodalmilag egyenetlen színvonalon bizonyítja a szerző-kiadó nemes buzgalmát és megszállottságát, hogy folyamatosan publikáljon "népének tetteiről", a nép "emlékezetéből" megidézett eseményekről. A kiadó könyvsorozatának ez is az elnevezése: "A nép tettei és emlékezete". A sorozat egyik 2001. évi könyve egyéves csúszással jubileuminak mondható, mivel az I. Umberto olasz király elleni 1900-as gyilkos merénylet elkövetőjének, az anarchista Gaetano Brescinek az életét, történelembe vésett tettét, elfogását, börtönbe vetését, elítéltetését, majd kivégzését örökíti meg. Szól a merénylet hatásáról és következményeiről, a király némely viselt dolgairól. Hihetetlen aprólékossággal dolgozik: a korabeli dokumentumokat, levéltári és sajtóanyagokat, a megjelent írott dokumentumokat és más fellelhető információkat úgyszólván hiánytalanul összegyűjti és feldolgozza. A kötetnek mindazonáltal nem ártott volna némi szerkesztői szűrés, amolyan "fésülés", jóllehet a kiadó-szerző feltehető célja, hogy a merénylet körülményeit, a merénylő és az áldozatul esett király személyét csaknem teljes plaszticitással állítsa az olvasó elé. Ennek maradéktalanul eleget is tesz. Ismert és ismeretlen adatok, tények, adalékok, érdekességek sorjázna, amelyekből a századforduló körüli olasz anarchizmus természete is érthetőbbé válik. Érthetőbbé abból a szempontból, hogy az anarchisták irracionális tetteinek motivációját alaposabban elemezhetjük, megérthetjük "megátalkodottságuk" okait, az irracionalitás mögötti igazságkeresés és

igazságtevés indokait. Ahogyan Galzerano írja: Bresci “igazságot szolgáltatott”, ítéletet hajtott végre egy olyan uralkodón, akit a tömegek felelősnek vélték; milliók igazságérzetét sértette a számkivetettség, az éhezés, a létbizonytalanság, a kivándorlás megpróbáltatásai, a mindennapi megélhetés ezernyi gondja.

Az anarchista végső elrugaszkodásában elkövetett tette, a gyilkosságra történelmi távlatból sem adhatunk felmentést. Viszont éppen a történelmi távlat lehet a segítségünkre abban, hogy egy-egy anarchista személyiségén keresztül a mozgalom egészének állomásait és fejlődését értékelni tudjuk.

Az anarchista merénylő többnyire teljesen kiszípolyozott valaki, lényben és létben érzi fenyegetettnek magát, s elkeseredésének határáig jut. Szellemi-értemi felemelkedésre és kitörésre nincs lehetősége, futó vagy kimerítő beszélgetései, részleges “szocializációja” az anarchista összejëvetelek és együttlétek keretében nem alkalmas gondolatvilágának tisztulására. A számára legelfogadhatóbb világnézettel, a hatalmat minden formájában tagadó anarchizmussal is csak felületes a kapcsolata. Az anarchista eszme a szavak síkján marad, nem fordul át cselekvésbe, legalábbis ezt észrevételezte Bresci az egyik összejëvétel vitájában magának Malatestának.² Ezért van az, hogy az anarchista merénylő sokszor – ez Brescire is áll – a mozgalomtól független individuumként követi el a tettet. A mozgalom, mint ideológiailag meghatározható politikai irányzat az esetek egy részében nem is vállalt felelősséget értük, nem azonosította magát a merényletekkel, jóllehet a merénylőt magáénak vallotta; ha nem a mozgalom tette ezt, akkor a társai, a barátai, az elvtársai. Maga az anarchizmus politikai mozgalomként ilyen individuumokon keresztül érlelődött, gyógyult ki irracionális, határolódott el a pusztá terrorizmustól, és vált helyenként a szervezett, racionálisan fellépő munkásmozgalom utánpótlásává.

Bresci az anarchizmus adott etapjába illeszthető figura. Nevezetes királygyilkosságát 1900. július 29-én az esti órákban hajtotta végre Monzában, ahova Umberto egy sportbemutatóra érkezett. Tiszteletére valóságos népünnepélyt rendeztek, és Bresci a tömegben elvegyülve “tévedhetetlen” célzással adta le lövéseit. Előzőleg más anarchisták már kétszer próbálkoztak merénylettel sikertelenül. Ezt a harmadikat a király már nem úszta meg.

Három az olasz igazság is – mondhatnánk. Az “agyonimádottnak” aligha nevezhető olasz királyok közt ugyanis Umbertót kifejezett utálat övezte. Tanulatlansága, erkölcstelensége, szexuális kalandjainak “vérnősző”

² Malatesta életpályarajzát lásd az Évkönyv 1979-es kötetében.

(Shakespeare drámájában Hamlet atyja szellemének szóhasználata Arany János fordításában) élvetégsége közmondásos és botránys volt. A hivatalos Itáliát mindez nem zavarta abban, hogy Umbertóról a "jó király" mítoszt táplálja. Nem is eredménytelenül: Monzában az ünneplő tömeg Brescit, miután revolvere eldördült, kis híján meglincselte.

A nem hivatalos Itália, a király ünneplését elkerülők ugyanakkor tiszta szívükből megvetették az uralkodót, és legszívesebben a halálát ünnepelték volna. Umberto regnálása (1878 – 1900) feszültségekkel és konfliktusokkal teli időszak volt. A beinduló kapitalista ipari fejlődés sok munkáskezdet vont magához az elmaradott mezőgazdasági vidékekről, de nem annyit, hogy olaszok milliói megélhetésért ne vándoroljanak ki Amerikába. A kormányzat, a király támogatását élvezve, a gyarmatosítás álmegoldásával is próbálkozott. Ez százak és százak ártatlan életét követelő katonai kudarcokat hozott, miközben a jogaikért és elviselhetőbb életkörülményeikért tüntető sztrájkoló munkásoknak sortűzekkel, kivételes törvényekkel kellett szembenézniük. Umbertóra ráragadt a "géppuska-király" gúnynév.³

Az Amerikába kivándorolt pratói selyemszövő, Bresci, Patterson városka anarchista közösségében hallott híreket az óhazában történő eseményekről. Megtakarított pénzén visszautazott és megölte a királyt. A merényletet egyedül tervezte ki, segítség nélkül hajtotta végre, bár mindenáron összeesküvésre vonatkozó vallomást igyekeztek kicsikarni belőle. Mindez hasztalan volt. Viszont jellemző a hatalom gépezetére, hogy kolosszális megtorlóakciókkal válaszol a merényletre. Országszerte egymást érték a letartóztatások, zaklatták Bresci családját, üldözőbe vették a szocialista szervezeteket és személyeket. Még papokat is letartóztattak, illetve egyes, a munkásszervezetekkel valamilyen formában kapcsolatban állt elhunytakra is kiterjesztették a nyomozást, letartóztatásukra tettek bohózatba fülő lépéseket...

Galzerano könyvének legdokumentáltabb fejezetei éppen a megtorlásra vonatkozó adatok felsorolásával és a merényletről megemlékező különböző – olasz és nemzetközi – sajtóanyagok, rendezvények csokorba szedésével foglalkoznak.

Két érdekesség: a merénylet után a faenzai árvaház falára egyik kis lakója, a 9 éves Pietro Nenni fölfestette: "Éljen Bresci!"⁴. 2000. július 29-én ugyanezt a feliratot tűzték ki a Villa Borghesében felállított Umberto-szoborra ismeretlen római anarchisták. A rosszlemkű királyról soha sem-

³ Lásd erről Colajanni könyvének ismertetését. Évkönyv 2002.

⁴ Pietro Nenninek, az Olasz Szocialista Párt későbbi vezetőjének az életútját lásd Évkönyv 1982.

milyen formában nem szoktak megemlékezni sem a Villa Borghesében, sem másutt. Szobrára nagyritkán (legközelebb talán újabb száz év elteltével) anarchisták hívják fel a figyelmet.

Pankovits József

Hardt, Michael – Negri, Antonio: Empire

Harvard University Press, 2001. 504 old.

Empire. Die neue Weltordnung. Frankfurt am Main, 2002. 470 old.

A Birodalom. Az új világrend.

Ez a könyv a *Neue Zürcher Zeitung* ismertetője szerint méltán kelthet nagy érdeklődést.

A kötet szerzői nagyon széles értelemben a szocializmus és a nemzetközi munkásmozgalom történelmi alakváltásaival foglalkoznak. Elsősorban az Amerikai Egyesült Államokkal – mint mostanában többen is – és a Világ Ipari Munkásainak Szövetségével (IWW)⁵ nyitnak. Az IWW az ismertető szerint mára már teljesen “múltba vesző emlék”, csak a szaktörténészek tudnak róla. Egykor azonban az IWW hatóköre szélesebbre nyílt, mint a szocialista párté, határozottan munkásjellegű volt, markánsan antikapitalista. Emlékezetes nagy harcokat vívott.

Az újság recenzense – a lap felfogásának, de jórészt a valóságnak is megfelelően – hangsúlyozza, hogy ez a hagyomány jócskán megfakult. Még inkább érvényes ez szerinte a marxi hagyományokra. Abban igazuk van a szerzőknek és a recenzensnek, hogy az IWW nem e gondolatok egyenesági leszármazottja volt.

A kötet és a recenzens a mai napig vezeti el az olvasót. Egyáltalán nem állítja, hogy a “kapitalizmus” eltüntette volna a társadalmi problémákat. Egyfelől rámutatnak arra, hogy a széles és nem egynemű baloldali tagadás és kihívás megmutatkozott Seattle-től Prágán át Genováig és Svédorszáig, másfelől azonban azt is hangsúlyozzák, hogy a modern szociáldemokrata pártok már nem léptek és lépnek fel ilyen antikapitalista mezben. (Az amerikai szocialisták helyzete és magatartása ezúttal is rendhagyó, többek közt a marxista felfogást illetően is.)

⁵ Az IWW-ről, a nagy amerikai szakszervezetről lásd az Évkönyv 1980. évi kötetét.

Ámde, miközben ez a szociáldemokrata befolyás az utóbbi időben meggyengült, utalnak arra, hogy megjelent – főként az európai politikai színpadon – egy erősödő jobboldal, egy olyan radikális jobboldal is, amelynek felfogásában, célkitűzéseiben (újra!?) feltűnnek markáns antikapitalista vonások. S az ilyen marginális trendek az USA történetéből sem hiányoztak.

Neue Zürcher-Zeitung, 2002. április 7.

Hobsbawm, Eric: Interesting Times.

A twentieth century life.

Penguin. London - New York - Toronto, 2002. 447 p.

Érdekes kor. Egy huszadik századi élet.

Hobsbawmot nem kell bemutatnunk a magyar olvasóknak – noha utolsó könyveinek magyar fordításai az elmúlt 10 - 14 évben vagy megkéstek, vagy nem is jelentek meg. Évkönyvünk olvasói azonban hozzájuthattak írásaihoz, miként ebben a számunkban is.

A jeles vaskos kötet Hobsbawm nem hétköznapi önéletrajzát tartalmazza. 1917-ben Alexandriában született, zsidó családban. Az oly izgalmas 1932-es évben Németországban, Berlinben folytatott egyetemi tanulmányokat, s ott lett kommunista. Azután Angliában, Londonban kapott katedrát a kivételes marxista, kommunista professzorok egyikeként. Ez hovatovább már nemzetközileg ismert közhely. Önéletrajzának azonban nincs egy epizódja, egy oldala sem, amely ne lenne teli gondolatokkal, újragondoló, visszapillantó elemekkel. Mindez nagyon távol esik a “nekem mindig igazam volt” megközelítéstől. Itt nem mehetünk bele a részletekbe, ehelyett “Háttér” rovatunkban néhány oldalnyit közlünk a kötetből, amit már a *New Statesman* is megtett.

Jemnitz János

Ironside, Mike and Seifert, Roger: Facing up to Thatcherism: the History of NALGO 1979 – 1993. OUP, 2001.⁶

Mike Ironside és Roger Seifert: Szemtől szembe a thatcherizmussal: a NALGO története, 1979 – 1993.

1993-ban történt, hogy a helyi önkormányzatok dolgozói a NALGO szervezetében egyesült közalkalmazottak fúzióra léptek az egészségügyi dolgozók szakszervezetével és a másik közalkalmazotti szakszervezettel, a NUPE-vel. Így jött létre az UNISON, amely ma Nagy-Britannia legnagyobb szakszervezete. Az UNISON ezt követően nagy szerepet játszott az egész brit szakszervezeti mozgalom életében, mégpedig kifejezetten a progresszív oldalon, a dolgozók érkei védelmében.

Az összességében háromkötetes nagy munka harmadik kötete az UNISON-t létrehozó legnagyobb szakszervezet, a NALGO történetét dolgozza fel, e szakszervezet hivatalos dokumentumai alapján. Azzal a korszakkal foglalkozik, amikor ez a szakszervezet elkeseredett harcot folytatott a thatcherizmus ellen. Thatcher kormánya, mint tudjuk, jócskán megnyírbálta az önkormányzati jogokat és költségvetéseket. Ez a könyv megérdemli, hogy széles körben olvassák. A könyvet akadémikus körökben írták, a megfelelő szinten és nagy empátiával a szakszervezeti mozgalom iránt, amit a bevezető első fejezet tanúsít.

Jim Mortimer

Monk, Ray: The Ghost of Madness, 1921 – 1970.

The Free Press, New York, 2000.

A vadság szelleme, 1921-1970.

Bertrand Russell ismeretesen a XX. század egyik legjelentősebb filozófusa és közéleti személyisége volt. Amikor megírta önéletrajzát, mindjárt a kezdetén hangsúlyozta: “Egész életemben három dolog volt a meghatározó: a szeretetelenség, a tudásszomj és a fájdalmas szájalom, amelyet a szenvedő

⁶ A könyvet az OUP (Oxford University Press) adta ki. Az ismertető szerzője, Jim Mortimer az LP főtítkára volt, jelenleg a *Socialist Campaign Group News* havilap szerkesztője. Az ismertetés a lap 2001. júliusi számában jelent meg.

emberiségért éreztem”. E szavakkal Russell mintegy magyarázni akarta a matematika körében megjelent írásait, elkötelezettségét a szabad szerelem mellett, számos házasságát és szerelmi kapcsolatát, Nobel-díját és a béke-mozgalomban játszott óriási szerepét. Néhány barátja azonban nem így látta őt, s ezek sokkal kevésbé hízelgő szavakkal emlékeztek meg róla. Virginia Woolf például azt írta róla a naplójában, hogy “szörnyű individualista”. Woolf írása 1921-ben kelt, kevéssel Russell 50. születésnapja előtt, amely azonban csak a félidőt jelezte az oly hosszú és tartalmas életúton. Beatrice Webb viszont azt írta róla: “Bukott angyal, valamiféle mefisztói szellemességgel..., aki sikeres lehetne mint szépíró is”. Monk, az angliai Southhamptoni Egyetem professzora ebben a remekül megírt életrajzában egy lépéssel még túl is ment a Russellről ironikusan megszólaló kortársakon.

Végeredményben inkább vádiratot állított össze, mintsem életrajzot. Amikor azzal vádolja Russellt, hogy nagyon bonyolult dolgokat túlságosan leegyszerűsített, és ellenfeleit sokszor kifigurázta, kigúnyolta – mindezt el lehet mondani magáról Monkrol és erről az “életrajzáról” is. Munkájának mindazonáltal értékes része, ahogyan összefoglalja és bemutatja Russell filozófiai munkásságát. Sok új részletet közöl magán- és szerelmi életéből is. Egészében hangsúlyozza, hogy Russellt nem a “könyörületesség és a szájalom”, hanem a “kolosszális hiúság” sarkallta, meg a “gyötrő félelem a megőrüléstől”. Monk szerint a legtöbbet a családja és a környezete szenvedte tőle. Ámde bármennyi résztényt halmoz is fel Monk, megítélései egészében mégis hiteltelenek. Ami pedig Russell munkáit illeti, Monk szerint filozófiai és matematikai írásait még ma is “olvasni kell”, ám egyéb, főleg politikai írásai “elfelejtendő”. S ez a beállítás ugyancsak tarthatatlan.

Forrás: A könyvet Sylvia Nasar ismertetése alapján mutatjuk be. A szerző a New Yorki Columbia Egyetem professzora. Az ismertetés a New York Times Book Reviews 2001. április 29-i számában jelent meg.

McMurtry, John: Value wars

Pluto, 2002.

Értékelj a háborúkat

Teljesen szokatlan könyv, melynek ugyanakkor nagy és meggyőző az üzenete. Szerzője a kanadai Guelph Egyetem filozófiaprofesszora, a kanadai Royal Academy tagja. McMurtry célja, hogy megvizsgálja a világg kapitaliz-

mus eszméit és értékeit. Könyvének írásakor felhasználta a tudományágak különféle eredményeit és módszereit; ehhez nagyon világos stílus és "rámenős" kifejtés társul. A szerző hangsúlyozza, hogy a globalizáció hívei általában a szabadpiac értékeit és érdekeit helyezik mindenek fölébe, az emberek jóléte és szabadsága fölé is. S ha szóban hangsúlyozzák is az utóbbit, a valóságban ez nem érvényesül, ténylegesen a nagy multik gazdasági uralma valósul meg. Ezek a multik azután igazán nem törődnek sem az emberek jólétével, sem szabadságával. Csak a saját profitjukkal törődnek – írja – és még a szabadversenyt is kiölik oly módon, hogy politikai befolyásukat kihasználva az érintett kormányokat rákényszerítik saját gazdasági követeléseik és szükségleteik szolgálatára.

Mint bemutatja, ennek érdekében a multik felhasználják a Nemzetközi Valutaalapot, a Világbankot, mint eszközöket céljaik érvényesítésére. Minden olyan kormányt, államot vagy társadalmat, amely e folyamatnak ellenáll, elmarasztalnak, kiátkoznak, térdre kényszerítenek, ezeknek végül vagy engedniük kell, vagy távoznak, vagy megbuktatják őket.⁷

Jim Mortimer

**Pasture, Patrick and Werdeckmoes, John:
Working Class Internationalism and the Appeal to
National Identity. Historical Debates and Current
Perspectives on Western Europe.**

Berg - Oxford - New York, 1998. 263 p.

A munkásosztály internacionalizmusa avagy a nemzeti azonosság hívószava. Viták és mai távlatok Nyugat-Európában.

A szerzők nagyon széles síkon közelítik meg mind a történelmi múltat, mind a jelen perspektívákat. Ezért a kötet valóban széles olvasótáborra számíthat, noha nagyon drága. Olyan izgalmas kérdések megértéséhez, olyan folyamatok áttekintéséhez nyújt segítséget, mint az európai egység megvalósulása és az, hogyan kapcsolódik hozzá, illetve ütközik vele a regionalizmus; mi a helye mindkét vonatkozásban a szakszervezeteknek, s ez a szerep mennyiben változik. A szerzők reflektálnak a régi marxí té-

⁷ Forrás: *Socialist Campaign Group News*, 2002. november.

telre: "A proletároknak nincs hazája". Bemutatják, miként fest ez a valóságban. És fordítva: mit jelentett számukra a politikai és a gazdasági nacionalizmus. A szerzők érintik azt a mai alapkérdést is, miként lehetnek az emberek Nyugat-Európában, (és lehetnek-e?) egyszerre világpolgárok és európaiak. Továbbá mit jelent mindez a nagyon hűsbavágó esetekben, amikor a Dél és a Kelet emberei kopogtatnak Nyugat-Európa kapuin.

A szerzők nem riadnak vissza az olyan kérdések vizsgálatától sem, hogy a modern világban miként alakul, gyengül-e vagy erősödik az osztályszolidaritás. S hogyan hatnak az egyéb olyan belső tényezők, hatóerők, mint a vallás, avagy az etnicitás.

Nagyon konkrét kutatásokat végeztek például Nagy-Britanniában a tekintetben, miként alakultak ott az 1960-1970-es években a bevándorolt "nem fehér" munkások jogai.

Hasonlóképpen teljesen eltérő, sokféle tehertételtől szabdalt területként mutatják be Írországot, még inkább Észak-Írországot.

Zafar Khan

Hosszabb ismertetés az angliai *Socialist History* 2002. évi 20. számában.

Socialist Internationals. – A Bibliography of the Social Democratic and Socialist International. 1914 – 2000.

Project by the International Association of Labour History Institutions (IALHI). Compiled by Gerd Callesen.

Bibliothek of Friedrich Ebert Stiftung, Bonn – Gent, 2001. 167 p.

A Szocialista Internacionálék. A Szociáldemokrata és a Szocialista Internacionálé bibliográfiája. 1914-2000. Összeállította Gerd Callesen.

Ma, amikor a világ internacionalizálódása és globalizálódása állandó napi-rendi téma, ismét csak azt láthatjuk, hogy Marxnak mennyire igaza volt, amikor e fejlődési tendenciára még a kezdet kezdetén rávilágított. Ám ugyanilyen evidencia, hogy a munkásmozgalom maga is nagyon korán internacionalistává vált. Ilyen nem nacionalista és nem vallási alapra épülő és valóban élő szervezet volt a II. Internacionálé 1889-től az 1914-es össze-

omlásáig. Ha az Internacionálé kongresszusainak napirendjeit nézzük,⁸ azt látjuk: ha egynémely téma és határozat elveszítette is a jelentőségét, másokról ez nem mondható el. Ez utóbbiak közé tartozik például a béke és a háború, az imperializmus és a gyarmati kizsákmányolás, a rasszizmus, vagyis röviden: a civilizált nyugati világ kölcsönhatása, kapcsolata a világ többi, nagyobbik részével. Ezek a témák egészen ijesztő módon aktuálisak, virulensek egészen a mai napig.

A bibliográfiai munkák nélkülözhetetlen segédeszközök, de nagyon ritkán érdekes olvasmányok. Persze akadnak kivételek is. Ilyen volt hajdanán a közös barátunk, Georges Haupt⁹ által szerkesztett, 1964-ben megjelent bibliográfiai és historiográfiai munka: *La Deuxième Internationale, 1889-1914*. Gerd Callesen e munkát igen nagyra becsüli, és sajátját, amely az 1914-2000-es korszakot dolgozza fel, ennek folytatásaként állította össze.

A könyv, amellet, hogy nagyon hasznos segédeszköz, végigkíséri a “rövid XX. század” munkásmozgalmának történetét, amely tele van drámai történésekkel, fordulatokkal, szakadásokkal, újraegyesülésekkel, pártok megalakulásával és megszűnésével.

Az 1919-es nagy szakadás után létrejött a Kommunista Internacionálé. Ennek története a történészek sokkal nagyobb figyelmét kötötte le egykor és újabban is, miután az archivumok megnyíltak. Részben ez is magyarázza, hogy az SZMI történetéről, majd a Szocialista Internacionálé történetéről sokkal kevesebb munka született.

Ennek egyik járulékos oka az is, hogy – szemben a kommunista pártokkal – a szociáldemokrata pártok javarésze saját maga őrizte és őrzi archivumát, így a kutatás is eleve sokkal nagyobb erőfeszítéseket igényel.

A kötet pontosan végigköveti az Internacionálé névváltozásait (s ezzel a korszakváltozásokat). Callesen nagy érdeme, hogy e munkába bevette az Internacionálékhoz tartozó kultúrszervezetek bibliográfiai anyagát is. Figyelembe vette és külön csoportosította a jelentéseket és a bulletinokat, körleveleket, a forrásanyagok típusai szerint.

Callesen a társult Nemzetközi Szervezetek esetében a megfelelő fejezetek elején rövid történeti összefoglalást is ad ezeknek a “kis-Internacionáléknak” a keletkezéséről, történetéről. A kötetből kitűnik az Internacionálé életének dinamizmusa is.

⁸ Magyarul ehhez lásd A II. Internacionálé. Kongresszusi jegyzőkönyvek. 1889 – 1912. Kosuth Könyvkiadó, Budapest 1989.

⁹ Haupt történész munkáját és életművét az Évkönyv 1998-as kötete ismertette.

Nem érdektelen persze a földrajzi terjedelem sem, az Internacionálé ki-terjedése Ázsia és Afrika, Latin- és Közép-Amerika országaira. A legújabb korszakban pedig ott vannak a legújabb “európai szocialista szervezetek”, többek között az Európa Parlament szocialista frakciója is.

Niels Finn Christensen

The Unity of Europe: political, economic and social aspect of the EU enlargement.

Edited by Renate Langewische and András Tóth.

Publisher ETUI, (European Trade Union Institute) Brussels, 2001.

207 old.

Európa egysége politikai, gazdasági és szociális összefüggésben.

Renate Langewisch és Tóth András szerkesztésében.

A 2001-ben megjelent könyv a brüsszeli Európai Szakszervezeti Intézet konferenciáján előadott referátumok alapján készült, akkori rápillantásban, amikor már bizonyossá vált, hogy az Európai Unió jelentősen kiegészül a szóba került 10 országgal, (ami azóta, mint ismeretes, meg is valósult).

A kötet tehát az új jelenségeknek kívánt elébe menni. Ezért van két szerkesztője egy “nyugati” és egy “keleti”. A kötet számos tanulmánya Kelet-Európából származik, itteni szakszervezetek vezetői, illetve mérvadó emberei, alkalmanként akadémikusok, kutatók, pártok hivatalos, vagy a hivataloshoz nagyon közel álló emberei írták. Magyar részről bekerült Tóth András és Inotai András beszámolója, amelyek persze az Európai Unió bővítésére koncentrálnak, és problémákat jeleznek. Ámde világos, hogy ugyanezekről a kérdésekről, összefüggésekről mondjuk Ferge Zsuzsa más-ként fogalmazna.

A kötethez Enrico Gabaglio, az Európai Szakszervezeti Szövetség elnöke írt bevezetőt. Miközben hangsúlyozza az események felgyorsulását, két történeti mozzanatot emel ki, amely ezt a felgyorsulást bizonyítja. Az egyik a Szolidaritás Szakszervezet megalakulásának 20. éves évfordulója volt. Az eseményt 2000. augusztusában az ETUC is megünnepelte, Gabaglio maga is megjelent, és beszédet is mondott Gdanskban. A másik a német egyesülés 10. éves évfordulója. E két esemény ilyen kiemelése eleve

furcsa, nem beszélve arról, hogy a Szolidaritás egész története, s azután jelene, jónéhány éve pedig a másik lengyel szakszervezet felemelkedése igazán sok töprengésre adhatna alkalmat.

Ám Gabaglio egész szövegét nem e megnyitó szavak alapján kell megítélni. A kötet három kiemelt fejezetében, főként a gazdasági és a szociális témájú fő fejezetekben, igazán van olyan mondanivalója, amely mind összeurópai, mind az egyes országok vonatkozásában olvasóink figyelmébe ajánlható.

Jemnitz János

Vega García, Rubén: CC. OO. de Asturias en la transición y la democracia.

Unión regional de comisiones obreras de Asturias, Oviedo, 1995. 375 p. Az asztúriai munkásbizottságok az átmenet és a demokrácia idején.

Vega García, Rubén–Serrano Ortega, Begoña: Clandestinidad, represión y lucha. El movimiento obrero en Gijón bajo el franquismo (1937–1962).

Ayuntamiento de Gijón, Gijón, 1998. 255 p. Illegalitás, megtorlás és küzdelem. A gijóni munkásmozgalom a francóizmus idején (1939–1962).

A szerzők egyike, Rubén Vega, az asztúriai munkásbizottságok igen tevékeny kutatóintézetének (Fundación Juan Muñiz Zapico)¹⁰ viszonylag fiatal igazgatója, eddigi életműve nagyobb részét a munkásbizottságok szakszervezeti mozgalma asztúriai történetének szentelte. Kiterjedt levéltári, könyvtári kutatásai mellett számos tudományos vitaülést szervezett; visszaemlékezések százait rögzítette, és a múlt jószemű tanúit a történetes-konferenciákon is megszólaltatja.¹¹ A címben jelzett két kötet az asztúriai

¹⁰ Az alapítvány névadója, Juan Muñiz Zapico az asztúriai munkás illegális karizmatikus, nemzetközileg ismert alakja, a munkásbizottságok (CC. OO.) egyik alapítója volt; életcélja, a demokratikus átmenet és a szakszervezeti legalitás első hónapjaiban, 1977 elején halt meg.

¹¹ Legutóbb 2002. július 8–12-én, ötnapos (!) tudományos ülésen emlékeztek meg a legendás 1962 április–júniusi asztúriai sztrájkok 40. évfordulójáról. Lásd „Beszámolók” rovatunkat.

munkásmozgalom történetét 1939-től egészen 1993-ig követi, a kötetek megjelenése szempontjából fordított időrendben.

Asztúria Spanyolország kis északi tartománya. Munkásmozgalmának vizsgálata mégsem csupán helytörténetírás, mint ahogy Gijón városáé sem az.¹² Itt született ugyanis a munkásbizottságok hatalmas szakszervezeti mozgalma. 1962-ben pedig, a három hónapig tartó, más tartományokra is áterjedő hatalmas sztrájk során itt kezdődött a munkásszervezkedés kitörése a negyedszázados mély illegalitásból; itt kongatták meg először a vészharangot Franco rendszere fölött.

Ez a fordulópontnak tekinthető 1962-es év előtti korszakkal foglalkozó kötet is bizonyítja, milyen jelentős dolog, ha egy munkásmozgalom elég erős ahhoz, hogy számottevő kiadói tevékenységet folytasson, illetve a rajta kívül álló társadalomban is érdeklődést keltsen múltja, jelene iránt. Asztúriában ez a mozgalom az 1950–1970-es években többirányzatú volt. A két szerző közösen ábrázolja a Franco-ellenes asztúriai ellenzék különböző irányzatainak a jelenlétét és tevékenységét, amely sok évtizedre nyúlik vissza, a polgárháború előttre is.¹³ Emlékeztetnek rá, hogy Asztúria viszonylag korán, 1937 őszén került a francóisták kezére, súlyos hadműveletek során. Ezt kemény megtorlás követte. Az ellenállás első lépéseit már a polgárháború idején megtették, elsősorban a nagy számú bebörtönzött támogatása érdekében. Itt működött az egyetlen jelentős szocialista gerillacsoport is, José Mata vezetésével; ők a világháború befejezése után sikeresen távoztak külföldre.

Az anarcho-szindikalisták több próbálkozása és a nagyobb kommunista partizánmozgalom a világháború végi remények meghiúsulása nyomán értelmét veszítette. Érdekesen írják le a szerzők a köztársasági emigráció munkás szárnyán mutatkozó fejlemények és a hazai szervezkedés kölcsönhatását; ezek hol erősítették, hol keresztezték egymást. Mint a munkásbizottságok mozgalma elődeit, gondosan bemutatják a professzorok által alakított munkás tanulókört a spanyol felvilágosodás nagy alakjáról, a város szülöttéről, Jovellanosról elnevezett klubban, amely 1959-től Munkásakadémia néven működött; ugyanígy az elbocsátottak megsegítését célzó közös alapot.

Különösen érdekesek az ellenállás különböző (anarcho-szindikalista, szocialista, kommunista, katolikus) irányzatairól adott történeti hosszmet-

¹² A CC. OO. tartományi szervezeteiről szinte minden régióra nézve folynak kutatások és készültek monográfiák. A katalán munkásbizottságok történetéről szóló többszerzős munkáról készült recenziót lásd Évkönyv 1996.

¹³ Lásd az 1934-es asztúriai felkelésről szóló tanulmányt az Évkönyv 1974-es kötetében.

szetek, amelyek oldják az új, hatvanas évekbeli munkásszervezkedések „előzménynélküliségéről” alkotott képzeteket. Meglepő mozzanatokkal is találkozhatunk ezekben a fejezetekben: a kiépülő falangista „vertikális” szakszervezetek megfelelő emberek híján megpróbálták bevonni a kohász-ágazat vezetésébe ismert anarchistákat, akik azonban testületileg elzárkóztak ettől (bár egyes tagjaik ráálltak). Érdekes részletek világítják meg, mikor és hogyan esett vissza a nagymúltú anarcho-szindikalista szövetség, az Országos Munkakonföderáció (CNT) befolyása; helyét mindinkább a kommunista munkásszervezkedés vette át. A szocialisták esetében a legnagyobb érdeklődésre a hazai illegalitás és a francia határ túloldalán működő emigráció kapcsolatainak a helyreállítása tarthat számot. A szocialista hitlap, a Toulouse-ban kiadott *El Socialista* rendszeresen közölt friss asztúriai tudósításokat. Bár a szocialisták lassan elvesztették egykori túlnyomó szerepüket, a tartományban az '50-es években közel 300 szervezett tagjuk működött, elsősorban a Nalon folyó völgyének ipari övezetében. Befolyásukat csökkentette, hogy elvi alapon elutasították a vertikális falangista szakszervezetekben végzendő féllegális munkát. Az ezzel ellenkező állásfoglalás erősítette viszont meg a kommunisták pozícióit. Kevésbé ismert fiatalabb tagjaik mind több tisztséget hódítottak el a korporatív szakszervezetek bizalmitestületeiben, később már helyi vezetőségeiben is. A hatvanas évek elejére a kommunisták vették birtokba az anarchisták egykori pozícióit is.

A magyar olvasó számára minden bizonnyal a legtöbb újdonságot a katolikus munkásszervezkedésről szóló részek nyújtják. Bár az egyház sokáig a Franco-rendszer kitaró támogatója volt, katolikusok, sőt papok is áldozatul estek a terrornak. (Két, köztársasági elkötelezettségű papot már a megszállás első heteiben kivégeztek.) Az egyház 1946-ban létrehozta az Acción Católica munkásszervezeteit¹⁴, amelyek – szigorúan előírt politikamentességük dacára – valamelyes önállóságot biztosítottak neki a számára fontos munkás közegekben, apostoli feladatai ellátásához. Mivel azonban a tiltakozás az ötvenes években már a katolikus szervezetekben is lábra kapott, és a megtorlás (ha kevésbé kemény formákban is) ezekre is kiterjedt, ekkor már illegális katolikus munkáscsoportok is létrejöttek. Közülük az USO (Munkás Szakszervezeti Szövetség) bizonyult a legtartósabbnak. Mindezeknek a folyamatoknak a gondosan kezelt forrásokon alapuló aprólékos leírása jelentősen hozzájárul a híres spanyol „tranzitológia” (a demokratikus átmenettel foglalkozó történeti és politikatudományi ág) törté-

¹⁴ Ilyenek voltak az Acción Católica Munkás Testvériségei (HOAC) és e szövetség ifjúsági tagozata, a Katolikus Munkás Ifjúság (JOC).

nelmi megalapozásához, nehezítve azt, hogy az átmenetet pusztán az eliten belüli egyezkedések termékeként murtassák be.

A kötet második fele (Vega García munkája) az előzőkben adott szervezettörténetre alapozva a korszak nagy munkatügyi konfliktusainak történetét írja le. Ezek kibontakozását a korai francóizmus éveiben akadályozta, hogy itt a megtorlás – a tartományi munkásszervezetek erejének és harc-készségének megfelelően – különösen durva és elrettentő célzatú volt. Annak a kiderítésére, hogy mikor bontakoztak ki az első komolyabb mozgások, Vega bőven merít a visszaemlékezésekből, de a Gijónba küldött speciális kormánybiztos jelentéseiből is. Az előzmények közül különösen kiemel egy 1957-es akciót, amikor az ünnepnapokon elrendelt munka díjazása ügyében a munkások a vertikális szakszervezetek oviedói vezetőihez küldtek delegációt, ahol meghallgatták őket, de nem segítettek orvosolni a sérelmeiket.

Természetesen nagy terjedelemben tárgyalja a szerző a „gátszakadás” történelmi pillanatát, 1962 óriási sztrájkmozgalmait, az ezeket követő megtorlást, és a mozgalom messzire ható következményeit. Ez az eseménytörténet valamelyest Magyarországon is ismertebb fejezete, hiszen a hazai lapok részletesen követték. Mindazonáltal itt is találunk újszerű elemzéseket. Ilyen pl. a kormányzat többször változó, tanácsstalanságot sugalló taktikája a sztrájkolókkal szemben. (Hol el akarta hallgatni az eseményeket, hol tárgyalni próbált, hol kínvallatásig menő megtorlást, hol pedig deportálást alkalmazott – fő célja szempontjából egyaránt hasztalanul.)

A kötet gazdag függelékanyagokban. Kronológia, névmutató, korabeli fényképek, a rövidítések jegyzéke, három oldalon a visszaemlékezők névsora – és mindenelőtt a bő jegyzetanyag minden tudományos igényt kielégít. No és az előszó: ezt a gijóni községtanács elnöke írta, értő szavakkal. Legfeljebb a helységnevek sokasága miatt kapkodja kissé a fejét az ember, jó lenne hozzájuk egy mutató – de hát ne legyünk telhetetlenek.

A másik kötet, Vega munkája, noha szinte a máig követi a munkásbizottságok pályáját, tudományosan nem marad el az előbbi mögött. Tudós német méltatója, Holm Detlev-Köhler, a bochumi Ruhr-Egyetem Európai Munkásmozgalomkutató Intézetének (nicsak, az NSZK-ban van ilyen!) egyik vezető kutatója, így vezeti be: „Ez a könyv néhány olyan jellegzetességet egyesít, amelyek nem közkeletűek mai, egyre felületesebb, ’telekommunikatív’ társadalmunkban, ahol a külkép rendszerint fontosabb, mint a tartalom.” Nagyra értékeli, hogy egy máig napi harcokban álló mozgalom „érdeklődik saját története iránt.” Azt is megállapítja, hogy „a Munkásbizottságok mozgalma újszerű, innovatív tapasztalat hordozója az európai munkás szakszervezeti mozgalom történetében.” Végül azt is

megállapítja, hogy Gijón kohászai és hajóépítői „az élgárda szerepét játszották a kor társadalmi mozgósításában.” Ha ezt a szerző vagy a recenziós írná, túlzásnak mondhatnák. Ha német talajról is ilyennek látszik, az már nehezen vonható kétségbe.

Ez a kötet nagyobb módszertani nehézségeket támaszt, mint az előző, mivel átível a „transición” időszakán. Leírja a Munkásbizottságok mozgalmanak megjelenését is, mint szinte formátlan, az illegálitás miatt semmiféle szervezeti struktúrát ki nem építő mozgalomét, amelynek gyökereit leggyakrabban a La Camocha bánya 1957-ben létrejött kezdetleges ideiglenes bizottságára vezetik vissza. Ám 1956-ban, sőt már 1953-ban is alakultak hasonló csoportok. Legfeljebb annyit tehetünk hozzá, hogy voltak soraikban olyan, a francóista hatalom szempontjából gáncstalan dolgozók is, akik a falangista demagógia szociális szólamait komolyan véve folyamodtak igazságért, oda, ahova lehetett: a rendszer korporatív álszakszervezeteihez. A kiábrándulás hosszabb időszak műve volt.

A kötet nagyjából onnan indul, ahol a (később írott) előbb ismertetett munka befejezi. Az akkor még mélyebb kutatásra váró 1962-es sztrájkokat kevésbé részletezi, az aprólékosabb elemzést abban a pillanatban kezdi, amikor 1967 januárjában a már szervezeti csontvázát is kialakított, országosan elterjedt Munkásbizottságok szinte teljes asztúriai vezérkarát bebörtönözték. Kísérlet volt ez arra, hogy az engedély nélkül a felszínre emelkedett mozgalmat visszakergessék a föld alá. A csapás a bányászokat erősebben érintette, mint a hajóépítő-kohász Gijón munkásait. Itt a vertikális szervezetekben birtokolt pozíciók jelentős része is érintetlenül maradt. Egyébként a letartóztatások hatása ambivalens: a feszültség növekedése nyomán ekkor jelennek meg a bizottságok a tartomány székhelyén, Oviedóban, még hozzá a banktisztviselők (!) körében. A rendszer számára (történelmi okokból) legféltettebb bányászüzemek mozgalmi vezetőit ismételt csapások érték. A könyv előkészítését most támogató alapítvány névadója, Juan Muñiz Zapico 1972. júniusi letartóztatását újabb szervezeti-lélektani csapásnak szánták. A végkifejlet legfontosabb előzményét Vega az 1975-ös év harcaiban, ezen belül a vertikális szakszervezetek júniusi választásaiban jelöli meg, amelyeken a Munkásbizottságok által támogatott küldöttek áttörést értek el. Az „Egységes Jelöltlista” néven (a Bizottságok és az USO összefogásával) induló jelöltek szereztek meg pl. az ENSIDESA acélkombinátban a szavazatok 70, ezen belül a kombinát gijóni üzemében 96 %-át. A hivatalos szakszervezetek számos kisebb-nagyobb apparátusának kézbevétele a korábbinál biztosabb védelmet nyújtott. Nem véletlenül tekinti ezt a pillanatot az irodalom a vertikális szakszervezetek végső kudarcának.

A Franco halálával (1975. november 20) megkezdődött „előátmenet” az első perctől kezdve nem csekély kockázatokat jelentett a Munkásbizottságok (CC. OO.) szakszervezeti mozgalma számára. Vega pompásan érzékelteti a probléma lényegét. Spanyolországban a szakszervezeti mozgalom története során mindig megosztott volt, politikai-ideológiai választóvonalak mentén. Az összefogás kísérletei rövidéletűek és ellentmondásosak voltak. Első ízben a Munkásbizottságok tudták hosszabb időre egyetlen szervezeti hálózatban egyesíteni a szocialista, a kommunista, az anarcho-szindikalista, a katolikus és az irányzatokhoz szorosabban nem kötődő munkások legtevékenyebb csoportjait. Ezt az egységet jelentős részben a diktatúra kényszerítette ki, és féltő volt, hogy a diktatúra múltán maga is elenyészik. Igaz, az európai szakszervezeti mozgalomban voltak nagy szervezetek, amelyekben az irányzatok belső frakciók formájában működtek. Most azonban olyan tényező is közbeszólt, hogy az átmenet olyan nemzetközi környezetben zajlott, amelyben a diktatúra maradványaival elsősorban a reformorientált szocialista mozgalom tudhatott sikeresen szembeszállni. Ehhez azonban szüksége volt arra, hogy visszanyerje régi szakszervezeti bázisát, az Általános Munkásszövetséget (UGT), kivonva aktivistáit a CC. OO. szakmai szövetségeiből. A katolikusok egy része is szerette volna a HOAC-nál harcosabb, világiasabb csoportjukat, a Bizottságokhoz sajátosan kapcsolódó USO-t önálló szervezetté alakítani. Az együtt maradást elsősorban a kommunisták szorgalmazták, akik azonban a politikai választásokon a 10 %-os határt csak kevéssel túllépő, másodvonalbeli erő maradtak.

Végül a szétválást nem lehetett elkerülni, bár a szocialisták egyes csoportjai (főleg a Tierno Galván vezette Népi Szocialista Párt szakszervezeti aktivistái) a szocialista csoportok és pártok 1978 eleji összeolvadása után is az immár Munkásbizottságok Szakszervezeti Szövetsége (CSCO) nevet fölvevett, a kommunista párthoz közelálló országos szervezetben maradtak.¹⁵ Később, 1979-ben az USO többsége is – miután nem jött létre ütőképessé katolikus politikai erő – a CSCO-ban találta meg a helyét, önálló „önigazgató” frakció néven. Érdekes, ugyancsak eredeti szituáció kerekedett ki ebből. Míg a szocialista párt szavazóbázisa többszörösen meghaladta a kommunistákét, a Munkásbizottságok és az UGT mindmáig nagyjából egyenlő erőként vannak jelen a szakszervezeti mozgalomban (a '90-es években valamelyes eltolódással az UGT javára). Történelmi vezetőiket, a kommunista Marcelino Camachót és a szocialista Nicolás Redondót

¹⁵ A nagy központ megnevezésében mindmáig felváltva használják a CSCO, illetve a nagy hagyományú CC. OO. megnevezést.

(mindketten régen nyugalomba vonultak) a demokratikus átmenet és a szociális küzdelmek megbecsült szereplőiként tartják számon.

Sokat köszönhetünk a szerzőnek két olyan eseménysor pontos leírásával, amelyek a maguk idején évekig foglalkoztatták a hazai és a nemzetközi szocializmus köreit. Az egyik a CSCO helyzete abban a sokéves válságban, amelyen *a kommunista pártnak* kellett átlábalnia. A párt sokféle szakadása, Enrique Líster¹⁶, Eduardo García, Ignacio Gallego, végül maga a főtitkár, Santiago Carrillo önálló pártalakítása természetesen nem maradhatott hatás nélkül a Munkásbizottságok szervezeteire, amelyek ezer szállal kötődtek az anyamozgalom legerősebb, kommunista irányzatához. Hogy a CSCO túlélte ezt a bizonyos szempontból mindmáig le nem küzdött válságot, az óriási teljesítmény. Csak az magyarázhatja, hogy születése évtizedeiben igen mély gyökereket eresztett a munkás környezetbe, és széles körben erős érzelmi és politikai kötődést tudott kivívni. A külföldi szemlélő benyomása az, hogy a CSCO azt a szerepet játszotta el, amelyet a súlyos belső bajokkal küszködő kommunista párt nem tudott betölteni.

A másik nagy eseménysor *a CSCO (CC. OO.) és az UGT viszonyának* bonyolult alakulása volt. 1979–1980 körül a szocialisták nagy erőfeszítést tettek arra, hogy a szakszervezeti mozgalmat a munkásmozgalmon belüli erőviszonyok szempontjából a parlamenti pártfrakciók erőegyensúlyának a tükörképévé tegyék. Megpróbálták a jobbközép kormánnyal szemben a „tárgyalókész” szakszervezet képében mutatkozni, alá is írtak vele egy „keretszerződést”, a CSCO-t kihagyva az egyezkedésből. Ez megrontotta a két központ viszonyát, s időnként heves, kis híján a fizikai összeütközés határát is átlépő konfliktusokat keltett. Ennek érdekes módon a Spanyol Szocialista Munkáspárt (PSOE) 1982. októberi kormányra jutása vetett véget. A gazdasági visszaesés közepette a szocialista kormány kemény szanálási lépéseket tett, amelyre a munkások nyugtalanul reagáltak. Főlemelték szavukat az UGT vezetői is, és amikor a párt politikai vezetése erre nem reagált kielégítően, maguk is tiltakozó akciókba kezdtek. Ez közelítette egymáshoz a két szervezet helyi erőit. Ez a folyamat torkollott az 1984. decemberi nyolcmillió általános sztrájkba, amelyet a két szövetség közösen hirdetett és vezérelt. Attól fogva korrekt akcióegység van közöttük. Közös akcióik nemcsak munkaügyi kérdésekre, hanem a történelmi hagyományok ápolására is kiterjednek.¹⁷

¹⁶ Líster életpályáját ismertették az Évkönyv 1996-os kötetében, elhunya alkalmából.

¹⁷ A 2002. júliusi gijóni tudományos vitaülésen (lásd 2. sz. jegyzet) Redondo is megjelent. (Carrillo is csak a családjában történt haláleset miatt nem jött el.) Redondo most, 22 év után sem úszta meg, hogy a „keretszerződést” (acuerdo marco) az orra alá dörgöljék...

Ennek a kötetnek a függelékanyaga is nagy historiográfiai jelentőségű. Ezúttal is kapunk rövidítésjegyzéket, amely nélkül elvesznénk a viharosan alakuló és átalakuló pártok és szakszervezetek erdejében. Ismét segítségünkre van a kronológia, ezúttal egy másik, későbbi korszaké (1957–1993). Közli a kötet a Munkásbizottságok egymást követő asztúriai vezetőségeinek pontos névsorát is 1976 és 1992 között. Öt táblázat kvantifikálja a tartományi szakszervezeti mozgalom fejlődését az átmenet követően. Részletesen bemutatja az 1978 és 1990 közötti tartományi szakszervezeti választások eredményeit, a rivális központokra bontva; megadja a CC. OO. 1976 és 1993 közötti évi átlagos asztúriai taglétszámát; ugyanezt a szövetség járási (comarcas), majd szakmai szervezetei szintjén; végül a foglalkoztatási adatok alakulását az ipari és a szolgáltatási ágazatokban 1980-as, 1985-ös és 1990-es állapot szerint. A függelék közli a Munkásbizottságok és az UGT közös felhívását az 1991. október 23-i általános sztrájk megrendezésére, az utolsó Felipe González-kormány idején. Hozza a CC. OO. tartományi vezetőségének ebből az alkalomból kibocsátott elemzését az *El Sindicato* c. tartományi lapból, majd a lap beszámolóját az ez alkalomból lezajlott tüntetésről. Mindezekkel szembeállítja a tartományi vállalkozói szövetség határozatát, az oviedói püspökség pásztorlevelét és több fontos sajtóreagálást is. Fényképek, plakátok bevágásával is érdekletesebbé teszi a kötetet.

Harsányi Iván

Beszámoló

Svéd–orosz konferencia „A szociáldemokrácia kialakulásáról”

(Moszkva, 2001. március)

A téma nagyon izgalmas. Hát még ha figyelembe vesszük, hogy a két, majdnem szomszédos ország közül 2001-ben már inkább Oroszországnak, az Orosz Tudományos akadémiának és különféle intézeteinek – a szervező Egyetemes, Történeti Intézetnek (IVI, az Észak-Európát kutató Intézetnek – volt fontos ez a kapcsolat. És fontos volt Moszkvában még valakinek: Luzskov moszkvai polgármesternek, aki a konferencia fő orosz házigazdája volt, s akinek szívéhez sokaknál közelebb állt a téma. A svédek mindenestre külön is megköszönték neki a vendéglátást.

Svéd részről több előadás is elhangzott, amelyeket egy évvel később könyvben is megjelentettek. Az orosz kiadáshoz Luzskov írt előszót. (És nem egy akadémikus!)

Svéd részről az egyik fő előadást Karen Englund, a stockholmi Munkásmozgalmatörténeti Archívum és Könyvtár (Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek) új igazgatónője tartotta.¹ Englund rá jellemzően hangsúlyozta, hogy a svéd párt (SAP) lassan halad előre, „mint a csiga sziklás talajon”, de változatlanul hű a régi elvekhez.

A SAP ugyan 1889-ben alakult meg, elvei már akkor adottak voltak, de első programját csak majd egy évtizeddel később alkotta meg és fogadta el, 1897-ben. Vagyis mindig mindenhez idő kellett.

Napjainkban is idő kell az alkalmazkodáshoz, de semmi okot nem lát a régi elvek elhagyására – mondta Englund. Jelezte, hogy körükben is vannak, akik „modernizálóként” erre hajlanak, de ő visszafelé sem lát semmi okot, hogy a 100 év történetéből bármit is megtagadjon. Englund még azt is hangsúlyozta, hogy a SAP előbb született meg, mint a svéd demokrácia, és a svéd modell; s mind a kettő megszületése elképzelhetetlen a SAP bábáskodása nélkül. Ha mindezt lefordítjuk a jelenre, a SAP a szociális és demokratikus célkitűzések elérését napjainkban sem tartja befejezettnek.

¹ Az archívum és könyvtár egyben kutatóintézet is. Englund előadásának szerkesztett szövege 2002-ben megjelent.

S hogy ez mennyire így van, azt jól mutatja Englund világos és harcos előadása. Eze az állásfoglalás 2001 tavaszán hangzott el, 2002 szeptemberében pedig a SAP győzött a választásokon – nagyon világos és harcias programmal.²

(A találkozóhoz forrás, amely csak néhány svéd előadást tartalmaz: On Creating Social Democracy. Stockholm, 2002.)

Jemnitz János

*A párizsi Jelenkor-történeti Múzeum retrospektív kiállítása
Jules Grandjouan grafikusművész, a XX. század forradalmi-szakszervezeti
mozgalmának elkötelezettje alkotásaiból (1875–1968)*

Jean Grandjouan grafikus a munkásosztály szolgálatában

Jean Grandjouan kiállítását, Chaumont és szülővárosa, Nantes után, a párizsi Invalidusokban rendezik meg.

A XX. század első évtizedében Jean Grandjouan, a rajzoló, hírneve csúcson és grafikai lehetőségei teljes birtokában volt. Művészetét a forradalmi szindikalista mozgalom szolgálatába állította. Munkái az ő szemében nem „művek” voltak, hanem eszközök és fegyverek egy ügy szolgálatában. Grandjouan nem „értelmiségi”, ez a kifejezés a Dreyfus-ügy kapcsán honosodott meg. A proletárnak nincs szüksége az effajta hivatásos gondolkodókra – vélik a forradalmi szindikalisták, akikhez Grandjouan oly közel állt. „Nincs az emberi cselekvésnek egyetlen területe sem, ahol ne lenne elegendő a munkásosztály” – írja Robert Louzon, az anarcho-szindikalista bányász mérnök. Mégis, ugyanezek között a szindikalisták között sokan hisznek egy kiemelkedő „szociális művészetben” (art social), amely véget vet majd a burzsoá esztétikának.

Ezen a területen Grandjouan egyike a legjobbaknak. Megsokszorozza a plakátok számát, együttműködik az anarchista és a szindikalista lapokkal: *Les Temps Nouveaux*, *La Voix de peuple*, *La Guerre Sociale*,¹ de kevésbé politikusokkal is, mint a *Rire*. Ez a közreműködés nem mentes a kockázattól.

² A választásról lásd egyéb rovatainkat.

¹ E lap szerkesztője és szerzője Gustave Hervé volt. Életútját lásd Évkönyv 1996.

1912-ben kivándorol, hogy elkerülje a fegyházat – Isadora Duncan társaságában.² De publikációinak, rajzainak mértékét az *Assiette au beurre* (Húsfoszadék) c. lap adja meg, amelynek alapítója Samuel Schwarz, egy kevésbé ismert személyiség, aki szociálisan kevésbé elkötelezett. Ez azonban nem akadályozza meg abban, hogy közölje a kor legmaróbb rajzait: Jossot, Kupka, Steinlen, Caran d’Ache, Delannoy és Grandjouan alkotásait.

Grandjouan legnevesebb rajzai közül, amelyeket most az Invalides-ben látni lehet, elsőként említendő a courrières-i katasztrófáról készült. Courrières-ben több mint 200 ember halt meg egy bányaléggrobbanás következtében. A címlapon szereplő bányász fekete-fehérben, fába metszett gravúr formájában, bombaként robbant. Az 1905. május 1-jére szánt, és a Húsfoszadékokban megjelent rajzot a művész a sztrájknak szentelte.

De Grandjouan nem elégszik meg azzal, hogy csupán rajzol; vizsgálatot is folytat, hogy tanúskodhassék. Észak szénbányáiba megy, végigjárja Oroszországban a pogromok színhelyeit, és meglátogatja a katonai fegyintézeteket Biribiben.

Az első világháború alatt tolla elcsendesül, és visszautasítja, hogy beleessen a maszlagolásba. A békekötés után belép a kommunista pártba és a Szovjetunió ifjúságának szolgálatába áll. Követeli a kapitalizmus gonosz-tetteinek a vádolását, azonban lassan megváltozik. Ellaposodik, amint azt az „egységes párt” ünneplésére készített háromszög alakú kompozíciója bizonyítja, amelyet kegyeletes mezbe öltöztetett. 1930-ban kizárják a PCF-ből, mivel szovjetellenesnek minősített nyilatkozatot írt alá Panait Istrati³ román íróval együtt.

Néhány választási csalódás után a megöregedett rajzoló fáradhatatlanul azon dolgozik, hogy újra mintaszerűvé alakítsa – mármint papíron – szülővárosát, Nantes-ot, amelyből „Európa új kapuját” kívánja kialakítani. A második világháború után azonban teljes feledésbe merül, anélkül, hogy lemondott volna az utópiáról⁴, amely élete motorja volt.

Forrás: L’Art graphique de Julien Grandjouan. Le Monde, 2002. május 10.

Közli és jegyzetelte: *Hável Józsefné Sziki Vilma*

² A kor híres táncosnője.

³ Istrati személye, munkái egykor nagyon ismertek voltak. A pozitív és a már kritikus, negatív kritikákat lásd az egykori Szocializmusban.

⁴ A szocialista, szindikalista „utópiákon” való „túllépés” a mai „posztkorszakban” a nagyon is polgári Le Monde esetében igazán nem meglepő.

Blackpool, 2002. A dilemmák konferenciája

A brit Munkáspárt hagyományos éves konferenciája (2002. szeptember 29–október 3.) az utóbbi években alkalmazott programalkotás új rendje szerint zajlott le (lásd erről az 1998-as konferenciáról szóló beszámolót az „Évkönyv 99”-ben). A küldöttek, elsősorban a szakszervezeti kollektív tagság képviselőinek jóvoltából azonban olyan kérdések kerültek előtérbe (mégpedig színvonalas és szenvedélyes viták által kísérve), amelyek hűen tükrözték mind az Új Munkáspárt kezdeményezéseit, mind azokat a dilemmákat, amelyek mentén a Labourban még nincs meg a teljes konszenzus, bár ezek alapján stratégiai problémák.

A Munkáspárt minden bizonnyal történelmi határkőhöz érkezett. 2001-es újabb nagy választási győzelme után¹, amely a szokatlanul alacsony részvétel ellenére egészében igazolta a blairi kísérlet életképességét és a társadalom jelentős részének támogatását, most már nemcsak a sokat idézett második, egymást követő teljes munkáspárti kormányzati ciklus vált reálissá, de 2003-ban, története során először, a Labour átlépheti a hatéves kormányzás határát (az eddigi „csúcs” 1964–1970 között volt.). Mindennek persze nemcsak a „rekordok” oldaláról van jelentősége. Eddig a Munkáspártnak sosem volt arra lehetősége, hogy megvalósítsa saját programját, hosszabb távon bizonyítsa egy munkáspárti alternatíva realitását, és igazolja kapott mandátumát, miközben a konzervatívok (ne felejtjük, a két párt víziója között mindig, tehát ma is alapvető különbség van) a második világháború után két alkalommal is szinte két teljes korszakon át (13, majd 18 év) vezethették Britanniát. Nem lehet célunk, hogy részletesen kitérjünk ennek okaira, de kétségtelen – a munkáspárti kormányoknak sosem sikerült teljes egészében összhangba hozni értékeikből fakadó szociális programjaikat (bár sokat valósítottak meg ezekből) a gazdaság teljesítményével. Most viszont megnyílt ennek a lehetősége. Ezért Tony Blairnek a konferencián elhangzott beszédében tett megállapítása, miszerint: „A párt, a kormány és az ország keresztülra érkezett”, egyáltalában nem tűnik retorikai fogásnak. A brit miniszterelnök teljes joggal tette hozzá, hogy a globalizáció és a technológia fejlődése rengeteg új lehetőséget nyit meg, de tömeges bizonytalanságot is okoz. Ezért: „A progresszív politika értékei – a szolidaritás, a mindenkire kiterjedő igazságosság – sosem voltak oly relevánsak mind ma, és alkalmazásuk sosem követelte a modernizációt oly mértékben, mind napjainkban.” Blair hangsúlyozta, hogy a közszolgálda-

¹ Lásd ehhez Steve Parsans írásait a választásról. Évkönyv 2003.

tások és a jóléti állam reformjának jelentősége egyenértékű a pártalkotmány nevezetes IV. cikkelye 1995-ben történt történelmi jelentőségű újrafogalmazásával, az elavult doktrínák és gyakorlat eltörlésével.²

A konferencia fókuszában az ún. PPP (Public Private Partnership, vagyis a köz- és a magánszféra partnersége) és ennek gyakorlati megvalósulása-ként a PFI (Private Finance Initiative, vagyis magyarul kicsit leegyszerűsítve a Magántőke beruházási kezdeményezése) került.

Mielőtt azonban rátérnénk a konferencia vitájára célszerű emlékeztetni két fontos momentumra.

Az egyik, hogy az Új Munkáspárt stratégiájának tengelyében a gazdag-ság, a piac stabilitása áll, amely feltételezi a közkiadások, az adó szinten tartását, a redisztribúció arányainak változatlanságát. A munkáspártiak ezt tartják a munkahelyek megőrzése, bővítése és a jóléti programok végrehaj-tása, a globalizáció kihívásai kivédése előfeltételének. A Munkáspártnak nincsenek illúziói a piac negatív társadalmi hatásait illetően, de ezeket a köz- és a magánszféra partneri viszonya keretében tartja indokoltnak ke-zelni. Az állam ne avatkozzon a piaci mechanizmusokba, hanem aktivitá-sával segítse elő a partneri viszonyokat – állítják.

A másik mozzanat, amely nélkül nehéz értelmezni a konferencián tör-téneteket, az NHS (National Health Service, az Országos Egészségügyi Szol-gálat, az állami betegellátás) helye a brit közgondolkodásban. Az NHS ki-építése a háború utáni munkáspárti kormányok reformjai egyik legfonto-sabb vívmányaként a britek nagy többsége számára a társadalmi igazságos-ság érdemi eszköze, gyakorlatilag a Munkáspárttal való azonosulás egyfaj-ta jelképe volt és maradt³. Az 1997-es választások előtti utolsó konferenci-án az akkori egészségügyi árnyékminiszter mondta, hogy ha másért nem is, de már egyedül az NHS megmaradásáért és fejlesztéséért is érdemes lesz a Munkáspártra szavazni. Még ha e vélemény magán hordta is a vá-lasztási kampányok leegyszerűsítéseinek nyomait, vitathatatlan. Olyan megosztott társadalomban, mint a brit, nem közömbös, hogy ha valaki megbetegszik, akkor ellátását nem „zsebe” szerint kapja, hanem tényleges állapota szerint. Hozzátehetjük, hogy bár formálisan a konzervatív kormá-nyok nem léptek fel az NHS ellen, de reformja címén végül is olyan priva-tizációs elemeket építettek rendszerébe, amelyek lényege a kétszintű ellá-tás lett. Ugyanez vonatkozik az oktatásra, amely – az állami iskolák feltét-eleinek, ellátottságának gyökeres javítása programjával – a Munkáspárt

² Text of speech by Tony Blair Prime Minister and leader of the Labour Party at Labour Party Conference, Blackpool, 2002. 1. old. A IV. cikkelyről lásd az Évkönyv 1996-os számát.

³ Lásd Bevan életútját. Évkönyv 1997.

másik fő stratégiai törekvéseként, ugyancsak az igazságosabb társadalom és az esélyegyenlőség lényegi eszközeként értékelhető.

Az NHS és az oktatásügy már az első Blair-kormány tevékenységének középpontjába került, ami nem lebecsülhető eredményekkel járt. 1997-hez képest az ápolónők száma 17 000-rel, az orvosoké közel 7 000-rel nőtt. A várólistán lévő betegek száma 124 000-rel csökkent.⁴ Ám mindez nem hozott átütő sikereket és elégedettséget a lakosság köreiből. Érthető tehát, hogy a 2001-es választások munkáspárti kiáltvány (programja) az NHS példátlan arányú fejlesztését helyezte kilátásba: 20 000 újabb orvost és 20 000 további ápolónőt kívánnak munkába állítani.⁵ A Munkáspárt azonban egyúttal egyértelművé tette, hogy nem egyszerűen az NHS mennyiségi fejlesztését tervezi, hanem olyan irányú átalakítását, modernizálását, amely képessé teszi az ellátást, az egyének igényeinek kielégítésére anélkül, hogy azok többet fizetnének a gyógyításért. Hasonló ígéreteket fogalmaztak meg az oktatás területén is: 10 000 középiskolai tanárral bővítik a tanerő létszámát.⁶ Ezt a központi stratégiát fejezte ki a blackpooli konferencia fő jelszava: „Az iskolák és a kórházak mindenek előtt”, ami egyben jelzi, hogy a Labour itt szeretne igazi fordulatot elérni.

Igen, ám de egy ilyen masszív terv megvalósítása hatalmas forrásokat feltételez. A 2002/2003-as költségvetés ugyan először 1997 óta előirányzott bizonyos adóemelést, de ez csak részben növeli az állam beruházási lehetőségeit a közszolgáltatásokba. A Munkáspárt egyfajta „harapófogóba” került: teljesíteni kellett nagyvonalú programját, de kitarania a gazdaság stabilitása mellett, vagyis nem növelni a közkiadásokat, hiszen tudomásul kell venni, hogy a lakosság egy jelentős hányada – egyes felmérések szerint legalább egy harmada – nem kívánja az újraelosztás mértékének növelését. Így került a figyelem középpontjába a PFI, amely évek óta része a munkáspárti programoknak, a választási kiáltványoknak, alkalmazása már folyik, de szükségessé vált jelentős bővítése.

Gyakorlatilag arról van szó, hogy a magánszférát, a tőkét piaci alapokon bevonják a közszférát érintő beruházásokba, kórházak, iskolák de, más objektumok építésébe és üzemeltetésébe. Terjedelmi okokból nincs lehetőség maguknak a PFI sémáknak a részletes kifejtésére. Lényegében az történik, hogy szerződéseket kötnek, amelyek szerint az állam, az NHS „bérlő” a vállalkozások által felépített magántulajdonban lévő épületeket, felszereléseket, hitelezni a személyi állomány bérezéséhez szükséges eszközöket.

⁴ Ambitions for Britain. Labour's Manifesto 2001. 41. old.

⁵ Uo. 16. old.

⁶ Uo.

Nem vitás, eddig e rendszer jól szolgálta magát a célt, de egyben sok fenntartást is kiváltott. Blair elmondta, hogy 1979 és 1997 között a konzervatív érában tíz új kórház épült, 1997 óta a PFI rendszerében 15 felépült, 100 pedig most épül, 550 iskolát építettek újjá, újítottak fel. „Ez nem a közszolgáltatások elárulása, hanem újjászületése.”⁷

Nem vitás, a PFI modell megítélése nem egyértelmű. A konferencián beszédében erről szólt John Prescott, a pártvezér-helyettes, miniszterelnök-helyettes is, aki elismerte, hogy e sémának vannak hibái, de hozzátette, hogy tanulni fognak ezekből és kijavítják őket.⁸ Többen tartanak attól, hogy a közszolgáltatások a privát szféra függvényei lesznek. Sokak szerint azonban az igazi problémát nem a kórházak és más intézmények építése, hanem a személyi állomány bérezése jelenti. Egy-egy intézményen belül ugyanis gyakran együtt dolgoznak az NHS-rendszerben és a PFI-szerződések szerint bérezettek, de mivel az utóbbiak bérszintje alacsonyabb, ez konzerválja az előbbieket bérét és megköti a szakszervezetek kezét. Nem véletlen, hogy a konferencián több szakszervezeti vezető igen élesen kelt ki a PFI-modell ellen, és a szakszervezetek a tanácskozás főszereplőivé váltak. A párt vezetése, az Országos Végrehajtó Bizottság jól érzékelte a feszültséget e kérdésben. Politikájának megerősítésére törekedve külön ez alkalomra a konferencia elé terjesztette állásfoglalását, amelyben úgy érvelt, hogy programjának teljesítése megköveteli a magántőke bevonását; ám hangsúlyozta, hogy mindez nem módosítja a párt elkötelezettségét az NHS, az államilag garantált közszolgáltatások iránt.⁹ Ezzel párhuzamosan azonban az UNISON (a közszolgáltatásokban dolgozók szakszervezete) egy hagyományosan baloldali választókerületi szervezet támogatásával olyan határozati javaslatot (2. számú) terjesztett elő, amely a PFI negatívumaira koncentrált, és követelte a rendszer felülvizsgálatát. Addig is kezdeményezte a moratóriumot, vagyis a modell alkalmazásának felfüggesztését. Egy másik (a 3. számú) határozati javaslat, amelyet két választókerületi szervezet gondozott, nem tagadta, hogy a PFI nem kívánatos jelenségekhez is vezetett, de a hangsúlyt a pozitívumokra, a PFI munkahelyteremtő hatására helyezte és kiemelte, hogy hozzájárult az ellátás javításához.¹⁰

Igencsak éles vita után, a vezetés erőfeszítései ellenére (a PFI mellett érvelő pénzügyi államtitkár szavaiba beletapsoltak és – füttyültek), a konfe-

⁷ Text of speech by Tony Blair...

⁸ Text of speech by John Prescott Deputy Prime Minister at Labour Party Conference, Blackpool, 2002. 2. old.

⁹ Conference Arrangements Committee Report 3 to Annual Conference 2002. 4–5. old.

¹⁰ Conference Arrangements Committee Report 2 to Annual Conference 2002. 9–11 old.

rencia leszavazta az OVB állásfoglalását (mellette a küldöttek 454,38%-a, ellene 54,62 %-a szavazott, de ezen belül a szakszervezetek voksainak aránya meghaladta a 74%-ot). A 2. számú javaslatot viszont 67,19%-kal megszavazták, de úgy, hogy ezen belül a szakszervezeti delegátusok több mint 91%-a mellette állt ki. A 3. számú határozati javaslatot azonban, amely támogatta a PFI - t, leszavazták (58,44%-kal 41,56% ellenében, a szakszervezetek háromnegyedének támogatásával.¹¹ Tanulságos tehát, hogy a kérdésben leginkább érdekelt szakszervezeteket a többi szakszervezeti delegátus jelentős hányada is támogatta.

Ez volt a második eset az Új Labor történetében, hogy a vezetést a konferencia leszavazta. Igaz, ez a döntés nem kötelezi a munkáspárti kormányt, de a vita és a szavazás jelentőségét aligha szabad lebecsülni.

Végül is a történet a szociáldemokrácia és az általa használt eszközök perspektívájáról szólt. Arról, mi lehet az ára annak, hogy egy szociáldemokrata kormányzat igazi fordulatot hajt végre az egészségügy és az oktatás területén, de a vállalkozások, a tőke mozgósításával? Az Új Labour alapelve – ahogy említettük – a köz- és a magánszféra partneri viszonyának biztosítása. Ennek az új típusú kapcsolatnak több pozitív hozama volt, lásd például a fiatal munkanélküliek foglalkoztatási-átképzési programjainak sikerét, amelynek eredményeként több mint 300 000 fiatal jutott munkához.¹² A PFI tapasztalatai között is többnyire az eredmények dominálnak, arról nem is beszélve, hogy a tőkeérdekeltség beemelése hozzájárulhat az egészségügy gazdaságosságának a javításához. A nagy kérdés azonban, amit sokan tesznek fel, vajon hosszú távon elképzelhető-e a magántőke dominanciája egy szociáldemokrata projektben? Ez a felvetés akkor is figyelmet érdemel, ha a szakszervezetek valamelyest ellensúlyozni képesek ezeket az arányokat, és az intézmények többsége állami tulajdonban marad. A munkáspárti tagság egy része attól tart, hogy a beruházásokat az államnak egyszer vissza kell fizetnie és akkor megint megnőnek a közkiadások. Előfordulnak esetek, amikor a megkötött szerződések bizonytalanok, nem tisztázzák egyértelműen a felek kötelességeit (lásd a londoni metrót), ezért zavart okoznak.¹³ Vannak, akik a PFI mögött rejtett privatizációt látnak, bár a vezetés ezt határozottan tagadja. Prescott szerint a határvonal, amely elválasztja a konzervatívok valóban privatizálni törekvő politikáját a munkáspártitól, hogy az előbbi az ellátást az emberek anyagi helyzetétől,

¹¹ (Conference) Daily 1 October 2002. 7. oldal és Campaign Briefing 3 October 2002. 1. old.

¹² Ambitions for Britain. 44. old.

¹³ If private money can help save schools and hospitals, we should welcome it. The Independent, 2002. október 1. 18. old. (Szerkesztőségi cikk.)

az utóbbi a beteg állapotától teszi függővé: a Labour felfogása szerint az állam megőrzi felelősségét az NHS iránt.¹⁴

A blackpooli vita és a szavazások jelzik, hogy bár a párton belül nincs érdemi szervezett ellenzék, de a tagság egy része, a szakszervezetek, amelyek egyébként támogatják a blairi vonalat, ragaszkodnak, ha nem is a „rég” Munkáspárthoz, de a hagyományos labourizmus egyes értékeihez, pedig a mai Munkáspárt tagságának többsége már 1994 után, az Új Labourba lépett be.¹⁵

Blackpool ismét felvetette a szakszervezetek Munkáspártban elfoglalt helyének a problémáját és a „saját” kormányukhoz való viszonyának a szövevényes kérdését. Szó sincs arról, hogy a szakszervezetek a PFI-t ideológiai oldalról bírálják. Ez őket kevésbé érdekli, s jól tudják, hogy Blair számára sem „eszmei” kérdés, hanem kényszerpálya. Inkább arról van szó, hogy a PFI esetleg tovább szűkítheti a szakszervezetek mozgásterét. Tartani lehet attól, hogy a közsféra dolgozóit tömörítő szakszervezetek, amelyek az egész problémát felvetették (a legnagyobb és leginkább radikális szakszervezet, az UNISON, továbbá a GMB) nem is annyira a PFI felülvizsgálatát, a moratóriumot akarják, hanem az egész sémát vonják kétségbe. Prescott keserűen jegyezte meg, hogy a moratórium korházak, iskolák sokaságának építését állítaná le: a szerződéseket már 16 milliárd fontra kötötték meg.¹⁶

A konferencián nagy helyet kapott az iraki kérdés és a munkáspárti kormány politikájának megítélése. A vita e kérdésben is rendkívül éles volt, pacifista töltésű és helyenként USA-ellenes; konkrétan az OVB e témában megfogalmazott nyilatkozatáról és két határozati javaslatáról szólt. A végrehajtó bizottság dokumentuma gyakorlatilag a kormány addig követett politikáját volt hivatott megerősíteni, de ezt több küldött is keményen bírálta.¹⁷ A 4. határozati javaslat felszólította a miniszterelnököt, hogy a kormány határolja el magát a fegyveres beavatkozástól és ne támogasson ilyet. Az 5. javaslat egészében megértő volt a kormány politikájával, nem zárta ki a fegyveres intervenció szükségességét, amennyiben a diplomáciai és politikai lehetőségek kimerültek. Ez közbülső állásfoglalás volt, amely nem került szembe a kormánnyal, de nem is zárta ki a beavatkozást bizonyos feltételek között.¹⁸ A konferencia légköre alapján feltételezhető volt, hogy a

¹⁴ Text of speech by John Prescott. 3. old.

¹⁵ The state of the party. The Guardian, 2002. szeptember 30. 9. old. Az adatok arról is beszámolnak, hogy az egyéni tagság száma 1998 óta 400 000-ról 280 000-re csökkent.

¹⁶ Text of speech by John Prescott. 2. old.

¹⁷ CAC Report 2 to the Annual Conference 2002. 5–6 old.

¹⁸ Uo. 12–13. old.

küldöttek leszavazzák az OVB dokumentumát. Ezért ezt az utóbbi visszavonta, és kompromisszumként az 5. határozati javaslatot támogatta, amelyet azután nyílt szavazással el is fogadta. Viszont sokat mond az is, hogy a kritikussabb 4. javaslat (titkos szavazással) megkapta a küldöttek 40%-ának igenlését (ezen belül a szakszervezetek közel fele és a választókerületi munkáspárti szervezetek 32%-a támogatta).¹⁹ Nem választható el e tárgykörtől Clinton volt amerikai elnök fogadtatása a konferencián. Az, hogy a konferenciákra meghívják egy-egy kiemelkedő külföldi vendéget, régi hagyomány. Clinton meghívása azonban külön jelentőséggel bírt az adott nemzetközi helyzetben. Beszédének retorikája erősen eltért Bush-tól: nem tagadta az iraki rendszer veszélyességét, de a fegyveres fellépést csak végső esetben tartotta indokoltnak. Clinton határozottan kiállt Tony Blair, az új Munkáspárt belgazdaság- és szociális politikája mellett. Nem kerülve meg a britek egy része fenntartásait az USA-val szemben, a két ország hagyományos együttműködésének fontosságát méltatta.²⁰

A küldöttek Clinton megjelenését és beszédét hatalmas ovációval fogadták. Ünneplése, túlzás nélkül, egyfajta tüntetésbe ment át. A Daily Mirror, egyébként a Munkáspárthoz közel álló lap első oldalának nagybetűs fő címe, mindezt így fejezte ki: „...milyen kár, hogy már nem térhet vissza régebbi tevékenységéhez”.²¹

A 2002-es blackpooli konferencia elsősorban azért volt tanulságos, mert bár egészében jelezte, hogy a megújított Munkáspárt útját a tagság egészében támogatja, de annak egyes elemei még nem váltak a munkáspárti gondolkodásmód szerves részévé. Tony Blairnek és csapatának mindezzel számolnia kell.

Havas Péter

¹⁹ (Conference) Daily 1 October 2002. 7. old. és Campaign Briefing 3 October 1. old.

²⁰ Speech by Bill Clinton 2. October 2002, Labour Party Conference, Blackpool. 4; 6-7., 9. old.

²¹ Daily Mirror, 2002. october 3. 1. old.

Robert Capa-kiállítás Budapesten

(2002. március 21–május 20.)

2002 tavaszán a Magyar Nemzeti Galériában reprezentatív kiállítás nyílt a 20. század egyik legnagyobb fotósának és minden bizonnyal legnagyobb fényképész haditudósítójának a spanyol polgárháború éveiben készített felvételeiből. A Budapestről indult Capa negatívjai és fotói – nem „rendetlenségéből”, hanem a történelem szeszélyéből – számtalan helyen szóródtak szét. Jelentős részük csoda folytán előkerült, nem kizárt, hogy továbbiak is fölbukkannak még.

A vándorkollekciót nem Budapesten állították össze. Eredetileg a Spanyol Királyság Oktatási és Kulturális Minisztériuma támogatta anyagilag, illetve a spanyol Nemzeti Múzeum „Szofia Királyné Művészeti Központja” centruma hozta létre technikailag, egy nagy madridi kiállítás számára (ez idő szerint ez a modern művészetek egyik legnagyobb spanyolországi gyűjteménye; itt őrzik most Picasso „Gernikáját” is). Capa természetesen nemcsak Spanyolországban fotózott, ám világhírnevét itt alapozta meg. Tanulságos, hogy ehhez a nagy erőfeszítést és jelentős pénzeszközöket követelő munkához – különösebb évfordulós aktualitás nélkül – egy jobboldali elkötelezettségű spanyol kormány adta a segítséget. Ez, Capa életútjának az ismeretében, egyrészt nagyvonalúságra vall, másrészt a politikai érettség hazánkban még kialakítandó fokáról tanúskodik. De elismerés illeti a Nemzeti Galéria munkáját is: itthon a muzeológia és a fotóművészet több értő szakembere (köztük Gergely Mariann), valamint Spanyolország budapesti nagykövetsége, és néhány külföldi specialista tett meg mindent, hogy a kiállítás valóban sikeres legyen.

Ez a beszámoló nem vállalhatja a biográfia szerepét. Legalább vázlatosan mégis föl kell vázolnunk ezt az életutat, legalább addig, míg Capa eljutott Spanyolországba. Ezt megkönnyíti, hogy Richard Whelan személyében támadt egy olyan Capa-kutató, aki önmagát hihetetlen akadályokon átküzdve 1985-ben közzétette Capa eddig egyetlen életrajzát. Eszerint 1913. október 22-én született Budapesten, Friedmann Endre néven. Szüleinek jól menő divatszalonja volt, és a Belvárosban, a Városház utcában laktak. Capa azonban hamarosan találkozott Kassák Lajossal, aki perdöntően befolyásolta művészeti és politikai nézeteinek az alakulását. 1931-ben egy baloldali tüntetésen letartóztatták. Emiatt kényszerült rá, hogy középiskolái befejezése után még abban az évben Berlinbe menjen, ahol a Deutsche Hochschule für Politik újságírószakán tanult tovább. A fényképezéssel első gyermekkori szerelme, Besnyő Éva ismertette meg. Anyagi nehézségek

miatt a Deutscher Photodienst küldöncként, majd laboránsaként dolgozott, ám felvételei elárulták tehetségét, és hamarosan riporter munkát kapott.

1933-ban el kell hagynia a barnára színeződő Berlint. Bécsbe, majd Budapestre, végül Párizsba megy, ahol nehezen ver gyökeret. Honfitársa, André Kertész támogatja. Itt szeret bele Gerda Pohorylle német emigránsba, aki élettársa lesz, miközben maga is kitűnően megtanul fényképezni. Spanyolországban első ízben 1935-ben jár, riportokat készít. 1936-tól mind ő, mind Gerda művészi álnéven (Robert Capa, illetve Gerda Taro) alkot tovább. Tavasszal még a Népfront győzelmével végződő francia választások párizsi eseményeit örökíti meg, majd augusztusban Gerdával Spanyolországba utazik. A déli fronton dolgozik. Szeptember 5-én Córdoba közelében készíti talán leghíresebb és legviszontagságosabb sorsú felvételét. („A milicista halála”; erről még szólunk.) Noha korábban Karl Korsch-sal és Lev Trockij híveivel is kapcsolatba került, novemberben a Lukács tábornok (Zalka Máté) vezette XII. nemzetközi brigádhoz csatlakozik, Madrid védelmét fotózza. Gerda egy zűrzavaros visszavonulási manőver során halálos sebet kap és meghal. Rövid New York-i tartózkodás után (anyja és fivére akkor már ott él) Capa, ismét spanyol földön, a terueli csatát fényképezi. 1938-ban a japánok ellen küzdő kínai csapatok harcát örökíti meg Joris Ivensszel, de 1939-ben jelen van Barcelona utolsó köztársasági napjaiban, majd végigkíséri a Franco csapatai elől menekülőket visszavonulását a francia határig és tovább. Folytatja munkáját a francia internálótáborokban is, mindenekelőtt Argelès sur Merben és Le Barcarès-ban. A menekültek francia fogadtatásáról így írt: „A kimerült spanyol menekülőket egy jóllakott és jól felöltözött nép kegyetlen érdektelenségével fogadták.”

A továbbiakról csak dióhéjban: a világháború kitörése után elhagyja Párizst és családjához utazik New York-ba. 1940-ben a *Life* magazin megbízásából riportot készít a mexikói elnökválasztásról. 1941–1943-ban a szövetséges haderők észak-afrikai, szicíliai és olaszországi előnyomulását követi kamerájával. Az Overlord hadműveletben is ott van: az első amerikai egységekkel száll partra Normandiában. Párizs felszabadulásakor ugyancsak jelen vannak: ő és elmaradhatatlan gépe. Nürnberg elfoglalásakor amerikai ejtőernyősökkel együtt ugrik ki a gépből.

A háború után megkapja az amerikai állampolgárságot. Megalapítja a Magnum fotoügynökséget. 1947-ben egy hónapig utazgat a Szovjetunióban John Steinbeckkel. 1948–1950-ben Izrael Állam megszületését örökíti meg. 1948-ban néhány hetet Magyarországon is tölt. 1954-ben a *Life* Indonéziába küldi. Május 25-én, a Vörös folyó deltájában folyó harcok megörökítése közben, alig 41 évesen aknára lép és meghal.

Visszatérve a budapesti kiállításhoz: ez váratlanul sikeres volt egy Capa szempontjából egyáltalán nem kedvező politikai konjunktura közepette. A rendezés spanyol részesei bíztak abban, hogy a képek még a nyelvi akadályt is leküzdik: borsos árú, grandiózus kétszázoldalas albumot árusítottak – sikerrel. Ehhez tisztességes magyar nyelvű betétfüzet párosult, amelynek a költségeihez – ismét a spanyol nagykövetség és néhány nagyvállalat mellett – a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma is hozzájárult.

A sajtóvisszhang sem maradt el. A kiállításról – nem is egyszer – megemlékezett a *Népszabadság*, rajta kívül a *Népszava*, az *Élet és Irodalom* is. Eljött Whelan, Capa életrajzírója is, akivel terjedelmes interjút készített Inotai Edit, a *Népszabadság* tudósítója. Leróttá kötelező fanyalgását a jobboldali sajtó is (mintegy edzést tartva a magyar Nobel-díj majdani fogadtatásához). A sajtóban többször is előfordult az az állítás, amely szerint – ezt először a polgárháborús ikonográfia nagymestere, a katalán Andreu Castells állította – „A milicista halála” című, Capa világhírét megalapozó frontfelvétel hamisítvány, pontosabban megrendezett jelenet. Megjelent ez az állítás még a *Népszava* jószándékú ismertetésében is. Valójában ezt a véleményt az 1990-es években sokszorosan megcáfolták. 1996-ban Xantus Judit, az MTI madridi tudósítója is pontosan megírta, hogyan jártak ennek utána a kutatók. A milicista személyét is kétségbe vonhatatlanul azonosították, az alcoyi anarcho-szindikalista milícia tagja, Federico Borrell García személyében.

Capa nem csak harci jeleneteket ábrázolt. A lakosság szenvedését és helyzetét, a hátszág erőfeszítéseit, a bombázások „eredményeit”, a visszavonulás gyötrelmeit, a gyermekek és az asszonyok rettegését és lelkesedését is megörökítette. Az a kép, amelyen a francia határőr a kimerült spanyol harcosokat kíséri a Pireneusok francia oldalán bizonytalan jövőjük felé, minden bizonnyal legalább annyira jellemzi érdeklődését, mint a harci cselekmények kellős közepén készített vakmerő pillanatfelvételei. Capa életműve, aki elkötelezett baloldali létére nem óhajtott az 1948 utáni Magyarországra hazatelepülni, végre hazaérkezett. Nem abba az országba, amelyről álmodott. De olyanba, ahol még sokan emlékeznek munkásságára, és kíváncsiak rá.

FORRÁSOK:

Capa: cara a cara. Fotografías de Robert Capa sobre la Guerra Civil española. Ministerio de Educación y Cultura, Museo Nacional, Centro de Arte Reina Sofía, Madrid, 1999. 201 p.

Capa: Szemtől szemben. Képek a spanyol polgárháborúról. Robert Capa fényképei a Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía gyűjteményéből. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában, 2002. március 21.– május 20. 14 o.

Xantus Judit: Spanyolország, „A milicista halála”. MTI, 1996. szeptember 4.

Podhorányi Zsolt: Aki túl közel merészkedett. *Népszava*, 2002. március 27.

P. Szűcs Julianna: Két stratégia: egy cél. Robert Capa és Henri Cartier-Bresson. *Népszabadság*, 2002. március 30.

Inotai Edit: A Városház utcától a világhírig. Richard Whelan életrajzíró Robert Capa kalandos életéről. *Népszabadság*, 2002. április 29.

Harsányi Iván: Capa és a milicista. Egy kiállítás margójára. *Élet és Irodalom*, 2002. május 10.

Harsányi Iván

Tudományos ülés az 1962. évi spanyolországi sztrájkmozgalomról

(2002. július 8–12, Gijón)

Az ötnapos konferenciát a Munkásbizottságok (Comisiones Obreras – CC. OO.) szakszervezeti mozgalmának asztúriai kutatóintézete (Fundación Muñiz Zapico) és az Oviedói Egyetem szervezte, a Franco-rendszer első nagy társadalmi megrázkódtatását jelentő 1962-es spanyolországi sztrájk- és tiltakozó mozgalom negyvenedik évfordulóján. A rendkívül gondos előkészítés eredményeképpen a meghívott előadók hónapokkal a tanácskozás előtt megkaptak egy többéves kutatómunka révén előállított kötetet, amely levéltári kutatások, visszaemlékezések, interjúk, korabeli sajtóközlemények, kormány- és belügyi okmányok alapján rajzolja meg az 1962-es asztúriai mozgalmak történetét, de az országos állapotokat is bemutatja. Ez azonban csak az első lépés volt. A meghívott hazai és külföldi előadók-
nak fél évvel a konferencia előtt el kellett küldeniük felszólalásaik szövegét, s ezek az előadások egy újabb, hasonlóan reprezentatív kötet megjelentetését tették lehetővé, amelyet az előadók már az idén a karácsonyfa alá tehettek.¹ (A kötet hátlapján Picassónak az 1962-es sztrájkok tiszteletére készített, 1963. februári rajza látható: erős kéz által tartott, éles fényt árasztó bányászlámpát ábrázol.) Maga a konferencia már a mozgalom

¹ *Rubén Vega García* (coordinador): Hay una luz en Asturias... Las huelgas de 1962 en Asturias. Ediciones Trea S. L.–Fundación Juan Muñiz Zapico, Oviedo, marzo de 2002. 572 p.; *Rubén Vega García* (coordinador): El camino que marcaba Asturias. Las huelgas de 1962 en España y su repercusión internacional. Comisiones Obreras de Asturias–Fundación Muñiz Zapico–Ediciones Trea, S. L., Oviedo, noviembre de 2002. 540 p.

teljes spanyolországi képét és nemzetközi visszhangját is igyekezett ábrázolni.

A tudományos ülés hazai szemmel igen sajátos képet mutatott. Először is ritkaság nálunk egy ötnapos történelem-tanácskozás. Ezt nemcsak a nagy számú spanyol és külföldi felszólaló tette szükségessé. Az Oviedói Egyetem „nyári egyetemi kurzussá” nyilvánította a tanácskozást, amelynek az igazolt elvégzéséért 40 kreditpontot adott hallgatóinak, a szabadon választható kurzusok kategóriájában. (A kurzuson végig kitartó hallgatók a zárónapon igazolást kaptak, amely jogosította őket a kreditpontok igénybe vételére.) Ennek köszönhetően a konferencián az előadók nemcsak egymásnak beszéltek. Rajtuk és a helyi érdeklődőkön kívül mintegy hatvan hallgató töltötte meg a termet, ami roppant érdekes kérdésekkel, egy merőben más nemzedék szemléletével szembesítette a felszólaló történelemeket és politikai szereplőket. Nem egy előadó emiatt külön magyarázó részt iktatott be előadásába.

További érdekesség volt, hogy a délelőtti és az esti ülések között a konferencia autóbuszokon fölkerekedett, és meglátogatta az egykori nagy harcok színhelyeit, a mozgalmat elindító vagy leghosszabban folytató aknákat (Mieres, La Camocha, Langreo). A résztvevők találkozhattak az egykori harcok ma már történelmi tanulmányok lapjain szereplő irányítóival, éppúgy, mint az ügyüket ma folytató fiatalabb szakszervezeti vezetőkkel. Az utolsó előtti napon a konferencia Sama de Langreo, a nagy sztrájkharc gyűjtőpontjában elhelyezkedő kis bányászváros munkás kultúrházában folytatta a munkáját, ahol többszáz egykori résztvevő jelenlétében folyt a vita, gyakran érzelmeiktől sem mentesen. Ez érthető, mivel itt működött az a csendőrőrs, ahol a lefogott bányászokkal és a kiszabadulásukért tüntető asszonyokkal szemben a legkegyetlenebb kínzásokat alkalmazták az erőszakszervek névszerint ismert, részben ma is élő tagjai.

A konferencia tükrözte azt a történelmiényt, hogy a munkásbizottságok, politikai arculatukat tekintve, különböztek a spanyol szakszervezeti mozgalom korábbi szervezeteitől. Azelőtt az eltérő irányzatú szakmai szervezetek gondosan elkülönített szervezeti keretekben igyekeztek a maguk módján védeni, érvényesíteni az általuk képviselt munkások érdekeit. Ilyesfajta mozgalomnak a Franco-diktatúra apparátusaival szemben semmi esélye nem lett volna. A Munkásbizottságok ereje abban volt, hogy kommunista, katolikus, szocialista, anarcho-szindikalista, elégedetlen falangista dolgozókat egyetlen mozgalomban fogott össze, amelynek a tagjai elsajátították az egymás iránti szolidaritás érzését és módszereit is. Éppen ezért nem meglepő, hogy a konferencián egykori kommunista, anarcho-szindikalista és katolikus szakszervezeti aktivisták is szót kaptak (megszó-

lalt egy korabeli katolikus pap is, aki 1962-ben a munkások oldalán foglalt állást, s ezért föl kellett hagynia papi hivatása gyakorlásával). A politikus meghívottak közül eljött Nicolás Redondo, a szocialista Általános Munkásszövetség (UGT) tiszteletbeli elnöke (akkori elnöke), Eduardo Saborido, a Munkásbizottságok egyik első számú korabeli vezetője; Constantino Alonso (mozgalmi álnevén: Junín), az asztúriai harcok egyik irányítója; Severino Ariás, a katolikus munkásszervezetek egyik kiemelkedő vezetője; Victor Díaz Cardiel, a Langreo-i sztrájk lelke, Anita Sirgo, a letartóztatottakért harcoló híres női „örjáratok” szervezője. A szintén meghívott Santiago Carrillo, a Spanyol KP akkori főtitkára csak azért maradt távol, mert Belgiumban elhunyt a nővére.

A külföldi részvétel hézagos volt: a határon túli érdeklődést a francia Michel Ralle, a német Walther Bernecker és a magyar Harsányi Iván képviselte. Az általuk elmondottak egyébként kellően alátámasztották azt a véleményt, hogy 1962 spanyolországi sztrájkjainak és szolidaritás-megmozdulásainak a kisugárzó hatása igen nagy volt a spanyol határokon túl is.

A konferencia előadásai négy nagy kérdéskörre tagozódtak. Az elsőkben a felszólalók *a sztrájkok szélesebb történelmi és politikai összefüggéseit* világitották meg. Ebben a blokkban szólalt föl a konferencia lelke és fő szervezője, Rubén Vega. A német Walther L. Bernecker a nemzetközi helyzeten kívül az antifrankizmus akkori nem-munkás erőit is bemutatta, akikre mély benyomást tett az elsőprő erejű mozgalom. Ez váltotta ki többek közt több mint száz hazai és külföldi spanyol közéleti személyiség 1962. júniusi müncheni találkozóját is, amely az első, széles politikai spektrumú politikai állásfoglalás volt a diktatúra ellen. A barcelonai Carme Molinero az asztúriai mozgalom országos kisugárzását ismertette. Az ugyancsak katalán Pere Ysàs a munkásbizottságok létrejöttének szervezeti kérdéseit tárgyalta, míg José Gómez Alén a külföldről sugárzott Franco-ellenes rádióadások szerepét elemezte, idézve a madridi napilap, az *ABC* megállapítását: az éter hullámain valóságos információs háború bontakozott ki a Nemzeti Rádió és a La Pirenaica adásai között.

A második blokkban *az egyes tartományok mozgalmait* ismertették saját kutatóik. Ehelyütt csak a tartományok felsorolására van hely: Andalúzia, a Baszkföld, Aragónia, a Baleári és a Kanári szigetek, Kasztília és León, Katalónia, Galicia, Murcia, Valencia és Madrid megmozdulásairól kaptunk alapos, dokumentált képet. Fontos, hogy bár az előadók között voltak különböző baloldali táborokhoz tartozó személyiségek, egymást (vagy szervezeteik egykori magatartását) ritkán, tárgyilagos hangnemben, tárgyszerű érvekkel bírálták, helyesbítették. A nagy mozgalom összetartó ereje ennyi idő után és ennyi áttételen keresztül is máig tart.

A harmadik blokkban többen, nem csak külföldiek, szóltak a *spanyol sztrájkok nemzetközi visszhangjáról*. Az egyes országok (Franciaország, az NSZK, Magyarország) sajtójának, szervezeteinek a reflexiói és szolidaritás-megnyilvánulásai mellett a madridi Abdón Mateos például a Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége reagálásait ismertette. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a magyar napi- és időszaki sajtó a maga idején gazdag, túlnyomórészt pontos anyagot közölt a mozgalmakról. A *Népszava* és a *Nép-szabadság* több tucar cikkének fénymásolataiból a helyszínen sikerült hatásos kis kiállítást rögtönözni. Különös népszerűségnek örvendett a konferencián a Radó Sándor vezette „Terra” térképészeti vállalatnak annakidején a sajtóban terjesztett, s most az alkalomra fölnagyított spanyol térképvázlata. Ezen a különböző spanyol tartományokból jött előadók örömmel fedezték föl a saját helyi mozgalmakat jelképező kis karikákat.

Nem hallgathatjuk el, hogy a spanyol Észak egykori ipari „szíve” ma mérőben más képet mutat, mint az 1962-es mozgalmak idején. A konferencia szervezői erről is igyekeztek hű képet adni az ország más részeiből és a külföldről érkezetteknek. A híres ipari üzemek vagy teljesen eltűntek, vagy egykori méreteik hetedére-nyolcadára zsugorodtak, nagyságrenddel kisebb munkáslétszámmal, új technológiákkal. A szakszervezeti szervezethez itt hagyományosan magas, de az alacsonyabb létszámok miatt a szakszervezeti kassza nem dagadozik. A baloldali vezetésű tartomány lázasan keresi azokat a tevékenységi ágakat, amelyek kenyeret adhatnak lakóinak. Ez elsősorban a vendéglátás, bár ezen az északi partszakaszon a strandolásra alkalmas meleg nyári hetek száma fele sincs a Costa Brava vagy a Costa de Sol szezonjainak. (Egyéb nevezetességekben azért bővelkedik a régió.) A tartomány lakosságának a szociális rétegződése is gyökeresen átalakult, de maga a megmaradt munkásság is más feltételek között él. A helyzetet egy miereszi beszélgetés világíthatja meg a legjobban. 1962. április 7-én az ottani bánya Nicolasa aknájának a dolgozói kezdték el a sztrájkot. Az ok: a tartományi vasúti társaság rentabilitási szempontokra hivatkozva megváltoztatta a menetrendet, amely így már nem alkalmazkodott a műszakváltásokhoz; a fáradt dolgozók csak több órás várakozással tudtak hazaindulni. A történelmi hírnevű akna bejáratánál valaki föltekerte a kérdést: mi történne, ha ma így változtatnák meg a menetrendet. „Semmi – felelte mosolyogva a Munkásbizottságok mostani titkára. – A bányász kimegy a parkolóba, beül a kocsijába és hazahajt.”

A konferenciához az anyagi eszközöket imponálóan széles körből gyűjtötték össze. A város (Gijón), más bányászvárosoké, a tartomány (Asturias) az 1962-es évet hagyományai fontos mozzanataként tartja számon, nem alaptalanul úgy vélve, hogy a diktatúra erózióját ezek a megmoz-

dulások gyorsították föl. Ezért jelentős részt vállaltak az anyagi terhekből. Az Oviedói Egyetem is hozzájárult a költségekhez.

Harsányi Iván

Nemzetközi konferencia Rosa Luxemburgról, illetve a demokráciáról a hidegháború vége, 1989–1990 után.

(Bochum, 2002. szeptember)

2002. szeptember 7. és 9. között a Rosa Luxemburg Társaság a bochumi Ruhr Egyetemmel közösen nemzetközi konferenciát rendezett a fenti témakörben. A 40-51, túlnyomórészt német résztvevő mellett japánokat, oroszokat, koreaiakat, lengyeleket és magyarokat is meghívtak. A konferencia fő német rendezője Klaus Tenfelde, a Ruhr Egyetem professzora, a másik társelnök a japán Narihiko Ito, a Rosa Luxemburg Társaság „gazdája” volt. A nemzetközileg ismert történészek közül ott volt Hermann Weber, Feliks Tych, Jakov Drabkin, a sokkönyves orosz történész, aki Luxemburgról nemrégiben jelentetett meg bibliográfiát, úgyszintén szinte állandó munkatársunk, Robert Jevzerov (akinek izgalmas orosz beszámolóját az érdeklődők teljes terjedelmében megtalálhatják Háttér rovatunkban, s volt kínai résztvevő is. A munka plenáris üléseken folyt, s nem szabták meg, hogy a felszólalók éppen mely témáról beszélhetnek. Volt olyan törekvés (amely persze hamar tarthatatlanná vált), hogy előbb fusson le a Luxemburg-téma, és azután térjenek át a másodikra.

Ami a Luxemburg-témakört illeti, itt a viták jobbára hagyományos kérdések körül éleződtek ki, olykor személyeskedésig menő bántó hangnemben.

Luxemburgról szólva ismét „premier planba” került híres 1918-as írása az orosz forradalomról, pontosabban Luxemburg felfogása a demokráciáról az orosz (és német) forradalom kapcsán. Akadtak kihívó német történészek (főként egy), aki azt hangsúlyozta, hogy noha Luxemburg a konkrét orosz helyzetben élesen bírálta a bolsevikok politikáját, méghozzá a demokratizmust is egyértelműen féltette, de lényegileg mind orosz, mind német területen mégiscsak a proletárdiktatúra talaján állt, és a két megközelítést nem lehet összeegyeztetni egymással. Ezt többen elvetették, bírálták,

és a Luxemburg-felfogást szinte sorról-sorra, napról-napra magyarázták, értelmezték. Közöttük Tych is.

A konferencia megnyitó előadását Ito tartotta, aki Luxemburg eszméinek nemzetközi terjedését bizonyította. Ezt megerősítette több japán, valamint a kínai és a koreai előadás is. A japánok alaposabban szóltak Luxemburg közgazdasági munkásságának elméleti jelentőségéről és jelenlegi aktuális értelméről; csatlakozott ehhez a koreai történész is, aki a mai tőkés világ feltételei között értelmezte Luxemburg mondanivalóját.

A kínai küldött, egyben az újonnan alakult Kínai Luxemburg Társaság elnöke meglepedésre számolt be tevékenységükről, és elmondta, hogy Luxemburg olvasható kínaiul, bár írásait vitatják. Egyben a kínai szokásoknak megfelelően mindjárt a jelen helyzetre fordította a szót, hangsúlyozva, hogy jelenleg Kínában a legfontosabbnak ők a „modernizációt”, a demokratizálást és a humanizálást tekintik. A kritikai észrevételekre viszont, nagyon „ügyesen”, nem reflektált.

Volt olyan berlini történész, aki elmondta: élethivatásának tekinti, hogy 1917 és 1919 között napról-napra pontosan feldolgozza Luxemburg minden lépését, kapcsolatait, beszédeit. Annalies Laschitza, akinek a témával kapcsolatban sok érdeme van ezúttal nem tudott eljönni.

Másfelől ott volt két helyi, „regionális” történész, aki pontos adatok felsorakoztatásával lényegében inkább „deheroizálta” Luxemburgot. Az egyik fiatal történész – ukrán származású, de már a Ruhr Egyetem munkatársa – bebizonyította azt a régen ismert igazságot, hogy a Ruhr-vidéki bányászok, de főként a Bányász Szakszervezet vezetői között Luxemburg nem talált támogatásra. Egy másik helyi levéltáros archivális forrásokra és a helyi lapokra támaszkodva kimutatta, hogy az e térségben megtartott „tömeggyűléseken”, amelyeken Luxemburg beszélt, többnyire csak pár százan vettek részt. A Bányásszakszervezet vonatkozásában Tanja Ünludag tartott pontosan kidolgozott referátumot.

Külön csoportban lehet elhelyezni a „személyi” összefüggésekről szóló előadásokat. Így „elmaradhatatlan” volt egy német referátum Kautsky és Luxemburg viszonyáról, (amely mindig érdekes volt és maradt), egy ugyancsak német előadás Luxemburg és Zetkin kapcsolatairól, és egy számomra teljesen újszerű előadás a Luxemburgot a kor ismert orosz írójához, Vlagyimir Korolenkóhoz fűző szálakról.

Megint más csoportba tartoztak az olyan előadások, amelyek „Luxemburg és a tömegek”, „Luxemburg és a nők”, „Luxemburg és a munkások” kapcsolatát tárgyalták.

Természetesen élénk vita bontakozott ki a demokrácia értelmezéséről, a demokrácia helyzetéről és megfogalmazásairól is. Ennek a bemutatása

nem fér e rövid beszámoló kereteibe. Részemről a magyarországi Luxemburg-recepcióról szoltam, de szövegem és előadásom jó fele az utóbbi témába vágott, és az utolsó 12 év jelenségeit érintette.

Jemnitz János

A szexualitás, a munkásosztály(ok) és a munkásmozgalom. Az ITH 39. konferenciája.

Linz, 2002. szeptember 12-15.

Az ITH megteremtőinek, Karl Stadlernek, Rudolf Necknek és Herbert Steinernek¹ a korában, azaz az ITH „hősi” korszakában aligha lehetett volna ez a téma az ITH évi konferenciájának tárgya. Ezzel egyáltalán nem kívánom azt állítani, hogy a téma nem élő és nem fontos. Igaz, semmiképp sem vág az ITH igazi fő profiljába, hiszen ennél sokkal égetőbb és fontosabb témák is megbeszélésre várnának. A szexualitásnak és a munkások világának a „kapcsolata” mégis olykor nagyon valós volt, s éppen ezért emlékezünk meg e konferenciáról.

Linzbe ezúttal kevesebben jöttek el, főként „a régiek” közül, s nem is hoztak referátumokat, sőt a vitákba is kevesebben kapcsolódtak be közülük. Ezzel szemben „sokan” voltak az „újjoncok”, Franciaországból, Angliából, Svédországból és az USA-ból. Az írásos referátumok száma is nagy volt. Ezek közül csak néhányra térek ki, vagy azért, mert a munkásmozgalomhoz, a szociális kérdésekhez tényleg szorosan kapcsolódtak, vagy különleges érdekességük miatt.

Bizonyos önkényességgel emelem ki közülük Elisabeth Huntnak, a Manchesteri Egyetem gazdaságtörténeti tanszéke munkatársának az előadását. Hunt elmondta, hogy az 1920-as években a brit szocialista nők miként „viszonyultak” a szex és a női nem problémáihoz. Hangsúlyozta, hogy a szocialista nők természetesen már a XIX. század utolsó harmadában sem voltak „közömbösek” egyik probléma iránt sem. Ezek után Hunt kihegyezetten arról szolt, miként vetődött fel a sokak által tabunak képzelt és kezelt születésszabályozás kérdése. Leszögezte azt is, hogy éppen a szocialista nők igyekeztek letörni azt a beidegzettséget, mintha a nyilvános „közélet” és a magánélet közé valamilyen spanyolfalat lehetne állítani. S

¹ Karl Stadler életútját lásd Évkönyv 1990., Steinerét 2003.

persze a küzdelem arra is irányult, hogy a nők a kórházakban teljes információt és kezelést kaphassanak. Mint megállapította, ezt az erőfeszítést ekkoriban is sokkal inkább az ILP², és nem pedig az LP és annak férfi vezetői karolták föl. Pedig a problémának súlyos szociális, és gazdasági következményei lehettek, hiszen a dolgozó nőknek és leányoknak egész kesereje rámehetett „az ügyre”.

Egy másik angol történész, Daniel Berry, Daniel Guérinről,³ az ismert szocialista és liberter kutatóról és „harcosról” szólt. Guérin homoszexuális volt, s e témával sokat foglalkozott. Berry bemutatása szerint ez Guérin számára ugyanolyan fontos „életem” volt, mint maga a szocialista progresszió.

Egy USA-beli hölgy a gyermekszexualitás problémáit elemezte, majd egy svéd történész, Lena Lennerhed, a Söderstori Egyetem előadója tartott érdekes és pontos tájékoztatót ugyanerről, szigorúan svéd áttekintésben. Nagy hangsúllyal szólt a születésszabályozásról, az oktatásról, az abortusztörvények alakulásáról – s mindennek a politikai és szociális összefüggéseiről.

Több német és osztrák egyetemi előadó hasonló áttekintései mellett megint szorosabban kapcsolódott az Évkönyv profiljához az az előadás, amelyet az előkelő amerikai Wisconsin-Milwaukee Egyetem történelmi fakultásának előadója, Stephen Meyer tartott. Meyer az autóiparban foglalkoztatott munkásnőkkel és szexuális helyzetükkel foglalkozott 1930 és 1960 között, s persze kitért arra is, milyen törvények érintették őket.

Ugyancsak az USA-ból a Missouri Egyetemről érkezett Elisabeth Perry, aki remek előadást tartott egy „részkérdésről”, amit napjainkban a „tömegkultúra” részének tekintenek. Arról beszélt, hogy a fiatal munkáslányoknak hosszabb időn át szinte egyedüli szórakozása a tánc volt. Perry sorra vette magukat a táncokat, s kimutatta, hogy idővel hogyan kerültek testileg is közelebb egymáshoz a partnerek a régi táncokhoz képest. Elmondta, hogy a táncházakban miként jelent meg a maffia, a prostitúció, és mikor, milyen erők hatására születtek meg azok a törvények, amelyek a táncházakat, a termeket és a hátsó helyiségeket is szabályozták.

Érkeztek előadók Kelet-Európából, Oroszországból, Bulgáriából és Lengyelországból is, akik sok tekintetben nagyon eltérő viszonyokról, fejlődéstörténetről és problémákról számolhattak be. S nem kell bizonygatni, hogy az eltérés még nagyobb volt, amikor az indiai és a kínai állapotok áttekintésére került sor.

² Az ILP megalakulásáról lásd Évkönyv 1993.

³ Guérin életútját lásd Évkönyv 1991.

E nagy térségek óriási történelmi hagyománybeli különbségei mellett érdekes megközelítési és „látásbeli” különbségek is mutatkoztak. Egyes kelet-európaiak azt tartották fontosnak, hogy elmondják: a „tegnapi szocialista rendszerben” a meghirdetett elvek és a gyakorlat között e téren is milyen feszültség, ellentmondás mutatkozott. Egy USA-beli előadó pedig arra vállalkozott, hogy példaként mutassa be a „Vörös Bécset”, ahol annakidején nemcsak általában fordítottak nagy gondot a gyermeknevelésre és a gyermeklélektanra, hanem különösen a „helyes” szexuális nevelésre is.

A téma és a történelem persze e tekintetben is „befejezetlen”.

Jemnitz János

Kongresszus a spanyolországi koncentrációs táborokról és a büntető intézmények világáról a polgárháború és a Franco-uralom éveiben

(Katalán Történelmi Múzeum, Barcelona, 2002. október 21-23.)

A kongresszus résztvevői kérik, hogy a francóizmus védelmét nyilvánítsák bűncselekménynek.

A történészek, akik az utóbbi három napon Barcelonában első kongresszusukra gyűltek össze, hogy megvizsgálják a spanyolországi koncentrációs táborok tényeit, közös nyilatkozatukban azt kérték, hogy a Franco-diktatúra apológiáját törvényben nyilvánítsák bűncselekménynek. Mint megállapítják: „Az előrehaladó történelmi kutatások mind újabb dimenziókban tárják föl azokat az atrocitásokat, amelyeket Franco tábornok diktatúrája idején az állampolgárok ellen életük minden területén elkövettek.” A kétszáz összegyűlt történész ezért javasolta, hogy vonják vissza a Francisco Franco Alapítványnak (Fundación Francisco Franco) juttatott költségvetési támogatást, mivel elfogadhatatlan, hogy működési szabályzatában nyíltan szerepel az 1936. július 18-i katonai felkelés legitimálásának célmegjelölése. Azt is kérték, hogy az Alapítvány iratanyagát adják át nyilvános levéltárnak, ahol a kutatók szabadon tanulmányozhatják.

„A Francisco Franco Alapítvány – hangzik a nyilatkozat – nem a történelem egyfajta interpretációján dolgozik, hanem egy kegyetlen diktatúra politikai apológiáján, és a neki juttatott közpénzeket arra használja, hogy «fogságban tartsa» egy államfő iratanyagát.”

A történészek azt is szorgalmazták, hogy „haladéktalanul távolítsák el mind a közéletből, mind a különböző intézményekből valamennyi, a diktatúrát jelképező nevet és szimbólumot.” Nyilatkozatukban sürgetik „a salamancai Polgárháborús Levéltár (Archivo de la Guerra Civil) körüli peres ügyek mielőbbi lezárását, ami egy másik területen is elősegíthetné a spanyol polgárháború tragikus következményeinek a jóvátételét.”

A kongresszuson elfogadott határozatok egyike arra irányul, hogy hozzák létre a Demokratikus Emlékezés emlékhelyeit és emlékműveit, amelyek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy ne merüljenek feledésbe a diktatúrának és következményeinek a tényei, sokezer férfi és nő emléke, akik harcoltak a szabadságért; s hogy mindez épüljön be a következő nemzedékek tudatába és ismereteibe.

A kongresszus tudományos elemzése alapján Carme Molinero történész, a Barcelonai Autonóm Egyetem professzora, a tudományos ülés szervezője tárgyilagos megszorítást tett: „Bár több felszólalás joggal hangsúlyozta – mondta –, hogy Franco rendszerének láger- és börtönszisztémája hű tükre volt hatalma természetének, nem azonosítható a német táborrendszerrel, mert Spanyolországban nem működtek megsemmisítő táborok.” A spanyol koncentrációs táborok – tette hozzá – „a börtönök túlzásfolttsága és a köztársasági hadifoglyok hosszas fogvatartása miatt befogadó képességükhöz képest sokszorosan túl voltak terhelve, ami a legközvetlenebb bizonyítéka annak, hogy a háború veszteseit tartósan ki akarták rekeszteni a társadalomból.” A kongresszuson föltárt tények „új adatokat szolgáltatnak arra, hogy a botrányos egészségügyi feltételek és az éhezés következtében sokezer fogoly pusztult el azok közül, akik a polgárháború utáni első években az eddig azonosított 104 koncentrációs tábor valamelyikébe kerültek.”

Azoknak a kutatásoknak a hozadékát, amelyeket a kutatók számára nemrégén megnyílt iratanyagokban, a guadalajarai és az ávilai levéltárakban, illetve a rögtönítélő bírások menetéről folytattak a történészek, ki fogják egészíteni azok a széles lehetőségek, amelyeket a történészek és a filológusok számára az érintettek önéletrajzi följegyzési nyitnak. Molinero hangsúlyozta, hogy „ezek az önéletrajzi források mindig is alapvető jelentőségűek lesznek ahhoz, hogy teljes valójukban tárhassuk föl a koncentrációs táborok és a börtönrendszer működését, mivel a hivatalos iratok távolról sem tárják föl maradéktalanul a fogvatartottakat sújtó szörnyűségeket.”

A Szabadságért Elesettek (1939–1945) Barátai
Floren Dimas Balsalobre elnök

Közli: *Harsányi Iván*

Egy internacionalista kommunista archívuma és történeti jelentősége. Jules Humbert-Droz¹

(2002. március)

A Jules Humbert-Droz Alapítvány 2002. március 15–16-ra hívott össze konferenciát a nemzetközileg ismert, jelentős kommunista és szocialista vezető, és publicista, Jules Humbert-Droz életútjának jobb megismerése és egyben avégett, hogy levelezésének, írásainak utolsó kötete megjelenését előmozdítsák, meggyorsítsák. (Az Archíves de Jules Humbert-Droz 5. kötete 1996-ban, a 4. kötet 2001-ben jelent meg.) A baráti körben tartott konferencia pontos címe így hangzott: „A kommunizmus és a Kommunista Internacionálé története – 10 évvel az archívumok megnyílása után”.

A konferenciára La Chaux-de Fonds-ban került sor, s azon néhány tucat kutató és érdeklődő vett részt. A konferencián jó néhány érdekes véleménycserére is sor került. Nem mintha ezen vélemények ütköztetése nagyon éles lett volna, mert ezekben a kérdésekben elég nagy konszenzus jött létre a kutatók között. S ez olyannyira igaz, hogy az alapkérdésekben még az olyannyira ellentétes gondolkodásúak, a kommunisták, trockisták –avagy mások között sincs napjainkban már eltérés.

Ám aszerint, hogy az egyes kutatók milyen források, milyen történetírói, historiográfiai anyagra támaszkodtak, avagy, hogy a szerzőket, kutatókat éppen milyen kérdések érdekelték – elég nagyok a különbségek és a hangsúlyok.

Az előadók sokszor inkább csak kiegészítették egymást a részletekben, s nem annyira vitakoztak, élesen ütköztek. Este tartottak egy kerek-asztal ülést a KI-ra vonatkozó moszkvai archívumok megnyitásáról. Ezen egyhangúan megállapították, hogy 1991 után ezek az archívumok megnyíltak, nyitottakká is váltak – mára azonban már ismét nem azok. Így F. Firszov, (a hajdani moszkvai IMEL vezető munkatársa, KI szakkutatója – jelenleg az USA-ban a Massachusetts állambeli Lynn egyetem kutatója) erősen hangsúlyozta, hogy nagyon sok forrásanyag, ami a szovjet államot is érintette, így pld. a GPU-ra, az NKVD-re vonatkozó, velük kapcsolatos anyagok – teljesen kutathatatlanok. Bernard Bayerlein viszont hangsúlyozta mindamelllett, hogy távolról sem kívánja kétségbe vonni az új forrásanyagok feltárásának fontosságát, a hozzáférhetőség elengedhetetlenségét – ezek a jelek szerint már nem túl sokat változtatnak a KI érdemi megítélésén, történeti bemutatásán. Bayerlein hangsúlyozta, hogy ez fokozottan

¹ J. Humbert-Droz életútját lásd Évkönyv 1992

igaz, ha az utóbbi évek könyvtermését összevetjük az 1991–1992-es évek termésével, amikor ez a kutatók érdeklődése és lelkesedése, az akkor megnyílt archívumok alapján hihetetlen gyorsasággal jelentősen gazdagodott, amikor az akkor jobbra fiatal (30–40-esek) kutatók az új adatokat összevetették a régebbi történeti irodalommal. Mára azonban már ez is a múlt.

Jelenleg (mint azt Brigitte Studer, a KI történetének jelentős kutatója, több nagy mű szerzője, a berni egyetem tanára² hangsúlyozta, a pozitivisták munkák megjelenésének vagyunk tanúi, melyekről megállapította, hogy ezek módszertanilag mindenképpen egyfajta visszalépést jelentenek. Studer megállapította, hogy mióta szerencsére a KI esetében is a történetészek a tényekre és forrásokra kell támaszkodnia – nem elég, hogy ezeket publikálják, és a dokumentumok „maguk beszéljenek”. A történetészek rá is kell kérdezni, ezeket fel is kell dolgozni, és ki kell dolgozniuk a „tesztkérdéseiket”.

Serge Wolikow³ (a Dijoni Egyetem tanára) hangsúlyozta a kommunista pártok és a KI vonatkozásában, hogy mily fontos a szociális háttér és mozzanatok kimunkálása. Studer beszélt arról, hogy Európán túl is kell tekinteni, s ebben a vonatkozásban is az eltérő feltételek, háttér mennyire fontosak. Más vonatkozásra is rámutattak: Így Mauro Cerruti (Genfi Egyetem) beszélt a KI. vonatkozásában az antikommunista tradíciókról, jelenségekről, egy másik többkönyves történész, Reiner Tosstorf (Mainz) a szakszerkezeti aspektusról, a VSZI-ről szólt...Bruno Groppo beszélt kifejezetten a sztálinizmus szerepéről, különbséget téve a KI. és a munkásmozgalom között, annak szélességét mutatva ki.

Marc Vuilleumier

² Studer Évkönyvünk szerzője volt és Tanácsadó Testületünk tagja.

³ Wolikow Évkönyvünk szerzője volt és Tanácsadó Testületünk tagja.

Graham Greue.¹ Csend Hollywoodban. Újra a „csendes amerikai”!

(Rövidítve)

„A csendes Amerikai” című film, amelyet alig két hete kezdtek vetíteni New York és Los Angeles mozijaiban (pontosan csak néhányban) messze-menően bizonyítja, hogy 2001. szeptember 11-e után milyen messzire jutott Hollywood az önkontrollban. A film az amerikaiakat mutatja be az 1952-es vietnami gyarmati háborúban. Michael Caine, több kritikus szerint élete legjobb alakítását nyújtja ebben a filmben és valószínűleg elnyeri az Akadémia díját az év legjobb férfialakításáért. A film még 2001. szeptember 11. előtt készült. New Yorkban 2002. szeptember 10-én mutatták be válogatott közönség előtt, s a beszámolók szerint nagy sikert aratott. Szeptember 11. után azonban a forgalmazó, a Miramax, jobbnak látta, ha a filmet egyelőre fiókba süllyeszti. Harwey Weinstein, a Miramax társelnöke ekkor a New York Times tudósítójának azt mondta: „Most nem lehet a filmet kiereszteni. Ez most hazafiatlan dolog lenne. Amerikának most össze kell tartania. Lehetetlen, hogy ezután bárkinek is forogjon a gyomra, hogy rossz amerikaiak is voltak és léteztek.”

Végül is a Miramax a két városban – két hétre – pusztán azért engedélyezte a film bemutatását, mert Caine mozgósította embereinek és csodáloznak nagy tömegét, és a Miramaxot meggyőzte arról, hogy nagy pénz fog leszakítani, s a bemutatás szükséges feltétele annak, hogy Caine elnyerhesse az akadémiai díjat.

Forrás: Quiet in Hollywood. Nation, 2002. december 16.²

Közli és jegyzetekkel ellátta: **Jemnitz János**

¹ Greene életútját lásd Évkönyv 1992.

² A Nation régi, a XIX. századtól megjelent, jó értelemben vett liberális hetilap volt. Példányát Pach János juttatta el hozzánk.

International Supplement

ALDO AGOSTI

I partiti comunisti italiano e francese nella stagione dell'eurocomunismo

I due partiti comunisti più forti dell'Europa occidentale conobbero, negli anni '70, un periodo di slancio notevole.

Il PCF, superata senza danni gravi la tempesta del 1968, attraversò una fase di rinnovamento significativo sul piano ideologico, coniugato a una crescita organizzativa di notevoli proporzioni, tanto da dichiarare nel 1978 la cifra (probabilmente gonfiata) di 700.000 iscritti, con un aumento del 66% in sette anni. Di pari passo si verificò uno svecchiamento dei quadri e dello stesso elettorato. Del centinaio di membri eletti nel Comitato centrale al Congresso del 1970, solo una quarantina era in carica nel 1959 (Martelli 205). Waldeck Rochet, gravemente malato, fu sostituito nel 1969 da Georges Marchais, nominato prima segretario aggiunto e poi primo segretario: il nuovo leader era un dirigente appartenente alla generazione cresciuta negli anni duri della guerra fredda e figlio della sua cultura operaista. Inizialmente quasi primus inter pares in un gruppo dirigente abbastanza eterogeneo, si impose per le sue capacità organizzative di prim'ordine e notevoli doti comunicative.

Approfittando della svolta a sinistra che il rafforzamento della posizione di Mitterand aveva provocato nel nuovo partito socialista (1971), il nuovo gruppo dirigente giocò con crescente decisione la carta dell'unità a sinistra, e sottoscrisse nel giugno del 1972 un programma comune di governo con i socialisti che, pur facendo alcune concessioni agli alleati, recava fortemente l'impronta comunista. Esso infatti prevedeva tra l'altro un aumento pilotato della domanda ottenuto mediante un sostanziale aumento dei salari; un'espansione della protezione sociale, in particolare dell'assistenza sanitaria, e dell'edilizia abitativa; il rafforzamento dei diritti dei lavoratori e l'abolizione di qualsiasi discriminazione di genere; la nazionalizzazione dell'intero settore finanziario e di tutta l'industria mineraria, militare, aeronautica, spaziale, nucleare e farmaceutica; e, last but not least, una profonda riforma del sistema presidenziale in vigore con un rafforzamento dei poteri del Parlamento. Si trattava di un programma

notevolmente avanzato, pur di realizzare il quale il PCF non rivendicava per sé la presidenza del consiglio e nemmeno insisteva più di tanto per ottenere ministeri-chiave. Come contropartita del proprio riconoscimento quale legittimo partito di governo esso accettava poi senza riserva il principio del pluralismo e dell'alternanza democratica dei partiti. Sull'onda di questi importanti cambiamenti, e nel momento più promettente della stagione dell'"eurocomunismo" (cfr. *ultra*, p.), quattro anni dopo Marchais mostrò di spingersi molto avanti anche nella revisione ideologica, abbandonando al XXII Congresso la formulazione della "dittatura del proletariato".

Nello stesso arco di tempo, pur non rinunciando ad affermare la propria specificità di partito di classe, il PCF modificava in parte la sua immagine, attraendo nelle sue file nuovi strati sociali e tornando ad esercitare un certo fascino sugli intellettuali. Il numero dei suoi iscritti continuò ad aumentare fino al 1978 e rimase poi probabilmente ancora stabile per un paio d'anni. (ctrl. Buton). I risultati di questa stagione apparentemente cosè positiva si rivelarono ambivalenti. La sinistra nel suo insieme fece progressi ad ogni elezione: alle legislative del 1973 avanzò di 3 punti in percentuale rispetto al 1967, mentre Mitterand, suo candidato unico nelle elezioni presidenziali del 1974, sfiorò il successo, separato da soli 340.000 voti dal candidato di centro-destra Giscard d'Estaing. Ma il peso del PCF al suo interno accennava a diminuire: nel 1973, pur restando il primo partito, distanziò il Partito socialista solo di 2 punti, e con il 21,4% si attestò al di sotto, sia pure di poco, dei risultati del 1967; e una serie di elezioni legislative parziali successive videro i candidati comunisti indietreggiare. In un primo momento questa tendenza fu ritenuta controllabile ed anzi invertibile, nella convinzione che l'unione delle sinistre potesse agire come catalizzatore di una mobilitazione sociale che alla fine avrebbe avvantaggiato il PCF; ancora nelle elezioni municipali del 1977 l'accordo con i socialisti permise ai comunisti di arrivare a partecipare al governo di città che erano sempre state loro ostili, e di eleggere sindaci propri in ben 71 comuni di più di 30.000 abitanti, 22 in più rispetto al 1971.

Ma la crisi economica che investè l'Europa dalla metà degli anni '70 colpè con durezza ampi settori della classe operaia, intaccando anche le zone privilegiate dell' insediamento comunista e impedendo la stabilizzazione in quelle recentemente conquistate. La necessità di difendere la propria identità differenziandosi da un alleato che, lungi dal rivelarsi subalterno, appariva in grado di rimettere in discussione i rapporti di forza all'interno della sinistra, spinse i comunisti a insistere sulla necessità di una "attualizzazione" del programma comune. Due logiche a

questo punto si scontrarono: per i socialisti la crisi economica imponeva dei vincoli pesanti, che non potevano non attenuare la portata e la profondità delle progettate riforme economiche; per i comunisti essa aveva le sue radici nella realtà dello sviluppo capitalistico francese e proprio perciò andava fronteggiata con misure strutturali conseguenti, coniugate con il rilancio dei consumi collettivi e con la spinta di una mobilitazione sociale parallela all'azione governativa. Alla fine dell'estate del 1977 la discussione si insabbiò su alcuni punti cruciali: il numero e la portata reale delle nazionalizzazioni proposte e le condizioni di partecipazione concreta delle organizzazioni rappresentative dei salariati alla gestione delle imprese nazionalizzate. Proprio alla vigilia delle elezioni politiche del 1978, l'unione delle sinistre fu rotta essenzialmente per iniziativa del PCF, e la gauche andò al voto senza un programma comune e divisa da aspre polemiche, anche se restarono in piedi accordi di desistenza al secondo turno. I risultati non furono tali da premiare la brusca chiusura di Marchais, ma nemmeno da penalizzarla in modo chiaro: sorpassato per la prima volta dopo il 1945 dai socialisti, il PCF restava attestato al 20,7% e, se registrava gravi perdite nella regione parigina, progrediva in altri distretti. Inoltre il suo elettorato si ringiovaniva e si diversificava socialmente. Eppure la tentazione a cui finì per cedere il partito fu quella di rinchiudersi in una politica difensiva priva di sbocchi, fondata sulla riaffermazione del ruolo storico esclusivo e predominante della classe operaia: una scelta che nel medio periodo lo avrebbe penalizzato al di là di ogni previsione.

Il PCI, come si è visto, era riuscito a capitalizzare la spinta dei movimenti collettivi della fine degli anni '60, ma non a modificare gli equilibri politici esistenti. In questa situazione si faceva sentire l'esigenza di uscire da uno stato che Paul Ginsborg ha definito di "dignitoso immobilismo". La spinta fu fornita dal colpo di Stato militare in Cile del settembre 1973: traendone le lezioni, il segretario del Partito, Enrico Berlinguer, che al XIII Congresso aveva preso il posto di Longo, anziano e malato, lanciò la proposta di un nuovo "compromesso storico" che, al pari di quello attuato nella fase costituente del 1946-47, avrebbe dovuto realizzare la convergenza di tutte le forze democratiche e popolari, compresa la Democrazia cristiana, che era anzi individuata come il partner fondamentale di una possibile alleanza di governo. Secondo Berlinguer, comunisti e socialisti insieme non potevano sperare di governare il paese con il 51% dei voti o poco più, e la Democrazia cristiana, un partito che non si doveva vedere come una "categoria storica", ma come "una realtà non

solo varia ma assai mutevole” poteva essere convinta a collaborare con le sinistre nella difesa delle istituzioni repubblicane.

Questa prima versione del “compromesso storico”, che aveva ben presenti i pericoli di una destabilizzazione e di un’involuzione autoritaria nella situazione politica italiana, presentava senza dubbio un carattere prevalentemente difensivo: soltanto in seguito, soprattutto dopo il 1974, Berlinguer l’avrebbe arricchita di contenuti più ambiziosi, presentandola come una possibile saldatura della tradizione solidarista del movimento cattolico con quella comunista di azione e di lotta collettiva, nel segno di un graduale superamento del capitalismo, attraverso l’introduzione di “elementi di socialismo” nell’economia. Per il momento, la proposta ebbe il risultato di rimettere il PCI al centro della scena politica dopo parecchi anni di latitanza, ma presto si trovò a fare i conti con una fase politica in cui molte delle condizioni che ne avevano costituito il punto di partenza stavano profondamente mutando. Il periodo che si aprì con il referendum sul divorzio del 12 maggio 1974 (risoltosi in una secca sconfitta per la DC) e che, attraverso il “terremoto” delle elezioni amministrative del 15 giugno 1975, culminò nelle elezioni politiche (di nuovo anticipate) del 20 giugno 1976, vide la società italiana investita da un forte impulso dinamico in termini di mobilitazione collettiva, di ampliamento quantitativo e qualitativo della domanda di democrazia, quasi registrando in ritardo quanto era venuto emergendo al suo interno nel decennio precedente. Per quanto i rischi di destabilizzazione e di attentati all’integrità delle istituzioni democratiche rimanessero sempre presenti, sembravano aprirsi, grazie anche all’evoluzione della situazione internazionale, ampi varchi a una politica di riforme e a una modifica radicale delle stesse coordinate del sistema politico italiano, secondo linee che solo in parte corrispondevano alla strategia del “compromesso storico”.

Da un punto di vista elettorale, il PCI fu il principale beneficiario di questo sommovimento. Alle elezioni amministrative del 1975, che più ancora delle successive politiche del 1976 segnarono il punto di rottura di equilibri da tempo consolidati, esso conseguì il 33,4% dei voti, con un incremento del 6,2% sul risultato precedente. Il PCI divenne il primo partito in tutte le grandi città, si vide catapultato quasi improvvisamente al governo di sei regioni e di molte delle maggiori città italiane. E’ da notare che in tutti questi casi la funzione di governo era esercitata in collaborazione con il PSI, con la DC all’opposizione, secondo uno schema che era in contrasto con la strategia del compromesso storico.

Sul piano organizzativo questi sviluppi aprirono per il PCI una serie di problemi nuovi e complessi. I comunisti italiani si trovarono per cosè dire

a gestire l'elettorato più ampio e diversificato che si fosse mai riversato su un partito comunista in elezioni libere e a misurarsi con le sue domande non univoche; dovevano affrontare compiti di governo per i quali erano solo parzialmente preparati, e il cui assolvimento richiese comunque una cospicua dislocazione nel lavoro amministrativo di quadri che venivano sottratti alle funzioni di partito; e dovevano fare i conti con le aspettative dei propri iscritti e dei propri militanti, diverse delle quali nascevano da un'interpretazione del "compromesso storico" che non coincideva con quella del gruppo dirigente. Sul piano politico, del resto, quella strategia diventava inadeguata rispetto all'obiettivo di spezzare il sistema di potere democristiano che si andava ricompattando.

Il grande risultato elettorale del 20 giugno 1976 fu cos  insieme, il punto pi  alto raggiunto dal partito e l'inizio di una fase di difficolt . L'entusiasmo per l'"impetuosa avanzata" fu seguito dal grigiore di una fase colma di rischi e di trabocchetti, "in mezzo al guado", come si disse, delle difficolt  oggettive della situazione politica italiana, della trasformazione del ruolo del PCI e della sua struttura, della sua stessa strategia.

Questa fase di transizione gi  di per s  complessa fu resa pi  difficile da due fenomeni che rappresentarono altrettanti fattori di instabilit  per il regime democratico: il terrorismo (ora pi  attivo e apparentemente pericoloso nelle sue componenti „rosse", bench  anche quelle „nere" fossero tutt'altro che spente) e l'inflazione. Quanto al primo, esso colp  il PCI in un duplice senso: per l'associazione stabilita dai suoi avversari fra il nuovo fenomeno e l'eredit  ideologica del comunismo, e per gli attacchi diretti di cui furono bersaglio anche alcuni suoi quadri. L'azione di mobilitazione spesso solitaria svolta dal partito contro la passivit  che minacciava di pervadere ampi strati dell'opinione pubblica anche di sinistra di fronte all'insorgere del fenomeno terrorista diede certo un contributo importante alla tenuta del regime democratico. Ma lo sconvolgimento delle regole del gioco prodotto dal terrorismo costrinse il PCI in una difficile posizione di difesa a oltranza di uno Stato minato al suo interno da poteri occulti sempre pi  minacciosi, e indusse fasce e soggetti sociali gli avevano dato fiducia a guardarlo con aperta ostilit . D'altro canto l'inflazione, che dopo la crisi petrolifera del 1973 aveva sfondato i livelli di guardia raggiungendo tassi vicini al 20%, produsse una serie di spinte corporative, di differenziazioni di reddito e di aspettative tra diversi settori sociali nei quali trovava un terreno fertile la crisi dei sindacati confederali e della loro strategia unitaria, che era stata un supporto importante del progetto comunista.

Fu su questo sfondo che poche settimane dopo le elezioni del 20 giugno

1976 si costituì, sotto la guida di Giulio Andreotti, un governo “monocolore” democristiano che poteva contare sull’astensione della grande maggioranza dei partiti rappresentati in parlamento, compreso quello comunista. Nei mesi successivi i comunisti si batterono per ottenere una maggiore e più incisiva presenza nell’area di governo: si giunse così, nel giugno del 1977, all’elaborazione di un programma comune dei partiti della “non sfiducia” che conteneva obiettivi di riforma; e poi, all’inizio del 1978, alla partecipazione “contrattata, riconosciuta ed esplicita” del PCI alla maggioranza che avrebbe sostenuto il nuovo ministero Andreotti, definito di “solidarietà nazionale”.

Il voto di fiducia in Parlamento per questo governo coincise in maniera quasi emblematica con la tragica mattina del 16 marzo 1978, in cui fu rapito dalla Brigate Rosse il leader democristiano Aldo Moro, l’uomo che nel suo partito più si era battuto, sia pure con grande prudenza, per la piena integrazione del PCI come attore legittimo del sistema politico italiano. A partire da quel momento i comunisti si trovarono a puntellare un governo che probabilmente in altre circostanze avrebbero osteggiato: un governo il quale, per quanto inadempiente rispetto agli impegni programmatici assunti, rappresentava pur sempre, per il modo in cui era nato, il simbolo della difesa della legalità repubblicana. Le riforme che il PCI riuscì a far passare non compensavano, per una parte del suo elettorato, l’offuscamento della sua identità e i pesanti sacrifici cui erano obbligati proprio i ceti che costituiscono ancora la sua base sociale privilegiata. Solo alla fine di gennaio del 1979 Berlinguer annunciò l’uscita dei comunisti dalla maggioranza, ufficializzando la crisi ormai in atto della “solidarietà nazionale”. La perdita di 4 punti in percentuale (dal 34,4 al 30,4%) nelle elezioni politiche del giugno 1979 sanciva di fatto la fine del trend favorevole di cui il partito aveva potuto avvantaggiarsi nel quinquennio precedente e apriva una fase travagliata densa di problemi.

Proprio il partito, in quanto perno dell’azione politica e strumento centrale della presenza dei comunisti nella società italiana, era divenuto il collettore di tensioni e difficoltà nuove ed era cambiato in modo abbastanza profondo. Da un punto di vista quantitativo gli anni ‘70 fecero registrare un progresso notevole: negli anni 1971-1978 gli iscritti aumentarono di più di 260.000 unità, con un incremento di oltre il 17% su scala nazionale. Il tasso di fluttuazione era rimasto abbastanza alto, pari al 5-7% annuo: ma, nel corso di quei sette anni, un italiano su sessanta aveva chiesto per la prima volta la tessera del PCI. Il partito migliorava le sue posizioni nelle fasce d’età più giovani in misura assai inferiore a quella che sarebbe stata da attendersi, dato che si calcola che nelle elezioni del 1976

quasi il 40% dei giovani fra i 18 e i 25 anni d'età avesse votato comunista, mentre sul totale degli iscritti la stessa fascia d'età aveva aumentato la sua incidenza, fra il 1971 e il 1977, solo dal 10,5 all'11,2%. Nell'insieme, il PCI conservava la sua connotazione di partito maggioritariamente operaio, compensando con gli incrementi registrati nel Sud le flessioni accusate nel Centro-Nord. Diminuiva nettamente in tutte le regioni il peso dei lavoratori agricoli, mentre aumentava quello dei tecnici, degli impiegati e degli studenti, che passava dal 4,5 al 9%. L'impatto di questo rinnovamento si rifletteva sul profilo del militante che sempre più cessava di essere solo un generico propagandista della linea del partito. La militanza si ritagliava ambiti d'azione - la fabbrica, la periferia istituzionale, le organizzazioni di massa - tendenzialmente meno dipendenti dall'universo di partito in senso stretto: ne veniva messo sempre più in discussione anche il centralismo democratico quale principio fondamentale dei processi decisionali interni.

Per un breve periodo i due maggiori partiti dell'Europa occidentale furono associati in un ambizioso tentativo, in cui ebbe parte importante anche il PCE: la scelta definita dell'"eurocomunismo". In una serie di documenti redatti in incontri bilaterali o comuni dei tre partiti fra il 1975 e il 1977 venne teorizzata, come frutto della "riflessione sull'insieme delle esperienze del movimento operaio e sulle condizioni storiche specifiche dei rispettivi paesi, nella situazione europeo-occidentale", la possibilità di una avanzata democratica al socialismo, attraverso l'attuazione piena della democrazia, nel rispetto delle libertà personali e collettive, della pluralità dei partiti e della presenza di autonomi sindacati. L'essenza politica dell'eurocomunismo stava nella teorizzazione di una "terza via", diversa tanto dalle esperienze dei paesi dell'Est europeo quanto da quelle delle socialdemocrazie, che doveva costituire una risposta alla grave crisi che aveva colpito le società capitalistiche dell'Europa occidentale nella seconda metà del decennio: una crisi che veniva definita globale, perché non riguardava solo l'economia ma si riverberava su tutti gli aspetti della società, comprese la politica e la morale. L'eurocomunismo fece proseliti anche fra alcuni degli ormai quasi esangui partiti minori, (come quello inglese, quello svedese e quello belga), mentre il partito comunista finlandese vi aderì non più che tiepidamente e, fra gli altri di una certa consistenza, quello greco maggioritario e quello portoghese non andarono oltre la riconferma della ricerca di una "via nazionale" al socialismo, ma non misero mai in discussione seriamente che il "modello" di quel socialismo potesse differire da quello sovietico. Esso suscitò anche l'interesse di non pochi fra i gruppi e le personalità dissidenti dei partiti dell'Est europeo, per lo meno fra quelli che ancora consideravano

riformabile il socialismo. Soprattutto per questo l'eurocomunismo fu visto con aperta ostilità dalla leadership brezneviana, che non esitò a minacciare scomuniche e in taluni casi a provocare scissioni, mobilitando i partiti più vicini e all'interno dei partiti eurocomunisti i gruppi pro-sovietici. Per condurre avanti questa operazione il PCUS utilizzò in particolare nel modo più spregiudicato l'arma del sostegno finanziario da sempre accordato ai partiti "fratelli": venivano ridotti o ritardati i finanziamenti che avevano assunto posizioni critiche verso la politica sovietica e una parte dei fondi cominciò ad essere dirottata verso i gruppi e gli uomini che all'interno di ciascun partito si battevano per la linea filo-sovietica (Guerra 189). Ma la riluttanza del PCF a una rottura aperta con Mosca e il suo ripiegamento settario dopo il 1978, la ricerca di un rapporto privilegiato del PCI con i grandi partiti socialdemocratici dell'Occidente (in particolare la SPD), la litigiosità interna del PCE e il suo declino dopo il 1979, insieme alla fine della parentesi di distensione internazionale, esaurirono abbastanza rapidamente il fenomeno. Uno delle spie più significative delle divergenze che persistevano all'interno del fronte eurocomunista fu l'atteggiamento dei partiti che ne furono coinvolti verso il processo di integrazione europea. Su questo terreno il PCI, che fin dal 1969 aveva cominciato a partecipare in modo attivo al funzionamento della Comunità, con l'ingresso di alcuni suoi rappresentanti nel Parlamento europeo, ribadì nel 1974, alla Conferenza di Bruxelles dei partiti comunisti dell'Europa capitalistica, l'utilità di un'entità democratica multinazionale capace di affrontare i problemi che i singoli Stati si dimostravano incapaci di risolvere (moneta, circolazione dei capitali, controllo delle società multinazionali, energia, inquinamento ecc.). Questa posizione fu sposata pienamente dal PCE, che dopo la morte di Franco fece cadere ogni pregiudiziale all'ingresso della Spagna nel Mercato comune. Con maggiore ritardo e riluttanza, anche il PCF - che nel primo periodo della segreteria Marchais aveva condotta una serrata polemica contro "la piccola Europa dei trust e dei monopoli" - finì per accettare nel 1977 il principio dell'elezione popolare del Parlamento di Strasburgo: ma la distanza delle sue posizioni da quelle italiane e spagnole rimase molto grande sia in tema di riforma delle istituzioni comunitarie, sia per quanto riguardava le prospettive di una futura Unione economica e monetaria.

PETER BIRKE

Hamburg als „rechtspopulistisches“ Experimentarium

In Hamburg sitzt derzeit die einzige Landesregierung in der BRD, in der die CDU eine Koalition nicht nur mit der liberalen FDP sondern auch mit einer sogenannten rechtspopulistischen Partei eingegangen ist. Letztere, die sich den Namen „Partei Rechtsstaatliche Offensive,“ oder, nach ihrem Führer, „Schill-Partei,“ gegeben hat, war der eindeutige Sieger der Wahlen im Herbst 2001. Sie erhielt bei ihrer ersten Kandidatur um 20% der Stimmen, mit Schwerpunkten in sozialen Brennpunkten außerhalb der Innenstadt. Die „Schill-Partei,“ profilierte sich mit einem strikten law-and-order-Kurs, Ausfällen gegen Ausländer im allgemeinen und Flüchtlinge im Besonderen und einem, allerdings schwach entwickelten, neoliberalen Wirtschaftsprogramm. Die Partei hat erheblichen Einfluß im Hamburger Senat und stellt den Bau- Umwelt und mit Ronald Schill den Innensenator.

Das Bündnis mit den alten Eliten der Stadt, das die Schill-Partei erreichen konnte, hat zwei Ursachen: Einerseits war die Politik der SPD in Hamburg in den letzten Jahren, da sie trotz Wirtschaftsboom zu einer wachsenden sozialen Spaltung der Stadt geführt hat, nicht mehr glaubwürdig. Die „Schill-Partei,“ verspricht der städtischen Oberschicht einen „populistisch,“ unterfütterten Erhalt des neoliberalen Kurses. Andererseits sind einige Funktionäre der beiden größten Parteien, SPD und CDU, zur Schill-Partei übergelaufen und spielen dort mittlerweile eine wichtige Rolle. Eine linke Alternative zur rot-grünen Standortpolitik, wie sie während der Kampagne zum Bürgerschaftswahlkampf vor allem von der aus der Grünen Partei ausgetretenen Gruppe „Regenbogen,“ repräsentiert wurde, hat sich leider bislang nicht durchsetzen können.

Die erste Bewährungsprobe für den neuen Hamburger Senat kam, als es um die Verabschiedung des Haushaltsgesetzes im Frühjahr 2002 ging. Entsprechend des Programms der Regierungsparteien wurden Einsparungen von sage und schreibe 34,7 Mio. EUR im ersten und 225 Mio. EUR im zweiten Haushalt des Jahres 2002 sowie im Jahre 2003 durchgesetzt bzw. angekündigt. Unter dem Diktum der Sparmaßnahmen ist die gesamte kulturelle und soziale Struktur der Stadt gefährdet. Besonders Dienstleistungen, die dem neuen Senat aufgrund seiner reaktionären Ideengrundlage nicht passen, fallen den Kürzungen zum Opfer: Frauen- und Mädchenprojekte, Integrationsstellen für Migranten, Frauenberatungsstellen etc. sind ebenso betroffen wie

Beschäftigungsträger, in denen die Löhne nun zunächst auf das Niveau der Sozialhilfe abgesenkt worden sind. 2003 sind etliche Projekte der Jugendhilfe an der Reihe, Bau- und Abenteuerspielplätze, Jugendzentren u.s.w. Akut sind auch Einrichtungen des Drogenhilfesystems und einige Behinderteneinrichtungen bedroht.

Nicht nur Sparpolitik an sich, auch die damit eng verknüpfte Privatisierung öffentlicher Dienstleistungen sind allerdings Phänomene, die bereits unter dem rot-grünen Vorgängersenk bekannt waren. Der neue Senat führt diese Politik weiter, indem der Landesbetrieb Krankenhäuser mehrheitlich an private Unternehmer verkauft werden soll. Sogar von dem Bildungssystem, das ansonsten chronisch unterversorgt ist, macht der neue Senat bei der Privatisierung nicht halt: Die Berufsschulen sollen zu Wirtschaftsbetrieben umgewandelt und direkt der Industrie- und Handelskammer unterstellt werden. Das gleiche Schicksal droht den Freizeitbädern und Saunen, der bezirklichen Schuldnerberatung und vielen anderen Institutionen. Eine der Folgen der Politik des CDU/FDP-Schill-Senates wird ein massiver Abbau von Arbeitsplätzen im öffentlichen Dienst sein.

Die Maßnahmen des Senats trafen schnell auf den Widerstand eines großen Teiles der Bevölkerung. Den Anfang machte die Frauenbewegung, die am 8. März 2002 gegen Streichungen im Bereich der Frauen- und Mädchenarbeit protestierte und 2000 Menschen gewinnen konnte. Einige Wochen später zog eine Demonstration der „Sozialpolitischen Opposition,“ und der Vereinigten Dienstleistungsgewerkschaft, die sich gegen den gesamten Sozialabbau richtete, bereits fast 10 000 Menschen auf die Straße. Am 10. Juli kamen fast 50 000 Schülerinnen, Schüler und Studierende zusammen, um gegen die Privatisierung der Hochschulen, die Einführung von Studiengebühren und die schlechte Ausstattung des Bildungssystems zu protestieren. Im Herbst diesen Jahren konnte allerdings die neue, quer zu den alten Organisationen und Parteien der politischen Linken liegende, soziale Bewegung ihr Wachstum nicht fortsetzen. Die Ignoranz des Senates gegenüber den Forderungen nach einem Ende der Diskriminierungen und der Sparpolitik ließ viele resignieren, die Angst vor dem Verlust des Arbeitsplatzes führte nunmehr eher zur Zurückhaltung der Beschäftigten des Öffentlichen Dienstes. Dennoch kamen im Oktober 2002 noch einmal einige tausend Menschen zu Aktionswochen gegen den Sozialabbau zusammen.

Während die soziale Bewegung derzeit stagniert, haben die Versuche des Senates, sich durch eine aggressive Repressionspolitik zu profilieren, an Intensität zugenommen. Bei diesen Versuchen spielt besonders die

Schill-Partei eine wichtige Rolle. Schon im Frühjahr wurden mit der Abschaffung des Amtes der Ausländerbeauftragten, Verschärfungen der Abschiebepolitik gegenüber Flüchtlingen, der Ausweitung des Arbeitszwangs für Erwerbslose und Sozialhilfeempfänger und einer allgemeinen Aufrüstung von Polizei und privaten Sicherheitsdiensten erste Zeichen gesetzt. Polizei und Justiz sind so ziemlich die einzigen Sektoren, in denen das allgemeine Sparprogramm nicht gilt. Im Sommer kündigte die CDU-Sozialsenatorin Schnieber-Jastram die Wiedererrichtung von „geschlossenen Heimen,“ (also faktisch Gefängnissen) für Jugendliche ein, die im Zuge der Sozialreformen der 1970er Jahre abgeschafft worden waren. Die „Jugendknäste,“ forderten den Protest großer Teile der links-liberalen Öffentlichkeit heraus, letztlich konnte sich der neue Senat jedoch mit einer, etwas eingeschränkten, Variante seines Vorhabens durchsetzen. Im Spätsommer wurden die Proteste schon stärker, als die Rechtsregierung im Rahmen einer Umsetzung der rot-grünen „Antiterrorgesetze,“ eine erhebliche Einschränkung der Pressefreiheit plante.

Im November 2002 setzte der Senat ein weiteres seiner Lieblingsprojekte durch. Die Räumung eines „Bauwagenplatzes,“ in der Hamburger City, der der Erweiterung der Messe entgegen steht, und die mit einem äußerst aggressiven Polizeieinsatz durchgesetzte Vertreibung der Bewohner, löste diesmal allerdings den massiven Widerstand der politischen Linken aus. „Bauwagenplätze,“ sind subkulturelle Siedlungen, faktisch eine Mischung aus dem Bedürfnis nach alternativen Lebensformen und ein Ausdruck der allgemeinen Wohnungsnot sind, die in vielen westdeutschen Metropolen herrscht. Nach der Räumung des Bauwagenplatzes „Bambule,“ kam es zu wochenlangen Auseinandersetzungen zwischen Demonstranten und Polizei, die ganz wesentlich durch Schikane und willkürliche gewalttätige Übergriffe der letzteren ausgelöst und geprägt wurden. In dieser Situation nutzte Schill die Gunst der Medienöffentlichkeit und trat als „Hüter von Sicherheit und Ordnung,“ auf. Die faktischen Einschränkungen der bürgerlichen Freiheitsrechte, die mit den Übergriffe und Verboten gegen die Proteste verbunden waren, gehen bereits in Richtung eines totalitären Staatsverständnisses. Leider hat sich die links-liberale Öffentlichkeit, jedenfalls bis Ende 2002, nur teilweise mit den Bauwagenleuten und ihrem Anliegen solidarisiert, so daß die Gefahr besteht, daß die soziale Bewegung, die im Frühjahr noch gemeinsam auf die Straße gegangen ist, gespalten werden könnte. Andererseits ist zum Zeitpunkt dieses Berichtes noch offen, ob sich Schill- und seine bürgerlichen Koalitionspartner mit der neuen „harten Linie,“ auf Dauer durchsetzen können- bei den

Bundestagswahlen 2002 konnte sich Schill jedenfalls nicht etablieren. Es wäre allerdings bedauerlich, wenn bis zur nächsten Wahl gewartet werden müsste, bevor die rechte Regierung Hamburgs abtritt.

Blair's Second Term – Domestic Policies

In the run-up to the general election in 2001 a small band of eternally optimistic old-time Labour supporters argued that the first term of Blair's 'New Labour' administration did not have completely 'free hands'. Its radicalism was blunted because it was forced to follow much of the economic and financial policy requirements that had been laid down by the previous Conservative government, particularly in the area of public spending. Now, the argument went, New Labour could really begin to push ahead with its own radical programme. This convinced few people and although Labour succeeded again in winning an overwhelming parliamentary majority, this was less due to popular enthusiasm for Blair and more because of the fact that the Conservative Party continues to be in a deep crisis and that an unprecedented number of the electorate simply abstained from voting. The reality is that Labour under Blair won fewer votes than achieved under Kinnock and for the first time in history more people abstained than voted for the winning party.

An article in the rightwing Murdoch-owned *Sunday Times* a month before the election did not mince its words about New Labour: „In 2001 anyone who yearns for a critique of the new global business empires and their impact on the planet (and, god knows, one is needed) will find no words for their comfort in the Labour Party – nor, for that matter, in the whole of our mainstream parliamentary system. Labour used to make it its business to be sceptical of the wealthy and powerful. But these days the business of labour is business.” (May 20th 2001). A month after the election, Roy Hattersley, a major figure from the rightwing of the Labour Party of yore, publicly called on members of the party to „rise up” against what he considered to be a coup d`etat against the history and principles of the Labour party. Hattersley is not in any manner a socialist but is someone wedded to a social democratic perspective of social liberalism and a more Keynesian management of the economy. His virulent attack on Blair is more a sign of how far New Labour has moved in a rightwing direction (Thatcherism of the 21st Century although the Democrats under

Clinton have probably been as an important model to emulate for Blair and New Labour). When asked, in a TV interview during the general election, to respond to the fact that inequality has continued to grow since 1997 and is greater now than under Major (alone in terms of the pay the gap has widened significantly in the period 2000-2001 – average earnings among the top tenth of employees has increased by 7.3% while for the bottom tenth it has increased by only 4.5%), Blair again reiterated his opposition to implementing any redistributive measures and instead counter-posed his commitment to meritocracy. In response Hattersley pointed out that while meritocracy may clear the hindrances for some of the exceptionally bright and industrious to socially advance „...the notion of social mobility on which it is based is, to most of the children of the inner cities, a cruel joke. A Labour government should not be talking about escape routes from poverty and deprivation...The Labour Party was created to change society in such a way that there is no poverty and deprivation from which to escape. Meritocracy only offers shifting patterns of inequality.” (*Observer*, June 24th 2001). Incidentally, according to an opinion poll conducted at the time of the election 51% of voters were of the opinion that the Labour Party was now too rightwing.

The period since the 2001 general election has seen no departure from the general approach of the first Blair government. Although Brown’s budget introduced a new penny tax (a penny increase on national insurance contributions) on employees and employers alike in order to increase finance for the National Health Service, the commitment to keep income tax on the richest to a minimum remains an article of faith. Moreover, as was lamented by the *New Statesman*, the journal historically associated with Fabianism and middle class Labour supporters, even „the language used to sell higher spending on public services actually undermines social democracy. The public is offered healthcare and education, complete with choice, smooth delivery and value for money, as though they were fast-moving consumer goods. There is nothing here about how the point of its services is to treat people of all incomes and classes equally. On the contrary ministers present state education in particular as yet another opportunity for the middle classes to seek competitive advantage.” (*News Statesman*, April 22nd 2002).

Across the society there has been an acceleration of the policies of PFI (private finance initiatives) and straight forward privatisation combined with an increasingly strident call for public sector workers to „modernise to the needs of the British economy” – shorthand for the holding down of pay rises, job losses and worsening conditions of service. An attempt by

delegates at the Labour Party conference in 2002 to call for a moratorium and review of the PFI schemes was quashed by the leadership and not discussed (the Deputy Prime Minister, John Prescott, played his usual role of bringing 'the troops into line'). PFIs, the opening up of more and more of public provision to the involvement of private capital, were first started in 1992 by the Conservatives and at the time opposed by Labour. However, after acquiring power PFIs have become a centrepiece of New Labour so-called 'Third Way politics'; the creation of „a partnership” between the public service, private industry and government whereby direct taxation is at a minimum and schools, hospitals (all except 10 of the 100 new and refurbished hospitals built under labour are PFI projects), prisons, bridges, roads, trains etc are partly financed by private capital. This is supposedly a more economical manner in which to build, extend and repair public services (bringing in not only private money but also much needed business acumen) and it avoids unpopular tax rises in order to carry out such work. Of course this is based on the myth that the so-called free market is the height of effectiveness and efficiency when it comes to organising human activities. Clearly for private capital to involve itself in such schemes it requires substantial paybacks and will want to play a determining role in what is planned while any 'consultations' with the public are usually of a cosmetic nature. As with any form of hire purchase by buying a product over a long period of time it is more expensive than buying it outright. In effect the private capital involved in PFI schemes will be more-or-less guaranteed a profit particularly given the record of the government in bailing out those firms that experience any trouble as a result of their involvement with public services. Any so-called efficiency savings that are announced resulting from PFI in a particular area are almost always due to a reduction in staff wages and/or lengthening of working hours (hence the determined opposition of the public service trade unions). What evidence there is indicates that even on the basis of the government's own criteria PFI schemes are not cheaper (after all it also stands to reason that the state can loan money for expensive investment in the infra-structure at a cheaper rate of interest than private capital). The think-tank, the Institute for Public Policy Research after carrying out a major assessment of several hundred PFI projects announced in December 2002 that such 'initiatives' failed to deliver substantial savings. While in January 2003 a review of schools built through PFIs carried out by the audit commission, the independent local government watchdog was published. It is only the most recent in a number of such studies that show that PFI schemes do not deliver the benefits the government predicted.

Examining 17 PFI funded schools and 12 conventionally funded ones that were built in 2001 the report found that PFI ones were not constructed more quickly or cheaper. In fact the PFI ones „were significantly worse for light, space, heating, and acoustics, with little evidence of design innovation.” (*The Guardian*, January 16th 2003). Although as an overall survey of the issue concluded: „it will take at least a further 20 years, when the first PFI contracts have been completed, before real the costs of PFI can be judged” (*The Guardian*, January 15th 2003).

Looking at the government’s policies with regards the three areas of transport, health and education recent developments indicate that things are going from bad to worse. The privatisation of the London tube is proceeding, despite the clear opposition of the majority of Londoners, and at the beginning of the year those companies that have taken over a part of the Underground admitted that they expected a 19% return on equity. The Tube lines consortium declared that it expected to make £150 million in profits in the first 7 and a half years of the 30-year deal. It takes little imagination to work out who will be paying for these profits. As far as the national railways goes the government refuses point-blank to even contemplate a re-nationalisation of the network despite the obvious disastrous consequences of the creation of a fragmented system under private ownership. The Potters Bar disaster on May 10th 2002 where 7 rail passengers died because of the inadequate repair and maintenance of the track will surely be repeated in the future. In an attempt to improve upon the appalling record of delays and cancellations private rail companies have announced a major rationalisation of cutting a 100 or so services and further increasing fares (despite the fact that they are already some of the highest in Europe). The government’s official transport policy is now in tatters and far from there being an expansion of public/collective transport, as was promised by Labour in 1997, there has been an increase of 3 million cars on the roads during their time in office. Transport secretary Alistair Darling’s „solution” to the transport problem was announced at the end of 2002 which amounted to an abandonment of previous policy statements – the most massive programme of road building for two decades at the cost of £5.5 billion. More roads will only lead to more cars resulting in further congestion, despoilment of the environment and even greater difficulty in moving around the country. In the field of health there are moves that can only be described as opening the way to the beginnings of a break-up of the National Health Service as a universal system based on free equal access to health care. An element in the new proposals is to encourage elite hospitals to become ‘foundation hospitals’

which will be independent and free from NHS. Although they will not be allowed to sell their core assets, they will be encouraged to raise finance for new facilities from capital markets and set up joint ventures with the private sector. Outside of NHS control these hospitals can determine their own wages and conditions for their staff and they will be expected to generate new sources of income – allowing private companies to sell their wares on the premises, expanding the number of private beds etc. Likewise, in education the government is intensifying its efforts to draw in private business into providing finance for individual schools and comprehensive education has been delivered a fatal blow by the massive expansion of specialist schools – up from 262 in 1997 to 1,007 in 2002, with a target of at least 2,000 by 2006. Together with the league tables of test and examination performance for primary and secondary schools it is self-evident that education is becoming increasingly a question of class – private tutoring is booming and in a recent economists' study, parents are paying as much as £45,000 extra for houses within catchment areas of top-scoring schools (*New Statesman*, April 8th 2002). A similar development is also taking place in Higher education. The dramatic rise in university fees and the recent governmental decision to allow universities the freedom to add their own extra „top up fees” will only further dissuade those from a working class background from going onto further and higher education (the National Union of Students has estimated that by the time today's 11-year-olds are 18, the cost of going to university for a standard three-year degree will be nearly £40,000).

As social benefits are concerned the regulations for entitlement have become progressively tougher with every year under New Labour while the value of the benefits has declined. At this moment a single unemployed person receives £53.05 a week – an amount that if it had kept up with the real value of the benefit in 1977 should be £87. More recently Blair has announced that child and housing benefit will be withheld from poor families who have children who play truant from school or in any other way are considered „tearaways”. This propensity to act in an authoritarian manner and pander to the prejudices of the popular press now seems to be an established characteristic of New Labour. Thus the new home secretary Blunkett has used the term „swamping” with reference to refugees and immigrants, citizenship is now to be a privilege that can only be achieved by passing a test and making a solemn oath of allegiance to the queen. Following the example of the USA a rule has been brought in whereby petty criminals who have broken the law three times will automatically go to prison. Last year a mother was sent to prison because she had failed to

ensure that her daughter attended school. Hardly surprisingly Britain's prison population has reached record heights - in 1992 it was 45,800 and it has now risen to 72,803. There are approximately 124 prisoners for every 100,000 people in England and Wales making it the highest rate of incarceration in Western Europe.

Although Blair has an overwhelming parliamentary majority and there seems no sign whatsoever that the Conservatives will be in a position to put up a creditable challenge at the next election, he is no longer impregnable. A series of scandals (one involving his wife) has considerably muddied his media image. His aggressive support for the coming US war on Iraq is deeply unpopular within the Labour Party and the country at large (there are even signs of opposition coming from various ministers) as is the government refusal to allow the local authorities to come to a deal with the fire fighters over pay - it is apparent that there is no seeming problem with finding billions of £s when it comes to war. The election of a succession of leftwing leaders in a whole number of trade unions indicates that there is a general renewed militancy within the labour movement. A major revolt within the parliamentary Labour Party (the indications are of over 100 MPs) could take place if an attempt is made to push through the recently announced health policies in an unaltered form. Opinion polls also record that Blair is now much less popular than his party and he can no longer be considered the overwhelmingly positive electoral asset he once was - some New Labour strategists may even be thinking the unthinkable of raising the issue of 'Blair's retirement' at some stage in the future. Gordon Brown has strong leadership and prime ministerial ambitions and although many Labour Party members believe that Blair's replacement by Brown would represent a return in the direction of the Labour Party of the past - 'Real Labour' - this is surely wishful thinking. Brown has been as committed as Blair has to the abandonment of traditional social democratic policies and the adoption of a neo-liberal pro-business agenda.

НИКОЛАЙ БУХАРИН-ИНЕССА ЯЖБОРОВСКАЯ **Первый год пребывания в Польше у власти** **левоцентристского правительства Лешека** **Миллера**

19 октября 2002 г. прошел ровно год с начала деятельности левоцентристского коалиционного правительства Лешека Миллера (Leszek Miller). Оно пришло к власти в условиях нарастания экономических трудностей. Рост ВВП в 2001 г. составил 1,1%, а в первой половине 2002 г. – всего 0,6%, дефицит государственного бюджета в 2001 г. достиг 5-6%.

Первый год был для правительства весьма сложным. Оно решало первоочередные задачи предотвращения кризиса государственного бюджета и сползания в кризис всей польской экономики, разработки среднесрочной экономической стратегии и создания предпосылок для выхода на путь экономического роста уже в 2003 г.

В условиях унаследованного от предшественников застойного состояния экономики и уровня жизни сколько-нибудь быстрые изменения были невозможны. А это не способствовало улучшению настроений в обществе. Поэтому в первые месяцы своего пребывания у власти правительство Миллера, чтобы разрядить социальную напряженность, стремилось через средства массовой информации и другие каналы воздействия на общественное мнение однозначно указать на ответственность прежнего правого правительства «Солидарности» (Solidarność) за сложившееся трудное социально-экономическое положение.

Была проведена проверка состояния государственных компаний. Большинство предприятий этого сектора экономики было приватизировано в 90-е годы, но оставшиеся более 1 700 все еще производят 25% ВВП. Их до последнего времени возглавляли назначенные в период пребывания у власти правого правительства «Солидарности» во главе с Ержи Бузеком (Jerzy Buzek) на посты руководителей и членов наблюдательных советов члены правивших тогда партий.

7 мая был опубликован специальный доклад (рапорт) правительства Лешека Миллера о состоянии государственных компаний и выявлены не только неэффективность и бесхозяйственность в их деятельности, но и значительные

злоупотребления. Был дан анализ ситуации 22 самых крупных государственных предприятий, в их числе – «Польская медь», Государственное агентство иностранных инвестиций, Польская нефтяная и газовая компания, Польская страховая компания (PZU S.A.), Спортивный тотализатор и др. Была установлена не только некомпетентность, но в ряде случаев коррупция на стыке политики и бизнеса, нечистоплотность руководства. Деньги транжирились на необоснованные расходы на рекламу, спонсорство, экспертизу и консалтинговые услуги, оплачиваемые по ценам выше рыночных. Завышенная оплата рекламы была скрытой формой финансирования правых изданий, радио- и телевизионных станций. Некоторые предприятия активно спонсировали организации, связанные с католической церковью, правые партии, профсоюз «Солидарность». В частности, «Польская медь» потратила на эти цели сотни тысяч долларов.

Правительственный рапорт вызвал в польском обществе настоящий шок, породил представления о катастрофичности ситуации. Сейчас период правления Ежи Бузека именуют в стране «болезнью». Этот рапорт помог начать процесс прекращения разграбления государственного имущества.

Одновременно удалось сбить чрезмерные ожидания немедленных изменений к лучшему. Среди населения возобладало настроение «только бы не было хуже».

Обществу была предложена позитивная среднесрочная перспектива. В феврале 2002 г. Сеймом Республики Польша была принята экономическая стратегия правительства на 2002-2005 гг. «Предприимчивость-развитие-работа». Ее основные цели: оживление экономики (восстановление в 2004 г. ее 5-процентного роста, который в 2001 г. составлял всего 1,1%), борьба с безработицей, которая в январе 2002 г. насчитывала 18%, создание условий для развития малых и средних предприятий и подготовка Польши к интеграции в ЕС.

Выступая в парламенте, вице-премьер, министр финансов Марек Белька (Marek Belka) заявил, что при реализации этих задач «государство не может быть сбоку», оно должно проводить активную политику. Оживлению экономики и уменьшению безработицы призваны способствовать реализация таких программ стратегии, как «Инфраструктура – ключ к развитию» и «Прежде всего предпринимательство». Первая программа нацелена на ускорение жилищного строительства и строительство автострад и скоростных

дорог в стране. Предполагалось, что после 2004 г. будет сдаваться 140 тыс. квартир ежегодно. На эти цели физические и юридические лица смогут получить 25-летний кредит, ставка которого составит 8,5%. К 2005 г. будет построено 550 км автострад, 200 км скоростных дорог, 40 окружных (кольцевых) дорог, 1,5 тыс. км будут модернизированы. В итоге будет создано 0,5 млн. новых рабочих мест.

Вторая программа предусматривала упрощение системы налогов и социального страхования для малого и среднего бизнеса, снижение себестоимости труда, либерализацию Трудового кодекса, упрощение процедурных вопросов, устранение бюрократических барьеров на линии чиновники – предприниматели, создание фондов кредитных поручительств и заемных фондов для малых и средних предприятий. Эта часть стратегии получила одобрение почти всех политических сил, специалистов и самих бизнесменов.

Третья программа «Первая работа» была предназначена для выпускников школ и вузов в связи с демографическим пиком в Польше в 2002-2005 гг. Она предусматривала такие формы занятости для молодежи и получения ею профессионального опыта как стажировка, практика, волонтиariat, временная и сезонная занятость, микрокредиты и др. В случае приема выпускников на работу предприниматели получают налоговые и иные льготы.

Оценивая экономическую стратегию правительства, нужно отметить, что она скорее напоминала реестр того, что было бы желательно достичь. В ней слишком много декларативности, недостаточно четко прописаны источники финансирования программ. Вместе с тем, она предусматривала перегруппировку и консолидацию государственных средств, выпуск государственных ценных бумаг, привлечение средств западных финансовых групп, средств из структурных фондов ЕС после вступления Польши в эту организацию и т.п. Существовала опасность, что ее реализация может привести к росту государственного долга, дефицита публичных финансов, коррупции и т.д. Ряд вопросов финансирования стратегии предполагалось решать на ходу, в процессе реализации.

Несмотря на недостатки предложенной левоцентристским правительством стратегии, правые силы оказались не в состоянии выработать разумную альтернативную программу.

Общественная поддержка правительства, составившая вскоре после его создания более 60%, вскоре стала уменьшаться ввиду невозможности быстро изменить социально-экономическую

ситуацию в стране. В январе 2002 г. деятельность кабинета позитивно оценивали 45% опрошенных, а в апреле – только 33%. По данным Института исследований «Ipsos-Demoskop», пик его непопулярности пришелся на июль. Тогда только 14% респондентов одобрили деятельность правительства Миллера.

Такая ситуация усиливала напряженность внутри правительства и партии «Союз демократических левых сил». Участились разногласия премьер-министра с членами кабинета, в первую очередь с М.Белькой. Это породило атмосферу ожидания перемен. Миллер пошел на реконструкцию правительства. Белька и еще несколько министров подали в отставку.

В начале июля 2002 г. новым вице-премьером, министром финансов стал известный экономист Гжегож Колодко (Grzegorz Kołodko), который воспринимается в Польше как «Антибальцерович» и является символом успешных 90-х годов, когда в 1994-1997 гг. он занимал аналогичную должность, а ежегодный экономический рост составлял 7%. Вокруг него сформировалась позитивная аура. С этим назначением «Союз демократических левых сил» связал надежду на «более левую политику», на «динамизацию политики правительства». Так оно и получилось.

16 июля на пресс-конференции и 26 июля в Сейме Г.Колодко представил «Пакт антикризисных действий в сфере защиты рынка и рабочих мест» в развитие стратегии «Предприимчивость – развитие – труд». Его цель – возвращение на путь быстрого экономического роста, уменьшение безработицы и спасение польских предприятий. Колодко обещает дальнейшее снижение дефицита госбюджета (с 5,4% ВВП в 2002 г. до 3% в 2005 г.) при сохранении социальных расходов, низкую инфляцию (2-3% в год). По его мнению, для восстановления роста «необходимо продолжение структурных реформ, приватизации, децентрализации, сохранение финансовой дисциплины».

Антикризисный пакет имеет микроэкономическую направленность и сконструирован по принципу «что-то за что-то»: предприятия и банки получают от государства льготы при условии выполнения требований правительства. Он предусматривает списание крупным и малым, государственным и частным предприятиям долгов госбюджету по налогам, таможенным платежам и взносам в социальные фонды, если они представят план реструктуризации (оздоровления) и найдут 15% собственных средств на реализацию этой программы. Кроме того, имеющие

стратегическое значение для экономики страны крупные предприятия с занятостью свыше 1 тыс. человек, получают правительственные гарантии на банковские кредиты для этой цели. Будет создан специальный гарантийный фонд с капиталом в несколько сот млн. злотых. Существуют опасения, что без этой спасательной акции с рынка могут исчезнуть несколько десятков крупных польских предприятий, а это увеличит безработицу на полмиллиона человек. Тем самым правительство создает защиту для фирм, находящихся на грани банкротства. Предоставляя кредиты на реструктуризацию, банки получают право включать «плохие кредиты» в свои затраты и налоговые льготы.

Новые малые и средние предприятия при условии регулярной уплаты налогов в течение первого года своей деятельности и сохранения занятости на уровне 5-50 чел. получают так называемый «налоговый кредит»: в течение второго года они не будут платить подоходный налог, а последующие три года смогут погашать его по более низкой ставке. Г.Колодко надеется, что такие предприятия создадут новые рабочие места. Он оптимистически обещает, что с ноября 2002 г. безработица начнет уменьшаться, экономический рост составит в IV квартале 2% (в первом полугодии было 0,5%), а во втором полугодии 2003 г. – 4%. Значительная часть польского общества восприняла предложения Колодко весьма позитивно.

Экономический советник Л.Миллера Анджей Сопочко (Andrzej Sorojko) оценил пакет Колодко как «пакет вмешательства государства в рыночную экономику»: «Насколько это может ей угрожать? Подобный вопрос задает себе врач, осматривая находящегося в критическом состоянии больного. Применить лекарство, дающее побочный эффект, или идти по пути дальнейшего ухудшения здоровья пациента?»¹. Главная цель – остановить процесс торможения экономики, а затем ее реформировать и раскрутить.

В конце августа Г.Колодко выступил с пакетом предложений, направленных на ограничение так называемой «серой» экономики и наведение порядка в области личных доходов граждан. Каждый налогоплательщик, который имеет квартиры общей площадью более 70 кв.м, автомобили, которые стоят более 80 тыс. злотых (20 тыс. долл.), владелец ценных произведений искусства и другие состоятельные люди должны будут в 2003 г. подать наряду с

¹ www.przegląd-tygodnik.pl.

налоговой и имущественную декларацию. Чтобы легализовать доходы от «серой» экономики, была объявлена так называемая «налоговая амниция» - что-то вроде налоговой амнистии. Последней амниция не является, так как не предусматривает легализации доходов, полученных преступным путем. Такие доходы на основе специального закона будут просто конфисковываться.

В соответствии с «налоговой амницией» для легализации доходов от «серой» экономики граждане должны заплатить подоходный налог по ставке 12% (обычные ставки составляют 19, 30 и 40%). Правительство надеется, что тем самым доходы бюджета возрастут на 600 млн. злотых (150 млн. долл.).

Часть оптимизма Колодки передалась обществу. В августе-сентябре, по данным упомянутого Института исследований, улучшились оценки правительства, премьера и общей ситуации в стране, что было важно в связи с выборами в местные органы самоуправления. Положительно оценили в сентябре деятельность правительства 22% респондентов. Ухудшения ситуации стали опасаться 33% - на 10 пунктов меньше, чем месяц назад. Оптимизм потребителей достиг самой высокой точки за год - 83,5%.

Положительная оценка деятельности премьера выше, чем правительства. Миллер - второй по популярности политик страны, вслед за президентом Александром Квасьневским (Aleksander Kwaśniewski). М.Белька охарактеризовал его как «сильного и решительного премьера»². Миллер стремится доказать, что он эффективный политик, способный быстро достичь успеха и оправдать разбуженные его партией надежды людей на быстрое улучшение социально-экономической ситуации в стране.

В государственный бюджет на 2003 г. правительство заложило экономический рост на 3,5%. Такие темпы оппозиционные политики и экономисты называют сверхоптимистическими и нереалистичными. По мнению ряда экономистов, Колодка играет ва-банк, стремясь вначале обеспечить быстрый рост, а затем начать борьбу с дефицитом. Сам Миллер назвал бюджет «бюджетом развития, предвестником доброй надежды. 2003 год будет лучше 2002 года, а каждый последующий год - лучше предыдущего. Так должно быть и именно так будет»³. Во всяком случае, за первый год своего пребывания у власти правительству Л. Миллера удалось

² www.gazeta.pl.

³ Trybuna. 2002. 23.09.

остановить рост бюджетного дефицита и безработицы, которая в январе-августе снизилась с 18% до 17,4%, затормозить дальнейшее снижение производства. В сфере государственного управления удалось уменьшить число министерств и правительственных агентств.

Правда, полякам пришлось затянуть пояса в социальной сфере. Однако была восстановлена медицинская профилактика детей и молодежи, снижены цены на лекарства.

В 2002 г. достаточно успешно продолжались переговоры с Европейским союзом и удалось предотвратить выпадение Польши из первой группы стран-кандидатов на вступление в эту организацию.

Второй год деятельности польского левоцентристского правительства будет во многом решающим. Во-первых, оно обещало обществу, что будет преодолен застой в экономике и она вновь вступит на путь развития. Во-вторых, на май запланирован референдум о присоединении Польши к Евросоюзу. Однако сложная международная обстановка может помешать этим планам.

ANDREA PANACCIONE

Totalitarismo e ricerca storica

La prima parte del saggio di Fabio Gentile è essenzialmente una rapida ma puntuale ricostruzione dei „lineamenti storici” del concetto di totalitarismo: nei „lineamenti storici” vanno compresi i diversi contesti che hanno stimolato e condizionato l’elaborazione di un concetto la cui „natura polimorfica, elastica e, in definitiva ambigua” è appunto il risultato di questa genesi complessa. La seconda parte, sulle „possibilità e limiti di una comparazione” tra i tipi di regimi politici ai quali è stato più frequentemente applicato il concetto di totalitarismo, è invece quella che offre i maggiori spunti sul tema del rapporto tra „totalitarismo” e ricerca storica, dato che in tal modo - invece che evocare processi politici, culturali, socio-psicologici di carattere molto generale, che hanno segnato la storia del secolo passato, gli sviluppi della società di massa, ecc. (un rischio presente, a mio parere, anche nelle pregevoli e molto utili ricostruzioni di S. Forti e di E. Traverso citate nel saggio di Gentile, e indicato indirettamente dal sottotitolo della ricca antologia di E. Traverso,

Le totalitarisme. Le XXe siècle en débat, Paris, 2001) – è possibile delimitare la questione della utilizzabilità della categoria in riferimento alle esperienze storiche per le quali è stata in generale evocata. Fare i conti con queste concrete esperienze storiche, infatti, non è la via per mettere finalmente da parte una discussione generale sulla validità o meno della categoria del totalitarismo, come da qualche parte si è sostenuto, ma è proprio il modo migliore per verificare questa validità. Gentile svolge alcune osservazioni interessanti in tema di comparazione, e in particolare sull’inserimento o meno tra i regimi totalitari del fascismo italiano. Il mio intervento vuole indicare alcune implicazioni dell’uso della categoria del totalitarismo per quanto riguarda uno dei suoi tradizionali soggetti di riferimento, la storia dell’Urss.

L’immagine dell’Urss alla quale vale la pena di fare riferimento, tra quelle ispirate alle teorie del totalitarismo, è quella della Arendt, sia perché tra queste teorie esprime uno dei livelli più alti sia perché appare meno direttamente condizionata dal clima e dalle esigenze che sono stati alla base di altre elaborazioni, a cominciare da quella di Friedrich e Brzezinski. Le osservazioni della Arendt sull’Urss non sono una ricostruzione storica, ma hanno comunque contribuito alla definizione di alcuni significativi approcci e chiavi di lettura, fino a un’opera relativamente recente come *The Soviet Tragedy* di M. Malia (New York, 1994).

Gli elementi essenziali della lettura della Arendt – derivati dalla sua concezione del totalitarismo e dall’obiettivo non di una comparazione tra due esperienze storiche ma di mostrare all’opera la logica comune del totalitarismo nel nazismo e nello stalinismo – possono essere indicati, per quanto riguarda l’Urss, nella estrema semplificazione della struttura sociale su cui si sviluppa lo stalinismo, nella irrazionalità e perdita di realtà caratteristiche del funzionamento dello Stato sovietico, in una forma di dominio interno che porta non solo all’isolamento dei dominati ma alla abolizione di qualsiasi società e insieme della stessa sfera privata degli individui („la perdita del proprio io”), in un rapporto con il mondo esterno che fa di questo l’oggetto di una continua spinta espansionistica e che va oltre la „mera aggressività” fino a configurare una permanente „cospirazione totalitaria contro il resto del mondo”, nella indicazione della „politica ideologica” come lo strumento specifico ed esclusivo dei regimi totalitari per „dominare e terrorizzare gli uomini dall’interno”. Mi sembra che, già prima dell’apertura degli archivi sovietici verificatasi con il crollo dell’Urss, importanti indirizzi della ricerca storiografica internazionale avessero indirettamente mostrato la insostenibilità di alcuni di questi presupposti. Si possono indicare, per limitarsi ad alcuni richiami perfino

scontati, la grande *Storia della Russia sovietica* di E. H. Carr, la quale – anche se nel quadro di una sopravvalutazione degli elementi di necessità e razionalità dell'esperienza sovietica che rifletteva una presa di posizione maturata in molti intellettuali occidentali nel periodo tra le due guerre mondiali – indicava la via, seguita successivamente da molte ricerche anche degli anni più recenti, della collocazione del processo di industrializzazione dell'Urss nel quadro di un'analisi comparata delle esperienze storiche di industrializzazione e di modernizzazione; i lavori di storia sociale dello stalinismo e dell'Urss di M. Lewin (*Storia sociale dello stalinismo*, Torino, Einaudi, 1988, per citare solo il più importante), che indicavano, nei diversi periodi della storia sovietica, il peso delle tendenze profonde operanti nella storia del paese come fattore essenziale nella definizione dei contesti e delle possibili alternative; le analisi dei processi di stratificazione e di mobilità sociale come la „rivoluzione culturale” a cavallo degli anni '30 (*Cultural Revolution in Russia 1928-1931*, ed. by S. Fitzpatrick, Bloomington and London, 1978) o delle complesse relazioni con il sistema sociale e il potere politico di un settore decisivo della società sovietica come quello della intelligenza tecnica (K. E. Bailes, *Technology and Society under Lenin and Stalin: Origins of the Soviet Technical Intelligentsia, 1917-1941*, Princeton, 1978); la storiografia della politica estera sovietica, che già nelle opere di J. Haslam degli anni '80 (*Soviet Foreign Policy, 1930-33. The Impact of the Depression*, London, 1983, e *The Soviet Union and the Struggle for Collective Security in Europe, 1933-39*, London, Macmillan, 1984) anticipava un quadro complesso di relazioni internazionali, confermato dalle ricerche degli anni più recenti e dall'utilizzazione di nuovi e ampi materiali documentari, dominato – più che da quel bisogno di espansione continua che, secondo la Arendt, andava oltre la „mera aggressività” e occultava con la formula del „socialismo in un paese solo” il „sistematico divario tra le parole rassicuranti e la realtà del regime” – dall'ossessione della sicurezza e del consolidamento territoriale (credo che poche immagini di Stalin, se si pensa al significato della concezione del territorio in tutta la sua carriera teorica e politica, possano essere considerate più fantasiose di quella della Arendt di „un conquistatore straniero che non viene da alcun luogo”) e dai condizionamenti di un mondo esterno e di un'età dominati dalla guerra. Nel corso degli ultimi decenni si sono poi aperti dei veri e propri nuovi settori di ricerca, con una produzione già molto vasta e che sarebbe troppo lungo indicare dettagliatamente in questa sede, all'interno della quale va almeno accennato ai temi delle proteste e dei conflitti operai e contadini (cfr. in particolare i lavori di J. Rossmann e di L. Viola, mentre in Russia

amplie pubblicazioni documentarie sui „conflitti” e i „disordini” operai hanno riguardato finora soprattutto gli anni '20 e i periodi chrusceviano e brezneviano), della „istituzionalizzazione della sorveglianza” come un progetto che investe non l'eccezione totalitaria ma la questione del controllo pubblico delle coscienze e del rapporto tra i diversi Stati europei e le rispettive società a partire dalla prima guerra mondiale collocando anche per questa via la storia dell'Urss nella storia generale del '900 (cfr. su ciò in particolare gli studi di V. Izmozik e di P. Holquist), dello studio degli stati d'animo e delle opinioni e mentalità collettive (con i lavori della storica russa E. Zubkova sulla società sovietica dalla fine della seconda guerra mondiale alla destalinizzazione), fino agli approcci alla „soggettività sovietica” e alle identità individuali, che affrontano il rapporto delle sfere private con la sfera pubblica dell'Urss staliniana e che possono utilizzare oggi un'abbondante disponibilità di fonti diaristiche ed epistolari (cfr. in particolare le pubblicazioni di diari degli anni '30 ad opera di V. Garros - N. Korenevskaya - Th. Lahusen e di J. Hellbeck). I lavori che si vanno sviluppando su questi temi hanno già dimostrato abbondantemente l'importanza di una utilizzazione dei fondi d'archivio non tanto come „fonti del totalitarismo”, dalle quali ricavare più o meno compromettenti rivelazioni politiche o la descrizione dei meccanismi di controllo delle coscienze, ma come fonti della storia della società, delle mentalità, dei comportamenti collettivi, ecc. Anche campi di ricerca già praticati, come quelli ispirati al concetto di modernizzazione o quelli sulla politica delle nazionalità, hanno conosciuto importanti sviluppi che danno della società sovietica e della sua evoluzione un quadro molto ricco e complesso, del tutto incompatibile comunque con l'idea di una morte della società che sta alla base dell'idea arendtiana del totalitarismo (cfr. rispettivamente la raccolta curata da D. L. Hoffmann e Y. Kotsonis, *Russian modernity. Politics, Knowledge, Practices*, Basingstoke, 2000, e l'opera di T. Martin, *The Affirmative Action Empire. Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*, Ithaca and London, 2001). Perfino un motivo ispiratore di molte delle teorie del totalitarismo, che è sicuramente un tratto caratterizzante dello stalinismo, quella dell'espropriazione della società nelle sue capacità di agire politico, andrebbe verificato nel caso sovietico sia attraverso le modalità e i tentativi concreti di attuare processi di spoliticizzazione di massa che attraverso le resistenze che le diverse culture politiche preesistenti, compresa quella del partito al potere, hanno a lungo continuato a opporre (sul piano delle difficili ma non inesistenti forme di opposizione politica e su quello delle memorie, su quello della conservazione o della ricerca di strumenti per una diversa visione del

mondo, della possibilità di mantenere aperto un discorso sul senso dell'esperienza sovietica, magari nei lager, nelle carceri, nei luoghi di deportazione, e della lotta per il riconoscimento dello status di prigionieri o confinati politici). Ne risulterebbe ridimensionato il senso della „novità radicale” dei regimi totalitari come „regimi tesi all'annientamento della politica” (cfr. E. Traverso, *Il totalitarismo*, pp. 183-4), e quindi della separazione radicale della storia di questi regimi, e del cosiddetto socialismo reale, dai processi più generali riguardanti la storia e il destino della politica nel secolo trascorso. Per quanto riguarda infine la caratterizzazione da parte della Arendt delle società totalitarie come società ideologiche, la contrapposizione che su questa base è stata sviluppata da M. Malia, nell'opera già citata, tra le società dominate dall'ideologia socialista e un presunto mondo occidentale a-ideologico e „naturale” (il socialismo come ideologia e il capitalismo come realtà) mi sembra facilmente confutabile, almeno per quanto riguarda il ruolo pervasivo delle ideologie nel secolo, sulla base di un qualsiasi buon manuale di storia del '900.

Al tipo di approccio generale seguito dalla Arendt in *Le origini del totalitarismo*, vanno ricondotte alcune più precise osservazioni storiografiche, che hanno comunque sempre un carattere incidentale (di un rapporto incidentale della Arendt con la storia aveva parlato Hobsbawm a proposito del suo testo *On Revolution*: cfr. *Hannah Arendt sulla rivoluzione*, in *I rivoluzionari*, Torino, Einaudi, 1975, p. 247) ed esemplificatorio della perdita di senso del mondo, nella quale si esaurirebbe l'esperienza dell'uomo moderno nei movimenti e nei regimi totalitari: dalla negazione di qualsiasi fonte o strumento di conoscenza della realtà sociale in un regime come quello staliniano all'antiutilitarismo che farebbe per esempio del sistema dei campi di lavoro sovietici un'esperienza di spreco volontario delle risorse umane e materiali. Si tratta di tesi eccessivamente semplificatorie o in palese contrasto con la realtà dei fatti: è stato notato per esempio come le considerazioni della Arendt sulle raccolte di dati e sulle statistiche staliniane, il cui carattere puramente fittizio sarebbe derivato coerentemente e senza problemi dal „disprezzo totalitario per i fatti e la realtà”, risultino oggi, alla luce di quanto si sa sulla storia complessa e drammatica della statistica (e degli statistici) in Urss, radicalmente contraddette e non siano altro in realtà che lo svolgimento di una definizione a priori della natura dello Stato sovietico che esclude ogni vera ricerca sul suo funzionamento (cfr. A. Blum - C. Goussef, *La statistique démographique et sociale, élément pour une analyse historique de l'Etat russe et soviétique*, „Cahiers du monde russe”, 4, 1997, pp. 441-

455); ugualmente aprioristica appare la negazione delle finalità economiche del sistema dei campi di lavoro (che è cosa diversa da una discussione sulla produttività del lavoro coatto o sulle difficoltà e i blocchi del sistema nel lungo periodo), già in contrasto con i risultati di ricerche, come quella di Dallin e Nikolaevsky, *Forced Labor in Soviet Russia* (New Haven, 1947) disponibili e utilizzate dall'autrice all'epoca della stesura de *Le origini del totalitarismo*, e tanto più insostenibile alla luce delle numerose opere successive sulla storia del Gulag e sulla coincidenza tra la sua genesi e l'avvio di un tipo di industrializzazione che prevedeva anche un impiego massiccio di lavoro non qualificato e coatto.

Non solo, come ho cercato sommariamente di indicare, la ricerca storiografica, già prima e ancora di più dopo la „liberalizzazione” degli archivi sovietici, si è soprattutto sviluppata e si sviluppa su linee diverse e alternative da quelle ricavabili dall'analisi della Arendt. Si può sostenere anche che gli stessi connotati essenziali del concetto arendtiano di totalitarismo, e l'assimilazione sulla base di questo dello stalinismo al nazismo, siano per definizione contrastanti con qualsiasi programma di ricerca di storia sociale e con quelle stesse esigenze di comparazione tra regimi come quello stalinista e quello nazista che sono state spesso evocate. La ricerca comparativa che appare ancora oggi come la più ricca di spunti, anche se originata da una conferenza svoltasi nel lontano 1991 – *Stalinism and Nazism: Dictatorships in Comparison*, Cambridge, 1997, a cura di I. Kershaw e M. Lewin, al quale anche il più recente volume curato da H. Rousso (*Stalinismo e nazismo. Storia e memorie comparate*, Torino, Bollati Boringhieri, 2001, Bruxelles, 1999), esplicitamente si ispira, mentre mi sembra che per l'insieme del volume curato da M. Flores, *Nazismo, fascismo, comunismo* (Milano, Bruno Mondadori, 1998), malgrado il notevole interesse di alcuni dei contributi raccolti, non si possa parlare di una ricerca comparativa in senso proprio - ha messo in luce, negli interventi di autorevoli studiosi dei due regimi, una serie di specificità e differenze che vanno in senso opposto a ogni tipo di identificazione o di assimilazione: gli elementi di conservatorismo e tradizionalismo tipici dello stalinismo (R. G. Suny, *Stalin and his Stalinism: power and authority in the Soviet Union, 1930-53*) e l'impossibilità che essi denotano di realizzare una completa atomizzazione della società; il ruolo ineliminabile delle burocrazie centrali e locali e la loro rivincita e finalmente il loro „fiorire” nel post-stalinismo (M. Lewin, *Bureaucracy and the Stalinist state*); la forte specificità ed esclusiva imputabilità al nazismo del concetto di „cumulative radicalisation” di H. Mommsen (*Cumulative radicalization and progressive self-destruction as structural determinants of the nazi*

dictatorship), dalla cui analisi risulta chiaramente, anche se non viene specificamente argomentata, la profonda diversità dei processi indotti dalla guerra in Urss e in Germania; la differenza tra il mito di Hitler e il culto di Stalin e la diversità dei due „movimenti” (l’uno carismatico e l’altro no) alla base delle due dittature, messe bene in luce da I. Kershaw (*Working towards the Führer: reflections on the nature of Hitler dictatorship*); la possibilità di autoriproduzione dello stalinismo come sistema dopo la morte di Stalin rispetto alla difficoltà anche di immaginare un seguito a Hitler (ancora I. Kershaw); i bisogni di camuffamento ideologico tipici dello stalinismo e non dell’hitlerismo (M. Lewin, *Stalin in the mirror of the other*). Anche la possibilità, ammessa da M. Mann (*The contradictions of continuous revolution*), di conservare il termine ma attraverso la formula delle „contradictions of totalitarianism” (che consisterebbero nella unione contraddittoria di scopi rivoluzionari e compiti di governo e nei conseguenti e sempre provvisori compromessi istituzionali), appartiene a un orizzonte del tutto diverso da quello interamente autocentrato e autonomizzato della Arendt.

Vorrei segnalare inoltre - ancora in tema di comparazione e anche in tema di ricerca delle similitudini - come la recente e ricca analisi di G. Petracchi su *Roma e/o Mosca. Il Fascismo di fronte allo specchio* („Nuova storia contemporanea”, 1, 2002, pp. 69-92) mi sembra che evidenzi molto bene come le affinità che molta pubblicistica fascista, e in particolare del fascismo di sinistra, ha rivelato o esplicitamente rivendicato in vari periodi con obiettivi e momenti dell’esperienza sovietica non siano ispirate a facili suggestioni o volontà di parallelismi in nome del carattere totalitario dei due regimi, ma a una serie di concrete motivazioni politiche e culturali e a una pluralità di sollecitazioni (la *Realpolitik*, i nemici comuni, le radici sindacalistiche e la demagogia sociale, il modernismo antipassatista) presenti nella composita ideologia del fascismo.

La Arendt, come è noto, nella *Introduzione* all’edizione americana del 1966, ha indicato dei precisi limiti cronologici e delle date cruciali a proposito della validità della definizione dell’Urss come regime totalitario. Gli anni dal 1929 al 1941 e quelli dal 1945 al 1953 erano per lei quelli del „dominio totale” mentre il periodo della guerra ne avrebbe rappresentato una „temporanea sospensione”. Il fatto che quelle indicate possano anche apparire intuitivamente le date giuste non elimina affatto l’impressione di una vera e propria rinuncia a fornire una spiegazione dei cambiamenti radicali che a quelle date erano legate (anche la morte del dittatore, per quanto riguarda l’ultima data, non poteva essere considerata una spiegazione esaustiva delle caratteristiche del „processo di

detotalitarizzazione” descritto nell’*Introduzione* citata). Anche la „sospensione” del totalitarismo durante la guerra appariva inspiegabile alla luce della descrizione del sistema totalitario: perché la guerra avrebbe costretto il popolo e il regime sovietici, che da oltre un decennio avevano totalmente perduto il senso della realtà, a tenere conto della „verità dei fatti”, delle esigenze molto concrete della sopravvivenza del paese, mentre nel caso del regime nazista avrebbe invece prodotto una radicalizzazione dei suoi caratteri totalitari?

Quello della difficoltà del passaggio dalla descrizione alla spiegazione storica, e quindi di ciò che produce il cambiamento e impedisce alla storia di finire, è un rilievo critico molto comune ma anche una questione ricorrente e irrisolta per le teorie del totalitarismo. Per la Arendt, in occasione dell’edizione del 1966, il problema si poneva già con la destalinizzazione e con l’affermarsi in Urss di un sistema politico che, per quanto autoritario e repressivo, non era più interpretabile con il concetto di totalitarismo. Per Friedrich e Brzezinski la sindrome totalitaria continuava invece a manifestarsi nell’Urss post-staliniana e entrambi gli autori avrebbero continuato a dedicare molto interesse alla distinzione tra il concetto di regime totalitario, in base al quale veniva definito il nemico, e quello dei normali e convenzionali regimi autoritari, che potevano invece trovarsi benissimo nello stesso campo nel quale si riconoscevano i due autori. Lo stesso problema del cambiamento si è riproposto in occasione della fine dell’Urss e sembra in qualche modo incombere come una maledizione sulla utilizzabilità del concetto di totalitarismo in chiave storica. A meno che non si voglia seguire la strana via indicata in un recente contributo di V. Strada, il quale considera la categoria del totalitarismo come il rispecchiamento di un vero e proprio organismo sociale, soggetto come tutti gli organismi alle leggi dell’evoluzione naturale; „l’organica natura storica del totalitarismo sovietico” si manifesterebbe infatti nella successione di tre fasi: „una fase di formazione, una di maturità e una di decadenza, corrispondenti la prima all’epoca di Lenin, la seconda a quella di Stalin e la terza a quella dei loro successori fino al collasso finale” (*Totalitarismo e totalitarismi*, „MondOperaio”, marzo-aprile 2002, p.55). Si tratta in questo caso del ritorno a quel tipo di spiegazioni socio-biologiche che avevano comunque la caratteristica, quando erano di moda, di essere usate per spiegare i cambiamenti di formazioni sociali e non di regimi politici che dalla società si autonomizzano e la distruggono.

Sono possibili, al di là del giudizio sull’esperienza sovietica, degli usi politici attuali della categoria del totalitarismo? Mi sembra che la risposta

possa essere positiva per vari ordini di questioni che agitano il mondo del cosiddetto dopo - guerra fredda e che mi limito ad indicare:

- suggerire l'idea della classe operaia come il tipo sociale specifico che favorisce l'affermazione di un regime totalitario come quello sovietico, in quanto classe passiva, timorosa dello sviluppo e delle sue contraddizioni, e che, anche secondo alcune interpretazioni di sinistra dello stalinismo, sarebbe stata garantita da un patto con il regime politico e il suo massimo dirigente;
- dare per inevitabile e scontata, in una società corrotta dall'esperienza del totalitarismo e ridotta a ripartire da zero, una politica di terapie-choc e di macelleria sociale come quella praticata nella Russia post-sovietica;
- riproporre in chiave spenceriana, ogni qual volta se ne ravvisi la necessità, la contrapposizione tra regimi militari, con una struttura sociale informale e una forte spinta aggressiva verso l'esterno, e le società industriali occidentali, libere, pluralistiche, pacifiche;
- presentare come gravida di rischi totalitari qualsiasi proposta di guidare o progettare gli sviluppi della società.

A parte questa confermata polivalenza, vorrei ancora notare, in conclusione e sulla scorta della seria attenzione dedicata alla questione del totalitarismo da molti autori, che si tratta comunque di un concetto attraverso il quale si è espressa, a partire dall'epoca segnata dalla guerra mondiale, la percezione di fenomeni di forte novità e imprevedibilità e di catastrofico impatto sulla coscienza e sull'immaginazione di intere generazioni, un concetto che ha avuto quindi le sue ragioni e il suo fondamento nelle condizioni che l'hanno prodotto, la comprensione delle quali è di per sé una chiave importante di lettura della storia del '900. La stessa ispirazione dell'opera classica della Arendt va collocata nel clima di un'epoca, che l'autrice ha rapidamente ma efficacemente descritto nella *Prefazione alla prima edizione*, datata estate 1950: „Due guerre mondiali in una generazione, separate da un'ininterrotta catena di guerre locali e rivoluzioni, e non seguite da un trattato di pace per i vinti, e da una pausa di respiro per i vincitori, si sono risolte nella previsione di una terza guerra mondiale fra le due grandi potenze rimaste in lizza. [...] mai siamo stati tanto alla mercé di forze politiche che non si può confidare seguano le norme del buon senso e del proprio interesse, forze che danno l'impressione di pura follia se giudicate coi criteri di altri secoli”. Una ricostruzione non solo delle teorie, ma delle congiunture politiche che hanno provocato o stimolato il ricorso a questo concetto, analoga a quella

realizzata da Gleason soprattutto per la guerra fredda, sarebbe sicuramente molto utile (per gli anni '30, per esempio, al di là dell'impatto della presa del potere nazista, del fallimento politico della classe operaia tedesca, del senso di impotenza sempre più evidente sulle prospettive di un'opposizione sociale all'interno del paese, le crisi politiche e ideali che attraversa il movimento operaio internazionale: il Grande Terrore in Urss e i processi di Mosca, la guerra di Spagna e il rapporto tra i comunisti e altre forze della sinistra, il patto nazi-sovietico). Invece come categoria storiografica, almeno per quanto riguarda l'Urss, mi pare che se ne possa tranquillamente fare a meno.

KLAUS HÖPCKE

Stefan Heym 1913 – 2001: Schriftsteller und Machthaber im Streit um die Wahrheit – das war sein Thema ein Leben lang

Heym, Stefan, 10. 4. 1913 Chemnitz (Karl-Marx-Stadt); Romanschriftsteller, Erzähler und Essayist, auch Dramatiker, H., Sohn eines Kaufmanns, fand früh Berührung mit der Arbeiterbewegung; 1933 Emigration in die Tschechoslowakei, wo er zunächst als Journalist tätig war, dann auf Einladung der Universität Chicago Studium in den USA; danach Tellerwäscher, Kellner, Verkäufer im Warenhaus, Korrektor, Handelsvertreter, Sprachlehrer; 1937/39 Chefredakteur der antifaschistischen dt.sprachigen Wochenzeitung „Dt. Volksecho,“; ab 1943 als Soldat der amerikan. Armee Teilnahme an der Invasion in der Normandie und am Vormarsch durch Frankreich, Besatzungssoldat in Deutschland; zuletzt Offizier in der Abteilung für psychologische Kriegsführung (Redakteur der für die dt. Soldaten bestimmten „Frontpost,“, Rundfunkansprachen an die Deutschen); nach Kriegsende Mitbegründer der „Neuen Zeitung,“ in München, bald wegen prokommunistischer Haltung in die USA zurückversetzt und entlassen. H., der den Überfall auf das korean. Volk verurteilte und dem amerikan. Präsidenten seine Offiziersbestellung sowie seine Kriegsauszeichnungen zurücksandte, übersiedelte 1952 in die DDR; erhielt 1953 den Heinrich-

Mann-Preis, 1956 den Literaturpreis des FDGB und 1959 einen Nationalpreis.

Soweit die biographischen Angaben zu Stefan Heym in Meyers Taschenlexikon „Schriftsteller der DDR,“ erschienen 1974 im Leipziger Verlag Bibliographisches Institut. Für die seither vergangenen drei Jahrzehnte sind in dieser Auflistung außerliterarischer Tätigkeiten nachzutragen: Heyms Initiative zur Petition gegen die Ausbürgerung Wolf Biermanns 1976, seine Rede auf der großen Kundgebung auf dem Berliner Alexanderplatz am 4. November 1989 für Meinungs- und Pressefreiheit und eine umfassende Demokratisierung des Lebens in der DDR, seine Wahl zum Abgeordneten des Deutschen Bundestags auf der Liste der Partei des Demokratischen Sozialismus (PDS) 1994 und die Rede, die er nach der Wahl als Alterspräsident im Bundestag zum Auftakt der neuen Sitzungsperiode hielt. Ehrungen: 1990 Dr. h. c. der Universität Bern, 1991 Dr. h. c. der Universität Cambridge, 1993 Jerusalem-Preis. Im Jahre 2001 verleiht seine Geburtsstadt Chemnitz ihm die Ehrenbürgerwürde. Im Dezember 2001 ist er bei einem Besuch in Jerusalem gestorben. Sein Grab liegt auf dem Jüdischen Friedhof Berlin-Weißensee. An der Trauerfeier nahmen Bundeskanzler Gerhard Schröder, Bundestagspräsident Wolfgang Thierse, PDS-Vorsitzende Gabi Zimmer sowie viele Freunde, darunter einige Schriftstellerkollegen, teil. Worte des Gedenkens sprachen der Rabbiner Chaim Rozwaski, der sozialistische Politiker Gregor Gysi und der Religionswissenschaftler Walter Beltz.

Die letzte große literarische Veröffentlichung, mit der Stefan Heym sein Lesepublikum überraschte, kam im Jahr 2000 heraus: der Roman „Die Architekten,“. Das Manuskript hatte er 1963 in Angriff genommen und 1966 abgeschlossen. In der DDR hielt er die Aufnahme ins damalige Verlagsprogramm für unwahrscheinlich. Als ihm ein befreundeter britischer Verleger ebenfalls die Publikation ablehnte, ließ er den Text liegen – bis 1999, als es ihm nach einer komplikationsreich verlaufenen Operation ratsam erschien, „vor einem endgültigen Exitus,“ sein Werk noch komplett vorzulegen.

Der Roman handelt, wie der Titel nahe legt, von Auseinandersetzungen um das Bauen in der DDR. Darauf komme ich noch zurück. An dieser Stelle sei der PROLOG hervorgehoben. In ihm hat Heym die fürchterliche Situation aufgezeichnet, in die ein deutscher Kommunist gerät, der in einem Eisenbahnwaggon aus den Tiefen der UdSSR an deren Westgrenze gefahren wird, um dort den Nazis übergeben zu werden – im Gefolge des Hitler-Stalin-Pakts. Das menschlich Unerträglich im Schicksal der Auslieferung durch vorgebliche und vermeintliche Freunde an Feinde wird

dadurch verschlimmert, dass – wie der von der Auslieferung bedrohte Mann sich ausmalt – seine Freunde und Genossen in Deutschland ihn künftig als ihren Feind, als Verräter ihrer einst gemeinsamen Sache verdächtigen würden. In Brest, der Stadt der vorgesehenen Übergabe, bricht er aus und läuft auf eine Brücke zu. Er wird erschossen. Der Autor lässt für das Opfer wie für die Leserschaft offen, ob das tötende Geschoss von Nazi-Wächtern oder ihren Kollegen auf UdSSR-Seite kam. Wenn es unvergeßbare Literatur „stellen“, gibt: dieser Prolog über den Tod des Julian Goltz am 12. Oktober 1940 in Brest gehört dazu. Der Grundkonflikt zwischen sozialistischer Überzeugung und ihrer Entstellung bis zur Unkenntlichkeit hat hier auf dem engen Raum von zwölf Seiten Prosa in erschütternder Weise Ausdruck gefunden.

Den historischen Wurzeln solcher Entstellung ist Heym immer wieder nachgegangen, so auch in dem 1995 erschienen Roman „Radek,“. Er lässt Radeks leidenschaftliches Streben zu einem freiheitlichen Sozialismus keineswegs unterbelichtet. Aber er zeigt zugleich, wie im Umfälschen von revolutionären Ideen in diktatorische Praktiken der tiefere Grund des Scheiterns von Bewegungen liegt, die ursprünglich sozialistisch angelegt waren.

In historischem Gewand hat Heym bereits in der Periode vor 1989 auf Kritikwürdiges in der damals betriebenen Politik aufmerksam gemacht. Das gilt sowohl für die Romane „Lassalle,“ (München-Esslingen 1969, Zweitfassung Berlin 1974) und „Der König-David-Bericht,“ (München 1972/Berlin 1973) als auch für die Erzählung „Die Schmähchrift oder Königin gegen Defoe,“ (Zürich 1970, Leipzig 1974). Im Lassalle-Roman, den er seinem historischen Roman „Die Papiere des Andreas Lenz,“ (auch: „Lenz oder Die Freiheit,“) über die 1849er Revolutionskämpfe in Baden folgen ließ, ging es dem Autor nach eigenem Bekunden um zweierlei: „Ich betrachtete Lassalle aufgrund dieser Frage: Wie viel kann man mit dem Feind zusammenarbeiten, um die fortschrittlichen Ziele zu erreichen? Außerdem interessierte mich die Frage der Ein-Mann-Diktatur in der Arbeiterbewegung. War das nur eine Verirrung der Stalin-Zeit? Oder war die Möglichkeit der Ein-Mann-Diktatur der Struktur der Arbeiterbewegung immanent?“, Die satirische Abfertigung des Byzantinismus offizieller Geschichtsschreibung im „König-David-Bericht,“ macht diesen Roman nach allgemeinem Urteil zu einem der Meisterwerke oder sogar d e m Meisterwerk Stefan Heyms. König Salomon als Stalin und Geheimdienstchef Benaja als Berija zu entschlüsseln, gehört zum Lesegenuss bei diesem Buch. Noch mehr geistigen Gewinn bietet die kritische Betrachtung des Verhältnisses zwischen Schriftstellern und den

Inhabern der Macht. Fachleute schätzen den Roman auch als anregenden Beitrag zu fundierter Religionskritik. Was die „Schmähschrift,, angeht, so wurde am Beispiel Defoes die Verfolgung von Autoren wegen erzählerischer oder pamphletistischer Texte ad absurdum geführt.

Von den Werken, in denen sich Stefan Heym unmittelbar mit der Wirklichkeit einer den Sozialismus versuchenden Gesellschaft beschäftigte, haben „Die Architekten,, wegen der geschilderten Umstände früher keine Rolle spielen können; der Roman holt das nun nach, und mit Verwunderung bemerken einige, wie scharfsichtig der Autor in den Streit-Runden der DDR-Architekten der 50er Jahre grundsätzliche geistige Widersprüche zwischen den sozialistischen Ansprüchen und dem in der Gesellschaft praktizierten Handeln aufspürte. Besonders großes Echo erreichte Heym mit dem Roman „5 Tage im Juni,,. Er erschien 1974 in der Bundesrepublik, nachdem Verlagsverhandlungen in der DDR gescheitert waren. Das hatte viele Kontroversen unter den Intellektuellen des Landes zur Folge. Einer derjenigen, die immer wieder die Veröffentlichung in Berlin forderten, war Stephan Hermlin. Erst kurz vor dem Ende der Existenz des Staates, dessen bis dahin massivste und verzwickteste politische Krise der Roman zum Gegenstand hatte - die aufstandsähnlichen Unruhen um den 17. Juni 1953 - kam es zur Veröffentlichung des Buches in der DDR. War seitens einiger Vertreter von Parteiführung und Regierung eingewandt worden, die „Rolle der Partei,, sei nicht stark genug ins Bild gesetzt und die den Unruheherd zu Putsch-Handlungen anstachelnden Leute aus Westberlin seien in zu schwacher Kontur gezeigt, breitete sich aus westlicher Sicht oftmals Distanzierung gegenüber Heyms Roman aus, weil er Einflussnahmen sowohl westberliner Rundfunksender als auch von Akteuren auf der Straße überhaupt zur Sprache brachte. Bis heute bewegen sich die literaturkritischen und soziologisch-politologischen Beurteilungen des Romans zwischen diesen beiden Polen. Der 1979 bei Bertelsmann in München und zehn Jahre später im Buchverlag Der Morgen in Berlin erschienene Roman „Collin,, ließ den Schriftsteller Collin mit dem Sicherheitschef Urack aufeinanderstoßen: Letzterer verbohrt darauf erpicht, den Autor bei der Suche nach der Wahrheit zu behindern.

Stefan Heym, der in derart kritischer Weise mit dem Versagen beim Versuch, sozialistische Gesellschaftsverhältnisse zu entwickeln, umging, verstummte nicht etwa, als wir es 1989 mit dem Scheitern dieses Versuchs zu tun bekamen. Kurz zuvor hatte er in dem Roman „Schwarzenberg,, die geschichtliche Episode, dass 1945 eine kleine Region in Sachsen weder amerikanisch noch sowjetisch besetzt war, aufgegriffen, um - auch auf

Fakten gestützt, aber ebenso auf Phantasie – literarisch zu skizzieren, wie demokratisch von Zwang freie Menschen gesellschaftliche Verhältnisse umzugestalten vermögen. Auch im utopischen Gehalt der Romanhandlung erliegt der Autor nicht den Gefahren der Idyllisierung und des Illusionären, sondern gestaltet Konflikte im Vorfeld des 1945er Aufbruchs zu neuen Ufern. 1989/90 nun kündigte er an, jetzt werde er darüber schreiben, wie es den Menschen nach dem misslungenen Übergang vom Kapitalismus zum Sozialismus beim Übergang vom Sozialismus zum Kapitalismus ergehe. Der Ankündigung folgten bald die ersten Bände: 1990 „Auf Sand gebaut. Sieben Geschichten aus der unmittelbaren Vergangenheit,“ und 1992 „Filz. Gedanken über das neueste Deutschland,“ (in diesem Fall 14 Geschichten). Charakteristisch für den diese 21 ihrem Genre nach short stories verbindenden Geist sind Passagen wie diese, die wörtlich zitiert seien:

„Aber wer ist das Volk? In all den vierzig Jahren Republik, hat uns je einer erklärt, wer das Volk wirklich ist, bis das Volk dann anmarschiert kam auf der Straße und lauthals verkündete: *Wir* sind das Volk? Doch das ist auch nur eine Redensart, die so gut wie nichts bedeutet, wenn es um Reales geht, etwa um Besitzverhältnisse. Ist das Volk eine Person, eine juristische wenigstens? Ist es haftbar zu machen, wenn der Betrieb zusammenbricht? Was versteht das Volk vom Geschäft, von Saldo und Bilanzen und Kredit und Verlust? Nur zahlen muss es immer, das Volk, aber das ist überall so auf der Welt und nicht nur bei uns.,“

„Der Verkauf von Land und Leuten und Hoffnung und Zukunft um ein Linsengericht, ein nicht gargekochtes noch dazu; und dann los und schnellstens eingesackt, was noch vorhanden ist an Gütern, und abgewickelt, was noch funktionstüchtig war an Einrichtungen und Institutionen ... Ein anderes war, dass das, was man aufgab, von fraglichem Wert gewesen, und die Strukturen brüchig, und die Bürokraten, denen man endlich den Tritt gab, von miserablen Charakter und die personifizierte Unfähigkeit. Nur wen, oder was, erhielt man im Austausch? – Die Treuhand. Die Gauck-Behörde. Und jenes Mischgewebe aus neuem und altem Filz, das sich alsbald über das Land breitete wie der Ölteppich des Saddam Hussein über die Strände Arabiens.,“

Diesen Arbeiten folgte der schwergewichtige „Radek,“-Roman, von dem bereits die Rede war, und eine Sammlung leichtgewichtig vorgebrachter Altersweisheit unter dem Titel „Immer sind die Weiber weg,“, ein Buch, das bei Lesungen lebhaften Widerhall fand und auch im Buchhandel erfolgreich war und ist.

Nachzutragen bleibt, dass Stefan Heyms im Exil entstandene Werke wie

„Der Fall Glasenapp,, über den Widerstand von Tschechen gegen die Nazis, „Kreuzfahrer von heute/Bitterer Lorbeer,, über die Hintergründe amerikanischer Kriegsführung und Politik im zweiten Weltkrieg, „Die Augen der Vernunft,, über die 1948er Februarereignisse in Prag im Kampf von Bürgerlichen und Kommunisten um entscheidende Positionen der Macht und „Goldsborough oder Die Liebe der Miss Kennedy,, über ein tragisches Schicksal im amerikanischen Bergarbeiterstreik 1950 in hohen Auflagen in der DDR erschienen, insbesondere sein „Kreuzfahrer,-Welterfolg. Insgesamt erschienen seine Werke hier in zwei Millionen Exemplaren. Diese Tatsache mindert nicht die notwendige Kritik an zeitweiligen Editionsverzögerungen bei einigen neueren Werken in den 60er und 70er, aber auch noch 80er Jahren. Und nichts rechtfertigt seine geheimdienstliche Überwachung sowie den Ausschluss aus dem Schriftstellerverband.

Als Stellvertreter des Ministers für Kultur der DDR in den Jahren 1973 bis 1989 hatte ich persönlich des öfteren mit Stefan Heym zu tun, nicht zuletzt wegen solcher Misshelligkeiten. Sie zu überwinden, erforderte zunächst einmal Unverständnis gegenüber Unfug. Zugleich bemühten wir uns um gegenseitiges Verständnis bei Schwierigkeiten. Die Bereitschaft dazu hat sich auch dann bewährt, wenn sie heftig strapaziert wurde, was einige Male geschah, beispielsweise wenn ich an Festlegungen von „weiter oben,, gebunden war. Solche Festlegungen aber betrachteten wir nicht als allemal endgültig, sondern als beweglich und also bewegbar. In seiner Autobiographie „Nachruf,, geht der Autor nach der Schilderung des langen Lebensweges von St. H. kurz auch auf solche Begegnungen ein. Am besten waren unsere Gespräche, wenn sie Querelen „außen vor,, lassen konnten und wir über die Situation im Lande und in Europa diskutierten. Gelegentlich gerieten sie sogar lustig. So, als Heym mir erläuterte, wie er auf gewisse Beschwerden über angebliche Äußerungen von ihm bei Lesungen, z. B. in Kirchen, künftig zu reagieren gedenke: Bei seinen Antworten auf Fragen werde er immer, wenn er spreche, ein kleines Tonbandgerät vor seiner Brust einschalten, so dass Spitzel, die darauf aus waren, irgendetwas zu berichten, was sie gehört zu haben behaupten wollten, mit einem kleinen technischen Gerät außer Gefecht gesetzt waren...

Stefan Heym starb in Jerusalem am Rande einer Heinrich-Heine-Konferenz. Heym hatte 1936 an der Universität Chicago eine Magisterarbeit „Atta Troll. Versuch einer Analyse,, geschrieben. Heine hatte er immer geliebt, und wenn einer ihm Vorbild war, dann er. Am 10. April 1983 bereitete der Bertelsmann-Verlag Heym zu seinem 70.

Geburtstag die Freude, diese Arbeit wieder herauszubringen. Und ich schätze mich glücklich, ein Exemplar dieser Neuauflage vom Autor erhalten zu haben mit der Widmung: „Für Klaus Höpcke – auf neuen fruchtbaren Streit und alte Freundschaft!“

Bibliographie

1. WERKE DES AUTORS:

Hostages: New York 1942, London 1943. (Der Fall Glasenapp), Leipzig 1958, München 1976

The Crusaders: Boston 1948, London 1950. (Kreuzfahrer von heute), Leipzig 1950. (der bittere Lorbeer), München 1950.

The Eyes of Reabon: Boston 1951, London 1952. (Die Augen der Vernunft), Leipzig 1955

Goldsborough: Leipzig 1953, New York 1954, London 1961, München 1978

Schatten und Licht: Leipzig 1960. (Shadows and Lights), London 1963

Die Papiere des Andreas Lenz: Leipzig 1963 (The Lenz Papers), London 1964. (Lenz oder Die Freiheit), München 1965

Lassalle: München 1969, Berlin 1974. (Uncertain Friend), London 1969. München 1979

Die Schmähschrift oder Die Königin gegen Defoe: Zürich 1970. (The Queen Against Defoe and other stories), New York 1974

Der König David Bericht: München 1972, Frankfurt 1974, Berlin 1974. (The King David Report), New York 1973, London 1973

5 Tage im Juni: München 1974, Frankfurt 1977, Berlin 1989

Collin: München 1979, Berlin 1989

Ahasver: München 1981, Berlin 1988

Nachruf: München 1988

Auf Sand gebaut: München 1990

Filz: München 1992

Radek: München 1995

Immer sind die Weiber weg: Düsseldorf 1997

Die Architekten: München 2000

2. ÜBER DEN AUTOR:

Reinhard K. Zachau: Stefan Heym, Verlag C. H. Beck, Verlag edition text und kritik München 1982

Wolfgang Sabath/Regina General: Stefan Heym, in der Reihe QUERKÖPFE, Elefanten Press Berlin 1994

3. ÜBER ZEITGESCHICHTLICHEN KONTEXT:

Freie Republik Schwarzenberg, Zeugnisse einer Legende – Dokumente und Berichte, Herausgegeben vom Kunstverein Schwarzenberg e. V., MEDIEN COOPERATIVE audioscop 1998

In einem Aufsatz von Robert Flotow in diesem Buch heißt es zu den tatsächlichen Gegebenheiten, dass für die Nichtbesetzung des Schwarzenberger Raums unter dem Schein eines rätselhaften Kuriosums handfeste politische Interessen ausschlaggebend waren (Seiten 6 – 8):

Seit Anfang März (1945) verhandelte das OSS – Office of Strategic Services – mit dem Himmler-Beauftragten Karl Wolf über ein Bündnis für den Kalten Krieg, der die Welt mit „einem Eisernen Vorhang teilt., (Goebbels). Und am 12. April, dem Todestag von US-Präsident Roosevelt, trifft sich Großadmiral Dönitz in Bern mit Allan Dulles. In einem Bericht an das Pentagon über die Berner Verhandlungen steht: „Admiral Doenitz was here for two hours.,“ Während dieser zwei Stunden wurde ein amerikanisch-deutsches Militärbündnis geschlossen, in dessen erster Etappe dem Westerzgebirge eine besondere Aufgabe zugewiesen ist. Dönitz wollte von den Amerikanern sichergestellt wissen, dass 1,3 Millionen Soldaten der Heeresgruppe Mitte – der sogenannten Schörner-Armee – ungehindert in amerikanische Gefangenschaft gelangen können. Dönitz und Dulles waren sich offenbar schnell einig, dass dieses mit Hilfe einer besatzungsfreien Zone im Westerzgebirge geschehen könnte.

Denn die in Böhmen befindlichen deutschen Truppen mussten aus dem amerikanisch-sowjetischen Keil, der sich auf Prag konzentrierte, möglichst ohne Kampfhandlungen abgezogen werden können – also über den Erzgebirgskamm!

Am 13. April erhält die 3. US-Army an der Zwickauer Mulde den Befehl: „Alle Einheiten haben die gegenwärtig erreichten Linien nicht zu verlassen und sich mit der Aufklärung des vor ihnen liegenden feindlichen Gebietes zu befassen.,“ Bei Zwickau wird der Vormarsch in Richtung Annaberg gestoppt!

Am 15. April findet im State Departement eine Geheimkonferenz statt, über die am nächsten Tag in der Washington Post zu lesen ist:

„Es wurde beschlossen, Deutschland nach dem Kriege zu remilitarisieren und zu einem Bollwerk gegen die Sowjetunion zu machen!,...“

Ganz in diesem Geiste erklärt der Stadtrat von Aue am 7. Mai:

„Auf Befehl des Großadmirals Dönitz ist auch in unserem Abschnitt der Kampf gegen die Westmächte eingestellt.

Der Kampf gegen den Bolschewismus geht weiter.,

KATE HUDSON:

Victors' justice? The trial of Slobodan Milosevic

The trial of Slobodan Milosevic before the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, which opened in the Hague on 12th February 2002, has been described as 'Europe's most important war crimes case since Nazi leaders were tried at Nuremberg'. (*Guardian*, 12/2/02) Milosevic, the only head of state to be indicted while in office, is accused of 66 charges arising from the wars in Croatia between 1991 and 1992, Bosnia between 1992 and 1995 and Kosovo in 1999. In Croatia, he is accused of crimes against humanity and of being responsible for the murder of hundreds of civilians, the expulsion of 170,000 non-Serbs from their homes, including atrocities committed in Vukovar. In Bosnia the accusations are of genocide, crimes against humanity and breaches of the Geneva Convention. He is charged with being responsible for the murder

of thousands of Bosnians, including the massacre at Srebrenica in July 1995. In Kosovo, Milosevic and four others are accused of crimes against humanity in the period from January to June 1999, including the alleged massacre at Racak in January 1999, and violation of the laws or customs of war and the deportation of 800,000 Kosovan Albanians. The indictment also includes charges stemming from acts of sexual violence allegedly committed by Yugoslav soldiers, for which Milosevic - as army commander-in-chief - had direct responsibility.

As the trial commenced, chief UN prosecutor Carla del Ponte expressed confidence to the press that there was enough evidence to prove that Milosevic was guilty of the gravest crimes. In her opening statement she said that Milosevic had been motivated by a 'quest for power' and had inflicted 'medieval savagery and a calculated cruelty that went far beyond the bounds of legitimate warfare' in what deputy prosecutor Geoffrey Nice described as 'the joint criminal enterprise' to create a greater Serbia.

Other voices have, however, been heard - in addition to Milosevic's own - putting forward differing interpretations of events. An article in the *Los Angeles Times* stated 'Milosevic, as a scapegoat in a show trial with a predestined outcome, would be a perfect medium to exorcise the guilt of those who are trying to obliterate their complicity in provoking the Balkan Wars.' (*LA Times*, 12 Feb 02). Milosevic describes the trial as 'an evil and hostile attack aimed at justifying the crimes committed against my country', and he has some considerable support for this view point. Perhaps most notable is Ramsay Clark, a former US attorney-general, and there are a number of lawyers and celebrities internationally, like the playwright Harold Pinter, who have supported the International Committee to Defend Slobodan Milosevic. Given the highly-contested nature of the reasons for the break up of Yugoslavia in the 1990s and the controversy over the illegal bombing of Yugoslavia in 1999, there is a strong body of international opinion which holds that Milosevic is on trial because he opposed the break up of Yugoslavia and its integration into western free-market institutions and that the Hague process is the application of 'victors' justice'. Indeed the methods by which he was brought to the Hague have also been the target of much criticism, lending themselves to the view that he was 'sold' by Djindjic for financial support which has been noticeably unforthcoming.

Milosevic rejects the legitimacy of the court and has refused to appoint defence lawyers. He refused to enter a plea of guilty or not-guilty and so not-guilty was entered on his behalf by the court. Originally trained as a lawyer in Belgrade, Milosevic has been conducting his own case, cross-

examining witnesses and exposing inconsistencies and inaccuracies, and he is considered by many, particularly within Serbia, to be making an impressive case. As Tim Judah has observed, ‘...the trial has so far only served to reinforce the widespread Serbian prejudice that the tribunal is an anti-Serb kangaroo court and that Milosevic will emerge, as he has already declared, as the ‘moral victor’.’ (*Observer*, 3.3.02) *The Observer* newspaper has reported that the trial, televised live on Serbian television, is enormously popular. One poll showed that 41.6% of Serbs give Milosevic five out of five for his performance at the trial. (Ibid)

The first phase of the trial, which has focused on the charges related to Kosovo, has presented a difficult task for the prosecutors. The charges are based on the principle that as President of Yugoslavia, Milosevic exercised command responsibility for crimes committed by institutions and forces answerable to him. Milosevic has argued that a number of the charges are false, being based on willful misrepresentation for political reasons of events such as the alleged massacre at Racak in January 1999 and the failure of the Rambouillet discussions, and that others he either had no knowledge of, actively sought to prevent, or appropriately punished those responsible for criminal behaviour. The responsibility is with the prosecutors to prove the link between Milosevic and any crimes that might be proved. Thus, Richard Dicker, who is observing the case for Human Rights Watch, is of the view that, ‘The prosecution has succeeded in introducing a clear base of evidence about forced displacement and murder. The more difficult part is making the link – at least in the sense of his knowledge – between Mr Milosevic himself and all those crimes.’ (*Guardian*, 27.7.02)

Background

The road to the Hague began after the defeat of Milosevic in the presidential elections in October 2000. This was followed by the defeat of Milosevic’s Serbian Socialist Party in the Serbian parliamentary elections in December of that year, which very sharply raised the issue of Milosevic’s future – not only as a politician, but also with regard to US and European demands that he be extradited to the Hague tribunal. This was not a simple matter to resolve, however, because a difference of position was apparent even amongst those who had been responsible for his electoral defeat, notably President Kostunica of Yugoslavia and Prime Minister Djindjic of Serbia. It has been apparent since the election of Kostunica that a delicate political balancing act has existed between Kostunica’s form of moderate

nationalism embodying a defence of Serb self-respect - characterized by hostility to NATO - which enabled him to defeat Milosevic in the 2000 elections, and Djindjic with his overtly pro-western reformist positions. Zoran Djindjic expressed his readiness to arrest and try Milosevic, whereas Vojislav Kostunica refused to extradite Milosevic or any other Yugoslav war crimes suspects as extradition is outside the Yugoslav constitution. Such a step, he cautiously observed, should await reform of the legal system. Indeed, Kostunica provoked angry criticism from Djindjic for meeting with Milosevic on 13 January 2001, defending himself by asserting that, 'It is the duty of the president to communicate with leaders of political parties, in this case of the largest opposition party.' (*FT*, 15/1/01) Presumably, Kostunica did not wish to divide the country or alienate Milosevic's supporters more than was absolutely necessary. Kostunica's constitutional argument against the extradition was dismissed by Momcilo Grubac, the justice minister, who argued that the constitutional ban did not apply owing to the Tribunal being a United Nations body. Other leading political figures, such as Foreign Minister Goran Svilanovic, argued instead for Milosevic to be tried in Belgrade. (*IHT*, 17/1/01) Whilst this discussion was taking place in January 2001, President Clinton, as one of his last executive orders ended US economic sanctions against Yugoslavia, with the exception of about 80 Serbs, including Milosevic his family and a number of his associates.

Tension around the issue increased in January 2001 when Kostunica met with Carla del Ponte, the chief United Nations war crimes prosecutor during her visit to Belgrade. Arguing that a Hague trial would destabilize Yugoslavia, Kostunica again refused to extradite Milosevic and other Serbian suspects and also refused to open files in Belgrade on the whereabouts of suspected war criminals in Serbia. Kostunica reiterated his willingness to try Milosevic in Belgrade and his intention to establish a 'truth commission'. Del Ponte was angered by the refusals, and during the course of her visit, Milosevic made a rare public appearance, meeting Greek Communist leader Aleka Pappariga. The failure of the Del Ponte visit led to a hardening of attitudes in the west, with the *International Herald Tribune* demanding, 'Even if he is not yet put on a plane to the Hague, Mr Milosevic and his indicted accomplices should be arrested.' (*IHT* 227/8 Jan 2001)

Speaking shortly after her visit to Yugoslavia, Del Ponte made the following comments: 'Belgrade will not cooperate. They told me that we have no role there. If Slobodan Milosevic is ever to be tried, it will never be in The Hague, only in Belgrade. Their explanations varied. „The situation is dangerous“. „Cooperation would add another element of

destabilization". „Those prosecuted by the UN would become heroes". „The tribunal is in service to the United States". „We cannot cooperate because of NATO bombing in which Serbs were the victims". This is a great deception on their part.' (*IHT*, 1/2/01)

‘If my recent visit to Belgrade is any indication, it seems that national sovereignty is still a strong factor – it has not changed. Narrow state interests still dominate, and collective action is a problem.’ (*Ibid.*)

Further pressure was brought to bear on Kostunica in February 2001, when a delegation from the EU to Belgrade also urged him to extradite Milosevic. At this time, there was an increasing emphasis on the conditionality of aid to Kostunica’s government on delivery of Milosevic to the Hague – aid which Yugoslavia badly needed. A US Congress resolution adopted in 2000 stated that Yugoslavia must demonstrate by 31 March 2001 that it was cooperating with the UN Tribunal, or it could forfeit \$100 million in US aid. Belgrade continued to maintain that he would be tried in Yugoslavia for abuse of power and theft of national property. By early March, the Yugoslav Ambassador to the US, Milan Protic was assuring a congressional hearing on European security that Milosevic would definitely be arrested by the deadline – the authorities were in the process of gathering evidence to support the arrest. In fact, the Deputy Prosecutor of the UN Tribunal, Graham Blewitt, at this point indicated that it would be willing to hold part of the trial in Belgrade. He also stated that new indictments against Milosevic for war crimes in Croatia and Bosnia would also be issued, in addition to the existing indictment issued in May 1999 during the NATO attack on Yugoslavia for alleged crimes against humanity in Kosovo, including the flight in 1999 of more than 740,000 ethnic Albanians and the murder of 340 people mostly young men, and violations of the laws and customs of war. (*IHT* 8/3/01, 6/4/01, 30/6-1/7 01)

Towards the end of March, Djindjic visited Washington to appeal for increased aid to Yugoslavia and an extension of the deadline for the arrest of Milosevic. Djindjic argued that Yugoslavia was now willing to make arrests but that a new federal law was necessary to enable it to do so legally – which would require a period of some months. Djindjic stated that Milosevic would soon be put on trial within Serbia on criminal charges and that a subsequent transfer to the Hague was not ruled out.

However, the arrest occurred sooner than might have been expected. Early on Sunday 1st April, Milosevic surrendered himself after his house had been under siege for 30 hours by special forces units. Appearing before a judge, he was detained for thirty days while under investigation for abuse of office and corruption. The main charges concerned financial dealings,

causing damage to the Serbian economy and bringing instability to the country during the period of hyperinflation in the early 1990s (*IHT* 2/4/01).

Milosevic's lawyer, Toma Fila announced that Milosevic was appealing against the detention order and asked to be allowed to defend himself as a free man. At that time, the Serbian justice minister, Vladan Batic still ruled out any immediate transfer of Milosevic to the Hague, pending the passing of new legislation to make it possible. Kostunica maintained his position of opposition to extradition to the Hague, opting for the domestic trial, stating that the Hague tribunal 'practices selective justice, which is not justice at all.' (*IHT* 4/4/02) Kostunica also announced the creation of a presidential truth and reconciliation commission, with the aim of 'a social catharsis'. (*Ibid.*)

The US State Department announced on 2nd April that US assistance to Yugoslavia would continue, following the arrest. However, Secretary of State Colin Powell announced that unless Yugoslavia continued to cooperate with the Tribunal, the US would withhold support for an international donors' conference to help the Yugoslav economy. The \$50 million US aid programme would continue and they would continue to support Yugoslav requests for loans from the World Bank and other institutions.

Milosevic's appeal to be released from custody pending investigation of charges, was turned down on 3rd April. Milosevic, who filed his own appeal, argued that missing money had never gone into his own pockets, but had been used to pay for confidential state needs, such as the arming and financing of Serb forces in Bosnia and Croatia, which could not have been announced in the state budget. It was considered that this statement by Milosevic would make it easier to prosecute Milosevic for war crimes in Bosnia and Croatia.

By 4th April, the Tribunal had hardened its position on Milosevic's transfer to the Hague, making it an immediate demand, and the Hague tribunal formally presented the Serbian justice minister Vladan Batic with the original indictment and a warrant for Milosevic's arrest. This was at odds, however, with the position of the European Union authorities who stated that they had no objection to Milosevic standing trial in Belgrade and coming to the Hague later. Javier Solana stated that Europe would not pressurise Belgrade to hand over Milosevic before it was ready. (*IHT* 4/4/01)

By June 2001, however, the pressure was mounting on Belgrade with a conference of aid donors scheduled to be held in Brussels on 29th June. On 23rd June the Yugoslav cabinet decided to authorize the extradition of war

crimes indictees – the legality of which was challenged by Milosevic’s own lawyers. The decree formally took effect on 24th June and Milosevic’s appeal was referred to the Constitutional Court. On the 25th June, Justice Minister Momcilo Grubac filed papers seeking Milosevic’s extradition to the Hague. This step was hailed by a US official who said that nonetheless Washington was looking for other signs that Yugoslavia was cooperating with the Tribunal before it decides to participate in the donors’ conference, including other indictees and documents sought by the Tribunal such as documents related to alleged war crimes by Serbs. (*IHT* 26/6/01) The *International Herald Tribune* reported that the decision on participation was likely to come from Secretary of State Colin Powell, ‘who in April had decided to extend US aid to Yugoslavia but withheld support for the donors’ conference as leverage to persuade the Yugoslavs to do more.’ (*IHT* 26/6/01)

The Serbian Socialist Party called for a demonstration against the decree and denounced the decree as unconstitutional. Party members met with Kostunica to express their concerns, but he pronounced Milosevic’s extradition ‘“a less evil” than the country’s impoverishment if foreign aid is withheld.’ (*IHT*, 26/6/01) Clearly the leverage worked, for on 28th June, Milosevic was taken by military helicopter to the NATO base in Tuzla in Bosnia and from there transported to Scheveningen prison in the Hague on 29th June, where he was due to be held in solitary confinement for the first ten days prior to an evaluation to consider the possibility of his mixing with the other 38 prisoners. At the international donors’ conference on the same day, participants praised the extradition and pledged \$1.28 billion in aid – slightly more than the figure of \$1.25 billion that the World Bank and the European Commission had considered necessary for 2001 to commence the rebuilding process in Yugoslavia. \$181.6 million was pledged from the US government.

Milosevic indicated that he would use the same Belgrade legal team that had been helping him to fight the extradition. Lawyer Branimir Gugl reported that he had received a call from Milosevic in prison, where he described his extradition as ‘unconstitutional and illegal’, and said that he had been kidnapped. (*IHT* 30/6-1/7 2001) Prime Minister Djindjic defended the decision to allow the extradition, saying that any other decision would lead the country into disaster, and refused to abide by the Constitutional Court temporary decree banning the extradition until it had further studied the matter and made a permanent ruling, saying that it was comprised of Milosevic-appointees. An estimated twenty thousand or more turned out to protest the extradition outside the federal parliament building in Belgrade,

describing the action as treason and banditry. One of Milosevic's most high profile western supporters, Ramsey Clark, the former US Attorney General under Lyndon Johnson, spoke at the rally, saying 'Not in my darkest dreams could I imagine that the Serbian government can engage in a criminal act of surrendering one of their greatest citizens.' (Ibid.)

Concerns for domestic stability were caused by the resignation of the Yugoslav prime-minister, the Montenegrin politician Zoran Zizic, and his Montenegrin allies in the federal government, in protest at the extradition. Kostunica's party also announced that it was breaking away from the alliance's parliamentary block in both Yugoslav and Serb parliament, underlining the tensions that exist between Djindjic who pushed through the extradition, and Kostunica who opposed it and who, according to state news agency Tanjug, was not informed prior to the extradition. Indeed, it was widely reported that Kostunica was not even invited to the crucial meeting during the night of 27/28 June, where 15 out of 23 cabinet ministers met to discuss Milosevic's extradition. Kostunica described the Serbian government's move as 'illegal and unconstitutional', and stated that the extradition had been carried out hastily and without respect for legal procedure. This was a position that Kostunica was still maintaining in July 2002, when he reiterated his view that Milosevic should have been tried in Yugoslavia rather than the Hague. (AFP, 26 July 2002)

Historian and political scientist Aleksa Djilas summed up the mood of many when he said, 'We sold him for money, and we won't really get very much money for him. The United States is the natural leader of the world, but how do you lead? This just feeds the worst American instincts, reinforcing this bullying mentality.' (Ibid.) Indeed, the International Herald Tribune itself asked questions, referring to the Hague tribunal, that concerned many Yugoslavs at this time: 'Will this be real justice or victor's justice? No NATO commander has been indicted for the use of cluster bombs and other munitions, and no Kosovar Albanian for the killings and expulsions of Serbs from Kosovo. And how to defend a trial when the US government itself is so adamantly opposed to an international court that might one day try Americans?' (Ibid.)

International condemnation of the extradition also emerged. Fidel Castro of Cuba declared that, 'The sending of Milosevic over there is illegal, it does not correspond with international laws.' (WWNS 12 July 2001) Russian State Duma Chair Gennady Seleznyov described it as 'undemocratic', and stated that the Hague Tribunal should instead judge NATO's supporters and allies who had bombed Yugoslavia for 78 days. President Lukashenko of Belarus also condemned the extradition.

Criticism of the process, however, was forthcoming from sources other than the ones that might be expected. The Swiss daily, *Le Temps*, commented, 'It is no exaggeration to say that the extradition of the former dictator was a business deal...Whoever the person involved - and especially if we do not like him - the law is the law, and this move was no more than an act of force at odds with principles usually upheld in the West.' (Quoted in WSWW 4 July 2001 by Chris Marsden and Barry Grey)

The trial

On 3 July, Milosevic was arraigned before the Hague court under Judge Richard May. Speaking on his own behalf, having chosen to not have counsel representation, he stated: 'I consider this tribunal a false tribunal and its indictments false indictments. It is illegal, being not appointed by the UN General Assembly. So I have no need to appoint counsel to this illegal organ.' Milosevic's key point was that, 'This trial's aim is to produce false justification for the war crimes of NATO committed in Yugoslavia.(Workers World News Service, reprinted from 12 July 2001 issue of *Workers World* newspaper).

The issue of the legality or otherwise of the extradition and the tribunal itself is much debated. The argument that both are legal is based on the notion that the ICTY is a UN body and therefore its authority supersedes that of Yugoslavia - where extradition is illegal. The illegality argument hinges around the fact the ICTY is not a properly constituted UN body. The ICTY was set up by the UN Security Council, supposedly under the provisions of Chapter VII of the UN Charter. However, Chapter VII doesn't give the Security Council the right to create a Tribunal or other judicial body. Thus it is argued that 'the ICTY was created because the United States had the power to make the Security Council act in violation of the UN Charter.' (CAMPEACE statement, June 2001) The UN is comprised of sovereign nations, and in order for a UN court to have binding authority over nations, those nations must first ratify a treaty that gives binding power to such a court. In the case of the ICTY, such a process has not occurred, leading to the argument that the ICTY derives its authority from the political and military might of its sponsors - mainly the United States but also other public and private entities - and that it is, in effect, an 'expression of Imperial power'. (Ibid.)

The first six months of the trial - up until the summer recess of August 2002 - concentrated on the charges leveled against Milosevic with regard to Kosovo. Milosevic's opening statement to the court, described by *The*

Guardian as ‘a blistering onslaught’ (15/2/02), took issue with the fundamental framework of the trial: ‘This show which is supposed to take place under the guise of a trial is a crime against the Serb people and against me as head of state. It is also a crime against the truth. This is a competition between justice and injustice. The whole world knows this is a political trial.’ (Ibid.) Milosevic also displayed pictures of the remains of civilian victims of the NATO bombing attacks on Yugoslavia in 1999, in the same way that the prosecutors had shown pictures of the victims of alleged Yugoslav atrocities. He also accused the prosecution team of fabrication and lying, arguing that the victims had been made into the culprits: ‘Your bosses broke up Yugoslavia. They pushed Bosnia into a civil war. The Serbs did not start the war. It is nonsensical to accuse the wrong side.’ (Ibid.) He also argued that the NATO intervention in 1999 had been ‘concocted’, because there had been no humanitarian disaster in Kosovo, prior to the NATO bombing, and demanded that Clinton, Blair and other western leaders – he also accused NATO of mass murder and genocide – should be questioned about their own crimes in Kosovo and Serbia. Such high profile witnesses may only be called, however, if their testimony directly addresses Milosevic’s innocence or guilt. In fact, on 23 June 2000, the ICTY prosecutor had already declined to open an investigation into NATO’s war crimes in Yugoslavia, primarily on the basis that ‘the tribunal „does not have jurisdiction over crimes against peace”’ – an issue also besetting the International Criminal Court, as John Laughland has observed: ‘Like the Hague tribunal, the future international criminal court has postponed indefinitely any attempt to define “crimes against peace”. Consequently, the strict circumscription of the circumstances under which war may be waged (*ius ad bellum*) has now been replaced by an infinitely malleable series of double-standards about how it may be waged (*ius in bello*).’ (In *Guardian* 16/2/02). It is also the case that the US government will not allow former Ambassador to the UN, Richard Holbrooke, testify in open court at the Tribunal. A US official explained this on the basis of the need to protect intelligence sources, but the *Financial Times* newspaper took the view that it was based on ‘fears that Holbrooke’s appearance in open court would set a precedent for senior officials testifying before international courts ahead of the creation of the International Criminal Court, which Washington is ardently opposed to.’ (AFP, 12 June 2002)

Referring specifically to the charges of responsibility made against him, Milosevic argued that he had given strict orders that civilians should not be harmed, and he defended the role of the army and the police, stating that they had ‘defended the country courageously and honourably’.

During the first six months of the trial, which concentrated on the charges levelled against Milosevic with regard to Kosovo in 1999, a number of significant witnesses were called on key issues. These included Lord Ashdown on ethnic cleansing, Kosovan Albanian leader Ibrahim Rugova on Albanian aspirations in the region, former US Ambassador William Walker on Racak, Wolfgang Petritsch on Rambouillet and Rade Markovic on the expulsion of ethnic Albanians from Kosovo. On the 14th and 15th March, Ashdown, the former Liberal Democrat leader (who became United Nations High Representative in Bosnia in May 2002) appeared as a prosecution witness to give an eye-witness account of one of his two fact-finding visits to Kosovo in 1998 – to the Suvo Reka Valley in Kosovo in September of that year. Ashdown reported that he had seen 16 burned-out villages and had been informed by villagers that they had been told to leave by the Yugoslav Army, who then proceeded to shell and loot the villages. In consultation with British officials, this Army action was declared in breach of the Geneva Convention and could therefore be considered a war crime. During that visit, Ashdown gave Milosevic a letter from Tony Blair telling him to stop the ‘excessive and indiscriminate use of force’, and at the trial said to Milosevic, ‘I said to you that if you took those steps and went on doing this you would end up in this court. And here you are.’ (wsws 27 March 2002). In response to Ashdown’s testimony, Milosevic defended the action of the Yugoslav army on the basis that they were conducting a counter-insurgency operation against the Kosovo Liberation Army (KLA), which was a terrorist organization. Milosevic observed also that anti-terrorist operations are standard in western countries, most notably so since the conduct of the ‘war against terrorism’ since September 11th.

Ashdown also stated that the KLA was a terrorist organization, and agreed that he had seen considerable amounts of small arms being smuggled over the border from Albania, thus strengthening Milosevic’s argument with regard to the legitimacy of anti-terrorist operations by the Yugoslav Army in areas of the Kosovo countryside and villages where the KLA were operating – a key component of Milosevic’s case. Indeed, Milosevic responded to Ashdown by saying, ‘You are the first person sitting in this chair who does not deny that the KLA is a terrorist organisation’, thus in effect agreeing that the Army’s action was completely legitimate. (*Guardian* 16/3/02)

Indeed, Ashdown appears to be an advocate of military solutions to problems. In 1999, he warned the British parliament about the Kosovo conflict, stating that there would not be a lasting and effective peace unless the west established, ‘by law or in fact, an international protectorate...

Rambouillet is one way to do that, but if Milosevic will not agree we will do it anyway. The only way to do that and to secure peace is to have troops on the ground.’ (wsws, 27 March 2002)

Ibrahim Rugova, elected as Kosovan President in March 2002, appeared as a prosecution witness in May. Rugova had been a professor of Albanian literature at Pristina University in the 1980s, and in 1989 co-founded and became president of the Democratic League of Kosovo (LDK), encouraging passive resistance to achieve republic status for Kosovo. In 1991, after holding a Kosovo-wide ballot, the LDK set up a parallel coalition government for Kosovo, with Rugova at its head. Milosevic’s basic position which he attempted to draw out with Rugova was that operations were carried out by the KLA – who rejected Rugova’s pacifist approach – against the Serbs of Kosovo in order to provoke the Yugoslav forces, leading to foreign intervention and the creation of a greater Albania. During cross-examination of Rugova, Milosevic attempted to establish that Rugova actually favoured Kosovo merging with Albania, into a greater Albania, against the Yugoslav constitution and breaking up its territorial integrity. Rugova, however, argued that the LDK ‘aimed to have Kosovo a republic equal to the other republics in the former Federation.’ In fact, in October 1991, the Albanian political parties of Kosovo, Southern Serbia, Montenegro and Macedonia had drawn up a ‘Statement with Three Options’, with alternative futures for Kosovo – as an independent state, as a republic within the Yugoslav federation, or as part of a Greater Albania. Although Rugova denied that the latter aim was the goal for LDK, it had actually been on the political agenda for over a decade. At the time, Albania was the only country to recognize Rugova’s parallel government as the western countries were still backing Milosevic as the guarantor of Balkan peace for supporting the Dayton Agreement and constraining the Bosnian Serbs. By 1999, when the west had changed its mind, they turned to support the KLA, making Hasim Thaci – KLA leader – leader of the Kosovan delegation at Rambouillet, superseding Rugova and the LDK. Milosevic also attempted to draw Rugova on the issue of tensions between the KLA and LDK, suggesting that Rugova had feared assassination by the KLA during the NATO bombing and saying that Rugova had gone to Milosevic asking to be protected. Milosevic said that he had arranged for Rugova to fly to Italy, but Rugova denied this and said that he had not been aware of any KLA killings. In subsequent questioning, however, Rugova did admit that some of his own party members had been killed and that they had started investigations about murders that took place after the war. A subsequent witness, under protective measure by the court and known

as K6, who was a former member of Kosovo state security, testified that the KLA had indeed planned an assassination attempt against Rugova.

Racak

A key stage in the trial has been the discussion of the alleged massacre of 45 ethnic Albanian civilians by Yugoslav forces in the Kosovan village of Racak in January 1999, which gave the immediate pretext for the NATO bombing in March 2002. The position of Milosevic on Racak is that the bodies were those of KLA combatants who had been killed in legitimate Yugoslav anti-terrorist action, following the shooting of three Yugoslav policemen, and assembled at Racak for reasons of propaganda – to stage a massacre blamed on the Yugoslav forces. To substantiate this position, Milosevic showed photographs of the bodies where no bloodstains appeared to be visible on the ground. A number of witnesses were called over this issue, including two weapons inspectors, British army officers General Karol Drewienkiewicz and Colonel Richard Ciaglinski. Drewienkiewicz was one of six deputies working for William Walker, head of the Kosovo Verification Mission (KVM) – set up in October 1998 under the control of the OSCE – and Ciaglinski worked with him. They were responsible for liaison with the Yugoslav authorities, meeting on an almost daily basis with the Serbian Cooperation Commission. Following the battle in January between the Yugoslav forces and the KLA, Drewienkiewicz and William Walker visited the site. Drewienkiewicz observed that although the corpses were lying close together and shot in the neck, he was unable to find any bullet cartridges nearby. He also explained to the court, ‘We were, I think, very, very conscious that you can sometimes make a situation worse by overreacting to an initial report. And there had been instances of that in December of 1998 when alarming reports came in which, upon investigation, were less awful than the first report – that many times atrocities would turn out not to be the fault of those originally suspected.’ As an example, Drewienkiewicz told the court how he had been ‘traveling in a KVM/Yugoslav Army convoy that had been fired on, resulting in the wounding of two of his own inspectors. At first he thought it was warning fire from Serbian forces, but after an investigation the KLA admitted to the attack.’ (wsws 8 May 2002) In fact, a report was published early in 2002 by a team of Finnish pathologists which would seem to give some support to Milosevic’s position on Racak, Dr Helena Ranta stated, in a German TV broadcast, that she was ‘conscious that one could say that the whole scene in the small valley was arranged... This conclusion was included in our first

investigation report, and also in our later forensic investigations, which we made in November 1999 directly in Racak'. (wsws, 2 May 2002) In fact, Drewenkiewicz's statement that the corpses were shot in the neck was not borne out by the Finnish pathologists' report, which stated that most of the corpses 'were covered by multiple wounds from different angles and elevations, characteristic of a firefight rather than a close range execution. Only one had been shot at close range and no signs of post-mortem mutilations were found. The team could not confirm that the victims were from Racak.' (wsws, 20 July 2002)

When William Walker himself testified before the court, he stated that he had seen the bodies of mostly elderly men lying in pools of blood from bullet wounds. Milosevic, when cross-examining him - having alleged that Walker had supported the Contras when working for the US government in central America and still worked for the CIA - displayed photographs of the scene at Racak and asked him if he saw blood in the picture. 'No, not in this picture', Walker replied. It was Milosevic's contention that this supported the argument that the scene was fabricated. (AP, 12 June 2002)

Milosevic also challenged the independence of elements within the Kosovo Verification Mission, alleging that they favoured the ethnic Albanians and gathered information for NATO intelligence purposes. To support these accusations, he quoted the Italian inspectors, who criticized 'Walker and his British chief of operation, Karol John Drewenkiewicz for rejecting any cooperation with Serb authorities', seeing the KVM as 'controlling the mission's information flow, and most serious of all, for using the mission to make contacts with UCK rebels and train them to guide NATO to targets in the subsequent bombing.' (Ibid) Ciaglinski denied that he had been a spy for NATO, but Pascal Neuver, a Swiss verifier stated that 'We understood from the beginning that the information gathered by the KVM was used for completing the information gathered by NATO satellites. We had the impression we were gathering intelligence for NATO.' (Ibid.)

Drewenkiewicz also made an interesting statement with regard to the alleged planned, forcible expulsion of ethnic Albanians from Kosovo as stated in the indictment against Milosevic: 'My opinion was that up until the moment we drove out of Kosovo on the 20th of March, I came across no indications that there was a plan to expel the civilian population. I was absolutely clear that there was a plan to deal with the KLA which would involve bringing in reinforcements of the Yugoslav Army and those reinforcements had started to arrive before we left. But I was not - I saw no evidence that such a plan to expel the civilian population existed as at 20th March.' (Ibid.)

Rambouillet

Wolfgang Petritsch took the stand to suggest that Milosevic had rejected the opportunity for a peaceful settlement of the Kosovo issue at the Rambouillet negotiations. The Austrian diplomat Petritsch was the European Union envoy for Kosovo at the height of the conflict and led the EU delegation at the Rambouillet peace talks in February 1999. Petritsch argued that the peace talks had ended on a positive note and that although the Serbs had not signed it, he was fairly confident that they would sign after consultations with Milosevic. However, he observed that the international negotiating team had noticed a change in attitude from the Serbs towards the Rambouillet accord from February to March 1999. This change he ascribed to Milosevic, stating that he had willfully turned down the accord and was thus responsible for the war, after which the NATO bombing began on 24 March. Milosevic's position was that the Rambouillet accords were an ultimatum explicitly allowing the occupation of the whole of Yugoslavia by NATO forces and therefore unacceptable to a sovereign state. The part of the Treaty to which Milosevic objected was Appendix B, section 8, which stated: 'NATO personnel shall enjoy, together with their vehicles, aircraft and equipment, free and unrestricted passage and unimpeded access throughout the Federal Republic of Yugoslavia including associated airspace and territorial waters. This shall include, but not be limited to, the right of bivouac, maneuver, billet and utilization of any areas or facilities as required for support, training and operations.' (Rambouillet accords)

It is hard to imagine any head of state agreeing to the occupation of their country and it seems likely that the US government was aware of this, intentionally creating a situation where Yugoslavia would be forced into war. Indeed, former State Department Yugoslavia desk officer George Kenney wrote in *The Nation* that a senior State Department official bragged that the US 'deliberately set the bar higher than the Serbs could accept'. (wwn 18 July 2002).

An 'insider' witness

Former head of the Department of State Security of the Serbian Ministry of the Interior, Rade Markovic, called as a prosecution witness, testified that Milosevic did not engineer a campaign to drive out ethnic Albanians from Kosovo, and was not responsible for any war crimes in the province. He informed the court that Milosevic had received daily briefings about police and army operations against ethnic Albanians during the conflict, but

stated that he had acted in accordance with the law. He also stated that Milosevic had ordered that no atrocities be carried out against ethnic Albanian civilians and that 'Specifically, there was this ban on which you [Mr Milosevic] insisted...that houses in Kosovo must not be set on fire and nothing must be stolen.' (AFP, 26/7/02) Markovic also informed the court that 200 interior ministry troops were prosecuted for crimes, and around the same number from the Yugoslav Army. This was a very significant statement in relation to Milosevic's 'command responsibility', around which much of the prosecution case hinges, for it indicates that army policy, for which Milosevic was ultimately responsible, was to punish those guilty of crimes. Markovic also agreed with Milosevic's position that ethnic Albanians had fled Kosovo because of NATO bombs rather than because of persecution by the Serbs. On 26th July, Markovic testified that he had been held in gaol in Belgrade for the previous 17 months and that he had been tortured during that time to force him to agree to give false testimony. (emperors clothes, 27 July 2002) As Markovic had been called as a prosecution witness, there was some expectation that as a high-ranking member of Milosevic's former circle, he would be able to strongly reinforce the prosecution case. However, that has clearly not been the case, and as the court broke for four weeks summer recess many observers considered that Milosevic had made a rigorous and convincing case against the charges leveled against him, and that the prosecution had faced many setbacks in their attempts to establish the veracity of the indictments with regard to Kosovo.

ISTVÁN MÉSZÁROS:

The Challenge of Sustainable Development and the Culture of Substantive Equality¹

To the memory of Daniel Singer with whom we often discussed the untenability of our order of structural inequality.

1.

Two, closely connected, propositions are at the centre of this intervention. The first is that if development in the future is not *sustainable* development, there will be no significant development at all, no matter how badly needed; only frustrated attempts to try to square the circle, as in the last few decades marked by ever more elusive “modernizing” theories and practices, condescendingly prescribed to the so-called “Third World” by the spokesmen of former colonial powers. And the, corollary, second proposition is that the condition inseparable from the pursuit of sustainable development is the progressive realization of *substantive equality*. It must be also stressed in this context that the obstacles to be overcome could hardly be greater. For up to our own days the culture of *substantive inequality* remains dominant, despite the usually half-hearted efforts to counter the damaging impact of social inequality by instituting in the political sphere some mechanism of *strictly formal* equality.

We may well ask the question: what happened in the course of subsequent historical development to the noble ideas of **Liberty – Fraternity – Equality** proclaimed at the time of the French Revolution and genuinely believed by many long afterwards? Why had to be *Fraternity and Equality* discarded altogether, often with undisguised contempt, and *Liberty* reduced to the fragile skeleton of “the democratic right to vote”, exercised by a skeptically diminishing number of people in the countries which like to describe themselves as “the model of democracy”?² And that is far from the sum total of the bad news. For, as twentieth century history

¹ A lecture delivered at the Cultural Forum of the Latin American Parliaments’ “Summit on the Social Debt and Latin American Integration”, held in Caracas, Venezuela, between July 10-13, 2001.

² It is enough to think of two recent examples: (1) the practical disenfranchising of countless millions, due to apathy or manipulation, and the electoral farce witnessed after the last US Presidential election and (2) the lowest ever participation of voters in the June 2001 General Election in Britain, producing a grotesquely inflated parliamentary majority of 169 for

amply demonstrates, even the meagre measures of formal equality are often considered an unaffordable luxury, and become unceremoniously nullified by corrupt and authoritarian political practices, or indeed by openly pursued dictatorial interventions.

After more than a whole century of promises for eliminating – or at least greatly reducing – inequality, through “progressive taxation” and other state legislative measures, and thereby securing the conditions of socially viable development all over the world, reality turned out to be characterized by ever growing inequality not only between the “developed North” and the “underdeveloped South”, but even within the capitalistically most advanced countries. A recent report of the U.S. Congress (which could not be accused of “left-wing bias”) admitted that the income of the top *one percent* of the American population now exceeds the bottom *forty percent*;³ a figure which in the last two decades *doubled* from “only” twenty percent, scandalous as it was even at that lower figure. These regressive developments went hand in hand with first stipulating a false opposition between “equality of outcome” and “equality of opportunity”, and then abandoning even the lip-service once paid to the (never realized) idea of “equality of opportunity”. Not that this kind of end-result could be considered surprising. For once the socially challenging “outcome” is arbitrarily eliminated from the picture and opposed by “opportunity”, the latter becomes devoid of all content and, in the name of the totally vacuous term of objectless (and worse: *outcome-denying*) “equality”, it is turned into the ideological justification of the effective practical negation of all real opportunity to those who need it.

Once upon a time the progressive thinkers of the rising bourgeoisie optimistically predicted, as indeed a great figure of the Scottish historical school of the Enlightenment Henry Home did, that the domination of one social being by another will be remembered in the future as a bad dream, because “Reason, resuming her sovereign authority, will banish persecution altogether, and within the next century it will be thought strange that persecution should have prevailed among social beings. It will perhaps be even doubted, whether it ever was seriously put into practice.”⁴

the Government party with the votes of less than 25 percent of the electorate. The spokesmen of the winning party, refusing to listen to the British electorate’s clearly warning message, boasted that “New Labour” had achieved a “land-slide victory”. Shirley Williams aptly commented that what we were witnessing was not a *land-slide* but a *mud-slide*.

³ See David Cay Johnston, “Gap Between Rich and Poor Found Substantially Wider”, *New York Times*, September 5, 1999.

⁴ Henry Home (Lord Kames), *Loose Hints upon Education, chiefly concerning the Culture of the Heart*, Edinburgh & London, 1781, p. 284.

Ironically, however, in the light of the way things actually turned out, what now seems to be rather hard to believe is that the intellectual representatives of the bourgeoisie in the ascendant could once reason in such terms. For a giant of 18th Century French Enlightenment, Denis Diderot, did not hesitate to assert with great social radicalism that “*if the day-worker is miserable the nation is miserable*”.⁵ Equally Rousseau, with utmost radicalism and biting sarcasm, described the prevailing order of social domination and subordination in this way: “The terms of the social compact between these two estates of man may be summed up in a few words: ‘You have need of me, because I am rich and you are poor. We will therefore come to an agreement. I will permit you to have the honour of serving me, on condition that you bestow on me the little you have left, in return for the pains I shall take to command you.’”⁶

In the same spirit, the great Italian philosopher, Giambattista Vico, insisted that the culmination of historical development is “the age of men in which all men recognized themselves as *equal in human nature*”.⁷ And a long time earlier Thomas Münzer, the anabaptist leader of the German peasant revolution, pinpointed in his pamphlet against Luther the root cause of the advancing social evil in quite tangible terms, diagnosing it as the cult of universal saleability and alienation, concluding his discourse by saying how intolerable it was “that every creature should be *transformed into property* – the fishes in the water, the birds of the air, the plants of the earth.”⁸ This was a far-sighted identification of what was to unfold with all-engulfing power in the course of the next three centuries. As befits the paradoxical achievements of premature utopian anticipations, it offered from the vantage point of the far less settled structures of early capitalistic developments a much clearer vision of the dangers to come than what became visible to the participants directly involved in the vicissitudes of the more advanced phases. For once the social trend of universal saleability triumphs, in tune with the inner requirements of capital’s social formation, what still appears to Münzer as the gross violation of the

⁵ Diderot’s entry on *Journalier* in the *Encyclopédie*.

⁶ Rousseau, *A Discourse on Political Economy*, Everyman edition, London, n.d., p. 264. Rousseau also categorically stated that ‘*liberty cannot exist without equality*’. *The Social Contract*, Everyman edition, p. 42.

⁷ Vico, *The New Science*, translated from the third edition (1744), Doubleday & Co., New York, 1961, p. 3.

⁸ Thomas Münzer, *Hochverursachte Schutzrede und Antwort wider das geistlose, sanftlebende Fleisch zu Wittenberg, welches mit verkehrter Weise durch den Diebstahl der heiligen Schrift die erbärmliche Christenheit also ganz jämmerlich besudelt hat* (1524), quoted by Marx in his essay on *The Jewish Question*.

natural order (and, as we know, what in the longer run endangers the very existence of humankind), to the thinkers who unreservedly identify themselves with the historically created (and in principle likewise removable) constraints of capital's fully developed social order seem to be self-evidently natural, unalterable and acceptable. Thus many things become opaque and obfuscated by the shift in the historical vantage point. Even the crucial term of "liberty" suffers a reduction to its alienated core, hailed as the conquest of "the power to freely sell oneself" through the presumed "contract between equals", in opposition to the political restrictions of the feudal order but ignoring, and even idealizing, the grave material and social constraints of the new one. Accordingly the original meaning of both "liberty" and "equality" is changed into abstract and circularly self-sustaining determinations,⁹ making thereby the idea of "fraternity" - the third member of the once solemnly proclaimed noble aspirations - utterly redundant as a matter of course.

2.

It is this kind of spirit that must be now confronted, unless we are willing to resign ourselves to the acceptance of the *status quo* and with it the prospect of continuing social paralysis and ultimate human self-destruction. For those who are the beneficiaries of the now prevailing system of crying inequality between the "developed" and the "underdeveloped" parts of the world do not hesitate to impose, with utmost cynicism, the impact of their self-serving irresponsibility - as they have done quite recently in the arbitrary dismissal of the Kyoto protocols and other environmental imperatives - by insisting that the countries of the "South" should remain stuck at their present level of development, otherwise they would grab to themselves "iniquitously preferential" treatment. They have the nerve to speak in the name of equality! At the same time they also refuse to see that the "North/South divide" is a major structural defect of the whole system, affecting every single country, including their own, even if for the time being in a less extreme form than the so-called "Third World". Nevertheless, the tendency in question is far from reassuring even for the capitalistically most advanced countries. As

⁹ In other words, we end up with a double circularity, produced by the most iniquitous actual historical development: "liberty" is defined as (abstractly postulated but in real substance utterly fictitious) "contractual equality", and "equality" is exhausted in the vague desideratum of a "liberty" to aspire at being granted nothing more than the formally proclaimed but socially nullified "equality of opportunity".

an illustration we may add here to the earlier quoted US figure of the income of one percent outstripping that of forty percent the alarming rise in child poverty in Britain: in the last two decades, according to the most recent statistics, the number of children living below the poverty line has multiplied *threefold* in the United Kingdom, and continues to increase every year.

The difficulty for us is that viewing these matters in a *short-term* perspective, as the dominant cultural and political organs necessarily portray them, carries with it the temptation to follow “the line of least resistance”, leading to no significant change. The argument associated with this way of assessing the issues at stake is that “the problems worked themselves out in the past; they are bound to do so also in the future”. Nothing could be more fallacious than this line of reasoning, even if it is most convenient to the beneficiaries of the *status quo* who cannot face up to the explosive contradictions of our predicament on the longer run. Yet, as concerned scientists of the ecological movement keep reminding us: the “longer run” is by no means that long by now, since the clouds of an environmental catastrophe are visibly getting darker on our horizon. Shutting our eyes offers no solutions. Nor should we allow ourselves to be deceived by the illusion that the danger of devastating military collisions belongs irretrievably to the past, thanks to the good offices of the “New World Order”. The perils in this respect are as great as ever, if not greater, in that not even a single one of the underlying contradictions and antagonisms has been resolved through the implosion of the Soviet system. The recently announced abandonment of even the fragile and limited arms agreements of the past, and the adventurist pursuit of the nightmare project of “the son of star wars”, with the lamest possible justification of installing such weaponry “against rogue states”, represent a stark reminder in this respect.

For a very long time we were expected to believe that all our problems will be happily solved through socially neutral “development” and “modernization”. Technology was supposed to overcome by itself all conceivable obstacles and difficulties. This was at best an illusion imposed on all those who, for want of any outlet for their own active role in decision making, went on hoping that major improvements in their conditions of existence will be realized in the promised way. They had to find out by bitter experience that the technological panacea was a self-serving evasion of the contradictions by those who held the levers of social control. The “green revolution” in agriculture was supposed to resolve once and for all the world problem of famine and malnutrition. Instead, it created monster-

corporations like “Monsanto”, entrenching their power all over the world in such a way that major grass-root action is required in order to eradicate it. Yet the ideology of strictly technological remedies continues to be propagandized to the present despite all the failures. Recently some heads of governments, including the British, started to preach sermons about the coming “*green industrial revolution*”, whatever that might mean. What is clear, nevertheless, is that this new-fangled technological panacea is intended, again, as a way to run away from the ineradicable social and political dimension of the ever-intensifying environmental dangers.

Thus it is no exaggeration to say that in our time the interests of those who cannot even imagine an alternative to the short-term perspective of the given order, and to the fanciful projection of strictly technological correctives compatible with it, directly collide with the interest of human survival itself. In the past the magic term for judging the health of our social system was “*growth*”, and still today it remains the framework in which solutions must be envisaged. What is evaded by the unqualified praise of “*growth*” is precisely the questions of *what kind of growth* and *to what end*? Especially since the reality of unqualified growth under our conditions of social metabolic reproduction happens to be *extreme wastefulness* and heaping up problems for future generations to face, as they must one day deal with the consequences of nuclear power – peaceful and military alike – for instance. The cousin of “*growth*”: the concept of “*development*” must be also subjected to the same kind of critical scrutiny. Once upon a time it was embraced without hesitation by virtually everybody, and major institutional resources were mobilized in the service of spreading the gospel of US type “*modernization and development*” in the so-called “*underdeveloped world*”. It took some time before it could be realized that there was something fatefully defective about the recommended model. For if the US model – whereby 4 percent of the world population wastes 25 percent of world energy and strategic material resources, and pollutes the world by the same 25 percent – is followed everywhere else, we would be all suffocated in no time at all. This is why for us it became necessary to qualify all future development as *sustainable development*, in order to fill the concept with actually feasible and socially desirable content.

3.

The great challenge of sustainable development which we now have to face cannot be properly addressed without removing the paralyzing constraints of the *adversarial* character of our social reproduction process. This is why

the question of *substantive equality* cannot be avoided in our time, in contrast to the past. For *sustainability* means being really *in control* of the vital social, economic and cultural processes through which human beings not merely survive but can also find fulfilment, in accordance with the designs which they set themselves, instead of being at the mercy of unpredictable natural forces and quasi-natural socioeconomic determinations. Our existing social order is built on the structural antagonism between capital and labour, and therefore it requires the exercise of *external control* over all recalcitrant forces. *Adversariality* is the necessary concomitant of such a system, no matter how much waste of human and economic resources must be paid for its maintenance. Yet, the imperative for eliminating waste has clearly surfaced on our horizon, as a major requirement of *sustainable* development. For “economy” on the longer run must go hand in hand with rational and humanly meaningful *economizing*, as befits the core of its concept. But the meaningfully economizing way of regulating our social metabolic reproduction process, on the basis of *internal/self-directed*, as opposed to the now prevailing *external/top-down* control, is radically incompatible with *structural inequality and adversariality*. The Soviet type system had its own form of adversariality which ultimately resulted in its implosion. But no one should nourish the illusion that our type of capital system is immune to such contradictions, just because for the time being it can manage wastefulness and inequality in a more effective way.

In our societies the structurally entrenched and safeguarded determinations of material inequality are greatly reinforced by the dominant *culture of inequality*, mentioned earlier, through which the individuals *internalize* their “station in society”, more or less consensually resigning themselves to their predicament of subordination to those who make the decisions over their life-activity. This culture was constituted parallel to the formation of capital’s new structures of inequality, on the iniquitous foundations inherited from the past. There was a *reciprocal interaction* between the material reproductive structures and the cultural dimension, creating a vicious circle which trapped the overwhelming majority of individuals in their strictly restrained domain of action. If we now envisage a qualitative change for the future, as we must, the vital role of cultural processes cannot be overstated. For there can be no break out from the now dominant vicious circle, unless we succeed in operating the same kind of interaction – but this time in a positive emancipatory direction – which characterized social development in the past. From the present, in the longer run quite untenable, mode of social reproduction

process to one no longer burdened with the destructive tendencies of the adversarial confrontations of our time, no instant change can be envisaged. Success will require the constitution of a *culture of substantive equality*, with the active involvement of all, and the *awareness* of one's own share of *responsibility* implicit in the operation of such – non-adversarial – mode of decision making.

Understandably, in the creation of the long-established culture of substantive inequality even the greatest and most enlightened thinkers of the bourgeoisie in the ascendant, as children of their time and station, were implicated. Let me illustrate this point with Goethe's lifelong struggle with the meaning of the Faust legend, intended to represent humanity's quest for realizing its destiny. As we know, according to the pact of the restless Faust with the devil, he is bound to lose his wager (and his soul) the moment he finds fulfilment and satisfaction in life. And this is how the fateful moment is greeted by Faust:

Such busy, teeming throngs I long to see,
 Standing on freedom's soil, a people free.
 Then to the moment could I say:
 Linger you now, you are so fair!
 Now records of my earthly day
 No flight of aeons can impair –
 Foreknowledge comes, and fills me with such bliss,
 I take my joy, my highest moment this.

However, with supreme irony Goethe shows that Faust's great excitement is misplaced. For what he greets (when blinded by *Sorge*) as the great work for conquering land from the swamps, in fulfilment of his own plan, is in reality the noise made by the lemures digging his grave. And only celestial intervention can, in the end, save Faust, rescuing his soul from the clutches of the devil. The greatness of Goethe is evident in the way he also indicates why Faust's quest must end in irony and insoluble ambiguity, even if Goethe cannot distance himself from the world view of his hero, trapped by the conception of "enlightened inequality". This is the summation of the Faustian vision:

Only *the master's word* gives action weight,
 And what *I framed in thought I will fulfil*.
 Ho, you my people, quickly come from rest:
 Let the world see the fruit of bold behest.

Man all the tools, spade, shovel, as is due,
 The work marked out must straight be carried through.
 Quick diligence, firm discipline,
 With these the noblest heights we win.
 To end the greatest work designed,
A thousand hands need but one mind.

Clearly, the destination of the overwhelming majority of humankind to the role of “*hands*”, asked to “*man all the tools*”, in the service of “*one mind*”, and obeying “*the master’s words*” with “*quick diligence and discipline*”, is quite untenable in the longer run, no matter how closely it resembles the now dominant actual state of affairs. How could we consider the human beings confined to such role to be “*Standing on freedom’s soil, a people free*”? The instructions given by Faust to the *Overseer* as to the way to control the workers, faithfully realistic though for our predicament today they are, reflect the same, untenable, spirit:

Use every means, and strive
 To get more workers, shift on shift enrol,
 With comforts spur them on, and good control.
Pay them, cajole them, use a press-gang drive,
 A fresh report you’ll bring me daily, showing
How my projected locks and dykes are growing.

And what meaning can we give to Faust’s “great plan on behalf of humanity” when capital’s social order is radically incompatible with the *comprehensive planning* without which the very survival of humanity cannot be secured? As Goethe’s Mephistopheles describes the prospects ahead of us with brutal realism:

What matters our creave endless toil,
When, at a snatch, oblivion ends the coil?

“A thousand hands” in the service of “one mind” obviously cannot offer us any solution. Nor can the mystical Chorus of Angels in the last scene of Goethe’s *Faust* counter the Mephistophelian threat of *oblivion* looming at the end of the road.¹⁰

¹⁰ From Part Two, Act 5, of Goethe’s *Faust*. English translation by Philip Wayne, Penguin Classics, Harmondsworth, Middlesex, 1959. English quotations are taken from pages 267-270 of this volume.

In a somewhat more conflict-torn age Balzac, in one of his great novellas: *Melmoth reconciled*, takes up the Faust theme, rescuing in a very different way Melmoth/Faust – who, thanks to his pact with the devil, enjoys unlimited wealth throughout his life. There is no need for divine intervention in his case. On the contrary, the solution is offered with extreme irony and sarcasm. For Melmoth cleverly saves his own soul – when he feels death approaching and wants to get out of his pact with the devil – by making a deal with another man, Castanier, in trouble for embezzlement, exchanging his imperilled soul with the latter, who doesn't hesitate to enter the deal that confers upon him unlimited wealth. And Castanier's words, when he in turn hits on the idea of how he is to get out of ultimate trouble, by obtaining still another soul in exchange for his own devil-plighted soul, sum up in a striking way Balzac's sarcasm which brings up-to-date Thomas Münzer's prophetic diagnosis of all-encroaching alienation. Castanier goes to the Stock Exchange, absolutely convinced he will succeed in finding someone whose soul he can obtain in exchange for his own, by saying that on the Stock Exchange "*even the Holy Spirit has its quotation*" (*Il Banco di Santo Spirito* of the Vatican) in the list of the great banks.¹¹

However, it is enough to follow even for a few days the threatening disturbances on our Stock Exchanges in order to realize that Melmoth's solution is not more realistic today than Goethe's celestial intervention. Our historical challenge for securing the conditions of sustainable development must be solved in a very different way.

Extricating ourselves from the culture of substantive inequality and progressively replacing it with a viable alternative is the road we need to follow.

¹¹ The direct inspiration for Balzac's novella was a long tale by an Irish Anglican clergy, the descendant of a French Huguenot priest who fled France after the revocation of the Edict of Nantes. This work, by Charles Robert Maturin: the curate of St. Peter's, Dublin, entitled *Melmoth the Wanderer*, was first published in Dublin in 1820, and immediately translated into French. (Recent edition by The Folio Society, London, 1993, pp. xvii.+ 506, with an Introduction by Virendra P. Varma.) The big difference is that while Maturin's wandering Melmoth in the end cannot escape hell, Balzac's very different way of approaching the Faust legend, with devastating irony and sarcasm, transfers the story on a radically different plane, putting into relief a vital determination of our social order.

SUSANNE MILLER

Die deutsche Bundestagswahl vom 22. September 2002 - eine überraschende neue Chance

Die deutsche Bundestagswahl vom 22. September 2002 gewann eine Koalition aus SPD / Grüne mit einen Vorsprung von 9 Sitzen im Bundestag und einer langen, spannenden Wahnacht. Die Sozialdemokraten erhielten mit 38, 5% 251 Sitze , die konservative Union CDU / CSU ebenfalls 38, 5% und 248 Sitze. Die Grünen erhielten 8,6% und 55 Sitze, die liberalen Freien Demokraten 7,4% (47 Sitze) . Die PDS als Nachfolgerin der SED zieht mit nur zwei Abgeordneten, die in Osten Berlins ein Direktmandat errangen, ein, da sie mit 4,0% ansonsten an der in Deutschland bestehenden 5% Hürde scheiterten.

Die rot- grüne Regierungskoalition ,die sich 1998 gebildet hatte und nun wieder zur Wahl stand, stellte in der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland ein Novum dar. Seit der „ Wende,“ in Europa , also dem Zusammenbruch des kommunistischen Regimes und di e damit zusammenhängende Vereinigung der beiden deutschen Staaten, war kein Sozialdemokrat Kanzler geworden. Dieses Amt hatte der Vorsitzende der CDU , Helmut Kohl, 16 Jahre lang inne und führte die Regierung in der Koalition mit der FDP. Der Überdruß der Wählerschaft an der politischen und wirtschaftlichen Stagnation begünstigte 1998 den Erfolg der Sozialdemokraten und auch den der Grünen. So kam es zum ersten Mal auf Bundesebene zu einer Rot- Grünen Koalition. Doch die Freunde über sie, die viele Sozialdemokraten empfanden, wurde bald getrübt durch das Zerwürfnis zwischen den damals prominentesten Repräsentanten ihrer Partei: den Bundeskanzler Gerhard Schröder und dem Bundesfinanzminister Oskar Lafontaine, der auch Parteivorsitzender der SPD war. Es kam in diesem frühen Stadium der neuen Regierung zu einem völligen Bruch zwischen Schröder und Lafontaine. Infolgedessen warf Lafontaine sowohl sein Amt als Finanzminister als auch das als Parteivorsitzender hin. Es scheint , daß für diese Entscheidung wenig er sachliche Differenzen als sein Konkurrenzkampf mit Schröder, den dieser gewonnen hatte, entscheidend war. Trotz des turbulenten Anfangs und mancher Fehler Schröders gewann dieser als Regierungschef zunehmend Ansehen in der Bevölkerung und bei den für das politische Klima immer wichtiger werdenden Medien. Seine optimistische Prognose für seine eigene Amtszeit basierten auf seiner Annahme, daß sich die wirtschaftliche Entwicklung in einer Aufwärtsbewegung befinde und die

hohe Arbeitslosigkeit in Deutschland notwendigerweise sinken werde. Darum hielt sich die Bundesregierung lange Zeit - mit Ausnahme des Bereichs der Jugendarbeitslosigkeit - mit eigenen Maßnahmen zur Reduzierung der Arbeitslosigkeit, die schließlich wieder auf über 4 Millionen anstieg, zurück.

Finanzpolitische Konstante der rot- grünen Regierung blieb das Bemühen, die von der Regierung Kohl hinterlassenen Schulden zu verringern. Trotz der wirtschaftlichen Schwierigkeiten , die nicht nur zum Zusammenbruch großer, weltweit bekannter alter Firmen und vieler kleiner Unternehmen führte, sondern auch zu drastischen Sparmaßnahmen in den Kommunen, blieb kein Zweifel daran, daß die rot-grüne Regierung wiedergewählt werde. Die breite Zustimmung zum Kanzler und die Achtung der sachlichen Kompetenz seines Finanzministers Hans Eichel wurden ergänzt durch die Popularität des Außenministers Joschka Fischer, der in Umfragen an der Spitze deutscher Politiker steht. Der Spitzenpolitiker der Grünen hatte eine erstaunliche Entwicklung von einem studentischen Straßenkämpfer der 68er Rebellen zu einem klugen Diplomaten und realistischen Politiker gemacht, ohne dabei den Charme persönlicher Originalität und Unangepaßtheit zu verlieren. Schon um den auch im Ausland angesehenen Außenminister Fischer in seiner Regierung zu behalten, sprach sich Schröder für die Fortsetzung der rot- grünen Regierung aus und ließ sich auf keine öffentlichen Spekulationen über andere Koalitionsmöglichkeiten ein.

Dies resultierte auch aus der Fähigkeit Fischers, innerhalb seiner einst radikalpazifistischen Partei, die neue Sicherheitspolitik Deutschlands, die auch militärische Einsätze im Kosovo (1999) und Afghanistan (2001/02) einschloss, durchzusetzen. Auch gelang es der Regierung selbst in Wahlkampfzeiten den proeuropäischen Konsens aller wichtigen politischen Kräfte - auch zum Thema Osterweiterung- zu erhalten.

Dieses positive Bild der Regierung wurde verstärkt durch die Krise der CDU. Helmut Kohl und anderen hatten hohe Spendenbeträge unerlaubt verheimlicht und dadurch ihre Partei fast 2 Jahren lang in öffentlichen Misskredit gebracht. Der knappe Ausgang der Wahl 2002 resultierte daraus, daß die CDU/CSU sich allmählich von diesem Skandal erholt hatte und es der Regierung nicht gelungen war, die hohe Arbeitslosigkeit- wie vom Kanzler versprochen- entscheidend zu reduzieren. Aber in der Endphase gewann bei vielen unentschlossenen Wählern das Argument an Boden, man sollte der Regierung Schröder noch eine weitere Chance geben, da vier Jahre ein zu kurze Zeit seien, um derartig strukturelle Probleme zu lösen. Zudem schreckte einige Wechselwähler ab , daß die

CDU/ CSU in weiten Teilen mit Personen antrat, die vor 1998 die Probleme auch nicht in den Griff bekamen.

Eine veränderte Parteienlandschaft

Der 22. September 2002 hat teils deutlich gemacht, teil bewirkt, daß sich das bis dahin in Deutschland bestehende Parteienspektrum verändert hat. Geblieben ist die dominierende Position der beiden großen Volksparteien SPD und CDU /CSU . Gegenüber 1998 verlor die SPD

2, 4% der Stimmen , die CDU / CSU gewann 3, 4%, wobei sich das Land Bayern noch stärker als in der Vergangenheit als Stimmenlieferant für die Union erwies. Die CSU erhielt dort fast 60%. Die Grünen haben ihr Position auf Platz 3 der Parteiskala gegen die Freien Demokraten behauptet und ausgebaut. Dies ist eine Folge der Regierungsbeteiligung, an denen die Grünen offenbar Geschmack gefunden und Lust zur Fortsetzung bekommen haben. Sie haben in den vergangenen vier Jahren Erfolge erzielt und wichtige Erfahrungen gesammelt. Die FDP, der bevorzugte Koalitionspartner der Unionsparteien - und auch möglicher der SPD-erreichte nur 7,4% und musste sich demnach mit Platz 4 abfinden. Der stellvertretende Vorsitzende der FDP, Jürgen Möllemann versuchte vor den Wahlen durch Kritik an Israel und antisemitischen Andeutungen Wählerstimmen zu gewinnen. Vielleicht gelang ihm das in einzelnen Fällen. Im Ganzen hat er seiner Partei geschadet, hat deren Unmut so erregt, daß er sein Amt als stellvertretender Vorsitzender aufgeben musste und nun seine politische Laufbahn im hohem Maße gefährdet sieht.

Die PDS erlebte ihr politisches Debakel; sie war vor 1989 sozusagen die Staatspartei der ehemaligen DDR. Nun hat sie dort nur in Berlin zwei Direktmandate erobert und bundesweit nicht einmal genügend Stimmen zur Überwindung der Speerklausel von 5% , wie es für den Einzug in den Bundestag notwendig ist. Zu diesem Ergebnis hat Schröders rigorose Absage an eine deutsche Beteiligung an einen Krieg gegen den Irak beigetragen. Aber die Wanderung der Wähler von der PDS zur SPD hat sicher noch tieferliegende und nachhaltigere Gründe. Gerade die rasche Hilfe der Bundesregierung nach der Flutkatastrophe in Ostdeutschland war dort für die Menschen ein Zeichen nationaler Solidarität. Der Ost-West- Gegensatz, auf den PDS bisher aufbauen konnte, geriet emotional in den Hintergrund und wurde rational reduziert. Für die SPD haben sich in ihren historischen Hochburgen vor 1945 neue Chancen eröffnet.

SPD / Grüne vor schweren Aufgaben

Für Europa können die Wahlen in Schweden und Deutschland ein Signal sein, daß die Serie von Wahlsiegen der Konservativen und Rechtspopulisten nur eine Episode bleiben wird.

Aber auch innenpolitisch ist er von Bedeutung.

Die Bundesrepublik Deutschland, auch die mit der Hauptstadt Bonn, war in ihren Blütezeiten ein geradezu beispielhafter Sozialstaat. Schon seit Jahren ist er mit den Mitteln, die er für Ausgaben auf sozialen, kulturellen, wissenschaftlichen Gebiet, im Gesundheitswesen und für den Sport zur Verfügung stellt, an seine Grenzen geraten. Die ersten einschneidenden Reformen in der Vorsorge für das Alter nahm die SPD/ Grüne - Regierung vor. Sie beinhalteten eine Kürzung staatlicher durch einen gewissen Anteil persönlich oder betrieblich erbrachter Mittel. Und so wie hier die Reform der Altersvorsorge als Beispiel erwähnt wird, werden andere Bereiche folgen. Die neue Regierung steht vor schweren Aufgaben, deren Lösung auch innerhalb der Regierung umstritten ist, besonders wenn es um Steuern geht. Gewiss wäre es wünschenswert, wenn die Regierung in absehbarer Zeit ein Gesamtkonzept ihrer Reformpläne vorlegen würde. Es ist jedoch fraglich, ob das der Fall sein wird, ja ob das überhaupt möglich ist. Doch eine Vorbereitung der Menschen auf ein Umdenken und eine persönliche Umorientierung in ihren Lebensstandard und Lebensgefühlen sollte schon bald einsetzen.

Iraq crisis

The Executive of the Socialist International

Reaffirming its approach to the international crisis linked to Iraq adopted unanimously at the meeting of the SI Council in Rome (20-21 January 2003) which set out the aim of pursuing the disarmament of the weapons of mass destruction of Iraq by political and peaceful means;

Considering that the action of international inspection, carried out under the auspices of the Security Council of the United Nations, had begun to give concrete results in the area of dismantling of banned weapons owned by Iraq;

Faced by the dramatic developments which are currently underway in Iraq:

Considers it unacceptable and deplores the decision of the United States Administration to begin action of “preventive” unilateral war against Iraq without the authorisation of the Security Council of the United Nations;

Reaffirms its conviction that the use of force, must, in all cases, only be considered as a “last resort” and can only occur within full international legitimacy based on the United Nations Charter;

Reaffirms the need to immediately restart diplomatic and political initiatives to deal with Iraqi crisis, under the full control of the Security Council of the United Nations;

Greatly regrets all action aimed at weakening the central role that the international institutions must play in the domain of international security and deplores the fact that, in the present circumstances, all unilateral action has been objectively against the authority of the United Nations;

Reaffirms its commitment to a multilateral approach in international relations and expresses its sympathy and support to all those, around the world, who are protesting for peace and against war;

Affirms its hope that the damage which could well be caused is as little as possible and that there will be no innocent victims;

Reaffirms its commitment to the cause of democracy and the respect of human rights in Iraq, as in all countries around the world, and asks that the international community, under the leadership of the United Nations, can guarantee an independent and democratic future for Iraq; expresses once again its solidarity and support for the forces fighting for democratic and peaceful change in Iraq and recalls that the Socialist International will organise an international conference in support of Iraqi democrats in Rome¹;

Seeks an initiative to be taken to propose that the International Criminal Court investigate the Iraqi regime’s responsibility for war crimes and crimes against humanity.

20 March 2003

¹ SOCIALIST INTERNATIONAL CONFERENCE Building Democracy in Iraq - Working for Peace in the Middle East, Rome, 18-19 July 2003. <http://www.socialistinternational.org/6Meetings/SIMEETINGS/Conference/RomeJuly03>

E számunk külföldi szerzői

Agosti, Aldo – a Torinói Egyetem professzora

Benn, Tony – nyugalmazott brit miniszter, és ny. parlamenti képviselő

Birke, Peter – a Hamburgi Egyetem tanára, PhD

Björlin, Lars – a Sanderströmi Egyetem (Svédország) tanára

Broué, Pierre – a Grenoble-i Egyetem emeritus professzora

Buharin, Nyikolaj – az Oroszországi Tudományos Akadémia (RAN)

Összehasonlító Történeti Intézetének munkatársa

Callesen, Gerd – dán történész, a koppenhágai Munkásmozgalomtörténeti

Intézet főmunkatársa

Csakravarty, Sudeshna – a Calcuttai Egyetem tanára

Hobsbawm, Eric – a Londoni Egyetem emeritus professzora

Hudson, Kate – a londoni South Bank University tanára

Jazsborovszkaja, Inessza – RAN Összehasonlító Történeti Intézet

Jevzerov, Robert – RAN Összehasonlító Történeti Intézet

Johnstone, Monty – londoni történész

Höpcke, Klaus – berlini történész

Mador, Julij – RAN Összehasonlító Történeti Intézet

Mészáros István – a Sussexi Egyetem emeritus professzora

Miller, Susanne – a Friedrich-Ebert-Stiftung tudományos tanácsadója

Narihiko Ito – a stockholmi Arbeitarrörelsens Arkiv munkatársa

Paavonen, Tapani – a Turkui Egyetem (Finnország) tanára

Panaccione, Andrea – a Milánói Egyetem tanára, a Giacomo Brodolini

Alapítvány munkatársa

Parsons, Steve – angol történész, dániai tanár

Peiren, Luc – a genti (Belgium) Munkásmozgalmi Intézet és Archivum

munkatársa

Sirinya, Kiril – a történelemtudomány doktora (RAN, Moszkva)

Scheuer (Fischer), Ruth – bécsi nyugdíjas

Sztikalin, Alekszandr – a moszkvai Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézet

munkatársa

Vuilleumier, Marc – a Genfi Egyetem emeritus professzora

Tartalom

Trockij, Lev Davidovics (1879–1940)

<i>Monty Johnstone:</i>	8
<i>Pierre Broué:</i> Trockij 1923-ban az SZKP-ben	10
Trockij önéletrajzok.....	11
<i>James D. Young:</i> Leon Trotsky	12
<i>Jemnitz János:</i> Néhány szó egy végtelen vitához	16
<i>Baján Szilvia:</i> Norvég-szovjet diplomáciai csata Trockij ügyében	

Tanulmányok

<i>Eric Hobsbawm:</i> Háború és béke	22
<i>Tony Benn:</i> Beveridge vége	26
<i>Mészáros István:</i> A gazdasági elmélet és a politika a tőkén túl	29
<i>Andrea Panaccione:</i> A totalitarizmus és a történeti kutatás	37

1903–1905

<i>Vadász Sándor:</i> Még egyszer a Németországi Szociáldemokrata Párt drezdai kongresszusáról (1903)	41
<i>Pankovits József:</i> 1903 és 1904 olasz munkásmozgalmi krónikájából	48
<i>Jemnitz János:</i> Az 1904–1905-ös orosz-japán háború100. évfordulója.	51

1927-1929

<i>Kevin Morgan:</i> A másik jövő. A brit baloldal és Amerika az 1920-as években	55
<i>Jemnitz János:</i> G. B. Shaw és Mussolini.....	60
A munkásmozgalom dokumentumaiból	63

Hidegháború

<i>Eric Hobsbawm</i> önéletrajzából	68
<i>Surányi Róbert:</i> Attlee, Truman és a koreai háború	70
<i>Alva Myrdal:</i> A leszerelési színjáték.	81
A Dán Szociáldemokrata Párta hidegháború éveiben	82
Fenner Brockway1 visszatérése a Munkáspártba 1947-ben	83
George D. H. Cole levele Kingsley Martinhoz	85
<i>Jennie Lee:</i> Életem Nye-vel	86
Részlet Fjodor Dan Berta B. Meringhez írott leveléből	88
<i>Tapani Paavonen:</i> Finnország a Kelet és a Nyugat között (1948–1950)	89

Sztálin halála és az „olvadás”. (1953–1954)

<i>Lars Björlin: A Svéd Kommunista Párt Sztálin halálakor</i>	94
<i>Alekszandr Sztikalin: Ilja Ehrenburg és a hruscsovi pártelit.</i>	96

Tony Blair második kormányának első éve

<i>Michael White-Patricia Wintour: Blairnek backbencher-lázadással kell szembenéznie.</i>	105
<i>Jim Mortimer: A Labour múltja és jelene</i>	106
<i>Tony Benn: Munkáspárti kormányra várva</i>	108
<i>Steve Parsons: Szeljegyzetek, szikrák a brit helyzethez</i>	109
<i>Kevin Maguire: Blair a harcot keresi.</i>	113
<i>A BBC 2003. január 22-i esti magyar adása alapján</i>	114
<i>Részlet John Schwarzmantel 2002. április 28-i, Jemnitz Jánosnak írt leveléből</i>	114
<i>A canterbury érsek 2002. karácsonyi üzenete</i>	114
<i>Steve Parsons: Blair második szemesztere. A belpolitika</i>	115

Irak a háború küszöbén és a háborúban

<i>A Szocialista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának nyilatkozata az iraki helyzetről (2003. március 20.)</i>	122
<i>Marcella Binchinek, a Szociáldemokrata Tanárok Nemzetközi Szövetsége (ISDUE) elnökének írásos tájékoztatója a Szövetség Irodájának 2003. január 25-i Bécs-Floridsdorf-i ülésén</i>	123
<i>Mo Mowlam: Az igazi cél a szaúdi olaj. Irak nem jelent fenyegetést.</i>	
<i>Bush az egész régió ellenőrzésére törekszik.</i>	124
<i>Antonio Gala: Európa és Irak</i>	125
<i>Francisco Davó: Ha olajat akarsz, készíts háborút.</i>	126
<i>Steve Parsons 2002. szeptemberi leveléből</i>	127
<i>Monty Johnstone 2002. szeptember 25-i leveléből</i>	128
<i>Bob Wareing: Irak és az igazság a szankciók közül</i>	128
<i>Részlet Eric Hobsbawm Jemnitz Jánosnak küldöttleveléből</i>	129
<i>Tony Benn: E-mail Amerikából</i>	129
<i>Michael Ignatieff: The Burden</i>	130
<i>Tony Benn: Életbevágó kérdés – támogatja-e Nagy Britannia a támadást Irak ellen. A kérdésre válaszolni kell.</i>	131

Szakszervezet

<i>Andrea Panaccione: Nemzetközi hatások az olasz szakszervezeti mozgalom politikai kultúrájára a másodikvilágháború végén</i>	132
<i>David Mandel: Miért nincs lázadás?</i>	143
<i>Steve Jefferys: A nyugat-európai szakszervezeti mozgalom 2000-ben</i>	149

Dokumentumok

<i>„Európa szocialistái, egyesüljetek!”</i>	154
---	-----

Részlet Aneurin Bevan önéletrajzi írásából, a „Szegénység, tulajdon és demokrácia” fejezetből (1952)	159
<i>Eric J. Hobsbawm</i> : A baloldal helyzetéről	160
Lelkesítve a „nem bűnbánó vörösöket”	160
Részlet Narihiko Ito 2002. őszi, az Évkönyv szerkesztőségéhez intézett leveléből	162

Háttér

<i>Aldo Agosti</i> : Az olasz és a francia kommunista párt az eurokommunizmus időszakában	163
<i>Luc Peiren</i> : A belga szocialista pártok az 1980–1990-es években	172
<i>Szudesna Csakravarti</i> : A baloldal problémái Indiában	174
<i>Kate Hudson</i> : A „győztesek igazsága?” Szlobodan Milosevics bírósági tárgyalása	177
<i>Robert Jevzerov</i> : Demokratizálás Oroszországban (Rosa Luxemburg hagyatékának tükrében)	180
<i>Dömény Zsuzsa</i> : Venezuela	185

Események, évfordulók

<i>J. Nagy László</i> : Az algériai háború kezdete és a kommunisták (1954–1956)	201
<i>Susanne Müller</i> : A 2002. szeptemberi német Bundestag-választás – meglepő új esély	205
<i>Peter Birke</i> : Hamburg, a jobboldali populista kísérleti terep	209
<i>Francisco Domínguez</i> : Puccs és ellenpuccs Venezuelában.....	212
Ruth Scheurer (Fischer) széljegyzetei az osztrák válsághoz.....	214
Hermann Weber 75 éves	214
Vincent van Gogh (1853–1890)	215
<i>Nyikolaj Buharin-Inessza Jazsborovszkaja</i> : Leszek Miller balközép kormányának első éve Lengyelországban	216
<i>Rathmanné Týry Mária</i> : Osztrák választások 2002 - új szereposztás	221
A brazil elnökválasztásról.....	233

A munkás és szocialista sajtó történetéből

Cahiers Internationaux (1949)	239
-------------------------------------	-----

Életutak

Aveling, Edward (1849–1898)	253
Costa, Andrea (1851–1910)	258
Edwards, Enoch (1852–1912)	265
Haenisch, Konrad (1876–1925)	266
Krupszkaja, Nagyezsda Konsztantyinovna (1869–1939)	269
Sztruve, Pjotr Berngardovics(1870–1944)	273

Elhunytak

Heym, Stefan (1913–2001)	280
--------------------------------	-----

Történetírók

Agibekov, Grant Mihajlovics (1932–2002)	289
Lefranc, Georges (1904–1985)	292
Pach Zsigmond Pál (1919–2001)	302
Veber, Borisz Georgijevics (1902–1984)	304

Könyvismertetések

Freeman, Joshua B.: Working Class New York. Life and Labor since World War II.	306
Giuseppe Galzerano: Gaetano Bresci. Vita, attentato, processo, carcere e morte dell'anarchico che "giustizio" Umberto I.	307
Hardt, Michael – Negri, Antonio: Empire	310
Hobsbawm, Eric: Interesting Times. A twentieth century life.	311
Ironside, Mike and Seifert, Roger: Facing up to Thatcherism: the History of NALGO 1979 – 1993. OUP, 2001.6	312
Monk, Ray: The Ghost of Madness, 1921 – 1970.	312
McMurtry, John: Value wars	313
Pasture, Patrick and Werdeckmoes, John:	314
Working Class Internationalism and the Appeal to National Identity. Historical Debates and Current Perspectives on Western Europe.	314
Socialist Internationals. – A Bibliography of the Social Democratic and Socialist International. 1914 – 2000.	315
The Unity of Europe: political, economic and social aspect of the EU enlargement.	317
Vega García, Rubén: CC. OO. de Asturias en la transición y la democracia.	318
Vega García, Rubén-Serrano Ortega, Begoña: Clandestinidad, represión y lucha. El movimiento obrero en Gijón bajo el franquismo (1937–1962).	318

Beszámolók

Svéd-orsz konferencia „A szociáldemokrácia kialakulásáról”	326
Jean Grandjouan grafikus a munkásosztályszolgálatában	327
Blackpool, 2002. A dilemmák konferenciája	329
Robert Capa-kiállítás Budapesten	336
Tudományos ülés az 1962. évi spanyolországi sztrájkmozgalomról	339
Nemzetközi konferencia Rosa Luxemburgról, illetve a demokráciáról a hidegháború vége, 1989–1990 után	343
A szexualitás, a munkásosztály(ok) és a munkásmozgalom. Az ITH 39. konferenciája.	345

Kongresszus a spanyolországi koncentrációtáborokról és a büntető intézmények világára a polgárháború és a Franco-uralom éveiben	347
Egy internacionalista kommunista archívuma és történeti jelentősége.	
Jules Humbert-Droz	349
Graham Grecue. Csend Hollywoodban. Újra a „csendes amerikai”!	351

International Supplement

<i>Aldo Agosti</i> : I partiti comunisti italiano e francese nella stagione dell'eurocomunismo	352
<i>Peter Birke</i> : Hamburg als „rechtspopulistisches” Experimentarium	360
Blair's Second Term – Domestic Policies	363
<i>Николай Бухарин-Инеса Яжборовская</i> : Первый год пребывания в Польше у власти левоцентристского правительства Лешека Миллера	369
<i>Andrea Panaccione</i> : Totalitarismo e ricerca storica	375
<i>Klaus Höpcke</i> : Stefan Heym 1913 – 2001: Schriftsteller und Machthaber im Streit um die Wahrheit – das war sein Thema ein Leben lang	384
<i>Kate Hudson</i> : Victors' justice? The trial of Slobodan Milosevic	391
<i>István Mészáros</i> : The Challenge of Sustainable Development and the Culture of Substantive Equality	407
<i>Susanne Miller</i> : Die deutsche Bundestagswahl vom 22. September 2002 - eine überraschende neue Chance	417
Iraq crisis	420
E számunk külföldi szerzői	422

